

MİNGƏÇEVİR
DÖVLƏT
UNİVERSİTETİ

Ümummilli lider Heydər Əliyevin
anadan olmasının 99-cu
ildönümünə həsr olunan

"HEYDƏR ƏLİYEV DÜHASI VƏ MÜASİR AZƏRBAYCAN"

mövzusunda elmi-nəzəri konfransın

MATERİALLARI

4-5 may 2022-ci il

Mingəçevir

***Mən həmişə fəxr etmişəm, elə indidə fəxr
edirəm ki, MƏN AZƏRBAYCANLIYAM!***

***HEYDƏR ƏLİYEV
Ümummilli Lider***

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
MİNGƏÇEVİR DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

**Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin
anadan olmasının 99-cu ildönümünə həsr olunmuş
“HEYDƏR ƏLİYEV DÜHASI VƏ MÜASİR AZƏRBAYCAN”
mövzusunda
ELMİ-NƏZƏRİ KONFRANSIN
M A T E R İ A L L A R I
4-5 may 2022-ci il**

MİNGƏÇEVİR

Rektor Şahin Bayramovun elmi redaktorluğu ilə

KONFRANSIN TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ:

Ş.V.Bayramov	– sədr, rektor, i.f.d., dos.;
V.S.Əyyubov	– sədr müavini, Elmi işlər üzrə prorektor əvəzi, i.e.d., prof.;
V.S.Mustafayev	– məsul katib, Elm və innovasiyalar şöbəsinin müdiri, tex.f.d., dos.;
H.R.Mahmudov	– rektorun müşaviri;
N.D.Zeynalov	– Təhsil fakültəsinin dekanı, tar.f.d.;
N.A.Qədimli	– İqtisadiyyat və idarəetmə fakültəsinin dekanı, i.f.d., dos.;
A.Ə.Əliyeva	– Mühəndislik fakültəsinin dekan əvəzi, tex.f.d., dos.;
E.H.Cəfərova	– Humanitar fənlər kafedrasının müdiri, s.f.d., dos.;
S.M.Mustafayev	– Riyaziyyat kafedrasının müdiri, f.-r.f.d., dos.;
E.Y.Hüseynova	– Sənayenin təşkili və idarəetmə kafedrasının müdiri, i.f.d., dos.;
A.M.Tağıyev	– İqtisadiyyat kafedrasının müdir əvəzi;
M.B.İsmayılov	– Mexanika kafedrasının müdiri, tex.f.d., dos.;
Z.M.Əzizova	– Xarici dillər kafedrasının müdiri, p.f.d., dos.;
Ü.İ.Aşurova	– Energetika kafedrasının müdiri, tex.f.d., dos.;
A.M.Mustafayeva	– İnformasiya texnologiyaları kafedrasının müdiri, tex.f.d.;
Ş.N.Muradov	– baş mühasib;
E.O.Xəlilov	– İnformasiya Texnologiyaları Mərkəzinin direktoru.

© Mingəçevir Dövlət Universiteti,

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 99-cu ildönümünə həsr olunmuş “HEYDƏR ƏLİYEV DÜHASI VƏ MÜASİR AZƏRBAYCAN” mövzusunda elmi-nəzəri konfransın materialları.

XXXXXXXX, 2022, 316 səh.

QRIF

MÜNDƏRİCAT

Ş.BAYRAMOV

Giriş sözü	9
------------------	---

PLENAR İCLAS

İ.M.İSMAYILOV

Heydər Əliyevin zəngin irsi Azərbaycan xalqı üçün əbədi örnəkdir	11
--	----

A.Z.ABBASOVA

Heydər Əliyev: xatirələrdə əbədi yaşayan tarixi şəxsiyyət	14
---	----

C.V.MƏMMƏDOV

Heydər Əliyev: elm və təhsilimizin böyük himayədarı	15
---	----

E.MİRBƏŞİR OĞLU

Azərbaycanın türk dünyasına qovuşmasında Ulu Öndərin misilsiz xidmətləri	18
--	----

Ş.V.BAYRAMOV

Heydər Əliyev müasir Azərbaycanın memarı və qurucusudur	21
---	----

C.N.YUSUBOV

Heydər Əliyev: qlobal siyasət nəhəngi	25
---	----

BÖLMƏ İCLASI

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanın milli iqtisadi strategiyasının banisidir

V.S.ƏYYUBOV	28
-------------------	----

Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi

M.İ.ƏMRAHOV	30
-------------------	----

Heydər Əliyevin strateji-ideoloji məktəbi və onun Qarabağı məsələsində siyasi kursu

R.R.MİRZƏZADƏ	33
---------------------	----

Enerji istehsalı və ötürülməsində enerjiyə qənaət

V.S.MUSTAFAYEV, S.Y.ŞİXƏLİYEVƏ	36
--------------------------------------	----

Azərbaycanın inkişafına yönələn yüksəliş strategiyasının əsasları

N.A.QƏDİMLİ	39
-------------------	----

Heydər Əliyev strategiyası və 44 günlük Vətən müharibəsində möhtəşəm Zəfərimiz

N.D.ZEYNALOV	43
--------------------	----

Sosial-iqtisadi inkişaf müstəqil Azərbaycanın qarantıdır

E.Y.HÜSEYNOVA	45
---------------------	----

Qlobal siyasət yüz il əvvəl: siyasi təhlillər və tarixi paralellər

E.H.CƏFƏROVA	48
--------------------	----

Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının milli ekoloji strategiyasının formalaşmasında və inkişafında rolu

T.F.YUSİBOVA, Q.B.ABDULLAYEV	52
------------------------------------	----

Ulu öndər Heydər Əliyevin milli inkişaf strategiyası – İKT sektorunda

A.M.MUSTAFAYEVA, D.Ş.İSLAMOVA, M.E.SƏMƏDZADƏ	55
--	----

Heydər Əliyev və Azərbaycanın müasir tarixi

Z.M.ƏZİZOVA	57
-------------------	----

Heydər Əliyev və Azərbaycan dili

N.R.MANAFOV, M.N.MANAFOVA	61
---------------------------------	----

Krıllov metodunun tətbiq olunma xüsusiyyətləri

M.B.RƏSULOVA	63
--------------------	----

Postmünaqişə dövründə Azərbaycan Respublikasında miqrasiya prosesləri və

beynəlxalq əməkdaşlıq <i>A.P.ƏHMƏDOV</i>	65
Azərbaycan Respublikasının iqtisadi modelinin banisi <i>L.Ə.HÜSEYNOVA</i>	69
Vətən müharibəsi güclü siyasi təcrübənin qələbəsi kimi <i>T.M.QASIMOVA</i>	71
Azərbaycanın davamlı inkişafında Heydər Əliyev dəsti-xətti <i>K.A.NƏCƏFOVA</i>	73
Heydər Əliyev milli təhsilimizin böyük dayağı, sönməz mayakı idi <i>R.M.MƏMMƏDOVA</i>	75
Heydər Əliyev və vətənpərvərlik <i>V.E.MƏHƏRRƏMOVA, A.İ.İSMAYILOVA</i>	78
Heydər Əliyev ideologiyasının təşviqi: Azərbaycanın Zəfər Yolu <i>R.A.HÜSEYNOVA</i>	79
Heydər Əliyev və Azərbaycanın Naxçıvan Muxtar Respublikasında ordu quruculuğu (1991-1993-cü illər) <i>A.N.İSMAYILOV</i>	81
Azərbaycanda müasir vergi sisteminin təməli Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə qoyulmuşdur <i>V.Ə.MƏMMƏDLİ</i>	84
Ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə Gəncə şəhərinin sosial-iqtisadi vəziyyəti (1993-2003-cü illər) <i>C.V.BAĞIRZADƏ</i>	86
Heydər Əliyevin zamanında Azərbaycan mədəniyyətinə verilən dəyər <i>C.V.HƏSƏNOVA</i>	89
Əhalinin insan kapitalına olan xərcləri <i>F.Q.NİFTİYEV</i>	91
Ağdamda turizmin dünəni və bu günü <i>Ş.H.ABDULLAYEVA</i>	92
Azərbaycan təhsilinin inkişafında Heydər Əliyev mərhələsi <i>K.R.QULİYEVA</i>	95
XX əsrin sülh qayğıları və müharibə çağırışları: tarixi həqiqətlər və acı nəticələr <i>E.M.ASLANOV, E.İ.ƏHMƏDOVA</i>	97
Гейшдар Алиев о роли педагога в воспитании и становлении подрастающего поколения <i>C.P.ГАДЖИЕВА</i>	102
Heydər Əliyev siyasətində multikulturalizm və tolerantlıq ideyaları <i>T.G.BƏHBUDOVA</i>	105
Azərbaycan Respublikasının Türkiyə Respublikası ilə münasibətləri və Ümummilli lider Heydər Əliyev (1991-2004-ci illər) <i>S.İ.MƏMMƏDOVA, A.E.ƏHMƏDOV</i>	107
44 günlük Vətən müharibəsi <i>Y.L.HƏSƏNOV, S.Ə.QASIMOV</i>	108
Ulu öndər Heydər Əliyevin irsi milli sərvətimizdir <i>L.Q.MƏCİDOVA</i>	110
Heydər Əliyev və Azərbaycanda mədəni-maarif infrastrukturunun inkişafı <i>N.T.AĞAMƏMMƏDOV</i>	114
Ümummilli lider Heydər Əliyev və Gəncədə mədəni-mənəvi dəyərlərin inkişafı <i>A.M.CƏLİLOV</i>	116
Milli ordu quruculuğunda Heydər Əliyevin tarixi rolu <i>A.B.ŞEYDAYEVA</i>	119

Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra Gəncə şəhərinin infrastrukturunun yenidən qurulması <i>N.A.RƏSULOVA</i>	120
Ulu öndər Heydər Əliyev və Gəncə şəhərində idmanın inkişafı <i>N.H.NƏBİYEV</i>	122
Azərbaycan-30: milli iqtisadiyyat quruculuğundan davamlı inkişafa doğru <i>A.M.TAĞIYEV</i>	124
Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təhlükəsizlik sistemində rolu <i>N.F.NİFTƏLİYEV</i>	127
Dövlətçilik tariximizdə Heydər Əliyev izi <i>M.R.YUSİFOVA</i>	129
XX əsrin 50-ci illərinin ictimai-siyasi xarakteri: münaqişələr və neqativ perspektivlər <i>İ.M.MƏMMƏDOV</i>	132
Heydər Əliyev müstəqilliyin və milli inkişaf modelinin müəllifidir <i>M.A.KƏRİMOVA</i>	136
The epoch of Heydar Aliyev is an epic of eternity written in golden letters in our history <i>M.M.ISMAYILOVA</i>	138
Heydər Əliyev siyasətinin ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında rolu <i>T.A.SƏFƏROVA</i>	141
Müasir, müstəqil Azərbaycan Heydər Əliyev siyasətinin nəticəsi kimi <i>T.Ə.SÜLEYMANOVA</i>	144
İqtisadiyyatın optimal idarə edilməsində riyazi üsullar və kompüter texnikasının rolu <i>M.Ə.PAŞAYEV</i>	146
Müstəqil Azərbaycanın inkişafında Heydər Əliyev strategiyası <i>A.M.NAMAZOVA</i>	149
Azərbaycanın qloballaşan dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır <i>E.E.XƏLİLOVA</i>	151
Heydər Əliyevin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası <i>G.F.KƏRİMLİ</i>	153
İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə ekoloji problemlərin və ekoturizmin inkişafının müəyyən edilməsi <i>A.M.CAVADOVA, C.A.BAĞIROV, G.M.ƏLİYEV</i>	155
Heydər Əliyev və milli-iqtisadi inkişaf strategiyası <i>A.Q.KƏLƏŞOV</i>	158
Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyinin memarıdır <i>Q.K.KƏRİMOV</i>	161
Azərbaycanın türk arealına inteqrasiyası Heydər Əliyev siyasi kursunun hədəfi kimi <i>T.Ə.QULİYEV</i>	163
Dil materiallarının öyrədilməsi nitq inkişafının əsası kimi <i>S.M.İSAYEVA</i>	165
Бесценная роль Гейдара Алиева в защите наших национальных и духовных ценностей <i>З.А.АЛИЕВА</i>	167
Heydər Əliyev və Azərbaycanda aqrar sahənin formalaşması <i>X.Q.XƏLİLOVA</i>	170
Milli qurtuluşdan Böyük Zəfərə doğru <i>M.C.CAVADOV</i>	172
Ümummilli lider Heydər Əliyevin xarici siyasət kursunun mühüm prioritetləri	

<i>T.Ə.ƏLİYEVƏ</i>	174
Heydər Əliyev və Şuşa	
<i>A.R.QƏDİROVA</i>	176
Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi birinci dövrdə neft-kimya sənayesinin inkişafı və yenidən qurulması	
<i>S.Y.MƏMMƏDOV</i>	179
Tarixin tədrisində şəxsiyyətlərin rolu	
<i>V.Ə.MÖVLAYEVA</i>	181
Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında Ümummilli lider Heydər Əliyevin irsi	
<i>A.V.HACIYEV, N.N.ABBASOVA-ZEYNALOVA</i>	183
Ədəbiyyatımız sərvətimizdir (Heydər Əliyev)	
<i>Ç.A.YOLÇUBƏYLİ</i>	186
Ədəbiyyatımızın inkişafında Heydər Əliyevin rolu	
<i>S.B.NOVRUZOVA, S.A.AĞAKİŞİYEVƏ</i>	187
Biznes təşkilatlarında maliyyə menecmentinin rolu və vəzifələri	
<i>N.Z.CƏFƏROV</i>	189
Müstəqil mətbuatımızı formalaşdıran Ümummilli lider	
<i>A.M.ƏZİZOVƏ</i>	193
Azərbaycanın inkişafında Heydər Əliyev islahatları	
<i>M.Y.ƏSƏDOVƏ</i>	195
Heydər Əliyev gənclərlə iş sahəsində dövlət siyasətinin banisidir	
<i>G.A.NƏCƏFOVƏ</i>	197
Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlərimiz	
<i>N.N.NİFTƏLİYEVƏ</i>	198
Yoxdan varı yaradan, könülləri şad edən söz	
<i>C.E.VƏLİYEVƏ</i>	201
Ulu öndər Heydər Əliyevin ana dilimizə olan böyük qayğı və diqqəti	
<i>G.A.VƏLİYEVƏ</i>	205
Tədris prosesində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə – dövrün tələbidir	
<i>L.V.İSMAYILZADƏ</i>	207
Heydər Əliyevin müstəqil siyasəti: Azərbaycan dövlətinin dirçəlməsi	
<i>V.T.BALAKİŞİYEVƏ</i>	209
Heydər Əliyev siyasəti Azərbaycanın uğurlarının əsasıdır	
<i>N.M.MƏHƏRRƏMOVƏ</i>	212
Heydər Əliyev incəsənət və mədəniyyət himayəçisi kimi	
<i>Ə.İ.ƏLİYEV</i>	214
Heydər Əliyev müasir Azərbaycanın qurucusudur	
<i>Ə.N.MUSAYEV</i>	216
Azərbaycan təsviri sənətinin bu günü (Rəşad Ələkbərov işıq-kölgə rəssamı kimi)	
<i>R.E.QULİYEV</i>	218
Heydər Əliyev siyasi kursunun müəyyən etdiyi inkişaf və tərəqqi yolunun alternativsizliyi	
<i>A.C.NƏSİBOVƏ</i>	221
Heydər Əliyevin Azərbaycanın maliyyə sisteminin formalaşması və inkişafında rolu	
<i>A.İ.NADİROVƏ</i>	223
Azərbaycan ədəbi inkişafında dahi Heydər Əliyev hakimiyyətinin misilsiz rolu	
<i>X.R.ABDULLAYEVA</i>	225
Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin milli təəssübkeşi və fenomenal şəxsiyyəti kimi	
<i>S.A.NƏSİBLİ</i>	227
Heydər Əliyev müasir və müstəqil Azərbaycanın banisidir	

Ü.A.AŞUROVA.....	229
Ümummilli liderin xilaskarlıq missiyası	
G.S.OSMANOVA	232
Multikulturalizmin inkişafında Ümummilli lider Heydər Əliyevin rolu	
Ş.R.QULİYEVA	235
Heydər Əliyevin enerji siyasəti	
N.N.ƏZİZLİ	237
Azərbaycan iqtisadiyyatı: dünəni və bu günü	
M.H.ŞADLİNSKAYA	240
Regional inkişafda aqroturizm potensialı	
K.X.YUSİFOVA	241
Heydər Əliyev və milli iqtisadi inkişaf strategiyası	
A.U.ALLAHVERDİYEVA	244
Истоки когнитивной лингвистики	
P.A.МАГЕРРАМОВА	246
Azərbaycanda üzümçülük sahəsinin inkişaf və perspektivləri	
L.E.HACIYEVA	249
Великое наследие Гейдара Алиева сегодня: идеология мультикультурализма и толерантности	
Л.А.САФРОНОВА	251
Azərbaycanın kənd yerlərində özünüməşğulluğun inkişafı	
A.E.İSRAYILOVA	254
Heydər Əliyev elm və təhsilin himayədarıdır	
E.Ə.ABDULLAYEV, E.A.MUXTARLI	257
Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğu	
S.R.TAĞIYEVA	259
Ümummilli lider Heydər Əliyevin müasir Azərbaycançılıq məfkurəsi və onun Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində yeri və rolu	
K.T.KƏRİMOVA	261
Ümummilli lider Heydər Əliyev və Gəncədə milli mədəniyyətin inkişafı (1969–1982-ci illər)	
E.M.MEHDIYEV, V.D.ABBASOV	265
Heydər Əliyev və Azərbaycan gəncliyi	
M.İ.İSMAYILOVA	267
Sənaye müəssisələrinin elektrik şəbəkələrində elektrik enerjisi itkilərinin normallaşdırılması	
M.M.MƏCİDOVA	269
Tütüncülüğün elmi əsaslarla inkişaf etdirilməsində Heydər Əliyevin izi və innovativ üsulların tətbiqinin əhəmiyyəti	
Q.A.KAZIMOV	271
Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasında təhsil siyasəti (1993-2003-cü illər)	
V.ƏLLƏZOVA	274
Ailədə uşaqlara azərbaycançılıq ideologiyasının aşılması	
S.N.CƏFƏROVA	277
Liderlik anlayışının mahiyyəti	
S.M.HƏSƏNOVA	279
Azərbaycanın türk dünyasına inteqrasiyasında Heydər Əliyevin rolu	
S.A.QURBANOVA	281
Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı	
G.Ə.MƏMMƏDOVA	284

Heydər Əliyev azərbaycançılıq və multikulturalizm ideologiyasının banisidir <i>N.Z.QASIMOVA</i>	288
İqtisadi qloballaşmada Azərbaycan iqtisadiyyatı <i>T.A.BAĞIROVA, A.A.RZAYEVA</i>	290
Heydər Əliyev və Azərbaycan mədəniyyəti <i>Z.B.BAYRAMOVA, F.E.ALMƏMMƏDOV</i>	293
Ümummilli lider Heydər Əliyev elm və təhsilin hamisi kimi <i>A.B.NƏBİYEVA</i>	295
Heydər Əliyev siyasətində milli-mənəvi dəyərlər <i>N.X.QASIMOVA</i>	298
Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı <i>K.O.BAYRAMOVA</i>	301
Azərbaycan dövlətçiliyinin xilaskarı <i>T.M.MƏHƏRRƏMOV</i>	304
Müasir dövrdə ABŞ-ın Cənubi Qafqaz siyasəti kontekstində Azərbaycanla münasibətləri <i>F.B.GÜLƏMİRLİ</i>	305
Azərbaycanda muzey işinin təşkilində Ulu öndər Heydər Əliyevin rolu <i>E.O.CABBAROVA</i>	307
Aqrar sahədə istehsalın və emal sənayesinin inkişafı <i>F.K.BABAYEVA</i>	310
Ərzaq təhlükəsizliyi dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinin əsas istiqaməti kimi <i>A.M.ƏZİMOV, İ.Q.MƏMMƏDOV, M.M.ƏLİYEV</i>	311
Vətənpərvərlik tərbiyəsinin bariz nümunəsi <i>S.A.ORUCOVA</i>	313

GİRİŞ SÖZÜ

Şahin Bayramov
Mingəçevir Dövlət Universitetinin rektoru

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Hörmətli qonaqlar!

Hörmətli professor-müəllim heyəti!

Əziz tələbələr!

Çıxışma müstəqil Azərbaycanın memarı və qurucusu olan dahi şəxsiyyətin fikirləri ilə başlamaq istəyirəm. Ulu öndər Heydər Əliyev deyirdi: “İnanıram ki, Azərbaycan Respublikası XXI əsrdə həyatın bütün sahələrində geniş inkişaf edən, çiçəklənən bir ölkə kimi böyük uğurlar qazanacaqdır!”

Bütün həyatını canından çox sevdiyi Azərbaycan xalqının rifahına, Azərbaycan Respublikasının inkişafına həsr edən Ümummilli Liderin bu sözləri həm onun uzaqgörənliyini, həm də çoxşaxəli fəaliyyətlərin nəticələrinə olan əminliyini bir daha nümayiş etdirir.

Miqyasına görə qlobal və dünya siyasətçisi olan Ulu Öndər hakimiyyətdə olduğu hər iki dövrdə, Azərbaycanın milli maraqlarına əsaslanan uğurlu inkişaf strategiyası reallaşdırmaqla, misilsiz xidmətlər göstərmişdir. Dahi şəxsiyyət hər iki dövrdə üzərinə düşən tarixi xilaskarlıq missiyasının öhdəsindən böyük məharət və uğurla gəlmiş, öz adını Azərbaycan tarixinə qızıl hərflərlə yazmışdır. Məhz Heydər Əliyev dühası Azərbaycanın müstəqilliyini əbədi etmişdir.

Ulu Öndərin uzaqgörən siyasəti və titanik fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sisteminin əsas faktorlarından birinə çevrilmişdir. Şübhəsiz ki, nadir tarixi şəxsiyyətin özündən sonra layiqli davamçı yetişdirməsi xüsusi önəm kəsb edir. Ümummilli Liderin siyasi varisi olan İlham Əliyev Ulu Öndərin ideyalarına sadıq qalmaqla, Azərbaycanı müasir dövrün tələblərinə uyğun yeni keyfiyyət mərhələsinə çıxarmış oldu. Başqa sözlə desək, cənab Prezidentimiz Azərbaycanı artıq yeni dövrün reallığını dəyişən ölkəyə çevirdi. Məhz Ulu Öndərin əsasını qoyduğu, düşünülmüş siyasi, iqtisadi və hərbi siyasətin və kursun reallaşdırılmasının nəticəsi olaraq müzəffər Ali Baş Komandanımızın rəhbərliyi və rəşadətli Azərbaycan əsgərinin şücaəti ilə 30 ilə yaxın davam edən erməni işğalına son qoyuldu. Bu gün hər birimiz ərazi bütövlüyü bərpa edilmiş Azərbaycanın vətəndaşı olmağın sonsuz qürurunu yaşayırıq.

Dünya Azərbaycanlılarının V Qurultayını Azərbaycanın incisi olan Şuşada keçirə bildiksə, deməli, Ulu Öndərin uzaqgörən siyasəti şanlı qalibiyyətlə özünü göstərmişdir.

Tarixi Zəfəri qazanmaqla Möhtərəm Prezidentimiz, Ulu Öndərin ən vacib vəsiyyətini yerinə yetirmişdir.

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Hər biriniz razılaşarsınız ki, 44 günlük Vətən Müharibəsində əldə etdiyimiz möhtəşəm qələbə Ümummilli Liderin nəhəngliyinin və onun zəngin irsinin tarixi əhəmiyyətini daha asan başa düşməyimizə imkan verir. Odur ki, ali təhsil müəssisəsi olaraq Mingəçevir Dövlət Universitetində dahi şəxsiyyətin misilsiz xidmətlərinin öyrənilməsinə və təbliğinə xüsusi önəm veririk.

Konfransımıza olan böyük maraq qarşımıza qoyduğumuz məqsədə nail olduğumuza əminlik yaradır.

Həm plenar iclasda, həm də bölmə iclaslarında Ulu Öndərin zəngin irsinin müxtəlif istiqamətlərinə dair məruzələr dinləyəcəyik. Məlumat üçün bildirirəm ki, konfransımıza 11 ali təhsil

müəssisəsi, 6 elmi tədqiqat institutu daxil olmaqla 22 fərqli təşkilatdan ümumilikdə 120-dən artıq məruzə və tezis daxil olmuşdur.

Fürsətdən istifadə edərək konfransın işinə göstərdiyi dəstəyə görə bütün qonaqlarımıza və məruzəçilərə bir daha dərin təşəkkürümü bildirirəm və konfransımızın işinə uğurlar arzulayıram.

Sağ olun!

PLENAR İCLAS

UOT 316.37

Heydər Əliyevin zəngin irsi Azərbaycan xalqı üçün əbədi örnəkdir

*s.f.d. İlham Mehdiyev oğlu İsmayilov
Mingəçevir şəhər İcra Hakimiyyətinin başçısı*

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Böyük şəxsiyyətlər yaşayıb yaratdıqları, fəaliyyət göstərdikləri zamanlarda siyasi, iqtisadi və digər prosesləri öz xalqlarının rifahı naminə irəliyə aparmaqla adlarını əbədi olaraq tarixə yazırlar. Hər bir xalq öz tarixi şəxsiyyətləri ilə fəxr edir, onların yaratdığı irsə böyük ehtiramla yanaşır.

Azərbaycan xalqı hər zaman ölkəsinin müstəqilliyi, inkişafı naminə böyük və əvəzedilməz işlər görmüş, bununla bağlı tarixi proseslərə təsir göstərmiş dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevi qürur hissi ilə xatırlayır. Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının və dövlətinin taleyüklü problemlərini həll edən tarixi şəxsiyyət olmaqla yanaşı, həm də tarixi yaradan şəxsiyyətdir.

Ümumiyyətlə, Heydər Əliyev siyasəti Azərbaycanı qurtuluşdan tərəqqiyə, tərəqqidən zəfərə aparan yol kimi möhtəşəm nailiyyətlərimizin əsasını təşkil edir. Ümummillə Liderin ideyaları və zəngin dövlətçilik irsi əsasında inkişaf yolunda inamla və qətiyyətlə addımlayan müasir Azərbaycan dövləti tarixinin ən qüdrətli dövrünü yaşayır, ölkəmizin müasir mənzərəsi, dünyanın siyasi sistemində yeri və rolu xalqımızda böyük ruh yüksəkliyi, gələcəyə böyük inam yaradır.

Tarixi şəxsiyyət, görkəmli dövlət xadimi, xalqımız və dövlətçiliyimiz qarşısında möhtəşəm xidmətləri ilə Ümummillə Lider səviyyəsinə yüksəlmiş Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyəti təkcə öz dövrü üçün əhəmiyyət kəsb etməyib. Bu, tariximizin çox böyük dövlətçilik salnaməsidir. Bu xalqı və dövləti üçün səmərəli, xeyirxah işlər görmək istəyən hər bir şəxs üçün böyük məktəb, zəngin irsdir.

1969-cu ilin 14 iyulunda Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçilən Ümummillə lider Heydər Əliyev hələ SSRİ dövründə milli-mənəvi dəyərlərimizin, dilimizin qorunub saxlanması, respublikamızın perspektiv inkişafı üçün möhkəm təməllər yaratmağa müvəffəq olmuşdur.

1990-cı illərin əvvəlində milli müstəqilliyimizin itirilməsi və dövlətçilik ənənələrinin milli yaddaşdan silinməsi təhlükəsi ilə üzləşdiyimiz vaxtda müdrik dövlət xadimi, dünyaşöhrətli siyasətçi Heydər Əliyevin xalqın tələbi və dəstəyi sayəsində xilaskarlıq missiyasını öz üzərinə götürməsi Azərbaycanı uçurumdan xilas edərək zirvəyə yüksəltmişdir. O, böyük Öndər kimi xalqımızın milli sərvəti olan müstəqilliyin qorunmasını təmin etmiş, Azərbaycanı tənəzzüldən xilas edərək tərəqqi yoluna çıxarmışdır.

Bu gün Ulu Öndərin xalqımız qarşısındakı əvəzolunmaz xidmətlərindən bəhs edərkən Onun xilaskarlıq missiyasının tarixi əhəmiyyətinə və siyasi-fəlsəfi məzmununa xüsusi diqqət yetirilir. Daha dəqiq desək, bir çox tədqiqat əsərlərində, fundamental elmi-konseptual mənbələrdə Heydər Əliyevin liderlik fenomenindən bəhs edərkən Onun xilaskarlıq missiyası xüsusi araşdırma predmetinə çevrilir. Çünki Heydər Əliyev respublikamızın ziddiyyətlər və qarşıdurma məkanına çevrildiyi, mürəkkəb regional və beynəlxalq proseslərin cərəyan etdiyi bir şəraitdə Azərbaycan xalqını böyük kataklizmlərdən xilas etmiş, faciə və fəlakətlərin qarşısını almış, ölkəmizin formal deyil, gerçək müstəqilliyini təmin etmişdir. Daha dəqiq desək, 1993-cü ilin məlum iyun hadisələri zamanı Azərbaycan xalqı Ulu Öndərə ölkəmizin xilasını və tərəqqisi naminə respublikamıza rəhbərlik etməsi barədə qətiyyətli çağırış etmişdi. Eyni zamanda, o zaman hakimiyyətdə olan qüvvələr Heydər Əliyevi Bakıya dəvət etməyə məcbur olmuşdular. Ümummillə lider Heydər Əliyev bunu nəzərə alaraq Bakıya qayıtmış, Azərbaycan xalqının və dövlətçiliyimizin xilasını, dövlətçilik ənənələrimizin, milli qürur və ləyaqətin bərpası naminə tarixi missiyasını yerinə yetirməyə başlamışdı. İyunun 15-də Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Sədri seçilmiş, həmin gün Azərbaycan xalqının tarixinə Milli Qurtuluş günü kimi yazılmışdı. Proseslərin məntiqi nəticəsi kimi, 1993-cü il oktyabr ayının 3-də keçirilən prezident seçkiləri nəticəsində xalqın böyük etimadı ilə Azərbaycan

Prezidenti seçilən Ümummilli lider Heydər Əliyev ölkəmizin inkişaf paradigmasını dövrün xüsusiyyətlərinə və zamanın tələblərinə müvafiq olaraq dəqiq müəyyənləşdirmiş və Azərbaycanın sabitlik adasına, təhlükəsizlik məkanına, inkişaf diyarına çevrilməsini təmin etmişdir.

Ulu Öndərin müstəqillik dönəmində ölkəmizə rəhbərlik etdiyi dövr, eyni zamanda, Azərbaycanı böyük Zəfərə aparan yolun başlanğıcı olmuşdur. Müdrik dövlət xadimi Heydər Əliyev o zaman işğal altında olan torpaqlarımızın azad olunması istiqamətində sistemli və məqsədyönlü fəaliyyətin əsasını qoymuş, həm ölkə daxilində, həm də beynəlxalq miqyasda ardıcıl işlərə başlanılmışdır. Böyük siyasətin sirlərinə dərinləndirən bələd olan Ümummilli Lider bildirdi ki, torpaqların işğaldan azad olunması - tarixi ədalətin və ölkəmizin ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi üçün güclü dövlət konsepsiyasını reallaşdırmaq lazımdır. Bunun üçün isə strateji hədəfləri dəqiq müəyyənləşdirmək, xüsusi olaraq bir neçə istiqamətdə milli məqsədləri gerçəkləşdirmək gərəkdir. Bunlardan biri və birincisi ilk növbədə ölkə daxilində sabitlik və təhlükəsizlik mühitinin təmin olunması idi. Ümummilli Lider həm daxili siyasətdə mühüm tədbirlər həyata keçirməklə, həm də Azərbaycanın dövlətçilik mənafeyini beynəlxalq miqyasda strateji maraqlarla dəqiq uzlaşdırmaqla buna nail oldu. Paralel olaraq mütərəqqi iqtisadi inkişaf strategiyasının hazırlanması və uğurla tətbiq olunması da Azərbaycanın milli gücünün artırılmasında və hədəfə doğru inamla irəliləməsində mühüm rol oynadı. Bu kontekstdə beynəlxalq əməkdaşlıq platformasının yaradılması, xarici tərəfdaşlarla iqtisadi-ticari münasibətlərin təməlinin atılması və digər addımlar da xüsusi vurğulanmalıdır. Uğurlu ordu quruculuğunun həyata keçirilməsi də böyük Zəfərə gedən yolda xüsusi əhəmiyyət kəsb edən işlərdən biridir. Digər tərəfdən, Ümummilli Liderin beynəlxalq tədbirlərdə və qurumlarda Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyən və Ermənistanın işğalçılıq siyasətini pisləyən qətnamələrin və bəyanatların qəbul edilməsinə nail olması da ölkəmizin beynəlxalq mövqeyinin möhkəmlənməsinə, diplomatik müstəvidə üstünlük qazanmasına xidmət göstərmişdir.

Nəticə etibarilə Ulu Öndərin əsl müstəqillik qazanmaq, dövlətçilik ənənələrini bərpa etmək və milli inkişafa nail olaraq sabaha inamla addımlamaq missiyasını öz üzərinə götürməsi ilə Qurtuluşdan tərəqqiyə, tərəqqidən Zəfərə aparan yolun əsası qoyulmuşdur. Müstəqillik dövrünün sabitlik və inkişaf mərhələsi kimi səciyyələndirilən 1993-2003-cü illərdə Ulu Öndərin rəhbərliyi ilə görülmüş işlər yeni Azərbaycanın parlaq gələcəyini təmin edən təməl rolunu oynamışdır. Bütövlükdə, Azərbaycan tarixinin müstəqillik zirvəsi bilavasitə Ümummilli Liderin adı, siyasəti və ideyaları ilə bağlıdır. Heydər Əliyev siyasəti çoxəsrlik tarixə əsaslanan milli dövlətçiliyimizin və dövlət müstəqilliyimizin inkişaf salnaməsidir.

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Tarixi şəxsiyyətlərin misilsiz xidmətləri təkcə yaşadıkları və fəaliyyət göstərdikləri dövrlə məhdudlaşmır. Onların ideyaları və irsi həm zaman, həm də məkan anlayışının fəvqündədir. Eynilə Heydər Əliyev ideyaları, Ulu Öndərin zəngin dövlətçilik irsi kimi. Ümummilli Liderin ideyaları bütün dövrlərdə həm xalqımızın mənəvi-siyasi sərvəti, həm də Azərbaycan dövlətinin inkişafını, parlaq perspektivini təmin edən dəyərlər sistemi kimi aktuallığını qoruyub, bu gün də belədir. Onun azərbaycançılıq, müstəqillik, dövlətçilik kimi konsepsiyaları təkcə Azərbaycanın inzibati-coğrafi sərhədləri - respublikamızın hüdudları ilə məhdudlaşmır, dünya azərbaycanlılarını birləşdirən məfkurəyə çevrilib. Heydər Əliyev irsi Azərbaycan dövlətinin inkişaf paradigmasını müəyyənləşdirir, eyni zamanda, milli siyasi şüurun və siyasi mədəniyyətin inkişafını şərtləndirir.

Bunlarla yanaşı, siyasi varisliyin təmin olunması Heydər Əliyev irsinin parlaq təzahürü - Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin müstəsna siyasi hadisələrindəndir. Ulu Öndər özündən sonra Azərbaycan dövlətini müstəqil, milli maraqlara və milli-mənəvi dəyərlərə, xalqın ali iradəsinə əsaslanan siyasət həyata keçirməklə zirvələrə daşıyacaq Lider yetişdirməklə dövlətçilik tariximizdə ən böyük xidmətlərindən birini göstərmişdir. Heydər Əliyevin inamı, xalqın böyük etimadı özünü tam doğrultmuşdur. Onun layiqli davamçısı olan cənab İlham Əliyev xalqın iradəsi əsasında Prezident seçildikdən sonra ölkəmizin inkişafında yeni bir mərhələnin əsası qoyulmuşdur. Azərbaycan öz iqtisadi, siyasi gücü, hərbi qüdrəti ilə, xalqımızın mübarizə ruhu və əzmi ilə yeni zirvələri fəth etməyə doğru inamla irəliləməyə başlamışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu siyasətin Prezident İlham Əliyev tərəfindən zamanın tələblərinə, dövrün ictimai və siyasi qanunauyğunluqlarına müvafiq surətdə davam etdirilməsi nəticəsində milli tərəqqinin Azərbaycan nümunəsi adlı fenomen yaranıb. Bu nümunə öz cəlbediciliyinə görə bütün dünyada maraqla öyrənilən, nüfuzlu reyting agentliklərinin və tədqiqat mərkəzlərinin hesabatlarında yüksək dəyərləndirilən strateji model kimi xarakterizə olunur. Prezident İlham Əliyevin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi son 18 il ərzində bütün sahələrdə möhtəşəm və tarixi əhəmiyyətə malik nailiyyətlər əldə olunmuş, respublikamızın sosial-iqtisadi göstəriciləri mütəmadi olaraq yaxşılaşmış, beynəlxalq reytingi artmışdır. Dövlət başçısının müəllifi olduğu milli inkişaf modelinin uğurla tətbiq olunması nəticəsində Azərbaycanda dayanıqlı iqtisadi sistem formalaşmış, bölgələrin davamlı və tarazlı sosial-iqtisadi inkişafı təmin edilmişdir. Bununla yanaşı, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmizdə siyasi sistemin və ictimai-siyasi münasibətlərin inkişafına xidmət edən kompleks xarakterli islahatlar kursuna start verilmişdir. Yeni siyasi konfigurasiyanın formalaşdırılması, siyasi dialoq prosesinin dərinləşdirilməsi, yeni siyasi partiyaların qeydiyyatdan keçməsi, vətəndaş cəmiyyəti təsisatının inkişafına xidmət edən addımların atılması həm Azərbaycanın demokratik inkişaf yolunda inamla irəliləməsinə, həm də milli həmrəyliyin gücləndirilməsinə təkan vermişdir. 44 günlük Vətən müharibəsi zamanı əksər siyasi partiyaların birgə bəyanat imzalayaraq ölkəmizin ərazi bütövlüyünün təmin olunması istiqamətində Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin siyasətinə birmənalı dəstək göstərmələri və postmünaqişə mərhələsində ümummilli məsələlərdə vahid mövqedən çıxış etmələri bu siyasi birliyin bariz nümunəsi - əyani ifadəsidir. Paralel olaraq siyasi-ideoloji və mənəvi müstəvidə həyata keçirilən işlər xalqımızın həmrəyliyinə daha da güclənməsini, o cümlədən vətənə sədaqət ruhunda gənc nəslin yetişməsinə təmin etmişdir. Milli dəyərlər əsasında tərbiyə olunan Azərbaycan gəncliyi həm ölkəmizi beynəlxalq müstəvidə layiqincə təmsil etmək missiyasını uğurla yerinə yetirir, həm də respublikamızın ərazi bütövlüyünün təmin olunmasında öz üzərinə düşən vəzifənin öhdəsindən məsuliyyətlə və şərəflə gəlir. Digər tərəfdən, Prezident İlham Əliyevin milli maraqlara əsaslanan çoxvektorlu xarici siyasət kursu və Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın ardıcıl və məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycanın dünya miqyasında reputasiyası güclənmişdir. Ölkəmiz beynəlxalq dialoq və əməkdaşlıq, multikulturalizm və tolerantlıq məkanı kimi tanınmışdır. Respublikamız ötən müddət ərzində bəşəriyyət üçün tələyüklü məsələlərin həllində mühüm rol oynamış, bu istiqamətdə əhəmiyyətli təşəbbüslər irəli sürmüş və sistemli fəaliyyət göstərmiş, regional və beynəlxalq təhlükəsizliyə mühüm töhfələr vermişdir. Bununla yanaşı, bir zamanlar xəyal kimi görünən nəhəng enerji-nəqliyyat və infrastruktur layihələri dövlətimizin təşəbbüsü və liderliyi ilə reallaşdırılmış, Azərbaycan regional güc mərkəzinə və Cənubi Qafqaz bölgəsinin aparıcı dövlətinə çevrilmişdir. Bu gün Azərbaycan dünyada təkə davamlı və dayanıqlı inkişaf yolu tutan müasir, demokratik ölkə kimi, tolerantlıq nümunəsi və multikulturalizm diyarı olaraq tanınır. Ötən əsrin sonunda müstəqilliyini bərpa etmiş respublikamız, eyni zamanda, öz ərazi bütövlüyünü, tarixi ədaləti bərpa etmiş, müsbət beynəlxalq imicə sahib və müasir dünya siyasətinin nüfuz iyerarxiyasında mütəmadi yüksəlişə malik prestijli dövlət olaraq səciyyələndirilir.

Birmənalı şəkildə vurğulamaq olar ki, 30 ilə yaxın müddət ərzində Ermənistan tərəfindən işğal altında saxlanılmış torpaqlarımızın şərəfli milli mübarizə, haqq-ədalət mücadiləsi nəticəsində əsarətdən xilas edilməsi, tarixi ədalətin bərpası və ölkəmizin ərazi bütövlüyünün təmin olunması Heydər Əliyev siyasətinin təntənəsidir. Şübhəsiz ki, 2020-ci ildə baş vermiş 44 günlük Vətən müharibəsi bizim şanlı tariximizdir. Vətən müharibəsində Azərbaycan xalqı Prezident, Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə öz gücünü səfərbər edərək milli qürur və ləyaqətin bərpasına, işğal faktının, tarixi ədalətsizliyin aradan qaldırılmasına və separatizmin məhv edilməsinə nail olmuşdur. Əlbəttə, bu Zəfər salnaməsinin yaradılması, Qələbə dastanının yazılması, yəni mürəkkəb geosiyasi şəraitdə, dünya siyasətində toqquşan və kəşifən strateji maraqların fonunda Azərbaycanın torpaqlarının işğaldan azad edilməsinə müvəffəq olunması çox böyük hadisədir. Biz qürurla və iftixarla qeyd edirik ki, torpaqlarımız döyüş meydanında Müzəffər Ali Baş Komandanımız İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə qüdrətli Azərbaycan Ordusunun erməni faşizmini məhv etməsi, işğalçıları darmadağın edərək layiqincə cəzalandırması nəticəsində azad olunmuşdur. Bu, XXI əsrin

müharibəsini aparan Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin gücünü, əzmini və peşəkarlığını göstərən çox mühüm faktır. Amma eyni zamanda, xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın öz ərazi bütövlüyünü bərpa etməsi müstəqillik illərində həyata keçirilən uğurlu, milli maraqlara əsaslanan və müasir global çağırışlara müvafiq strateji kursun məntiqi nəticəsidir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasətini dövrün tələblərinə uyğun keyfiyyətə yeni müstəvidə uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyevin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi illərdə atılan addımlar, həyata keçirilən tədbirlər Azərbaycanın milli gücünün artmasını, strateji hədəflərə və qələbəyə doğru əmin addımlarla irəliləməsini təmin etmişdir.

Bir sözlə, Ulu Öndərin görmək istədiyi bugünkü güclü, qüdrətli, nüfuzlu və qalib Azərbaycan Heydər Əliyev irsi əsasında inkişaf yolunda əmin addımlarla, inamla, əzmlə və qətiyyətlə sürətli irəliləyişini davam etdirəcək, dünya müasir müstəqil dövlətimizin banisinin ideyalarının reallığa çevrilməsi nəticəsində daha möhtəşəm Azərbaycana şahidlik edəcək!

UOT 316.37

Heydər Əliyev: xatirələrdə əbədi yaşayan tarixi şəxsiyyət

*fiz.e.d., prof. Adilə Ziyat qızı Abbasova
Yeni Azərbaycan Partiyası Veteranlar Şurasının üzvü*

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Həqiqətən bu gün dahi şəxsiyyətin anadan olmasının 99-cu ildönümünə həsr edilmiş konfransın Mingəçevir Dövlət Universitetində keçirilməsinə çox sevinirəm. Bu konfransın təşkilatçılarına, başda rektor Şahin Bayramova təşəkkür edirəm və minnətdaram ki, konfransda iştirak mənə də qismət oldu.

Çıxışma başlamazdan öncə qeyd etmək istəyirəm ki, dahi şəxsiyyətlər haqqında danışmaq çox böyük məsuliyyət tələb edir. Amma, bu gün mən fəxrlə, qürur hissi ilə sizin qarşınızda çıxış etdiyimi bildirmək istəyirəm. 2001-ci ildə keçirilən Dünya Azərbaycanlılarının I qurultayında Ulu öndər Heydər Əliyevin çıxışı zamanı dediyi sözlərdən istifadə edərək onu yad etmək istəyirəm. Mən də həmin qurultayda iştirak etmişəm. Dünyanın müxtəlif yerlərindən həmin qurultaya gələn azərbaycanlılar var idi. Ulu Öndərin dediyi sözlər həmişə tarixi olaraq yaddaşlarda həkk edilmişdir. O, belə söyləyirdi: *“Həmişə fəxr etmişəm. Bu gün də fəxr edirəm ki, Mən Azərbaycanlıyam!” Müstəqil Azərbaycan Dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir. Biz azərbaycançılığı, Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq. Bizim üçün Azərbaycan dili ana dilidir. Dilimiz həddindən ziyadə bizim üçün əzizdir. Dilimiz o qədər zəngindir ki, nə qədər məlahətli, nə qədər şirindir ki, bütün hiss və ifadələri rahatlıqla bildirəcək söz ehtiyatına sahibdir”*. Bu sözləri Heydər Əliyev öz çıxışında xüsusi qeyd edirdi. Azərbaycan dilinə çox böyük yer verirdi. O, qeyd edirdi ki, *“Hər bir azərbaycanlı dünyanın hansı ölkəsində, yerində yaşamasından asılı olmayaraq, o ölkənin dilini, adət-ənənələrini öyrənsin, amma, Azərbaycan dilini yaşatsın və inkişaf elətdirsin”*. Bu çox dərin məna daşıyan fikirlər olub. Ulu öndər Heydər Əliyev prezidentimizlə bağlı bu sözləri deyirdi. Yadımdadır ki, o, söyləyirdi ki, *“Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm”*. Cənab prezident İlham Əliyev daima çıxışlarında qeyd edirdi *“Biz Qarabağa qayıdacağıq! Qarabağ Azərbaycanın tarixi torpağıdır. Biz ora, Şuşaya qayıdacağıq!”*. Ulu öndər də öz çıxışlarında bunu deyirdi. Bəli! Bir neçə gün bundan öncə Şuşada Dünya Azərbaycanlılarının V Qurultayının keçirilməsi buna çox böyük sübutdur. Yəni artıq biz Qarabağ torpağında qurultay keçiririk. Cənab prezidentin bu qurultayı “Zəfər Qurultayı” adlandırması xüsusi yer tutur. Çünki, bu bir tarixi hadisədir. Dünyada Azərbaycanı qalib dövlət kimi tanıyan bütün ölkələrə sübut edildi ki, bizim torpağımızı kimsə əlimizdən ala bilməz. Azərbaycan qüdrətli dövlətdir. Qarabağ Azərbaycan torpağıdır və heç bir kəs onu bizdən ala bilməz. Biz zəfərlə yaşamağa layiqlik. Həqiqətən “Zəfər Qurultayı” adlandırılması bizi bir azərbaycanlı olaraq çox qürurlandırdı. Cənab prezidentimiz Heydər Əliyev haqqında həmişə belə sözlər deyirdi *“O, hansı zamanda, hansı dövrdə yaşamasından asılı olmasına baxmayaraq həm dövlətinə, həm xalqına*

ləyaqətlə xidmət edib. Bunu tarix göstərib”. Heydər Əliyev bütün zamanlarda sübut edirdi ki, Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulması istər onun siyasətinin müxtəlif istiqamətləri, istər iqtisadi potensialının möhkəmlənməsində, istərsə də müstəqilliyin əbədi olmasında və bütün dünya-da Azərbaycanın nüfuzunun artmasında Ulu Öndərin çox böyük xidmətləri olub. Bu haqda nə qədər danışsaq da, çıxışlar etsək də azdır. Bütün xatirələrdə bu belə qalacaq. Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan müstəqilliyinin banisidir! Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusudur! Bu tarixi o yazıb və indi də elə bir əllərə tapşırıb ki, həmin əllər indi də Azərbaycanı inkişafa doğru aparır. Bu bizim cənab prezidentimiz İlham Əliyevin rəhbərliyi altında apardığı böyük siyasət nəticəsində, məndən öncəki çıxışlarda da qeyd edildiyi kimi 44 gün ərzində tarixdə görünməyən qələbəni qazandı. Çünki İlham Əliyev öz xalqına, öz ordusuna elə inanırdı ki, bu qələbəni o, qazanmalı idi və belə də oldu. Qeyd etmək istəyirəm ki, ümumiyyətlə, Ulu öndər Heydər Əliyevin adı çəkiləndə onu nəinki Azərbaycanda, bütün dünyada, bütün tarixdə böyük bir siyasətçi kimi tanıyırdılar.

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Heydər Əliyevin azərbaycanlılarla görüşləri, onlarla sıx əlaqə yaratmağa, eləcə də bütün dünyada azərbaycanlılarla əlaqəyə xüsusi önəm verirdi. Onlara çağırışlar edirdi. Hətta, o dövrdə xarici ali məktəblərə göndərdiyi tələbələrlə görüşlər təşkil edir, onların problemlərini həll edirdi. Bir nüans xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Heydər Əliyevin yaşadığı dövrlərdə xarici ölkələrdə yaşayan Azərbaycanlıların əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi, birləşməsi üçün diasporun yaradılması elə o dövrlərdən başlayıb. İlham Əliyev də həmin təşkilatların yaradılmasında yaxından iştirak edirdi.

Bütün bunları xatırladıram ona görə ki, xatirəmdədir. Mən bu xatirələrimi heç vaxt unutmuram. Heydər Əliyev dahi şəxsiyyət, unudulmaz insandır. Onun haqqında nə qədər kitablar, məqalələr yazılıb. Nə qədər də yazılsa da azdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev öz ideyaları, düşüncə tərzini, gözəl əməlləri ilə tarixin səhifələrində iz qoymaq, əbədi yaşamaq haqqında sahib olmuşdur. Dahi siyasətçi Heydər Əliyevin yaddaşlara həkk olunan əziz xatirəsi hər bir azərbaycanlının yaddaşında kök salaraq yaşayır. Bu gün Heydər Əliyev bizimlə deyil, ancaq, onun siyasəti yaşayır, onun qurduğu müstəqil Azərbaycan yaşayacaqdır!

Bu gün Azərbaycan xalqının rəmzi və qüruru olan ifadə ilə çıxışımı tamamlamaq istəyirəm:

“Qarabağ Azərbaycandır!”

UOT 316.37

Heydər Əliyev: elm və təhsilimizin böyük himayədarı

*ilah.f.d. Ceyhun Valeh oğlu Məmmədov
Milli Məclisin deputatı, Elm və təhsil komitəsinin üzvü*

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

XX əsrin Azərbaycan xalqına bəxş etdiyi ən böyük tarixi şəxsiyyətlərdən biri Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevdir. O həm Sovet dönəmində, həm də müstəqillik illərində Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrlərdə təhsilimizin inkişafı istiqamətində böyük işlər görmüşdür. İllər keçsə də Azərbaycan xalqı onun böyük xidmətlərini heç zaman unutmayacaq.

Azərbaycanı inkişaf etdirmək xalqın tükənməz potensialını üzə çıxarmaq Heydər Əliyevin ən böyük amalı idi. Heydər Əliyevi minlərdən, milyonlardan fərqləndirən üstün cəhət bu idi ki, o, Azərbaycanın inkişafı üçün zəruri olan məqamları görə bilirdi, qarşıya konkret məqsədlər qoyurdu və xalqı bu məqsədlər naminə birləşdirirdi. Ulu öndər Heydər Əliyev bütün fəaliyyəti dövründə elm

və təhsilin inkişafına xüsusi qayğı ilə yanaşırdı. Çünki bu dahi şəxsiyyət yaxşı bilirdi ki, Azərbaycanın tərəqqisinin yeganə yolu məhz xalqın yüksək təhsil almasında, maariflənməsindədir.

Məhz buna görə də Ümummilli Liderimizin rəhbərliyi ilə respublikamızın iqtisadi bazasının gücləndirilməsi elm və təhsilin inkişafı ilə paralel aparılırdı. Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə illər Azərbaycanın tarixinə elmin və təhsilin tərəqqi dövrü kimi daxil oldu. Təkcə paytaxtda deyil, respublikamızın ucqarlarında da yüzlərlə məktəb tikildi.

1993-cü ilin iyununda xalqın istəyi ilə Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıtması Azərbaycan mədəniyyətinə yeni ab-hava gətirdi. Təhsil işçiləri, ziyalılar dövlətin yüksək qayğısı ilə əhatə olundular.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Ümummilli Lider hələ Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə təhsilin inkişafına böyük önəm verirdi. Ötən əsrin 70-80-ci illərində Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında təhsil müəssisələrinin geniş şəbəkəsinin yaradılması, maddi-texniki bazasının formalaşdırılması, respublika hüdudlarından kənardakı ali məktəblərə gənclərin göndərilməsi, hərbi kadrların yetişdirilməsi, respublika elmlər akademiyasının elmi-tədqiqat institutlarında fundamental elmin inkişafının təmin olunması gələcəkdə milli müstəqillik üçün zəruri intellektual zəmin yaratmışdır. Ulu Öndər yaxşı bilirdi ki, yüksək ixtisaslı mütəxəssislər yetişdirilməsi istənilən ölkədə dövlət müstəqilliyinin əsasını təşkil edən ən mühüm amillərdən biridir. Buna görə dahi Öndər cəmiyyətin inkişaf zəminini düzgün olaraq təhsildə görürdü, bu sahənin inkişafına diqqət və qayğısını əsirgəməirdi. Keçmiş sovetlər dövründə Ulu Öndər Azərbaycan təhsilinin tərəqqisinə mane olan bir sıra amilləri aradan qaldırmış, mövcud potensialı ölkənin gələcək inkişafının elmi əsaslar üzərində qurulmasına, respublikanın mədəni intellektual resurslarının gücləndirilməsinə, Azərbaycan üçün layiqli vətəndaşların yetişdirilməsi işinə səfərbər etmişdir. Məhz həmin illərdə respublikada məktəblərin, ali və orta ixtisas müəssisələri üçün yeni binaların tikintisi geniş vüsət almış, təhsil infrastrukturunu yeniləndirilmiş, ixtisaslı kadrlar hazırlayan ali və orta ixtisas məktəbləri açılmışdır. Respublikanın müxtəlif bölgələrində 800-ə yaxın məktəb tikilərək istifadəyə verilmiş, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən ali məktəblərin ümumi sayı 12-dən 17-yə, tələbələrin sayı 70 mindən 100 minə qədər artmışdır.

O illərdə Azərbaycanın əldə etdiyi mühüm tarixi nailiyyətlərdən biri də xalqın uzaq gələcəyini nəzərdə tutan milli kadr potensialının, o cümlədən nadir ixtisaslar üzrə mütəxəssis kontingentinin yaradılmasıdır. Bu məqsədi uğurla həyata keçirmək üçün Heydər Əliyev hər il azərbaycanlı gənclərin təhsil almaq üçün böyük qruplarla keçmiş SSRİ-nin nüfuzlu ali məktəblərinə göndərilməsi əhəmiyyətini əsasını qoymuşdur. O dövrdə SSRİ-nin 170 qabaqcıl ali təhsil ocağına 15 minə yaxın azərbaycanlı göndərilmiş, hər il xaricə 800 tələbə yola salınmışdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev öhdəsinə düşən bütün işləri yüksək səviyyədə reallaşdırdığı üçün məhz 1983-cü ildə SSRİ-də məktəb islahatı da Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini kimi ona tapşırılmışdı. Ulu Öndərin bu işin öhdəsindən layiqincə gəldiyini yaxşı xatırlayırıq.

1993-cü ilin iyununda Bakıya qayıdan Ümummilli Liderin xüsusi diqqət yetirdiyi məsələlərdən biri təhsil sisteminin yaxşılaşdırılması ilə bağlı idi. Buna görə də Ulu Öndər təhsilin milli tərəqqinin gerçək amilinə çevrilməsi üçün geniş islahatlar proqramının hazırlanaraq reallaşdırılması vəzifəsini qarşıya qoydu. 1998-ci ilin martında "Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahatlar üzrə dövlət komissiyasının yaradılması haqqında" sərəncamı imzalaması isə bu sahədə təkmil qanunverici bazanın formalaşdırılması, təhsil konsepsiyasının hüquqi əsaslarının yaradılması məqsədindən irəli gəlmişdi. Çox qısa müddətdə komissiyanın hazırladığı "Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahat proqramı" geniş müzakirələrdən sonra 1999-cu ilin iyununda imzalanaraq qüvvəyə minmişdi. Həmin proqram ölkəmizdə təhsil sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması ilə yanaşı, milli təhsil əhəmiyyətlərinə sadıq qalmasını da təmin etdi.

Heydər Əliyevin "İnsan təhsilin əsasını orta məktəbdə alır. Ona görə də bütün təhsil sistemində orta məktəb xüsusi yer tutmalıdır" - konseptual göstərişini əsas tutaraq ümumi orta təhsil sistemində də bu müddət ərzində ciddi irəliləyişlər əldə olunub. Ulu Öndər təhsil haqqında deyib: "Təhsil millətin gələcəyidir; Mən müəllimlikdən yüksək ad tanımıram; Müəllim sənəti şərəfli bir sənətdir".

Ümumi təhsildəki ən ciddi yeniliklərdən biri yeni əlifbaya keçilməsi - latın qrafikalı əlifbanın reallığa çevrilməsi idi. Heydər Əliyevin "Bizim bu günümüz, gələcəyimiz məhz latın əlifbası ilə bağlıdır" - tarixi çağırışı təhsil sistemində özünün tam həllini tapıb. İstedadlı gənclərin təhsilə marağını daha da artırmaq və dəstəkləmək üçün Prezident Heydər Əliyevin ali məktəblərə qəbul imtahanlarından ən yüksək bal toplamış abituriyentlərlə şəxsən görüşüb, onlara "Prezident təqaüdü"nün verilməsi barədə qərarı dahi şəxsiyyətin təhsilə diqqətinin daha bir nümunəsidir.

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Ulu öndər Heydər Əliyev azərbaycançılığın ən mühüm komponenti olan ana dilinin inkişaf etdirilməsi sahəsində də mühüm tədbirlər həyata keçirmişdir. Ümummilli Liderimizin fikrincə, ana dili azərbaycançılığın təməl prinsipi idi. Buna görə də xalqa milli-mənəvi dəyərlərini aşılamaq üçün ona ilk növbədə öz dilini qorumağın vacibliyini yaxşı bilirdi.

Eyni zamanda, Ulu Öndər o dövrdə bütün rəsmi nitqlərini Azərbaycan dilində edir, bunu bütün rəhbər vəzifəliyə də tövsiyə edirdi. Başqa bir fakt. 1978-ci ildə Azərbaycan SSR-in Konstitusiyaya layihəsi qəbul edilərkən, Azərbaycan dilinin ana dili kimi təsbitlənməsi də Heydər Əliyevin cəsarətinin, Azərbaycan dilinə qəlbən bağlılığının, sevgisinin əyani təzahürü idi... Bundan başqa dahi Öndərimizin ötən əsrin 70-ci illərində nəşr olunmuş 3 cildlik "Müasir Azərbaycan dili" dərsliyinə dövlət mükafatı verməsi də dediklərimizə bariz nümunədir. "Millətin milliliyini saxlayan onun dilidir. Şübhəsiz ki, musiqi də, ədəbiyyat da, ayrı-ayrı tarixi abidələr də millətin milliliyini təsdiq edir. Amma millətin milliliyini ən birinci təsdiq edən onun dilidir. Əgər Azərbaycan dili olmasa, Azərbaycan dilində mahnılar olmaz, musiqi olmaz. 1993-cü ildə Azərbaycan xalqı nə qədər müdrik bir xalq olduğunu Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişini tələb etməklə nümayiş etdirdi. Məhz bu qərar Azərbaycanın sonrakı taleyində dönüş nöqtəsi oldu. Respublika iqtisadi tənəzdən, ictimai – siyasi təlatümlərdən, vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən qurtularaq yeni bir tarixi mərhələyə – Milli dövlət quruculuğu mərhələsinə qədəm qoydu.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra Azərbaycanda vətəndaş müharibəsi təhlükəsini aradan qaldırılması, silahlı müxalifətçilik ənənələrinə son qoyulması, demokratiyaya əsaslanan siyasi sabitliyin təmin olunması, ictimai həyatın bütün sferalarda ciddi, fundamental dəyişikliklərin aparılmasına imkan verdi.

İctimai-siyasi uğurların hamısı biri-birinə bağlıdır. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi yaşaması, möhkəmlənməsi, inkişaf etməsi də bizim ən böyük nailiyyətlərimizdən biridir. Bu, təkcə dil məsələsi deyil, həm də azərbaycançılıq məsələsidir" - deyən Heydər Əliyevin Azərbaycan dilinə sevgisi bitib-tükənməz idi.

Xalq Cəbhəsi-Müsavat cütlüyünün hakimiyyəti dövründə elm, təhsil sahələrində bir durğunluq hökm sürürdü. Ziyalılara qarşı olan laqeydlilik o həddə çatmışdı ki, onların çoxu baş götürüb ölkədən getmişdi. Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışından sonra uzaq düşən, xaricə üz tutan alimlərimiz tədrisən geri qayıtmağa başladılar. Elmlər Akademiyasının fəaliyyətində canlanma, yeni istiqamətlər müəyyənləşdi. İlk görüşlərindən birini 1993-cü il sentyabrın 21-də Azərbaycan Respublikasının Elmlər Akademiyasında keçirməsi də təsadüfi deyildi. Həmin görüşdə Heydər Əliyevin söylədiklərinin bizcə, heç bir şərhlə ehtiyacı yoxdur. "Mənə sədələr gəlir ki, Elmlər Akademiyasını, institutları dağıtmaq istəyirlər, elm ocaqlarına biganə münasibət var. Biz bunların hamısına son qoyacağıq. Nəyin bahasına olursa-olsun, elm inkişaf etməlidir". Həmin vaxt deyilmiş bu sözlər elm və təhsilin perspektivini cızdı və Heydər Əliyev doğrudan da vədlərini yerinə yetirib ən çətin şəraitdə yaşayan dövlətdə təhsil islahatlarının başlanğıcını qoydu. O islahatları reallaşdıranlar

da elə Heydər Əliyevin 1969-1982-ci illərdə elm və kadr potensialının yüksəldilməsini təmin etmək üçün həyata keçirdiyi tədbirlər nəticəsində yetişmiş yüksək ixtisaslı elm və təhsil nümayəndələri idi.

İkinci dəfə hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyevin elm və təhsil sahəsində atdığı addımlardan ən əsası 15 may 2001-ci il tarixli fərmanıdır. Həmin fərmanla Elmlər Akademiyasına Milli Elmlər Akademiyası adı verilmiş və bununla da akademiyanın elminizin inkişafındakı rolu və nailiyyətləri rəsmən təsdiqlənmişdi. Yeni istiqamətlərə uyğun olaraq Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə bir çox təhsil ocaqlarının adları dəyişdirildi. Milli Münasibətlər İnstitutunun adı dəyişdirilərək Beynəlxalq Münasibətlər, Bəhmənyar adına Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunun adı isə Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu adlandırıldı. Demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu yoluna qədəm qoymuş müstəqil Azərbaycan dövləti üçün insan hüquqları və azadlıqları problemlərinə dair elmi tədqiqat işlərinin aparılması mühüm məsələlərdən biri idi. Bu məqsədlə Heydər Əliyevin sərəncamı ilə 1999-cu ilin sentyabrında AMEA İctimai Elmlər Bölməsi nəzdində İnsan Hüquqları üzrə Elmi-Tədqiqat İnstitutu yaradıldı.

Bu gün iftixar hissi ilə qeyd edə bilərik ki, Heydər Əliyev siyasəti, banisi olduğu milli dövlətçilik strategiyasını onun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev uğurla davam etdirir. Bu siyasətin bundan sonra da davam etməsi Azərbaycan dövlətinin tərəqqisi üçün ən böyük təminatdır.

Siyasi mübarizədə müdriklik və qətiyyət, pragmatizm, dövlət idarəçiliyində ustalıq - Heydər Əliyev siyasi məktəbinin əsasını təşkil edən bu amillər Vətənə və xalqa xidmət naminə real siyasətlə məşğul olan hər bir kəs üçün tarixi örnəkdir. Çünki Heydər Əliyev şəxsiyyəti özlüyündə bir tarixi hadisə idi. Bu böyük insanın ideyaları bundan sonra da daim yaşayacaq, gələcək nəsillərə örnək olaraq qalacaqdır.

UOT 316.37

Azərbaycanın türk dünyasına qovuşmasında Ulu Öndərin misilsiz xidmətləri

s.e.d. Elşad Mirbəşir Oğlu

Milli Məclisin deputatı, Yeni Azərbaycan Partiyası İdarə Heyətinin üzvü

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

İlk öncə Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 99-cu ildönümünə həsr edilmiş konfransda iştiraka dəvətə görə təşəkkürümü bildirirəm.

Ümummilli Lider böyük uzaqgörənliklə formalaşdırıb uğurla reallaşdırdığı xarici siyasət müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulmasının təməl addımlarından biri idi. Heydər Əliyev Türk və İslam dünyası ilə münasibətlərə böyük önəm verirdi. O, çox yaxşı bilirdi ki, bu coğrafiyanı əhatə edən ölkələrlə əməkdaşlıq əlaqələrinin yüksək səviyyədə inkişafı sayəsində böyük diplomatik uğurlar əldə ediləcək və elə də oldu.

Məhz Ulu Öndərin strateji baxışları sayəsində türk və islam ölkələri ilə əməkdaşlığın inkişafında xüsusi dinamikanın və sıx təmasların olmasının başlaması bu gün strateji müttəfiqlik səviyyəsinə yüksələn qardaş Türkiyə dövləti ilə əlaqələrin ölkəmizin hərtərəfli inkişafına töhfələr verməsi ilə nəticələnib. Ümummilli Liderin bütün istiqamətlərdə konseptual baxışlarını müasir dövrün tələblərinə uyğun zənginləşdirən Prezident İlham Əliyev xarici siyasət kursunu uğurla davam etdirərək beynəlxalq sahədə mühüm uğurlara imza atıb.

Hələ 1994-cü ildə Heydər Əliyevin Türkiyəyə ilk rəsmi səfəri zamanı iki qardaş ölkə arasında əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında saziş imzalanmış və bu səfərdən sonra Azərbaycanla Türkiyə arasında strateji əməkdaşlığın bütün istiqamətlərdə çiçəklənməsi müşahidə olunmağa başladı. 2004-cü ilin aprel ayında isə Prezident İlham Əliyevin Türkiyəyə ilk rəsmi səfəri, səfər zamanı imzalanan mühüm sənədlər qardaş ölkələr arasında münasibətlərin və əməkdaşlığın

dərinləşməsinə, inkişaf etməsinə ciddi təkan verib. Təbii ki, sonrakı dövrlərdə də ölkə rəhbərlərinin qarşılıqlı səfərləri daim davam edib və Azərbaycanla Türkiyə arasında müxtəlif istiqamətlərdə çoxsaxəli təmaslar daha da intensivləşib.

Ümummillil liderimiz Heydər Əliyevin “Azərbaycan – Türkiyə, bir millət, iki dövlət” kəlamının tarixiliyi özünün siyasi, iqtisadi, mənəvi, eləcə də geostrateji mahiyyətini ötən dövr ərzində sübuta yetirmişdir.

Azərbaycanla yanaşı qardaş ölkə Türkiyədə də Ulu Öndər eyni məhəbbətlə sevilir, dərin hörmət və ehtiramla yad edilir. Nəsillər dəyişsə də, Heydər Əliyev kimi dahi şəxsiyyətlər hər zaman insanların qəlbində yaşayır. Çünki onun kimi dahilərin əməyi ölkələrin çiçəklənməsinə, xalqların rifahına və xoşbəxt yaşamasına xidmət edir. Ümummillil lider Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyəti Azərbaycan və Türkiyənin qardaşlığına, xalqlarımızın firavanlığına həsr olunub. Ona görə də Heydər Əliyev şəxsiyyəti insanların qəlbində əbədiyaşardır.

Moskvada tutduğu vəzifələrdən istefa verən Ulu Öndər Vətənə qayıdandan sonra Naxçıvana dönüb və Muxtar Respublikanın millil və siyasi təhlükəsizliyini təmin edib. Həmin illərdə Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin inkişafına böyük əhəmiyyət və diqqət verən dahi şəxsiyyət sonrakı mərhələdə də böyük inkişaf strategiyası müəyyən edib.

Heydər Əliyevin 1993-cü il iyunun 15-də yekdilliklə Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin sədri seçilməsi, parlamentin tarixi iclasında çıxış etməsi ilə Ümummillil Lider Ali Sovetin Sədri kimi xalqımızın tarixi nailiyyəti olan Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyini qorumağı, möhkəmləndirməyi özünün əsas vəzifələrindən biri hesab etdiyini bildirmişdi. Ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı ilə Azərbaycan dərin ictimai-siyasi və iqtisadi böhrandan xilas oldu və dövlətin inkişafının sarsılmaz təməlləri qoyuldu.

Ümummillil lider Heydər Əliyevin siyasəti qüdrətli Azərbaycanı yeni zirvələrə daşıyır. Danılmaz həqiqətdir ki, onun xalqımız və dövlətçiliyimiz qarşısında ən mühüm xidmətlərindən biri sonrakı dövrdə də Azərbaycanın tərəqqi yolunda əmin addımlarla irəliləməsinə təmin edəcək layiqli varis, qətiyyətli lider yetişdirməsidir. Heydər Əliyev siyasətinin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən uğurlu, səmərəli daxili və xarici siyasət həm Azərbaycanın yüksəlişi və inkişafında, millil maraqlarının qorunmasında, həm də ölkəmizin dünya siyasi arenasında layiqli yer tutmasında öz ifadəsini tapır. Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi siyasət Azərbaycanın güclü, bütün məsələlərlə bağlı öz prinsiplial mövqeyi olan, müstəqil siyasi iradə nümayiş etdirən ölkə kimi tanınmasını şərtləndirib. Prezident İlham Əliyevin Ulu Öndərin siyasi kursunu uğurla davam etdirməsi və zənginləşdirməsi sayəsində Azərbaycan dünyanın dinamik inkişaf edən, modernləşən, beynəlxalq miqyasda nüfuzu gündən-günə artan dövlətinə çevrilib. 44 günlük Vətən müharibəsində qazınlan möhtəşəm Zəfər də bu uğurların məntiqi nəticəsidir. Prezident, Müzəffər Ali Baş Komandan azad edilmiş torpaqlarda infrastruktur layihələrinin təməlini qoyur, Şuşada Novruz tonqalı alovlandırır, Böyük Qayıdışın reallaşdırılması istiqamətində təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirir. Xalqımız əmindir ki, Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə daha uca zirvələr fəth ediləcək, düşmənin yerlə-yeksan etdiyi Qarabağ dünyanın ən gözəl guşələrindən birinə çevriləcək.

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin və Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Azərbaycanın və bütövlükdə Türk dünyasının qədim mədəniyyət beşiyi olan Şuşa şəhərində 15 iyun 2021-ci il tarixində görüşünün tarixi əhəmiyyəti xüsusi önəm daşıyır. İki dost və qardaş ölkə arasında imzalanmış bütün beynəlxalq sənədlərə, bununla əlaqədar 13 oktyabr 1921-ci il tarixli Qars müqaviləsinə sadıq olduqları bir daha təsdiq edildi. 9 fevral 1994-cü il tarixində imzalanmış "Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında dostluq və hərtərəfli əməkdaşlığın inkişafı barədə Müqavilə"ni və "Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında Protokol"u, eləcə də 16 avqust 2010-cu il tarixində imzalanmış "Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında strateji tərəfdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında Müqavilə"ni rəhbər tutaraq, iki ölkə və onun xalqları arasındakı dostluq və qardaşlıqdan çıxış edərək, Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasındakı

münasibətlərin keyfiyyətə yeni, müttəfiqlik səviyyəsinə qaldırılmasının iki ölkə və onların xalqlarının maraq və mənafeələrinə xidmət etdiyi dünyada bir daha sübut olundu.

Heydər Əliyev bəşər tarixinin yetişdirdiyi ən nadir simalardan biri, türk dünyasının qüdrətli şəxsiyyətidir. Tarixə Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri kimi daxil olmuş bu əvəzsiz insan liderlərə məxsus ən ali keyfiyyətlərə malik idi. Heydər Əliyevin şəxsiyyəti, siyasi portreti, liderliyi o qədər zəngin elementlərlə səciyyələnir ki, onu tam öyrənilməyə başa çıxmaq çox çətindir. Bunun üçün nəhəng bir elmi-tədqiqat institutuna ehtiyac vardır. Ulu Öndər hətta ən çıxılmaz hesab olunan vəziyyətlərdən belə ən düzgün və etibarlı çıxış yolunu tapmaq kimi əlahiddə bacarığı ilə hamını heyran qoyurdu.

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının milli sərvəti, əbədi fəxarətidir!

Onun əziz xatirəsi daim qədirbilən xalqımızın qəlbində yaşayır və yaşayacaqdır!

Diqqətinizə görə təşkkür edirəm və konfransın işinə uğurlar arzulayıram!

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin və Türkiyə Respublikasının Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Azərbaycanın və bütövlükdə Türk dünyasının qədim mədəniyyət beşiyi olan Şuşa şəhərində 15 iyun 2021-ci il tarixində görüşünün tarixi əhəmiyyətin xüsusi önəm daşıyır. İki dost və qardaş ölkə arasında imzalanmış bütün beynəlxalq sənədlərə, bununla əlaqədar 13 oktyabr 1921-ci il tarixli Qars müqaviləsinə sadıq olduqları bir daha təsdiq edildi. 9 fevral 1994-cü il tarixində imzalanmış "Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında dostluq və hərtərəfli əməkdaşlığın inkişafı barədə Müqavilə"ni və "Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında Protokol"u, eləcə də 16 avqust 2010-cu il tarixində imzalanmış "Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasında strateji tərəfdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında Müqavilə"ni rəhbər tutaraq, iki ölkə və onun xalqları arasındakı dostluq və qardaşlıqdan çıxış edərək, Azərbaycan Respublikası və Türkiyə Respublikası arasındakı münasibətlərin keyfiyyətə yeni, müttəfiqlik səviyyəsinə qaldırılmasının iki ölkə və onların xalqlarının maraq və mənafeələrinə xidmət etdiyi dünyada bir daha sübut olundu.

Heydər Əliyev bəşər tarixinin yetişdirdiyi ən nadir simalardan biri, türk dünyasının qüdrətli şəxsiyyətidir. Tarixə Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri kimi daxil olmuş bu əvəzsiz insan liderlərə məxsus ən ali keyfiyyətlərə malik idi. Heydər Əliyevin şəxsiyyəti, siyasi portreti, liderliyi o qədər zəngin elementlərlə səciyyələnir ki, onu tam öyrənilməyə başa çıxmaq çox çətindir. Bunun üçün nəhəng bir elmi-tədqiqat institutuna ehtiyac vardır. Ulu Öndər hətta ən çıxılmaz hesab olunan vəziyyətlərdən belə ən düzgün və etibarlı çıxış yolunu tapmaq kimi əlahiddə bacarığı ilə hamını heyran qoyurdu.

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının milli sərvəti, əbədi fəxarətidir!

Onun əziz xatirəsi daim qədirbilən xalqımızın qəlbində yaşayır və yaşayacaqdır!

Diqqətinizə görə təşkkür edirəm və konfransın işinə uğurlar arzulayıram!

UOT 316.37

Heydər Əliyev müasir Azərbaycanın memarı və qurucusudur

*i.f.d., dos. Şahin Vaqif oğlu Bayramov
Mingəçevir Dövlət Universitetinin rektoru*

“İnanıram ki, Azərbaycan Respublikası XXI əsrdə həyatın bütün sahələrində geniş inkişaf edən, çiçəklənən bir ölkə kimi böyük uğurlar qazanacaqdır.”

Heydər Əliyev

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Bu gün biz milli tariximizin ən parlaq simasını - ümummili lider Heydər Əliyevi böyük hörmətlə və sonsuz məhəbbətlə yad edirik. Ona bizi dünyanın böyük xalqları sırasına çıxardığı üçün təşəkkür edirik. Azərbaycan xoşbəxt xalqdır ki, Heydər Əliyev kimi bir lideri olmuşdur.

Danılmaz faktdır ki, binanın təməlinin düzgün qurulması onun davamlı və uzunömürlü olmasına zəmanət verən əsas amil sayılır. “Azərbaycan” adlanan möhtəşəm “bina”nın təməllərini xalqına və doğma yurduna sonsuz məhəbbətlə və təbiətdən gələn böyük ustalılıqla qoymuş Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyinin memarı və qurucusu kimi adını əbədiyyətə qızıl hərflərlə yazmışdır.

2022-ci il may ayının 10-da bütün Azərbaycanda anadan olmasının 99-cu il dönümü böyük təntənə ilə qeyd olunan Heydər Əliyevin xalqına həsr etdiyi mənalı həyatının hər anında və hər zərrəsində misilsiz atalıq qayğısı özünü büruzə verir. Bu qayğı 50 ildən artıqdır ki, hər gün Azərbaycanın uğuruna çevrilərək bizi daha möhtəşəm qələbələrə aparır. Bu gün Heydər Əliyev dühasının incisi sayılan azad və müstəqil Azərbaycanda dinamik inkişaf edən sosial-iqtisadi və mədəni həyat Heydər Əliyev siyasi ideyalarının tarixi nailiyyətidir.

Bu gün təşkil olunmuş Azərbaycan xalqının Ümumilli Liderinin anadan olmasının 99-cu ildönümünə həsr olunmuş elmi konfrans isə Heydər Əliyevin Azərbaycanın gələcəyi naminə apardığı mübarizənin yüksək səviyyədə reallaşmasının göstəricisidir. Bu göstəricilər həyatımızın hər sahəsində bizi müşayiət edir, gələcək uğurlarımızı təmin etməkdə bizə yol göstərir, xalqlar və dövlətlər arasında tanınan imzamızın olmasından bizə qürur hissi yaşadır.

Doğrudan da qlobal tendensiyaların tarixdə misli görünməmiş templərlə cərəyan etdiyi müasir dövrdə Azərbaycanda müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarına və dördüncü sənaye inqilabının nailiyyətlərinə əsaslanan yeni cəmiyyət qurulması, dünyada baş verən sosial-iqtisadi kataklizmlərə, hər gün dəyişən və çağdaş dünya nizamının qurulmasına həlledici təsir göstərən hərbi-siyasi proseslərə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasında hərtərəfli davamlı inkişafın baş verməsi qürur hissi yaradır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin Ali Baş Komandanı İlham Əliyevin rəhbərliyi altında son illərdə həm sosial-iqtisadi, həm ictimai-mədəni, həm də hərbi-siyasi sahələrdə həyata keçirilən, Azərbaycan xalqının rifahına, onun parlaq gələcəyinə, milli dövlətimizin daim çiçəklənməsinə, qlobal siyasətin və dünya təsərrüfatının əsas subyektlərindən birinə çevrilməsinə xidmət edən möhtəşəm tədbirlər artıq ölkəmizi beynəlxalq aləmdə nüfuzlu söz sahibinə çevirib. Məhz bu siyasətin nəticəsidir ki, bu gün Cənubi Qafqazda ardıcıl olaraq dayanıqlı iqtisadi göstəricilərə nail olan, rəşadət və balanslaşdırılmış xarici siyasət yürüdən, hər hansı fəvqəlgücün diktəsi və ya tələbi ilə siyasi ideallarını və milli prioritetlərini dəyişməyən, bütün təhdid və təsirlərə, diplomatik etiketə riayət etməklə qəti etirazını bildirməyi bacaran, dövrümüzün ən müasir hərbi texnikası ilə təchiz edilmiş yüksək döyüş qabiliyyətli müzəffər ordusu sayəsində ərazi bütövlüyünü qorumağa qadir olan, sülhü və ədaləti millətin və dövlətin həyat fəlsəfəsi elan edən və bunun sayəsində bütün dünyada Heydər Əliyevin şah əsəri kimi yüksək pozitiv imic qazanan bir Azərbaycan var.

1969-cu ildən Azərbaycanda Heydər Əliyev erası başlayanda tarixin amansız zərbələrindən sarsılmış, bütün iqtisadi, siyasi və mənəvi gücünü itirmiş bir Azərbaycan miras qalmışdı Ümummilli

Liderə. Onu yenidən qurmaq, dövlətlər, millətlər arasına çıxarmaq, onun təhlükəsizliyini, istiqbalını və gələciyini təmin etmək kimi möhtəşəm bir tarixi missiya isə şanlı tariximizi yaradan şəxsiyyətlərin Babəkin, Şah İmayılın, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin rəhbərlərinin vəzifəsindən qat-qat çətin idi. Heydər Əliyev amansız və total repressiyaya əsaslanan sovet rejimi qarşısında tək idi və hər şeyi öz dühası, intellekti, müdrikliyi, iradəsi və qətiyyətilə etməli idi. Azərbaycan naminə əlində mütləq hakimiyyət olan və Azərbaycanı orqanik şəkildə sevməyən insanlardan güclü və tədbirli olmalı idi və oldu. Heydər Əliyev yeni Azərbaycanın quruculuğunu, ilk növbədə, kadr siyasətindən və intellektual genofondun bərpa və inkişaf etdirilməsi işindən başladı və tamamilə azad olan bir idarəçilik sistemi yaratdı.

Şanlı keçmişi, zəngin dövlətçilik ənənələri, davamlı insan potensialı olan doğma xalqının və məmləkətinin taleyi, rifahı və gələcəyi haqqında daim və dərinlən düşünən Heydər Əliyev yaxşı bildirdi ki, milli toplumun hərtərəfli inkişafı və onun dünya xalqları sırasında layiqli yer tutması üçün onun həyatının iqtisadi, siyasi və mədəni səviyyəsini dövrün tələblərinə uyğun nizamlamaq şərtidir. Bunun üçün isə milli intellektual elitanın formalaşdırılması günün və dövrün tələbi idi. Məhz bu səbəbdən Ümummilli Liderin Azərbaycana həm birinci, həm də ikinci rəhbərliyi zamanı intellektual resursların yeni inkişaf mərhələsinə çıxarılması, elmi-texniki tərəqqinin milli insan kapitalı əsasında təmin edilməsi prioritet məsələ olmuşdu.

Respublikada kadr siyasətini uğurla həyata keçirən Ümummilli Lider yaxşı başa düşürdü ki, ölkənin işıqlı gələcəyini etibarlı şəkildə təmin etmək üçün milli dəyərlərə və tarixdən gələn əxlaqi-mədəni keyfiyyətlərə sahib olan, elmin bütün sirlərinə yiyələnməyə çalışan, özündə milli mentalitetin ənənəvi komponentlərini fəxarət hissi ilə tərənnüm etməyi bacaran, Şərqi və Qərbi yüksək təşəkküllü elmi-mədəni nailiyyətlərini, davamlı olaraq mənimsəyən, daim yeniliyə, yaradıcılığa və inkişafa can atan, doğma Azərbaycanı bütün varlığı ilə sevən intellektualların yetişdirilməsi təxirəsalınmaz tarixi vəzifə olmalıdır. Bu vəzifənin uğurla həyata keçirilməsində isə Heydər Əliyev Azərbaycan genotipində tarixdən gələn çox zəngin potensialın olmasını bildirdi.

XX yüzilliyin 60-cı illərinin sonu, 80-ci illərinin əvvəllərində Azərbaycanda reallaşdırılan milli mədəni inqilabın misli görünməmiş templərlə cərəyan edən dinamikasına qısaca nəzər salmaq kifayət edir ki, Azərbaycan milli ideyasının gerçəkləşməsi naminə Heydər Əliyevin möhtəşəm fəaliyyətinin və hər hansı meyara sığmayan misilsiz xidmətlərinin əsrarəngiz portretini yarada biləsən. Bu portretdə hər şey bəşəri nizama, davamlılığa, təhlükəsizliyə, optimizmə, sonsuz ümidlər gətirən və xoş reallıqlarla tamamlanan perspektivlərə əsaslanır. Heydər Əliyev millətinin hər bir nümayəndəsinə qəlbən yaxın olan, onlara əsl atalıq qayğısı göstərən ümumxalq sevimlisi idi. Heydər Əliyev reformist bir şəxsiyyət idi. O, hər hansı kritik situasiyaya müşahidəçi qala bilmirdi və onu toplumun maraqları, ümumbəşəri dəyərlərin təntənəsi naminə dəyişməyə can atırdı və buna yüksək səviyyədə nail olurdu. Nəticədə tarixin sərt sınaqlarından keçərək formalaşmış nəcib, alicənab və intelligent azərbaycanlı genotipi yenidən dirçəlmiş və müasir Azərbaycan millətinin formalaşmasında avanqard rolunu oynamağa başlamışdı.

Heydər Əliyev Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə ölkəmizin intellektual genofondunu elə bir ali kürsüyə qaldırdı ki, cəmiyyət həyatının bütün sahələrində - təhsildə, elmdə, ədəbiyyatda, incəsənətdə, musiqidə və digər sahələrdə dünya miqyaslı çoxlu sayda ustadlar yetişdi. Heydər Əliyev bununla da fiziki və intellektual terrora məruz qalmış bir xalqın əsli-nəcabətini, tarixin yaradıcı ruhundan qidalanmış ənənəvi simasını, onun qədimliklə üzvi əlaqəsi olan tarixi yaddaşını, milli əlamətlərini və mental xüsusiyyətlərini özünə qaytardı. Bəsit proletar kultürünün bütün məhdudluqlarını israrla aşaraq Heydər Əliyev Azərbaycanda dünyanın müasir inkişaf standartları ilə davamlı rəqabət aparmağa qadir olan adekvat mədəni və intellektual şəraitin formalaşdırılmasına nail oldu.

1993-cü ilin iyununda Heydər Əliyevin böyük siyasətə qayıdışı və Azərbaycan Respublikasına ikinci dəfə rəhbərlik etməsi Azərbaycan tarixində yeni bir eranın başlanğıcı oldu. Xalqın sosial-iqtisadi həyatında baş verən dinamik inkişaf templəri o dövrün pozitiv mahiyyətini müəyyən edən əsas amilə çevrildi və sosial-iqtisadi problemlərdən əziyyət çəkən insanların həyatına qurtuluş müjdəsi kimi daxil oldu. Bu dövrdən etibarən Azərbaycanda həyata keçirdiyi sosial siyasətin

məzmununu və təyinatını xalqın rifah halını durmadan yaxşılaşdırmaq istiqamətində həyata keçirilən möhtəşəm tədbirlər təşkil etməyə başladı.

Ulu Öndər dövlət müstəqilliyinin qarantı sayılan davamlı sosial-iqtisadi inkişafı dövlət siyasətinin prioriteti elan etdi. Bu məqsədlə ölkədə regional və qlobal miqyaslı layihələrin reallaşdırılmasına başlandı və bu layihələr içərisində ən möhtəşəmi 1994-cü il sentyabrın 20-də Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti ilə dünyanın çox sayda tanınmış neft şirkətlərinin daxil olduğu konsorsium arasında Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yataqların böyük bir hissəsinin birgə işlənməsi haqqında “Əsrin müqaviləsi” adı almış 30-illik müqavilə oldu. Bu müqavilə siyasi müstəqillik qazanmış Azərbaycan Respublikasının enerji təhlükəsizliyini təmin etməklə yanaşı onun beynəlxalq aləmdə nüfuzuna ciddi dividendlər gətirdi, ölkənin iqtisadi davamlılığının artırılması istiqamətində yeni perspektivlər açdı.

Ümummilli Lider Azərbaycan Respublikasında istehsal prosesini bərpa etmək və inkişaf etdirmək məqsədi ilə “Açıq qapı” siyasəti elan etdi və respublikaya xarici investorları cəlb etməyə başladı. Xarici investorları və kreditorları müdafiə edən yeni qanunlar qəbul edildi. Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı, Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı və digər maliyyə təşkilatları ilə sıx əlaqələr yaradıldı. Bu dövrdə təkcə Dünya Bankı və Beynəlxalq Valyuta Fondu Azərbaycana 1,3 mlrd. dollardan çox kredit vermişdi.

Ulu Öndər regionların, xüsusilə də aqrar sektoru təmsil edən bölgələrin inkişafına xüsusi qayğı və diqqət ayırırdı. Regionların iqtisadi dirçəlişi və davamlı inkişafı naminə həyata keçirilən sistemli tədbirlər içərisində 1996-cı il iyul ayının 16-da qəbul edilmiş “Torpaq islahatı haqqında” Qanunun xüsusi əhəmiyyəti var idi. Bu qanuna görə vahid torpaq fondu əsasında dövlət, bələdiyyə və xüsusi torpaq mülkiyyəti formaları müəyyən edildi. Kəndli-fermer təsərrüfatları yaradıldı. Bütün yararlı torpaqlar sosial ədalət prinsipinə görə kənddə yaşayan vətəndaşlar arasında bölüşdürüldü. 3,5 mln Azərbaycan vətəndaşına torpaq payı ayrıldı. Beləliklə, Azərbaycanın çoxəsrlik tarixində ilk dəfə maddi nemətlərin istehsalçıları olan kənd zəhmətkeşləri torpaq sahibləri oldular.

2003-cü ilin sonunadək bazar münasibətlərinə əsaslanan Azərbaycan iqtisadiyyatının prioritetləri və inkişaf perspektivləri ümumi cizgilərdə müəyyən olundu.

Heydər Əliyev mübariz şəxsiyyət idi. O bilirdi ki, onun öz xilaskarlıq missiyasını yarımqıq qoymağa, mücadilə meydanını qəfil tərk etməyə, zorakılığın və özbaşınalığın bərqərar edilməsinə yol verməyə haqqı yoxdur. Heydər Əliyev daim qələbəyə can atırdı.

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Heydər Əliyevin daim diqqət mərkəzində saxladığı məsələlərdən biri də ali təhsil sistemi idi. Xalqın intellektual intibahı kimi bir tarixi vəzifəni öz üzərinə götürən Ümummilli Lider çox yaxşı bilirdi ki, milli ruhun, milli insan kapitalının öz sərhədlərini aşaraq ümumbəşəri sərvətə çevrilməsi, onun ümumdünya ruhunun nailiyyəti olması üçün təhsilin ali və akademik məqama yetişməsi, mütərəqqi, yaradıcı və tənqidi düşünən intellektuallar ordusunun yaradılması, elm və sənət korifeylərinin yetişdirilməsi, xalqın düşünən beyni, toplumun sönməz zəkası, millətin intellektual siması sayılan metrlərin ərsəyə gəlməsi, cəmiyyətin əqli baxımdan avanqardları sayılan, dihasını ardıcıl və metodiki şəkildə gələcək nəsillərə ötürməyə qadir olan intellektualların yetişməsi çox vacibdir.

Ümummilli Liderin Azərbaycan Respublikasına birinci rəhbərliyi dövründə başladığı və milli genofondun bərpa edilməsini nəzərdə tutan intellektual inqilab tezliklə öz bəhrəsini verdi. Milli insan potensialı qısa müddət ərzində çox güclü milli insan kapitalına çevrildi və intellektual elitənin rəhbərliyi altında müasir Azərbaycanı dünyanın ən inkişaf etmiş ölkələri sırasına çıxartdı. Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasına ikinci rəhbərliyi dövründə elm və təhsil islahatları ilə bağlı həyata keçirdiyi tədbirlər sırasında ali təhsildə “universitet sisteminin” yaradılması xüsusi önəm kəsb edirdi. Sovet dönəmində yaradılmış institusional ali təhsil şəbəkəsi israrla sosialist iqtisadiyyatının spesifik tələblərinə uyğulaşdırılmışdı. Müstəqillik dövründə isə yeni nəslin universal biliklərə sahib olmasının fəvqəladə zəruriliyini nəzərə alaraq Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə ali təhsildə universitet şəbəkəsinin yaradılmasına başlandı. Dahi şəxsiyyət xalqın intellektual obrazının ali təzahürünün universitet olmasını yaxşı bilirdi. Buna görə də Azərbaycanda ali təhsilin universitet statusuna

keçilməsi üçün bütün müvafiq tədbirləri gördü. Beləliklə, yeni nəslin leksikonunda “universitet” anlayışı yeni intellektual məzmun və spesifik emosional yük daşıyan subyekt kimi kök saldı.

Azərbaycanın hər daşında imzası olan Heydər Əliyevin həyatı müasir milli dövlətin iqtisadi və sosial sabitliyinə, vətəndaşların istiqbalına zəmanət verməyə, insanın daim can atdığı rifahı və xoşbəxtliyi ona bəxş etməyə əsaslanırdı. Heydər Əliyevə Ümummilli Lider və Ulu Öndər statuslarını qazandıran əsas əlamət də onun insanlara xoşbəxtlik gətirməsi, daim xilaskarlıq missiyasını icra etməsi idi. Bu ümumbəşəri əməlləri siyasi fəaliyyətinin və xalqın rifahı naminə apardığı mübarizənin qızıl xətti seçmiş Heydər Əliyev innovasiyalara əsaslanan sosial tərəqqini milli inkişafın təmin edilməsinin qarantı hesab edirdi. O, “innovasiyalara əsaslanan davamlı iqtisadi inkişaf” faktını daim diqqətdə saxlayırdı. Belə inkişafın təkrar istehsal prosesinin durmadan genişlənməsində təminatçı rolu oynamasını, müsbət keyfiyyət və struktur dəyişiklikləri ilə müşayiət olunan məhsuldar qüvvələrin, elmin, texnikanın, təhsilin, mədəniyyətin, insanların həyat tərzinin, insan resurslarının və insan kapitalının davamlı tərəqqidə iştirakını dövlətin qüdrət meyarları kimi qiymətləndirirdi. Məhz bu prinsipləri rəhbər tutduğu, elmi-texniki tərəqqini və ümumi rifahı həyata keçirdiyi sosial siyasətin əsas prioritetləri kimi təsdiq etdiyi üçün müasir Azərbaycan dünyanın sürətlə inkişaf edən ölkələri sırasına aid edilir.

Heydər Əliyev irsinə sadıq qalan Azərbaycan sosial və iqtisadi siyasətini bu gün də məhz belə vacib prinsiplər və təməllər üzərində qurur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin son 19 ildə həyata keçirdiyi fəal sosial-iqtisadi siyasət Azərbaycanda aparıcı texnologiyalara əsaslanan və yüksək rəqabət qabiliyyəti olan dayanıqlı iqtisadi sistemin yaradılmasına, vətəndaşların sosial rifahının müasir dünya standartları səviyyəsinə çatdırılmasına istiqamətlənmişdir. Bu sahədə son illərdə böyük və çox faydalı işlər görülmüş, regionların sosial-iqtisadi həyatında – həm aqrar sahədə, həm də industrial sektorda aparıcı texnologiyalara əsaslanan davamlı innovasiya və modernizasiya tədbirləri reallaşdırılmışdır. Xüsusi dövlət proqramları üzrə məqsədyönlü, ardıcıl və elmi əsaslarla həyata keçirilən bu tədbirlər Azərbaycanı nəinki Cənubi Qafqaz regionunda və postsovet respublikaları arasında, həmçinin dünya miqyasında dinamik templərlə inkişaf edən və beynəlxalq aləmdə söz sahibi olan güclü dövlətə çevirmişdir.

Azərbaycanın aparıcı texnologiyalardan bəhrələnməmiş müasir iqtisadi sistemi qısa vaxt ərzində bazar iqtisadiyyatının ənənəvi prinsiplərini yüksək səviyyədə mənimsəmiş, ölkəmizin müasir obrazı, onun sosial və mədəni infrastrukturunu, istehsalat, logistika və xidmət sektoru dövrün innovativ tələblərinə uyğun tərzdə dəyişmişdir. Beləliklə, ölkəmizdə həyata keçirilən və son nəsil innovasiyalara əsaslanan balanslaşdırılmış iqtisadi siyasət, davamlı iqtisadi artımı və sosial tərəqqini təmin edən amil kimi özünü təsdiq etmişdir.

Innovasiya texnologiyalarına əsaslanan müasir Azərbaycan iqtisadiyyatı ölkəni enerji və ərzaq təhlükəsizliyi baxımından etibarlı şəkildə təmin etməklə yanaşı, yeni hərbi texnika və texnologiyalarla təchiz olunmuş və hər hansı təcavüzə layiqli cavab verməyə qadir müzəffər ordunun yaradılması üçün də zəmin yaratmışdır. Bu Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 19 il ərzində Heydər Əliyev dühasından bəhrələnərək həyata keçirdiyi müdrik siyasətin məntiqi nəticəsidir. Bu gün Azərbaycan kosmik texnologiyaların mənimsənilməsi və onun geniş istismarını həyata keçirən dünya ölkələrindən biridir. Yeni texnologiyalara əsaslanan milli iqtisadiyyat, onun davamlı artım templəri, əqli və fiziki baxımdan sağlam insan resursları monolit Azərbaycan cəmiyyətinin yüksək tərəqqi vəd edən başlıca komponentləridir. Bütün bunlar Azərbaycan xalqının, onun sevimli rəhbərinin, qətiyyətli və müdrik şəxsiyyət kimi bütün dünyanın heyrətinə və rəğbətinə səbəb olmuş liderin – İlham Əliyevin Heydər Əliyev ideyalarını necə uğurla həyata keçirməsinin təntənəsidir.

Beləliklə, əsası Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan ümumi rifah dövləti bu gün Azərbaycanda var gücü ilə işləyir. Bu dövlətin fundamental əsaslarını isə imkanların bərabərliyi, sərəvətlərin ədalətli bölüşdürülməsi və özünə layiqli həyat səviyyəsi təmin edə bilməyən bütün vətəndaşlar üçün çox ciddi ictimai məsuliyyətin mövcud olması təşkil edir.

Bu gün yaşadığımız və xalqımızın qürur mənbəyi olan tarixi gerçəklikləri XX əsrin 90-cı illərində ölkəmizin üzləşdiyi çətinliklərlə müqayisə edəndə belə məlum olur ki, Ümummilli Liderin

möhtəşəm dühası sayəsində Azərbaycanı nəinki dərin sosial-iqtisadi və hərbi-siyasi böhrandan tamamilə xilas etmək, həmçinin ölkəmizin bugününü və gələciyini etibarlı şəkildə zəmanət altına almaq mümkün olmuşdur. Bu gün xalqımız və dövlətimiz Heydər Əliyevin formalaşdırdığı yeni siyasi kursun və uğurlu gələcəyə hesablanmış milli doktrinanın sayəsində mövcud beynəlxalq münasibətlər sisteminin bütün sahələrdə öz qəti sözünü deyir və yenilməz siyasi iradə nümayiş etdirir. XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində böyük əzablardan və çoxsaylı itkilərdən keçərək istiqlaliyyətini qazanmış Azərbaycan yalnız siyasi arenada tanınan və təşəkkül dövrünü yaşayan bir etnik-siyasi subyekt idisə, bu gün ölkəmiz qlobal və regional siyasi və iqtisadi proseslərə bu və ya digər tərzdə öz təsirini göstərə bilən bir dövlətə çevrilmişdir. Dövlətimizin adı, bayrağı və himni indi ən mötəbər təşkilatlarda təmsil və tərənnüm olunur. Heydər Əliyev siyasətinin bəhrəsidir ki, hazırda Azərbaycan artıq geosiyasətin müəyyən olunmasında və hərbi-siyasi proseslərin Azərbaycan xalqının, Azərbaycan dövlətinin milli maraqlarına uyğun tənzimlənməsində vacib rol oynayır və dünya güclərinin qurduğu böyük planlarda müvafiq korrektivlər edir.

Müasir dünyada cərəyan edən qlobal və regional miqyaslı hadisə və proseslərə nəzər yetirəndə total dəyişikliklərin getdiyini, yeni dünya nizamının qurulduğunu açıq-aşkar görmək olar. Bu nizamda daim yeniləşən, tarixi stereotiplərdən azad olan Azərbaycanın xüsusi yeri və nüfuzu var. Əsası Ümummilli Lider tərəfindən qoyulmuş müasir Azərbaycan qüdrətli rəhbərimiz cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında yeniliyə, tərəqqiyə və gəncliyə əsaslanan yeni bir dünyanın inşasını reallaşdırır. Artıq mütərəqqi düşünən bəşəriyyət, ədaləti müqəddəs dəyər kimi qiymətləndirən və qoruyan insanlar Azərbaycan xalqının və onun müdrik rəhbəri İlham Əliyevin Ümummilli lider Heydər Əliyevdən miras qalmış möhtəşəm idealları necə yüksək əzmlə, rəşadətlə və tükənməz enerji ilə reallaşdırmasının innovasiyalara, dinamik iqtisadi inkişafa və yeni düşüncəyə əsaslanan tərəqqi dövrünü yaşamasının şahidi olur. Biz isə bütün varlığımızla inanırıq ki, bu tərəqqi dönməz və əbədi olacaq.

UOT 316.37

Heydər Əliyev: qlobal siyasət nəhəngi

*Cavanşir Nəriman oğlu Yusubov
Yeni Azərbaycan Partiyası Mingəçevir şəhər təşkilatının sədri*

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin müdrik siyasətinə nəzər salsaq, görürük ki, dövlətçiliyimizin bu günü və gələcəyi üçün böyük və zəngin irs qoyub. Ulu Öndər dönməz əqidəsi və uzaqgörənliyi sayəsində milli dövlətçilik ideyasının gerçəkləşməsinə, müasir Azərbaycan dövlətinin qurulmasına və xalqımızın müstəqillik arzusuna çatmasına nail olub.

Ulu öndər Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin siyasi, ideoloji, iqtisadi əsaslarını yaradıb, xalqı müstəqil, güclü dövlətə sahib olmaq arzusuna qovuşdurub. Ulu öndər Heydər Əliyev təkcə Azərbaycan coğrafiyası daxilində deyil, bütün bəşəriyyət tarixində qəbul edilən böyük şəxsiyyətdir.

Hər bir xalqın müdrikliyi tarixin həlledici mərhələlərində düzgün qərar qəbul etmək qabiliyyəti ilə müəyyənləşir .

1993-cü ildə Azərbaycan xalqı nə qədər müdrik bir xalq olduğunu Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişini tələb etməklə nümayiş etdirdi. Məhz bu qərar Azərbaycanın sonrakı taleyində dönüş nöqtəsi oldu. Respublika iqtisadi tənəzzüldən, ictimai-siyasi təlatümlərdən, vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən qurtularaq yeni bir tarixi mərhələyə – milli dövlət quruculuğu mərhələsinə qədəm qoydu.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra Azərbaycanda vətəndaş müharibəsi təhlükəsini aradan qaldırılması, silahlı müxalifətçilik ənənələrinə son qoyulması,

demokratiyaya əsaslanan siyasi sabitliyin təmin olunması, ictimai həyatın bütün sferalarda ciddi, fundamental dəyişikliklərin aparılmasına imkan verdi.

İctimai-siyasi sabitliyin təmin olunması Heydər Əliyevin milli dövlətçilik konsepsiyasının fundamental prinsiplərindən birini təşkil edirdi. Azərbaycanın sonrakı uğurları, əldə etdikləri nailiyyətlər məhz bu amilə – ictimai-siyasi sabitlik amilinə əsaslanmışdır. Bu amil özündə vətəndaşların təhlükəsizliyi, siyasi problemlərin küçə və meydanlarda deyil, masa arxasında, danışıqlar yolu ilə həllini ehtiva edirdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanda milli dövlət quruculuğunu fundamental əsaslarını müəyyənləşdirən ideoloji-siyasi konsepsiyasını – Azərbaycançılıq konsepsiyasını irəli sürdü. Bu konsepsiya ictimai statusundan, siyasi baxışlarından, dünyagörüşündən asılı olmayaraq bütün Azərbaycan vətəndaşlarının dövlətçilik mənafeləri ətrafında birləşdirilməsini təmin etməyi qarşıya məqsəd qoymuşdur. Dahi rəhbər dünya azərbaycanlılarının vahid bir etnik-siyasi toplum kimi tanınmasını təmin edən ideologiya yarada bilmişdir. Nə qədər çətin və ağırlı mərhələlərdən keçsə də Heydər Əliyevin yaratdığı bu ideologiya tarixin sınaqlarından uğurla çıxıb bilmişdir və onun müəllifini kifayət qədər müdrik şəxsiyyət olduğunu təsdiqləyən əsas faktlardan biri də elə bundan ibarətdir.

Heydər Əliyevin müəllifi olduğu azərbaycançılıq ideologiyası milli-tarixi təkamül prosesini həqiqi istiqamətlərini müəyyənləşdirən və Azərbaycan xalqının milli-mənlik şüurunu formalaşdırılmasına yeni bir mərhələnin əsasını qoymuş unikal bir konsepsiyadır. Bu konsepsiya Azərbaycanda milli-dövlətçilik ideologiyasının yaranmasının, suveren dövlət təsisatını formalaşdırılması və xalqımızın tarixi yaddaşının bərpasına xidmət edən yeni ictimai münasibətlər sisteminin bərqərar edilməsinə gətirib çıxardı. Görünür elə bu səbəbdəndir ki, bu gün Heydər Əliyev bütün Azərbaycan vətəndaşları tərəfindən milli dövlətçiliyin və Azərbaycanın ən yeni müstəqillik tarixini ən şərəfli səhifələrinin şəriksiz müəllifi kimi qəbul edilməkdədir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanda həyata keçirdiyi fundamental islahatların üçüncü mühüm istiqaməti hüquqa əsaslanan dövlət idarəetmə sisteminin yaradılmasında öz təzahürünü tapdı.

1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi – referendum yolu ilə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası, dövlətin hüquqi əsaslarını müəyyənləşdirən, onun ümumi inkişafını qanunverici bazasını tənzimləyən bir sənəddir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin baş müəllifi olduğu Konstitusiya Azərbaycanın hüquqi və siyasi, eyni zamanda iqtisadi baxımdan inkişafının sürətləndirilməsində mühüm əhəmiyyət daşıyırdı.

İslahatların daha bir istiqaməti isə ölkədə yeni iqtisadi münasibətlər sisteminə səmərəli keçidin təmin edilməsi ilə bağlı olmuşdur. Bu istiqamətdə atılmış ilk ciddi və qətiyyətli addım “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması oldu. Bu tarixi layihə Azərbaycan iqtisadiyyatının yeni ictimai formasiyaya keçid dövrünü şərtlərinə uyğun inkişafının əsaslarını müəyyənləşdirdi. Artıq bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun inkişaf yolunu seçən respublikamızda yeni iqtisadi münasibətlər sistemi bərqərar edilməliydi və təbii ki, bunun üçün yaxşı bazis yaratmaq tələb olunurdu.

Əsas amil ondan ibarətdir ki, Azərbaycan güclü dövlətlərin iqtisadi maraqlarının bu və ya digər formada birləşdiyi məkana çevrildi və dünya birliyinə inteqrasiyası sürətləndi.

1995-ci ildən etibarən respublikada iqtisadi sabitlik dövrü start götürmüş və yalnız bundan sonra ölkənin həyatında tərəqqi və inkişaf mərhələsi başlamışdır. Ulu Öndər bazar iqtisadiyyatına keçidin şərtlərini nəzərə alaraq ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdırılmasına imkan verən bir sıra mühüm tədbirlər həyata keçirmiş, özəl sektorun şərait yaradan qanunvericilik bazasının formalaşdırılmasına nail olmuşdur. Bütün bunlar bir daha təsdiqləyir ki, Azərbaycanın real iqtisadi inkişaf strategiyası məhz Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmişdir.

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

Böyük rəhbərimizin həyata keçirdiyi siyasət xalqımızın təhlükəsizliyini və tərəqqisinin konseptual istiqamətlərinin müəyyənləşdirmişdir. Bu Heydər Əliyevin əzamətini və onun nə qədər uzaqgörən bir dövlət xadimi olduğunu bir daha ortaya qoyur.

Bu gün Ulu öndər Heydər Əliyevin zəfər və qələbələr siyasətini Prezident İlham Əliyev uğurla davam etdirir.

Yekun olaraq qeyd etmək istəyirəm ki, Ümummilli lider Heydər Əliyevin məruzə, çıxışlarını diqqətlə oxuyan hər bir azərbaycanlı əmindir ki, onun zəngin irsi dərindən öyrənilməli, onun fikir və düşüncəsinin yeni qatlarının açılması son dərəcə vacibdir.

BÖLMƏ İCLASI

UOT 330.34; 330.35

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanın milli iqtisadi strategiyasının banisidir

i.e.d., prof. Veysəl Seyfəl oğlu Əyyubov
Mingəçevir Dövlət Universiteti
veysal.ayyubov@mdu.edu.az

Müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu və memarı, görkəmli dövlət xadimi, xilaskarlıq missiyasını həyata keçirmiş qüdrətli şəxsiyyət, dövlət müstəqilliyinin banisi, xalqının və dövlətinin inkişafı naminə əvəzsiz xidməti olmuş Ümummilli lider Heydər Əliyev hər zaman qurur hissi ilə xatırlayacağımız dahi bir şəxsiyyətdir. Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının və dövlətinin taleyüklü problemlərini həll edən dahi tarixi şəxsiyyət olmaqla yanaşı, həm də tarixi yaradan bir şəxsiyyətdir.

Azərbaycan tarixinin ən ağır zamanında – 1993-cü ilin iyun ayından etibarən ikinci dəfə Azərbaycan xalqın tələbi ilə respublika rəhbərliyinə qayıdan Ulu Öndər ölkədə baş verən proseslərin və həyata keçirilən islahatların bütün istiqamətlərinin təşkilatçısı olmuşdur. İslahatların həyata keçirilməsində hər bir sahəyə məxsus olan spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alan Ümummilli Lider islahatların son nəticə etibarilə sosialyönlü olmasının hədəf kimi seçilməsini xüsusilə zəruri hesab edirdi. Bu yanaşma eyni zamanda Azərbaycanda həyata keçirilən islahatların əsas meyarı kimi istehsalın səmərəliliyinin yüksəldilməsi və bu əsasda xalqın həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində özünü büruzə verən sosialyönlü bazar iqtisadiyyatı modelinə üstünlük verilməsini bir daha sübut edir. Ulu Öndərin iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi istiqamətində baxışlarını səciyyələndirən ən vacib xüsusiyyət – islahatların həyata keçirilməsinin istiqamətlərini düzgün müəyyənləşdirmək və Azərbaycanın iqtisadi modelini yaratmaqdan ibarət idi. Yeni təsərrüfatçılıq formalarının meydana gəlməsi, kiçik sahibkarlığın inkişafı, təşəbbüskarlığın genişləndirilməsinə imkan verən iqtisadi islahatlar bazar iqtisadiyyatına gedən yolda əsas vasitə kimi dəyərləndirilmişdir. Sahibkarlığın ümumi islahatlar sistemində yerinin düzgün müəyyənləşdirilməsi, sahibkarlıq fəaliyyəti üçün zəruri şərait yaradılması, dövlət tərəfindən maliyyə və hüquqi cəhətdən dəstəklənməsinin əsası məhz Ulu Öndər tərəfindən qoyulmuşdur.

Sahibkarlığın inkişafı ilə yanaşı, dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi iqtisadi islahatların həyata keçirilməsində bir tamlıq, vəhdətlik yaratmış oldu. Ölkədə özəlləşdirmə proqramının həyata keçirilməsi azad sahibkarlığın və şəxsi təşəbbüskarlığın inkişafını sürətləndirdi. İqtisadi islahatların keçirildiyi zaman ümumi sosial-iqtisadi vəziyyətin aqrar sektorda aparılan islahatlarla qarşılıqlı əlaqə və asılılığının təmin edilməsi iqtisadi islahatlar strategiyasının əsas istiqamətlərindən biri idi. Ən başlıcası isə ondan ibarətdir ki, iqtisadi islahatlar strategiyası liberallaşma ilə sosial-iqtisadi inkişaf arasında sinergetik bir vəhdət təşkil etmişdir. Beynəlxalq iqtisadi və maliyyə təşkilatları ilə əlaqələrin genişləndirilməsini Heydər Əliyev Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının, ölkədə həyata keçirilən iqtisadi islahatların uğurla nəticələnməsinin əsas şərti hesab edirdi. Ümummilli Lider ölkə iqtisadiyyatının dünya standartlarına uyğun inkişafını dayanıqlı və davamlı sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsində əsas vasitə kimi dəyərləndirirdi. Yeni iqtisadi sistemin formalaşdırılmasında Ulu Öndər müvafiq qanunvericilik bazasının yaradılmasına xüsusi diqqət və əhəmiyyət verərək, qanunların aliliyinin təmin olunmasını iqtisadi islahatların uğurla həyata keçirilməsi üçün başlıca zəmin hesab edirdi.

Azərbaycanın bütün sahələrində inkişaf strategiyasının əsasını qoymuş görkəmli dövlət xadimi, dahi şəxsiyyət, Ümummilli lider Heydər Əliyevin zəngin irsi dövlətçiliyimizin tərəqqisi naminə xalqımız üçün böyük qürur mənbəyidir. Ulu Öndər respublikamıza rəhbərlik etdiyi dövrlərdə (1969-1982 və 1993-2003) hər zaman Azərbaycanın milli maraqlarını uca tutmuş, təcrübəli dövlət başçısı və görkəmli siyasi xadim kimi xalqımızın milli dəyərlərinə, tarixi soy-kökünə, adət-ənənələrinə, dövlətçilik prinsiplərinə sadıq qalaraq, Azərbaycanın ideoloji fəaliyyət strategiyasının məhz bu amillər üzərində qurulması kimi mürəkkəb vəzifələrin öhdəsindən müvəffəqiyyətlə gəlmişdir. 1993-

cü ilin ikinci yarısında Ulu öndər Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışı zamanı ilk səsləndirdiyi "Xalqın, Vətənin taleyi hər bir insanın taleyinə çevrilməlidir!", yaxud "Vətən birdir və hamı bu Vətən üçün çalışmalıdır!" çağırışı müstəqil dövlətçilik ideyalarının bərqərar olunması istiqamətində fəaliyyətin əsas göstəricisi kimi çıxış edir.

Bəli, qürur və fəxarət hissi ilə deyirik ki, ölkəmizin bugünkü inkişafı dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev tərəfindən hazırlanmış mükəmməl bir dövlət proqramı, xalq tərəfindən qəbul və təsdiq edilən həqiqət konsepsiyasıdır. Ona görə ki, Azərbaycan tarixinin müdriklik zəkəsindən qaynaqlanan Heydər Əliyev ideyaları milli mentalitetimizin bütün atributlarını və prioritet məsələlərini sistemli şəkildə əhatə edir. Heydər Əliyev şəxsiyyəti ümumxalq zəkası ilə ayrılmaz bir vəhdətdə, vahid bir ideyada birləşmiş, Azərbaycan xalqının yaradıcılıq potensialına müstəqillik ideyalarında birləşdirən Ümummilli Lider və müqəddəs rəhbər olmuşdur.

Heydər Əliyev böyük bir şəxsiyyət kimi cəmiyyətin sivil inkişafını hər bir fərdin maraq və mənafeələrinin etibarlı təminatında görərək bütün zəruri tədbirləri həyata keçirmişdir. Böyük Öndərin irəli sürdüyü milli ideya Azərbaycanın tarixi ənənələrini və müasir dəyərləri özündə birləşdirən yeni inkişaf strategiyasının təməlini təşkil etmişdir. İctimai-siyasi sabitlik bu strategiya-nın əsas dayaqlarından biri kimi çıxış etmişdir. Əlbəttə ki, sabitliyə nail olmadan yeni və daha mütəşəkkil idarəetmə sisteminə keçidi reallaşdırmaq mümkün deyildir. Bu gün ciddi əsaslara malik ictimai-siyasi sabitliyin hökm sürdüyü, iqtisadiyyatı inkişaf edən, əhalinin etibarlı sosial müdafiə-sini təmin edən müstəqil Azərbaycan xarici siyasət sahəsində də fəal diplomatik əlaqələrə malikdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin qətiyyətli əzmi sayəsində Azərbaycanda demokratik dövlət yaradılması üçün yeni iqtisadi sistemin formalaşması, iqtisadiyyat sahəsində demokratik islahatların həyata keçirilməsi zərurəti ön plana çəkildi, bazar iqtisadiyyatının formalaşması üçün müvafiq hüquqi baza yaradıldı. Özəlləşdirmə, sahibkarlığın inkişafı, maliyyə sisteminin yenidən qurulması, liberallaşdırma, rəqabətin inkişafı, əhalinin sosial müdafiəsini təmin edən mühüm qanunvericilik aktları qəbul edildi.

Bazar münasibətlərinə əsaslanan iqtisadi modelə keçid prosesi zamanı dövlət büdcəsində sosial müdafiə tədbirlərinə geniş yer ayrılmasını daim xüsusi diqqət mərkəzində saxlamışdır. Həmin dövrdə qarşıya qoyulmuş strateji məqsədlərin reallaşdırılması məqsədilə sosial-iqtisadi inkişaf prosesində xarici kapital amilinin zəruriliyini qeyd edən Ulu Öndər xarici şirkətlər ilə birgə Xəzərin Azərbaycan sektorundakı zəngin neft ehtiyatlarının mənimsənilməsinə nəzərdə tutan müqavilələrin imzalanmasına xüsusi əhəmiyyət vermiş, investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinin başlıca şərti kimi müstəqil Azərbaycanın yeni neft strategiyasının işlənilməsinə hazırlanmasına rəhbərlik etmişdir. Respublika iqtisadiyyatının keyfiyyətə yeni mərhələsində məhz özəl sektoru sosial-iqtisadi inkişafın başlıca təlimatçısı kimi dəyərləndirilmiş, güclü sahibkarlar təbəqəsinin cəmiyyətdəki mövqeyinin güclənməsinə nail olunmuşdur.

1993-2003-cü illərdə Azərbaycanda həyata keçirilən siyasət iqtisadi islahatların və inkişafın Azərbaycanın iqtisadi modelinin formalaşmasına zəmin yaratmışdır. Ulu Öndərin iqtisadi irsinə əsaslanan bu modelin əsas xüsusiyyətləri iqtisadi inkişafın obyektiv qanunauyğunluqlarını nəzərə alan strateji qərarların qəbul edilməsi, inkişaf üzrə müəyyən edilən istiqamətlərin sahəvi proqramlarla əlaqələndirilməsi, sosialyönümlülük, beynəlxalq təcrübəyə arxalanma, milli mentalitetin nəzərə alınmasıdır.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin iqtisadi irsinin tədqiqi nəzəri-konseptual cəhətdən xüsusi əhəmiyyətli bir sıra ümumiləşdirmələrlə əlaqədardır: iqtisadi sistemin inkişafının bütövlükdə ictimai sistemin inkişafı ilə kompleks halda həyata keçirilməsi, ümummilli mənafeələrinin dolğun şəkildə öyrənilməsi, iqtisadi sistemin sosial strukturunun milli-mental dəyərlər sisteminə uyğunluğu, dövlət müstəqilliyinin və milli təhlükəsizliyin qorunub saxlanması.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin mükəmməl əsəri olan Azərbaycanın iqtisadi modeli ilk növbədə ölkə vətəndaşlarının sosial rifahı səviyyəsinin yüksəldilməsinə istiqamətlənmişdir. Respublikanın milli iqtisadi inkişaf modelində başlıca xüsusiyyətlərindən birini isə sosialyönümlülük təşkil etmişdir. İstehsal sahibkarlığının inkişafı, yeni müəssisələrin açılması yolu ilə işsizlik

probleminin həlli ilə əhalinin sosial müdafiə tədbirlərinin gücləndirilməsi Azərbaycanda Ulu Öndərin rəhbərliyi ilə həyata keçirilən sosialyönümlü iqtisadi siyasətin ana xəttini təşkil etmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin uğurlu inkişaf strategiyası haqqında Prezident İlham Əliyev söyləmişdir: "Bu gün Azərbaycan beynəlxalq aləmdə çox görkəmli yer tutur, beynəlxalq təşkilatların fəal üzvüdür və bütün dövlətlər tərəfindən tanınır. Azərbaycanın böyük hörməti var. Azərbaycanın sözü həlledici sözdür. Azərbaycanın iştirakı olmadan bölgədə heç bir regional layihə həyata keçirilə bilməz. Azərbaycan region üçün mərkəzə çevrilibdir. Bütün bunlar Heydər Əliyevin xidmətləridir".

Bütün varlığı ilə Azərbaycana bağlı olan böyük şəxsiyyət, görkəmli dövlət xadimi, dahi lider Heydər Əliyev öz həyatını, zəngin dövlətçilik təcrübəsini Azərbaycanın xoşbəxt gələcəyinə, onun beynəlxalq miqyasda inkişaf etmiş dövlətlər səviyyəsinə yüksəlməsinə həsr etmişdir. Ulu Öndərin xalqımız qarşısında tarixi xidmətlərindən biri də davamlı iqtisadi inkişaf yoluna qədəm qoymuş Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini daha da gücləndirilməsinə xidmət edən layiqli davamçısını yetişdirməsidir. Böyük türk dünyasının görkəmli dövlət xadimi olan Heydər Əliyevi Azərbaycan xalqının tarixi şərəfli bir irsi kimi davam etdirmək hər bir azərbaycanlının mənəvi borcudur. Bu gün yüksək təfəkkür, zəngin dövlətçilik təcrübəsinə malik, pragmatik lider Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə qazanılmış nailiyyətlər Heydər Əliyev irsini tamamlayır və dayanıqlı, davamlı və saxələndirilmiş iqtisadi inkişafa doğru aparır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Aliyev İ., Əsədov A. Heydər Əliyev Azərbaycanı davamlı iqtisadi inkişafa aparan strategiyasının banisidir. Xalq qəzeti.- 2009.- 14 may.- S. 7.
2. Budaqov T. Heydər Əliyev siyasəti Azərbaycanın uğurlarının əsasıdır, gələcəyə istiqamətlənmişdir. 07.05.2019.
3. Muradova B. Heydər Əliyev siyasi kursu uğurlarımızın təminatçısıdır. Azərbaycan, 3 may 2015. № 94. s.4.
4. Novruzov V. Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu strategiyası və iqtisadi islahatlar // Azərbaycan. -2013 .-1 may.- № 92.-s.5.
5. Hacıyev Ş. Azərbaycan iqtisadiyyatında Heydər Əliyev mərhələsi // Yeni Azərbaycan.- 2013.-23 aprel.- № 70.-s.4.
6. Əhmədov Ə. Azərbaycan 2020: İnkişafın yeni hüdudlarının təmali Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur // Xalq qəzeti.-2012.-5 may.- № 98.-s.3.
7. Eyyubov Y. Heydər Əliyev iqtisadi modeli müasir tərəqqinin əsasıdır // Azərbaycan.- 2011.- 3 may.-№ 94.-s.4.

UOT 94/94

Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi

*tar.e.d., prof. Mais İsrail oğlu Əmrahov
AMEA-nın Tarix İnstitutu
emrahov48@mail.ru*

Azərbaycanın XX əsr tarixinin əlli ildən çox bir dövrü Heydər Əliyevin şəxsiyyəti, onun böyük quruculuq fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. Heydər Əliyev yeni Azərbaycanın qurucusudur. O, bu quruculuğuna hələ XX yüzilliyin 50-ci illərindən başlamışdı [8, s.4]. Azərbaycan Respublikasında həyatın bütün sahələri kimi, elm və təhsilin coşqun inkişafı da Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərliyinin birinci dövrünə təsadüf edir. Həmin dövrdə sosial-iqtisadi, elmi-texniki potensialının möhkəm təmali qoyulmuş, Azərbaycan elminin maddi bazasının keyfiyyətə yaxşılaşması üçün də konkret tədbirlər həyata keçirilmişdir.

1969-cu ildə Azərbaycanda fəaliyyət göstərən 89 elmi-tədqiqat institutlarında, digər layihə müəssisələri və problem laboratoriyalarında 12850 elmi işçi, o cümlədən 55 akademik və müxbir üzvü, 329 elmlər doktoru və 3000 elmlər namizədi var idisə, 1978-ci ildə elmi-tədqiqat, layihə və sahə institutlarının sayı 118-ə, elmi işçilərin sayı 21407 nəfərə, akademik və müxbir üzvlər 100 nəfərə, elmlər doktorları 853, elmlər namizədlərinin sayı 7594 nəfərə çatmışdı [10]. 1970-1980-ci illərdə respublikamızda 258 elmlər doktoru, 2677 elmlər namizədi hazırlanmışdı. Respublika Elmlər Akademiyasının 56 həqiqi üzvü və 71 müxbir üzvü var idi. 123 elmi idarə və 17 ali məktəbin kafedralarında 22 min elmi əməkdaş, o cümlədən 900-dən çox elmlər doktoru və 8 mindən çox elmlər namizədi çalışırdı. [10]

1993-cü ildə Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə qayıdıışından sonra elm sahəsində də tənəzzülün, böhranın, dağılmanın qarşısı alındı. Təsadüfi deyil ki, Heydər Əliyev hələ Azərbaycan Respublikasının Prezidenti seçilməzdən əvvəl ziyalılarla ilk görüşlərindən birini 1993-cü il sentyabrın 21-də Elmlər Akademiyasında keçirmiş və Elmlər Akademiyası ləğv edilməsi haqqında səsələnən fikirlərə münasibət bildirərək Elmlər Akademiyasının Azərbaycan xalqının tarixi nailiyyəti kimi qiymətləndirmiş [8, s.34], Elmlər Akademiyasının və onun institutlarının fəaliyyət göstərməsinə imkan yaradılacağını söyləmişdir [10].

1993-cü il sentyabrın 21-də Elmlər Akademiyasında görüşdən sonra Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyəti Azərbaycan Prezidentinin tövsiyələrini rəhbər tutaraq islahatların aparılması, akademiyanın idarəetmə və təşkilat sisteminin təkmilləşdirilməsi, elmi-tədqiqat istiqamətlərinin dəqiqləşdirilməsi, elmi idarə və elmi xidmət müəssisələrinin işinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi məqsədilə bir sıra tədbirlər gördü. “Elmin strateji inkişafı və Azərbaycan MEA-da islahatların konsepsiyası”, “Elm siyasəti haqqında” qanun layihələri hazırlandı [5, s.465]. Konsepsiyada elmi-texniki sahədə prioritetlərin müəyyən edilməsi və mövcud elmi potensialın bu istiqamətlərə yönəldilməsi, elmi-texniki kompleksin islahatı, elmi kadrların hazırlanması sisteminin təkmilləşdirilməsi və inkişafı üçün lazımi şəraitin yaradılması Elmlər Akademiyasının qarşısında duran əsas məsələlər kimi müəyyənləşdirildi. Elmlər Akademiyasının təkmilləşdirilməsi üçün zəruri struktur dəyişiklikləri aparıldı. 1993-cü ildə Arxeologiya və Etnoqrafiya Bölməsi müstəqil instituta çevrildi, İctimai Elmlər üzrə Elmi Məlumat Mərkəzi əsasında İctimai-Siyasi Tədqiqatlar və İnformasiya İnstitutu, Mikrobiologiya Sektoru əsasında eyniadlı institut yaradıldı [5, s.465]. Demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu yoluna çıxmış respublikada insan hüquqları və azadlıqları probleminə dair elmi tədqiqat işlərinin aparılması, elmi, hüquqi tövsiyələrin hazırlanması və bu sahədə biliklərin dərinləşdirilməsi məqsədilə Prezident Heydər Əliyevin 1998-ci il 30 noyabr tarixli sərəncamına əsasən, 1999-cu ildə Elmlər Akademiyasının İctimai elmlər bölməsi nəzdində İnsan Hüquqları üzrə Elmi-Tədqiqat İnstitutu (hazırda AMEA Hüquq və İnsan Haqları İnstitutu) təşkil olundu. [5, s.466]

Prezident Heydər Əliyevin 2001-ci il 15 may tarixli Fərmanına əsasən Azərbaycan Elmlər Akademiyası Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası (AMEA) adlandırıldı [3]. 2001-ci ilin iyun ayında bilavasitə Heydər Əliyevin israrlı təkidi nəticəsində 1989-cu ildən sonra ilk dəfə AMEA-da seçkilər keçirildi [9, s.477]. Azərbaycan MEA-nın strukturunu təkmilləşdirmək, elmi-texniki potensialdan istifadənin səmərəliliyini artırmaq və onu prioritet istiqamətlərə yönəltmək məqsədilə Nazirlər Kabinetinin “Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında struktur dəyişiklikləri haqqında” 2002-ci il 21 may və 2003-cü il 30 yanvar tarixli qərarları ilə AMEA-nın Fizika və Fotoelektronika institutlarının bazasında Fizika İnstitutu, KimyaTexnologiyasının Nəzəri Problemləri və Qeyri-Üzvi və Fiziki Kimya institutlarının bazasında Kimya Problemləri İnstitutu, Fəlsəfə və Hüquq, Milli Münasibətlər, İctimai-Siyasi Tədqiqatlar və İnformasiya İnstitutlarının bazasında Fəlsəfə və Siyasi-Hüquqi Tədqiqatlar İnstitutu, Radiasiya Tədqiqatları Sektorunun bazasında Radiasiya Problemləri İnstitutu, İnformasiya-Telekommunikasiya Elmi Mərkəzinin bazasında İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, Geologiya və Dərin Neft və Qaz Yataqları Problemləri institutlarının bazasında Geologiya İnstitutu, Genetika və Seleksiya İnstitutunun bazasında Genetik Ehtiyatlar İnstitutu yaradıldı [9, s.477-478]. Naxçıvan MR-in geosiyasi vəziyyətini nəzərə alaraq, elmi tədqiqat qurumlarının fəaliyyətini gücləndirmək, mövcud elmi potensialdan səmərəli istifadə etmək, diyarın

tarixi, arxeologiyası, etnoqrafiyası və təbii sərvətlərinin öyrənilməsi üçün daha əlverişli şərait yaratmaq məqsədilə Prezident Heydər Əliyevin 2002-ci il 7 avqust tarixli sərəncamına əsasən, AMEA-nın Naxçıvan Bölməsi yaradıldı [10]. Keçmiş Naxçıvan Regional Elmi Mərkəzinin bazasında yaradılmış Bölmədə Tarix, Etnoqrafiya və Arxeologiya, İncəsənət, Dil və Ədəbiyyat, Bioresurslar institutları, Əlyazmalar Fondu və Batabat Astrofizika Rəsədxanası üçün hər cür şəraiti olan müasir tipli binalar tikilib istifadəyə verildi, yeni laboratoriyalar yaradılaraq ən müasir avadanlıqla təchiz olundu. Azərbaycan Respublikasında elmi tədqiqatların daha da səmərəli təşkil edilməsi və təkmilləşdirilməsi məqsədilə Prezidentin “Azərbaycan Milli Aerokosmik Agentliyi haqqında” 2003-cü il 4 yanvar tarixli Fərmanının icrası ilə əlaqədar AMEA Rəyasət Heyətinin qərarına əsasən, Azərbaycan Milli Aerokosmik Agentliyi mövcud strukturu ilə AMEA-nın Yer Elmləri Bölməsinin tərkibinə daxil edildi [6].

Heydər Əliyevi ən çox narahat edən məsələlərdən biri də Azərbaycan tarixinin öyrənilməsi, tədqiqi və təbliği idi. O, 1997-ci ildə Elmlər Akademiyasında görüşündə “Azərbaycan xalqının XIX-XX əsrlər tarixinin yazılmasını akademiyanın qarşısında duran vəzifələrdən biri hesab etmişdi. O, XIX-XX əsrlər tarixinin yazılması üçün çox yüksək vəsait ayıracağını və Azərbaycan XIX-XX əsrlər tarixinin yazılmasına qərant verəcəyini bildirmiş [8, s.61], ola bilsin ki, müsabiqə elan edəcəyini və böyük mükafat təyin edəcəyini də istisna etməmişdi [11, s.126]. Heydər Əliyev milli özünəməxsusluğun ən mühüm təzahürü olan Azərbaycan dilinin inkişafı, onun təmizliyinin qorunması, dövlətdili statusunun tətbiqinə daim böyük diqqət göstərmişdir. O, 2001-ci il iyunun 18-də “Dövlət dilinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərman vermiş [7, s.40], dövlət başçısının yanında Dövlət Dil Komissiyası yaradılmış, 2002-ci il sentyabrın 30-da “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” qanun qəbul edilmişdir [4]. Prezidentin Fərmanı ilə hər il avqustun 1-i “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü” kimi qeyd olunur. [2]

Göründüyü kimi, Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasına göstərdiyi qayğı, onun fəaliyyətini yaxşılaşdırılması üçün qəbul olunan fərmanlar və sərəncamlar ölkə elminə diqqət və qayğısının daha bir bariz nümunəsi idi [9, s.479]. Nəticədə AMEA-nın Azərbaycan Respublikasında elmin inkişafını təşkil və təmin edən, dövlətin elmi, elmi-texniki siyasətini həyata keçirən, Azərbaycan Respublikasına xarici ölkələrdə elmi, elmi-texniki fəaliyyət sahəsində təmsil edən təşkilat kimi dünya elminə yeni töhfələr verdi. [1]

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. “Azərbaycan” qəzeti, 2003, 5 yanvar.
2. Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı//<http://Emqanun.Az/Framework/2811>
3. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası – 70 il // <http://nizamimuseum.az/az/news/1217>
4. Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu // <http://E-Qanun.Az/Framework/1865>
5. Azərbaycan Respublikasının tarixi (1991-2003). I cild. Heydər Əliyev dövrü. Bakı: Azərbaycan Tarixçiləri İctimai Birliyi, 2016. 704 s.
6. “Azərbaycan Milli Aerokosmik Agentliyi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 4 yanvar tarixli 839 nömrəli Fərmanı / Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2003-cü il, № 1, maddə 31
7. Babayev X. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi təşəkkül tarixindən (XVI-XX əsrlər).Elmi red. Y.Mahmudov. Bakı: Elm və Həyat, 2002, 199 s.
8. Heydər Əliyev. Azərbaycan elminin keşiyində. Sənədlər və materiallar. 2 cildə. II cild. Bakı: Turxan NPB, 2013, 640 s.
9. Heydər Əliyev.İki cildə. 2-ci cild. Bakı: Turxan NPB, 2013. 704 s.
10. İsmayıl Hacıyev. Heydər Əliyev və Azərbaycan elminin inkişafı //<https://science.gov.az/az/news/open/3639>
11. Leyla Hüseynova. Heydər Əliyev irsində Azərbaycan tarixi məsələləri (Müstəqillik dövrü). Bakı: Təhsil, 2011, 216 s.

UOT 321;323

Heydər Əliyevin strateji-ideoloji məktəbi və onun Qarabağı məsələsində siyasi kursu

*f.e.d., prof. Rəna Rza qızı Mirzəzadə
AMEA-nın Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu
mirrena54@yahoo.com*

Ulu öndər Heydər Əliyevin dövlət quruculuğu və siyasi proseslərdə keçdiyi həyat yolu Azərbaycanda “Heydər Əliyev məktəbi” adlanır. Azərbaycanın birinci vitse-prezidenti xanım Mehriban Əliyevanın düşüncəsində: “Ulu öndər Heydər Əliyev müdrik, güclü, cəsarətli, nəhəng intellektə və yenilməz iradəyə malik olan insan idi. Eyni zamanda, onun ailə üzvü olaraq demək istərdim ki, o, çox xeyirxah, mərhəmətli və humanist insan idi. Adi insanla münasibətdə o, çox sadə və ədalətli idi.” [3] Bəli, ədalət və siyasi iradə Ulu Öndərin əsas xarakterik göstəricilərindəndir.

- Ulu Öndər milli liderliklə siyasi rəhbərliyi, siyasi liderliklə milli rəhbərliyi inteqrasiya edən fenomen Strateqdir. Başdan ayağa unikal siyasətçi, hər bir azərbaycanlının hamisi, dəstəkçisi, güvənən yeri, qüruru ölkə sərhədlərindən kənarında yaşayan hər bir azərbaycanlının doğması, əzizi idi. Bu onu əbədi dünyaya yola salan milyonların dəfn mərasimində iştirakında, Azərbaycanın hər bir kəndi, qəsəbəsi, rayonu, şəhərində onun adına verilən ehşan məclisləri və oxunan dualarda da özünü əks etdirdi. Ulu Öndər ilahidən seçilmişlərin seçilmişsi, qüdrətli, öz ölkəsini sevən və “Mən fəxr edirəm ki, azərbaycanlıyam” söyləyən uca insan, siyasi xadim, dövlət qurucusu, qurucu və yaradıcı rəhbər olmuşdur.

- XX əsrin 70-cı illərindən Azərbaycanın dirçəlişi, qurtuluşu, intibahı məhz fenomenal şəxsiyyət Heydər Əliyevin böyüklüyünün məntiqi yekunudur.

Dövlətçilik siyasəti – bu böyük strateq Heydər Əliyevin çoxvektorlu fəaliyyətinin, iti zəkası və məntiqli dünyagörüşü, çox istiqamətli iqtisadi milli inkişafı təmin edən nəzəri-hüquqi təlim və ideoloji baxışlar sisteminin siyasi fəlsəfi kontekstdə məktəbidir.

- Ulu Öndər strateji məktəbi – qlobalıq ilə milliliyin zəmini, lokal və regional məsələləri nəzərə almaqla, təkmil idarəetmə metodudur.

- Heydər Əliyev siyasi xətti – MDB ölkələrinin dövlətçilik təsisatlarının qarşılıqlı əlaqələrinin təcrübə mübadilə ilə bölüşdürülərək möhkəmləndirilməsində nümunəvi bir modeldir.

- Heydər Əliyev- Azərbaycan xalqının yüksəliş və inkişafında müstəsna rolunu oynayan dövlətin qurucusu, siyasət ustası və böyük Dövlət Xadimidir. Ulu Öndər Azərbaycanın XX əsrin təxminən ikinci yarısı dövlətçilik tarixini formalaşdıran, dövlət-hakimiyyət-xalq idarəetmə strukturunun siyasi, iqtisadi, hüquqi, sosial-mədəni, elmi əsaslarını yaradan, milli inkişaf strategiyasının təməlini quran Strateqdir.

- Heydər Əliyev siyasi-strateji dövlətçiliyin institutlaşması xətti həm nümunə, həm də müasir siyasətşünaslıq elmində öyrənilən bir ideoloji-nəzəri kursdur.

- Ulu Öndərin hakimiyyət idarəçilik institutunun inkişafı istiqamətində, ölkə maraqlarının qorunmasında, milli birliyin və həmrəyliyin bərqərar olunmasında müstəsna xidmətləri vardır.

- Fenomen strateq həm beynəlxalq ölkələrin təcrübəsindən istifadə etməklə, həm də Azərbaycan reallığından irəli gələn məntiqlə, unitar Azərbaycan dövlətini dünyaya tanıtdırdı, siyasi-ideoloji sistemi öz tarixinə və dövlətçilik ənənələrinə, gerçəklik və sivilizasiyanın inkişaf xəttinə əsaslanmaqla bərpa etdi.

- Ulu Öndər siyasi-ideoloji xəttində mədəni-mənəvi zəmin də güclü olub, ölkə əhalisinin ənənəvi-klassik islam dinli olması ilə bəhəm, digər səmavi dinlərin də, fəaliyyətinə imkan yaratdı.

- Milli dövlətçilik institutunun strateji-ideoloji mətni, sosio-siyasi və hüquqi idarəçilik modeli, dövlətiyaratma siyasi fəlsəfəsi kontekstində, beynəlxalq aləmlə qarşılıqlı əməkdaşlıq əlaqələrini də sistemləşdirdi.

- Ulu Öndərin müstəqil Azərbaycanın müəllif olduğu Azərbaycan Konstitusiyası Milli quruculuq yolunun ali hüquqi qanunvericiliyidir.

- Azərbaycan Ulu Öndərin rəhbərliyi ilə, dünya birliyi təsisatları ilə ikitərəfli və çöxtərəfli beynəlxalq əməkdaşlıq edən respublika kimi az müddətə dünya məkanında özünəməxsus yer aldı. Bu xəttə əsas siyasi göstərici isə ölkənin yeni milli inkişafı kursu oldu.

- Ulu öndər Heydər Əliyevin dövlətçilik kursu Azərbaycan siyasi tarixinin qızıl səhifələridir. Bu siyasi paradigmadə isə aşağıda göstərilənlər öz təcəssümünü tapdı:

- Müstəqil Azərbaycanın ilk neft müqaviləsi – “Əsrin kontraktı” (1994-cü il 20 sentyabr) imzalandı, bu regionda və dünya enerji bazarında “yeni neft siyasətini”n təməlini qoydu.

- Yenilənən Azərbaycan BMT, Avropa Şurası, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, Davos İqtisadi Forumu, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının və s. beynəlxalq təsisatlarının üzvü seçildi.

- Dövlətinin siyasi tarixini yazan, Tarixləşən rəhbərə zaman və məkan mətnində öz dövrünün məhz siyasi-ictimai mühitinə də həmin prizmadan yanaşılır. Rəhbərlər Tarix yaradırsa, Zamandan da irəli gedib ölkəsinin perspektivini istiqamətləndirir. Ulu Öndər Azərbaycanın milli inkişaf yolunu tərtib edən, dövlət quruculuğunun inkişaf xəritəsini müəyyən edən Dahi Rəhbərdir.

- Ulu Öndər ölkəsi - xalqının milli təhlükəsizliyinin təminatçısı, Ali Baş Komandan, mətin və qətiyyətli general, universal bilikli, hazırcavab Milli Lider, dünya siyasətində sayılan və qəbul edilən siyasətçi, əvəzsiz təcrübəli rəhbər, vətən təəssübkeşi, tərəqqipərvər Milli Şəxsiyyət idi.

- Müstəqil Azərbaycanın qurucusu Ulu Öndər ölkədə çöxpərtiyalı sistemi, vətəndaş cəmiyyəti sektorunu, bələdiyyə sistemini-hüquqi dövləti formalaşdırən, inzibati-amirlik quruluşundan yeni demokratik dövlətçilik institutunu qurub yaradan və onun elmi-nəzəri, konseptual əsasını hazırlayan Liderdir. Ulu Öndər yeni demokratik quruluşun xüsusiyyəti haqda vurğulamışdır ki: “Respublikamızda hüquqi dövlət qurulması, demokratik sivilizasiyalı cəmiyyət yaradılması, insan azadlıqlarının təmin olunması bizim əvvəlcədən qəbul etdiyimiz prinsiplərdir”. [1, s.8] Bu mənada Ulu Öndərin dövlətçilik təlimi Azərbaycan Respublikasının əsas fəaliyyət yolu oldu.

- Ulu öndər Heydər Əliyev dövlət-hakimiyyət, idarəetmə strukturlaşmasının formalaşmasında milli ideologiyayı – müstəqil Azərbaycan xalqını bir vəhdətdə birləşdirən, cinsinə, dininə, millətinə fərq qoymayan ölkə vətəndaşlarını birləşdirən, bir ideya, vəzifələri müəyyənləşdirən məqsədlər normativində vəhdət yaradan Azərbaycançılıq ideologiyasını genişləndirdi. Bu ölkədə milli-ideoloji, mədəni-ictimai davranış paradigmasına zəmin oldu.

- Ümummilli Lider işğalçı Ermənistanın tarixi Qarabağ torpaqlarına təcavüzünü beynəlxalq müstəvidə bəyan edən, xarici ölkələrdə diaspor və lobbiçilik qurumlarını şəxsən özü görüşərək yaradan, beynəlxalq səviyyəli idarəetmə ustası idi.

- XX əsrin sonu Azərbaycanın adı fenomen şəxsiyyət Ulu öndər Heydər Əliyevin fəaliyyəti ilə bağlıdır.

- XX əsrin 60-cı illəri təhlükəsizlik orqanlarından respublikanın Ali Rəhbərinədək olan Yolda Vətəninə bağlı taleyüklü ömürdə Qarabağ məsələsi də gündəmdə olmuş, Ulu Öndərin prinsipiallığı nəticəsində əksər vaxt münəqışənin alovlanması söndürülmüş, Azərbaycan xalqının milli maraqları əsas sayılmışdır.

- Belə ki, “60-70-ci illərdə də erməni millətçiləri Dağlıq Qarabağı Azərbaycandan ayırub Ermənistanə birləşdirmək cəhdlərindən əl çəkməmişdilər... bir çox hallarda həmin cəhdlərin qarşısının alınmasının təşkilatçısıyam” [4] söyləyən Ulu öndər Heydər Əliyevin güclü, siyasi qətiyyəti nəticəsində yalan və iftiraçı erməni iddiaları iflas olunurdu.

- Ulu Öndər Qarabağın geosiyasi tarixini, geoiqtisadiyyatı və mədəni-mənəvi həyat tərzini, orada tarixən əzəldən yaşayan azərbaycanlı, eləcə də sonradan köçürülərək məskunlaşan erməni ailələrin keçmişini, birgəyaşayış həyat təzi münasibətlərini mükəmməl səviyyədə bilir və Qarabağın inkişafı, abadlaşdırılması istiqamətində bütün sahələrdə işlər aparırdı.

- Ulu Öndər hələ keçmiş sovet dövründə Azərbaycan SSR Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsinin Sədri olduğu zaman ermənilər 1967-ci il iyun ayının 24-də Xankəndində küçələrə erməni dilində 300-dək kağız vərəqə paylamışdı. Saxta, yalan və uydurma sovinizmə söykənən, əsası olmayan

erməni tarixini əks etdirən bu vərəqələrdə Azərbaycanın tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağ Ermənistan SSR-inin tərkibinə qatılması təbliğatı aparılırdı. Təbii ki, mükəmməl və təcrübəli kəşfiyyatçılıq keyfiyyətləri olan Azərbaycan DTK-nın milli təfəkkürlü generalı Heydər Əliyev həmin vərəqələrin müəlliflərini müəyyənləşdirərək tapdırmış, ciddi cəzalarla Azərbaycan dövləti qanunvericiliyinə əsasən cəzalandırmışdı.

- Digər bir fakt isə 1967-ci ildə erməni daşnaq millətçiləri özləri əslən erməni olan bir nəfəri öldürmüş və bunu isə iki azərbaycan əsilli vətəndaşın üzərinə qoymuş, onların məhkəməsində isə, məhz həmin azərbaycanlıları da öldürərək aradan götürmüşdülər. Burada məqsəd milli zəmində münasibətləri qızıqsdırmaq, Azərbaycanda məhz milli münasibətlərdə qarşıdurma yaratmaqla, yerli-köklü azərbaycanlı əhalini doğma torpağından köçürüb, Qarabağın Ermənistanla birləşdirilməsinin bünövrəsini yaratmaq ideyası idi. Və... nə yaxşı ki, qismət Böyük Heydər Əliyevi Azərbaycanın taleyinə yazmışdı. Ulu Öndər 15 gün ərzində şəxsən özü Xankəndinə səfər etmiş, bu qızıqsdırıcı prosesin qarşısını öz məharətli, çevik müdaxiləsi ilə aradan qaldırmağa nail olmuşdu.

- Ulu Öndərin birinci hakimiyyəti – keçmiş sovet zamanında da ölkədə, xüsusən də Dağlıq Qarabağda da milli düşüncə, milli ruh, milli kimliyin oyadılmasında danılmaz xidmətləri olmuşdur. Azərbaycanın mədəniyyət ocağı Şuşanı çox sevən Ulu Öndər onun iqtisadi-mədəni inkişafında da böyük işlər aparmışdı. Sonradan isə Moskada Siyasi Büronun üzvü olarkən də, daim “Qarabağın Ermənistanla birləşmə” fikrinin qabağına sədd çəkmiş, bütün səyi bu prosesə ilə mane olmağa cəhd etmişdi.

- Ulu Öndər söyləyirdi ki: “Şuşa təkcə şuşalılar üçün yox, bütün azərbaycanlılar üçün vətəninə, millətini sevən hər bir vətəndaşımız üçün əziz bir şəhərdir, əziz bir qaladır, əziz bir abidədir” [4] və onun ölkəmiz, Vətənimiz üçün xüsusi, vacib yeri olduğunu vurğulayaraq bildirmişdi ki: “Şuşasız Qarabağ, Qarabağsız isə ümumiyyətlə Azərbaycan yoxdur” [4]. Hazırda Prezident İlham Əliyev də “Bayrağımız bütün işğal edilmiş torpaqlarımızda dalğalanır” reallığını dünyaya bəyan edir.

- Müstəqillik illərində də Azərbaycanda Ulu Öndər məhz etnik təmizləmə, təcavüz, soyqırım, erməni millətçiliyi məsələlərinin əsil köklü mahiyyətini açmış və ermənilərin Qarabağın dağlıq hissəsinin Ermənistanla “birləşmək arzularına” siyasi-hüquqi qiymət vermişdi. Dünya ictimaiyyətinə ermənilərin terrorçuluq, işğalçılıq siyasətinin əsl mahiyyətini göstərmişdi.

- “Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü təmin etmək üçün hər bir döyüşə, hər bir vuruşa hazır olmalıyıq” [2, s.37] söyləyən Ulu Öndər sanki uzaqgörənliklə dünəndən bu günə səslənibdir. Yaxud “Bizim məqsədimiz müharibə etmək deyil, ordumuz ərazi bütövlüyünü, sərhədlərinin toxunulmazlığını təmin etmək üçün lazımdır” [2, s.39] Heydər Əliyev paradıqmal məntiqi günümüzün Yolu və strateji təlim məktəbidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev. Müstəqillik yolu. Seçilmiş fikirlər. Bakı: Azərneşr, 1997, s.8
2. Heydər Əliyev. Müstəqillik yolu. Bakı, 1997, s.40
3. yap.org.az/az/wiew/new.25.08.2021
4. nuhcixan.az/news/cemiyyet/15068
5. Rəna Mirzəzadə. Siyasət, İnsan Hüququ, Cəmiyyət, Gender. Bakı: Adiloğlu, 2003

UOT 621.314

Enerji istehsalı və ötürülməsində enerjiyə qənaət

*tex.f.d., dos. Vüqar Sabir oğlu Mustafayev
Mingəçevir Dövlət Universiteti
vuqar.mustafayev@mdu.edu.az*

*Səadət Yaşar qızı Şixəliyeva
Mingəçevir Dövlət Universiteti
saadat.shixaliyeva@mdu.edu.az*

Azərbaycanın müasir dövrdə çox böyük önəm verdiyi sahələrdən biri energetikadır. Bu önəm və diqqət hələ Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən göstərilmişdir. Onun layiqli davamçısı olan Prezident İlham Əliyev öz qabaqcıl siyasəti ilə bu ənənəni davam edir və qaygısını energetika sahəsinə daimi olaraq əsirgəmir. Ancaq Azərbaycan iqtisadiyyatının strateji əhəmiyyətli tərkib hissəsi olan enerji sənayesi hazırda çox yüksək olmayan enerji səmərəliliyi ilə xarakterizə olunur, bunun səbəblərindən biri də elektrik avadanlıqlarının əhəmiyyətli dərəcədə köhnəlməsidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, növbəti illərdə enerji ehtiyatlarının istehsalı, daşınması və istehlakı sahəsində son dərəcə köhnəlmiş texniki sistemlərin sıradan çıxması səbəbindən əlverişsiz yerdəyişmələr olacaq. Azərbaycan 2030-cu ilə qədər olan dövr üçün Enerji Strategiyasına uyğun olaraq yanacaq-energetika sektorunda elmi-texniki və innovativ fəaliyyət ölkənin enerji sektorunun səmərəliliyinin yüksəldilməsi üçün əsasdır. Bu baxımdan fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlmiş avadanlıqların dəyişdirilməsi enerjinin istehsalı və ötürülməsində enerjiyə qənaət edən texnologiyalardan istifadə edilməklə həyata keçirilməlidir [3].

Enerji istehsalı və ötürülməsində enerjiyə qənaət edən texnologiyaların inkişafı əhəmiyyətli kapital qoyuluşları tələb edir ki, bu da onların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsinin vacibliyini müəyyən edir. İnteraktivlərin səmərəli xərclənməsi üçün elmi işlərin inkişafının hər bir mərhələsində enerjiyə qənaət edən texnologiyaların enerji istehsalı və ötürülməsində tətbiqinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi aparılmalıdır [7, 8].

Azərbaycan iqtisadiyyatına innovasiyaların tətbiqi və ölkənin innovativ inkişafı yoluna keçid əsas vəzifələrdən biridir. İstifadə olunan enerji avadanlıqlarının ümumi həcmində innovativ texnologiyaların payının artması əlverişli investisiya şəraitinin yaradılmasını və innovasiyaların dəstəklənməsi və stimullaşdırılması üsullarının işlənilməsinə hazırlanmasını tələb edir. Qlobal təcrübə və Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişaf tendensiyalarına əsaslanaraq innovasiya fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsindən və normativ bazanın təkmilləşdirilməsindən istifadə etməklə dəstək göstərilə bilər [4, 9].

Enerji obyektlərinə investisiyalar və investisiya fəaliyyətləri hansılardır?

Yeni enerji obyektlərinin tikintisi, mövcud əsas fondların yenidən qurulması və müasirləşdirilməsi, sənayenin elmi bazasının inkişafı investisiya qoyuluşu ilə bağlıdır. "Azərbaycan Respublikasında kapital qoyuluşu şəklində həyata keçirilən investisiya fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq, investisiyalar - pul vəsaitləri, qiymətli kağızlar, digər əmlak, o cümlədən mənfəət digər fəaliyyət əldə etmək və ya başqa faydalı effekt əldə etmək məqsədi ilə sahibkarlıq obyektlərinə qoyulmuş mülkiyyət hüquqları, pul dəyəri olan digər hüquqlar [1].

İnteraktivlərin fəaliyyəti mənfəət əldə etmək və (və ya) başqa faydalı effekt əldə etmək məqsədilə investisiya qoyuluşunu və onların həyata keçirilməsi üçün praktiki tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsini ifadə edir. İnteraktivlərin fəaliyyətinin subyektləri investorlar, sifarişçilər və iş icraçıları, investisiya fəaliyyəti obyektlərinin istifadəçiləri, habelə avadanlıq, tikinti konstruksiyaları təchizatçıları və investisiya prosesinin digər iştirakçılarıdır [2].

Azərbaycan Respublikasında investisiya fəaliyyəti haqqında qanunvericiliyə uyğun olaraq, Azərbaycan və xarici vətəndaşlar, hüquqi şəxslər və dövlətlər investisiya fəaliyyətinin subyektləri ola bilərlər. Investisiya obyektləri bir sıra cəhətlərə görə fərqlənir:

- layihənin miqyası (qlobal, irimiqyaslı, sektoral, regional layihələr);
- layihənin istiqaməti (kommersiya, sosial, dövlət maraqları ilə bağlı və s.);
- investisiya dövryyəsinin xarakteri və məzmunu (yeni tikinti, yenidənqurma, layihələndirmə);
- layihədə dövlət iştirakının xarakteri və həcmi.

Enerji şirkətlərinin investisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi mənbələri aşağıdakılar ola bilər [5]:

1. Öz vəsaitləri;
2. Toplanmış vəsaitlər;
3. Borc vəsaitləri;
4. Lizing;
5. Büdcənin maliyyələşdirilməsi.

İnvestisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinin öz mənbəyi kimi amortizasiya ayırmaları müvəqqəti olaraq sərbəst pul məbləğləridir, çünki amortizasiya hesablanan əsas vəsaitlər fəaliyyətini davam etdirir və bu obyektlərin tamamilə köhnəlməsinə qədər təkrar istehsalına ehtiyac yoxdur [6]. İnvestisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi mənbəyi kimi cəlb edilmiş vəsaitlərin strukturuna aşağıdakılar daxildir: səhmlərin buraxılışından və satışından əldə olunan vəsaitlər (Cədvəl 1).

Cədvəl 1

İnvestisiya fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi mənbəyi kimi səhmlərin üstünlükləri və mənfi cəhətləri

Üstünlüklər	Mənfi cəhətlər
1. Maliyyələşdirmənin davamlılığı	1. Səhmlərin buraxılışının yüksək qiyməti
2. Dividendləri ödəmək üçün dərhal nağd pula ehtiyacın olmaması	2. Böyük səhm paketlərinin alınması nəticəsində şirkətin idarə edilməsinə nəzarəti itirmə ehtimalı
3. Nəzarət imkanı. dividendlərin ödənilməsi	3. Müsbət maliyyə nəticələrinin sürətlə əldə edilməsi zərurəti
4. Cəmiyyətin aktivləri ilə bağlı ipoteka öhdəliklərinin olmaması	4. Qiymətli kağızlar bazarının qərarların qəbuluna təsiri
5. Şirkətin idarə olunmasına nəzarətin saxlanılması	5. Məhdudiyyət səhmlərin buraxılması üzrə
6. Səhmlərə paketli abunə imkanı	6. Səhmdarlar qarşısında əhəmiyyətli mülki məsuliyyət
7. Öz kapitalının artması	7. Xarici fond bazarlarında kəskin rəqabət səbəbindən xarici bazarlara çıxışın çətinləşməsi
8. Səhm kapitalının nisbətinin yaxşılaşdırılması və borc kapitalı	8. İşgüzar aktivliyin azalması ilə dividendlərin azalması (səhmdarlar üçün risk)
9. Xarici maliyyə bazarlarında emissiyanın mümkünlüyü	9. Səhmlərin bazar dəyərinin azalması ilə əlaqədar itki riski
10. İnvestorlarla (səhmdarlarla) münasibətlərin rəsmiləşdirilməsi	10. Gəlirdən ikiqat vergitutma

Borc vəsaitləri kreditorlar tərəfindən ödəniş əsasında müəyyən müddətə kredit şəklində cəm verilən vəsaitlərdir. İnvestisiyaların maliyyələşdirilməsində borc vəsaitləri kimi Azərbaycan

kommersiya banklarının investisiya kreditləri, istiqrazlar və xarici kreditlərin fəaliyyəti qəbul olunur (Cədvəl 2).

Cədvəl 2

Kommersiya bankı kreditlərinin üstünlükləri və mənfi cəhətləri

Üstünlüklər	Mənfi cəhətlər
1. Kredit almaq barədə qərar şirkət rəhbərliyi tərəfindən qəbul edilir	1. Bank şirkətin kölgə menecerinə çevrilir
2. Xarici qanunvericiliyin olmaması kredit götürmək üçün məhdudiyətlər	2. Vəsaitlərə təcili ehtiyac kredit ödənişlərini etmək
3. Kapitala asan çıxış	3. Sonradan kreditlərin qəbulunun daha yüksək qiyməti
4. Kreditlərin ixtisaslaşması	4. Xarici kreditörlərin sabit valyutada olanlara kreditlərin məcburi ödənilməsi
5. Kommersiya bankların resurslarını birləşdirərək kreditör riskinin dağıdılması	

Borc kapitalını yalnız o halda cəlb etmək məqsədəuyğundur ki, kapitalın gəlirliliyini yaxşılaşdırsın. Bununla belə, daha borc vəsaitlərinin payı nə qədər çox olarsa, ödənilmiş promossyonların məbləği də bir o qədər çox olar [10].

Layihənin həyata keçirilməsi üçün investorları cəlb etmək və onları lazımi məlumatlarla təmin etmək məqsədilə investisiya layihəsinin biznes planı tərtib edilir. Investisiya layihəsinin biznes planı layihənin məqsədlərini formalaşdıran, obyektin layihələndirilməsi və tikintisi, istehsalı, marketinqi sahəsində tədbirlər kompleksini müəyyən edən, zəruri materialın, maliyyə vəsaitinin miqdarını və əmək resursları, məhsul satışından və xidmətlərdən əldə edilən gəlir və layihənin yekun maliyyə nəticələrini müəyyən edən strukturlaşdırılmış uzunmüddətli plandır.

Enerji obyektlərində əsaslı xərclər obyektin təyinatdan (generasiya, ötürülmə), texnologiyanın xarakteri (İES, SES digər generasiya qurğuları), bir sıra digər sənaye və kommersiya amillərindən asılıdır [11].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. İsayev S.Z. Investisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi. Dərs vəsaiti. Bakı, 2010, 24 s.
2. Артюгина И.М., Огороков В.Р. Методы технико-экономического анализа в энергетике. – Л.: Наука, 1987. – 264с.
3. Бархатова Т. К насущным проблемам энергетики // В мире науки. – 2005. -№ 11. - С.74-77.
4. Барыкин С.Е., Косматов Э.М., Ногин В.Д. Инвестиционный менеджмент. Применение метода анализа иерархий для отбора инвестиционных проектов. СПб.: Изд. СПбГТУ, 2001. – 66 с.
5. Барыкин С.Е., Косматов Э.М., Ногин В.Д. Инвестиционный менеджмент. Формирование оптимального портфеля реальных проектов: Учебное пособие. - СПб.: Изд. СПбГТУ, 2001. – С. 32-45.
6. Волков А.С. Оценка эффективности инвестиционных проектов: Учеб пособие, М: РИОР, 2006. – 111 с.
7. Воронцовский А.В. Управление рисками. – Учеб.пособие. 3-е изд., испр. и доп. – СПб.: Изд-во С.-Петербур.ун-та, 2000; ОЦЭиМ, 2005. – 482 с.
8. Глухов В.В. Экономика энергосбережения // Сборник трудов Международной конференции молодых ученых / Проблемы энергоресурсосбережения и экологии. – СПб., РАН Отдел электроэнергетических проблем, 2002. – С. 67-71.

9. Гук Ю.Б., Долгов П.П., Огороков В.Р. Комплексный анализ эффективности технических решений в энергетике/под ред. Огорокова В.Р. и Щавелева Д.С.-Л.: Энергоатомиздат. Ленинг.отд.1985.-176 с.

10. Дмитриев А.Н., Ковалев И.Н., Табунщиков Ю.А., Шилкин Н.В. Руководство по оценке эффективности инвестиций в энергосберегающие мероприятия. - М.: АВОК-ПРЕСС, 2005. – 120 с.

UOT 330.341:316.4; 330.35:316.4

Azərbaycanın inkişafına yönələn yüksəliş strategiyasının əsasları

*i.f.d., dos. Nüşabə Astan qızı Qədimli
Mingəçevir Dövlət Universiteti
nushaba.qadimli@mdu.edu.az*

Hər bir dövlətin uzunmüddətli inkişaf perspektivi onun sağlam və etibarlı təməl üzərində qurulmasından asılıdır. Bu gün ölkəmizin regionda əsas iqtisadi güc mərkəzinə çevrilməsi müasir Azərbaycanın qurucusu, Ümummillə lider Heydər Əliyevin fəaliyyəti, xüsusilə də onun dövlət quruculuğu və iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi sahəsində atdığı strateji addımların nəticəsində mümkün olmuşdur.

Azərbaycanda müstəqil dövlətçiliyin qorunması ənənəsinin yaradılması Ulu Öndərin, dövlətimizin modernləşməsi və daha da güclənməsi, milli iqtisadiyyatımızın sürətli inkişafı Prezident İlham Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Ümumiyyətlə, məqsəd və vəzifələri, orta və uzunmüddətli dövr üçün inkişaf istiqamətlərini dəqiq müəyyənləşdirmədən, müxtəlif sahələr üzrə fəaliyyət proqramlarını hazırlamadan ölkənin sosial-iqtisadi həyatında əsaslı dönüşə nail olmaq mümkün deyil. Ötən 18 il ərzində Prezident İlham Əliyev Ulu Öndərin qurduğu təməl üzərində Azərbaycanın bir dövlət kimi dayaqlarını möhkəmləndirdi.

Dövlət başçısının məqsədyönlü, konkret hədəflərə istiqamətlənmiş fəaliyyəti ölkənin siyasi və sosial-iqtisadi həyatı ilə bağlı problemlərin həllinə sistemli və kompleks yanaşmanı təmin etmiş, qarşıya qoyulan vəzifələri yerinə yetirmək üçün ən səmərəli üsul və vasitələrin seçilməsinə imkan vermişdir.

Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının əsas istiqamətləri İlham Əliyevin 2003-2021-ci illərdə imzaladığı çoxsaylı fərman və sərəncamlarda, dövlət proqramlarında öz əksini tapmışdır.

Son 18 ildə Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmizdə iqtisadi quruculuq prosesi geniş vüsət aldı. Azərbaycan regionun ən perspektivli ölkəsinə çevrildi. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı ölkəmizin iqtisadi gücü və qüdrətinin ilbəl artmasının şahidi oldu, iqtisadi inkişafın nəticələrini özünün həyat səviyyəsinin yüksəlməsində hiss etdi.

“Bütün planlarımızın həyata keçirilməsi üçün başlıca şərt iqtisadi potensialdır”. Bu, Prezident İlham Əliyevin səsləndirdiyi əsas tezislərdən biridir. Təsədüfi deyildir ki, hazırda Azərbaycanda dövlət idarəçiliyi əsas etibarilə “güclü iqtisadiyyat – güclü dövlət” prinsipinə əsaslanır. İqtisadi diplomatiyanın imkanlarından maksimum istifadə edilməsi də bu prinsipin reallaşdırılmasına xidmət edir.

Hələ 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin səlahiyyətlərinin icrasına başladığı çox qısa bir müddətdə İlham Əliyev ölkəmizin inkişaf prioritetlərini müəyyən edən “Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında” Fərman imzaladı, az sonra davamlı və tarazlı inkişafın təmin edilməsinə yönəldilmiş “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramı”nı (2004-2008-ci illər) təsdiq etdi.

Prezident İlham Əliyev neft gəlirlərinin artdığı bir vaxtda makroiqtisadi sabitlik üçün müəyyən təhlükələrin, o cümlədən inflyasiya potensialının yarana biləcəyini nəzərə alaraq, “Azərbaycan

Respublikasında antiinflasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi haqqında” 2005-ci il 31 may tarixli Fərman imzalamışdır. Milli iqtisadiyyatımızın neft bumu mərhələsinə hazırlığını təmin edən bu Fərmanda dövlət büdcəsi xərclərinə nəzarətin gücləndirilməsi, neft ixracından əldə ediləcək vəsaitlərin səmərəli idarə olunması və istifadəsi ilə bağlı məsələlər öz əksini tapmışdır.

Davamlı inkişaf neft gəlirlərinin prioritet istiqamətlər üzrə səmərəli istifadə edilməsindən asılıdır. Bu baxımdan 2004-cü ildə “Neft və qaz gəlirlərinin idarə olunması üzrə uzunmüddətli strategiya”nın (2005-2025) dövlət başçısı tərəfindən təsdiqi xüsusi olaraq qeyd edilməlidir. Prezident İlham Əliyev “Azərbaycan Respublikasında sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri haqqında” 2003-cü il 24 noyabr tarixli Fərmanı ilə hökumətin iqtisadi blokuna ilk tapşırıqlarını vermişdir. Bu fərman, ölkəmizin sosial-iqtisadi həyatının ən aktual problemləri- institusional, sosial, sənaye, sahibkarlığın inkişafı, bazar mühitinin yaxşılaşdırılması və dövlət maliyyə sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini özündə əks etdirir.

Prezident İlham Əliyevin ölkənin iqtisadi həyatında reallaşdırdığı mühüm təşəbbüslərdən biri denominasiya ilə bağlı olmuşdur. Ölkədə pul dövriyyəsinə daha da yaxşılaşdırmaq, məzənnə və qiymətlər miqyasını optimallaşdırmaq, uçot və hesablaşma sistemini sadələşdirmək məqsədi ilə 2005-ci ildə “Azərbaycan Respublikasında pul nişanlarının nominal dəyərinin və qiymətlər miqyasının dəyişdirilməsi (denominasiyası) haqqında” Fərman imzalandı. 2006-cı il yanvarın 1-dən milli valyutanın - manatın denominasiyası həyata keçirildi ki, bu da ölkəmizdə makroiqtisadi sabitliyi bir daha təsdiq etdi.

Məqsəd və vəzifələri, orta və uzunmüddətli dövr üçün inkişaf istiqamətlərini dəqiq müəyyənləşdirmədən, müxtəlif sahələr üzrə fəaliyyət proqramlarını hazırlamadan həyata keçirilən hər hansı bir tədbir ölkənin sosial-iqtisadi həyatında əsaslı dönüş yarada bilməz. 2003-2021-ci illər ərzində Prezident İlham Əliyevin məqsədyönlü, konkret hədəflərə istiqamətlənmiş fəaliyyəti ölkənin siyasi və sosial-iqtisadi həyatı ilə bağlı problemlərin həllinə sistemli və kompleks yanaşmanı təmin etmiş, qarşıya qoyulan vəzifələri yerinə yetirmək üçün ən səmərəli üsul və vasitələrin seçilməsinə imkan vermişdir.

Son 18 il sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi ilə xarakterizə edilməklə Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün olduqca uğurlu olmuşdur. Əldə olunan uğurları, ilk növbədə, ölkə rəhbərliyinin siyasi iradəsi və qətiyyətli addımları, ictimai-siyasi sabitliyin qorunub saxlanması, dövlət idarəçiliyinin səmərəli təşkili, vahid dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi, iqtisadi inkişafda əsas hədəflərin dəqiq müəyyənləşdirilməsi, islahatların davamlı xarakter daşması, cəmiyyətin real ehtiyaclarının ödənilməsinə yönəldilmiş dövlət proqramlarının reallaşdırılması təmin etmişdir. *Bu müddət ərzində Azərbaycan vətəndaşları ölkəmizin iqtisadi gücü və qüdrətinin getdikcə artmasının şahidi olmaqda və iqtisadi sahədə müşahidə edilən mütərəqqi dəyişiklikləri özünün həyat səviyyəsində, rifahında hiss etməkdədirlər.*

Hazırda islahatların texnologiyası da təkmilləşməkdədir. İqtisadi siyasətdə çevikliyin təmin edilməsi, struktur dəyişiklikləri ilə institusional islahatların paralel aparılması, konkret hədəflərə və maliyyə mənbəyinə əsaslanan proqramlı idarəetmə bunu bir daha təsdiq edir. Son 18 ildə 200-dən çox proqram xarakterli sənəd, o cümlədən Konsepsiyalar, Milli Strategiyalar, Strateji Yol Xəritələri, Dövlət Proqramları, Milli Fəaliyyət Planları, çoxsaylı Tədbirlər Planları və Proqramları, Milli Plan və proqramlar qəbul edilmişdir.

Hazırda qeyri-neft sektorunda müşahidə edilən davamlı artım meyilləri, valyuta ehtiyatlarımızın həcmi və onunla müqayisədə xarici dövlət borcunun minimal səviyyəsi, mühüm nəqliyyat-enerji layihələrinin reallaşdırılması ölkəmizin milli və iqtisadi təhlükəsizliyi üçün möhkəm əsaslar yaradır. Strateji əhəmiyyətə malik bu cür genişmiqyaslı işlər milli və iqtisadi maraqlarımızın qorunması, iqtisadi diplomatiyanın imkanlarından məharətlə istifadə edilməsi, iqtisadiyyat və siyasətin bir-biri ilə uğurlu bir şəkildə uzlaşdırılması ilə tamamlanır.

Sənayenin modernləşdirilməsi və strukturunun təkmilləşdirilməsi Prezident İlham Əliyevin müəyyən etdiyi iqtisadi siyasətin mühüm tərkib hissəsidir. Belə ki, dövlət başçısı ölkəmizdə sənayeləşmənin sürətləndirilməsi, qeyri-neft sənayesinin ixrac potensialının artırılması, elmtutumlu və innovativ istehsalın təşkili, yüksək əlavə dəyər yaradan rəqabətqabiliyyətli sənaye istehsalının

genişləndirilməsi məqsədi ilə “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı”nı təsdiq etmiş, 2014-cü ili “Sənaye İli” elan etmişdir.

Sənaye parkları və məhəllələri mövcud potensialın gücləndirilməsi və yeni istehsal sahələrinin yaradılması, sənayedə struktur dəyişikliyi baxımından yeni yanaşmadır. Ölkədə bu cür təsisatların yaradılması istiqamətində xeyli görülən işlərdən biri də, 2016-cı ildə təməli qoyulmuş Mingəçevir Sənaye Parkıdır ki, Prezident İlham Əliyev 2018-ci ilin fevral ayında fabrikin açılışında iştirak etmişdir.

İqtisadiyyatın sürətlə inkişafı, dünya ölkələri arasında nüfuzunun yüksəlməsi ölkəmizə marağın artmasına səbəb olmuş, respublikamıza gələn əcnəbilərin ildən-ilə çoxalmasına, turizm fəaliyyətinin genişlənməsinə şərait yaratmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən 2011-ci il ölkəmizdə “Turizm ili” elan edilmişdir. Ötən müddətdə Bakı ilə yanaşı, regionlarda da otellərin və istirahət mərkəzlərinin istifadəyə verilməsi turizmin inkişafına geniş imkanlar yaratmışdır.

Dünya ölkələri, xüsusilə Avropa İttifaqına üzv ölkələrlə birbaşa nəqliyyat əlaqələri genişlənməmiş, Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) neft ixrac kəməri və Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz ixrac kəməri dünyada enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasına layiqli töhfələr vermişdir. Regionun və Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında müstəsna əhəmiyyəti olan “Cənub Qaz Dəhlizi”nin tərkib hissəsi olan TANAP və TAP layihələri, həmçinin “Şahdəniz-2” layihəsi üzrə yekun investisiya qərarının imzalanması xüsusi olaraq qeyd edilməlidir.

İnkişaf edən infrastruktur sahələrindən biri kimi nəqliyyat sektoruna irihəcmli investisiyaların yönəldilməsi nəticəsində hava limanlarının, körpülərin, tunellərin, yol qovşaqlarının tikilməsi, yeni avtomobil və dəmir yollarının çəkilməsi, yenidən qurulması və s. işlər davam etdirilmişdir.

Tranzit potensialının reallaşdırılması istiqamətində də irimiqyaslı layihələr həyata keçirilmiş, o cümlədən Avropa-Qafqaz-Asiya (TRASECA) nəqliyyat dəhlizinin fəaliyyəti güclənmiş, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu, Bakı Beynəlxalq Dəniz Ticarət Limanı istismara verilmişdir, Şimal-Cənub, Şərq-Qərb nəqliyyat dəhlizləri üzrə magistral yolların tikintisi layihələri uğurla davam etdirilmişdir.

Ölkə başçısının tapşırığına uyğun olaraq, 2017-ci ildən etibarən icbari tibbi sığorta sisteminin tətbiqi ilə əlaqədar pilot layihənin icrasına başlanılmış və sığortanın baza zərfinə 2550-dən çox tibbi xidmət daxil edilmişdir.

Azərbaycanda iqtisadi inkişaf bazar münasibətlərinə əsaslanarsa da, o, həm də sosial ədalət prinsipi ilə tamamlanır. Yeni pensiya və sosial müdafiə sisteminə keçid, ölkə vətəndaşlarının ipoteka kreditləri ilə təmin edilməsi və 2016-cı ildə yaradılmış Mənzil İnşaatı Dövlət Agentliyinin (MİDA) xətti ilə sosial mənzillərin tikilərək ehtiyacı olanlara verilməsinin nəzərdə tutulması dövlətin sosial siyasətində keyfiyyət dəyişikliklərini əks etdirir.

Ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişaf sahəsində əldə etdiyi uğurların davamlılığını təmin etmək məqsədi ilə “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası qəbul edilmişdir. Konsepsiya çərçivəsində qeyri-neft sektorunun inkişafı, nəqliyyat, tranzit və logistika infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, bölgələrin tarazlı inkişafı, informasiya cəmiyyətinə keçidin təmin edilməsi, insan kapitalının inkişafı və səmərəli sosial müdafiə sisteminin qurulması, institusional potensialın gücləndirilməsi, vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı, ətraf mühitin qorunması və s. məsələləri əhatə edən 53 sənəd təsdiq edilərək icrası təmin olunmuşdur.

Yeni mərhələdə iqtisadi siyasəti müəyyən edərək müasir dövrün çağırışları nəzərə alınmış, yerli istehsalın stimullaşdırılması istiqamətində tədbirlər görülmüş, dövlət xərcləri restrukturizasiya edilmiş, gəlirlərin yenidən bölgüsünün səmərəli mexanizmi yaradılmışdır. 2016-cı ildə yaradılmış Maliyyə Sabitliyi Şurası makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsi üzrə tədbirləri səmərəli koordinasiya edir.

2003-2021-ci illərdə ümumi daxili məhsul (ÜDM) nominal ifadədə 10 dəfələrlə, real ifadədə 10 dəfəyə qədər artmışdır. Bu dövrdə ölkədə orta illik iqtisadi artım 13,4 faiz, o cümlədən qeyri-neft sektorunda artım tempi 40 faizdən çox təşkil etmişdir. Sosial-iqtisadi sahədə həyata keçirilən tədbirlər iqtisadi artımın iqtisadi inkişaf amilinə çevrilməsinə yönəldilmişdir.

İqtisadiyyatın neft sektorundan asılılığının azaldılması və sənayenin hərtərəfli inkişafının təmin edilməsi iqtisadi siyasətin öncül istiqamətlərindən biri kimi müəyyən edilib. Ölkə iqtisadiyyatında

neft sektoru həlledici rol oynasa da, son illər qeyri-neft sektorunun fəaliyyətində əhəmiyyətli canlanma hiss olunur. 2003-2021-ci illərdə sənaye istehsalı, qeyri-neft sektoru üzrə ÜDM, qeyri-neft sənayesi, kənd təsərrüfatı dəfələrlə artmışdır.

Maliyyə imkanlarının artması iqtisadi inkişafın yeni mərhələsinin xarakterik xüsusiyyətlərindən biridir. Bu, özünü dövlət büdcəsinin, strateji valyuta ehtiyatlarının həcmində göstərir. Son 18 il ərzində dövlət büdcəsinin gəlirləri 25 dəfə artaraq, 2003-cü ildəki 1,2 mlrd. manatdan 2021-ci ildə 25 mlrd. 427 milyon manata çatmışdır.

30 ildir ki, xalqımızın həsrətlə gözlədiyi Qarabağımız artıq düşmən tapdığından azaddır. Ardıcıl olaraq həyata keçirilmiş məqsədyönlü islahatlar və genişmiqyaslı tədbirlər ölkəmizin iqtisadi və hərbi-müdafiə qüdrətini daha da gücləndirmiş və 44 günlük Vətən müharibəsində parlaq qələbənin qazanılmasına güclü zəmin yaratmışdır. Qələbə nəticəsində işğaldan azad edilmiş ərazilərin ölkənin ümumi iqtisadiyyatına reintegrasiyası, yeni beynəlxalq və regional nəqliyyat-logistika dəhlizlərinin imkanlarından faydalanmaq Azərbaycanın inkişafına böyük təkan verəcəkdir. Bu çərçivədə regionda təhlükəsizliyin, sabitliyin, rifahın və qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın formalaşması, eləcə də iqtisadi və ticarət əlaqələrinin inkişaf etməsi Cənubi Qafqazın lider dövləti olan Azərbaycanın region iqtisadiyyatının ümumi arxitekturasının müəyyən edilməsində rolunu daha da möhkəmləndirəcəkdir.

Uğurlu sosial-iqtisadi və siyasi nailiyyətlər, milli və multikultural dəyərlər qarşdakı illərdə Şərqlə Qərbin qovşağı olan Azərbaycanın qüdrətini daha da artacağına əminlik yaradır. Bu imkanlar 2030-cu ilə qədər olan mərhələdə Azərbaycanın iqtisadi suverenliyinin möhkəmləndirilməsinə və müasir həyat standartlarına əsaslanan yüksək sosial rifah cəmiyyətinə malik qüdrətli dövlətə çevrilməsinə zəmanət verir. Azərbaycan dövləti ölkədə əhalinin rifahının daha da artırılması üçün sosial-iqtisadi bazar iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsi yolunu seçmişdir.

Milli sosial rifah səviyyəsinin davamlı artması məqsədlə yüksək, dayanıqlı, inklüziv və başlıca olaraq özəl təşəbbüslərə arxalanan iqtisadi artımın sürətlənməsi, azad edilmiş ərazilərə əhalinin qayıdışının təmini Azərbaycanın yeni inkişaf magistralinin ideoloji nüvəsini təşkil edir. Ölkəmizin uzunmüddətli davamlı və sürətli inkişafı üçün cəmiyyət, biznes və dövlət üçlüyünün uğurlu əlaqəsi möhkəmləndiriləcəkdir. Dövlətin iqtisadiyyatda rolunun bazaryönlü islahatlar vasitəsilə effektiv və səmərəli idarə olunması, özəl mülkiyyət institutlarının gücləndirilməsi, biznesə dost dövlət idarəetməsi və xarici bazarlara yerli məhsulların çıxışını artırmaq məqsədilə ticarət rejimlərinin daha da liberallaşdırılması iqtisadi yüksəlişin təməl amilləri olacaqdır. Ölkədə özəl təşəbbüslərin yaradıcı və innovativ əsaslarla inkişaf etdirilməsi iqtisadi resursların daha yüksək əlavə dəyər yaradan sahələrə istiqamətlənməsini təmin edəcəkdir.

Bu məqsədlərin reallaşdırılması dayanıqlı makroiqtisadi sabitliyə xidmət edən effektiv makroiqtisadi siyasət çərçivəsinin formalaşdırılmasını, iqtisadi inkişafın ortamüddətli və uzunmüddətli “hərəkətverici qüvvələri”nin möhkəmləndirilməsini – insan kapitalının müasirləşdirilməsini, rəqəmsal iqtisadiyyatın genişləndirilməsini və iqtisadi suverenliyin tam təmin olunmasını tələb edir.

Növbəti onillikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına dair aşağıdakı beş Milli Prioritet reallaşdırılmalıdır:

1. Dayanıqlı artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat;
2. Dinamik, inklüziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyət;
3. Rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı;
4. İşğaldan azad olunmuş ərazilərə böyük qayıdış;
5. Təmiz ətraf mühit və “yaşıl artım” ölkəsi.

Qeyd edilən Milli Prioritetlər, eyni zamanda, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının **“Dünyamızın transformasiyası: 2030-cu ilədək dayanıqlı inkişaf sahəsində Gündəlik”**dən irəli gələn öhdəliklərin icrası istiqamətində də xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Biz son illərdə qazandığımız uğurlarla kifayətlənməməliyik. Əksinə, nailiyyətlərimiz yaxın gələcəkdə daha miqyaslı işlərin həyata keçirilməsi üçün baza rolunu oynamalıdır. İlk növbədə, iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyi artırılmalı, insan inkişafı indeksi yüksəldilməli, ölkəmizin

innovasiyalı inkişafı təmin edilməli, modernləşmə prosesinə əngəl ola biləcək institusional maneələr aradan qaldırılmalıdır.

Biz bütün bunlara Möhtərəm Prezidentimiz, Ali Baş Komandan, Cənab İlham Əliyevin ətrafında bir yumruq kimi sıx birləşərək, nail olacağıq.

UOT 94 (479.24)

Heydər Əliyev strategiyası və 44 günlük Vətən müharibəsində möhtəşəm Zəfərimiz

*tar.f.d., dos. Nizami Dilənçi oğlu Zeynalov
Mingəçevir Dövlət Universiteti
nizami.zeynalov@mdu.edu.az*

Bu gün Azərbaycan Respublikasının Qafqaz regionunun lider dövlətlərdən biri olması artıq heç kimdə şübhə doğurmur. Azərbaycan özünün davamlı, dayanıqlı və sabit inkişafı, güclü iqtisadi və hərbi potensialı, multikultural dəyərlərə malik sülhsevər siyasəti ilə nəinki regionun, həm də bütün dünyanın diqqətini öz üzərinə cəlb etmiş unikal dövlətlərdəndir. Bütün bunlar dövlət müstəqilliyinin 30-cu ilini şərəflə başa vurmuş Azərbaycan Respublikasının son 18 il ərzində əldə etdiyi uğurlu nailiyyətlərin qısa xülasəsidir. Müasir dövrdə respublikamızın əldə etdiyi nailiyyətlərin zirvəsini isə 2020-ci ilin 8 noyabrında çalınmış tarixi Qələbə, böyük Zəfər Günü təşkil edir. Bu böyük tarixi nailiyyət 30 ilə yaxın bir dövr ərzində ölkəmizin ən ağırlı problemi olan qondarma “Dağlıq Qarabağ” probleminin birdəfəlik həlli, ölkəmizin ərazi bütövlüyünün tam bərpa və böyük bir tarixi ədalətsizliyin sonu deməkdir.

Bu gün tarixi Zəfərin zirvəsindən dönüb geriye nəzər saldıqda bir daha əmin oluruq ki, Azərbaycanın əldə etdiyi bu tarixi nailiyyətlər Ulu öndər Heydər Əliyev strategiyasının məntiqi nəticəsidir. Ölkəmizdə istər sosial-iqtisadi, istər hərbi-siyasi, istərsə də milli-mədəni və diplomatik sahədə həyata keçirilən bütün tədbirlər möhkəm bazisə əsaslanmış, Ulu Öndərin vaxtilə müəyyən etdiyi düzgün strategiyanın təməli üzərində inkişaf etmişdir.

Hər bir millət özünün yaşam tarixində torpağını, xalqını sevən, onu mübarizə meydanlarında qələbəyə, çətin anlarda işığa doğru aparən şəxsiyyətə, rəhbərə ehtiyac duyur. Sözünl əsl mənasında hər bir dövlətin bir dövlət olaraq formalaşmasında, millətin dünya millətləri sırasında layiqli yer almasında böyük şəxsiyyətlərin rolu şübhəsizdir. Azərbaycan xalqı da həmişə öz tarixinin çətin sınaqlarında yetişdirdiyi böyük oğullarının qeyrətinə sığınmışdır. Tarixin xalqımıza bəxş etdiyi bu böyük şəxsiyyətlərdən biri də Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri, Ulu öndər Heydər Əliyevdir. Azərbaycanın ən yeni tarixinin bütöv bir dövrü onun şərəfli adı və möhtəşəm fəaliyyəti ilə bağlıdır. Heydər Əliyev elə nadir şəxsiyyətlərdəndir ki, özündən sonra Azərbaycan xalqı üçün zəngin bir irs qoyub getmişdir. Bu elə bir irsdir ki, onun haqqında keçmişdə danışmaq mümkün deyil. Bu zəngin irs, Heydər Əliyev ideyaları, Heydər Əliyev strategiyası bu gün də yaşayır və gələcəkdə də Azərbaycan xalqının inkişaf yoluna daim işıq saçacaqdır.

Tam məsuliyyəti ilə etiraf edilməlidir ki, müasir dövrdə ölkəmizin sosial-iqtisadi sahədə əldə etdiyi nailiyyətlər hələ Ulu Öndərin Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə respublikada həyata keçirdiyi məqsədyönlü iqtisadi quruculuğun, istər sənaye, istərsə də aqrar sahədə yaradılan milli iqtisadi potensialın, XX əsrin 90-cı illərinin ortalarından isə yeridilən neft strategiyasının və həyata keçirilən digər islahatların yaratdığı real imkanlar sayəsində mümkün olmuşdur. Əlbəttə, möhkəm iqtisadi təməl ölkəmizin dayanıqlı inkişafını təmin etməklə yanaşı, həm də onun hərbi qüdrətini şərtləndirmiş oldu.

Heydər Əliyev strategiyasının ən mühüm istiqamətlərindən biri də milli ordu quruculuğunun məqsədyönlü şəkildə həyata keçirilməsi idi. Ulu Öndərin cəsarətlə hələ sovetlər dönəmində Azərbaycanın milli hərbi potensialının inkişaf etdirilməsi və daha da gücləndirilməsi istiqamətində atdığı konkret addımlar, müstəqilliyimizin ilk illərində isə AXC-Müsavət tandeminin ağır miras

qoyduğu ordu quruculuğunun yeni əsaslar üzərində təşkili heç şübhəsiz ki, 2020-ci il tarixi Zəfərinin əldə edilməsində müstəsna rol oynamışdır. Təsadüfi deyildi ki, Ulu Öndərin respublika rəhbərliyinə qayıdışından sonra həyata keçirdiyi ilk addımlar məhz ordu quruculuğu işinin sürətləndirilməsi oldu. Qısa, lakin şox mürəkkəb bir zaman kəsiyində nizami ordu hissələrinin təşkilinə başlandı. Azərbaycan ordusunun ən zəif yeri olan vahid komandanlıq məsələsi qəti həll edildi. Bütün yerli özünümüdafiə və könüllü batalyonlar ləğv edilərək vahid milli ordu şəklində birləşdirildi. Ordu quruculuğunda aparılan məqsədyönlü islahatlar öz real bəhrəsini verdi. 1994-cü ilin yanvar ayının əvvəllərində şanlı Azərbaycan ordusu düşməne qarşı ilk uğurlu əks-hücum əməliyyatı yerinə yetirərək Füzuli rayonunun 21 min hektar ərazisini, Horadiz qəsəbəsini və Cəbrayıl rayonunun Cocuq Mərcanlı kəndinin düşməndən azad etdi. Məhz bu hadisə gələcək Böyük Zəfərə aparıcı yolun başlanğıcı, gələcək Böyük Zəfərin ilk müjdəçisi idi. Bu dövrdən başlayaraq Ulu Öndərin yeritdiyi məqsədyönlü siyasət, həyata keçirilən islahatlar Azərbaycan dövləti kimi, ordumuzu da günbəgün möhkəmləndirdi.

Əlbəttə, istər iqtisadi quruculuq, istər ordu quruculuğu, istərsə də dövlət quruculuğu sahəsində Ulu Öndərin əsasını qoyduğu strategiya, təməl prinsiplər Ulu Öndərin siyasi kursunu qətiyyətlə davam etdirən cənab Prezident İlham Əliyevin siyasi fəaliyyətində özünün tam ifadəsini tapmış oldu. Təsadüfi deyil ki, Ulu Öndər böyük uzaqgörənliklə hələ 2003-cü ilin 1 oktyabr tarixində Azərbaycan xalqına müraciətində cənab İlham Əliyevin gələcək siyasi fəaliyyətinə ümidlərini məhz belə ifadə etmişdi: “İnanıram ki, mənim axıra çatdırma bilmədiyim taleyüklü məsələləri, planları, işləri sizin köməyiniz və dəstəyinizlə İlham Əliyev başa çatdırma biləcək. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm”. Bu tarixi müraciətdən ötən 18 il ərzində cənab Prezidentin məhz Ulu Öndərin əsasını qoyduğu və irəli sürdüyü ideyaları, planları, prinsipləri məqsədyönlü şəkildə dönmədən həyata keçirməsi bu gün Azərbaycanı Cənubi Qafqazda yeni reallıq yaradan söz sahibinə çevirmişdir. Bu reallıq cənab Prezidentin, Müzəffər Ali Baş Komandanın xalqın böyük dəstəyi və şanlı ordumuzun rəşadəti sayəsində bizə bəxş etdiyi ərazi bütövlüyü tam bərpa olunmuş qüdrətli Azərbaycandır. 2003-cü ildən ölkəyə rəhbərlik edən cənab İlham Əliyevin məqsədyönlü daxili və xarici siyasəti, xalqımızın haqq işini və Azərbaycan həqiqətlərini dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq yolunda sərf etdiyi gərgin əmək, qazanılan diplomatik uğurlar, rəşadət və balanslaşdırılmış siyasət son nəticədə qondarma “Dağlıq Qarabağ” münaqişəsinin kökündən həllini, “status-kvo”nun aradan qaldırılmasını, “təmas xətti”nin ləğv edilməsini və nəhayət, Azərbaycanın tarixi Qələbəsini təmin etdi. 1994-cü il tarixi müjdəsinin ardınca öz qüdrətini artırmış Azərbaycan ordusu 2016-cı ilin şanlı aprel döyüşlərində düşməne ikinci sarsıdıcı zərbəsini vurdu. 2016-cı ilin şanlı aprel döyüşləri cənab Prezidentin qeyd etdiyi kimi, “tarixi torpaqlarımıza Böyük Qayıdış”ın başlanğıcını qoydu, Azərbaycan əsgərinin öz gücünə inamını artırdı, Azərbaycan Ordusunun gücünü düşməne göstərdi, xalqın öz ordusuna olan etimadını daha da möhkəmləndirdi.

Lakin öz xain xislətinə sadıq qalan, aprel döyüşlərindən dərs almayan mənfur düşmən öz çirkin niyyətini həyata keçirərək 27 sentyabr 2020-ci ildə növbəti təxribata əl atdı. Şanlı Azərbaycan Ordusu bu dəfə də Müzəffər Ali Baş Komandanın qətiyyəti və iradəsi sayəsində düşməne sarsıdıcı zərbələr endirdi. Azərbaycan Ordusunun son tarixi Qələbəyədək davam etdirilən budəfəki hərbi əməliyyatları düşmənin minlərlə canlı qüvvəsinin, hərbi və zirehli texnikasının məhv edilməsi, bir-birinin ardınca doğma torpaqlarımızın işğaldan azad olunması ilə nəticələndi. Möhtərəm Prezidentin qeyd etdiyi kimi, “düşmən bu dəfə başından elə ağır zərbə aldı ki, bir də çətin ki, özünə gələ bilsin”.

Bu gün Azərbaycan Respublikasının tarixində sözün əsl mənasında yeni inkişaf erasının başlanğıcı qoyulmuşdur. Bu eranın adı ölkə Prezidentinin 2 fevral 2021-ci il tarixli Sərəncamında “Qüdrətli dövlət və yüksək rifah cəmiyyəti” kimi ifadə olunmuşdur. İnanırıq ki, ölkə başçısı cənab İlham Əliyevin Ulu öndər Heydər Əliyevin ideyalarına sadıq qalan məqsədyönlü siyasəti ərazi bütövlüyü bərpa olunmuş doğma ölkəmizin daha da qüdrətlənməsinə və xalqın rifahının yüksəlməsinə xidmət edəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 fevral, 2021-ci il tarixli Sərəncamı. [Elektron resurs] / <https://president.az/az/articles/view/50474>
2. Alışanova M. Heydər Əliyev iqtisadi müstəqilliyimizin banisidir. Bakı: Çinar-Çap nəşriyyatı, 2006, 214 s.
3. Babayev E. Yurdsevər xalq, Qalib ordu, Müzəffər Ali Baş Komandan. “Xalq” qəz., 2021, 1 iyul.
4. Hacıyev Q. Ümummillə lider Heydər Əliyevin Dağlıq Qarabağ siyasətinin böyük uğuru. “Xalq” qəz., 2020, 10 dekabr.
5. Hüseynova L. Əsl liderliyin nümunəsi. “Azərbaycan” qəz., 2017, 14 iyul, s. 6.
6. Hüseynova İ. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Bakı: Təhsil, 2004, 472 s.
7. Qasımlı M. Heydər Əliyev – istiqlalə gedən yol (1969-1987-ci illər). Bakı: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2006, 608 s.

UOT 330.341

Sosial-iqtisadi inkişaf müstəqil Azərbaycanın qarantıdır

*i.f.d., dos. Emiliya Yəhya qızı Hüseynova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
emiliya.huseynova@mdu.edu.az*

1991-ci ildə müstəqilliyini bərpa edərək bazar iqtisadiyyatı istiqamətində ilk addımlarını atan Azərbaycan Respublikası böyük iqtisadi və siyasi çətinliklərlə rastlaşmışdır. İqtisadiyyatda artıq 1989-cu ildən başlamış geriləmə prosesi müstəqilliyin ilk üç ilində daha da dərinləşmişdi.

1993-cü ildə dövlət idarəçiliyində kobud səhvlərin məntiqi nəticəsi olaraq ağır sosial-iqtisadi gərginliyin yüksək həddinə çatdığı, ölkə vətəndaş müharibəsi ilə üz-üzə qaldığı vaxtda xalqımızın Ümummillə lideri Heydər Əliyevə üz tutması təsadüfi deyildi. Bu parlaq dühanın xilaskarlıq missiyası nəticəsində Azərbaycan dünyanın siyasi xəritəsindən silinmək təhlükəsindən qurtuldu. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi: "Belə bir çətin anda, çətin dövrdə xalqımızın müdrikliliyi bir daha özünü göstərdi. Xalqın təkidi və tələbi ilə Ümummillə liderimiz Heydər Əliyev Azərbaycana qayıtdı, xalq onu Prezident seçdi və ondan sonra ölkəmizin inkişaf dövrü başladı. Bütün xoşagəlməz meyllərə son qoyuldu, sabitlik, ictimai asayiş bərqərar olundu, qeyri-qanuni silahlı dəstələr tərksilah edildi. Bir sözlə, Azərbaycan inkişaf yoluna qədəm qoydu".

Milli qurtuluş yeni, yüksək intibaha yol açan qapı kimi tariximizi səhifələndirdi. Ulu Öndərin müdrikliliyi, uzaqgörənliyi, qətiyyəti və dövlətçilik istedadı sayəsində Azərbaycan tezliklə təlatümlərdən, sarsıntılardan uğurla çıxaraq gələcəyə inamla baxan bir dövlətə çevrildi.

90-cı illərin ilk illərindən başlayaraq ölkə sənayesində baş vermiş tənəzzül Ümummillə lider Heydər Əliyevin apardığı ardıcıl, məqsədyönlü siyasət və əsasını qoyduğu neft strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində 1997-ci illərin əvvəllərində dayandırılmış, irəliləyişə nail olunmuşdur. Müsbət meyllər sonrakı illərdə daha da möhkəmlənmiş, inkişaf etmiş və dönməz xarakter almışdır. Ölkə sənayesi uğurla inkişaf etmiş və bu inkişaf ölkə sənayesinin həm neft, həm də qeyri-neft sektorunda baş vermişdir.

1994-cü ildən başlayaraq iqtisadiyyatda aparılan islahatlar, qanunvericiliyin, vergi və bank sisteminin sürətlə dəyişən iqtisadi şəraitə uyğunlaşdırılması, bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə cavab verən yeni iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi bütün sahələrdə inkişaf mərhələsinin başlanmasına təkan verdi. Məhz görülmüş tədbirlər nəticəsində iqtisadi inkişafın ümumiləşdirici göstəricisi olan ümumi daxili məhsul istehsalında yüksəlişə nail olundu.

Heydər Əliyevin milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı ilə formalaşdırdığı iqtisadi siyasətin ana xətti onun neft strategiyası və "Əsrin müqaviləsi"nin bağlanması təşkil edirdi. Bu

baxımdan Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən işlənən və uğurla həyata keçirilən neft strategiyası Azərbaycanın dərin iqtisadi böhrandan çıxmağın, iqtisadi təhlükəsizliyin və sabitliyin, regional əməkdaşlığın inkişafının, son nəticədə ölkəmizdə sabit və davamlı inkişafın təmin edilməsinin ümumi əsası hesab edilməlidir.

1994-cü ildə imzalanmış "Əsrin müqaviləsi"nin praktiki cəhətdən reallaşması, sənayenin bir çox sahələrinə investisiyaların yönəldilməsi, kiçik və orta müəssisələrin özəlləşdirilməsi üzrə Dövlət Proqramının həyata keçirilməsi, yeni sənaye müəssisələrinin istifadəyə verilməsi sənayedə dirçəlişin təməlini qoydu.

Bu gün Azərbaycanda milli iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı sahəsində əldə edilən uğurlar bir daha əyani sübut edir ki, Ulu Öndərin bilavasitə təşəbbüsü, iştirakı, rəhbərliyi ilə formalaşdırılan, həyata keçirilən iqtisadi siyasət mövcud reallıqlar şəraitində optimal və ən başlıca düzgün istiqamətlənmiş yeganə bir siyasətdir. Məhz onun rəhbərliyi altında Azərbaycanda dövlətçilik ənənələri qurulmuş, müstəqilliyimiz möhkəmlənib, zəruri siyasi, iqtisadi islahatlar aparılıb, ölkədə demokratik proseslər dönməz xarakter alıb. Ölkənin müqəddarını ilə bağlı qarşıda duran təxirəsalınmaz problemlər içərisində Azərbaycanın mükəmməl iqtisadi inkişafı əsasında regionların sosial-iqtisadi yüksəlişinin təmin olunması da əsas hədəflərdən biri oldu. Çünki müstəqil ölkənin dayanıqlı inkişafı üçün regionların müxtəlif imkanlarından istifadə edilməsi bu vəzifənin uğurlu həllinin əsas şərtlərindən birini təşkil edirdi.

Son illərdə Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı görülən işlər, bu sahədə həyata keçirilən tədbirlər ölkənin regionlarında qeyri-neft sektorunun, xüsusilə emal sənayesinin sabit inkişafına zəmin yaratmışdır. Nəticədə regionlarda mövcud potensialdan səmərəli istifadə etməklə istehsal müəssisələrinin fəaliyyəti daha da genişləndirilmiş, ixrac yönümlü məhsul istehsalının stimullaşdırılması, yeni sahibkarlığın inkişafı yolu ilə əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, məşğulluğun artırılması və ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafının təmin edilməsi istiqamətində müəyyən uğurlar əldə edilmişdir.

Azərbaycanın malik olduğu neft sərvətləri hesabına ölkədə formalaşan güclü neft sektoru ilə bərabər tarazlı iqtisadiyyatın qurulması və qeyri-neft sektorunun dinamik inkişaf etdirilməsi kimi məsələlər prioritet vəzifəyə çevrilmişdir. Neft sektorundan əldə edilən gəlirlərin iqtisadiyyatın qeyri-neft sahələrinin inkişafına, bu sahələrdə mövcud müəssisələrin maddi və texnoloji bazasının yeniləşməsinə investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyi məqsədilə dövlət başçısı tərəfindən önəmli qərarlar qəbul edilmişdir.

1993-cü ildən etibarən Prezident Heydər Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi və iştirakı ilə torpağın özəlləşdirilməsi ilə bağlı məsələlərin müzakirə edilməsi və nəhayət “Torpaq islahatı haqqında” Qanunun qəbul olunması bazar iqtisadiyyatına keçid istiqamətində atılmış cəsarətli addımdır və MDB məkanında olan ölkələr üçün parlaq təcrübə nümunəsidir.

Ulu Öndərin uzaqgörən dünyəvi dövlət quruculuğu və milli inkişaf konsepsiyasının 2003-cü ildən onun layiqli davamçısı - yeni dövrün lideri Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsi ilə hazırda Azərbaycan beynəlxalq arenada suveren və milli maraqlara əsaslanan siyasət yürüdən güclü dövlətdir, beynəlxalq və regional layihələrin təşəbbüskarı və fəal iştirakçısı, Avropanın mühüm enerji təminatçılarından biridir. Milli dövlətçilik əsaslarının daha da möhkəmləndirilməsinin, müstəqilliyimizin əbədiyyətinin, ölkəmizin hərtərəfli yüksəlişinin ən etibarlı təminatçısı olan Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırda Azərbaycan ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanan hərtərəfli inkişaf yolu ilə inamla irəliləyir, yeni uğurlara imza atır.

Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə uğurla həyata keçirilən məqsədyönlü iqtisadi siyasət, xüsusilə sahibkarlığın inkişafına göstərilən hərtərəfli qayğı bütövlükdə respublikanın sosial-iqtisadi həyatında mühüm rol oynamaqla yanaşı, regionların iqtisadiyyatının əsasını təşkil edən kənd təsərrüfatının daha da inkişaf etdirilməsinə möhkəm zəmin yaratmış və son illərdə bu sahədə yüksək nailiyyətlər əldə edilmişdir.

Ölkədə sahibkarlığın inkişafına böyük önəm verildiyinin bariz nümunəsi kimi sahibkarlıq subyektlərinin “Bir pəncərə” Bəyannaməsi ilə qeydiyyatı sistemini göstərmək olar. Bu sistem vasitəsilə sahibkarlıq subyektlərinin qeydiyyatı zamanı çoxsaylı və uzun müddətli inzibati

prosedurlar tamamilə aradan qaldırılmış, bütün proseslərin 3 günə həll edilməsi üçün imkan yaradılmışdır. Təsadüfi deyil ki, sahibkarlıq subyektlərinin bu prinsip üzrə qeydiyyatı sistemi Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən müəssisələrin qeydiyyatı sahəsində ən uğurlu islahat hesab edilmişdir.

Ölkədə 2003-2021-ci illərdə qəbul edilən 150-dək dövlət proqramının uğurla icra edilməsi nəticəsində iqtisadi inkişaf tempi ardıcıl xarakter daşıyıb. Azərbaycanın Avropa miqyasında rəqabətə davamlı iqtisadiyyata malik olması Dünya Bankının nüfuzlu “Doing Business 2020” hesabatında respublikamızın ən islahatçı 20 ölkə sırasına daxil edilməsini şərtləndirib.

Azərbaycan iqtisadiyyatında 2021-ci ildə bir sıra mühüm uğurlar əldə edilib. İqtisadi fəallığın əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi, yenə də hökumət tərəfindən dəstəklənməsi iqtisadiyyatın inkişaf dinamikasına müsbət təsir göstərmiş, makroiqtisadi sabitlik qorunub. Həmçinin, yüksək iqtisadi inkişaf amilləri iqtisadiyyatın qeyri-neft sektoruna böyük həcmdə investisiyaların yatırılmasına imkan verib. Eyni zamanda, büdcənin sosialyönümlü xarakter daşması diqqət mərkəzində saxlanılıb.

Azərbaycanın sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi, hüquqi dövlətçilik, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu və digər istiqamətlərdə qazandığı böyük nailiyyətlər məhz Ümummilli lider Heydər Əliyevin müəllifi olduğu müasir Azərbaycan dövlətçiliyi və milli inkişaf amallarının uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində mümkün olmuşdur.

Ulu Öndərin uzaqgörən dünyəvi dövlət quruculuğu və milli inkişaf konsepsiyasının 2003-cü ildən yeni dövrün lideri Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsi ilə hazırda Azərbaycan beynəlxalq arenada suveren və milli maraqlara əsaslanan siyasət yürüdən güclü dövlətdir, beynəlxalq və regional layihələrin təşəbbüskarı və fəal iştirakçısı, Avropanın mühüm enerji təminatçılarından biridir. Milli dövlətçilik əsaslarının daha da möhkəmləndirilməsinin, müstəqilliyimizin əbədiliyinin, ölkəmizin hərtərəfli yüksəlişinin ən etibarlı təminatçısı olan Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırda Azərbaycan ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanan hərtərəfli inkişaf yolu ilə inamla irəliləyir, yeni uğurlara imza atır.

Azərbaycanın təşəbbüskarı və fəal iştirakçısı olduğu qlobal transmilli iqtisadi və enerji layihələri - Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərləri, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu, “Şimal-Cənub”, “Şərq-Qərb” nəqliyyat dəhlizləri kimi irimiqyaslı layihələr regionda və dünyada ölkəmizin mövqeyini daha da gücləndirir, Azərbaycanın, eyni zamanda region və dünya ölkələrinin inkişafında önəmli rol oynayır. Rəsmi açılışı həyata keçirilmiş “Cənub qaz dəhlizi” və TANAP layihəsi, eləcə də tikintisi uğurla davam etdirilən TAP layihəsi Azərbaycanın beynəlxalq nüfuzunu daha da yüksəldir, ölkəmizin dünyada mühüm enerji təminatçısı kimi mövqeyini daha da möhkəmləndirir.

Ümummilli Liderin Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı strategiyasının Prezident İlham Əliyev tərəfindən müasir dövrün tələb və çağırışlarına adekvat cavab verməklə yeni çalarlarla davam etdirilməsi ölkəmizin bütün sahələrdə davamlı inkişafını təmin edir, yeni islahatlar, innovativ yanaşmalar qazanılan nailiyyətləri daha da artırır. Bu baxımdan, davamlı inkişaf konsepsiyasının tərkib hissəsi sayılan və iqtisadiyyatın əsas inkişaf istiqamətlərini, iqtisadi təhlükəsizliyini təmin edən “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə Strateji Yol Xəritəsi”ni, “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019–2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nı, “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”ni qeyd etmək olar. Sosial-iqtisadi inkişafa dair nəzərdə tutulmuş vəzifələrin icrası ölkədə qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafına, regionlarda kommunal xidmətlərin və sosial infrastruktur təminatının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, sahibkarlıq mühitinin daha da yaxşılaşdırılmasına, investisiya qoyuluşunun artmasına, yeni müəssisələrin, iş yerlərinin açılmasına və nəticədə, əhalinin məşğulluğunun artırılmasına və yoxsulluq səviyyəsinin azaldılmasına təkan vermişdir. Strateji hədəfləri müəyyənləşdirən strateji yol xəritələri, dövlət proqramları və Milli Prioritetlər iqtisadi perspektivləri özündə birləşdirməklə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə, neftdən asılılığın aradan qaldırılmasına və qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsinə imkan yaradacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi. Bakı, 2016
2. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019–2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı. Bakı, 2019
3. Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
4. <https://www.economy.gov.az/>
5. <http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2010/may/121258.htm>
6. <http://www.geostrategiya.az/news.php?id=197>
7. <https://525.az/news/176474-musteqillik-donemi-azerbaycan-iqtisadiyyati>

UOT 32

Qlobal siyasət yüz il əvvəl: siyasi təhlillər və tarixi paralellər

s.e.f.d., dos. Esmira Hilal qızı Cəfərova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
esmira.ceferova@mdu.edu.az

Yüz il əvvəl olduğu kimi bu gün də müharibə və münaqişə motivləri gündəmdən düşmür. Bəşər tarixində ilk total hərbi münaqişə olan I Dünya müharibəsi (28.07.1914 - 11.11.1918) XX əsrin tarixinə ciddi neqativ təsir göstərdi. Bu müharibə Napoleon müharibələrindən (1799-1815-ci illərdə Fransada Birinci konsul və imperator olduğu dövrdə I Napoleon Bonapartın bir sıra Avropa dövlətlərilə apardığı müharibələr) sonra formalaşmış köhnə dünya nizamını dəyişdirmiş hadisə kimi qiymətləndirilir. Lakin göründüyü kimi onun faciəli nəticələri bəşəriyyət üçün kifayət qədər cilovlayıcı gücə malik tarixi dərs olmadı və cəmi 20 il sonra tarixdə ikinci total hərbi münaqişə – II Dünya müharibəsi (01.09.1939 - 02.09.1945) başlandı. I Dünya müharibəsi dövründə və müharibə başa çatdıqdan sonra bütün dünyanı bürümüş və sanki “müharibəyə dəstək verən” dəhşətli “İspan qripi” pandemiyası Yer kürəsində 550 mln əhalini yoluxdurmuşdu [1]. Sözügedən hadisələri təhlil edəndə belə bir təəssürat yaranır ki, müharibə zamanı, xüsusilə də total hərbi münaqişələr baş verəndə bütün pisliklər və bədbəxtliklər bir-birini ideal şəkildə tamamlayır. Bu 100 il əvvəl də belə olub və bu gün də belədir. Silahlı münaqişə ümumdünya miqyası alanda bəşəriyyət bu günə və gələcəyə ümidlərini itirir və yaradıcılıq baxımından çox ciddi deqradasiya və deaktivizasiya baş verir.

I Dünya müharibəsi nəticəsində dünyanın siyasi xəritəsində irimiqyaslı dəyişikliklər baş verdi: dünya müstəmləkə sisteminin mərkəzi sayılan Avropa artıq bu roldan məhrum oldu. Müharibə 4 böyük imperiyanın (Osmanlı, Rusiya, Avstriya-Macaristan, Almaniya) tarixinə son qoydu. Kommunizmin bir dövlət (bolşevik Rusiyası) çərçivəsində bərqərar edilməsi və başqa dövlətlərə (ilk olaraq Monqolustana) yayılması prosesi gerçəkləşdi. Qlobal siyasətdə ABŞ lider statusu qazandı. Avropada yeni müstəqil milli dövlətlər (Polşa, Finlandiya, Litva, Latviya, Estoniya, Çexoslovakiya, Macarıstan, Avstriya və s.) yarandı. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində geniş vüsət almış sosial-qiətisadi proseslər dayandı. Sosial-sınıfı və etnik zəmində baş verən münaqişələr, dövlətlərarası ziddiyyətlər kəskinləşdi. I Dünya müharibəsinə qədər olan beynəlxalq hüquqi qaydalarda əhəmiyyətli dəyişikliklər edildi, müasir dövrün ideya-siyasi ruhuna və tələblərinə uyğun yeni beynəlxalq hüquqi sistem yaradıldı.

I Dünya müharibəsi nəticəsində “bir zamanlar qürurlu, özünə güvənən və varlı Avropa xırda-xırda hissələrə parçalandı”. Tarixdə ilk dəfə olaraq ABŞ hərbi kontingenti Avropaya çıxarıldı. Lakin II Dünya müharibəsindən fərqli olaraq I Dünya müharibəsinin sonunda Antanta dövlətlərinə düşmən olan “Mərkəzi dövlətlər” tamamilə məğlub edilmədi. 4 il davam etmiş dağıdıcı müharibə Avropanın “Avropasentrizm” (Avrosentrizm - Qərbi Avropa sivilizasiyasının idraki, ideya-siyasi və intellektual-mədəni üstünlüyünü, həmçinin Avropa insanının dünya tarixinin yaradılmasında müstəsna rolunu elan edən siyasi ideologiya və fəlsəfi fikir) adlanan siyasi ideologiyanın əsaslarını sarsıtdı [2].

Müharibə zamanı Qərb cəbhəsində hərbi tarixində ilk dəfə olaraq avropalıların kimyəvi silah tətbiq etməsi onların “xristian əxlaqına əsaslanan sivil missiyasının” iflasına uğramasını sübuta yetirdi.

Müharibə başa çatdıqdan sonra ictimai tərəkürdə yeni tendensiyalar baş qaldırdı. “Çin çinlilər üçün”, “ABŞ dünya polisi olmalıdır”, “Qoy ruslar öz məsələlərini özləri həll etsinlər” kimi ifadələr dövrün ruhunun, insanların yeni dünyagörüşünün ifadəsi idi. Xalqlar arasında narazılıqlar günün əsas və ən populyar mövzusa çevrildi. Slovaxlar çexlərdən, xorvatlar serblərdən, ərəblər yəhudilərdən, çinlilər yaponlardan şikayət edir, Qərbdə Şərqdən gələn təhlükəli ideyalardan, Şərqdə isə Qərbdə yetişmiş “şeytani dəyərlərdən” (qərb materializmi) danışdılar. Afrikalılar qorxu içində düşünürdülər ki, yeni dünya onları unudacaq, asiyalılar isə iddia edirdilər ki, bəşəriyyətin gələcəyi məhz onların əlilə qurulacaq. Bu dövrdə bir sıra təşkilatlar qadınlara səsvermə hüququ verilməsi haqqında israrlı çağırışlar edir, İrlandiyaya azadlıq tələb edən mitinqlər və çıxışlar, qaradəriliələrin və insan əməyinin müdafiəsinə, həmçinin, dünyada sürətlə silahlanma prosesinin dayandırılmasına həsr edilmiş kütləvi tədbirlər təşkil edirdilər. “Yəhudilərin vətəni”, “Yəhudi dövlətinin bərpası”, “Polşanın yenidən qurulması”, “Müstəqil Ukrayna”, “Müstəqil Kürdistan” dövlətlərinin yaradılması haqqında plan və layihələr hazırlanırdı. I Dünya müharibəsində qalib və məğlub dövlətlərin başçıları təmsil etdikləri dövlətlərin rəsmi siyasətini, milli maraqları ifadə etməklə yanaşı, personal xüsusiyyətlərini, şəxsi xarakterlərini, simpatiyalarını və antipatiyalarını da ifadə edirdilər. Onların mövcud vəziyyətə fərqli münasibəti isə bəşəriyyətin gələcək taleyinə öz həlledici təsirini göstərirdi.

XX yüzilliyin 20-ci illərində Avropada və dünyada mövcud olan sosial-iqtisadi və ictimai-siyasi vəziyyəti tənzimləyən ən nüfuzlu beynəlxalq təşkilat *Millətlər Liqası* (ing. *League of Nations*, fra. *Societe des Nations*) idi. Qeyd etmək lazımdır ki, Millətlər liqası 1919-1920-ci illərdə baş tutmuş Paris Sülh Konfransının gedişində yaradılmış və Versal-Vaşinqton sisteminin prinsipləri əsasında formal olaraq 1946-cı il 20 aprel tarixinədək fəaliyyət göstərmişdir. 1934-1935-ci illərdə Millətlər Liqasında təmsil olunan dövlətlərin ümumi sayı maksimum həddə çatmış və 58 dövlət təşkil etmişdir. Millətlər Liqasının kompetensiyasında və siyasi məqsədlərində tərksilah, hərbi əməliyyatların qarşısının alınması və yaxud dayandırılması, dünyada kollektiv təhlükəsizliyin təmin edilməsi, dünya dövlətləri arasında ziddiyyətlərin yalnız diplomatik üsullarla həll edilməsi, planetdə həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması əsas məsələlər idi [3].

Bütün obyektiv və subyektiv çətinliklərə baxmayaraq, XX yüzilliyin 20-ci illəri ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa və Almaniya kimi dövlətlərin müasir tarixində, onların sosial-iqtisadi və ictimai-mədəni həyatında “Coşğun, yaxud hayqıran iyirmilər” (ing. *Roaring Twenties*) kimi qalmışdır. Bu ad həmin dövrün sosial və mədəni həyatında, xüsusilə də incəsənətdə baş verən dinamik inkişaf tendensiyaları ilə bağlı idi. XX yüzilliyin 20-ci illərinin ortalarında aparıcı dövlətlərin timsalında dünya iqtisadiyyatı kifayət qədər möhkəmləndi, hətta 20-ci illərin ikinci yarısında Almaniyanın sosial və iqtisadi durumu elə səviyyəyə çatdı ki, bu dövr “qızıl iyirmilər” adı aldı. Lakin Fransada və Kanadanın fransızdilli hissəsində (Kvebek) sözügedən dövrü “dəli iyirmilər” (fra. *Annees folles*) kimi xarakterizə edirdilər. O dövrün insanları “Hayqıran iyirminci illərin” [4] spesifik ruhunu radikal modernizasiya və “Viktoriya dövrünün” (1837-1901) əxlaqi-mədəni dəyərlərindən ayrılmaq kimi qiymətləndirirdilər. Bu dövrdə yaranan yeni texnologiyaların sayəsində artıq çox şeyi asanlıqla icra etmək mümkün olmuşdur. Bununla bağlı həyat insanlara *frivol* (lat. *frivolus* – düşkün, qeyri-ciddi) *rəqs* kimi gəlirdi. ABŞ yazıçısı, ədəbiyyatda “İtirilmiş nəsil” kimi tanınan yazıçılar nəslinin nümayəndəsi *Frensis Skott Key Fitsçeral* (1896-1940) isə bu dövrü “caz əsri” adlandırmışdır. Bu zaman avtomobil, kinofilmlər, radio və kimya sənayesi məhsulları kütləvi tələbat predmetinə çevrildi. Əgər 20-ci illərə qədər avtomobil zənginlik əlaməti idisə, 20-ci illərdə o, kütləvi hərəkət vasitəsinə çevrildi. Bu dövrdə telefon xətlərinin çəkilməsi və elektrofikasiya işləri xeyli sürətləndi. Çox sayda yeni elektrik stansiyaları inşa edildi. Urbanizasiya prosesinin genişlənməsi ilə bağlı iri şəhərlərdə kanalizasiya sistemlərinin yenilənməsinə başlandı. Bu dövrdə *ar-deko* üslubunda yüksək mərtəbəli binaların tikintisinə start verildi.

XX əsrin 20-ci illərində rəssamlıq sənətində də maraqlı yeniliklər baş vermişdi. Ar-deko üslubu ilə yanaşı *ekspressionizm* (lat. *expressio* - ifadə) modernizm dövründə Avropada, xüsusilə Almaniyada və Avstriyada geniş yayılmış incənənət cərəyanı. Bu cərəyanın nümayəndələri öz

yaradıcılıqlarında əsas diqqəti mövcud reallığın deyil, öz emosional halətlərini ifadə etməyə üstünlük verirdi. Ekspressionizm XX əsrin 20-ci illərində rəssamlıqda, ədəbiyyatda, teatrda, arxitekturalarda, musiqidə və rəqsədə özünü büruzə verirdi, *sürrealizm* (fra. *surrealisme* – realizmdən yüksəkdə, - XX əsrin 20-ci illərində qərb avanqardizminə məxsus bədii əsərlərdə öz əksini tapmış istiqamət. Banisi *Andre Breton* - 1896-1966, hesab olunur). Zarafat və kinayə məzmunlu illüziyalardan və formaların təzadlı qarışığından istifadə olunması ilə seçilirdi. Bu cərəyanın Salvador Dali - 1904-1989, Maks Ernest -1891-1976 və s. kimi görkəmli nümayəndələri var idi) və s. kimi üslublar da yaranmışdı.

1922-ci ildə Amerikada ümumdünya kino tarixində ilk rəngli film çəkildi. 1926-cı ildə *Warner Bros. Entertainment, Lnc* kino kompaniyası isə ilk dəfə olaraq səsli və musqili film (“Caz müğənnisi”) istehsal etdi. Bu dövrdə multiplikasiya da çox populyar idi. Məşhur “*Uolt Disney*” studiyası da məhz bu dövrdə yaranmışdı. Tezliklə bütün ABŞ-da dünya şöhrətli kino ulduzları (*Çarlz Çaplin* - 1889-1977, *Baster Kiton* - 1895-1966, *Rudolfo Valentino* - 1895-1926, *Klara Bou* - 1905-1965, *Luiza Bruks* -1906-1985 və b.) yetişməyə başladı.

O dövrün qəzet və jurnallarından, səssiz və səsli filmlərindən XX əsrin 20-ci illərində hansı dəbin daha populyar olması haqda təsəvvürlər eldə etmək mümkündür. Bu dövrdə “*Flepperlər*” (Viktoriya dövrünün dəb üslubundan köklü şəkildə fərqlənən üslubun daşıyıcıları olan və hər hansı sosial asılılıqdan azad olmuş və ya emansipasiya olunmuş gənc qızlar) kimi tanınan gənc qadınların üstünlük verdiyi üslub aşağıdakı kimi idi: qısa ətkliklər, qısa saç düzümü, enli (fetrli) şlyapa (şlyapakloş). Bu dövrdə kosmetikadan (əvvəllər kosmetika əxlaqsız qadınların atributu hesab olunurdu) istifadə edilməsi də kütləvi hal aldı.

Sözügədən dövrün yeniliyə can atan ruhu etnik tolerantlığın inkişaf etməsinə də öz təsirini göstərirdi. Etnik azlıqlara münasibət liberal xarakter almağa başlamışdı. Amerika filmlərində qara və ağ dərilili aktyorlar rolları birlikdə ifa edirdilər. Gecə klublarında bütün irqlərdən olan insanlar bir yerdə şənələnirdilər. Bu hadisə ABŞ-da “*Harlem renessansı*” adı almışdı. Bu dövrdə qadınlar şalvar geyməyə, kişilər isə saçlarını burmağa başlamışdı. Bununla belə, XX əsrin 20-ci illərində ABŞ-da ksenofobiyanın xeyli güclənməsi prosesi müşahidə olunurdu. Hətta 1924-cü ildə ABŞ-a immiqrasiyanı məhdudlaşdıran qanun da qəbul edilmişdi ki, bu da avropalıların ABŞ-a köçməsi hallarını minimuma endirdi. XX əsrin 20-ci illəri və ondan sonra gələn 30-cu illər ABŞ-da və Avropada *İnterbellum* (lat. *İnterbellum*– *inter* – aralıq, *bellum* – müharibə - iki dünya müharibəsi arasındakı dövr – 1918-1939-cu illər nəzərdə tutulur) adlandırılmışdır.

“*Coşqun iyirmilər*” dövrünün sonunda baş vermiş və dünyada sülhün qorunmasına xidmət edən hadisələrdən biri də “*Brian-Kelloq paktı*” oldu. “*Brian-Kelloq paktı*” 1928-ci il avqust ayının 27-də Parisdə ABŞ-dan, Fransadan, Böyük Britaniyadan, Almaniyadan, İtaliyadan, Belçikadan, Kanadadan, Avstraliyadan, Yeni Zelandiyadan, İrlandiyadan, Hindistandan, Polşadan, Çexoslovakiyadan, SSRİ-dən və Yaponiyadan gəlmiş nümayəndə heyətlərinin iştirakı ilə imzalanmışdı. Sözügədən siyasi pakt onun təşəbbüskarları olan Fransanın Baş naziri *Aristid Brianın* (1862-1932, 1909-1929-cu illərdə 6 dəfə Fransanın Baş naziri olmuşdur) və ABŞ-ın Dövlət katibi *Frenk Kelloqun* (1856-1937, 1925-1929-cu illərdə ABŞ-ın Dövlət katibi) adlarına uyğun olaraq belə adlandırılmışdı. Bu pakt əvvəlcə 15 dövlət tərəfindən imzalanırsa da, tezliklə, o dövrdə dünyada mövcud olan, demək olar ki, bütün dövlətlər ona qoşuldular. “*Brian-Kelloq paktı*” Avropada və dünyada kollektiv təhlükəsizliyin təmin edilməsi istiqamətində atılmış ilk böyük addım idi. Qeyd etmək lazımdır ki, *Aristid Brian* 1927-ci il 6 aprel tarixində ABŞ hökumətinə müraciət edərək ABŞ-la Fransa arasında “*əbədi dostluq*” haqqında müqavilə bağlamaq təklifini irəli sürmüşdü. 1927-ci 28 dekabr tarixində isə ABŞ-ın Dövlət katibi *Frenk Kelloq* belə bir müqavilənin tək cə Fransa ilə deyil, bütün Avropa və dünya dövlətləri ilə bağlanması təklifi ilə çıxış etmişdi. 1928-ci ilin sonunda artıq bu pakt 63 dövlət qoşulmuşdu. Yalnız İsveçrə, Arqentina, Braziliya, Meksika, Kolumbiya və Səudiyyə Ərəbistanı paktı imzalamamışdılar. Pakt 1929-cu il 24 iyul tarixində qüvvəyə minmişdi. *Brian-Kelloq paktının* hər iki təşəbbüskarı *Aristid Brian* (1926-cı ildə) və *Frenk Kelloq* (1930-cu ildə) Sülh üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdülər. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, XX əsrin 20-ci illərində Avropada müharibə meyilləri yenidən artmağa başladı. Müxtəlif ideologiyalara əsaslanan yeni avtoritar rejimlər meydana gəldi və möhkəmləndi, siyasi səhnəyə müasir tarixdə mürtəce

şəxsiyyətlər kimi qalan avantüristlər (İtaliya - Benito Mussolini, İspaniya - Fransisko Franko Baamonde, Almaniya – Adolf Şiklqruber-Hitler, Portuqaliyada - Antonio de Oliveyrea Salazar) çıxdı, militarizm və qatı millətçilik çox geniş vüsət aldı. Bu dövrdə dünyanın aparıcı dövlətləri arasında durmadan kəskinləşən ziddiyyətlər XX yüzilliyin 30-cu illərinin sonlarında tarixdə ikinci total hərbi münaqişəyə -II Dünya müharibəsinə gətirib çıxartdı.

Yüz il əvvəl, XX əsrin 20-ci illərinin əvvəllərində dünyada, xüsusilə də Avropada və Amerikada baş vermiş hadisələrin dinamikasına, məzmununa və xarakterinə nəzər yetirəndə və müvafiq paralellər edəndə çox sayda oxşarlıqlara və tarixi analogiyalara rast gəlirik. Onlar özünü həm iqtisadi və maliyyə böhranının dərinləşməsində, həm sosial-mədəni münasibətlərin yeni keyfiyyət müstəvisinə çıxmasında, həm texnoloji tərəqqinin yeni inkişaf mərhələsinə keçməsində, həm də müharibə çağırışlarında və total hərbi münaqişə təhlükəsinin durmadan artmasında büruzə verir.

100 il bundan əvvəl – 1922-ci ildə II Dünya müharibəsinin dəhşətlərini yaşamış çağdaş nəsil o dövrün spesifik dəyərlərinin təsirindən eyforiya vəziyyətinə düşərək patriarxal keçmişə qarşı qiyam qaldırdı və xoşbəxtlik axtarışında avantüristcəsinə yeni həyat qurmağa çalışdı. Məhz bu səbəbdən o, bütün təsadüfi və bayağı təsirlərə, azacıq cazibədar görünən ideyalara (faşizm, nasizm, kommunizm, şovinizm, antisemitizm) meyilli idi. Ümumdünya tarixinin renessans, humanizm və maarifçilik kimi çox möhtəşəm dövrlərindən kəskin şəkildə fərqlənən və öz çılğınlığı ilə “Kükürəyən iyirmilər” adı almış XX əsrin 20-ci illərinin özünəməxsus “yaradıcı ruhu” yeni, daha dəhşətli global münaqişənin müəllifi kimi yetişdi. Bu gün dünyada baş baş verən hərbi-siyasi proseslər bəşəriyyəti çox ciddi təhlükə qarşısında qoymuşdur. Baş verən proseslərə spesifik soyuqqanlılıqla və mücərrəd yanaşan müasir insan isə sanki nüvə müharibəsinin qiyamət tərkibi olan xarakterini dərk etmək istəmir.

Bu gün, yüz il əvvəl olduğu kimi, Şərqlə Qərb arasında baş verən konfrontasiya tarixdə analoqu olmayan xarakter və konfigurasiya kəsb etməyə başlamışdır. Dünya siyasətini müəyyən edən ənənəvi aktorlar öz siyasi amplitudasını kəskin şəkildə dəyişmiş, köhnə dostlar və yaxın qonşular qatı düşməne çevrilmiş, doğma qardaşlar biri-birlərinə silah qaldırmış, özgələr isə dostların və qardaşların taleyini həll etmək üçün arbitraj qurmuşlar. Baş verən hadisələrin ssenarisindən, cərəyan edən konfrontasiyanın süjetindən və onda iştirak edən aktorların motivasiyasından asılı olmayaraq, yaşanan hər gün pessimist təəssüratlar yaradır, sivilizasiyanın tarixdə misli görünməmiş ölümcül təhlükə qarşısında olmasından xəbər verir. Beləliklə, 100 il əvvəl də olduğu kimi bəşəriyyətin taleyi sağlam düşüncənin, mütərəqqi fikrin və ilahi ədalətin təntənəsindən asılıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. N.P.Johnson, J.Mueller. Updating the accounts: global mortality of the 1918-1920 "Spanish" influenza pandemic // Bull Hist Med: journal. - 2002. - Vol. 76, no. 1. - P. 105-115
2. Кара-Мурза С.Г. Евроцентризм - эдипов комплекс интеллигенции. - М.: Алгоритм, 2002.С. 184-185
3. Götz, Norbert. On the Origins of 'Parliamentary Diplomacy' // Cooperation and Conflict : journal. - 2005. - Vol. 40, no. 3. P. 263-279
4. David Imhoof, "The Game of Political Change: Sports in Göttingen during the Weimar and Nazi Eras," *German History*, July 2009, Vol. 27 Issue 3, pp 374-394

UOT 631.14

Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının milli ekoloji strategiyasının formalaşmasında və inkişafında rolu

f.-r.f.d., dos. Təranə Firqət qızı Yusibova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
tarana.yusibova@mdu.edu.az

*Qərib Budaq oğlu Abdullayev
Mingəçevir Dövlət Universiteti
qarib.abdullayev@mdu.edu.az*

*“Respublikamızda ekoloji problemlərin həll edilməsi dövlətin daim diqqət mərkəzində olmuş, ətraf mühitin mühafizəsi üzrə Milli Fəaliyyət Proqramı qəbul edilmiş, beynəlxalq ekoloji problemlərin həyata keçirilməsi, təbii sərvətlərin bərpasının təmin edilməsi və mühafizəsi, milli parkların təşkili, ekoloji şəbəkənin yaradılması istiqamətlərində bir sıra mühüm işlər görülmüşdür.”
Heydər Əliyev*

XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq insanın təbiətə təsiri artmışdır. Bu hal getdikcə daha da kəskinləşir və bəşəriyyəti ekoloji böhran, fəlakət, məhvolma təhlükəsi qarşısında qoyur. Beynəlxalq sənədlərində qeyd olunduğu kimi ətraf mühitin mühafizəsi və ekoloji problemlərin həlli davamlı insan inkişafı üçün vacib amillərdən sayılır. Bu baxımdan XX əsrin axırları XXI əsrin əvvəllərindən başlayaraq respublikamızın beynəlxalq konvensiyalara qoşulması ətraf mühitin mühafizəsi və qlobal ekoloji problemlərin həllində ümumdünya səviyyəsində əməkdaşlıq etməsi fasiləsiz olaraq aparılır. Respublikamızın müstəqilliyinin qorunub saxlanması, iqtisadiyyatımızın sürətlə inkişaf etdirilməsi və xalqın rifahının yüksəldilməsində danılmaz rolu olan Ümummilli lider Heydər Əliyevin fəaliyyətində təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə edilməsinə, ətraf mühitin mühafizəsi problemlərinə həmişə xüsusi diqqət yetirməsi, 1969-1982-ci illərdəki birinci rəhbərliyi dövründə, eləcə də 1993-2003-cü illəri əhatə edən ikinci rəhbərliyi dövründə həmin sahəni inkişaf etdirmişdir. Təkcə onu qeyd etmək lazımdır ki, Ulu öndər Heydər Əliyev 1969-1982-ci illərdə 1-ci hakimiyyəti dövründə respublikamızda həyata keçirilən təbiəti mühafizə tədbirlərinin təşəbbüskarı kimi həmin müddətdə təbiəti mühafizə, təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə və ekoloji problemlərə dair 8 qanun və Azərbaycan KPMK-nın, Nazirlər kabinetinin 32 qərarı qəbul edilmişdir.

Ekologiyanın elmi və praktiki mahiyyətini, hansı təbii qanunlarla mövcud olmasını və inkişaf etməsini, insanlarla qarşılıqlı əlaqəsini, hansı təzyiqlərə gətirə bilməsini və s. bilmədən təbiətdən düzgün ekoloji istifadə etmək, təbiəti qorumaq və yaşayış aləminin yüksək keyfiyyətini təmin etmək olmaz. Ulu öndər H.Əliyev demişdir: Mənim üçün hər şeydən əziz, mənim xalqımdır. Mənim vətənimdir. Mənim torpağımdır. Kəlamlarına sadıq qalan dahi şəxsiyyət Azərbaycan təbiəti və onun təbii sərvətlərinə qarşı mənfi təsirlərin qarşısını almaq üçün bütün vasitələrdən istifadə edilməsinin vacibliyini qarşıya məqsəd qoymuşdur [2].

“Azərbaycan təbiəti” jurnalı 1975-ci ildə akademik Həsən Əliyevin təşəbbüsü ilə yaradılmasına baxmayaraq, onun işıq üzü görməsində Heydər Əliyevin misilsiz, uzaqgörən siyasətinin xidməti olmuşdur. Belə ki, həmin dövrdə Mərkəzi Hakimiyyətdən - Moskvadan jurnalın nəşri üçün razılıq alınması zəruri idi. Ona görə də həmin ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasında yığıncaq keçirilir (qərar qəbul edib Moskvadan cavab almaq məqsədilə). Yığıncaqda Moskvanın mənafeyini müdafiə edən Azərbaycan KP MK-nin Təbliğat-Təşfiqat Şöbəsinin müdiri Əfrosiyat Daşdəmirov jurnalın nəşr olunması haqqında qərara mane olmağa çalışır. Vəziyyətin necə olduğunu bilən akademik Həsən Əliyev yığıncağın fasiləsi zamanı Heydər Əliyevə telefon edərək vəziyyəti bildirir. Məqamında alternativsiz qərar qəbul etmək bacarığına malik, iti zəka sahibi, dahi şəxsiyyət, siyasi xadim, yenilməz dövlət rəhbəri Ulu öndər Heydər Əliyev münasibətini bildirir. Yığıncağın protokolunda aşağıdakı məzmununda qərar qəbul olunsun və aidiyyəti təşkilatlara göndərilsin:

- Azərbaycan və rus dillərində nəşri nəzərdə tutulan, elmi-kütləvi, illüstrasiyalı metodiki-təbliğat jurnalı.

Bu qərara heç kim etibarsız edə bilməz. Hər bir cəmiyyət özünün təbliğatını aparmaq üçün jurnal nəşr etdirə bilər... Beləliklə, təbiətinin qorunmasında və dünyada tanınmasında misilsiz rol oynayan “Azərbaycan təbiəti” jurnalı Ümummilli Liderin qayğısı nəticəsində işıq üzü görmüş və ekoloji təbliğatın aparıcı orqanı olmuşdur. [3]

H.Əliyevin təbiətin qorunması və ekologiya sahəsində fəaliyyətini üç mərhələyə ayırmaq olar:

- 1-ci mərhələ: 1969-1982-ci illər (birinci hakimiyyət dövrü);
- 2-ci mərhələ: 1993-1998-ci illər (ikinci dəfə siyasi hakimiyyətə gəlişindən başlayır);
- 3-cü mərhələ: 1998-2003-cü illər.

H.Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi ilk gündən Azərbaycan təbiətinə, təbii sərvətinə, ətraf mühitinə qarşı ögey münasibəti, amansız qayğıyı görmüş, onların aradan qaldırılması istiqamətində tədbirlər görülməsini təmin etmişdir. Respublikamızda təbiət sərvətlərinin istifadə edilməsində ayrı-ayrı nazirliklərin, komitələrin nəzarət etməsini və onun heç bir sərəmə verməməsini ətraflı öyrənmiş, aradan qaldırılması yollarını müəyyənləşdirmişdir. Hələ 1970-ci illərdə on beş müttəfiq respublikanı əhatə edən keçmiş SSRİ(MDB) məkanında yalnız Azərbaycanda Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü sayəsində ilk dəfə (yeganə) olaraq Azərbaycanda Nazirlər Soveti yanında “Azərbaycan SSR Dövlət Təbiəti Mühafizə Komitəsi və onun yerli qurumları yaradılmışdır. Beləliklə, 1970-ci illərdən etibarən təbiətin qorunması üzərində vahid Dövlət Nəzarəti həmin komitəyə tapşırılmışdır. Bütün bunlar Heydər Əliyevin vətənə, xalqa, dövlətə olan məhəbbəti ilə yanaşı Azərbaycan torpağına, təbiətinə, təbii sərvətlərinə qayğı göstərməsinin, vurğunluğunun bir təzahürüdür. Problemin əsası isə birinci hakimiyyət dövründə qoyularaq sonrakı dövrlərdə daha da inkişaf etdirilərək, beynəlxalq hüquqi normativlərə və qanunlara əsaslanan Azərbaycan Respublikasının ekoloji konsepsiyası və milli ekoloji ideologiyası formalaşdırılıb, təkmilləşdirilib və əməli fəaliyyətdə tətbiq edilməsi istiqamətində addımlar atılmışdır. Azərbaycanda 1996-cı ilə qədər “Ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi” adlı sənəd olmamışdır. Lakin Heydər Əliyevin tapşırığı əsasında həmin ilin 13 dekabrında ƏMTQ haqqında əsasnamə hazırlanmışdır. Ətraf mühitə mənfi təsir göstərən halların qarşısını almaq üçün bütün təsərrüfat fəaliyyətli layihələrin təbiətlə sosial mühit arasındakı mövcud qarşılıqlı əlaqəsi qiymətləndirilib, proqnozlaşdırılıb, Dövlət Ekoloji Ekspertizasının keçirilməsi şərtləri və vacibliyi müəyyən edilmişdir. [2]

Heydər Əliyevin 2003-cü il 18 fevral tarixli 1152 sayılı sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikası meşələrinin bərpa edilməsi və artırılmasına dair ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa dair, milli proqramlar təsdiq edilmişdir. Özündə ölkəmizin ekoloji siyasətini əks etdirən hər iki sənəd 2010-cu ilədək fəaliyyəti istiqamətləndirən əsas proqram sənədidir. Eyni zamanda 2003-cü il 27 yanvar tarixli 247 sayılı fərmanla təsdiq edilmiş “Əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında” qanunda ekoloji təhsilin fasiləsizliyi (mütəmadi olması) Dövlət siyasətinin priotet sahəsi kimi qəbul edilmişdir. Gənc nəslin ekoloji durumunun qorunmasında və ətraf mühitin mühafizəsində fəaliyyətinin xüsusiyyətlərini göstərmək, respublikamızın ekoloji problemlərinin həllində beynəlxalq təşkilatların da fəaliyyətinin göstərilməsi, qonşu respublikaların ərazilərinin ekoloji vəziyyəti, Xəzər dənizinin ekoloji problemləri, biomüxtəliflik, meşə və kənd təsərrüfatı, ekoloji sağlamlıq - irqi mədəni problemlərin təbliğinin təhlili əks olunur [6]. 18 fevral 2003-cü ildə “Azərbaycan Respublikasında ekologiyaya dair milli proqramların təsdiq edilməsi haqqında sərəncam; “Azərbaycan Respublikasında ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa dair milli proqram”, “Azərbaycan Respublikasında meşələrin bərpa edilməsi və artırılmasına dair milli proqram” qəbul edilmişdir. Bir sıra beynəlxalq konvensiyalara”, “Dəniz gəmilərinin dəniz çirklənməsinin qarşısının alınması üzrə”, “Səhrələşməyə qarşı mübarizə”, “Transsərhəd konveksində ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi” haqqında”, “Biomüxtəlifliyin qorunması” haqqında və s. göstərmək olar.

Ətraf mühit məsələlərinə dair informasiyanın əldə edilməsi, qərarların qəbul olunması prosesində iştirakını və ədalət mühakiməsinə müraciətlə bağlı BMT-nin Avropa İqtisadi Komissiyasının Konvensiyası “Orxus konvensiyası” 25 iyun 1998 –ci ildə Danimarkanın Orxus şəhərində keçirilən “Avropanın ətraf mühiti” üzrə nazirlərin dördüncü konfransında 39 ölkə və Avropa İttifaqı tərəfindən imzalanmışdır. Hazırda 27 ölkə tərəfindən radifikasiya edilmiş və 30 oktyabr 2001-ci ildə qüvvəyə minmişdir.

Azərbaycan Respublikasında ekoloji təhlükəsizlik sahəsində dövlət siyasətinin əsas istiqamətləri və vəzifələri beynəlxalq hüququn tələblərinə uyğun olaraq xalqın mənafeyi naminə Heydər Əliyevin 2-ci dəfə siyasi hakimiyyətə gəlişi zamanı daha da inkişaf etmişdir. Ölkənin ərazisində, Xəzər dənizinin Azərbaycana məxsus sektorunun, biosferin bütün komponentlərinin

mühafizəsi, təbii və antropogen mənşəli fəvqalədə vəziyyətlərdə ətraf sosial mühitə regional və yerli səviyyələrdə yarana biləcək təhlükəli halların proqnozlaşdırılması, təhlil edilməsi və idarə olunması yolları “Ekoloji Təhlükəsizlik Haqqında” qanunda göstərilmişdir. Azərbaycan Respublikasında BMT-nin “Şəhərləşməyə qarşı mübarizə” konvensiyası rəlifasiya edilərək, milli fəaliyyət planı hazırlanmış və müasir tələblərə uyğun olaraq icrasına sistemli şəkildə başlanmışdır. Heydər Əliyev 4 iyul 2001-ci ildə “Qoruqlar haqqında qanun”u təsdiq etdi. Bununla da İosif Stalinin 29 avqust 1951-ci il tarixli, Nikita Xuruşofun 10 iyul 1961-ci il tarixli 521 sayılı qanunları, “Təbiətə qara səhifələr” Heydər Əliyevin təsdiq etdiyi 2001-ci il 4 iyul tarixli qanunu isə “Təbiətə qarşı qayğıkeşlik və məhəbbət qanunları” kimi tarixin yaddaşında əbədi qalacaqdır. Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Ulu Öndər Təbii landşaftı qorumaq məqsədilə 3 Milli Parkın; 8 Dövlət Təbiət Qoruğunun yaradılması haqqında fərman imzalamışdır. [1].

Müstəqil dövlətçiliyimizin qurucu və memarı Ulu öndər Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində Vahid Dövlət nəzarətini həyata keçirmək üçün ekoloji nəzarətin bütün sahələrinin tənzimləməsində və idarəolunmasında islahatlar aparmaq, vahid mərkəzləşdirilmiş sistem yaratmaq məqsədilə 23 may 2001-ci ildə Azərbaycan Respublikası Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyinin yaradılması barədə fərman imzalamışdır. Beləliklə, Azərbaycanda təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsinə, ətraf mühitə qayğılı münasibətin yaranmasına, yeni ekoloji şüurun formalaşmasına zəmin yaratmışdır. Ekoloqların və ictimaiyyətin üzərində təbiətə qarşı məsuliyyət hissini artırmaq, milli ekoloji konsepsiyanın formalaşmasında fəal iştirak etmək vəzifələri qoyulmuşdur. Ümummilli lider H.Əliyev tərəfindən aparılmış ekoloji siyasətin əsas məqsədi indiki, gələcək nəsillərin ehtiyatlarının təmin edilməsi naminə mövcud ekoloji sistemlərin, iqtisadi potensialın qorunmasından, təbii ehtiyatların səmərəli istifadəsindən ibarət real istifadə yolları işlənilib hazırlanmaqdan və iqtisadiyyatın inkişafını davamlılıq şəraitində həyata keçirməkdən ibarətdir [4]. İnkişafın ekoloji baxımdan dayanıqlı olması üçün iqtisadi fəaliyyət zamanı meydana çıxan ciddi ekoloji məsələləri aradan qaldırmaq, məhdudlaşdırıcı tədbirlərin beynəlxalq hüquq normalarına, mövcud normativ sənədlərə əsasən Ulu Öndər tərəfindən ekoloji siyasətin üç əsas istiqaməti müəyyənləşdirilmişdir:

1. Ekoloji təhlükəsizliyin təmin edilməsini əsas götürərək ətraf mühitin çirklənməsinin minimuma endirilməsi və mühafizəsinin tənzimlənməsi üçün dayanıqlı inkişaf prinsipləri üzrə mütərəqqi üsulların tətbiq edilməsi;

2. İndiki və gələcək nəsillərin tələbatını ödəmək məqsədilə təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə etmək, alternativ, qeyri-ənənəvi metodlar vasitəsilə tükənməyən enerji mənbələrindən yararlanmaq və enerji effektivliyinə nail olmaq;

3. Qlobal ekoloji problemlər üzrə mülki səviyyədə təkliflərin, layihələrin qiymətləndirilməsi, həlli yollarının müəyyənləşdirilməsi, beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrin genişləndirilməsi yolu ilə həyata keçirilməsini təmin edilməsi. [4]

Heydər Əliyev göstərmişdir ki, insanların iqtisadi mənfəət əldə etməsi üçün təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə yollarını axtarıb tapmaq əsas götürülməli, ekoloji maarifləndirmənin (təlim-tərbiyənin) məqsədi isə ekoloji təfəkkür, təbiəti mühafizə üçün fəal bilik, bacarıq və inam aşılamaqdır. Ulu Öndər Azərbaycan təbiətinə vurğunluğunu onun təbiətini qorunmağın vacibliyini qorumaq məqsədi ilə demişdir ki, “Bizim hamımızın bir vətəni var - bu Azərbaycandır. Hamımız bir torpaqda yaşayırıq - bu Azərbaycan torpağıdır. Azərbaycan torpağının hər güşəsi hər birimiz üçün müqəddəs yerdir”.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Əliyev H. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı, 2011. №37-38.2011, s. 500; 23-32
2. İsmayılov F.M., Məmmədova V.V. İnşaat ekologiyası. Bakı, 2008, s. 52
3. İsmayılov T.F. Azərbaycanda təbiətdən istifadə və ekoloji problemlər. Bakı. 2003.. s 184
4. Azərbaycan təbiəti jurnalı, 2(120). Bakı, 2003, s. 5
5. Azərbaycanda ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi haqqında əsasnamə. Bakı, 1998, s.18
6. Azərbaycan ekologiyası təbiəti mühafizə. Bakı, 1969-1982, s. 24

7. Azərbaycan Respublikasının ətraf mühitə dair qanunvericilik toplusu, I-II hissə, Bakı, 2002, s. 214-218

UOT 316.37

Ulu öndər Heydər Əliyevin milli inkişaf strategiyası – İKT sektorunda

*tex.f.d. Aidə Mübariz qızı Mustafayeva
Mingəçevir Dövlət Universiteti
aida.mustafayeva@mdu.edu.az*

*Dinarə Şirin qızı İslamova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
dinara.islamova@mdu.edu.az*

*Mədinə Eldəniz qızı Səmədzadə
Mingəçevir Dövlət Universiteti
madina.samadzada@mdu.edu.az*

"Texnika, elm, texnologiya çox sürətlə inkişaf edir. Ona görə gərək biz də Azərbaycanda çalışaq ki, bu inkişafda öz yerimizi tapaq, sürəti yavaş-yavaş artırmaq və qabaqda gedənlərin səviyyəsində olaq."

Heydər Əliyev

"İKT sahəsində Azərbaycan, doğrudan da, son illər ərzində böyük uğurlar əldə edibdir. Bu, həm biznes, həm zəka, intellekt sahəsidir. Eyni zamanda, innovasiya və şəffaflığa təkan verən, xidmət göstərən bir sahədir. Biz bu imkanlardan daha da geniş şəkildə istifadə etməliyik."

İlham Əliyev

Tarixən sübut olunmuşdur ki, hər bir dövlətin daxili və xarici vəziyyəti onun *Milli İnkişaf Strategiyası* əsasında müəyyən olunur. Bu strategiya, ölkənin inkişafında o zaman həlledici rol oynayır ki, maddi və təbii resurslardan düzgün istifadə olunsun, müasir rəqəmsal informasiya kommunikasiya texnologiyaları tətbiq olunmaqla dövlətin gücünü və qüdrətini formalaşdıran mükəmməl idarəetmə sistemi yaradılsın. İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, elm, təhsil və iqtisadiyyatı əhatə edən sistemli siyasət hər bir ölkənin davamlı və dayanıqlı inkişafının başlıca təminatçısıdır. Bu siyasətin əsas bazası hesab olunan informasiya kommunikasiya texnologiyaları (İKT) son illər sürətlə inkişaf edərək bütün sahələrdə və gündəlik həyatımızda insan fəaliyyətinin, sosial-iqtisadi münasibətlərin tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Beləliklə, İKT-nin ən yeni nailiyyətləri cəmiyyətin bütün fəaliyyət sahələrində, uğurla tətbiq edilərək yeni informativ infrastrukturların yaranmasına təkan verir [1-3].

Azərbaycanın inkişaf tarixinin son 40 ilinə nəzər salsaq, gələcəyə istiqamətlənmiş, dayanıqlı inkişafı təmin edən, elm və texnologiyaların inkişafını sürətləndirən, iqtisadiyyatın hər bir sektorunun davamlı inkişafına yönəlmiş və cəmiyyətin hər bir üzvünün rifahına xidmət edən müdrik siyasətin təzahürlərini görürük. Bu siyasətin tərkib hissəsi kimi, Azərbaycanda rabitənin, elektron avadanlıqlar və informasiya texnologiyaları sektorunun inkişafının geniş vüsət alması məhz Ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Azərbaycanın yaxın onilliklər üçün inkişaf perspektivlərinin biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatla birbaşa bağlı olduğunu uzaqgörənliklə düşünən Ümummilli Lider

informasiya kommunikasiya texnologiyaları sektorunun inkişafının təməlini hələ ötən əsrin 70-ci illərində qoymuşdur [2].

IV sənaye texnologiyasına təsadüf edən informasiya cəmiyyətini müasir informasiya və kommunikasiya texnologiyaları, məsələn internet, yüksək texnologiyalar, süni intellekt, qlobal rabitə imkanları olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Yeni minillikdə bəşər sivilizasiyasını düşündürən ən aktual və təxirəsalınmaz məsələ - telekommunikasiya və informasiya texnologiyaları sahəsində "inqilabi" dəyişikliklər yolu ilə əlçatmaz zirvələri fəth etmək, dövlətlər və xalqlararası zaman və məkan fərqlərini aradan qaldırmaqdır.

Müstəqil dövlət kimi gənc olmasına baxmayaraq, Ulu Öndərin məqsədyönlü uzaqgörənliyi siyasi sabitliyin, dinamik sosial-iqtisadi inkişafın bərpa olunması nəticəsində Azərbaycan qısa müddət ərzində nəinki İKT, hətta digər sektorlarda da mühüm nailiyyətlər əldə etmişdir. Milli Strategiyanın İKT-nin inkişafı üzrə əsas istiqamətlərinə aşağıdakılar aiddir [3]:

- İKT-nin infrastrukturunu və xidmətləri;
- yüksək texnologiyalar sektorunun inkişafı;
- yüksək texnologiyaların inkişafı üzrə elmi-texniki potensialın gücləndirilməsi;
- elektron hökumətin inkişafı;
- İKT - cəmiyyətin inkişaf amili kimi;
- kadr hazırlığı;
- informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
- milli kontentin inkişaf etdirilməsi.

İKT-nin infrastrukturunu və xidmətləri “Elektron hökumət”in formalaşdırılması, informasiya proseslərinin mühafizəsi, o cümlədən regional informasiya resurslarının və şəbəkə idarəetmə sistemlərinin qurulması, kadr hazırlığı işinin təkmilləşdirilməsi və bu sahədə əqli mülkiyyət hüquqlarının mühafizəsi ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Ölkəmizdə Yüksək texnologiyalar sektorunun inkişafının dəstəklənməsi istiqamətində yürüdülmən siyasət nəticəsində bu sektora yeni sabit və mobil şəbəkə operatorları, İKT məhsulları istehsalçıları və yayım şirkətləri daxil olmuş, inkişaf üçün sağlam rəqabət mühiti yaradılmışdır. Bunun təzahürüdür ki, 2022-ci ildə İKT bazarında özəl və yüksək texnologiyalar sektorunun xüsusi çəkisi xeyli artmışdır.

Ölkəmizdə yüksək texnoloji tutumlu və rəqabət qabiliyyətli iqtisadiyyatın qurulmasında İKT-nin rolunu genişləndirmək, infrastrukturun modernləşdirilməsi, sahə üzrə iqtisadi-təşkilati islahatların aparılması Azərbaycanın informasiya tranziti ölkəsinə çevrilməsinə xidmət etməkdədir. Bunun üçün bir neçə perspektiv layihələr üzrə işlər görülür.

Azərbaycanda İKT-nin inkişaf dinamikası, uğurla həyata keçirilən yeni neft strategiyası nəticəsində ölkəyə olan inamın artması, beynəlxalq qurumlarla uğurlu əməkdaşlıq nümunələri, yüksək texnologiyaya əsaslanan iqtisadiyyatın formalaşması üzrə qarşıya qoyulan vəzifələr ölkəmizin yaxın gələcəkdə yüksək texnologiyalar sahəsində böyük uğurlar qazanacağına zəmanət verir. Ulu Öndər və onun layiqli davamçısı olan İlham Əliyevin İKT sektorunu enerji sektorundan sonra ikinci prioritet sahə elan etməsini heç də təsadüfi qiymətləndirməyən yerli və xarici ekspertlər sürətli inkişaf tempinə görə bu sahəni ölkə iqtisadiyyatının əsas lokomotivi hesab edir və beləliklə, bu sektorun gəlirlərinin 2025-ci ildən başlayaraq ölkənin neft gəlirlərini üstələyəcəyi haqqında fikirlər bildirirlər. Bu da təbii ehtiyatların yaratdığı imkanlardan istifadə edərək yüksək texnologiyalara əsaslanan cəmiyyətin qurulmasının əsasını təşkil edir.

Bu gün İKT sektorunda çalışanlar bu fikirdə yekdildirlər ki, informasiya texnologiyaları sahəsində Ümummillə lider Heydər Əliyevin ideyaları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin uğurla davam etdirdiyi siyasət və həyata keçirdiyi kompleks tədbirlər nəticəsində tam gerçəkləşəcək və Azərbaycan inkişaf etmiş ölkələr sırasında olacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi Prezident Kitabxanası, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanları və Sərəncamları Biblioqrafik göstərici № 1 (6) <http://files.preslib.az/site/decrees6.pdf>
2. Abbasov Ə.M. Heydər Əliyevin İKT siyasətinin uğurlu davamı. “Rabitə dünyası” qəzeti. 2008.
3. İKT sektoru hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatında inkişaf sürətinə görə ikinci yeri tutur http://www.yeniazerbaycan.com/Musahibe_e3586_az.html

UOT 97(479.24)

Heydər Əliyev və Azərbaycanın müasir tarixi

*ped.f.d., dos. Zənfira Mirsəfər qızı Əzizova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
zefira.azizova@mdu.edu.az*

Hər bir xalqın əsrlər boyu zənginləşən dövlətçilik ənənələrinin vahid sistem halına gəlməsi uzunmüddətli təkamül prosesinin nəticəsidir. Hər bir millət, hər bir dövlət bu təkamül prosesində torpağını, xalqını sevən, onu mübarizə meydanında qələbəyə doğru aparan rəhbərə, şəxsiyyətə ehtiyac duyur. Tanrı belə şəxsiyyətlərə həm də xilaskarlıq missiyası verir – zamanın ən sərt sınaqlarından çıxmış bu insanlar bütöv bir millətin azadlıq, müstəqillik ideyalarını gerçək həyatda reallaşdırmağa nail olurlar. Belə şəxsiyyətlərdən biri də Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevdir. Məhz buna görə də Heydər Əliyev irsinin öyrənilməsi bütün zamanlar üçün əhəmiyyətlidir.

Azərbaycanın milli ideologiyasının və dövlətçiliyinin təməl prinsiplərinin müəyyən edilməsi məsələsi ölkəmiz 1991-ci il oktyabr ayının 18-də özünün dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra çox ciddi diskussiya mövzusu olmuşdur. Müstəqilliyinə yenidən qovuşmuş dövlətimizin və xalqımızın gələcək inkişafı ilə əlaqədar müxtəlif təkliflər səsləndirilirdi. Düzdür, ölkəmiz dövlət müstəqilliyinə qovuşarkən XX əsrin əvvəllərində mövcud olmuş Xalq Cümhuriyyətinin müəyyən ənənələri var idi. Amma Xalq Cümhuriyyətinin az müddətdə mövcud olması və müəyyən prinsipləri ortaya qoya bilməməsi XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində milli ideya axtarışı baxımından Azərbaycanda bir boşluğun olduğunu büruzə verdi. Türkcülüyə istinad etmək, dinə söykənmək və digər prinsipləri qəbul etmək təklifi ilə çıxış edənlər var idi. Amma bu təkliflərin hər biri yarımçıq idi, nə isə çatışmırdı. Bu prinsipləri tamamlamaq, inkişaf etdirmək, möhkəmləndirmək və qətiləşdirmək lazım idi. Məhz Ümummilli lider Heydər Əliyev bunu qətiləşdirdi, millətimizin və dövlətimizin ideoloji xəttini, söykənəcəyi təməl prinsiplərini bir irs olaraq müəyyənləşdirdi.

1993-cü ilin iyun ayından sonrakı bütün dövr ərzində Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi daim inkişaf etmiş və böyük uğurlar qazanmışdır. Azərbaycan uğurlu xarici siyasət yeritməklə yanaşı səmərəli iqtisadi siyasət həyata keçirməyə başlamışdır. Respublikamız dünyaya inteqrasiya prosesində öz inamlı addımlarını atdı. Azərbaycan iqtisadiyyatı, Azərbaycan təhsili Avropa və ya dünya iqtisadiyyatına, təhsil sistemində qaynayıb-qarışdı. Belə qaynayıb-qarışma üçün yeni təfəkkür tələb olunurdu. Dünya standartlarına uyğun yeni təhsil texnologiyalarını tətbiq etmək üçün Təhsil Problemləri İnstitutu nəzdində 7 pilot mərkəz, 20 pilot məktəb fəaliyyətə başladı. Bu metodlarla hazırlanmış kadrlar dünya və Avropa ölkələrində çox məharətlə iş qoşula bilirdilər. Türkiyənin ölkəmiz üçün hazırladığı kadrlar artıq dünya tendensiyalarını təhlil etmək iqtidarına malik idilər. “Azərbaycanda yaranmış təhsil sistemi, XX əsrdə yaranmış təhsil sistemi bizim böyük sərvətimizdir və XXI əsrə biz müstəqil dövlət olaraq, həmin bu sərvətlə, həmin bu böyük potensialla başlamışıq.” [1, s.411-414]

H.Əliyevin hakimiyyətə qayıtdığı ilk günlərdən fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri də gənclərlə iş sahəsində dövlət siyasətinin müəyyənəşdirilməsi, ölkənin ictimai-siyasi həyatında gənclərin fəal iştirakının təmin olunması olmuşdur. O, 1994-cü ildə Gənclər, İdman Nazirliyinin yaradılması haqqında fərman imzaladı. Bu dövrdən başlayaraq gənclər siyasətinin işlənilməsi və həyata keçirilməsi sahəsində bir sıra işlər görüldü. Ümumiyyətlə, nazirliyin yarandığı ilk günlərdən qarşıya qoyulan məqsədlərdən biri gənc nəsli Vətənə sədaqət, Azərbaycan xalqının dilinə, tarixinə, mədəniyyətinə, adət-ənənələrinə, dövlət rəmzlərinə hörmət və məhəbbət ruhunda tərbiyə etmək olmuşdur. H.Əliyevin tərbiyə konsepsiyasına daxil olan şərtlər sırasında dövlət müstəqilliyinin öyrədilməsi başlıca yer tutur. “Məktəblərimizdə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin, azadlığının mənası, məzmunu çox geniş tədris olunmalıdır. Bu çox əhəmiyyətlidir, çünki vətənpərvərlik hissləri insanlara uşaq vaxtlarından aşılmalıdır.” – deyən H.Əliyev öyrədirdi ki, “Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini təmsil edən Azərbaycanın bayrağına münasibət, onun müqəddəsliyini duymaq hər bir cocuqda, yeniyetmədə daxildən olmalıdır. Azərbaycanın bayrağı sadəcə bayraq deyil. O, bizim dövlətçiliyimizin, müstəqilliyimizin rəmzidir.” Bayrağa olan məhəbbət, eyni zamanda, vətənə, xalqa, dövlətə məhəbbətdir. Eləcə də Azərbaycanın gerbi, himni milli iftixar mənbəyidir. Azərbaycan vətəndaşının dünyada fəxarət rəmzidir.

“Güclü məntiqi, vətəndaşlıq əqidəsi olan, ziyalıların psixologiyasını və həyatını dərinləndirən Heydər Əliyev mənəvi-psixoloji vəziyyəti dəyişdirməyə, dövlətə və sabahkı günə, elmin, təhsilin, mədəniyyətin yenidən dirçəlməsinin çox da uzaqda olmadığına insanlarda inam yaratmağa nail oldu.” [2.14]

H.Əliyevin vətəndaşlıq dərslərinin məzmununda xalqımızın zəngin tarixinin, dilinin, ədəbiyyatının, mədəniyyətinin, mənəviyyatının, mənəvi dəyərlərinin öyrənilməsi məsələləri geniş yer tutur. Bütün bunları mükəmməl bilən və öz fəaliyyətində sevgi və bacarığı ilə təzahür etdirən insan həqiqi mənada vətəndaş məziyyətlərini nümayiş etdirə bilər.

Ölkəmiz H.Əliyevin uzaqgörən müdrik siyasəti və rəhbərliyi ilə Avropa Şurasına üzv oldu və üzünə düşən bütün öhdəlikləri demokratiya və xalqın tərəqqisi naminə yerinə yetirdi. Azərbaycan 137 ölkə ilə diplomatik əlaqə qurdu, Vyana Konvensiyasının iştirakçısı olan bütün ölkələrlə respublikamız arasında konsulluq münasibətləri yaradıldı. Azərbaycanda 63 xarici dövlətin səfirliyi fəaliyyət göstərməyə başladı. Bunların 24-ü bilavasitə Bakıda, 39-u isə həmin dövlətlərin Ankara, Moskva, Tehran və Tbilisi şəhərlərindəki səfirliklərində akkreditə olunmuşdur. Azərbaycanın öz növbəsində 21 xarici ölkədə səfirlik, baş konsulluq və daimi nümayəndəlikləri fəaliyyət göstərirdi.

Ulu öndər H.Əliyevin söylərinin nəticəsi idi ki, ölkəmiz dünyanın 120-dən artıq ölkəsi ilə ticarət edirdi. Ölkənin xarici ticarət dövriyyəsi gündən-günə genişləndirdi.

1994-cü il sentyabr ayının 20-də Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda olan “Azəri”, “Çıraq”, “Günəşli” yataqlarının müştərək işlənməsi üçün dünyanın 11 neft şirkəti ilə müqavilə imzalandı. Bu müqavilə “Əsrin müqaviləsi” adını almışdı. 1998-çi il mart ayının 24-də uzunluğu 1400 km.olan Bakı-Novorossiysk neft kəməri ilə “Çıraq” yatağından hasil olunmuş neft ixrac olundu. 1999-cu il aprel ayının 17-də Azərbaycan, Gürcüstan və Ukrayna prezidentlərinin iştirakı ilə Bakı-Supsa neft kəmərinin açılışı oldu. Hasil olunan neft bu kəmərlər vasitəsi ilə dünya bazarına çıxarıldı. Bir sıra ölkələrin şübhə ilə yanaşdıqları bu ideyanın gerçəkləşməsi üçün Ulu Öndər böyük səylər göstərmişdi. 1998-ci ilin noyabr ayında ATƏT-in İstanbulda keçirilən zirvə görüşündə Türkiyə, Azərbaycan, Gürcüstan, Qazaxıstan prezidentləri Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri haqqında müqavilə imzaladılar. 2002-ci il sentyabr ayının 18-də Azərbaycan neft strategiyasında çox böyük tarixi hadisə baş verdi. Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin təməlinin qoyulması mərasimi keçirildi. Təməl daşının qoyulması mərasimində çıxış edən Ulu öndər H.Əliyev demişdir: “...Bütün bu layihələr Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına yönəldilibdir. Azərbaycanda zəngin qaz yataqlarının olması Bakı-Ərzurum qaz kəmərinin çəkilməsini də zəruri etmişdir”. Azərbaycan təkəcə neft-qaz sənayesi ilə deyil, digər sahələr ilə də dünyaya inteqrasiya olunmuşdur. Energetika sahəsində Yaponiya ilə əməkdaşlığını genişləndirmişdi. H.Əliyevin Çinə səfəri zamanı Çin, Hindistan, Pakistan və digər ölkələrlə iqtisadi əlaqələrə dair müqavilələr imzalanmışdı. H.Əliyevin iqtisadi siyasətində Böyük İpək Yolu strategiyası çox əhəmiyyətli yer tutur. Tarixi İpək Yolunun bərpaı ideyası

Ümummilli lider H.Əliyevə məxsusdur. Bu yolun bərpa olunması məqsədi ilə Bakıda xüsusi konfransın keçirilməsi də məhz Ulu Öndərin söyləri nəticəsində mümkün olmuşdur. 1998-ci il sentyabr ayının 8 və 9-da Böyük İpək Yolunun bərpası məqsədilə Bakıda keçirilən beynəlxalq konfransda 32 ölkənin və 13 beynəlxalq təşkilatın nümayəndələri iştirak etmişdi. Böyük İpək Yolu 11 milyon km² ərazidə yerləşən və 200 milyon insanı birləşdirən türk dünyasının tərəqqisi və zənginləşməsinin yeni vasitəsi demək idi. Azərbaycan üçün çox böyük iqtisadi səmərə verəcək İpək Yolunun çəkilməsi H.Əliyevin uzaqgörənliyinin əyani təzahürüdür.

H.Əliyev siyasi kursu bu gün Azərbaycanı dünya birliyinin fəal üzvünə çevirib. Bu gün Azərbaycan dünya dövlətləri ilə bərabərhüquqlu tərəfdaşlıq münasibətləri qurub, onların bəziləri ilə strateji müttəfiqdir. Bu Azərbaycanın beynəlxalq aləmdəki mövqeyini daha da gücləndirir, respublikamızın rəyinin nəzərə alınmasını şərtləndirir. H.Əliyevin Azərbaycan dövləti qarşısındakı ən böyük xidmətlərindən biri də onun Azərbaycana yeni dövlət idarəçiliyi fəlsəfəsi, mədəniyyəti gətirməsidir. “Heydər Əliyevin dövlətçilik təfəkkürü, uzaqgörənliyi və liderlik keyfiyyəti müstəqillik dövründə özünü bariz göstərdi. Onun fəaliyyəti bir unikal idarəçilik sistemi idi.” [3, s.10]

H.Əliyev sanki bir ilğım sürəti ilə Azərbaycanı dünya siyasətinə qoşurdu. Hadisələr elə tez bir zamanda baş verirdi ki, düşmənlərimizin əqli təfəkkürü öz kölgələrini belə ötə bilmirdi. Dinamizm burulğanı onları sanki böyük bir azon dəliyinə yuvarlayırdı. Düşmən mövqeyi tutanlar sarsılmağa başlamışdır.

“Mərd Azərbaycan xalqını həmişə olduğu kimi, dərd qarşısında əyilməməyə, dövlət müstəqilliyimizin əbədiliyi naminə daha mətin və mübariz olmağa çağırıram. Biz milli-mənəvi bütövlüyümüzə, Azərbaycan dövlətçiliyi ətrafında sarsılmaz birliyimizlə haqqın və ədalətin təntənəsinə nail olacağıq” Heydər Əliyev. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. Bakı şəhəri, 25 fevral 1997-ci il. [4.]

Bir-birinin ardınca tikilən zavodlar, idman kompleksləri, körpülər, dəryaçalar, elektrik stansiyaları, ordu quruculuğu, hərbi akademiyalar, hava və dəniz nəqliyyatı, hərbi sənaye kompleksi, diaqnostika mərkəzləri, aqrar infrastrukturun inkişafı, tariximizi əks etdirən muzeylərin açılışı, ölkəmizdə müxtəlif nazirliklərin yaradılması, sərhədlərimizin həm havadan, həm qurudan qorunması və s. Azərbaycanımızın inkişafıdır.

Heydər Əliyev dühasının Azərbaycan xalqı qarşısında ən böyük tarixi xidmətlərindən biri də azərbaycançılıq ideologiyasının inkişaf etdirməsi oldu. Azərbaycançılıq ideologiyasını bütün dünya azərbaycanlılarının əsas ideya qaynağına çevirmək üçün məhz Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə Bakıda 2001-ci ilin noyabrında dünya azərbaycanlılarının I qurultayı keçirildi. Qurultay Heydər Əliyevin azərbaycanlıların həmrəyliyi uğrunda uzun illər ərzində apardığı siyasətin təntənəsi idi.

Heydər Əliyev zəmanəsinin böyük filosofu idi. Onun fəlsəfəsi sülh fəlsəfəsi idi.

Danılmaz bir həqiqətdir ki, Heydər Əliyevin həyat prinsipi həmişə ədalət, sülh, əmin-amanlıq və xalqın rifahı, dövlətin qüdrətinin və təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsi olmuşdur. Bu gün fəxrlə deyə bilərik ki, belə xoşbəxt xalqlardan biri də Azərbaycan xalqıdır. Azərbaycanın tarixi dahi şəxsiyyətlərin tarixidir. Azərbaycanın müasir tarixi isə xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Heydər Əliyev həmişə çıxışlarında yazıçı və şairlərimizin, alimlərimizin, mədəniyyət xadimlərimizin böyük potensiala malik olduğunu bildirmiş, Azərbaycan xalqının təhsillənməsində, biliklənməsində, elm və mədəniyyətimizin, mənəviyyatımızın inkişafında böyük rolu olduğunu bildirmişdir. Bəli, iftixar hissi ilə demək olar ki, Heydər Əliyev respublikaya rəhbərlik etdiyi 34 illik dövrdə böyük təşkilatçılıq, nəhəng quruculuq işləri ilə yanaşı, zəngin elmi-nəzəri, mənəvi bir irs yaratmışdır. Bu irs qiymətli mənəvi sərvət kimi elmimizin və mədəniyyətimizin "qızıl fondu"na daxil edilmişdir.

Heydər Əliyev vətən elminin hamisi, alimlərin böyük dostu idi. Ulu Öndər ziyalıların fəvqündə dayanan ziyalı idi. Bəli, Heydər Əliyev bəşəriyyət üçün adi vətəndaş olmayıb. O, əqli, zəkası, idrakı ilə seçilən görkəmli dövlət xadimi kimi məşhur şəxsiyyətlərin önündə gedib. Onun hünəri ilə müstəqil Azərbaycan Respublikası formalaşmış. Ölkədə hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət qurulub.

Azərbaycan dili Azərbaycan xalqına qaytarılıb. Heydər Əliyev üçün ana dili azərbaycançılığın başlanğıc məqamı, təməl prinsipi olmuşdur. Heydər Əliyevin dil siyasətində sərhəd məhdudiyəti

yoxdur. Həmin siyasəti bir köklü ağaca bənzətsək, onun ana sütunu Azərbaycan dili, budaqları isə dünya dilləridir. Müdrik rəhbər yaxşı başa düşürdü ki, xalqa milli-mənəvi dəyərlərini aşılamaq üçün ona ilk növbədə öz dilini sevdirmək lazımdır.

O, "Gənclər bizim gələcəyimizdir" dedikdə Azərbaycanın gələcəyinin ağıllı, savadlı, bacarıqlı gənclərin əlində olmasını arzulayırdı. Bir millətin mövcud olması üçün onun sağlam gəncliyinin olması vacib şərtidir. Çünki hər bir ölkədə dövlətçiliyin, müstəqilliyin daha da möhkəmləndirilməsi, gələcəyin etibarlı təminatı intellektual səviyyəli potensial kadrların yetişdirilməsindən, onların aparıcı qüvvəyə çevrilməsindən çox asılıdır. Bu gün Azərbaycanda gənclər siyasəti dövlət siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir.

Azərbaycan xalqı və dövləti mövcud olduqca Heydər Əliyevin dövlətçilik irsinə daim müraciət ediləcək. Onun nurlu adı, Vətəni naminə gördüyü böyük işlər insanların yaddaşında əbədi yaşayacaqdır. Heydər Əliyevin duhası ilə tarixinin şanlı səhifələri yazılan Azərbaycanı işıqlı və daha qüdrətli sabahlar gözləyirdi. Buna heç kəsin şübhəsi yox idi. Çünki onun başladığı və uğurla həyata keçirdiyi siyasi kursu Heydər Əliyev məktəbinin layiqli davamçısı prezident İlham Əliyev uğurla reallaşdırır. Və 2020-ci ilin axırlarında torpaqlamızda gedən 44 günlük Vətən müharibəsində Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə tək-cə Qarabağ deyil, Azərbaycan dövlətinin əzəməti və xalqın dövlətinə olan inamı geri qayıtdı.

Bəli, səma təmiz olduqca, uzaq üfüqlər daha aydın görünür. Doğma vətənimizin göylərində qara buludlar çəkildikcə yeni, müstəqil Azərbaycanımızın gələcəyi daha parlaq, daha işıqlı görünür. Bunun üçün prezidentimiz İlham Əliyev cənablarının ətrafında sıx birləşməli, öz işimiz, əməyimiz, hünərimizlə ona yardımçı olmalıyıq. Bunu bizdən həmişəlik əbədiyyətə qovuşan xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin ruhu tələb edir!

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan təhsil siyasəti, Bakı, 2005, s.411-414
2. Aqiyə Naxçıvanlı. Heydər Əliyev: təhsil, bilik, məktəb. Bakı, 2006, s.14
3. Aydın Mirzəzadə . Azərbaycan,zaman, inkişaf. Bakı, 2008, s.10
4. Heydər Əliyev: mənəviyyat, mənəvi dəyərlər, mənəvi tərbiyə. Bakı şəhəri, 25 fevral 1997-ci il.

UOT 316.37;b 81(091); 81(092)

Heydər Əliyev və Azərbaycan dili

*fil.f.d., dos. Namaz Rizvan oğlu Manafov
Mingəçevir Dövlət Universiteti
namaz.manafov@mdu.edu.az*

*fil.f.d. Maarifə Nuh qızı Manafova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
maarifa.manafova@mdu.edu.az*

“Millətin milliliyini saxlayan onun dilidir. Şübhəsiz ki, musiqi də, ədəbiyyat da, ayrı-ayrı tarixi abidələr də millətin milliliyini təsdiq edir. Amma millətin milliliyini birinci təsdiq edən onun dilidir. Əgər Azərbaycan dili olmasa, Azərbaycan dilində ədəbiyyat da olmaz. Azərbaycan dili olmasa, Azərbaycan dilində mahnılar olmaz, musiqi olmaz. Bunların hamısı bir-birinə bağlıdır.

Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi yaşaması, möhkəmlənməsi, inkişaf etməsi bizim ən böyük nailiyyətlərimizdən biridir. Bu, təkcə, dil məsələsi deyil, həm də azərbaycançılıq məsələsidir.”

Heydər Əliyev

Heydər Əliyev Müstəqil Azərbaycan Respublikasının qurucusu, memarı kimi böyük şəxsiyyət idi. Onun çoxsahəli xidmətləri içərisində doğma ana dilinə - Azərbaycan dilinə nüfuz gətirməsi xüsusi qeyd olunmalıdır.

“Dilimiz çox zəngin və ahəngdar dildir, dərin tarixi köklərə malikdir. Şəxsən mən öz ana dilimi çox sevir və bu dildə danışmağım fəxr edirəm.”

Bu fikir Heydər Əliyevə məxsus olmaqla, həm də dövlətin atributlarından biri kimi dilə önəm verir, onun dəyərini artırır.

Heydər Əliyev 1969-cu ildə hakimiyyətə gəldiyi gündən milli dilimizin xilaskarı kimi tarixə öz ədədi imzasını qoydu.

Azərbaycan dilinin dövlət səviyyəsində qorunması və dövlət dilinə çevrilməsi Azərbaycan xalqının böyük oğlu, dahi siyasətçi Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bu iş Heydər Əliyevin həyat amalında, fəaliyyətində xüsusi yer tutur.

Ümummilli Liderin ana dilimizin inkişafına göstərdiyi qayğı və diqqət son dərəcə dəqiq, düşünülmüş və uzaqgörən dil siyasətinin nəticəsində mümkün olmuşdur.

Bu şərəfli tarixi yolun başlanğıcı hələ 1970-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin 50 illik yubileyində respublika rəhbərinin o dövr üçün, kommunist rejimi üçün fəvqəladə hadisə sayılan Azərbaycan dilində çıxış ilə başlandı.

Bu tarixi çıxış ziyalılara, bütün xalqa Ulu Öndərin Azərbaycan dilinə qayğı və ehtiramı haqda xəbərdarlıq idi və bu proses sonralar milli özünüdərkədə müstəsna rol oynadı. Çox keçmədi ki, Azərbaycan dili nüfuzlu məclislərə, dövlət əhəmiyyətli tədbirlərə yol açdı [2].

Məlum olduğu kimi, 1977-ci ildə SSRİ-nin yeni Konstitusiyası təsdiq edildi. Həmin Konstitusiyada dövlət dili haqqında maddə yox idi. Ayrı-ayrı respublikalarda qəbul edilmiş konstitusiyaların heç birində həmin maddə öz əksini tapmamışdı.

Azərbaycanda isə vəziyyət başqa cür idi. O vaxt Azərbaycan Respublikasının rəhbəri olan Heydər Əliyev dil məsələsində öz mövqeyini çox cəsarətlə, qətiyyətlə bildirmişdi. Ulu Öndər ana dilinin dövlət dili olması uğrunda mübarizəni davam etdirdi, ziyalıları, bütün xalqı ana dilinin dövlət dili kimi yaşamaq hüququ uğrunda mübarizəyə cəlb etdi.

1978-ci il Konstitusiyası həqiqətən Heydər Əliyevin öz xalqı, öz vətəni qarşısında göstərdiyi böyük xidmət idi. Nəticədə Azərbaycan Konstitusiyası böyük tarixi şəxsiyyət Heydər Əliyevin təklif etdiyi şəkildə qəbul olundu: Azərbaycan dili dövlət statusu aldı. Ulu Öndər bununla gələcək müstəqil dövlətçiliyin milli atributlarının birini məharətlə qorudu.

Azərbaycan dövlətinə rəhbərlik etdiyi illərdə Heydər Əliyev ana dilinin - Azərbaycan dilinin qorunub saxlanması, yaşaması və daha da inkişafı üçün aşağıdakı böyük tarixi işlər görmüşdür;

- *Azərbaycan dili dövlət dili olaraq Azərbaycan SSR-in müvafiq qanunlarında (xüsusilə, Əsas Qanunda - Konstitusiyada) öz əksini tapmış, Moskvanın etirazlarına baxmayaraq, respublikada rus dili ilə yanaşı, Azərbaycan dilinin də rəsmiliyi təmin edilmişdir;*

- *Azərbaycan dilli məktəbin, maarifin inkişafına xüsusi qayğı göstərilmiş, bir sıra digər sovet respublikalarından fərqli olaraq, Azərbaycanda gəncliyin ana dilində təhsilinə üstünlük verilmişdir;*

- *Azərbaycan dilində mətbuatın, elmin tərəqqisi üçün dövlət rəhbərliyi əlindən gələni etmiş, Azərbaycanın böyük yazıçıları öz əsərlərini, demək olar ki, yalnız ana dilində yazmış, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının aparıcı mətbuat orqanları - “Azərbaycan”, “Ulduz” jurnalları, “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti Azərbaycan dilində çıxmışdır;*

- *Azərbaycan dilinin tarixi o zamana qədər görünməmiş ardıcılıqla araşdırılmış, coxcildlik “Müasir Azərbaycan dili” kitabları yazılmış, ali məktəblər üçün “Müasir Azərbaycan dili” (dördcild) və “Azərbaycan dilinin dialektologiyası” dərslikləri Azərbaycan Dövlət mükafatına layiq görülmüş, ana dili alimlərinin əməyi yüksək qiymətləndirilmiş, Azərbaycan dilinin nüfuzu bir daha təsdiq edilmişdir;*

- *həm rəsmi, həm də qeyri-rəsmi yığıncaqlarda, məclislərdə Azərbaycan dilində danışmaqdan cəkinməyən respublika rəhbəri praktik olaraq ana dilinin ictimai-siyasi mövqeyinin yüksəlməsinə bilavasitə təsir göstərmiş, başqalarına nümunə vermişdir [1].*

80-ci illərin sonu, 90-cı illərin əvvəllərində, xüsusilə Xalq Cəbhəsinin hakimiyyətdə olduğu illərdə buraxılan səhvlər milli dilin – Dövlət dilinin nüfuzuna mənfi təsir göstərdi. Azərbaycan dilinə müxtəlif münasibətlər özünü büruzə verdi. Hətta Milli Məclis səviyyəsində “Azərbaycan dili” terminindən imtina etdilər. AXC-Musavat hakimiyyəti xalqın rəyini nəzərə almadan, referendum keçirmədən 1992-ci ilin dekabrında Dövlət dili haqqında Qanunu “müzakirə” edərək Azərbaycanda dövlət dilinin “Türk dili” olması barədə qərar qəbul etdi. Hətta təcili olaraq ana dili dərsliklərini “türk dili” adlı dərsliklərlə əvəzləyərək çapını da həyata keçirdilər.

Geniş, hərtərəfli müzakirələr aparılmadan ana dilinin “Türk dili” adlandırılması xalq arasında narazılıqla qarşılandı.

Ulu öndər Heydər Əliyev sonralar bu məsələyə münasibət bildirərkən Milli Məclisin qəbul etdiyi qərarı kəskin pisləyərək demişdi: “Bu böyüklükdə tarixi bir qərar Azərbaycan xalqının iradəsi nəzərə alınmadan 26 nəfər tərəfindən qəbul olunubdur. Burada da böyük bir səhv buraxılıbdır.”

Xalqın təkidli tələbi və xahişi ilə 1993-cü ildə yenidən siyasi hakimiyyətə gələn Heydər Əliyev digər sahələrdə olduğu kimi, milli mənəvi dəyərlərimizin qorunması, adət-ənənələrimizin, milliliyimizin inkişafı məsələsini diqqətdə saxlamışdır.

Azərbaycan dilinin işlənməsi və inkişaf etdirilməsi məsələsinə xüsusi önəm yetirən Heydər Əliyev mütəxəssislərin iştirakı ilə müzakirələr keçirdi.

Dövlət dilinin adı ilə bağlı keçirilən geniş, ictimai müzakirələr Azərbaycan dilinin nüfuzunun artmasına təsir etdi, dövlət dilinin müstəqil dövlət üçün nə demək olduğunu göstərdi. Həmin müzakirələr göstərdi ki, yalnız milli ictimai təfəkkür deyil, bilavasitə mütəxəssislər də ana dilinin “Türk dili” adlandırmasının əleyhinədir. Hər şeydən əvvəl ona görə ki:

a) *İki müstəqil türk mənşəli dilin hər ikisinin eyni bir adla adlandırılması özünü doğrultmur və təcrübədə onları istər-istəməz ayrı-ayrı adlarla (Azərbaycan türkcəsi, Türkiyə türkcəsi) adlandırmaq lazım gəlir;*

b) *Azərbaycan ərazisində yaşayan qeyri-türk mənşəli müxtəlif xalqlar, etnoslar (talışlar, tatlar, kürdlər, ləzgilər və s.) Azərbaycan dilinin türk dili adlandırılmasından narahat olurlar. Bir sıra qüvvələr isə bundan istifadə edərək “xırda millətçilik” hissələrini qizışdırırlar;*

c) *“Azərbaycan dili” adı artıq bir neçə on ildir ki, uğurla işlənir, kifayət qədər işlənmə təctübəsinə malikdir [1].*

Bütün bunlar nəzərə alınaraq (eyni zamanda referendumun nəticələrinə əsaslanaraq) müstəqil Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dövlət dilinin adı “Azərbaycan dili” kimi qeyd edildi (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 12 noyabr 1995-ci il, Maddə 21).

Konstitusiyada Azərbaycan dili milli dövlətçiliyimizin rəmzlərindən biri olaraq təsbit edildi.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra dövlətə və xalqa rəhbərlik edən Ümummilli Lider ana dili məsələsinə yeni səviyyədə yanaşmağın təcrübəsini verdi.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin imzaladığı “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” 18 iyun 2001-ci il tarixli, 506 sayılı fərman, “Azərbaycan Respublikası Dövlət Dil Komissiyasının tərkibinin təsdiq edilməsi haqqında” 4 iyul 2001-ci il tarixli, 76 nömrəli sərəncam, “Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında” 9 avqust 2001-ci il tarixli, 552 nömrəli sərəncam və nəhayət, 2003-cü il yanvarın 2-də qüvvəyə minmiş “Azərbaycan Respublikasının dövlət dili haqqında” qanun ölkəmizdə dil siyasəti və dil quruculuğunun mükəmməl konsepsiyasını, onun uzun-müddətli strategiyasını və aydın proqramını verən tarixi qanunvericilik aktlarıdır [3].

Heydər Əliyev Azərbaycan dilini qorudu, yaşatdı və dövlət dili səviyyəsinə qaldırdı. Ulu Öndərin dil siyasəti bu gün onun siyasi kursunun layiqli davamçısı möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir.

Heydər Əliyevin dil siyasəti, onun dilimizin inkişafı yönündə göstərdiyi tarixi xidmətlər əsl məktəbdir və bu məktəbin təcrübəsindən zaman-zaman istifadə olunacaqdır.

Ana dilimizi qorumaq və inkişaf etdirmək hər bir azərbaycanlının müqəddəs borcudur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Cəfərov N. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Seçilmiş əsərləri. X cild.
2. Əliyev V. Heydər Əliyevin dil siyasəti. Bakı: Nurlan, 2003, 100 s.
3. Əkbərli H., Dövlətoğlu M. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. “Azərbaycan müəllimi” qəz., 2009, 12 iyun, s. 1, 2

UOT 518.0

Krılov metodunun tətbiq olunma xüsusiyyətləri

f.-r.f.d., dos. Mehman Bulud oğlu Rəsulov
Mingəçevir Dövlət Universiteti
mehman.rasulov@mdu.edu.az

$A = \|a_{ij}\|$ ($i, j = \overline{1, n}$) matrisinin xarakteristik çoxhədlisi

$$D(\lambda) = \det(A - \lambda E) = (-1)^n [\lambda^n - \sigma_1 \lambda^{n-1} + \sigma_2 \lambda^{n-2} - \dots + (-1)^n \sigma_n] \quad (1)$$

şəklindədir [2, 3, 4], burada E ilə $n - \text{ölçülü}$ vahid matris işarə edilib,

$$\sigma_1 = \sum_{i=1}^n a_{ii}, \quad \sigma_n = \det A. \quad (2)$$

Bu çoxhədlinin əmsallarını tapmaq üçün müxtəlif üsullar vardır (Krılov, Danilevski, Lerverye və s.) [2, 4].

Krılov üsulu ilə əmsallar tapmaq üçün əvvəlcə (1) çoxhədlisini

$$D(\lambda) = \det(A - \lambda E) = (-1)^n [\lambda^n + p_1 \lambda^{n-1} + \dots + p_{n-1} \lambda + p_n] \quad (3)$$

şəklində yazıb, sonra Hamilton–Keli teoremini tətbiq edirlər:

$$A^n + p_1 A^{n-1} + p_2 A^{n-2} + \dots + p_{n-1} A + p_n E = 0. \quad (4)$$

Sonra ixtiyari sıfırdan fərqli

$$[y^{(0)}]^{tr} = [y_1^{(0)}, y_2^{(0)}, \dots, y_n^{(0)}] \quad (5)$$

vektorunu sağ tərəfdən (4) bərabərliyinə vurulur:

$$A^n y^{(0)} + p_1 A^{n-1} y^{(0)} + \dots + p_n y^{(0)} = 0. \quad (6)$$

$$A^k y^{(0)} = y^{(k)} \quad (k = 1, 2, \dots, n) \quad (7)$$

qəbul etsək, onda (6)-dan yazıla bilər:

$$y^{(n)} + p_1 y^{(n-1)} + \dots + p_n y^{(0)} = 0. \quad (8)$$

(8) vektor bərabərliyi məchul $p_1, p_2, \dots, p_n$ əmsallarına nəzərən xətti cəbri tənliklər sistemidir.
(5) bərabərliyinin sağ tərəfini

$$c'_i = [0, 0, \dots, 0, 1, 0, \dots, 0] \quad (9)$$

vektoru kimi qəbul edək və bu vektora uyğun olaraq, (8) sisteminin baş determinantını Δ_i ilə işarə edək. Aşağıdakı hallar ola bilər:

I hal. $\exists i, j \in \{1, 2, \dots, n\} (i \neq j)$ ədədləri var ki,

$$\Delta_i \neq 0, \Delta_j = 0. \quad (10)$$

Bu halda (8) sistemindən həm n dərəcəli $P_n(\lambda)$, həm də m ($m < n$) dərəcəli $P_m(\lambda)$ çoxhədlisi tapırıq. $P_n(\lambda)$ çoxhədlisi xarakteristik çoxhədli, $P_m(\lambda)$ çoxhədlisi isə onun bölənlərindən biri olacaq.

Qeyd 1. $n - m \leq 2$ olduqda $P_m(\lambda)$ və $P_n(\lambda)$ çoxhədlilərinin əmsallarından istifadə edərək digər məxsusi ədədləri də tapmaq olar, belə ki, A matrisinin $\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_n$ məxsusi ədədləri üçün

$$\lambda_1 + \lambda_2 + \dots + \lambda_n = \sigma_1, \quad \lambda_1 \cdot \lambda_2 \cdot \dots \cdot \lambda_n = \det A \quad (12)$$

münasibətləri doğrudur [1, 3].

Tapılmış λ_0 məxsusi ədədinin $D(\lambda)$ üçün k təkrarlanma dərəcəsini müəyyən etmək üçün

$$D(\lambda_0) = D'(\lambda_0) = \dots = D^{(k-1)}(\lambda_0) = 0, \quad D^{(k)}(\lambda_0) \neq 0 \quad (13)$$

münasibətlərindən istifadə etmək olar [1].

II hal. $\forall i \in \{1, 2, \dots, n\}$ üçün $\Delta_i \neq 0$. Bu halda (8)-dən n -dərəcəli $D(\lambda)$ xarakteristik çoxhədlisi tapılır.

III hal. $\forall i \in \{1, 2, \dots, n\}$ üçün $\Delta_i = 0$. Bu halda (8)-dən m ($m < n$) dərəcəli $P_m(\lambda)$ çoxhədlisi tapılır. Bu halda da Qeyd 1-dən istifadə etmək olar, belə ki, tapılmış λ_0 məxsusi ədədinin $P_m(\lambda)$ üçün k təkrarlanma dərəcəsini müəyyən etmək üçün aşağıdakı şərtləri yoxlamaq lazımdır:

$$P_m(\lambda_0) = P'_m(\lambda_0) = \dots = P_m^{(k-1)}(\lambda_0) = 0, \quad P_m^{(k)}(\lambda_0) \neq 0.$$

Qeyd 2. Tapılmış λ_0 məxsusi ədədinin $D(\lambda)$ üçün təkrarlanma dərəcəsini müəyyən etmək üçün sonlu fərqlərdən və determinantın törəməsindən də istifadə etmək olar [1]:

$$D'(\lambda) = \lim_{h \rightarrow 0} \frac{D(\lambda+h) - D(\lambda-h)}{2h},$$

$$D''(\lambda) = \lim_{h \rightarrow 0} \frac{D(\lambda+h) - 2D(\lambda) + D(\lambda-h)}{h^2},$$

$$D'(\lambda) = \begin{vmatrix} a_{11} - \lambda & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} - \lambda & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} - \lambda \end{vmatrix} = \begin{vmatrix} -1 & 0 & \dots & 0 \\ a_{21} & a_{22} - \lambda & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} - \lambda \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} a_{11} - \lambda & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ 0 & -1 & \dots & 0 \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_{n1} & a_{n2} & \dots & a_{nn} - \lambda \end{vmatrix} +$$

$$\dots + \begin{vmatrix} a_{11} - \lambda & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} - \lambda & \dots & a_{2n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ 0 & 0 & \dots & -1 \end{vmatrix}.$$

Göründüyü kimi, sağ tərəfdəki determinantlar $(n - 1)$ tərtibli determinantlarla ifadə edilə bilər [1]. $n = 4, n = 3$ olduqda sağ tərəfdəki determinantlar asan hesablanır.

Qeyd 3. III halda $n - m > 2$ olarsa, xarakteristik çoxhədlinin özünü tapmaq üçün $P_m(\lambda) = 0$ tənliyinin köklərini və onların təkrarlanma dərəcələrini müəyyənləşdirmək lazımdır. $\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_p$ məxsusi ədədlərinin təkrarlanma dərəcələri $n_1, n_2, \dots, n_p$ olarsa, onda $D(\lambda)$ xarakteristik çoxhədlisi aşağıdakı kimi yazıla bilər:

$$D(\lambda) = (-1)^n (\lambda - \lambda_1)^{n_1} (\lambda - \lambda_2)^{n_2} \dots (\lambda - \lambda_p)^{n_p}, \quad n_1 + n_2 + \dots + n_p = n. \quad (14)$$

Qeyd 4. Əgər (14) şərti ödənməyə, onda (9) münasibətindəki c'_i vektorlarının birindən digərinə keçmək lazımdır ($i = \overline{1, n}$).

Misal. Verilmiş matrislər üçün xarakteristik çoxhədlini və məxsusi ədədləri tapın [5]:

$$A = \begin{bmatrix} 1 & -1 & 1 \\ 1 & 1 & -1 \\ 0 & -1 & 2 \end{bmatrix}, \quad B = \begin{bmatrix} -3 & 4 & -2 \\ 1 & 0 & 1 \\ 6 & -6 & 5 \end{bmatrix}, \quad C = \begin{bmatrix} 4 & -1 & -1 \\ 1 & 2 & -1 \\ 1 & -1 & 2 \end{bmatrix}.$$

Həlli:

A matrisi üçün $\Delta_1 = 1$, $\Delta_2 = 0$, $\Delta_3 = -2$ olur (hesablanma EXCEL cədvəl prosesində realizə olunub, (8) sistemi tərs matris üsulu ilə həll edilib).

$\Delta_1 = 1$ və $\Delta_3 = -2$ olduqda xarakteristik çoxhədli

$$D(\lambda) = (-1)^3(\lambda^3 - 4\lambda^2 + 5\lambda - 2)$$

şəklində tapılır, $\Delta_2 = 0$ şərtindən isə $P_2(\lambda) = \lambda^2 - 3\lambda + 2$ tapılır. Beləliklə, $\lambda_1 = 1$, $\lambda_2 = 2$, $\lambda_3 = 1$ tapılır.

B matrisi üçün $\Delta_1 = 12$, $\Delta_2 = -24$, $\Delta_3 = 6$ olur. Hər üç halda

$$D(\lambda) = (-1)^3(\lambda^3 - 2\lambda^2 - \lambda + 2)$$

olur.

Məxsusi ədədlərdən hökmən biri həqiqi ədəddir, bu da 2-nin bölənləri ola bilər: ± 1 , ± 2 ədədlərindən biri, yəni $\lambda_1 = 1$ axtarılan məxsusi ədədlərdən biridir.

$$D(\lambda) : (\lambda - 1) = (\lambda^2 - \lambda - 2) = 0$$

yaza bilərik, deməli, $\lambda_2 = 2$, $\lambda_3 = -1$ olur.

C matrisi üçün $\Delta_1 = 0$, $\Delta_2 = 0$, $\Delta_3 = 0$ olur. $\Delta_1 = 0$ şərtindən $\lambda^2 - 5\lambda + 6 = 0$ tapırıq, yəni $\lambda_1 = 2$, $\lambda_2 = 3$ olur. Məxsusi ədədlərin (12) xassələrindən istifadə etsək, $\lambda_3 = 3$ tapa bilərik. C matrisinin xarakteristik çoxhədlisi belə olur:

$$D(\lambda) = -(\lambda - 2)(\lambda - 3)(\lambda - 3) = -(\lambda^2 - 5\lambda + 6)(\lambda - 3) = -(\lambda^3 - 8\lambda^2 + 21\lambda - 18).$$

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. M.S.Əkbərov. Cəbr və ədədlər nəzəriyyəsi. Bakı: Nurlar, 2005, 896 s.
2. И.С.Березин, Н.П.Жидков. Методы вычисления. М.: Физматгиз, 1962, 640 с.
3. И.Н.Бронштейн, К.А.Семендяев. Справочник по математике. М.: Наука, 1986, 544 с.
4. Б.П.Демидович, И.А.Марон. Основы вычислительной математики. М.: Наука, 1966, 664 с.
5. А.Ф.Филиппов. Сборник задач по дифференциальным уравнениям. М.: Наука, 1973, 128 с.

UOT 327.3

Postmünaqişə dövründə Azərbaycan Respublikasında miqrasiya prosesləri və beynəlxalq əməkdaşlıq

tar.f.d., dos. Aqil Pirmurad oğlu Əhmədov
AMEA-nın Tarix İnstitutu
agilahma@gmail.com

Postmünaqişə dövrü qalib dövlətlərin daxili və xarici siyasətində yeni eranın başlanması, əməkdaşlıq üçün perspektivlərin müzakirəsi, regional inkişafın, sülh və təhlükəsizliyin təmin olunması baxımından mühüm dövr kimi xarakterizə edilir. İki il əvvəl 2020-ci ildə tarix yazan Azərbaycan Silahlı Qüvvələri 30 ilə yaxın davam edən erməni işğalına son qoyaraq Cənubi Qafqaz regionunda yeni və davamlı inkişaf reallığının yaranmasına töhfə vermişdir. Azərbaycanın işğal altında qalan Qarabağ torpağı üzərində tam qələbə qazanması Ali Baş Komandan, Azərbaycan

Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin müdrik idarəçiliyi və düşünülmüş, dərin siyasəti nəticəsində gerçəyə çevrilmişdir.

İndi bir çox nüfuzlu beynəlxalq hərbi ekspertlər etiraf edirlər ki, Azərbaycan ən yeni texnologiya ilə XXI əsrin müharibəsini aparıb [3, s.5]. Müharibədən sonrakı inkişaf dövrü Azərbaycana olan beynəlxalq marağı bir qədər də artırmışdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq qurumlar və inkişaf etmiş dövlətlərlə münasibətləri mahiyyətə yeni əməkdaşlıq mərhələsinə keçid almışdır. Respublikanın ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlıq münasibətlərində miqrasiya, əmək miqrasiyası, miqrantların hüquqlarının qorunması, vətəndaş, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi kimi mühüm məsələlərə diqqət artmış, pandemiya şəraitində, geridə qalan sərt karantin rejimi dövründə ölkə ərazisini tərk edə bilməyən əməkçi miqrantlara sosial, hüquqi və tibbi yardımlar göstərilmişdir.

Dünya inteqrasiyası prosesində əmək qabiliyyətli əhəlinin miqrasiyası təbii proses olmaqla inteqrasiya və əməkdaşlıq forması kimi daha geniş yayılmışdır [2, s.557]. Hazırda beynəlxalq miqrasiya və inteqrasiya proseslərində azərbaycanlı əməkçi miqrantlar da yaxından iştirak edirlər. Azərbaycan Respublikasında miqrasiya siyasətini həyata keçirən Dövlət Miqrasiya Xidməti (DMX) iki ildən bir qədər az, postmünaqişə dövründə mövcud sahədə öz işini davam etdirmiş, həm ölkə daxilində miqrasiya proseslərinin idarəçiliyini yüksək səviyyədə tənzimləmiş, həm də beynəlxalq əməkdaşlıq əlaqələrini genişləndirmiş, çoxsaylı görüşlər keçirmişdir.

13 noyabr 2020-ci ildə DMX-də ölkə daxilində işəgötürənlərlə keçirilən onlayn görüşdə iş icazələri, yaxud müddətlərinin uzadılması, qeydiyyat kimi məsələlər diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Miqrasiya sahəsində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsində konfransların əhəmiyyəti danılmazdır. 2020-ci ilin 16-19 noyabr tarixlərində DMX-nin Miqrasiya Siyasətinin İnkişafı üzrə Beynəlxalq Mərkəzin (MSİBM) Vyanada “Şengen, sığınacaq islahatı və Avropanın miqrasiya diplomatiyası: COVID-19 hər şeyi dəyişdimi?” mövzusunda keçirdiyi beynəlxalq virtual konfransda yaxından iştirakı beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi, əmək miqrasiyasının bütün dövlətlər üçün faydalılığı əsas müzakirə olunan məsələlər sırasına daxil edilmişdir. Mövcud sahədə Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlığı və Beynəlxalq Miqrasiya Təşkilatı (BMqT) ilə münasibətlərində miqrasiya sahəsində yarana biləcək problemlər və gələcək perspektivlər dialoq çərçivəsində davam etdirilir. 4 dekabr 2020-ci il tarixdə DMX rəisinin BMqT-nin Bakı ofisinin rəhbəri ilə “Azərbaycanda miqrasiya üzrə regional təlim mərkəzinin yaradılmasına dəstək” layihəsi çərçivəsində keçirdiyi onlayn görüşdə bir sıra məsələlər təhlil olunmuş, respublikada miqrasiya üzrə Regional Təlim Mərkəzinin fəaliyyətində BMqT-nin dəstəyi yüksək dəyərləndirilmişdir. Ardından həmin ilin 18 dekabrında beynəlxalq miqrant günü ilə əlaqədar Xidmət rəisi BMqT-nin Bakı nümayəndəliyinin rəhbəri ilə birlikdə videomüraciət yaymış, pandemiyanın miqrasiya proseslərinə təsiri, insan hüquqlarının müdafiəsi, miqrasiya sahəsində Azərbaycan təcrübəsi və s. məsələlər bəyan olunmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın ali təhsil müəssisələrində miqrasiya ilə bağlı maarifləndirici tədbirlərə maraq artmışdır. Postmünaqişə dövründə, 20 noyabr 2020-ci ildə DMX-nin respublikanın ali təhsil müəssisələrinin təmsilçiləri ilə keçirilən videokonfransında ölkə ərazisində yaşayan əcnəbilərin qeydiyyatına alınması, pandemiya ilə əlaqədar xarici müəllim və tələbələrə güzəştlər və digər məsələlər müzakirə olunmuşdur. 2020-ci ilin 7 dekabrında DMX-nin “Miqrasiya Məktəbi – 3 layihəsi” ilə əlaqədar müsabiqə elan olunması ölkə daxilində gənc nəslin məlumatlandırılması istiqamətində atılan mühüm addım kimi qiymətləndirilə bilər. Burada təhlil olunması gərəkən məsələlərdən biri vətəndaşların qəbulu ilə bağlıdır. Eyni ilin 25 dekabrında DMX-nin keçirdiyi videoqəbulda yaşama icazələrinin verilməsi və işə qəbul kimi problemlərin həllinə çalışılmışdır.

DMX-nin 2020-ci il üzrə yaydığı statistik məlumatlardan aydın olur ki, münaqişə və postmünaqişə dövründə Azərbaycanda miqrasiya prosesləri ciddi nəzarət altına götürülmüş, daxili miqrasiya siyasəti yüksək səviyyədə tənzimlənmişdir. Bununla əlaqədar məlum olur ki, həmin ildə iş icazələrinin alınması, yaxud uzadılması ilə bağlı 156595 müraciət olunmuş, qeydiyyatla bağlı 148970

nəfər əcnəbi müraciət etmiş, inzibati tələblərin pozulması ilə bağlı 7317 qərar qəbul olunmuş, DMX-nin çağırış mərkəzinə 244398 zəng daxil olmuşdur [4].

Növbəti 2021-ci ildə də Azərbaycan dövləti postmünaqişə dövründə həyatın bütün sahələrində inkişafa və əməkdaşlığa nail olmuşdur. Həyatı əhəmiyyətli sferalardan biri kimi miqrasiya prosesləri ölkə daxilində milli qanunvericilik əsasında tənzimlənmiş və beynəlxalq əməkdaşlıq davam etdirilmiş, mütərəqqi dünya təcrübəsi öyrənilmişdir. DMX yanında İctimai Şuranın fəaliyyəti şəffaflığın təmin olunması və mövcud sahədə yarana biləcək problemlərin müzakirəsində əhəmiyyətli rol oynayır. Bununla bağlı 13 dekabr 2021-ci ildə DMX ilə İctimai Şura arasında iclas keçirilmiş, ötən il görülən işlər və gələcək ilin ilk yarısında baş tutacaq layihələr və tədbirlər ətrafında müzakirələr aparılmışdır. Eyni ilin 5 fevralında Xidmətin Şəki Regional Miqrasiya İdarəsinin səyyar xidməti keçirilmiş, digər ölkə vətəndaşları olan soydaşlarımıza “Şəxsin Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına mənsubiyyətinin tanınması haqqında” qərar yaşayış ünvanına çatdırılmış, eləcə də şəxsiyyət vəsiqəsi əldə etmək istəyən soydaşlarımızın lazımi sənədləri polis şöbəsinə göndərilmişdir.

DMX-nin 2021-ci ilin təkə yanvar ayı üzrə yaydığı statistik məlumatlar diqqət çəkir, postmünaqişənin davam etdiyi növbəti ayda iş icazəsinin alınması və müddətinin uzadılması ilə bağlı daxil olmuş 7208 müraciət dəyərləndirilmiş, qeydiyyat prosesinə 4125 əcnəbi qatılmış, inzibati tələblərin pozulması ilə əlaqədar 327 qərar qəbul olunmuş, Xidmətin çağrı mərkəzindən 8278 nəfər əcnəbi istifadə etmişdir [5]. Azərbaycan Respublikasının miqrasiya sahəsində regional əməkdaşlığının davamında 18 fevral 2021-ci ildə MDB Miqrasiya Orqanları Rəhbərləri Şurasının 25-ci iclası və əvvəlki iclaslar əhəmiyyətli rol oynayır. Tədbirdə əvvəlki illərdə Azərbaycana immiqrasiya edənlərin sayı yüksək olsa da hazırda bu rəqəmin kəskin azaldığı vurğulanmışdır. Respublikanın miqrasiya sahəsində beynəlxalq qurumlardan və əsas tərəfdaşlarından Avropa İttifaqı (Aİ) ilə əməkdaşlığı postmünaqişə dövründə diqqət mərkəzində saxlanmışdır. Eyni ilin 23 dekabrında DMX-nin Avropa Xarici Fəaliyyət Xidmətinin, Avropa Komissiyasının Qonşuluq siyasəti və genişlənmə danışıqları üzrə Baş Direktorluğunun və Avropa İttifaqının Azərbaycan Respublikasındakı Nümayəndəliyinin səlahiyyətli şəxslərindən ibarət nümayəndə heyəti ilə video görüş gələcək perspektivlər ətrafında fikir mübadiləsinə həsr olunmuşdur. Həmçinin 3 mart 2021-ci ildə DMX-də BMT QAK-ın Azərbaycandakı Nümayəndəliyinin rəhbəri ilə keçirilən görüşdə qaçqınların problemləri, inteqrasiya haqqında müzakirə aparılmışdır.

Azərbaycanda biznes və sahibkarlar üçün əlverişli şəraitin yaradılması, sahibkarlara mənəvi-siyasi dəstəyin, güzəştli kreditlərin verilməsi onlara platforma təqdim edir ki, müəssisələr tikilsin, iş yerləri açılsın ki, qısa zamanda regionu canlandırma bilək [8]. 17 fevral tarixindən etibarən 2021-ci ilin DMX-də “Regional miqrasiya idarələrinin fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi ili” elan olunması postmünaqişə dövründə Azərbaycan dövlətinin miqrasiya siyasətini inkişaf etdirməsi, daxilə proseslərin idarə olunmasında regionlararası əlaqələrin təkmilləşdirilməsinin əhəmiyyəti əsaslandırılmışdır. Regionlarda yaşayan və fəaliyyət göstərən əcnəbilərin, vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqlarının qorunması və s. məsələlər müzakirə obyektinə çevrilmişdir. Eyni ilin 17 martında isə Azərbaycan Respublikası ilə MSİBM arasında həmin qurumun ölkə ərazisində statusuna dair Sazişin imzalanması beynəlxalq miqrasiya təcrübəsinin öyrənilməsində az əhəmiyyət daşıyır.

Azərbaycan Respublikasında miqrasiya siyasətinin inkişafına dəstək verən könüllü fəaliyyət növü də müsbət nəticə verməkdədir. 15 mart 2021-ci ildə keçirilən “Könüllülük-xalqa və dövlətə xidmət örnəyi” mövzulu dəyirmi masada könüllü gənclərlə gələcəkdə təcrübə mübadiləsinin aparılacağı, layihələrin həyata keçiriləcəyi bildirilmiş, pandemiya dövründə əcnəbilərə və ailələrə sosial, tibbi yardımların göstərilməsi kimi kampaniyaların effektivliyi şərh olunmuşdur. Azərbaycanda miqrasiya sahəsində ölkələrarası, diplomatik münasibətlərin qurulması və inkişafı aktualıq kəsb edir. Bununla əlaqədar 7 aprel 2021-ci ildə Almaniya-Azərbaycan Xarici Ticarət Palatasının nümayəndələri ilə DMX-də keçirilən görüşdə, miqrasiya proseslərinin tənzimlənməsində özəl sektorun iştirakının əhəmiyyəti önə çəkilib, gələcək münasibətlər ətrafında müzakirələr aparılıb. Eyni ilin 31 mayında BMT-nin Azərbaycanda Miqrasiya üzrə Şəbəkəsinin videokonfransında beynəlxalq və regional məsələlər təhlil olunmuşdur. BMT və Azərbaycan arasında qəbul olunmuş “Dayanıqlı İnkişaf üzrə Əməkdaşlığa dair Çərçivə Sənədi”ndən irəli gələn əməkdaşlığın genişləndirilməsinin

əhəmiyyəti göstərilmişdir. Ardından həmin ilin 3 iyununda Azərbaycan-Fransa Ticarət Palatasının nümayəndələri ilə DMX arasında baş tutan onlayn görüşdə əməkdaşlığın gələcək perspektivlərinə toxunulmuşdur. Daha sonra 9 iyununda Türkiyənin Azərbaycandakı səfiri ilə DMX-də keçirilən görüşdə postmünaqişə dövründə Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərinin dinamik inkişafından bəhs olunmuş, miqrasiya sahəsində əməkdaşlığa vurğu edilmişdir. 2 iyulda Almaniyanın Azərbaycandakı səfiri ilə DMX-də keçirilən görüşdə də ikitərəfli əməkdaşlıq perspektivləri əsas müzakirə mövzusu olmuşdur. Azərbaycanın miqrasiya sahəsində regional əməkdaşlığında Rusiya ilə münasibətləri diqqət çəkir. Hər iki ölkənin daxili işlər nazirlikləri arasında 28 iyun 2011-ci ildə imzalanmış əməkdaşlıq haqqında sazişin 2-ci Maddəsinə: Əməkdaşlığın istiqamətləri sırasına – “qanunsuz miqrasiya ilə bağlı cinayətlər” daxil edilmişdir [1, 237].

Postmünaqişə dövrünün davam etdiyi 2022-ci ilin birinci rübü Azərbaycanda müxtəlif sahələrlə yanaşı davamlı inkişafın müşahidə olunduğu miqrasiya idarəçiliyində öz əksini tapmışdır. 14 yanvar 2022-ci ildə Azərbaycan Respublikası BMT-nin Miqrasiya üzrə Şəbəkəsinin “Çempion ölkələr” təşəbbüsünə qoşulan ilk dövlətlərdən biri kimi tarixə düşmüşdür. Burada söhbət davamlı və təhlükəsiz miqrasiya proseslərinin inkişafından gedir. Həmin ilin 2 fevralında DMX Beynəlxalq Miqrasiya İcmalı Forumuna 100 günün qalmasına həsr olunmuş onlayn tədbirdə iştirak edərək qlobal miqrasiya problemlərinin həlli ilə bağlı müzakirələrə şərh vermişdir. “Təhlükəsiz, nizamlı və qanuni miqrasiya üzrə Qlobal Pakt”ın (Miqrasiya üzrə Qlobal Pakt) icrası ilə bağlı “Çempion ölkələr” təşəbbüsünə qoşulmağın Azərbaycan üçün əhəmiyyətinə toxunulmuşdur.

DMX-nin 2022-ci ilin yanvar ayına olan statistik təhlillərində əcnəbi vətəndaşlarla bağlı xeyli rəqəmsal məlumatlar toplanmışdır. İcazə alınması, yaxud müddətinin uzadılması ilə bağlı 9112 miqrantın, yaşadığı yer üzrə qeydiyyat alınması ilə əlaqədar 14933 nəfərin müraciət etdiyi, qanun pozuntları ilə bağlı Xidmət tərəfindən 877 qərarın qəbul olunduğu bildirilir [6].

15 fevral 2022-ci ildə DMX ilə MSİBM arasında yeni əməkdaşlıq perspektivləri müzakirə olunmuşdur. Azərbaycan Respublikası əvvəlki illərdə olduğu kimi postmünaqişə dövründə də miqrasiya sahəsində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsinə və tətbiqinin əhəmiyyətinə maraq göstərmişdir. Regional əməkdaşlıq çərçivəsində həmin ilin 21 fevral tarixində baş tutmuş MDB-nin Miqrasiya Orqanları Rəhbərləri Şurasının 26-cı iclasında miqrasiya prosesləri ilə bağlı mühüm məsələlərə toxunulmuşdur. Miqrasiya siyasətinin inkişafı sahəsində qısa müddət ərzində dünyəvi təcrübə toplayan DMX-nin 19 mart 2022-ci ildə keçirilən 15 illik yubiley tədbirlərində yeni layihələr, ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlıq münasibətləri, beynəlxalq təcrübə, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, daxili miqrasiya qanunvericiliyi və s. məsələlər şərh olunmuşdur. Ardından 31 martda DMX-də onlayn formatda “Miqrasiya üzrə Qlobal Paktın icrasında gənclərin rolu” adlı Beynəlxalq Miqrasiya İcmalı Forumuna həsr olunan çoxtərəfli məsləhətləşmələr baş tutmuşdur. Burada gənclərin miqrasiya sahəsində maarifləndirilməsi, Azərbaycanda miqrasiya siyasəti və gənclik kimi məsələlərə diqqət yetirilmişdir. Daha sonra 7 apreldə DMX-də İsveç Miqrasiya Agentliyinin nümayəndələri ilə keçirilən görüşdə “Azərbaycan Respublikası ilə Avropa İttifaqı arasında icazəsiz yaşayan şəxslərin readmissiyası haqqında” Saziş əsas müzakirə obyektinə çevrilmişdir.

Göründüyü kimi, ötən qısa dövr ərzində Azərbaycan Respublikası postmünaqişə mərhələsində miqrasiya sahəsində əməkdaşlıq münasibətlərini genişləndirmiş, beynəlxalq təşkilatlar və dövlətlərarası münasibətlərdə mövcud məsələ ilə bağlı siyasətini inkişaf etdirmişdir. DMX-nin keçirdiyi rəsmi görüşlərə baxıldıqda, təhlil edərək demək mümkündür ki, Azərbaycan Respublikası son iki ildə miqrasiya idarəçiliyi ilə bağlı daxilə olduğu kimi beynəlxalq əməkdaşlıqda da uğurlara imza atmışdır. Yeni layihələr müzakirə olunmuş, beynəlxalq qurumlarla fikir mübadiləsi aparılmış, təkliflər verilmiş və respublikada postmünaqişə dövrü bütün sahələrdə, o cümlədən miqrasiya proseslərinin idarəçiliyi baxımından səmərəli olmuşdur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycanın xarici siyasəti: Sənədlər məcmuəsi. 2 hissədə, II hissə (2011). Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyi. Bakı: Season MMC, 2014, 336 s.

2. Əliyeva F.N. Cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatı və İKT / “Şəxsiyyət, cəmiyyət, dövlət: qarşılıqlı münasibətlərə müasir yanaşmalar” mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları. Mingəçevir: MIQ Poliqrafiya ofisi, 2019, s. 555-557.

3. Vətən müharibəsi yerli və xarici mediada / layihənin ideya müəllifi və rəhbəri: E.Babayev Bakı: BDU, 2021, 86 s.

4. Dövlət Miqrasiya Xidmətinin 2020-ci il üzrə statistik məlumatları / https://www.migration.gov.az/az/news_detail/14399 (06.01.2021).

5. Dövlət Miqrasiya Xidmətinin 2021-ci ilin yanvar ayı üzrə statistik məlumatları / https://www.migration.gov.az/az/news_detail/14398 (15.02.2021).

6. Dövlət Miqrasiya Xidmətinin 2022-ci ilin yanvar ayı üzrə statistik məlumatları / https://www.migration.gov.az/az/news_detail/15142 (09.02.2022).

7. İkinci Qarabağ müharibəsi. 44 günlük zəfərin xronikası. Bakı: Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası, 3359 s. https://files.preslib.az/site/qarabag/xronika_az.pdf

8. Həsənova Ş. Prezident postmünaqişə dövrünün işlərini sistemli və koordinasiyalı şəkildə icra edir / <https://ikisahil.az/post/286730-prezident-postmunaqishe-dovrunun-ishlerini-sistemli-ve-koordinasiyalı-shekilde-icra-edir-shebnem-hesenova> (16 fevral 2022).

UOT 33

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi modelinin banisi

tar.f.d., dos. Leyla Əhliman qızı Hüseynova
AMEA-nın Tarix İnstitutu
l_huseyinova@mail.ru

Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıtması ilə bütün sahələrdə olduğu kimi, ölkəmizin iqtisadi həyatında da taleyüklü dəyişikliklərin əsası qoyuldu, Azərbaycan dövlətini və ölkə iqtisadiyyatını labüd fəlakətdən, hərc-mərclikdən xilas edən Heydər Əliyev ölkənin iqtisadi yüksəlişi üçün təcili tədbirlər görməyə başladı. Ümummilli Liderin rəhbərliyi ilə qısa müddət ərzində ölkədə bazar iqtisadiyyatının formalaşması məqsədilə qanunvericilik bazası yaradıldı, məqsədli dövlət proqramları qəbul edildi, institusional islahatlar aparıldı, mülkiyyət münasibətlərində köklü dəyişikliklər edilməsi üçün müvafiq addımlar atıldı. Dahi siyasətçi Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş strategiyanın əsasını iqtisadiyyatın inkişafına, mövcud resurslardan səmərəli istifadəyə, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyaya və nəticə etibarilə vətəndaşların rifah halının yüksəldilməsinə hesablanan sosialyönümlü bazar iqtisadiyyatının yaradılması təşkil edirdi.

1995-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə müraciətində islahatlar haqqında deyilirdi: “Azərbaycan öz müstəqilliyinin və suverenliyinin təminatlarını tam şəkildə ancaq iqtisadi böhran aradan qaldırıldıqdan sonra əldə edə biləcək. Möhkəm və inkişaf etmiş iqtisadiyyata əsaslanmayan siyasi müstəqillik heç də real suverenliyin yeganə göstəricisi deyil. Buna baxmayaraq, Azərbaycanın müstəqil bir dövlət kimi bərqərar olunmasından sonra hakimiyyətə gələn müxtəlif qüvvələr tərəfindən iqtisadiyyatda köklü dəyişikliklər aparılması üçün heç bir şey edilməmişdir və nəticədə əhalinin həyat səviyyəsi olduqca aşağı düşmüşdür. İqtisadi böhrandan əsas çıxış yolu dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsindədir, ona görə ki, dövlətin iqtisadi sahədə yeganə inhisarçı olduğu şəraitdə heç bir islahatların aparılması mümkün deyildir.” [1]

Heydər Əliyevin söylədiyi bu fikirlər qısa zamanda öz nəticəsini göstərdi. Azərbaycan Respublikası tez bir zamanda bu iqtisadi böhrandan çıxış yolunu müəyyən etdi. Heydər Əliyev iqtisadi böhrandan xilas olmaq üçün, vergi və sahibkarlığın inkişaf etdirməsi üçün bir sıra islahatlar keçirdi. Ölkədə iş yerlərinin çoxu bağlanmış və işsizlərin sayı çoxalmış, ölkədə gedən müharibənin nəticəsində öz doğma yerlərini tərk etmiş əhalinin xeyli hissəsinin çalışmaq qabiliyyəti olsa da, iş

yerlərinin olmaması, pulun inflyasiya dəyərinin aşağı düşməsi, qiymətlərin qalxması, alıcılıq qabiliyyətinin azalması və xarici dövlətlərlə iqtisadi əlaqələrin olmaması iqtisadi böhranı aradan qaldırmağa mane olurdu. Beləliklə, özəlləşdirmənin gecikdirilməsi, ölkədə tənəzzülün aradan qaldırılmasını və makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsini daha da çətinləşdirmişdir. Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə aparılmış məqsədyönlü siyasət, həyata keçirilmiş sistemli tədbirlər nəticəsində ölkədə siyasi və makroiqtisadi sabitliyə nail olundu ki, bu da iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi üçün möhkəm əsas formalaşdırdı.

1993-cü il təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kiçik sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi sahəsində təxirəsalınmaz tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı [2] Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarların sayının artmasına, xarici ölkələrə iqtisadi ticarət əlaqələrinin yaranmasına müsbət təsir göstərmişdir.

Heydər Əliyevin apardığı məqsədyönlü siyasət nəticəsində Azərbaycan Respublikası öz inkişafını yenidən bərpa edir, qüdrətlənirdi. Respublikada iqtisadi inkişafı tədqiqatçılar iki mərhələdə təhlil edirlər. Birinci mərhələdə inkişafın tənzimlənməsi üçün müəyyən çətinliklər var idisə, artıq ikinci mərhələdə Azərbaycanın bu inkişafı bərpa etməsi üçün kifayət qədər gücə malik idi. 1995-2003-cü illəri əhatə edən ikinci dövr öz mühüm müqavilələri və islahatları ilə respublikanın müstəqilliyi bir daha möhkəmləndirdi. Heydər Əliyev öz apardığı siyasət və gördüyü işlər ilə yeni inkişaf modeli – Yeni Azərbaycan modeli yaratmışdır. İqtisadi inkişaf özünü hər sahədə göstərirdi. Bura sahibkarlığı, kənd təsərrüfatını, sənayeni, neft sənayesini, bank sahəsini, vergi sahəsini, nəqliyyatı və başqa sahələri daxil etmək olar. Bu sahələr inkişaf etdikcə onların başqa xarici dövlətlərlə iqtisadi münasibətləri güclənirdi. Sahibkarlığın inkişafı naminə özəlləşdirmə prosesinin sürətləndirilməsinin vacibliyi haqqında Heydər Əliyev deyirdi: “Artıq özəlləşdirilmiş müəssisələrdən biz, şübhəsiz ki, iqtisadiyyatın inkişafı üçün nəticə əldə etməliyik. Təbii ki, özəlləşdirmə məqsəd deyil, vasitədir və özəlləşdirmənin əsas məqsədi iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək və iqtisadiyyatın inkişafı nəticəsində gəlir əldə etmək və xalqın rifah halını yaxşılaşdırmaqdır. Əgər müəssisələrin bir qismi özəlləşdirilibsə, onlar indi işləmirsə, yaxud lazımı səviyyədə işləmir, nəticə vermirsə, bu, özəlləşdirmənin müsbət nəticəsi deyil. Təbii ki, bunlar artıq şəxsi mülkiyyətdədir. Biz bunlara hansısa hökm edə bilmərik. Ancaq eyni zamanda biz bunları öz nəzarətimizdən kənar da saxlaya bilmərik. Demək, burada əsas məsələlərdən biri sahibkarlığa yardım göstərmək, özəlləşdirilmiş müəssisələrin fəaliyyətini təmin etmək üçün onlara yardım etmək, onlara kömək etməkdir.” [3]

Məlum olduğu kimi, digər keçmiş postsovet ölkələrindən fərqli olaraq Azərbaycan Respublikasında özəlləşdirmə proqramlarının həyata keçirilməsi müəyyən obyektiv səbəblərdən ləngiməmişdir. 1991-1995-ci illərdə respublikamızda ictimai-siyasi və hərbi sahədə mövcud olmuş gərgin vəziyyət iqtisadi islahatların, o cümlədən özəlləşdirmənin aparılmasına ciddi maneçilik yaratmışdır. Ulu öndərin uğurla həyata keçirdiyi daxili və xarici siyasətin nəticəsi olaraq ölkəmizdə ictimai-siyasi sabitlik bərqərar olduğdan sonra, iqtisadi islahatlara, o cümlədən onun mühüm istiqamətlərindən biri olan dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi prosesinə start verilmişdir.

Hazırda Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan cəmiyyəti “Böyük qayıdış” üçün çox böyük hazırlıq görür. Prezidentin son vaxtlar bu sahədə qəbul etdiyi qərarlar onun həmişə olduğu kimi, bu dəfə də sistemli və koordinasiyalı yanaşmaya üstünlük verdiyini göstərir. İlk növbədə Prezidentin 24 noyabr 2020-ci il tarixli Sərəncamı [4] ilə Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində sosial-iqtisadi, humanitar, təşkilati və digər təxirəsalınmaz məsələlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli ilə bağlı Əlaqələndirmə Qərargahı yaradılmışdır.

Eyni zamanda müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq, bölgədə yeni iqtisadi fəaliyyət formalarının inkişaf etdirilməsinə də başlanılmışdır. Bu baxımdan bölgədə yaşıl enerji, orqanik kənd təsərrüfatı, kənd turizmi, konqres turizmi, aqrar turizm, səhiyyə turizmi, mədəniyyət turizmi, ali təhsil xidmətləri və s. inkişafı üçün yaxşı perspektivlər mövcuddur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə müraciəti - 30 iyun 1995-ci il \ “Müstəqilliyimiz əbədidir” Bakı: Azərənşr, 1997, 528 səh.

2. Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Məlumatı, 1993, № 12, maddə 364; Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2010, № 2, maddə 80.

3. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının yekunlarına həsr olunmuş geniş iclasında giriş nitqi - Prezident sarayı, 6 noyabr 1998-ci il // <https://lib.aliyev-heritage.org/az/9792688.html>

4. Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində məsələlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli ilə bağlı Əlaqələndirmə Qərargahının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 24 noyabr 2020-ci il / president.az

UOT 94.(479.24)

Vətən müharibəsi güclü siyasi təcrübənin qələbəsi kimi

fə.l.f.d., dos. Təzəgül Mirzə qızı Qasımova
AMEA Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu
Sumqayıt Dövlət Universiteti
tezegulgasimova@gmail.com

Bu gün Azərbaycan zəfərlə başa çatan post müharibə dövrünü yaşayır. Bu uğura çatmaq üçün Azərbaycan uzun bir yol qət etmişdir, hansı ki, bu zəfərin əsasını, başlanğıcını güclü siyasi təcrübə təşkil edir. Bu güclü siyasi təcrübə özündə Ümummilli lider Heydər Əliyevin zəngin siyasi irsini və ideyalarını birləşdirir. Əminliklə qeyd etmək olar ki, bu siyasi təcrübə xalqımızın, dövlətimizin tükənməz mənəvi sərvətinə, milli tərəqqiyə aparıcı yola çevrilmişdir.

Tarixi hadisə və proseslərə nəzər yetirsək, görərik ki, imperiyanın dağılması ilə bir arada dövlət müstəqilliyinə qovuşmuş Azərbaycan Respublikası da özü üçün bir yol seçmişdir - hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğuna doğru irəliləmək. 1993-cü ilin iyununda Ulu öndər Heydər Əliyevin xalqın tələbi ilə Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra respublikada ictimai-siyasi sabitliyin, qanunçuluğun və hüquq qaydalarının bərpası istiqamətində kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsi prosesi geniş vüsət almışdır. “Biz Azərbaycanda demokratik respublika, vətəndaş cəmiyyəti quraraq, sivilizasiyalararası cəmiyyət uğrunda mübarizə apararaq, ümumi dünyəvi bəşəri dəyərlərin hamısından istifadə etməliyik. Biz çalışmalıyıq ki, Azərbaycan uzun illərdən sonra, ilk dəfə müstəqilliyini aldıqdan sonra bütün dünyaya öz tarixi nailiyyətlərini, milli ənənələrini nümayiş etdirə bilsin. Güman edirəm ki, Azərbaycan xalqının bu barədə həm tarixi, həm müasir potensialı olduqca böyükdür. Bunların hamısından istifadə olunarsa, Azərbaycan həm tam müstəqil dövlət olacaq, həm də bizim cəmiyyətimiz tam demokratik, hüquqi, ümumbəşəri dəyərlərin əsasında qurulan demokratik bir cəmiyyət olacaqdır” deyən Ümummilli lider Azərbaycanın inkişaf istiqamətlərini düzgün müəyyənləşdirərək, demokratik dəyərlərin daha da möhkəmlənməsi, insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının etibarlı təminatı naminə daim yorulmadan fəaliyyət göstərmişdir [3]. Heydər Əliyev dövlət quruculuğu istiqamətində ardıcıl məqsədyönlü və konkret strategiyaya əsaslanan islahatların həyata keçirilməsini böyük müdrikliklə və cəsarətlə təmin etmişdir. Ulu Öndərin əsasını qoyduğu bu konsepsiya cəmiyyətin inkişafa əsaslanan demokratiya yolu ilə irəliləməsi, vətəndaş cəmiyyəti institutlarının fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi kimi məsələləri özündə əks etdirmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyev dəfələrlə bildirmişdir ki, demokratikləşmə prosesi dövlətin siyasi, iqtisadi, sosial-mədəni həyatının modernləşdirilməsi, əhəlinin maarifləndirilməsi, təfəkkürünün və vərdişlərinin tədricən dəyişdirilməsi, ictimai davranış normalarının yenilənməsi ilə birlikdə həyata keçirilməlidir [3].

Ümumiyyətlə, Heydər Əliyev siyasi təcrübəsi Azərbaycanı tərəqqidən zəfərə aparıcı bir məşəl kimi daima dövlətimizin, xalqımızın inkişaf yoluna işıq saçmışdır. Bu gün Azərbaycan Ümummilli Liderin ideyaları, fikirləri və zəngin siyasi irsi əsasında inkişafa doğru inamla irəliləyir. Ölkəmizin müasir siyasi və sosial vəziyyəti, dünyanın siyasi məkanında tutduğu yeri və rolu xalqımızda böyük ruh yüksəkliyi, gələcəyə böyük inam yaradır. Milli-mənəvi sərvətimizə çevrilən Heydər Əliyev siyasi

təcrübəsi, siyasi irsi uzun zaman kəsiyində və görülməmiş işlərin nəticəsində bu baxışa, bu dəyərə layiq görülməmiş. Ona görə ki, Ümummilli Lider fəaliyyətinin bütün mərhələlərində Azərbaycanın inkişafına, milli həmrəyliyin təmin olunmasına, dövlət maraqlarının qorunmasına və dövlətçilik ənənələrinin yaşadılmasına xidmət edən misilsiz işlər görmüş, böyük tarixi nailiyyətlərə imza atmışdır. Hakimiyyətə gəldiyi dövrlərdən Ümummilli lider Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərimizin, dilimizin qorunub saxlanması, respublikamızın perspektiv inkişafı üçün möhkəm təməllər yaratmağa nail olmuşdur. Elə həmin dövrlərdən başlayan böyük inkişaf və rifah yolu Azərbaycanın uğurlu gələcəyinin toxumlarını səpmişdir. Digər çox mühüm məqamlardan biri budur ki, Ümummilli Lider daim milli həmrəyliyin qorunmasına və dövlətçilik ənənələrinin yaşadılmasına və unudulmamasına, gələcək nəsil üçün bir örnək olmasına xüsusi əhəmiyyət vermişdir. Həm SSRİ dövründə, həm də müstəqillik dövründə respublikamıza rəhbərlik etdiyi zaman milli-mənəvi dəyərlərin yaşadılması, qorunması, gənc nəslin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyəsi, milli-strateji hədəflərə çatmaq üçün kadr potensialının formalaşdırılması və digər istiqamətlərdə Ulu Öndər tərəfindən mühüm addımlar atılmışdır. Həmin o vətənpərvərlik hissənin itməməsi və dərin köklərinin olması bu gün bizi zəfərə gətirib çıxardı. Bu milli siyasət xalqımızın həmrəyliyinə təmin etmiş və gücləndirmiş, istər ölkəmizdə, istərsə də respublikamızın hüdudlarından kənarında yaşayan soydaşlarımız vahid milli məfkurə olan azərbaycançılıq ideologiyası ətrafında sıx birləşmişdir. Hər ideologiya özünəməxsus əxlaq sistemi, davranış normaları yaradır, insanlara təsir etmək üçün həmin sistemin və normaların tətbiqi metodikasını, həyata keçirilmə yollarını işləyib hazırlayır. Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev bir-birinə zidd olan iki sistemin-sosializmin və kapitalizm sistemlərinin xüsusiyyətlərinə dərinləndirən bələd olan mütərəqqi ideologiya formalaşdırmışdır [1].

Özündə Vətənə sevgi, milli-mənəvi dəyərlərə hörmət, gənc nəslin vətənpərvərlik ideyası əsasında və milli ruhda yetişməsi kimi prinsipləri ehtiva edən azərbaycançılıq milli həmrəyliyimizin ideoloji əsasına çevrilmişdir. Müdrik dövlət xadimi Heydər Əliyev hakimiyyəti dövründə işğal altında olan torpaqlarımızın azad olunması istiqamətində sistemli və məqsədyönlü fəaliyyətin əsasını qoymuş, həm ölkə daxilində, həm də beynəlxalq miqyasda ardıcıl, uğurlu siyasət yürütmüş və nəticədə zəfərin başlanğıcını qoymuşdur. Tarixi ədalətin və ölkəmizin ərazi bütövlüyünün bərpa edilməsi üçün güclü dövlət konsepsiyasını reallaşdırmaq lazımdır. Bu konsepsiyanın formalaşması zamanın tələbi idi və bu şəraitə güclü zəka və iti uzaqgörənlik formalaşdırma bildi. Heydər Əliyev zəkası və uzaqgörənliyi düzgün strateji hədəfləri seçdi və ona doğru irəlilədi. Və bu düzgün siyasi təcrübə sonrakı dövrdə İlham Əliyev tərəfindən məharətlə istifadə olundu və düzgün hədəfin seçilməsinə köməklik etdi. Möhkəm, keyfiyyətli özülü olan siyasi divarı heç bir qüvvə məhv edə bilməz. Bizi bu gün zəfərə aparan güclü siyasətin təməli illər öncə qoyulmuşdu. İlk növbədə Ümummilli Lider ölkə daxilində sabitlik və təhlükəsizlik mühitinin təmin olunmasına əzmlə çalışmışdı və buna da nail olmuşdu desək yanılmırıq. Bu daxili sakitlik, əminamanlıq Liderə rahat şəkildə, düzgün siyasət yürütməyə imkan vermişdi. Eyni zamanda uğurlu ordu quruculuğunun həyata keçirilməsi də böyük Zəfərə gedən yolda xüsusi əhəmiyyət kəsb edən işlərdən biridir.

Digər tərəfdən, Ümummilli Liderin beynəlxalq tədbirlərdə və qurumlarda Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü dəstəkləyən və Ermənistanın işğalçılıq siyasətini pisləyən qətnamələrin və bəyanatların qəbul edilməsinə nail olması da ölkəmizin beynəlxalq mövqeyinin möhkəmlənməsinə, diplomatik müstəvidə üstünlük qazanmasına xidmət göstərdi. Ulu Öndərin dövlətçilik ənənələrini bərpa etmək və milli inkişafa nail olaraq sabaha inamla addımlamaq kimi vəzifəni öz üzərinə götürməsi ilə Zəfərə aparan yolun əsası qoymuşdur. Heydər Əliyev siyasəti müəyyən bir tarixi dövrü əhatə edən milli dövlətçiliyimizin inkişaf salnaməsidir. Və yaddaşlarda həmişə qalacaqdır. Eyni zamanda Ümummilli Liderin ideyaları bütün dövrlərdə həm xalqımızın mənəvi-siyasi sərvəti, həm də Azərbaycan dövlətinin inkişafını, parlaq gələcəyini təmin edən dəyərlər sistemi kimi qorunub saxlanılacaq. Digər bir məqamı unutmaq olmaz, hansıki həmin məqam, həmin təzahür xalqımızı bu gün Zəfərə çatdırdı: Siyasi varisliyin təmin olunması. Bu Heydər Əliyev irsinin parlaq təzahürü - Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin müstəsna siyasi hadisələrindəndir. Heydər Əliyevin inamı, xalqın böyük etimadı özünü tam doğrultmuşdur. Onun layiqli davamçısı olan cənab İlham Əliyev xalqın iradəsi əsasında Prezident seçildikdən sonra ölkəmizin inkişafında yeni bir mərhələnin əsası qoyulmuşdur. Azərbaycan öz

iqtisadi, siyasi gücü, hərbi qüdrəti ilə, xalqımızın mübarizə ruhu və əzmi ilə yeni zirvələri fəth etməyə doğru inamla irəliləməyə başlamışdır. İlham Əliyev çox məharətlə, əzmlə xalq-iqtidar birliyi yarada bildi. Və bu güc itirilmiş torpaqlarımızı geri qaytardı, bir daha dünyaya qalib xalqı tanıtdırdı. Bu da Heydər Əliyev siyasi təcrübəsinin uğuru idi. Milli Məclisin 2006-cı il 2 oktyabrında keçirilən payız sessiyasının açılışında çıxış edən Prezident İlham Əliyev əminliklə qeyd etmişdir ki, vətəndaş cəmiyyətinin yaradılması və möhkəmlənməsi, demokratikləşmə prosesinin möhkəmlənməsi, hüquqi dövlətin qurulması sadəcə olaraq bir şüar, yaxud da bir niyyət deyil, Azərbaycanın hərtərəfli inkişafı üçün başlıca şərtidir. Bizim təcrübəmiz onu göstərir ki, Azərbaycanın seçdiyi yol düzgün yoldur [2]. Bu, başlanğıcı Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan və bu gün xalqımızın inamla irəlilədiyi yoldur.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu siyasətin Prezident İlham Əliyev tərəfindən zamanın tələblərinə, uyğun olaraq davam etdirilməsi nəticəsində milli inkişafın Azərbaycan modeli formalaşmışdır. 44 günlük Vətən müharibəsi zamanı siyasi dialoq mühitinin yaranması, fərqli düşüncə insanlarının, siyasi partiyaların, qeyri-hökumət təşkilatlarının birgə bəyanat imzalayaraq ölkəmizin ərazi bütövlüyünün təmin olunması istiqamətində Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin siyasətinə birmənalı dəstək göstərmələri və postmünaqişə mərhələsində Ümummilli məsələlərdə vahid mövqedən çıxış etmələri bu siyasi birliyin, siyasi dialoq mühitinin bariz nümunəsi idi. Azərbaycanın öz ərazi bütövlüyünü bərpa etməsi müstəqillik illərində həyata keçirilən uğurlu, milli maraqlara əsaslanan və müasir global çağırışlara müvafiq strateji kursun məntiqi nəticəsidir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasətini dövrün tələblərinə uyğun keyfiyyətcə yeni müstəvidə uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyevin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi illərdə atılan addımlar, həyata keçirilən tədbirlər Azərbaycanın milli gücünün artmasını, strateji hədəflərə və qələbəyə doğru əmin addımlarla irəliləməsini təmin etmişdir. Ulu Öndərin görmək istədiyi bugünkü güclü, qüdrətli, nüfuzlu və qalib Azərbaycan artıq var və güclü xalq, güclü lider, güclü ordu birliyi bunu bütün dünyaya bir daha sübut etdi. Bu, güclü siyasi təcrübənin və düzgün strateji hədəfin zamanında seçilməsinin qələbəsi idi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Qaralov Z. İdeologiya və mənəviyyat. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2008, 484 s.
2. Mehdiyev R. Demokratiya yolunda: irs haqqında düşüncələr. Bakı: Şərq-Qərb, 2008, 792 s.
3. <https://www.azerbaijan-news.az>

UOT 008(510) (910)

Azərbaycanın davamlı inkişafında Heydər Əliyev dəsti-xətti

i.f.d., dos. Kəmalə Akif qızı Nəcəfova
Azərbaycan Dövlət iqtisad Universiteti (UNEC)
kamala_najafova@unec.edu.az

Bu gün Azərbaycan müstəqil dövlət olmasını və beynəlxalq məkana sürətlə inteqrasiya etməsini dinamik iqtisadi inkişafı və etibarlı siyasi sabitliyi ilə nümayiş edir. Dünya birliyi artıq Azərbaycanı zəngin iqtisadi potensiala malik, öz sözünü deməyə, öz qanuni mövqeyini bəyan və müdafiə etməyə qadir olan dövlət kimi tanıyır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan iqtisadiyyatının tərəqqisi, çox kövrək və zəif dövlət siyasətinin güclü və aparıcı mövqelərə qalxması, gənc dövlətimizin dünya miqyasında irəliləməsi istiqamətində danılmaz rolu olmuşdur.

Xalqımızın tarixinin son üç onilliyi birmənalı olaraq Heydər Əliyev kimi böyük şəxsiyyətin adı ilə bağlıdır. 1969-cu ildən Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinə rəhbərlik etmiş Heydər Əliyev özünün geniş fəaliyyəti ilə SSRİ tərkibindəki respublikalar arasında Azərbaycanın qısa bir zaman kəsiyində birincilər sırasına çıxmağına nail olmuşdur. Fəaliyyətinin ilk illərindən

etibarən, istər I katib işləyərkən, istərsə də keçmiş İttifaqda rəhbər vəzifələrdə çalışarkən Ulu Öndər qayğısını xalqdan əsirgəməmiş, həmişə Azərbaycanın maraq və mənafeyini hər şeydən üstün tutmuşdur.

Xalqımız və müstəqilliyimizin tarixində əhəmiyyətli yeri olan Ulu öndər Heydər Əliyevin xidmətləri saysızdır. Ümummilli Liderin müstəqillik illərində hakimiyyətə qayıdışı xalqımızın ən ağır və siyasi kaosun hökm sürdüyü dövrə təsadüf etmişdir. Bəli, 1993-cü ildə xalqın təkidi, xahişi və tələbi ilə hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyevin qarşısında müstəqil Azərbaycanın dünya xəritəsindən silmək təhlükəsindən və ölkədə hər an baş verə biləcək vətəndaş müharibəsindən azad etmək kimi mühüm və tarixi vəzifələr dururdu. Xalqımız yaxşı bilirdi ki, zəngin siyasi-iqtisadi və idarəetmə təcrübəsinə malik olan Heydər Əliyev ölkəni bu vəziyyətdən xilas edə bilər.

Heydər Əliyev bütün fəaliyyəti boyu xaricdə yaşayan soydaşlarımızın birləşməsi və təşkilatlanması məsələsini daim gündəmdə saxlamış, dünya azərbaycanlılarını vahid ideya ətrafında birləşdirməsinə çalışaraq, buna nail olmuşdur. Ölkə lideri Heydər Əliyevin müvafiq əmri ilə Bakıda keçirilən Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayı mühüm tarixi əhəmiyyət daşıyırdı.

20 sentyabr 1994-cü ildə Bakıda dünyanın neft hasilatı sahəsində ixtisaslaşmış və yüksək etibarlılığa malik olan 12 böyük neft şirkəti ilə Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən "Azərbaycan", "Çıraq" və "Günəşli" ümumi istifadədə olan aşağı sahələr arasında beynəlxalq saziş imzalanmışdır. "Əsrin müqaviləsi" adını almış bu tarixi sənədin imzalanması ilə Azərbaycanın "yeni neft strategiyasının" uğurla həyata keçirilməsinə başlanmışdır. Müqavilə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi tərəfindən ratifikasiya edilib və 12 dekabr 1994-cü ildə qüvvəyə minib.

Ölkəmizin iqtisadi inkişafında misilsiz rol oynamış "Əsrin müqaviləsi" çərçivəsində ilkin neft hasilatına 12 noyabr 1997-ci il tarixində başlanmışdır.

Heydər Əliyev Azərbaycanı, xalqın və dövlətin idarə olunmasını öz davamçısı olan gənc lider İlham Əliyevə etibar etmişdir. Bu gün Ulu Öndərin böyük uzaqgörənliyi sayəsində Prezident İlham Əliyev və onun peşəkar heyəti Azərbaycan dövlətini inkişaf etmiş ölkələr səviyyəsinə çatdırılması və davamlı inkişafının təmin edilməsi üçün durmadan çalışır. Belə ki, 2011-ci ildə Aİ və Azərbaycan Xəzərdən Avropaya birbaşa qaz nəql edən marşrutların yaradılmasını dəstəkləyən Birgə Bəyanat imzalandı. Birgə Bəyanat TANAP və TAP-la bağlı Hökumətlərarası Sazişlərlə birlikdə uzunmüddətli qaz satış müqavilələri üçün zəmin yaratdı. 2012-ci il iyunun 27-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevlə Türkiyənin Baş naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğan TANAP-la bağlı müqavilə imzaladılar. 2014-cü il sentyabrın 20-də "Cənub Qaz Dəhlizi"nin təməli qoyuldu. 29 may 2018-ci il tarixində Bakıda "Cənub Qaz Dəhlizi"nin, 12 iyun tarixində isə Əskişəhərdə bu dəhlizin mühüm hissəsi olan Trans-Anadolu qaz boru kəmərinin açılışı olub. 30 iyun 2018-ci ildə ilk kommərasiya qazının Trans-Anadolu boru kəməri ilə Türkiyəyə göndərilməsinə başlandı. 30 noyabr 2019-cu ildə TANAP qaz kəmərinin Avropa ilə birləşən hissəsinin açılış mərasimi keçirilib. Azərbaycan təbii qazının 31 dekabr 2020-ci ildə Avropa bazarına tədarükünə başladı ki, Cənub Qaz Dəhlizinin ümumi dəyəri, təxminən, 40 mlrd. ABŞ dolları hesablanmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 29.10.2013-cü il tarixində "Azərbaycan təbii qazının dünya bazarına Cənub Qaz Dəhlizi vasitəsilə nəqli ilə əlaqədar tədbirlər haqqında" 15 nömrəli Sərəncamı ilə Dövlət Komissiyası yaratdı. 25.02.2014-cü il tarixində "Şahdəniz qaz-kondensat yatağının istismarının ikinci mərhələsi və Cənub Qaz Dəhlizinin yaradılmasına dair digər layihələrlə bağlı bəzi tədbirlər haqqında" 287 nömrəli Sərəncam imzalandı. Cənub Qaz Dəhlizi layihəsinin həyata keçirilməsi üçün cəlb edilmiş ölkələrin enerji nazirlərindən ibarət Məşvərət Şurasının yaradılması təşəbbüsü Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən irəli sürülüb. "Cənub Qaz Dəhlizi" Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin ilk toplantısı 2015-ci il fevralın 12-də, ikinci toplantı 2016-cı il fevralın 29-da, üçüncü toplantı 2017-ci il fevralın 23-də, dördüncü toplantı 2018-ci il fevralın 15-də, beşinci toplantı 2019-cu il fevralın 20-də, altıncı toplantı 2020-ci il fevralın 28-də, yeddinci toplantı 2021-ci il fevralın 11-də, səkkizinci toplantı isə 2022-ci il fevralın 4-də keçirilmişdir.

Bu gün Azərbaycan qalib ölkədir. 2020-ci il Azərbaycan tarixinə Zəfər ili kimi qızıl hərflərlə yazıldı. 44 günlük Vətən müharibəsi Azərbaycan xalqının hərtərəfli inkişafını – iqtisadi, siyasi, hərbi-

diplomatik, eləcə də xarici ölkələrdə yaşayan soydaşlarımızın təşkilatlanıb, birgə hədəfə vurmasını bəyan etdi.

Azərbaycan Prezidenti Ali Baş Komandan İlham Əliyevin prinsipial mövqeyi, onun yüksək tribunallardan tarixi faktlara dayanan, əsaslandırılmış dünya ictimaiyyəti qarşısında çıxış və müraciətləri Azərbaycanın beynəlxalq aləmdəki nüfuzunun, qazanılmış uğurlarının göstərici idi.

“Ata vəsiyyətini” zamanında yerinə yetirən Ali Baş Komandan İlham Əliyevin sayəsində Azərbaycanın beynəlxalq arenada artmış nüfuzu, bir çox ölkələrə meydan oxuması, Qarabağın tacı olan Şuşanın Mədəniyyət Mərkəzi və Türk xalqlarının Mədəniyyət Paytaxtı elan olunması Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi kursunu uğurla davam etdirilməsinin bir daha sübutudur.

UOT 316.37; 371

Heydər Əliyev milli təhsilimizin böyük dayacağı, sönməz mayakı idi

*fil.f.d. Rəhilə Mirzəli qızı Məmmədova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
rahila.mammadova@mdu.edu.az*

Heydər Əliyev şəxsiyyətini, Heydər Əliyev fenomenini öz dəyərinə bütün incəliklərinə qədər qiymətləndirmək mümkün deyil. Çünki Ulu Öndərimiz kimi dahilər min ildə bir doğulur və xalqın taleyində, tarixində silinməz izlər qoyur, məmləkətin, ölkənin ən çətin, ağır dövründə xilaskar rolunu oynayır...

Bu dahi insanın fəaliyyətinə, keçdiyi ömür yoluna nəzər salanda aydın görürük ki, Heydər Əliyev bir çox siyasi xadimin edə bilmədiyini gerçəkləşdirmiş, müasir dünyanın ən aktual çağırışlarına cavab vermək bacarığı ilə XX və XXI əsrlərin tanınmış siyasi xadimləri arasında həmişəlik öz layiqli yerini tutmuşdur. Xalqımızın yetirdiyi nadir dövlət xadimlərindən olan Heydər Əliyev yaşadığı bütün həyatı boyu hər zaman xalqını, vətəninə düşünmüşdür. Onun ürəyi Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsi, doğma xalqının xoşbəxtliyi üçün çırpınmışdır [1]. Ulu Öndər bir dövlət başçısı kimi Azərbaycanın ən çətin, üzücü anlarında onu xilas etmək üçün misilsiz fədakarlıqlar göstərmiş, ölkəsini bəlalardan qurtarmağı bacarmışdır.

Heydər Əliyev doğma Azərbaycana rəhbərlik etdiyi 35 illik dövrdə Azərbaycan dövlətçiliyinin, Azərbaycan xalqının taleyində eia möhtəşəm rol oynamış, elə titanik fəaliyyət göstərmiş, doğma xalqının qəlbində özünə elə əbədi heykəl ucaltmışdır ki, bunlar xalqın qan yaddaşında əsrlər boyu yaşaycaqdır...

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının milli tarixinə öz əbədi imzasını qoymuş, bununla öz adını da əbədləşdirmiş, sağlığında əfsanələşmiş tarixi şəxsiyyət, böyük hərflərlə yazılan İNSAN idi... [2]

Burada bir maraqlı, ibrətamiz əhvalatı yada salmaq yerinə düşərdi: Ölkələrin birində dövlət başçısı seçmək lazım gəlir. Bir çox müzakirələrdən sonra üç namizəd seçilir. Uzun müddət heç biri səsərin çoxunu toplaya bilmir. Bu zaman el ağsqqalı üzünü xalqa tutub deyir: “Bunlardan biri Ağıllıdı, biri Qüdrətlidir, biri də Xeyirxahdı! İndi özünüz seçin! Xalq Xeyirxaha səs verir...” Ancaq Azərbaycan xalqının xoşbəxtliyi ondadır ki, bu üç cəhətə üçü də Heydər Əliyev şəxsiyyətində bir-birini tamamlayırdı, “Heydər Əliyev həm ağıllı, dərin zəkalı, dəmir məntiqli filosof, mütəfəkkir şəxsiyyət idi: həm qüdrətli siyasi və dövlət xadimi idi, həm də xeyirxah vətənpərvər insan idi”, Uca Tanrı bu böyük şəxsiyyətə heç nəyini əsirgəməmişdir: xalqına, vətəninə, doğma Azərbaycana sonsuz məhəbbətini də gərəyincə və yetərincə vermişdi. Böyük Yaradan ona Azərbaycan boyda sevgisini sinəsində gəzdiren böyük ürək, sevən könül, qaynar qəlb bəxş etmişdir... [1]

Hər zaman doğma Azərbaycan xalqı üçün vuran bu ürək 81 il aramsız millət və Vətən yolunda döyündü və bu yolda da sözün həqiqi və geniş mənasında şəhid oldu, əbədiyyətə, ölməzlyə qovuşdu.. Təskinliyimiz ondadır ki bu böyük İNSANın adı və əməlləri kimi ölümü də doğma Vətənimizi,

sevimli Azərbaycanımızı bir boy da ucaltdı... Bu yerdə böyük milli şairimiz Səməd Vurğunun məşhur mısraları yada düşür: [2]

Ölüm sevinməsin qoy! Ömrünü vermir bada,
El qədrini canından daha əziz bilənlər.
Şirin bir xatirə tək qalacaqdır dünyada,
Sevərək yaşayanlar, sevilərək ölənlər...

Bəli, Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının vurğunu idi. O, hakimiyyətdə olduğu tarixi müddətdə millətin gələcəyi, dövlətin təməl prinsiplərindən olan təhsilin, maarifin, elm və mədəniyyətin hərtərəfli inkişafına hər zaman qayğı ilə yanaşmış, xalqımızın maariflənmə, təhsillənmə səviyyəsinin yüksəldilməsi yolunda əlindən gələni əsirgəməmiş, təhsil tariximizə maarifpərvər Ümummilli lider kimi daxil olmuşdur. Heydər Əliyev bizlərə mükəmməl təhsil sistemini miras qoyub getdi.

Heydər Əliyev Azərbaycan müəllimlərinin böyük dostu, təhsilin, maarifin, ölkənin intellektual potensialının gücləndirilməsinin, yüksək ixtisaslı milli kadrların yetişdirilməsinin böyük təəssübkeşi və himayəçisi idi [3]. Təkcə Azərbaçana birinci rəhbərliyi dövründə keçmiş SSRİ-nin tanınmış ali təhsil ocaqlarında “Azərbaycandan kənarada Azərbaycan üçün” milli ideyası altında 15 mindən artıq yüksək ixtisaslı milli mütəxəssisin yetişdirilməsi Ümummilli lider Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və böyük səyi nəticəsində mümkün olmuşdu. Məhz Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti sayəsində o zaman yetişdirilən həmin mütəxəssislər bu gün müstəqil Azərbaycanın müxtəlif sahələrində çalışır, milli ordunun qurulmasında, xarici ölkələrdə qurulan və qurulmaqda olan Azərbaycan diasporunun formalaşmasında güclü potensial kimi iştirak edirlər. Həmin mütəxəssislər haqlı olaraq milli tariximizdə “Heydər Əliyevin kadrları” adlandırılır. Eyni zamanda onlar Azərbaycanın milli sərvəti, Böyük Öndər Heydər Əliyev isə bu sərvətin yaradıcısı sayılır...

Böyük maarifçi Heydər Əliyevin təhsil sayəsində məktəbə və müəllimə qayğı hər zaman aparıcı istiqamət olub. İstər Sovetlər Birliyi dönəmində, istərsə də müstəqillik illərində minlərlə müəllimin ən yüksək fəxri adlara, orden və medallara layiq görülməsi də mindən artıq ümumtəhsil məktəbi üçün ən müasir tədris binalarının tikilməsi də, yüzlərlə texniki peşə, ali və orta ixtisas, təhsili müəssisələri üçün tədris komplekslərinin inşası da, onlarla yeni ali məktəb ocaqlarının yaradılması da.

Heydər Əliyev müəllimləri, ziyalıları sevirdi, onları hər zaman uca tuturdu, yüksək qiymətləndirirdi. “Müəllim adı ən yüksək addır. Mən yer üzündə müəllimdən yüksək ad tanımıram” deyirdi bu dahi İNSAN! [1] Müəllimlərlə, təhsil işçiləri ilə mütəmadi görüşləri, müəllim qurultaylarındakı alovlu çıxışları hamımızın yaddaşında əbədi iz qoydu. Onun qurultaydakı çıxışı müstəqil Azərbaycan təhsilinə yeni istiqamət verdi, təhsilə, təhsil işçilərinə, müəllimə, ziyalıya yeni müasir baxışla qiymət vermək nümunəsini ortaya qoydu. Təhsilə, təhsil işçilərinə olan bu qayğıkeş münasibətə cavab olaraq müəllimlər, qurultay nümayəndələri böyük maarifçi Heydər Əliyevə Azərbaycanın Fəxri Xalq Müəllimi adını vermək məsələsini qaldırdılar. Nümayəndələrin təklifi ilə qurultayda Azərbaycan tarixində yeni bir fəxri ad – “Azərbaycan Respublikasının Xalq Müəllimi” adı təsis edildi. Bütün qurultay nümayəndələrinin alqışları altında bu ilk fəxri ada Heydər Əliyev layiq görülür. Bəli, Heydər Əliyev Azərbaycanın ilk Xalq Müəllimi idi. O, müəllimlər müəllimi idi. O, böyük ziyalı idi. Xalqın, millətinin yoluna nur saçan, onu işıqlı gələcəyə aparən həqiqi vətəndaş, vətənpərvər ziyalı idi. Vətən və millət sevgisi, vətəndaşlıq duyğusu onun ziyalı qəlbinin sönməz məşəli idi. O, yaxşılardan yaxşısı idi. Həyatının mənasını xalqına, dövlətinə təmənnəsiz xidmətdə görən aydın zəkali, nurlu şəxsiyyət idi...

Milli liderimiz Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının XX əsrdə yetirdiyi ən güclü siyasi və dövlət xadimi kimi həqiqi milli sərvətimizdir [1]. Heydər Əliyev irsi milli sərvət kimi, milli mənəvi dəyər kimi öyrənilməlidir. Onun parlaq həyatı, zəngin və rəngarəng fəalliyəti Azərbaycan tarixinin bütöv bir mərhələsinin salnaməsi, həyat ensiklopediyasıdır. Bu salnamə , bu ensiklopediya zaman-zaman gərəyimiz olacaq, çətin, çıxılmaz anlarda köməyimiz, yarağımız olacaq. Bizim vəzifəmiz bu zəngin xəzinəni öyrənmək, bu müdrik filosofun, müqtədir mütəfəkkirin irsini dərin-dərinə, incədən-incəyə öyrənməkdən və gənclərə öyrətməkdən ibarətdir. Bu irs hər zaman Azərbaycan mühitinə,

Azərbaycan dövlətçiliyinə, Azərbaycan elminə, təhslinə və mədəniyyətinə nur sasacaq, milli mənəvi dəyər kimi əbədilik qazanacaqdır...

Heydər Əliyev zəmanəmizin ən böyük Azərbaycanlısı idi. O, dünya azərbaycanlılarının milli birlik və həmrəylik simvolu idi.

Bu gün yeganə təsəllimiz budur ki, Ümummilli lider Heydər Əliyev özünün şah əsəri olan müstəqil Azərbaycan Respublikasını bizlərə miras qoyub haqq dünyasına qovuşdu.

Milli liderimiz Heydər Əliyevin ölümü də milli birliyin böyük təntənəsinə, Milli Liderə xalqın ümumxalq məhəbbətinin parlaq təəcəssümünə çevrildi. 15 dekabr 2003-cü il xalqımızın yaddaşına, müasir dövlətçilik tarixinə milli liderimiz Heydər Əliyevin dəfn mərasimi günü kimi yazıldı [3].

Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqına, Azərbaycan gəncliyinə əmanət etdiyi müstəqil dövlətimizin sükanı etibarlı əllərə tapşırıldı. Azərbaycan Respublikasının prezidenti, Heydər Əliyev siyasi kursunun layiqli davamçısı cənab İlham Əliyev bu sükanı möhkəm tutdu, təməli Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş Azərbaycan Dövlətini möhkəmləndirdi və xalqımızın rifahını yüksək zirvələrə qaldırdı. Azərbaycan xalqı Heydər Əliyev siyasi kursuna sadıqdır və həmin siyasi kursu ləyaqətlə davam etdirən bugünkü dövlət başçısına xalqın göstərdiyi ehtiram bunu bir daha təsdiqlədi.

Eyni zamanda düşünürəm ki, Heydər Əliyev şəxsiyyətinə hörmət və ehtiram əlaməti olaraq, bu gün hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir azərbaycanlı, Azərbaycanın hər bir təhsil işçisi onun siyasi varisi prezident İlham Əliyevin ətrafında daha sıx birləşməli, Azərbaycanın xoşbəxt gələcəyi, dövlətçiliyimizin əbədiliyi naminə əlindən gələni əsirgəməməli, hər zaman dövlət başçısının fəal müdafiəçisi, aktiv təbliğatçısı olmalıdır.

Sözümün sonunda müstəqil Azərbaycan Respublikasının memarı və qurucusu, Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevə Allahdan rəhmət diləyir və mərhumun ruhu qarşısında baş əyirəm. Yerin behişt olsun, əbədi Ümummilli Liderimiz! Qəbrin nurla dolsun!

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Əliyev H. Müdirik fikirlər (iyun 1993-1994 oktyabr). 1 kitab. Bakı, 2008, 399 s.
2. Xəlilov B. Dil, ədəbiyyat, mədəniyyət. Bakı: Bakı çap evi, 2013, 484 s.
3. Pənahov İ. Əbədiləşən şəxsiyyət. Bakı: Qismət, 2013, 240 s.

UOT 316.37

Heydər Əliyev və vətənpərvərlik

fil.f.d., dos. Vəfa Eldar qızı Məhərrəmova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
vafa.maharramova@mdu.edu.az

Aygün İslam qızı İsmayilova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
aygun.ismayilova@mdu.edu.az

“Milli mənsubiyyət hər bir insan üçün onun qürur mənbəyidir. Mən həmişə fəxr etmişəm və bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam!”

Heydər Əliyev

Yaşadığımız torpağı qorumaq üçün vətən uğrunda mübarizə əsas şərtidir. Əsil vətənpərvərlik təkcə Vətəni sevmək deyildir. Vətənpərvərlik həm də Vətənin naminə çalışmaq, Vətəni qorumağa hər an hazır olmaq, onun yolunda qəhrəmanlıqlar, fədakarlıqlar göstərmək, Vətənin, xalqın hər bir uğuruna sevinməkdir. Məhz buna görə də vətənpərvərlik meyarı söz ilə əməlin üst-üstə düşməsidir. Ümummill liderimiz Heydər Əliyevin vətənpərvərlik ideyaları bugünkü inkişafımızın təməlini təşkil edir. Ulu Öndərin bu yanaşması xalqımızın vətənpərvərlik tərbiyəsində əvəzsiz nümunə olub, vətəndaşlarımıza vətən sevgisi aşılayıb. Dahi şəxsiyyətin fikrincə vətən yalnız coğrafi ərazi deyil harada yaşamasından asılı olmayaraq hər bir azərbaycanlının şan-şöhrəti, qürur mənbəyidir.

Bugünkü müasir müstəqil Azərbaycan bütün varlığını, ömrünü öz xalqına, millətinə həsr etmiş Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin bizə ən müqəddəs yadigarıdır. Ümummill Lider bütün fəaliyyəti boyunca öz vətəninə doğma münasibət göstərmiş onun uğruna sevinmiş, qüsurlar və çətinliklərinə biganə qalmamışdır.

Heydər Əliyev vətəni ata ocağı adlandırır, insanın doğma yurda, torpağa bağlılığını vacib şərt hesab edirdi. Ulu Öndərin qənaətinə görə, xalqın yüksək mədəniyyəti, mənəviyyəti, istedadı onun vətəni ilə bağlıdır. O, vətənpərvərlik hisslərindən danışarkən göstərirdi: “Hara getsək də, bizim fikirlərimiz, xeyallarımız daim bu torpaqdadır. Dünyada nə qədər ideyalar, məramlar varsa, hamısının kökü insanın torpağa bağlılığından inkişaf edir, insanları yüksək amallara səsləyir, insanlar birgə yaşayırsa, humanizmə, mədəniyyətə ilk əvvəl vətən torpağında yiyələnirlər. Buna görə də xalqın yüksək mədəniyyəti, mənəviyyəti, istedadı onun vətəni ilə bağlıdır. Vətənin tarixi, mədəniyyəti dünya sivilizasiyasında tutduğu yerlə ölçülür”. [1]

Bütün yuxarıda deyilənləri xüsusi vurğulayan dahi şəxsiyyət belə bir qənaətə gəlir ki, hər bir xalq, millət, insan yaratdıqları ilə vətən torpağına şərəf gətirir, onun adını uca edir.

Heydər Əliyev gənclərə öz vaxtlarının qədrini bilməyi, bu vaxtı səmərəsiz keçirməməyi öz sağlamlıqları qayğısına qalması məsləhət görürdü. O, sağlam həyat tərzini keçirməyin vacibliyini xüsusi vurğulayırdı. Onun aşağıdakı fikirləri diqqəti cəlb edir. “Mən həyatın bütün mərhələlərini keçmiş bir adam kimi sizə deyirəm: Bu illəri boş keçirməyin bu illəri itirməyin. Öz fiziki sağlamlığınıza fikir verin. Onun üçün də gərək siz sağlam həyat tərzində yaşayasınız”. [2]

Ulu Öndər ölkə vətəndaşlarına, xüsusən gənclərə öz tarixi keçmişini, Azərbaycan tarixini və coğrafiyasını, millət adət və ənənələrini, mədəniyyətini, ana dilini yaxşı-yaxşı bilməyi tövsiyə edirdi. O deyirdi: “Hər bir Azərbaycan gənci ... birinci növbədə gərək öz dilini, ana dilini bilsin. Çünki bu, anasının dilidir. Bu, ölkənin dövlət dilidir və gənc bu dildə təhsil alsın, bu dildə yazsın, bu dildə oxusun. Məhz bu dildə Azərbaycan xalqının zəngin tarixini, zəngin mədəniyyətini, əsrlər boyu yaranmış böyük irsini öyrənə bilsin. Dil hər bir millətin milliliyinin əsasıdır. Azərbaycanın hər bir gənci məktəbdə təhsil alaraq, öz xalqının, millətinin qədim zamanlardan indiyə qədər olan tarixini gərək yaxşı bilsin”. [1]

Ulu Öndər tariximizi dərinlən bilməyin vacibliyini vurğulayarkən diqqəti aşağıdakı məsələlərə yönəldirdi: “Əgər bunu bilmirsə, o, həqiqi vətənpərvər ola bilməz. Əgər onu bilməsə, o, millətinə olan mənsubiyyəti ilə istənilən səviyyədə fəxr edə bilməz”. Heydər Əliyev uşaqların milli-mənəvi dəyərlər, milli adət və ənənələrimiz ruhunda tərbiyə olunmasında valideynlərin və məktəbin üzərinə düşən vəzifələrə də aydınlıq gətirmişdir. O, valideynlərə müraciət edərək deyirdi: “Hər bir ailənin, hər bir valideynin bütün başqa qayğılardan ən böyük qaygısı öz uşaqlarını Azərbaycanın sağlam, bilikli, yüksək mənəviyyatlı vətəndaşları kimi böyütməkdir”. [3]

Heydər Əliyev irsində azərbaycançılıq ideyası xüsusi yer tutur. O, respublikamızda yaşayan xalqların vahid ailədə yaşamasının vacibliyini vurğulayır və diqqətə çatdırır ki, Azərbaycan bu ölkədə yaşayan xalqların hamısı üçün vətəndir. Bu xüsusda o deyirdi: “Biz azərbaycanlıyıq. Hamımızın vətəni Azərbaycandır. Bizi bir xalq, bir millət, bir insan olaraq bu torpaq ərsəyə gətirmişdir. Buna görə də bizim hər birimizin canında azərbaycançılıq ruhu yaşayır. Bizi bir-birimizə bağlayan və daha çox birləşməyə sövq edən də azərbaycançılıq ruhu, azərbaycançılıq ideyası olmalıdır. Hər bir dövlətin milli ideologiyası olur. Müstəqil Azərbaycan Respublikasının milli ideologiyası da azərbaycançılıq ideologiyasıdır”. [2]

Ümummilli Liderimiz gəncləri həyatda fəal mövqe tutmağa vətəndaş mövqeyi nümayiş etdirməyə çağırırdı. Bu xüsusda deyirdi: “Hər bir insan gərək eyni zamanda vətəndaş olsun. Dövlətinə sadıq, millətinə sadıq, ənənələrinə sadıq, xalqına sadıq vətəndaş olsun”. Heydər Əliyev gənclərə, onların qüvvəsinə, bilik və bacarığına inanır və yüksək qiymətləndirirdi. O, ümumtəhsil məktəbləri şagirdləri ilə “Bilik günü” nə həsr olunmuş tədbirlərdə, ali məktəblərə qəbul olunmuş tələbələrle görüşlərində gənc nəslə biliklərə əzmlə yiyələnməyə, vətənin ləyaqətli övladları olmağa səsləyirdi: “Bizim məqsədimiz müstəqil Azərbaycan gələcəyi üçün daha bilikli, zəkali gənclər hazırlamaqdır.... Siz Azərbaycanın gələcəyini təmin edən insanlar olacaqsınız”. [1]

Ulu Öndərin dövlətçilik ənənələrinə sadıq qalan və onun siyasi kursunu layiqincə davam etdirən ölkə prezidenti İlham Əliyev də Azərbaycan təhsilin dünyanın ən qabaqcıl dövlətlərinin təhsili səviyyəsinə qaldırılmasına, gənclərimizin milli ümumbəşəri dəyərlərə, yüksək mədəniyyətə yiyələnmələrinə nail olmağı məqsəduyğun hesab edir. Prezidentimiz gənclərə böyük inamını ifadə edərək deyir: “Bilikli, savadlı uşaqlar, gənclər gələcəkdə Azərbaycanı idarə edəcəklər”.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abbasov A.N. Milli əxlaq və ailə etikas. Bakı: Mütərcim, 2016, 320 s.
2. Mirzəzadə R. Azərbaycançılıq və vətənpərvərlik məfkurəsi. Bakı: Zərdabi LTD, 2016, 664s.
3. Yusifov M. İ. Heydər Əliyev və Azərbaycançılıq ideologiyası. Bakı: Nurlan, 2003, 204 s.

UOT 316.37

Heydər Əliyev ideologiyasının təşviqi: Azərbaycanın Zəfər Yolu

*i.f.d. Ruhyyə Adil qızı Hüseynova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
ruhiyya.huseynova@mdu.edu.az*

Xalqımızın son yarıməsrlük tarixini nəzərdən keçirərək qeyd edə bilərik ki, həyatımızın məzmunu və mahiyyətini pozitiv pəncərəyə dəyişən elə bir məqam haqqında deyə bilərik ki, o, Ulu öndər Heydər Əliyevin adı, siyasi fəaliyyəti və ideologiyası ilə bağlı olmasın. Tarixi şəxsiyyətin bütün fəaliyyəti doğma və sevimli xalqına sədaqətli xidmətin parlaq təcəssümüdür.

Azərbaycan xalqının 34 illik bütün sosial- iqtisadi və ictimai-siyasi, maddi-mənəvi həyatı dahi şəxsiyyət, müasir Azərbaycanın qurucusu və yaradıcısı Heydər Əliyev dühası və onun adı ilə bağlı olduğunu qeyd etmək yerində olardı. 34 il ərzində Azərbaycan olduqca böyük inkişaf yolu keçmiş,

müstəqil dövlət kimi bərqərar olmuşdur. Milli mənafeyi xalqın mənafeyinə, xalqın mənafeyini dövlət mənafeyinə çevirən siyasi lider Heydər Əliyev ölkəmizin tərəqqisini bərqərar etməklə yanaşı dünyada beynəlxalq nüfuz və etibar da qazanmışdır. Son dərəcə çətin bir tarixi şəraitdə milli dəyərləri yaşatmaq və dövlətçiliyi qorumaq, Azərbaycanın inkişafına müvəffəq olmaq kimi tələyüklü vəzifəni yerinə yetirmişdir. Heydər Əliyevin ölkəmizin özünəməxsus din-dövlət münasibətləri modelinin formalaşdırılmasında, həmçinin Azərbaycanda milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və saxlanması, gələcək nəsillərə ötürülməsi istiqamətində əvəzsiz xidmətləri olmuşdur.

Heydər Əliyev dövlət-xalq münasibətlərində yeni bir tərəkür formalaşdırdı – insanlarda dövlətə münasibətdə yeni bir düşüncə yarandı, əvvəlki dövrlərdə iqtidara olan etimadsızlıq, ayrı-ayrı siyasi dairələrin fəaliyyətindən doğan ehtiyatlılıq və nigarançılıq aradan qaldırıldı, dövlətin xalq təmsilçisi olmasının real anlamı xalq arasında bərqərar olundu. Heydər Əliyevin bu sahədəki fəaliyyəti xalqda dövlətə olan inamı geri qaytardı – xalq da dövlət ətrafında birləşdi, bu birliklə öz gücünü ortaya qoydu. [2]

Dövlətçiliyimizin memarı və Azərbaycan dövlətinin banisi dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin strategiyası bizim ardıcıl olaraq hər sahədə qələbələr əldə etməyimizə hesablanmışdır. O, ötən əsrin ortalarından başlayaraq tamam yeni, gələcəyə hazırlaşan, öz müasirliyi, siyasəti, inkişafı, etibarlılığı, dayanıqlılığı ilə bütün cahana səs salmış müasir Azərbaycan qurdu.

Müasir Azərbaycan Heydər Əliyev dühasının şah əsəridir. Dahi şəxsiyyətin ən böyük mirası - onun siyasi xəttini layiqcəsinə davam etdirən Prezident İlham Əliyevdir. Xalqımız Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə qalibiyyətlərlə zəngin yeni dövrün şanlı tarixini yazaraq möhtəşəm zəfərlərə imza atmaqdadır.

Azərbaycan öz adını 3-cü minilliyin tarixinə Qəhrəmanlarının və Şəhidlərinin müqəddəs qanına boyanmış qızıl hərflərlə yazdı. Xalqımızın ruhunda və əməlində olan bütün pozitiv dəyişikliklər Azərbaycanımızın və xalqımızın global yeniliklər və dəyişikliklər astanasında olmasından bizə xəbər verir.

“Bu il xalqımız Ümummilli lider Heydər Əliyevin 99-cü ildönümünü hər zamankı kimi, sonsuz sevgi, dərin ehtiram ilə, eyni zamanda hər zaman olduğundan daha böyük coşqu və fəxarət hissi ilə qeyd edir. Bildiyimiz kimi, 2020-ci ildə Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə qüdrətli Ordumuz erməni təxribatları və terroruna son qoymaq, bununla yanaşı ölkəmizin suverenliyi və ərazi bütövlüyünü bərpa etmək məqsədilə erməni terroruna qarşı hərbi əməliyyatlara başladı. 44 gün ərzində davam edən Vətən müharibəsi Ali Baş Komandanın komandanlığı altında Azərbaycan Ordusunun şanlı qələbəsi ilə başa çatdı. Hamımızın fəxarətlə səsləndirdiyimiz “Dəmir Yumurcuq” adı ilə Azərbaycan tarixinə qızıl hərflərlə yazılan irimiqyaslı hərbi əməliyyatın əsas məqsədi məhz işğal altında olan torpaqlarımızı azad etməkdən ibarət idi. Bəllidir ki, 26 ildir atəşkəsə nail olsaq da, qarşı tərəf davamlı olaraq atəşkəsi pozub, Azərbaycanın mövqeləri ilə birgə yaşayış məntəqələrini daim və mütəmadi olaraq atəşə məruz qoymuşlar. 2016-cı ildə aprelin birindən ikisinə keçən gecə Ermənistan Respublikası Silahlı Qüvvələri tərəfindən atəşkəsin yenidən pozulması nəticəsində Dağlıq Qarabağ münaqişəsi aktiv fazaya keçdi. Ölkəmizin Silahlı Qüvvələrinin həyata keçirdiyi əks-hücum nəticəsində bəzi kənd və mühüm strateji əhəmiyyətli yüksəkliklər işğaldan azad edildi. Bir müddət sonra, yenidən Ermənistan Hərbi Qüvvələri 2020-ci ilin iyulunda Tovuz istiqamətində sərhədyanı məntəqələri atəşə tutdu. 20 avqust 2020-ci ildə Ermənistan Hərbi Qüvvələrinin təxribat qrupu Goranboy rayonu istiqamətində yenə Azərbaycan mövqələrinə hücum etməyə çalışsa da, bu qrup zərərsizləşdirildi və qrupun komandanı yaxalandı. Ələ keçirilən mühüm kəşfiyyat məlumatlarından aydın olur ki, Ermənistan Ordusu yenidən işğala hazırlaşır və bu istiqamətdə hərbi planlar hazırlayır. 2020-ci il 27 sentyabrda Ermənistan Hərbi Qüvvələrinin növbəti təxribatından sonra iri miqyaslı hərbi əməliyyatlara başlandı. Bununla da, Azərbaycanın müasir hərbi tarixinə şəərəflə qeyd etdiyimiz 44 günlük zəfər savaşı olaraq daxil olan Vətən müharibəsi başladı. Müzəffər Ordumuz çox qısa müddətdə Ermənistan Ordusuna sarsıdıcı zərbə vuraraq işğal altındakı əraziləri azad etməyə başladı. 2020-ci il 4 oktyabrda Cəbrayıl, 17 oktyabrda Füzuli, 20 oktyabrda Zəngilan, 25 oktyabrda Qubadlı, 8 noyabrda isə Şuşa şəhəri işğaldan azad edildi. Ermənistan tərəfi ağır itki ilə məğlub olub, təslim olaraq rüsvayçı sülh bağlamağa məcbur oldu. Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə Azərbaycan Ordusu

xalqımıza 30 ildir həsrətində olduğumuz böyük tarixi zəfər sevincini yaşatdı. Daha sonra bağlanmış müqaviləyə əsasən digər torpaqlarımız da işğaldan azad edildi”. [3, 4]

Beləliklə, bütün cahan dahi şəxsiyyət və görkəmli siyasətçi Heydər Əliyevin siyasi kursunun daha bir təntənəsinin şahidi oldu. Məhz bu siyasi kursu inam və uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyev Azərbaycanı əraziləri işğal altında olan məğlub ölkədən qalib ölkəyə çevirdi.

Əlbəttə, böyük Tarixi Qələbəmizi biz birdən-birə əldə etməmişik, addım-addım gəlmişik. Ümummilli Liderimizin xilaskarlıq missiyasının nəticəsidir ki, yeni Azərbaycanı qurub yaratdı, inkişaf etdirdi. Heydər Əliyevin ideologiyasının ölkəmizdə yetərinə təşviqinin nəticəsidir ki, 30 ildən sonra vətənpərvər ruhunda yetişən bugünkü gənclər işğalı görməsələr də, Böyük Tarixi Zəfərə qanı və canı bahasına nail oldular. Cənab Prezidentin qeyd etdiyi kimi, “Qələbəmizdə əsas missiyanı bugünkü gənclik yerinə yetirdi. Ordumuzun əsas hissəsi gənclərdən ibarətdir”. Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə Azərbaycan Ordusu tarix yazdı. Ulu Öndərin siyasətini layiqincə davam etdirərək Prezident İlham Əliyev uğurlu daxili və xarici siyasəti nəticəsində Azərbaycanımızı daha da inkişaf etdirdi. Heydər Əliyev ideyalarından güc alan yeni nəsil isə cənab Prezidentin rəhbərliyi ilə şanlı tarix yazdı. Böyük Tarixi Zəfər - Heydər Əliyev siyasətinin tarixi təntənəsidir.

Azərbaycan cəmiyyəti Ulu Öndərin siyasətinə sadıqdır. Bu onunla bağlıdır ki, bu siyasət uzun illərin sərt və çətin sınaqlarından üzüağ çıxmış və yüksək etimad qazanmışdır. Xalqın lider olaraq qəbul etdiyi Prezident İlham Əliyev ölkəmizin perspektiv inkişafı üçün müəyyənlanmış strateji hədəfləri gerçəkləşdirmək, Azərbaycanı ən müasir və inkişaf etmiş dövlətə çevrilmək istiqamətində əzmlə, qətiyyətlə çalışır. Əminik ki, Azərbaycanımızı qarşıdan gələn illərdə daha böyük nailiyyətlər gözləyir.

Həqiqətən də, nə xoşdur fərəhlə danışmaq Ümummilli Liderimizdən, Milli Birliyimiz, Böyük Tarixi Zəfərimiz, Ali Baş Komandanımız, Dəmir Yumruq, Qəhrəmanlarımız, həmrəyliyimiz, qüdrətli Azərbaycanımızdan.

Azərbaycan xalqı xoşbəxt xalqdır həm də ona görə ki, onu bütün dünyaya tanıdan liderlik simvolu var. Nə qədər ki, Azərbaycan dövləti vardır, Ümummilli Liderimiz və dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin parlaq xatirəsi də xalqımızın qəlbində əbədi olaraq yaşayacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. “Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu” mövzusunda keçirilən konfrans materialları. Bakı-2003
2. <https://xalqqazeti.com/az/news/79650>
3. <https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/sanli-zefer-yolu-ile-boyuk-qayidisa-dogru-1636149891>
4. <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2011/may/175824.htm>

UOT 355.486

Heydər Əliyev və Azərbaycanın Naxçıvan Muxtar Respublikasında ordu quruculuğu (1991-1993-cü illər)

*tar.f.d. Anar Nadir oğlu İsmayilov
Mingəçevir Dövlət Universiteti
anar.ismayilov@mdu.edu.az*

1991-ci ildə Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin bərpa edilməsindən sonrakı ilk illər müstəqil dövlətçilik tarixinin ən ağır dövrlərindən biridir. Müstəqilliyin bərpasından sonra Azərbaycan Respublikası təkə yeni siyasi və iqtisadi keçidin meydana gətirdiyi problemlərlə deyil, həm də qonşu Ermənistanın işğalçı hücumları ilə üz-üzə qalmışdı. Belə bir şəraitdə müstəqil dövlətçilik institutlarının, o cümlədən milli ordunun formalaşdırılması mühüm vəzifələrdən biri olmuşdur. Lakin təəssüf ki, o, illərdə Azərbaycanda yaşanan siyasi böhran bu istiqamətdə bir çox

çətinliklər törətmiş, ordu quruculuğunun sistemli şəkildə həyata keçirilməsinə imkan verməmişdir. Həmin dövrdə Ermənistanın işğal hədəfində Azərbaycanın iki regionu önəmli yer tuturdu: Qarabağın dağlıq hissəsi və Naxçıvan Muxtar Respublikası. Şübhəsiz ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasına hücumların qarşısının alınmasında Ümummilli lider Heydər Əliyev amili əhəmiyyətli rol oynamışdı. 1991-1993-cü illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri olmuş Heydər Əliyev həm siyasi, həm də hərbi vasitələrdən istifadə edərək Naxçıvanın işğal edilməsinin qarşısını almışdı. Bu məsələdə önəmli məsələlərdən biri Naxçıvanda ordu quruculuğu ilə bağlı atılan addımlar olmuşdu. Müstəqil dövlətin müstəqil ordusu olmalıdır prinsipinə uyğun olaraq, müstəqil Azərbaycanın müstəqil ordusunun Azərbaycana qaytarılmasına məhz Naxçıvandan başlanılmışdı.

1991-ci ilin sentyabr ayının 3-də Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisi xalqın təkidli tələbi ilə Heydər Əliyevi Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin sədri seçdi [4, s.37]. Heydər Əliyev Naxçıvanın müdafiə potensialının formalaşdırılması üçün məqsədyönlü qərarlar qəbul etdi. Həmin ilin sentyabr ayının 7-də Naxçıvan Muxtar Respublikasında Dövlət Milli Müdafiə Komitəsi yaradıldı [6, s.544]. Belə bir komitənin yaradılması Muxtar Respublikanın düşmən təcavüzündən müdafiəyə və nizamlı müdafiəsinin təşkili üçün vaxtında atılmış çox əhəmiyyətli addım idi [2, s.74].

Bakıda siyasi təlatümlərin hökm sürdüyü, blokada şəraitində olan Naxçıvanın hərbi cəhətdən müdafiəsinin demək olar ki, gözərdi edildiyi bir məqamda bu zərurət idi. Həmin dövrdə hələlik hərbi təchizat baxımından ciddi imkanlar olmadığından Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikasına qarşı hərbi təcavüzü və Ermənistanın hücumlarını diplomatik vasitələrlə, region dövlətlərini də prosesə cəlb etməklə almağa çalışırdı. Muxtar respublika ərazisində keçmiş Sovet İttifaqının ordusunun hissələrinin mövcudluğu, hərbiçilərin Ermənistan tərəfindən müxtəlif yollarla ələ alınması təxribat imkanlarını artırırdı. Bu imkandan və Rusiyanın Ermənistanla verdiyi dəstəkdən istifadə edən Ermənistan daha da azğınlaşırdı.

Beləliklə, Naxçıvan Ali Məclisinin Sədri kimi Heydər Əliyevin qarşısında təkə Naxçıvanın erməni işğalından qorunması, ordu quruculuğunun həyata keçirilməsi deyil, həm də burada solan sovet hərbiçilərinin baş verən proseslərdə neytrallığının təmin olunması, onların muxtar respublika ərazisini tərk etməsini təmin etmək kimi çətin vəzifələr dururdu. Yeni şəraitdə bu hissələrin statusu müəyyən edilməli, onların əlindəki silah və hərbi texnikanın yararsız vəziyyətə salınmadan yaradılacaq milli hərbi hissələrə təhvil verilməsi təmin olunmalı, eyni zamanda hərbiçilər beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə uyğun olaraq vətənlərinə yola salınmalı idi. Milli hissələrin gücləndiyi, keçmiş Sovet ordusunun hissələrinin işğalçı imperiyanın təzahürü olaraq görüldüyü bir şəraitdə bu vəzifələri gerçəkləşdirmək o qədər də asan deyildi. 1991-ci il oktyabrın 26-da Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sessiyasında “Naxçıvan Muxtar Respublikasında yerləşən hərbi qüvvələrin statusu haqqında qərar” qəbul edilmişdi [7, s.48]. Bundan sonra hərbiçilərlə yerli əhali arasında anlaşılmazlıqların qarşısını almaq məqsədi ilə komissiya yaradılmış, komissiyanın işinə muxtar respublika ərazisində yerləşən Sovet ordusunun 75-ci motoatıcı diviziyasının komandiri Slaboşeviç və 41-ci Sərhəd dəstəsinin rəisi polkovnik Jukov da daxil edilmişdilər. Heydər Əliyevin şəxsi nüfuzu, siyasi müdrikliyi rus hərbiçilərinin mövqelərində xeyli dərəcədə dəyişikliklər etmələrinə gətirib çıxarmışdı.

1992-ci ilin mayından etibarən ermənilərin Azərbaycana, o cümlədən onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisinə hücumları şiddətlənmişdi. Qeyd etmək lazımdır ki, həmin ilin iyuluna qədər hərbi təcavüz nəticəsində Naxçıvanda, Qarabağda və Ermənistan ilə sərhəddə yerləşən 60-dan çox Azərbaycan şəhər və kəndi işğal olunmuş, dinc əhalidən minlərlə insan, o cümlədən qocalar, qadınlar və uşaqlar vəhşicəsinə məhv edilmişdi [5, s. 85-86].

İyulun 25-də muxtar respublika parlamentinin Rəyasət Heyəti Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə “Naxçıvan Muxtar Respublikasına müdafiənin təşkili ilə əlaqədar bəzi məsələlər haqqında” qərar qəbul etmişdi. Qərara əsasən Naxçıvan Muxtar Respublikası Müdafiə Komitəsinin bazasında Azərbaycan Müdafiə Nazirliyinin tərkibində müvafiq struktur yaradılmışdı. Strukturların silah və texnika ilə təchizatını təmin etmək üçün ərazidəki Sovet ordu hissələrinin əlindəki vasitələrin sıradan çıxarılmadan və yararsız vəziyyətə salınmadan təhvil alınması vacib idi. Ümummilli lider Heydər

Əliyevin Naxçıvanda yerləşən Sovet ordusu hissələrinin komandirləri və Rusiya rəsmiləri ilə apardığı danışıqlar nəticəsində 75-ci motoatıcı diviziya və 41-ci sərhəd dəstəsi öz əmlakını Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinə təhvil verərək Naxçıvan ərazisini tərk etdilər. 1992-ci il avqust ayının 18-də Naxçıvanda yerləşən 75-ci motoatıcı diviziyanın axırncı rus əsgəri vətənə yola salındı. Hərbi əmlakın tamamilə Milli Ordunun briqadasına verilməsi haqqında aktın imzalanması mərasimində Heydər Əliyev şəxsən iştirak etdi. Sentyabrın 15-də Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində ilk milli ordu qurumu – 705 sayılı əlahiddə gücləndirilmiş motoatıcı briqadası yaradıldı.

Avqust-sentyabr ayları ərzində həmçinin 41-ci sərhəd dəstəsinin ləğv edilməsi, onun əmlakının Azərbaycan Respublikasının 1-ci Sərhəd dəstəsinə verilməsi ilə bağlı danışıqlar aparılmışdı [3, s.89]. Sentyabrın 19-da muxtar respublika parlamentinin Rəyasət Heyəti daha bir təleyüklü qərar qəbul etmişdi. Naxçıvan Muxtar Respublikasının mühafizəsinin və sərhədlərinin qorunmasının təşkili ilə bağlı məsələyə baxılmışdı. 1992-ci ilin sentyabr ayının 29-da isə sonuncu rus sərhədçiləri Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisini tərk etmişdilər. Ruslara məxsus bütün hərbi və təsərrüfat əmlakının Azərbaycan Respublikasının Naxçıvandakı sərhəd dəstəsinə verilməsi haqqında sənədlər imzalanmışdı.

1992-ci ilin oktyabr ayında Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində ilk milli ordu qurumu – 705 sayılı əlahiddə gücləndirilmiş motoatıcı briqadasının Naxçıvan şəhərində ilk paradı keçirilmişdi. Keçirilən paradda çıxış edən Ümummilli lider Heydər Əliyev demişdi: *“Bəyan etmək istəyirik ki, artıq Naxçıvanda nizamlı milli Azərbaycan ordusunun hissələri mövcuddur. Bu hissə lazımı gücə malikdir və Naxçıvan torpaqlarını müdafiə etməyə qadirdir”* [7, s. 160-161].

Ümummilli Lider o zaman özü şəxsən bu paradı qəbul etmişdi. Naxçıvan şəhərindəki meydandan keçən bu hərbi dəstələr öz texnikaları ilə bir başa ön cəbhəyə, döyüş mövqelərinə yola salınmışdılar [1].

Beləliklə, aparılan təhlillərdən də aydın olduğu kimi, 1991-ci ildə müstəqilliyin bərpa edilməsindən sonra Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ermənistanın hərbi təcavüzündən qorunması, Sovet Ordu hissələrinin muxtar respublika ərazisindən çıxarılması, onların hərbi əmlakının təhvil alınması, Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin muxtar respublikadakı bölmə və hissələrinin yaradılması məhz Ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bu proseslər böyük müdriklik və uzaqgörənliklə həyata keçirilmiş, hazırda Azərbaycan ordusunun ən elit birləşmələrindən biri hesab edilən Naxçıvan Əlahiddə Ordusunun ilkin təməlləri məhz o zaman atılmışdı. Sonrakı dövrdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin uğurlu ordu quruculuğu siyasəti muxtar respublikadakı ordu və birləşmələrinin yüksək döyüş hazırlığına sahiblənməsinə, ən müasir silah və texnika ilə təchiz olunmasına gətirib çıxarmışdı. Təsədüfi deyildir ki, 2020-ci ildəki 44 günlük Vətən müharibəsində Naxçıvan Əlahiddə Ordusunun hərbiçiləri də fəvqəladə qəhrəmanlıq nümayiş etdirmişlər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ağamalıyeva, S. Naxçıvanda ilk hərbi hissənin yaradılması və milli ordu quruculuğu prosesi: [Elektron resurs] / Naxçıvan TV, -2022. URL: <https://naxcivantv.az/index.php/news/16406-nax%C3%A7%C4%B1vanda-ilk-h%C9%99bi-hiss%C9%99nin-yarad%C4%B1lmas%C4%B1-v%C9%99-milli-ordu-quruculu%C4%9Fu-prosesi.html>
2. Cabbarov, Ə. Heydər Əliyev və Naxçıvan tarixi məsələləri / Ə.Cabbarov. -Naxçıvan: Əcəmi NPB, -2015.-232 s.
3. Hacıyev, İ.M. Naxçıvan Muxtar Respublikası müstəqillik yollarında /İ.M.Hacıyev. –Bakı: Elm və təhsil, -2016. -360 s.
4. Hacıyev, İ.M. Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi və mədəni inkişafı // Dövlət idarəçiliyi, nəzəriyyə və təcrübə.-2016, № 4 (56), s. 36-46.
5. Qasımlı, M.C. Muradova B. Azərbaycan parlamentarizmi tarixi [2 cildə]/ M.C.Qasımlı, B.Muradova. II cild. Bakı: Mütərcim, 2018, 680 s.
6. Qayıdış (1990-1993). Təkmilləşdirilmiş və yenidən işlənmiş ikinci nəşr. Bakı: Azərbaycan, 2008, 840 s.

7. Qurbani, A. Heydər Əliyev və Azərbaycan ordusu / A.Qurbani. Bakı: Əbilov, Zeynalov və oğulları, 2002, 392 s.

UOT 332.36:336.226.212.1

Azərbaycanda müasir vergi sisteminin təmali Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə qoyulmuşdur

i.f.d. Vüqar Əhməd oğlu Məmmədli
Mingəçevir Dövlət Universiteti
vuqar.mammadli@mdu.edu.az

Hər bir ölkənin vergi sistemi dedikdə, həmin ölkədə tətbiq edilən vergilərin cəmi başa düşülür. Eyni zamanda tətbiq edilən vergilərin yığılması və ona nəzarət üzrə mövcud strukturun cəmi ilə ifadə olunur. Bazar iqtisadiyyatı yolunu, sahibkarlığın və investisiyanın təşviqini stimullaşdıran iqtisadi sistemdə vergilərin hesablanması və vergi inzibətçılığı ilə bağlı məsələlər vahid bir qanunvericilik əsasında tənzimlənilir. Azərbaycanda müasir vergi sisteminin formalaşmasının təmali Vergi Məcəlləsinin qəbulu və qüvvəyə minməsi ilə başlayır. Ancaq Vergi Məcəlləsi elə bir layihədir ki, belə bir əsaslı qanunvericilik bazasını ərsəyə gətirmək üçün müəyyən bir vaxt və müvafiq təşviq, rəhbərlik bacarığı tələb olunurdu. Vergi Məcəlləsinin ərsəyə gəlməsini Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin özəl sektora dəstəyi ilə ifadə etmək istəyirəm. O qeyd edirdi ki, “özəl sektora kömək etmək lazımdır. Özəl sektorun işinə qanunsuz müdaxilə etmək lazım deyil. Vergi strukturu yeganə orqandır ki, özəl sektorla əlaqə qurub, vergisini alır” [1].

Xalqımız 20-ci əsrin 71 ilini SSRİ-nin tərkibində yaşasa da, həmin dövrdə müəyyən inkişaf dövrü keçmişdir. Həmin vaxt intibah dövrü Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Məhz 20-ci əsrin 60-cı illərində iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrində geriləmə hissə olunmağa başladığı vaxt respublikaya rəhbər seçilən Heydər Əliyev Azərbaycanın inkişafı ilə bağlı prioritet istiqamətlərini müəyyən etmişdir. Heydər Əliyev sənaye sahəsinin struktur dəyişikliyi, aqrar sahənin inkişafı ilə bağlı müvafiq proqramların qəbul edilməsinə nail olmuşdur. Nəticədə 70-ci illərin ortalarında respublikamız milli gəlirin artım tempinə görə İttifaqda birinci yerə yüksəlmişdir.

Müstəqillik dövründə Heydər Əliyev rəhbərliyə yenidən qayıtdıqdan sonra 1970-1985-ci illərdə yaradılmış elmi-texniki istehsal potensialının aşkara çıxarılmasına başlamışdır. Müvafiq tədbirlər əsasında 1996-cı ildə tənəzzül meyllərinin qarşısı alınmış və yeni inkişaf imkanları əldə edilmişdir.

Bu gün respublikamız dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya etməklə milli mənafeələrə uyğun inkişaf strategiyası həyata keçirir. Hazırda gələcəyə doğru qəbul edilmiş Milli Prioritetlərdə də nəzərdə tutulan sosial sahibkarın yetişməsi, əhalinin gəlirlərinin səviyyəsinin artırılması, sosial tədbirlərin genişlənməsi, sağlam-ekoloji mühitin formalaşması, tükənməz enerji resurslarından istifadə əldə edilmiş iqtisadi imkanların təhlili əsasında müəyyən edilmişdir [2].

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin zəngin idarəetmə təcrübəsi və dəmir iradəsi, eyni zamanda gərgin əməyi ilə iqtisadiyyatda köklü dəyişikliklər edilmişdir. Belə dəyişikliklərdən biri vergi sisteminin müasirləşdirilməsi, yeni vergi sisteminin təşkilidir. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin müxtəlif illərdə sahibkarlıq subyektlərinə qanunsuz müdaxilənin qarşısının alınması, sahibkarlığın inkişafı sahəsində süni maneələrin aradan qaldırılmasına dair fərmanları bu gün qeyri-neft sektorunun inkişafına səbəb olmuşdur. Rəhbərliyi dövründə Heydər Əliyev vergi strukturunun işini daim təhlil etməklə, bu sahədə ciddi dönüş əldə edilməsi istiqamətində tapşırıqlar vermişdir.

Ümummilli Liderin vergi orqanları qarşısında qoyduğu vəzifələr əsasında vergi sisteminə kompleks islahatların aparılması üzrə strateji plan məhz 1999-cu ildə hazırlanmışdır. Strateji plan əsasında islahatların həyata keçirilməsinin optimal müddətləri müəyyən edilmişdir. Strateji planda dünya standartlarına uyğun bir qanunvericilik bazasının yaradılması, vergi inzibətçiliyinin modernləşdirilməsi, vergi ödəyicilərinin hüquq və vəzifələrinin genişləndirilməsi nəzərdə tutulurdu.

Kadr siyasətində yenidən baxılmanı ehtiva etməklə vergilərin vaxtında və tam həcmdə toplanması nəzərdə tutulurdu. Strateji plana uyğun olaraq ölkə başçısının 11 fevral 2000-ci il tarixli Fərmanı ilə Baş Dövlət Vergi Müfəttişliyinin bazasında Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi yaradılmışdır. Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev bu fərmanda vergi orqanının cəmiyyətdə tutduğu roluna uyğun onlar qarşısında məsuliyyət qoymuşdu. Həmin dövrdə bir sıra qanunlar arasında uyğunsuzluq olması, vergi ödəyicilərinin hüquq və vəzifələri ilə bağlı vahid normativ aktın olmaması sahibkarlıq subyektlərində qanunsuz müdaxilə imkanları yaradırdı. Bu sahədə vahid, təkmil qanunvericilik bazasının yaradılması zərurəti yaranmışdır. Bu problem ölkə başçısı tərəfindən nəzarətə götürülməklə qısa müddətdə Vergi Məcəlləsinin layihəsinin hazırlanması tapşırığı verilmişdir. Beynəlxalq maliyyə qurumlarının, yerli və xarici iş adamlarının fikir və tövsiyələri nəzərə alınmaqla Vergi Məcəlləsinin layihəsi hazırlanmışdır. Layihənin ayrı-ayrı yerləri ölkə başçısı tərəfindən keçirilən müşavirələrdə müzakirə edilmiş və Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin dəyərli tövsiyələri əsasında vergitutma sadələşdirilmiş, baza genişləndirilmişdir, vergi yükü azaldılmışdır. Layihə 2000-ci ilin iyul ayında qəbul edilməklə 2001-ci ildən qüvvəyə minmişdir.

Sadaladığımız məsələlər ölkəmizin həyatında tarixi hadisə olan Vergi Məcəlləsinin qəbulunu möhtərəm Heydər Əliyevin uğuru kimi qiymətləndirməyə imkan verir. Vergi Məcəlləsinin qəbulu vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, onun dünya standartları səviyyəsinə uyğunlaşdırılmasında mühüm addımdır. Vergi orqanları Vergi Məcəlləsi ilə bərabər bir sıra normativ-hüquqi aktlar da hazırlamışlar. Belə normativ-hüquqi aktlardan biri dövlət vergi orqanlarında xidmət haqqında əsasnamədir. Ölkədə Vergi Məcəlləsinin qəbulu ilə özəl sektorda yeni bir dövr başlamışdır. Artıq vergi siyasətinin əsas istiqaməti büdcə gəlirlərini təmin etmək üçün iqtisadi inkişafı artırmaqla yanaşı vergitutmanın optimallaşdırılması, əlverişli investisiya mühitinin formalaşması istiqamətləri müəyyən edilmişdir. Məhz bunun nəticəsidir ki, hər il Vergi Məcəlləsinə edilən köklü dəyişikliklər vergi güzəştlərinin əhatə dairəsini artırır. Hər il vergi ödəyicilərinin hüquqlarının qorunması sahəsində dəyişikliklər edilir. Vergi Məcəlləsi vasitəsilə dövlət təsərrüfat subyektlərinin işinə birinci növbədə dəstək olur, ikinci növbədə nəzarət edir. Ölkədə tətbiq edilən vergiləri, eyni zamanda həmin vergilərin toplanması işini təşkil edən və nəhayət nəzarət edən vergi strukturunu əks etdirən vergi sistemi elə dinamik təşkil edilməlidir ki, bazarın dəyişikliklərinə cavab versin. Hər il vergi qanunvericiliyində edilən köklü dəyişikliklər bəzi hallarda birmənalı qarşılanmır. Ancaq nəzərə alaq ki, dövlət iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrini hərəkətə gətirmək üçün bu addımlara əl atır. Eyni zamanda güzəştlərin tətbiq mexanizmində dəyişiklik edilir, prosedur qaydaları sadələşdirilir. Əgər vergi sahəsində qanunvericilik nə qədər mürəkkəbdirsə bir o qədər sahibkarlığın təbliğ və təşviqi əks etdirilir. Deməli vergi ödəyicisinin bütün hərəkətləri qanunla tənzimlənir, yəni qorunur. Nəzərə almalıyıq ki, son illər vergi sahəsində qəbul edilən bir sıra normativ aktların müddəaları Vergi Məcəlləsinin müvafiq maddələrinə əlavə edilmişdir. Şübhəsiz ki, qaydalarla müqayisədə qanun alidir.

Möhtərəm Prezident Heydər Əliyev “Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafına dövlət himayəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” 10 sentyabr 2002-ci il və “Sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması haqqında” 28 sentyabr 2002-ci il tarixli fərmanlarda vergi orqanlarının qarşısında bir sıra mühüm vəzifələr qoymuşdur. Bu vəzifələrin icrasını təmin etmək üçün Vergilər Nazirliyinin müvafiq əmrləri ilə görülməli işlər müəyyənləşdirilmişdir. Bu işlərin icrası müntəzəm nəzarətə götürülmüşdür. Qeyd etdiyimiz fərmanlar əsasında 2002-ci ilin sonunda vergi sistemində köklü islahat aparılmışdır. Struktur dəyişikliyi çərçivəsində rayon və şəhər vergi idarə və şöbələri ləğv edilərək əvəzində bir neçə rayon və şəhər inzibati ərazisini əhatə edən 12 ərazi vergi idarəsi təşkil edilmişdir. Bakı şəhəri üzrə Vergilər Departamenti yaradılmışdır ki, bu struktur 3 filialdan ibarət olmaqla 11 rayonu əhatə edirdi.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin ildən ilə bəndlərinin sayının çoxalması ölkə iqtisadiyyatının ağırlığının göstəricidir. Belə ki, hər bir səhənin inkişafı özü ilə müxtəlif problemləri gündəmə gətirir. Həmin problemin həlli yolları isə mütləq qanunvericilik aktında əks olunmalıdır. Vergi inzibatçılığı daim təkmilləşdirilir. Məsələn 2002-ci ildə sahibkarlığın inkişafına mane olan müdaxilələrin qarşısının alınması istiqamətində digər inzibati orqanlar kimi vergi strukturunda da islahat aparmaqla orqanda çalışan işçilərin sayı 2615 nəfərdən 1301 nəfərə azaldılmışdır. Ancaq son

illərdə ölkə iqtisadiyyatının həcmnin artması, özəl sektorun öz yerini tutması ilə əlaqədar vergi orqanı əməkdaşları 3000 nəfərə çatdırılmışdır. Nəzərə alınmalı ki, vergi strukturunda xidmət sektorunun təşkili və onların yüksək etika əsasında peşəkar xidmət göstərən əməkdaşlarının sayının artması zərurətdən irəli gəlir.

2019-cu ildə Vergilər Nazirliyi ləğv edilərək İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti yaradılmışdır ki, həmin dövrdə iqtisadçı ekspertlərin inzibatçılıqda edilən bu dəyişikliyə yanaşması birmənalı olmamışdır. Belə ki, vergi ödəyicilərinə nəzarət edən vergi orqanının, sahibkarların hüquqlarının təminatçısı olan İqtisadiyyat Nazirliyi ilə birləşməsinə ziddiyyət yaratması fikrində olan maliyyəçi-mütəxəssislərin fikirlərinin əksi olaraq pandemiya şəraitində sahibkarlıq subyektlərinə maliyyə dəstəyi və iqtisadi artımı təmin etmək məqsədilə proqramların qəbulu, koordinasiyanın təşkili, maliyyə vəsaitinin ünvanına çatdırılması və istifadəsinə dəqiq nəzarət bu fikri dəyişdirmişdir [3].

Hesab edirik ki, iqtisadiyyatın canlanmasında, iqtisadi artıma nail olunmasında, sosial rifahın təmin olunmasında və nəhayət büdcənin formalaşmasında müstəsna rol malik Vergi Məcəlləsi Ümummilli lider Heydər Əliyevin zəhməti ilə ərsəyə gəlmişdir. Vergi Məcəlləsi qüvvəyə mindikdən bu günə qədər müxtəlif maddələrində çoxlu sayda dəyişikliklər olsa da bu sənəddə milli inkişafın, sahibkarlığın inkişafının bütün şərtləri nəzərə alınmışdır. Dəyişikliklərin edilməsi isə dövrün tələbidir, belə ki, istər pandemiya dövründə, istər ölkələr arasında müharibə şəraitində dünya iqtisadi böhranlarına uyğun dəyişikliklərin edilməsi zəruridir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. “Vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” Azərbaycan Memarlıq və İnşaat universitetində Doktorantların və gənc tətqiqatçıların XXIII Respublika Elmi Konfransı, dekabr 2019.
2. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir.
3. “Vergi orqanları tərəfindən göstərilən elektron xidmətlərin səmərəliliyinin yüksəldilməsi” adlı tezislə 11-12 dekabr 2020-ci il tarixlərində MDU-da online formatda təşkil olunan “Regional inkişafın təmin olunmasında innovativ tendensiyalar: reallıqlar və müasir çağırışlar” mövzusunda respublika elmi konfransı.

UOT 94(479.24)

Ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə Gəncə şəhərinin sosial-iqtisadi vəziyyəti (1993-2003-cü illər)

*tar.f.d., dos. Cavid Vəkil oğlu Bağırzadə
Gəncə Dövlət Universiteti
cavid.bagirzade@gdu.edu.az*

Müstəqilliyin ilk illərini dərinləşən sosial-iqtisadi böhran vəziyyətində yaşamış Azərbaycan Respublikası 1995-ci ildə beş ildən artıq davam edən geriləmə prosesinin qarşısını tam ala bilməmiş və sabit inkişaf istiqamətində dönüşün yaranmasına nail olmuşdur. Ötən illər ərzində iqtisadiyyatın sahələrində istehsal olunmuş ümumi daxili məhsul ilbəil artmaqda davam etmişdir. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafı Gəncə şəhərində də sosial-iqtisadi inkişafa təkan vermişdir.

Milli dövlət quruculuğu prosesində 1995-ci ilin ortalarından başlayaraq Heydər Əliyev siyasətinin əsas istiqamətini iqtisadi islahatların həyata keçirilməsi təşkil etmişdir. Bu vaxtdan etibarən Azərbaycanda demokratik dövlət quruculuğu və bazar iqtisadiyyatına keçid kursu müəyyənləşdirilmiş və onun ardıcıl həyata keçirilməsinə başlanılmışdır.

1993-cü ildən 2000-ci ilədək olan müddətdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti kimi Ulu Öndər Heydər Əliyev Gəncəyə dörd dəfə səfər etmişdir. 1994-cü ildə, 1998-ci ildə, 2000-ci ildə və 2002-ci ildə Ümummilli lider Heydər Əliyev Gəncə şəhərinin ictimaiyyəti ilə görüşlər keçirmiş, Gəncəyə olan xüsusi münasibətini, diqqət və qayğısını əməli şəkildə nümayiş etdirmişdir. Bu siyasət 2003-cü ildən etibarən Prezident İlham Əliyev tərəfindən də davam etdirilməkdədir [3, s.30].

Ulu öndər Heydər Əliyev hakimiyyətə yenidən qayıtdığı zaman keçmiş iqtidardan ağır iqtisadi miras qalmışdı. Ölkə dərin iqtisadi böhran keçirirdi. İstehsal müəssisələrinin fəaliyyəti dayanmış, inflyasiya yüksək sürətlə artmış, manatın məzənnəsi, əhalinin alıcılıq qabiliyyəti son dərəcə aşağı düşmüşdü.

İctimai mülkiyyətə və planlı təsərrüfata əsaslanan iqtisadi sistemdən xüsusi mülkiyyətə və bazar iqtisadiyyatına əsaslanan iqtisadi sistemin yaradılması, ağır iqtisadi böhrandan ölkəni çıxartmaq məqsədilə Ulu öndər Heydər Əliyevin xalqın mənafeyini ifadə edən, düşünülmüş iqtisadi siyasəti idi. Bu iqtisadi islahatların ardıcıl surətdə həyata keçirilməsi nəticəsində pozulmuş iqtisadi inteqrasiya yeni mülkiyyət formalarına və yeni dövlətlərarası münasibətlərə uyğunlaşdırılmış, Azərbaycanın iqtisadi maraqları inkişaf etmiş ölkələrin maraqları ilə uzlaşdırılmışdır. Xarici sərmayədarlar üçün Azərbaycanda yaradılmış maksimum əlverişli şərait respublikamıza investisiya qoyuluşunun həcmi bir neçə dəfə artırmışdır.

Ulu öndər Heydər Əliyev islahatlar keçirilərkən əhalinin az təminatlı hissəsinin, xüsusən də dövlət müavinəti hesabına yaşayan sosial təbəqələrin, müharibə, əmək veteranlarının pensiyaçıların, əlillərin və s. real vəziyyətinin nəzərə alınmasına, onların minimum yaşayış səviyyəsinin qorunmasına çalışmışdır. İqtisadi islahatlar nəticəsində respublikada əhalinin yaşayış səviyyəsi yüksələn xətt üzrə inkişaf etməyə başlamışdır.

Respublikamızın ikinci böyük şəhəri və mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Gəncə şəhərinin də sosial-iqtisadi inkişafı, əhalisinin maddi rifah halının yaxşılaşdırılması məqsədilə şəhər iqtisadiyyatının bərpası və bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar aparılan islahatların həyata keçirilməsi istiqamətində əhəmiyyətli tədbirlər görülmüşdür.

1991-1993-cü illərdə ölkə iqtisadiyyatının dağıdılması Gəncə şəhərinin sosial-iqtisadi həyatına da ciddi təsir göstərmiş, hələ keçən əsrin 70–80-ci illərində Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə Gəncədə yaradılmış bir sıra istehsal müəssisələrinin fəaliyyəti dayanmış, şəhərin infrastrukturunu iflic vəziyyətə salınmışdı. Nəticədə Gəncə şəhərində sosial problemlər yaranmış, əhalinin maddi vəziyyəti xeyli pisləşmişdi.

İqtisadi islahatların həyata keçirilməsi, yeni iqtisadi quruculuğun başlanması nəticəsində Gəncə şəhəri də abadlaşmağa və inkişaf etməyə başlamışdı. Gəncə şəhərinin iqtisadiyyatının əsasını təşkil edən sənaye müəssisələrində ümumdaxili məhsul istehsalının həcmi 1999-cu ilin yekunlarına görə 81 milyard manat (*o zamankı pulla – C.B.*) olmuşdur ki, bu da 1998-ci ilə nisbətən 45,4 milyard manat və ya təxminən 2,3 dəfə çox olmuşdur. İstehsal olunan məhsulun 90,4 faizi dövlət müəssisələrinin, 9,6 faizi isə qeyri-dövlət (özəl) müəssisələrinin payına düşmüşdür [3, s.32].

Gəncə şəhərinin sosial-iqtisadi inkişafı ilə daim maraqlanan Ulu öndər Heydər Əliyev 1998-ci ildə Gəncəyə tarixi səfərindən sonra əhalinin rifah halının daha da yaxşılaşdırılması ilə bağlı bir sıra ciddi tapşırıqlar vermişdi. Ümummilli lider Heydər Əliyev 2000-ci ilin mayında Gəncəyə səfəri zamanı öz gəlişinin məqsədini belə açıqlamışdır: “...Gəncədə mənim məqsədim məhz Gəncənin problemləri ilə daha da yaxından tanış olmaq, şəhərin həyatındakı çətinliklərin aradan qaldırılması üçün mühüm olan tədbirləri həyata keçirmək və bu ağır, çətin dövrdə Gəncə şəhərinin sosial-iqtisadi inkişafı üçün lazımi işlər görməkdən ibarətdir” [1].

Dövlət başçısının Gəncə şəhərinə xüsusi münasibəti və islahatlar proqramının uğurla həyata keçirilməsi Gəncənin sosial-iqtisadi inkişafını zəruriləşdirmişdir. Gəncə şəhəri üzrə 2002-ci ilədək ümumən 1002 müəssisə və obyekt özəlləşdirilmiş və səhmdar cəmiyyətlərə çevrilmişdir. Onların 869-u kiçik müəssisə və obyekt kimi əmək kollektivlərinə, 68-i qeyri-yaşayış sahəsi kimi müəssisə fiziki və hüquqi şəxslərə verilmiş, 65 iri və orta müəssisə isə səhmdar cəmiyyətlərə çevrilmişdir. Azərbaycan prezidentinin 2001-ci il 31 mart tarixli fərmanı ilə yaradılmış 25 rayon elektrik şəbəkəsindən ibarət “Gəncəelektrikşəbəkə” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti Gəncə şəhərində

yerləşdirilmişdir. 2000-ci ilin may ayından 2002-ci ilin sentyabr ayınadək Gəncədə 189 müəssisə və obyekt özəlləşdirilmişdir. Bunlardan 174 müəssisə əmək kollektivi tərəfindən özəlləşdirilmiş, 21 orta və iri müəssisə səhmdar cəmiyyətə çevrilmişdir [2].

İqtisadi inkişafı ilə bağlı olaraq Gəncə şəhərinin sosial həyatında da ciddi dəyişikliklər baş vermiş, sosial problemlərin əksəriyyəti öz həllini tapmışdır. Statistik göstəricilərdən də aydın olur ki, əvvəlki illərdə iş axtarmaq və sosial problemlərlə bağlı olaraq şəhəri tərk etmiş sakinlər geri qayıtmış, əhalinin sıxlığı artmış, demoqrafik artım müşahidə olunmuşdur. Əgər 1995-ci ildə Gəncə şəhərində 297,9 min əhali yaşayırdısa bu rəqəm növbəti illərdə davamlı olaraq artmışdır və artıq 2008-ci ilin statistik göstəricilərinə görə Gəncədə əhalinin sayı 313,0 min nəfər olmuşdur.

1994-cü ildə Gəncə Şüşə zavodu, Gəncə Pambıq ayırıcı fabriki, 2003-cü ildə Milli Olimpiya Komitəsinin Gəncə Olimpiya Kompleksi, Əmək və əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin Ortopedik bərpa mərkəzi, Əlillər üçün yaşayış binaları, məktəb binaları, diaqnostika mərkəzi və s., 2004-cü ildə İstixana tikilib istifadəyə verilmiş, 2000-ci ildə Yenikənd-Gəncə elektrik ötürücü xəttinin çəkilişi başa çatdırılmışdır [4, s.70].

1991-ci ildə müstəqilliyini qazanmış Respublikamızın ilk illəri olduqca ağır hadisə və proseslərlə üzləşmişdir. Bu dövrdə ölkənin ikinci böyük şəhəri olan qədim mədəniyyət mərkəzi Gəncə şəhərinin də ictimai və sosial-iqtisadi həyatı olduqca acınacaqlı bir dövrünü yaşamışdır. 1993-cü ilin iyununda baş vermiş Gəncə qiyamı müstəqillik tariximizdə ölkənin daxili ictimai-siyasi vəziyyətini gərginləşdirən və faktiki olaraq respublikada vətəndaş müharibəsi təhlükəsi yaratmış bir hadisə idi. 1993-cü ilin sonlarından başlayaraq ölkədə ictimai vəziyyətin sabitləşməyə doğru istiqamətləndirilməsi və sonrakı illər ərzində islahatların həyata keçirilməsi və demokratik təsisatların yaradılması Gəncə şəhərində də uğurla həyata keçirilmişdir.

Müstəqillik dövründə Gəncə şəhərinin sosial-iqtisadi inkişafı 1995-ci ildən etibarən başlamış və bu gün də davam etməkdədir. Təbii ki, Gəncə şəhərinin ümumi və hərtərəfli inkişafı bütövlükdə respublikanın ümumi inkişafı səviyyəsi ilə bilavasitə bağlıdır. Tarixin ağır sınaqları ilə üz-üzə qalmış Gəncə şəhərinin qədim, zəngin və keşməkeşli tarixində müstəqillik dövrünün müstəsna yeri vardır. Bu dövr tarixi zaman kəsiyi baxımından olduqca kiçik bir dövr olsa da, mahiyyət etibarilə şəhərin inkişaf tarixində əsaslı dönüş və mühüm dəyişiklik dövrü kimi xarakterizə etmək olar. Bu dövr ərzində Gəncənin sosial-iqtisadi, ictimai və mədəni həyatında yuxarıda göstərilmiş faktlar və təhlillərdən göründüyü kimi yeni inkişaf strategiyası başlamış, əhəmiyyətli dəyişikliklər baş vermişdir.

Aparılmış təhlillər göstərir ki, Gəncə şəhəri müstəqilliyimizin ilk illərində acınacaqlı və böhranlı vəziyyətdə olmasına baxmayaraq, şəhər təsərrüfatının əksər sahələrinin dağılmasına baxmayaraq, 1993-cü ildən sonra keçən illər ərzində sürətlə inkişaf etmiş müasir şəhərə çevrilməkdədir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. “Azərbaycan” qəzeti, 30 may 2000-ci il.
2. “Azərbaycan” qəzeti, 15 sentyabr 2002-ci il.
3. Bağırzadə C.V. Gəncə şəhəri müstəqillik dövründə. Metodik vəsait. Bakı: Elm və təhsil, 2014, 66 s.
4. Gəncə statistik göstəriciləri (2000-2008). Gəncə şəhər Statistika İdarəsinin Statistik məcmuə qovluğu, Gəncə 2009
UOT 316.37; 008

Heydər Əliyevin zamanında Azərbaycan mədəniyyətinə verilən dəyər

*tar.f.d. Cəmilə Vaqif qızı Həsənova
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
cemile.hasanova@unec.edu.az*

Xalqımızın Ümummilli lideri, Ulu öndərimiz Heydər Əliyev XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatına fəal dövlət rəhbəri kimi daxil olmuşdur. 1969-cu

ildən başlayaraq bu möhtəşəm insanın keçdiyi həyat yolu, çoxşaxəli və məqsədyönlü fəaliyyəti Azərbaycanın sürətli inkişafına güclü təkan vermiş, ölkəmizi öz hüdudlarından kənar da tanıtmış, beynəlxalq miqyasda ölkəmizin nüfuzunu xeyli dərəcədə yüksəltmişdir [1].

Heydər Əliyev uzaqgörənliyi, qətiyyəti və cəsarəti, geniş dünyagörüşü ilə bir dövlət başçısı, bacarıqlı siyasətçi və diplomat kimi bütün dünyada özünü tanıtmış, dünya miqyaslı siyasətçilər siyahısında ön cərgələrdə yer tutmuşdur. Dahi rəhbərimiz və Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin adı Azərbaycan xalqının tarixinə qızıl hərflərlə yazılmışdır.

Tarixdə, sadəcə yaşadığı dövrə deyil, onilliklər sonraya da möhürünü vurmuş, tarixi prosesləri istiqamətləndirməyi bacarmış insanların yeri hər zaman müstəsna [6]. Tanrının xalqımıza bəxş etdiyi böyük siyasət və dövlət adamı, Ulu öndər Heydər Əliyevin adı, imzası yarım əsrdir ki, tariximizdə bu cür müstəsna yerə sahibdir. Ümummillə lider Heydər Əliyevin 50 il əvvəl Azərbaycana rəhbərlik etməyə başlaması respublikamız və xalqımız üçün tarixi bir şans idi və ötən zamanın gərdişi, yaşanan hadisələr, tarixi sınaq anları bunu dəfələrlə təsdiq edib.

Yarım əsr əvvəl başlanan bu tarixi yol respublikamızın bütün sahələrdə davamlı inkişaf dövrünə qədəm qoyması ilə nəticələndi [1]. Maddi-mədəni zənginliklərə sahib olan Azərbaycan həmin vaxta qədər keçmiş ittifaqda sıradan bir respublika idi, bəzi sosial-iqtisadi göstəricilərə görə isə xeyli geri qalmışdı. Zənginliyi lazımı səviyyədə ortaya çıxarmaq, reallıqları düzgün qiymətləndirmək zəruri idi. O cümlədən mədəni mirasımız, ədəbiyyat və incəsənətimiz özünün gerçək himayədarını gözləyirdi [4].

Əslində, mədəniyyət və incəsənət, eləcə də ədəbiyyat təbii şəkildə inkişaf edən sahələrdir. Bu inkişaf bütün yaradıcılıq sahələri təmsilçilərinin azad özünüifadəsi ilə reallaşma bilər. XX əsrin ikinci yarısında sovet rejiminin, məlum ideologiyanın möhkəm bərqərar olduğu respublikada bu cür meyillərin ortaya çıxıb reallaşması, əslində, müşkül, hətta qeyri-mümkün idi. Amma Heydər Əliyev kimi bir dahi şəxsiyyətin – xalqı onun etnik-mədəni sistemi ilə bütöv şəkildə qəbul edib bu amili fəaliyyəti ərzində diqqətdə saxlayan görkəmli dövlət xadiminin səriştəsi və millət sevgisi sayəsində ölçüyəgəlməz işlər görülməyə başlandı. Ölkə həyatının bütün sahələrini əhatə edən bu inkişafdan ən çox fayda görən isə, sözsüz ki, Azərbaycan mədəniyyəti idi. Ümumiyyətlə, Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi karyerasında, idarəetmə sistemində mədəniyyət sahəsi məxsusi yer tutur. Bunun da əsasında Ulu öndərin mədəniyyət və incəsənətə böyük sevgisi dayanırdı [2]. O, hər zaman aktiv siyasi fəaliyyəti ilə bərabər xalqın yanında daha çox olması, eyni zamanda mədəniyyətə, musiqiyə, rəssamlığa, sözün geniş mənasında, sənətə yüksək marağı ilə insanları heyretə salırdı.

Yarım əsrdir ki, adı, imzası vətənimizlə qoşa çəkilən, tarix salnaməmizdə silinməz iz qoyan Heydər Əliyevin sovet Azərbaycanına başçılıq etdiyi və keçmiş ittifaqın rəhbərliyində təmsil olunduğu illərdəki fəaliyyətinin konturları bir nöqtədə birləşirdi: xalqımızın milli-mədəni sisteminin qorunması və sosial-iqtisadi həyatının təminatı. Bu siyasət, əslində, onun müstəqil Azərbaycanın rəhbərliyinə qayıtdıqdan sonra gördüyü işlərin möhkəm təməllərini təşkil edirdi. Uzun və kifayət qədər mürəkkəb olan bu dövr dahi siyasətçinin doğma xalqı ilə qırılmaz tellərlə bağlılığını göstərir [8].

Xalqımızın adət-ənənələri, minilliklərin soraqçısı olan mədəni mirasını müqəddəs hesab edən Heydər Əliyev özünü bu zənginliyin ayrılmaz hissəsi sayır, ondan bəhrələnmək millətin və dövlətin gələcək inkişafı üçün çalışırdı. "Mənim həyat amalım bütün varlığım qədər sevdiyim Azərbaycan xalqına, dövlətçiliyimizə, ölkəmizin iqtisadi, siyasi, mənəvi inkişafına xidmət olub. Bu yolda bütün gücümü və iradəmi yalnız müdrik və qədirbilən xalqımdan almışam. Ən çətin anlarda, ən mürəkkəb vəziyyətlərdə yalnız və yalnız xalqıma arxalanmışam. Bu da mənə dözüm, iradə verib və bütün uğurlarımı təmin edib", - deyən müdrik rəhbər öz gücünün, fəhminin ünvanını çox dəqiq nişan verirdi [3]. Heydər Əliyev üstün idrakı, zəngin mənəvi dünyası, ən əsası isə xalqına sarsılmaz inamı sayəsində müdrik şəxsiyyət və uzaqgörən rəhbər titulu qazanmışdı.

Dünyada tanınmış bir çox ekspertlərin fikrincə, Heydər Əliyev məharətli və uzaqgörən siyasətçi olmaqla yanaşı, dövlətçilik təcrübəsində də dövlət idarəçiliyinin fenomeni kimi daim yaşayır. Azərbaycanın son illər ərzindəki nailiyyətləri və davamlı yüksək tempdə inkişafı buna açıq-aydın sübutdur.

Ulu Öndər hər zaman bir məqamı vurğulayıb ki, xalqın mədəni irsi, eləcə də mənəvi dəyərlərimiz milli-siyasi varlığımızın əsasını təşkil edir. O deyirdi: "Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı - Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq" [5]. Heydər Əliyev milli varlıq, milli mövcudluq məsələsini hakimiyyətdə olduğu bütün dövrlərdə özünün həyat amalına çevirmiş, həmçinin SSRİ zamanında həmin quruluşun imkan və şərtləri daxilində mədəni irsimizin himayədarı və təbliğatçısı olmuşdur.

"Ədəbiyyatımızın, incəsənətimizin, mədəniyyətimizin ən böyük və fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, zaman-zaman istedadlı insanlar mədəniyyətimizdə yeni yollar, yeni cığırılar açılar, yeni formalar meydana gətirirlər". Ulu Öndərin bu fikirləri böyük bir həqiqətin təzahürü idi. Müxtəlif yaradıcılıq sahələrində qeyd olunan bu yeniliklər ilk növbədə münbit şəraitdə formalaşma bilirdi. Belə bir mühitin yaradıcısı məhz Heydər Əliyev idi. Bu mənada ötən əsrin 70-80-ci illərində istər incəsənətin müxtəlif sahələrində, istərsə də ədəbi prosesdə ciddi nəticələri olan yaradıcılıq axtarışları aparılmışdı. Yaradıcılıq məzmun və formaca zənginləşmiş, yeni təmayüllər formalaşmağa başlamışdı. Görkəmli şəxsiyyətlərimizin şöhrəti ölkəmizin hüdudlarını aşaraq ittifaqın müxtəlif şəhərlərinə yayılır, onların yaradıcılıq gecələri, yubiley tədbirləri təşkil olunurdu. Mədəni irsin kompleks halda təbliğatında mühüm rol oynayan Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti günləri də mütəmadi şəkildə gerçəkləşirdi. Bundan əlavə, görkəmli müğənnilərimizin SSRİ hüdudlarından çox-çox uzaq ölkələrə reallaşan qastrol səfərləri mədəniyyətimizin daha geniş coğrafiyada tanınmasına vəs ilə olurdu [4].

Ulu Öndərin müdrikliyinin daha bir göstəricisi ondan ibarət idi ki, o, hələ sovet dövründə yaratdığı bu mədəni-mənəvi inkişaf yolu ilə müstəqillik dövründə çağdaş dünyanın yeni çağırışlarına qısa müddətdə uyğunlaşmağımıza zəmin hazırladı. Mədəniyyəti xalqın böyük sərvəti hesab edən uzaqgörən siyasətçi bu zənginlikdən məqamında və maksimum yararlanmağın zəruriliyini qeyd edirdi. "Xalq bir çox xüsusiyyətləri ilə tanınır, sayılır və dünya xalqları içərisində fərqlənir. Bu xüsusiyyətlərdən ən yüksəyi, ən böyüyü mədəniyyətdir", - deyən müdrik şəxsiyyət mədəni-mənəvi dəyərlərin qorunması, təbliği və yeni estetik düşüncəyə məxsus əsərlərin yaradılması üçün geniş perspektivləri olan bir sistemin formalaşmasına çalışırdı [7]. Məhz Ulu Öndərin təşəbbüsü və bilavasitə rəhbərliyi ilə mədəniyyətimizin vüsətli inkişafı və etibarlı gələcəyi təmin edildi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Əliyev R.Y. Heydər Əliyev, din və mənəvi dəyərlər. Bakı, 1998
  2. Əliyev Q.C., Tağıyev Ə.M., Bayramov M.İ. Mədəniyyətşünaslığın əsasları. Bakı, 1999
  3. Əliyev Ə. Mənəvi mədəniyyət və din. Bakı, Azərnəşr, 1981
  4. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 17 cildə. VI cild, Bakı: Azərnəşr, 1997-2007, 800 s.
  5. Qaziyev S. Azərbaycanın qədim abidələri. Bakı, 1948
  6. Məmmədzadə H. Kitabı-Dədə Qorqud və soykökümüzün qaynaqları. Bakı: Ozan, 2000
  7. Məqsədımız Azərbaycanın hərtərəfli inkişafına, xalqın rifahının daim yüksəlməsinə nail olmaqdır. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin nitqi // Dirçəliş-XXI əsr. 2004, № 78-79, s. 21-25
  8. Xəlilov C.Ə. Maddi mədəniyyət abidələrinin əhəmiyyəti və mühafizəsi. Bakı, Azərnəşr, 1961
- UOT 33

Əhalinin insan kapitalına olan xərcləri

c.f.d. Famil Qağamalı oğlu Niftiyev
İqtisadi İslahatlar Elmi Tədqiqat İnstitutunun iqtisad elmlər doktorluğu üzrə dissertantı
f.niftiyev@mail.ru

Daxili artım modelləri dövlət siyasətinin iqtisadi artıma təsir edəcəyi siyasət nəticələrinin təsiri ilə genişləndirilmişdir. Bu kontekstdə hazırlanmış ilk modellər xarici ticarətin liberallaşdırılmasının zəruriliyini irəli sürür. İddia olunur ki, maliyyə sektoru siyasətləri resursların

axıcılığını təmin etməklə, maliyyə vasitəçiliyi əməliyyatlarının xərclərini azaltmaqla və qənaətləri məhsuldar investisiyalara yönəltməklə iqtisadi artıma təsir göstərə bilər.

Digər iqtisadçılar iqtisadi artıma dövlət xərclərinin əhəmiyyətinin və onların paylanması məhsuldar sahələrə köçürülməsinin müsbət təsir edəcəyini iddia edirlər. Başqa sözlə, Qərb iqtisadçıları dövlət xərclərinin və vergilərin inkişaf etməkdə olan ölkələrə təsirinə böyük diqqət yetirmişlər. Barro öz tədqiqatında məhsuldar dövlət xərclərini endogen artım modelinə daxil edir və məhsuldar sahələrə dövlət xərclərinin iqtisadi artımı artırma biləcəyini müdafiə edir. Barro modelində hökumətin məhsuldar sahələrə xərcləməsi artıma müsbət təsir edir, iqtisadiyyatda əhalinin çəkisinin nisbi artması isə texniki səmərəliliyi aşağı salmaqla artım tempinə mənfi təsir göstərir. Bu yanaşma təklif edir ki, dövlət xərcləri növlərinin iqtisadi artıma töhfəsi müxtəlif kanallar vasitəsilə effektiv ola bilər. Barro iddia edir ki, dövlət xərclərinin nisbi səmərəliliyi ölkələr arasında artım fərqlərini yaradır [1].

Təhsil xərclərinin fərdlərin məhsuldarlığını artırmaq və onların yaradıcılığını stimullaşdırmaqla iqtisadi artımı sürətləndirməsi gözlənilir. Çünki savadlı insan hadisələri asanlıqla dərk edə, onun inkişafına, həmkarları ilə bilik bazasının formalaşmasına öz töhfəsini verə bilər. Təhsil xərcləri insan kapitalının formalaşmasına gətirib çıxarır ki, bu da endogen artım modellərində tez-tez vurğulanır. Təhsilə dövlət xərclərinə müəllimlərə, direktorlara, məktəb binalarına, kompüterlərə, yeməklərə və kitablara ödənişlər daxildir. İnsan kapitalının iqtisadi artıma təsiri ilə bağlı aparılan araşdırmaların əksəriyyətində təhsillə bağlı göstəricilərə üstünlük verilir. Webber iddia edir ki, təhsildəki təkmilləşdirmələr məlumatlılığı artıracaq və daha sağlam cəmiyyətin formalaşmasına töhfə verəcək [5].

Empirik tədqiqatların nəticələri birlik göstərmir. Glomm və Ravikumar məhsuldar sahələrdə dövlət xərclərinin iqtisadi artıma təsiri ilə bağlı araşdırmalar aparır və bu nəticələrin dövlət xərcləri ilə iqtisadi artım arasında müsbət əlaqənin mövcudluğunu təsdiqlədiyini iddia edirlər [3]. Landau 1961-1976-cı illər üçün 96 inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkə üzərində apardığı araşdırmada məktəbəqədər təhsilin səviyyəsi ilə iqtisadi artım arasında güclü əlaqənin mövcudluğunu müəyyən etmiş, lakin təhsil xərcləri ilə iqtisadi artım arasında eyni güclü əlaqəni aşkar edə bilməmişdir. Otani və Villanueva isə büdcədə təhsil xərclərinin payından bir göstərici kimi istifadə edir və bu dəyişən ilə iqtisadi artım arasında zəif də olsa müsbət əlaqə tapırlar. Kelly belə nəticəyə gəlir ki, tələbə qəbulu nisbətləri və təhsil xərcləri iqtisadi artıma statistik əhəmiyyətli təsir göstərmir. Webber 46 ölkə üzrə apardığı araşdırmada təhsil səviyyəsinin artıma müsbət təsir etdiyini müəyyən etmişdir.

Güngör öz araşdırmasında təhsilə sərf olunan orta vaxt ilə iqtisadi artım arasında güclü bir əlaqənin olduğunu ortaya qoymuşdur. Canpolat 1950-1990-cı illər üçün Türkiyədə təhsilin fürsət dəyəri üzərində yaratdığı insan kapitalı ehtiyatı seriyası ilə iqtisadi artım arasında müsbət əlaqə olduğunu müəyyən etmişdir [2].

Səhiyyə xərclərinin iqtisadi artıma təsiri çoxşaxəli və uzunmüddətlidir. Araşdırmalar göstərir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sağlamlıq problemlərinə görə itirilən əməyin miqdarı kifayət qədər yüksəkdir. Sağlam cəmiyyətdə işçi qüvvəsinin məhsuldarlığı artacaq və işçi itkisinin qarşısı alınacaq. Bundan əlavə, səhiyyə xərclərinin artması fərdlərin gözlənilən ömrünü və ömrünü artırır. Bundan əlavə, uzun ömür uzunluğu özəl kapitalın yığılması qərarlarına müsbət təsir edərək iqtisadi artımı artırmaq potensialına malikdir. Kelly 1970-89-cu illər ərzində 73 ölkə üçün dövlət xərclərinin iqtisadi artıma təsirlərini araşdıran araşdırmasında səhiyyə xərclərinin iqtisadi artıma əhəmiyyətli töhfəsi olmadığı qənaətinə gəlmişdir [4]. Digər tərəfdən, Webber inkişaf etmiş neo-klassik böyümə modelini ehtiva edən, sağlamlıq dəyişəni üçün adambaşına düşən kalori istifadə edən və 46 ölkəni əhatə edən araşdırmasında sağlamlığın iqtisadi artıma töhfə vermədiyini göstərdi.

Sosial xərclər həm də sosial sülhün bərqərar olmasına töhfə verə bilər, iqtisadi genişlənməyə səbəb olur və insan və fiziki kapital qoyuluşlarını artıran bir atmosfer yarada bilər. Bu cür xərclər cəmiyyətdə parçalanmanı və qeyri-sabitliyi azaldır ki, bu da regional, etnik və gəlir bölgüsü fərqlərinə, kapitalın formalaşmasına mənfi təsir göstərir. Bundan əlavə, dövlətlər öz vətəndaşlarının rifah səviyyəsini yaxşılaşdırmaq üçün bu xərcləri öz üzərinə götürə bilərlər. Başqa sözlə, yoxsulluğun

azaldılması, sosial rifahın yaxşılaşdırılması düzgün siyasət olmaqla yanaşı, həm də iqtisadi artıma töhfə verir. Sosial təminat xərclərinin iqtisadi artımı artıracağı gözlənilir.

Araşdırmalar nəticəsində sosial xərclər və iqtisadi artım arasındakı əlaqə məhdud şəkildə təhlil edilib. Diamond öz araşdırmasında sosial xərclərin mənfi olduğunu, lakin artımın statistik olaraq əhəmiyyətsiz olduğunu müəyyən etmişdir. Barro isə öz araşdırmasında köçürmələrin artıma təsirinin müsbət, lakin statistik baxımdan əhəmiyyətsiz olduğunu aşkar etmişdir. Crone iddia edirdi ki, Malayziyanın yüksək sosial xərcləri (səhiyyə, mənzil və sosial təminat) nəticəsində Malayziya sürətlə inkişaf edir. Kelly tədqiqatında sosial təminat xərcləri ilə artım arasında əlaqənin müsbət olduğu müşahidə edilir, lakin təxmin edilən tənliklərdə statistik əhəmiyyəti baxımından fərqlənir [4].

Dövlətin avtomobil yolları, limanlar, elektrik enerjisi və digər infrastruktur sərmayələri özəl sektor üçün xarici təsirlər hesab edilə bilər. Bu cür infrastruktur sərmayələri özəl sektorun investisiyalarını asanlaşdırır və onların gəlirliliyini artırır, beləliklə də kapitalın toplanmasına töhfə verir. Diamond aşkar etdi ki, infrastruktur xərclərinin iqtisadi artıma təsiri statistik cəhətdən əhəmiyyətli deyil. Kelli də 73 ölkədə apardığı araşdırmada oxşar nəticələrə çatır. Bununla belə, o, ümumi dövlət xərclərinin iqtisadi artıma töhfəsinin statistik cəhətdən əhəmiyyətli və müsbət olduğunu müşahidə edib.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Barro, Robert, J., Xavier, Sala-i, M., Economic Growth, 1993, MIT Pres, London.
2. Canpolat, Naci. Türkiyədə İnsan Kapitalının Yığılması və İqtisadi İnkişaf, Hacettepe Universiteti İqtisadiyyat və İdarəetmə Fakültəsi jurnalı, 2000, 18-ci cild, 2-ci sayı.
3. Glomm, G. and Ravikumar, B. Productive Government Expenditures and Long-Run Growth. Journal of Economic Dynamics and Control, 21,1997, 183-204.
4. Kelly, M., “Human capital in exogenous and endogeneous growth” papers 96/6, 1996, College Dublin, Department of Political Economy.
5. Webber D. Book Review: Economic growth and international trade / Progress in Development Studies. Vol. 2(1), 2002, pages 67-68. January

UOT 316.37; 330.34; 330.35

Ağdamda turizmin dünəni və bu günü

i.f.d., dos. Şəfqət Hüseyn qızı Abdullayeva
Azərbaycan Dillər Universiteti
shafaq70@mail.ru

Son zamanlar Azərbaycanda turizmin inkişafı ilə bağlı geniş miqyaslı işlər görülməsinə baxmayaraq, Qarabağ 2020-ci ilin 10 noyabr tarixində ermənilər tərəfindən işğal altında olduğuna görə bu proseslərdən kənarda qalmışdır. Azərbaycan torpaqlarının 20%-ni işğal edən Ermənistan bütün iqtisadi sahələrdə olduğu kimi turizm sektoruna da ciddi ziyan vurmuşdur. İşğaldan azad edilmiş ərazilərimizdə turizm infrastrukturunun qurulması vacib şərtlərdən biridir. Bu ərazilərin turizm potensialı da çox zəngindir.

Bildiyimiz kimi, Qarabağ təkcə Azərbaycanın tarixi xüsusiyyətləri, milli-mənəvi dəyərlərinin məkanı deyil, həm də gözəl təbiət diyarıdır. Sovet dövründə tikilən sanatoriyalar və istirahət mərkəzləri müalicəvi xüsusiyyətlərinə görə məşhurlaşmışdır. Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında rəşadətli Ordumuz 44 gün ərzində Ermənistanı məğlub edib parlaq qələbə qazanaraq işğal altındakı torpaqlarımızı düşməndən azad etdi. Bununla da ölkəmizin iqtisadi inkişafında yeni perspektivlər açıldı. Bu mənada azad edilmiş bölgələrdə turizmin inkişafı daha cəlbedici görünür.

İşğaldan azad edilmiş Ağdam rayonu füsunkar təbiəti ilə tanınan Qarabağın mərkəzində yerləşir. Azərbaycanın əsas iqtisadi ərazisi olan Ağdam rayonu 8 avqust 1930-cu ildə yaranmışdır.

Heydər Əliyev hələ Sovetlər Birliyi dövründə Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə bir neçə dəfə Ağdamda olmuş, şəhər və kəndləri gəzmiş, əməkçilərlə görüşüb, onlarla səmimi söhbət etmişdir. Ulu Öndər o illər Ağdamda olarkən demişdir: *“Mən arzu edirəm ki, Ağdam gündən-günə çiçəklənsin. Həm şəhər, həm də kəndlər dastanlarda, şeirlərdə olduğu kimi, Azərbaycanın gözəl bağ-bağatlı guşəsi olsun”* [1].

Hələ sovet dövründə Ağdamda bir çox infrastrukturular inkişaf etmişdir. Ağdamda məişət-xidməti kombinatı; kənd təsərrüfatının mexanikləşdirilmə və elektriklişdirilməsi müəssisəsi; metallurgiya, yeyinti, emal, əczaçılıq müəssisələri fəaliyyət göstərmişdir. Rayonda iki dəmir yolu vağzal, hava limanı və magistral yollar mövcud idi.

Ağdam erməni işğalından əvvəl zəngin turizm potensialına malik idi. Dağlıq və dağətəyi ərazilərdə yerləşən rayonda çoxsaylı müalicəvi mineral bulaqlar, zəngin təbiətə malik Gülablı və Şelli kəndlərində sanatoriya, habelə, Şahbulaqda turizm bazası var idi. Bu turizm və müalicə müəssisələri Azərbaycanı dünyada tanıtmqla bərabər, həm də dövlət büdcəsinə böyük gəlir gətirirdi.

O dövrlərdə kurort və istirahət mərkəzləri turistləri öz gözəllikləri ilə yanaşı, müalicəvi xarakterinə görə də cəlb edirdi. Ağdamın Gülablı kəndində 100 yerlik, Şelli kəndində 50 yerlik, Şahbulaqda 40 yerlik istirahət-müalicə obyektləri fəaliyyət göstərirdi.

Ağdam rayonunun işğaldan azad edilməsi yeni iqtisadi təşəbbüsləri canlandırır. Rayon ərazisi əkinçilik və heyvandarlıq təsərrüfatlarının yaradılması, sənaye bölgəsinin formalaşması, turizmin inkişafı üçün geniş perspektivləri əks etdirir.

Ağdamın əlverişli iqtisadi və coğrafi mövqeyi, bənzərsiz təbii və iqlim xüsusiyyətləri, münbit torpaqları, zəngin ehtiyatları, qeyri-adi flora və faunası ölkənin turizm sənayesinin inkişafı üçün yeni üföqlər açır. Bu ərazilərə qoyulan investisiyalar bu sahənin iş adamları üçün böyük imkanlar yaradacaqdır.

Tezliklə Ağdam Azərbaycanın əsas turistik məkanına çevriləcəkdir. Ağdamın tarixi abidələri və bənzərsiz memarlığı yeni turizm marşrutları yaradacaqdır. Bu da turizmin inkişafı üçün çox faydalı olacaqdır.

Ağdamın tarixi-memarlıq abidələri Ermənistanın silahlı qüvvələri tərəfindən məhv edilməsinə baxmayaraq, Azərbaycan Prezidentinin fərman və sərəncamları çərçivəsində bərpa işlərinə başlanıbdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Ağdam rayonunun işğaldan azad olunması münasibəti ilə xalqa müraciəti zamanı bildirdi ki, *indi Ağdam üçün yeni bir dövr başlayır. Ağdam yenidən bərpa edilərək Azərbaycanın ən gözəl şəhərləri sırasında olacaqdır* [2].

2021-ci ilin mayın 28-də Prezident İlham Əliyev Ağdam şəhərinə səfəri zamanı Ağdam ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə görüşündə çıxış edərkən bildirib ki, artıq şəhərin yenidən qurulması üçün lazımı infrastruktur layihələrin hazırlanması; sosial obyektlərin və inzibati binaların tikintisi; yolların çəkilməsi və digər lazımı işlər görülməyə başlanıbdır.

Dövlət başçısı həmçinin, çıxışında bildirdi ki, 140 illik tarixi olan 1 saylı məktəbin və burada iş yerlərinin yaradılması və yüzlərlə insanın işlə təmin olunması üçün ərazisi təqribən 200 ha yaxın olan Ağdam Sənaye Parkının təmali qoyulubdur.

Rayonun təbiətinin rəngarəngliyi və gözəlliyi, mədəni irsinin, tarixi-memarlıq abidələrinin zənginliyi daima şöhrət tapmışdır. Hazırkı zamanda isə Ağdamın turizm potensialının dünyaya tanıtılması istiqamətində maarifləndirici işlərə, rayonun turizm imkanlarından faydalanmaq üçün ilkin araşdırmalara başlanılmışdır.

Ağdamın Azərbaycanda turizm sənayesinin inkişafı üçün çox zəngin resursları vardır. Bu, ilk növbədə çox əlverişli iqtisadi və coğrafi mövqeyə bağlıdır.

Rayonda təhlükəsizliyin təmini, əhalinin geri dönüşü və infrastrukturular tam yaradııldıqdan sonra yeni turizm məhsulları turistlərə təqdim ediləcəkdir. Birinci mərhələdə əsas istiqamət daxili turizmin təşkili olacaqdır. İlk mərhələdə Ağdamda daha çox ziyarət xarakterli turizm, daha sonra, infrastruktur tam bərpa olduqdan sonra isə istirahət turizminin təşkili planlaşdırılır.

Turistləri Ağdama cəlb etmək üçün Zəfər marşrutu üzərində işlənir. Bu turizm növü “qara turizm” adlanır. İşğal nəticəsində dağılan tikililəri göstərmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bununla da bu ərazilərə gələn turistlərə erməni vəhşiliyinin çox az qismini göstərmək olar.

Ağdamda turizmin bir çox növünün (eko, dağ, qış, ovçuluq, dini, sağlamlıq və s.) inkişafı üçün böyük imkanlar vardır. Təbii sərvətlərlə zəngin olan Ağdamda həm də müxtəlif növ ekstremal turizm, aqroturizm və yaşıl turizm təşkil edilə bilər. Gözəl turizm məkanı olan Ağdam ekoturizm, dağ turizmi, tibbi və mədəni turizm potensialından istifadə edərək Qarabağın iqtisadi dirçəlişinə töhfə verəcəkdir.

Rayon ərazisində olan iqlim-balneoloji şərait, dağ meşələri, kurort məqsədləri üçün istifadə edilən mineral bulaqlar sayəsində Ağdamda ekoturizmi sürətlə inkişaf etdirmək olar. Bundan əlavə digər müalicəvi sular bölgənin işğal olunmamış ərazilərində qalmaqdadır. Buna misal olaraq Quzanlı kəndi ərazisindəki Çullu duzlu suyu göstərmək olar. İçməli su üçün qazılan quyudan indi də gur müalicəvi su hədəf yerə axır. Təəssüf ki, 1952-ci ildə qazılan quyuyu hələ də istifadə olunmur.

Ağdamda mövcud olan əlverişli coğrafi şərait, adət-ənənələr, qonaqpərvərlik kənd yaşıl turizminin inkişafına əlverişli şərait yaradır. Ağdam rayonu aqroturizm üçün ideal məkandır. Daha sonralar kəndlərdə yaşayan gəncləri aqroturizm, fotoovçuluq, yaşıl turizm operatorluğu kimi yeni peşə və ixtisaslara həvəsləndirmək mümkündür. Kənd turizmi həm kənd təsərrüfatı üçün yaxşı mənbədir, həm də yeni iş yerləri və kəndlilər üçün əlavə qazanc deməkdir. Kənd turizminin inkişafı ilə əhalinin məşğulluq səviyyəsini qaldırmaq olar.

Onun ərazisindən axan çaylar da rafting (raft adı verilən qayıqları avar vasitəsilə idarə edərək, çay boyu qayaları və maneələri aşaraq devrilməməyə çalışmaq) üçün çox əlverişlidir.

Zamanla turist sayının artması, fəal istehlak turizm bazarının yaranmasına, turizm sahəsi üzrə məhsul istehsalının və yerli turizm sənayesinin investisiya cəlb edilişinin artmasına səbəb olacaqdır. Turistlərin tələbatları nəticəsində istehsalın və satışın həcmi artdıqca bölgədə turizm sənayesinə uyğun yeni obyektlər (otellər, istirahət və əyləncə mərkəzləri, iaşə müəssisələri və s.) tikilə bilər.

Ticarət mərkəzlərinin yaradılması üçün Ağdamın özünəməxsus perspektivi vardır. Topdan və pərakəndə satış məntəqələrinin açılması ilə əhalisini işlə təmin etmək mümkündür.

Ticarət mərkəzlərində, yerli bazarlarda gündəlik tələbat məhsulları ilə yanaşı, tariximizi əks etdirən və turistlərin diqqətini çəkən məhsulların alqı-satqısı həyata keçiriləcəkdir. Qarabağ mədəniyyətini təzahür etdirən rəngli toxuma ilə bəzədilmiş milli geyimlər, dulmuş məhsulları, ağacda oyma, zərgərlik məmulatı, metalda döymə, daş üzərində naxış oyulmuş suvenirilər, tariximizi əks etdirən əşyaların satılması turistlərin marağına səbəb olacaqdır və məhsulların satışı ilə rayonun büdcəsinə xeyli vəsait daxil olacaqdır.

Turistlərin marağına səbəb olan amillərdən biri Ağdamın özünə xas milli mətbəxdir. Ağdamın milli mətbəxini, həmçinin, şərablarını dadmaq üçün çoxsaylı turistlər səfər edəcəkdir. İstifadəyə verilən kafe və restoranlar rayonun zəngin mətbəxini turistlərə nümayiş etdirəcəkdir.

Qarabağın təhlükəsiz zonaya çevrilməsi istiqamətində dövlət tərəfindən həyata keçirilən bütün tədbirlər burada turizm infrastrukturunun formalaşması və dinamik inkişafına səbəb olacaqdır. Beləliklə, Qarabağın turizm potensialı haqqında dünyaya çatdırılan reallıqlar Azərbaycana yeni investisiyaların cəlb olunmasına yollar açacaqdır.

Təbii ki, Ağdamın turizm imkanlarından tam istifadə etmək yalnız 3 əsas amil nəzərə alınarsa mümkün olacaqdır:

1. Ərazidə təhlükəsizliyin təmin edilməsi;
2. Əhalinin geri qayıtması;
3. İnfrastrukturun yaradılması.

Şübhə yoxdur ki, yaxın gələcəkdə bütün bu məsələlər həll edildikdən sonra Ağdam Azərbaycanın turizm sektorunda hegemonluğu ilə seçiləcək. Hətta əminliklə demək olar ki, Ağdam regional, sonra dünya turizm mərkəzinə çevriləcəkdir. İllər, onilliklər, yüzilliklər keçəcək, nəsillər dəyişəcək, Ağdam bərpa olunacaq, inkişaf edəcək, dəyişəcək. Dəyişməyən isə yeganə bir şey olacaq: Azərbaycanın Müzəffər Ali Baş Komandanının yazdığı tarix! İllər keçdikcə, tarixdə bu zəfəri yazmış şəxsiyyətin adı böyüyəcək, parıltısı artacaq və heç zaman dəyişməyəcək [2].

Ümummilli lider Heydər Əliyev Ağdamın işğalı ilə bağlı 1998-ci ildə Milli Məclisdə çıxışı zamanı demişdir: “Mən dedim və bir daha təkrar edirəm, Ağdam Azərbaycanın ən gözəl guşəsidir. İnsanların əsrlər boyu yaşadığı qüdrətli bir yerdir. Ağdam bizim hamımız üçün əziz və müqəddəs şəhər və rayondur” [1].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Əlirzayev Ə.Q. Turizmin iqtisadiyyatı və idarə olunması. Bakı: “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı, 2010. 528 s.
2. <https://news.milli.az/politics/66101.html>
3. <https://hafta.az/susa-ve-agdamin-turizm-imkanlarina%0D%0Adeyen-ziyan-arasdirilib-11746-xeber.html>
4. <https://qafqazinfo.az/news/detail/susa-ve-agdamin-turizm-potensialini-arasdirilir>

UOT 316.37; 371

Azərbaycan təhsilinin inkişafında Heydər Əliyev mərhələsi

ped.f.d., dos. Kəmalə Rüstəm qızı Quliyeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
kamala.quliyeva51@gmail.com

Azərbaycan təhsilinin son 30 illik tarixi göstərir ki, milli təhsilimiz aşağıdakı mərhələlərdən keçmişdir:

1. Azərbaycan təhsilinin inkişafında yüksəliş dövrü;
2. Azərbaycan təhsili 1982-87-ci illərdə;
3. Müstəqillik illərində Azərbaycanda yeni təhsil quruculuğu dövrü.

Azərbaycan təhsilinin tarixində yüksəliş dövrü kimi yadda qalan ilk mərhələ H.Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövrünə təsadüf edir. “Təhsil millətin gələcəyidir” kəlamını irəli sürən Ulu Öndər xüsisilə orta təhsilin üstün mövqeyini yüksək qiymətləndirirdi. O qeyd edirdi ki “insan təhsilin əsasını orta məktəbdə alır. Əgər onun fundamental, köklü orta təhsili varsa, o cəmiyyətdə özünə yer tapacaq” [3].

Ulu Öndər hələ SSRİ dövründə 1972-ci ildə “Gənclərin ümumi orta təhsilə keçidini başa çatdırmaq və ümumtəhsil məktəblərini daha da inkişaf etdirmək haqqında” və 1973-cü ildə “Kənd ümumtəhsil məktəblərinin iş şəraitini daha da yaxşılaşdırmaq haqqında” qərarlar qəbul etdi. Bu qərarların reallaşması nəticəsində respublikada ümumtəhsil məktəblərinin sayı 765-dən 2117-yə çatdırıldı.

1982-1987-ci illərdə H.Əliyevin SSRİ kimi böyük bir dövlətin təhsil siyasətinə, təhsil islahatlarına rəhbərlik etməsi bütün Sovetlər birliyində, o cümlədən Azərbaycanda təhsilin inkişafında keyfiyyət dəyişikliklərinə gətirib çıxardı. 1984-cü ildə ümumi təhsil və peşə təhsili islahatlarının əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, internat tipli müəssisələrin işinin təkmilləşdirilməsi də məhz H.Əliyevin adı ilə bağlıdır. Həmin illərdə ümumi təhsilə 6 yaşdan başlanılması, təhsil müddətinin 11 illik olması təklifi də H.Əliyev tərəfindən irəli sürülmüşdür.

1970-80 ci illərdə Heydər Əliyevin təşəbbüsü və qayğısı sayəsində Azərbaycandan kənar SSRİ-nin ən nüfuzlu ali məktəblərində respublikamızda ehtiyac duyulan 250 ixtisas üzrə 15 min nəfərdən artıq azərbaycanlı gənc təhsil alaraq yüksək ixtisaslı kadr kimi Vətənə qayıtmışdır. Ötən əsrin 70-80-ci illərində H.Əliyev həmin kadrları Azərbaycanın milli sərvəti hesab edirdi.

Hərbi təhsilə xüsusi önəm verən H.Əliyev peşəkar zabitlərdən ibarət Milli Ordunun yaranmasını vacib hesab edirdi. Cəmşid Naxçıvanski adına hərbi məktəbin və Ali Hərbi məktəbin yaranması da H.Əliyevin adı ilə bağlıdır. Onun təşəbbüsü ilə Azərbaycan Tibb Universitetində hərbi həkimlər, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində hərbi hazırlıq müəllimləri hazırlayan fakültə açıldı.

Hakimiyyətə ikinci dəfə qayıtdıqdan sonra - ötən əsrin 90-cı illərində də H.Əliyev təhsil sahəsini diqqət mərkəzində saxlamışdır. 1995-ci ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında vətəndaşların təhsil hüququ təsbit edildi.

1999-cu ildə Ulu öndər H.Əliyevin Sərəncamı ilə hazırlanmış “Azərbaycan Respublikasının Təhsil Sahəsində İslahat Proqramı” təsdiq edildi və bununla da ölkəmizin növbəti 15 il üçün təhsil strategiyası müəyyən edildi. H.Əliyev xüsusi olaraq vurğulayırdı ki, təhsildə bütün yeniləşmələr inqilabi yolla deyil, təkamül yolu ilə, tədricən həyata keçirilməlidir və bu islahatların məqsədi dünyanın təhsil sisteminə inteqrasiya olunmaqdır.

“Müstəqil Azərbaycanda son illər təhsil sahəsində geniş islahatlar aparılır. Bu islahatlar Azərbaycanın təhsil sistemini, o cümlədən təhsilin səviyyəsini daha da təkmilləşdirir, dünya standartlarına uyğunlaşdırır” [2].

Ümummilli Liderimiz qeyd edirdi ki, cəmiyyət haradan olursa olsun, nədən olursa olsun, kəşib təhsilə xərcləməli, gənc nəslin təhsilinə, müəllimə kömək etməlidir. Çünki “Təhsil sahəsi müqəddəs bir sahədir...təhsil sahəsi uşaqları, gəncləri hazırlayıb gələcəyə əsl vətəndaş, yüksək səviyyəli mütəxəssis etmək üçün mövcuddur” [4]. Onun fikrincə, gələcək cəmiyyətin möhkəm təməl üzərində qurulması üçün, ilk növbədə, təhsilin inkişafına təkan verilməlidir, çünki gələcək cəmiyyət təhsilli adamların çiyinləri üzərində dayanacaqdır.

1978 ci ildə Azərbaycan müəllimlərinin VI qurultayındakı nitqində söylədiyi fikirlər təhsilin önəmli roluna nə qədər dəyər verdiyini bir daha təsdiqləyir: “Biz bu gün də, gələcəkdə də gənclərimizi təhsilə, biliyə cəlb etməliyik, təhsilin keyfiyyətini artırmalıyıq, təhsil sahəsini daha da mükəmməlləşdirməliyik” [3].

Ulu Öndər təlim-tərbiyə işində müəllimin rolunu yüksək qiymətləndirirdi. “Həyatını müəllimliyə həsr edən insan ən şərəfli insandır”, “Mən yer üzərində müəllimdən yüksək ad tanımıram” - deyən H.Əliyevin müdrik tövsiyəsi budur ki, şagirdlərə mükəmməl savad vermək, onları nəcib amallara sədaqət ruhunda tərbiyə etmək üçün müəllim özü də nəcib əxlaqi keyfiyyətlərə malik olmalıdır.

Özünün dediyi kimi, bütün işıqlı həyatı boyunca heç bir tədris müəssisəsində müəllimlik etməsə də, Ulu öndər Heydər Əliyev bütün ruhu ilə əsl xalq müəllimi idi.

Azərbaycana rəhbərlik etdiyi hər iki dövrdə, yəni həm Sovetlər dönəmində, həm də müstəqillik illərində H.Əliyevin daim diqqət mərkəzində saxladığı, böyük diqqət və məhəbbətlə yanaşdığı bir məsələ vardı: milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması.” Sağlam cəmiyyəti sağlam mənəviyyətli insanlar quracaqlar” deyən Dahi Lider dilimizə, dinimizə, mədəniyyətimizə, incəsənətimizə olan böyük məhəbbətini, təhsilimizin inkişafına diqqət və qayğısını bütün fəaliyyəti ilə nümayiş etdirirdi.

Bu gün Ulu Öndərin ruhu şaddır. Onun görmək istədiyi mükəmməl mənəviyyətli, vətənpərvər Azərbaycan gəncləri özü qədər inandığı möhtərəm Prezidentimizin - Ali Baş Komandanımızın rəhbərliyi ilə Qarabağımızı işğaldan azad etdi. Memarı olduğu müstəqil Azərbaycanda beynəlxalq standartlara uyğun təhsil sistemi yaradılmış, respublikamız dünyanın siyasət səhnəsində öz sözünü deyə bilən mədəni və iqtisadi cəhətdən qüdrətli bir ölkəyə çevrilmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Əliyev H. Təhsil millətin gələcəyidir. Bakı: Təhsil, 2002, 574 s.
2. Əliyev H. 2001-ci il sentyabrın 1-də Bakıda ilk özəl ümumtəhsil məktəb kompleksinin açılış mərasimindəki nitqi. Təhsil millətin gələcəyidir. Bakı: Təhsil, 2002
3. Əliyev H. Azərbaycan müəllimlərinin VI qurultayındakı nitqi. Təhsil millətin gələcəyidir. Bakı Təhsil, 2002
4. Əliyev H. BDU-nun 80 illik yubileyində nitqi. 11 fevral 2000. Təhsil millətin gələcəyidir. Bakı, 2002
5. Əhmədov H. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı: Elm və təhsil, 2014, 432 s.
6. Mərdanov M. Azərbaycan təhsil tarixi. 4-cü cild, Bakı: Təhsil, 2012, 912 s.
7. Mərdanov M. Azərbaycanın təhsil siyasəti (1998-2004), I kitab. Bakı: Çarşıoğlu, 2005, 832s.

UOT 94 (100)

XX əsrin sülh qaygıları və müharibə çağırışları: tarixi həqiqətlər və acı nəticələr

tar.f.d., dos. Elgün Məhəmmədli oğlu Aslanov
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
e.aslanov85@mail.ru

Elvira İsmayıl qızı Əhmədova
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
axmadovaelvira1984@mail.ru

XX yüzilliyin 30-cu illəri (1930-1939) Avropda və dünyada müxtəlif ideologiyalara əsaslanan avtoritar rejimlərin meydana gəlməsi və möhkəmlənməsi, siyasi səhnəyə tarixdə mürtəcə şəxsiyyətlər kimi qalmış harizmatik liderlərin (İtaliyada Benito Mussolini, İspaniyada Fransisko Franko Baamonde, Almaniya Adolf Hitler, Çində Çan ayşi, Portuqaliyada Antonio de Oliveyrea Salazar) çıxması, militarizmin və qatı millətçiliyin yeni vüsət alması, ABŞ-da (“Böyük depressiya”) və Avropada iqtisadi böhranın baş verməsi ilə xarakterizə olunur. Bu dövrdə dünyanın aparıcı dövlətləri arasında durmadan kəskinləşən ziddiyyətlər XX yüzilliyin 30-cu illərinin sonunda tarixdə ikinci total hərbi münaqişəyə - II Dünya müharibəsinə gətirib çıxartdı. Bununla belə, sözügedən dövr həm də avtomobil sənayesinin, təyyarə istehsalının, radionun, kinonun, musiqinin, hərbi sənayenin sürətlə inkişaf etdiyi dövrdür.

1930-cu il mart ayının 12-də Hindistanda psifizimin (sanskrit. *satyaqraha*) görkəmli nümayəndəsi Mahatma Qandinin (Mohandas Karamçand Qandi - 1869-1948, - Hindistanın görkəmli dövlət xadimi, Hindistanın müstəqilliyi uğrunda milli-azadlıq hərəkatının ideoloqu və lideri) rəhbərliyi altında ingilis hökmranlığına qarşı ümumi vətəndaş itaətsizliyi başlandı [1]. Mayın 24-də Avropada Benito Mussolini Versal müqaviləsinə yenidən baxılması təklifi ilə çıxış etdi. 1930-cu ildə Yer kürəsi əhalisinin sayı 2 milyardı ötdü.

XX əsrin 30-cu illərinin əvvəllərində baş vermiş ən mühüm hadisələrdən biri Böyük Britaniya parlamentinin qəbul etdiyi “Vestminster statutu” adlanan akt oldu. 1931-ci il 11 dekabr tarixində qəbul olunmuş bu sənəd dövrün siyasi ruhunu və tələblərini ifadə edir və yaxın vaxtlarda gözlənilən qlobal dəyişikliklərə hazırlıq kimi təzahür edirdi. O, Böyük Britaniya imperiyasının tərkibində təmsil olunan dövlətlərin (*dominion* - lat. *dominium* - mülk, - Britaniya monarxını dövlət başçısı kimi tanıyan və Britaniya imperiyasının tərkibində, faktiki olaraq, müstəqil dövlət kimi fəaliyyət göstərən etnik-siyasi subyekt) hüquqi vəziyyətini və Böyük Britaniya ilə münasibətlərini müəyyən edirdi. Bu akt 1926-cı və 1930-cu illərdə Britaniyada keçirilən konfransda qəbul edilmiş Balfur deklarasiyasını (ing. *Balfour Declaration of 1926* – Böyük Britaniya imperiyası ölkələrinin 1926-cı ildə baş tutmuş konfransının yekun aktı. 1902-1905-ci illərdə Konservatorlar partiyasından Britaniyanın baş naziri, 1916-1919-cu illərdə isə Böyük Britaniyanın Xarici işlər naziri olmuş *Artur Ceyms Balfurun* -1848-1930,- adı ilə bağlıdır) qüvvəyə mindirdi. 1926-cı il Balfur deklarasiyası aşağıdakı əsas prinsipləri nəzərdə tuturdu: 1. Britaniyanın və onun bütün *dominion*lərinin bərabər dövlət statuslarının tanınması. 2. Bütün subyektlər tərəfindən Britaniya monarxının suverenliyinin tanınması. 3. Bütün subyektlərin Millətlər Cəmiyyətinə könüllü şəkildə daxil olmaq, bu qurumda bərabər şəkildə təmsil olunmaq imkanlarının təmin edilməsi. Vestminster statusu iddia edirdi ki, Böyük Britaniya qanunları *dominion*lərin razılığı olmadan onlara tətbiq edilə bilməz və *dominion*lərin qəbul etdiyi qanunlar Britaniya qanunları ilə ziddiyyət təşkil etsə belə, ləğv edilə bilməz. 1946-cı ildə Vestminster statutu əsasında Britaniya Millətlər Cəmiyyəti (ing. *British Commonwealth of Nations*,- Mənzil-qərargahı Londonun Vestminster rayonunda *Mlaboro-haus* adlanan binada yerləşən Millətlər cəmiyyətində hazırda 54 dövlət təmsil olunur. 1952-ci ildən Millətlər Cəmiyyətinin başçısı Britaniya kraliçası II

Yelizavetadır. Dominik adasından olan *Patrisiya Skotland* qurumun Baş katibi, *Boris Conson* isə sədridir) yaradıldı [2].

XX əsrin 30-cu illərində Avropada cərəyan edən ictimai-siyasi hadisələrin məzmununda ifadə olunan qatı millətçilik və faşizm əsas ideoloji motiv kimi bir çox Avropa ölkələrində dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılmışdı. *Faşizm* (ita. *fascio* - ittifaq, ilgəh, toxuma, birləşmə,- *Fasio di combattimento* - Mücadilə ittifaqı. Qədim Romada ağac lifindən hörülən qamçı - *fascis* magistratların hakimiyyətinin simvolu hesab olunurdu) – ictimai-siyasi hərəkət kimi özündə avtoritar, militarist ünsürlərə əsaslanan *ultranasionalizmi* (ultramillətçilik - millətçiliyin ən radikal təzahürü) ehtiva edirdi. İdarəçiliyin cəmiyyət həyatını və iqtisadiyyatı sərt şəkildə reqlametləşdirən diktatura forması faşizm üçün xas olan başlıca əlamət idi. Həmçinin *antiliberalizm* (insan hüquqlarının və şəxsi azadlıqlarının zəruriliyini tərənnüm edən, ictimai-siyasi və fəlsəfi cərəyan kimi təzahür edən liberalizm ideyalarına müxalif siyasi, iqtisadi, sosial-fəlsəfi ideyaların külliyyəti), seçki demokratiyasının və sosial-demokratiyanın inkar edilməsi, revanşizm, antikommunizm, *fürerizm* (alm. *führer* - rəhbər, lider, yaxud başçı, - 1921-ci ildə yaradılmış Almaniya nasional-sosialist fəhlə partiyasının sədrinin rəsmi titulu. Fürerizm diktatorun şəxsiyyətinə pərəstişin ifrat formasıdır. 1934-cü il avqust ayının 9-da Adolf Hitlerə “*fürer*” titulu verilmişdi), ekspansionizm, *elitizm* (fra. *elitisme* - seçilmiş, ən yaxşı,- cəmiyyətdə elit strataların fəvqəladə rolunu və imtiyazlarını elan edən sosial konsepsiya), *sosial darvinizm* (Darvinizm nəzəriyyəsində başlıca elementlərdən biri olan təbii seçimin və sağ qalmaq uğrunda mübarizənin sosial sferada, siyasətdə və iqtisadiyyatda tətbiq edilməsi), *etatizm* (fra. *etat* - dövlət, - dövlətin insan və cəmiyyət həyatının bütün sahələrinə fəvqəladə şəkildə müdaxilə etməsini nəzərdə tutan siyasi əqidə), *korporativizm* (lat. *corpus* - bədən, - cəmiyyətin ayrı-ayrı şəxsiyyətlərdən deyil, qruplardan ibarət olmasını dəstəkləyən siyasi konsepsiya), *rasizm* (lat. *ratio* - nəsil, cins, çeşid,- bəşəriyyətin ciddi şəkildə bir-birindən fərqlənən differensial qruplardan ibarət olmasını iddia edən ideoloji doktrina və ideoloji-siyasi praktika), *şovinizm* (fra. *chauvinisme* – Fransa imperatoru *Napoleon Bonapartın* ordusunda xidmət edən Nikol Şovenin adından götürülmüşdür. Bir xalqın digər xalqları diskriminasiyaya, istismara və köləliyə məruz qoymaq hüququnu əsaslandırmaq üçün onun həmin xalqlar üzərində milli üstünlüyünü elan edən ideologiya) və *genosid* (q.yun. *γένος* – nəsil, qəbilə, lat. *caedo* - öldürürəm, - milli, etnik və yaxud dini qrupun qismən və ya tamamilə məhv edilməsi məqsədilə həyata keçirilən sorakı tədbirlər) siyasəti faşizmin xarakterik əlamətləri idi [3].

İlk faşist qruplaşmaları hələ I Dünya müharibəsi dövründə İtaliyada yaranmışdı. Faşistlər I Dünya müharibəsini inqilab kimi qəbul edirdilər. Onlar hesab edirdilər ki, bu total ictimai hadisə dövlətin və müharibənin təbiətində miqyaslı dəyişikliklər edəcək. Faşistlər iddia edirdilər ki, total hərbi münaqişə və kütləvi permanent səfərbərlik hərbiçilərlə sivillər arasında fərqləri də aradan götürəcək. Ordunu və minlərlə insanı qısa müddət ərzində səfərbərliyə almağa, silah və digər militarist resursların istehsalını yüksək səviyyədə təmin etməyə, bütün vətəndaşları bu və ya digər səviyyədə müharibəyə cəlb etməyə qadir və qabil olan zorakı dövləti onlar nümunəvi dövlət hesab edirdilər. Qüdrətli liderin harizmatik istedadına əsaslanan belə dövlət daim hərbi şərait vəziyyətində olmalı və məhz bu yolla milli birliyi və ictimai sabitliyi təmin etməli idi.

Faşizm apriori olaraq neqativ xarakter daşıyan zorakılığı zərurət elan edir, siyasi zorakılığı və müharibəni millətin iqtisadi və mədəni inkişafını təmin edən vasitə kimi qəbul edirdi. Belə dövlət qatı millətçiliyi, ifrat avtoritarizmi və onların doğurduğu radikal rasizmi (irqi təmizləməni və üzdənirəq “ilahi irqin” mütləq ağalığını nəzərdə tutur) qlobal mübarizədə sağ qalmaq üçün başlıca prinsip hesab edir. Başqa xalqları və mövcud rejimdən narazı olan qüvvələri kütləvi qırğına, məcburi sterilizasiyaya, genosidə, izolyasiyaya, assimilyasiyaya və deportasiyaya məruz qoymaq faşizm üçün ən vacib tədbirlər kimi qəbul edilir.

Əslində, faşizmin kökləri Avropa mədəniyyətində XIX əsrin sonu – XX əsrin əvvəlində “*Fin de siecle*” (fra. *Fin de siècle* - “Əsrin sonu”, - sözügedən bu termin ilk dəfə 1888-ci ildə Fransa yazıçıları Mikarın və Juvenonun “Əsrin sonu” pyesində işlədilmişdir) kimi tanınan sosial hadisənin meydana gəldiyi dövrə gedib çıxır. Bu dövr bir tərəfdən böhran və çöküş dövrü kimi xarakterizə olunsada digər tərəfdən yeni həyatın başlanmasına ümid kimi də qəbul olunurdu. İndividualizm,

ictimai həyatdan və qəbul edilən ümumi əxalqi normalardan imtina, çöküşün müxtəlif əlamətləri bu dövr üçün xarakterik idi. *Fridrix Vilhelm Nitsşe* (1844-1900, - alman filosofu, - “Fövqəlinas”, “Tanrı ölüb”, “Əbədi təkrar olunan dünya”, “Perspektivist subyektivizm”, “Resentiment” kimi spesifik ideyaların, “Zərdüşt belə demişdir” - 1885, “Kazus Vaqner” - 1888, “Antixrist. Xristianlığın lənəti” - 1888, “Hakimiyyət iradəsi” - 1886-1889 kimi tanınmış əsərlərin müəllifi), *Maks Nordau* (1849-1923,- Simon Maksimilian Südfeld, - Ümumdünya sionist təşkilatının yaradıcılarından biri), *Benedetto Kroçe* (1866-1952, - İtaliya filosofu, siyasətçi və tarixçi), *Hans Delbryuk* (1848-1929,- alman tarixçisi) və başqaları əsərlərində bu dövrün ruhunu və xarakterini tərənnüm edirdilər. “Fin de siècle” dövrünün ideyaları materializmə, pozitivizmə, rəasionalizmə, burjua cəmiyyətinin fundamental prinsiplərinə və demokratiyaya qarşı yönəlmişdi. “Fin de siècle”yə əsaslanan dünyagörüşü ayrı-ayrı psevdoelmi araşdırmaların predmetinə çevrilmişdi. Bu tip dünyagörüşü aşağıda adları çəkilən mütəfəkkirlərin əsərlərində daha parlaq şəkildə ifadə olunurdu: 1. *Darvin biologiyası* - evolyusiya prosesində müxtəlif tipli bioloji orqanizmlərin meydana gəlməsi. 2. *Vaqner estetikası* - alman bəstəkarı *Vilhelm Rixard Vaqnerin* - 1813-1863,- dərin mistitizmə və spesifik ideoloji rənglər qatılmış antisemitizmə əsaslanan “bəsit estetik prinsiplər”. 3. Fransa yazıçısı romanist, sosioloq, məşhur “kütlə erası” nəzəriyyəsinin müəlliflərindən biri olan *Jozef Artyur de Qobinonun* - 1816-1882, - “arılar haqqında irqçilik nəzəriyyəsi”. 4. Tanınmış Fransa psixoloq, sosioloq, antropoloq *Qyustav Le Bonun* - 1841-1931, - *psixologiyası*, - Le Bon hesab edirdi ki, zəif iradəli və intellektual səviyyəsi aşağı olan kütləni şüursuz instinktlər idarə edir. Bu zaman intellektin yoxluğu məsuliyyətin, müstəqilliyin və tənqidiliyin də yoxa çıxmasına səbəb olur. Beləliklə, şəxsiyyətin formalaşması üçün hər hansı motiv qalmır.

XX əsrin 20-ci – 30-cu illərində faşizmin klassik formaları *Benito Mussolinin* (Duçe -1883-1945, 1925-1945-ci illərdə İtaliya faşizminin lideri) rəhbərliyi altında İtaliyada və Adolf Hitlerin (Şiklqruber - 1933-1945-ci illərdə Üçüncü reyxin başçısı) rəhbərliyi altında Almaniyada meydana gəldi. Alman faşizminin əsas ideyası olan və Almaniyada millətçi-sosialist fəhlə partiyasının aparıcı prinsiplərini təşkil edən nasional-sosializmin başlıca əlamətləri içərisində antisemitizm, antikommunizm, *yevgenika* (yun. *εὐγενής* - yaxşı nəsil, nəcib şəcərə, - insan nəslinə münasibətdə seleksiyanın tətbiq edilməsi haqqında mürtəce təlim. İnsan genofondunda guya eybəcərliyin aradan qaldırılmasına istiqamətlənmiş tədbirlərin külliyyəti. Sözügedən nəzəriyyənin müəllifi Çarlz Darvinin kuzeni Frensis Qalton sayılır), *irqi gigiena* (alm. *rassenhygiene* -“nəcib millətin sağlamlığının yaxşılaşdırılmasına” istiqamətlənmiş preventiv tibbi prosedurlar), *nordizm* (alm. *nord* - şimal, rasizmin növlərindən biri, psevdoelm kimi nordizmin əsasını şimal irqinin və ya “nordidlərin” başqa irqlər üzərində üstünlüyünü təsdiq edir), bəyaz saçlı *bestiya* (ari irqindən olan “cəsur döyüşçünün” başqa irqlər üzərində mütləq ağıllığı nəzərdə tutan ideologiya. İlk dəfə F.Nitsşe tərəfindən işlədilmişdir) və başqaları xüsusi qəddarlığı ilə seçilirdi. Faşizmin əlamətləri, həmçinin, *Günterin irqi nəzəriyyəsi* (alman yevgenisti Hans Günter -1891-1968,- tərəfindən hazırlanmış, irqlərin qeyri-bərabər inkişafını, onların əməyə və tərəqqiyə münasibətini, deqradasiyaya meyilliyini izah edən konsepsiya) adlanan mürtəce konsepsiyada öz əksini tapmışdı. Bu konsepsiyanın əsasında 1935-ci il sentyabrın 15-də Nürenberqdə “Nürenberq irqi qanunları” adlanan üzdəniraq sənəd də qəbul edilmişdi. Bundan sonra alman faşistləri müxtəlif etnik və sosial qruplara qarşı genosid aktları həyata keçirməyə başlamışdı [4]. Alman faşizminin formalaşmasında *pangermanizm* (alman millətinin mədəni və siyasi birliyi uğrunda mübarizə aparən hərəkət idi) və *Fölkışe* (alm. *Völkischer Beobachter* - “Xalq icmalçısı”, 1920-1945-ci illərdə Almaniyanın aparıcı mətbuat orqanı idi. Adolf Hitler, Ditrix Ekkart, Alfred Rosenberq və Vilhelm Vays bu qəzetin baş redaktorları olmuşdular) ideyalarının da həlledici rolu olmuşdu.

Faşizm və onu təmsil edən partiyalar qrafik simvollarından geniş istifadə edirdilər. Ən populyar simvol isə əyri xaç (alm. “*Hakenkreuz*”) idi. Çox vaxt qırmızı bayraq üzərində təsvir olunurdu. Alman faşizmi “*Hakenkreuz*”u qədim hind arilərinə məxsus məşhur simvoldan götürmüşdü. İtaliya faşizminin əsas simvolu isə *fastsiya* (lat. *fastes* – ağcaqayın ağacının qabığından hörülmüş və üzərinə qırmızı şnur çəkilmiş dəyənək) idi. Bundan əlavə svastika ilə birləşdirilmiş qartal fiquru, qoşa ildırım işarəsi (qoşa Sovilo runası), fərqləndirici “*SS*” işarəsi olan qara uniforma, qəhvəyi rəngli köynək,

“Ölü kəlləsi” (alm. *Totenkopf*), yaxud “Adəm kəlləsi” (iki çarpazşəkilli sümüklə kəllə təsviri – ölümün, eyni zamanda ölüm qarşısında qorxmazlığın rəmzidir), *runa* (qədim alman əlifbası) əlifbasının bəzi hərfləri və s. Alman faşizminin lideri Adolf Hitlerə məxsus avtobioqrafik “Mənim mübarizəm” (alm. *Mein Kampf*) əsəri almanları qatı millətçiliyə, qısaşılığa və revanşizmə ruhlandırıran əsas ideoloji mənbə hesab olunurdu.

Alman faşizminin təbliğat aparatında müstəsna rol oynayan təşkilatlardan biri də “Uluların mirası” (alm. “*Anenerbe*”, - sözügedən təşkilatın bütöv adı “Əski german tarixinin və uluların mirasının öyrənilməsi cəmiyyəti”) cəmiyyəti idi. Təşkilatın başlıca məqsədi qədim german dinini bərpa etmək, arilərin “yevgenika praktikasını” tədqiq etmək, “İtirilmiş Limuriya”nın, ariizmin və nord irqinin qədim izlərini aşkara çıxarmaq və Üçüncü reyxin dövlət aparatını okkult-ideoloji məzmunla təmin etmək idi. Bu məqsədlə almanlar relikviya xarakterli və sakral məzmun kəsb edən predmetləri ələ keçirirdilər. Belə predmetlərdən biri “Longin nizəsi”, yaxud “Taleh nizəsi” (Roma senturionu Qay Kassi Longinə məxsus nizə, İsa peyğəmbərin xəsarət aldığı silahlardan biri. Longin onu çarmıxdan İsa Məsihin sağ böyrünə soxmuşdu. Artıq 2 min ildən artıq bir dövr ərzində xristianlığın müqəddəs relikviyalarından biri sayılır) idi. Avstriyanın paytaxtı Vyana şəhərində Xofburq qalasında saxlanılan Lonqin nizəsi 1938-ci ildə Avstriyanın “anşlyusundan” sonra A. Hitlerin əlinə keçmişdi. Bundan başqa 1938-1939-cu illərdə “Anenerbe”nin əqidəsi altında şturmbanfürer Ernst Şefer Tibetə xüsusi ekspedisiya təşkil etmiş və burada yaşayan əhəlinin qədim arilərin nəsiləri olması müəyyən edilmişdi. O zaman alman mistiki Karl Viliqut sübut etməyə çalışırdı ki, qədim german eposunu german xalqının qədim dini kimi qəbul etmək lazımdır. O, iddia edirdi ki, Bahar tanrısı Baldr ölümdən qurtulmaq üçün Şərqə köçmüş və orada hind-ari kultunun yaranmasına səbəb olmuşdu. Eyni zamanda e.ə. VI əsrdə buddizmin yaranmasına təsir göstərmişdi. Beləliklə, yuxarıda göstərilən ideyaların təsiri altında XX əsrin 30-cu illəri dinamik hadisələrlə dolu bir dövr oldu. ABŞ-da “Böyük depressiya” ilə başlayan, Almaniyanın Polşaya, SSRİ-nin isə Finlandiyaya hərbi təcavüzü ilə başa çatan bu dövrdə bəşəriyyətin gələcək taleyini köklü şəkildə dəyişmiş həlledici hadisələr baş verdi. Avropada faşist hərəkatı geniş vüsət aldı. Almaniyada, İtaliyada, Rumıniyada, Portuqaliyada, İspaniyada, Bolqarıstanda və başqa ölkələrdə nasistlər hakimiyyətə gəldi. Almaniya 1938-ci il 12-13 mart tarixində Avstriyanı Üçüncü reyxin tərkibinə qatdı (anşlyus).

Bu dövrdə baş vermiş mühüm hadisələrdən biri də İspaniyada baş vermiş Vətəndaş müharibəsi (isp. *Guerra Civil Española*) idi. 1936-cı il iyul ayının 17-də başlayan Vətəndaş müharibəsi 1939-cu il aprel ayının 1-də başa çatdı. Münaqişədə iştirak edən tərəflər prezident *Manuel Asanya y Diasın* (1936-1939) rəhbərlik etdiyi II İspaniya Respublikası və ona müxalifətdə olan general *Fransisko Frankonun* (1892-1975, - 1936-1975-ci illərdə İspaniya diktatoru, kaudilio-rəhbər) rəhbərlik etdiyi hərbi-millətçi diktatura idi. İtaliya və Almaniya faşizmi General Frankonu dəstəkləyirdilər. 1937-ci il sentyabr ayının 29-də Fransisko Franko millətçi hərəkatın rəhbəri elan edildi. Oktyabr ayının 1-də isə o, öz hökumətini yaratdı. General *Emilo Mola Vidala* (1887-1937,- İspaniya sərkərdəsi, general. 1937-ci il iyunun 3-də Pomplonadan Şimal cəbhəsinə uçarkən təyyarə qəzasında həlak olmuşdu) Madridi ələ keçirmək əmri verildi. 1939-cu il fevralın sonunda Frankonun ordusu İspaniyanın ³/₄ hissəsinə nəzarəti ələ keçirdi. Bundan sonra Fransa və B. Britaniya Franko hökumətini İspaniyada qanuni hakimiyyət kimi tanıdılar.

XX əsrin 30-cu illərinə öz damğasını vurmuş hadisələrdən biri də “Münhen sazişi” oldu. Münhen sazişi XX əsrin I yarısında dünya nizamının və qüvvələr nisbətinin dəyişməsinə təkan verən hadisə idi. Təcavüzkarı ruhlandırın və onun hərbi ekspansiya siyasətini reallaşdırmaq üçün yeni imkanlar yaradan bu saziş, həm də növbəti total hərbi münaqişəyə - II Dünya müharibəsi üçün real hüquqi zəmin yaratdı. B.Britaniyanın və Fransanın təmsalında cəmi 20 il əvvəl I Dünya müharibəsinin dəhşətlərini yaşamış və Versal təhlükəsizlik sisteminə imza atmış dövlətlər nasizmin təmsalında təcavüzkarə yol verməklə həm Avropanın, həm də dünyanın taleyini müharibə partiyasının ixtiyarına buraxdılar. Sözügedən dövlətlərin başçıları Artur Nevil Çemberlen (1869-1940, - 1937-1940-cı illərdə Böyük Britaniyanın 60-cı Baş naziri) və Eduard Daladye (1884-1970, - 1933-1940-cı illərdə

fasilələrlə Fransanın Baş naziri) müharibə təhlükəsini öz sərhədlərindən uzaqlaşdırmaq məqsədi ilə Şərqi Avropa xalqlarını – slovaları, çexləri və polyakları təcavüzkara qurban verdilər.

XX əsrin 30-cu illərinə İuda üslubunda öz *odioz* (lat. *odiosis* – nifrətamiz, ikrah hissi yaradan, lənətlənmiş) möhürünü vurmuş hadisələrdən biri də 1939-cu il avqustun 23-də Moskvada SSRİ Xarici işlər naziri Vyaçeslav Mixayloviç Molotovla (1890-1986, - SSRİ dövlət xadimi, 1930-1941-ci illərdə SSRİ Xalq komissarları sovetinin sədri, 1839-1946, 1946-1949, 1953-1956-cı illərdə SSRİ-nin Xarici işlər naziri) Almaniya Xarici işlər naziri İoahim fon Ribbentropun (1883-1946, - 1938-1945-ci illərdə nasist Almaniya Xarici işlər naziri olmuşdu) imzaladığı “10 il ərzində bir-birinə hücum etməmək haqqında Paktdır” (alm. *Deutsch-sowjetischer Nichtangriffspakt*). SSRİ nasist Almaniya ilə birlikdə bu pakta imza atmaqla, B. Britaniyanın və Fransanın “Münhen sazişinə” imza atdıqları kimi müharibə partiyasına və təcavüzkara qol-qanad vermiş oldu. Beləliklə, bu pakt sülhün və təhlükəsizliyin qarantı deyil, müharibənin və təcavüzün detonatoru rolunu oynadı. Pakta əlavə olunan gizli protokola əsasən Sovet dövləti ilə, nasist Almaniya Şərqi və Şimali Avropanı bölüşdürmək haqda razılığa gəlmişdilər. Bu aktı əsas hüquqi baza hesab edən Sovet dövləti 1939-cu il noyabr ayının 30-da Finlandiyaya qarşı müharibəyə başladı, Qərbi Belorussiyaya, Qərbi Ukraynaya, Bessarabiyaya və Baltikyanı ölkələrə əl qoydu. II Dünya müharibəsi başa çatdıqdan sonra isə Şərqi Avropada XX əsrin 80-ci illərinin sonlarına qədər mövcud olmuş zorakı hərbi rejim yaratdı. Almaniya məxsus tarixi əyalət olan Şərqi Prussiyanı Rusiyaya ilhaq etdi.

XX əsrin 30-cu illərinin yekunlarından biri də Yaponiyanın timsalında Uzaq Şərqdə və Sakit okean hövzəsində daha bir millətçi təcavüzkar dövlətin yetişməsi oldu. Qonşu dövlətlərə Çinə, ABŞ-a, Koreyaya və Monqolustana qarşı ərazi iddiaları çıxış edən Yaponiya militaristləri dünyanı zorakı yolla yenidən bölüşdürmək məqsədilə 1 milyonluq Kvantun ordusu (1919-cu ildə Çinin ərazisində - Lyaodun yarımadasının cənub-qərb sonucunda, 1905-ci ildə imzalanan Portsmut müqaviləsinə görə Yaponiyanın istifadəsinə verilmiş Kvantun əyalətində yaradıldığı üçün belə adlanırdı) toplamışdılar. Məhz bu ordu 1939-cu ilin mayında Mançjou-qo (1932-1945-ci illərdə yaponiyalılar tərəfindən Mançjuriya ərazisində yaradılmış marionet dövlət) ərazisindən Monqolustana soxuldu. 1936-cı ildə SSRİ ilə Monqolustan arasında imzalanmış “Qarşılıqlı yardım haqqında protokola” əsasən Sovet ordusu monqol ordusunun köməyinə gəldi və Xalxin-Qolda (Çinin və Monqolustanın ərazisindən axan çay) Yaponiya qüvvələrini məğlub etdi. 1929-cu il sentyabr ayının 15-də Yaponiya ilə SSRİ arasında barışıq 1941-ci il aprelin 13-də “Neytralitet haqqında Pakt” imzalandı.

Beləliklə, Almaniyanın və onun müttəfiqlərinin timsalında sürətlə total hərbi münaqişəyə can atan hərbi-siyasi faktor dünyanın yenidən (I Dünya müharibəsindən sonra) zorakı üsullarla və vasitələrlə bölüşdürülməsində ısrarlı idi. Artıq 1939-cu il 1 aprel tarixində A.Hitler Polşaya qarşı hərbi əməliyyatlara (alm. *Fall Weiß* - Ağ örtük) hazırlaşmaq üçün ilk göstərişini verdi və qeyd etdi ki, “İngiltərə və Fransa ilə gözlənilən müharibə ölüm-dirim savaşı olacaq, çünki burada söhbət hüquq və onun pozulmasından deyil, 80 milyon (almanlar) insanın yaşamasından və ya ölümündən gedir”.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Кашин В.П. /Сатьяграха / Румыния - Сен-Жан-де-Люз [Электронный ресурс].- 2015.- С. 458. - (Большая российская энциклопедия: [в 35 т.] / гл. ред. Ю.С. Осипов; 2004-2017, т. 29)
2. Пономарев М.В. История стран Европы и Америки в новейшее время / М., 2010. - С. 310
3. Kevin Passmore. Fascism. A Very Short Introduction, 2002, p. 62
4. Нюрнбергские законы / Вишлёв О.В.// Николай Кузанский - Океан. - М.: Большая российская энциклопедия, 2013. - С. 450-451

УДК 37(094)

Гейдар Алиев о роли педагога в воспитании и становлении подрастающего поколения

*д.ф.пед. Сабина Рафик кызы Гаджиева
Азербайджанский государственный педагогический университет
hajievasabina@gmail.com*

Каждый азербайджанец гордится, когда говорит о великом лидере Гейдаре Алиеве, который посвятил всю свою жизнь укреплению и дальнейшему развитию нашего государства. Великий лидер завоевал своими деяниями безграничную любовь народа, ставшем строителем сегодняшнего независимого, современного и процветающего Азербайджана.

Сегодня, Гейдар Алиев как великий лидер, который прославил во всём мире Азербайджан, вошёл в историю как отец всего азербайджанского народа. [2]

Как отмечал великий лидер, Гейдар Алиев, система воспитания и обучения в Азербайджане имеет древнюю и очень богатую историю. Когда азербайджанцы ещё поклонялись огню, они использовали: «Авесту» для религиозного; духовного и физического воспитания детей, для обучения их навыкам чтения и письма.

Слова Гейдара Алиева вошли в историю: «У азербайджанского учителя должна быть одна цель - воспитать поколение, которое способно превратить Азербайджан в цветущее, развитое, благополучное, могучее государство, поколение преданное идеями независимости, готовое пожертвовать собой, ради свободы Родины, сумевшее усвоить новый способ мышления, отвечающий современным требованиям, поколение со здоровыми убеждениями, проникнутое национальным духом. [4]

Высказанные с большой гордостью, слова Гейдара Алиева – «Я всегда гордился и сейчас горжусь тем, что – я азербайджанец!» ещё раз подтверждают сильную привязанность этой великой личности и великого человека к своей земле и своему народу.

Строитель современного Азербайджана, общенациональный лидер Гейдар Алиев относился к вопросу развития науки и области образования с особым вниманием. Он отмечал, что образование – это знания, современность, грамотность, дорога в будущее. Весьма примечательным является тот факт, что Гейдар Алиев считал образование преимуществом молодежи. По его словам, молодежь Азербайджана должна воспользоваться знаниями, применяемыми в наиболее развитых государствах, она обязана знакомиться с передовой технологией, так как именно на нее возлагается будущее республики и народа.

На земле много профессий, но самой важной является профессия – педагог. Только она решает многие волнующие вопросы в жизни ребенка. Это даже не профессия, а образ жизни. Именно она является фундаментом всех профессий в мире. Только учитель остается в сердцах каждого ученика и сопровождает их всю жизнь. Эта профессия по состоянию души, по зову сердца!

Чтобы хорошо вести урок, учитель должен овладеть целым спектром довольно сложных умений и навыков. Учитель должен быть способен точно оценить сильные и слабые стороны каждого ученика, уметь выбирать подходящие педагогические методы, чтобы помочь ему овладеть знаниями и взаимодействовать с ним в эффективной и целесообразной манере.

Гейдар Алиев всегда с большим уважением относился к преподавателям и учителям, поэтому что считал, что профессия учителя очень необходима для общества. [1]

В музее Гейдара Алиева представлены фотопортреты его любимых учителей: Мурада Тутаяока, Мир Джафара Миришли, Ибрагима Гамзаева.

5 октября 1996 года ЮНЕСКО и Международная организация труда приняли документ «Рекомендации, касающиеся статуса учителей». С этого дня в более 100 государствах мира отмечается «День учителя». Этот день стал ещё одной возможностью выразить свое уважение учителям, оценить их тяжелый и почетный труд. «Жизнь учителя можно сравнить со свечой. Сжигая себя как свечу, учитель дает свет остальным».

Всемирный день учителя отмечается во всем мире, в том числе и в школах Азербайджана.

Общенациональный лидер Гейдар Алиев произнес речь на церемонии, посвященной Дню знаний и началу учебного года в школе № 275 Сураханского района города Баку – 2 сентября 2002 года. [4]

Профессия учителя – самая почетная в нашей жизни. Учитель занимает видное место в нашем обществе. Все относятся и должны относиться к учителю с уважением, потому что и вас и в прошлом нас готовили к жизни и подвели к сегодняшнему дню именно учителя. Я всегда был благодарен своим учителям, благодарен и сегодня, надеюсь, что и вы будете любить и уважать ваших учителей, постарайтесь получить от них максимум знаний. Учителя также будут окружать вас большой заботой. Будут хорошо учить вас, плодотворно проводить уроки. Таким образом, школа будет иметь свой результат. [3,5]

Идея совершенной, всесторонне развитой личности выражают постоянное стремление человека к овладению как сокровищами национальной, так и общечеловеческой мировой культуры. Эта идея вдохновляет на непрерывное развитие духовности и просветительства. Нет будущего у народов и наций, не наделённых на своё совершенствование, не заботящихся о подрастающем поколении. Эти вопросы могут быть решены через образование, которое понимается и принимается как способ формирования и развития личности. Следовательно, образование это специальная сфера социальной жизни, создающая внешние и внутренние условия для развития личности в процессе усвоения ценностей культуры. [1]

Образование носит в жизни нашего общества глобальный характер и определяет обучающую деятельность: усиление роли образования в решении социально-экономических, социально-психологических, культурно-нравственных проблем человека и современного общества; В нынешнее время главным потребителем образовательных услуг становится отдельная личность. Это изменение реализуется в большей степени через гибкость образовательной сферы, её изменчивости, приспособлении к меняющимся образовательным потребностям человека, государства и общества.

Педагогическое руководство воспитательной деятельностью учащихся начинается с создания условий для реализации личностно-ориентированного подхода. Личностно-ориентированное воспитание, понимается как процесс педагогической помощи школьнику в становлении его субъективности.

Деятельность педагога может быть безупречной с точки зрения общепринятых критериев, современных подходов, которые заключаются в следующем: творческая атмосфера в работе, использование современных технических средств, добросовестное отношение к профессиональной деятельности. [3]

Современный педагог – это, прежде всего, человек, наделённых рядом достоинств. обладающий: системным мышлением, организаторскими умениями, инициативой, самостоятельностью, аккуратностью, дисциплинированностью, отзывчивостью, гибкостью в профессиональной деятельности.

Педагог способный к творчеству; своими действиями воспитывать интерес к обучению и потребность в знаниях у учащихся; достигать намеченных целей; обеспечивать единые требования к воспитанникам; учитывать интересы общества, коллектива и свои личные; работать по разным методическим системам.

Педагог должен уметь активно использовать многообразные формы, методы и приёмы в работе; строить гуманное отношение с детьми; общаться с детьми; понимать людей и разбираться в них; видеть перспективы в работе; проявлять повышенное требование к себе и к окружающим.

Никогда нельзя останавливаться на достигнутом – эта старая истина приобретает особое значение, когда размышляешь о роли учителя. [5]

Постоянно учиться не только на курсах повышения квалификация учителей, учиться можно прямо на работе, наблюдая за тем, как работают коллеги.

Следовательно, задача учителя заключается в том, чтобы сделать так, чтобы ученику было всегда интересно, чтобы хотелось учиться дальше. Для того, чтобы сделать процесс

обучения увлекательным, лучше использовать такие приёмы работы, которые помогут учащемуся оставаться самим собой, чувствовать себя личностью.

Нравственные взгляды и убеждения учителя, чувства и потребности, главное – его поступки оказывает решающее влияние из нравственные отношения, складывающиеся между ними. Если нравственные отношения между педагогом и учеником и коллективом учащихся складываются неправильно, то причину этого учитель, прежде всего должен искать в себе, поскольку он выступает ведущим субъектом отношений в педагогическом процессе.

Педагогический труд направлен на преобразование человека. Педагог должен быть патриотом своей Родины и давая знания своим ученикам, он должен научить их любить и защищать свою отчизну. [5]

Сегодня образование Азербайджана стремительно развивается, достигая все новых успехов. Развивающаяся из года в год инфраструктура образования, богатый учительский потенциал – все это создает реальные возможности для завоевания системой образования новых вершин.

Идеи и цели Гейдара Алиева стали общенациональными ценностями, они прочно укоренились в общественном сознании, являясь основой азербайджанского образа жизни. Эти идеи на века проложили дорогу в историю Азербайджана, и никакая сила не сможет их сокрушить.

Использованная литература

1. Агия Нахчыванлы. К 91-ой годовщине со дня рождения общенационального лидера Гейдара Алиева, Баку, 2014
2. В.Рзаев. Гейдар Алиев – гордость Азербайджанского народа. Strategiya az. Баку, 2012
3. Кузьмина Н.В. Способность, одаренность, талант учителя, Л., 2015
4. Речь президента Аз.республики Гейдара Алиева на церемонии, посвящённой Дню знаний и начало нового учебного года в школе № 275 Сураханского района г.Баку – 2 сентября 2002 года. Газета «Бакинский рабочий», Баку 09.2002
5. Слестелин В.А. Педагогика, 3-е издание, М., 2013

UOT 316.37

Heydər Əliyev siyasətində multikulturalizm və tolerantlıq ideyaları

*t.f.d. Təranə Gəray qızı Behbudova
Gəncə Dövlət Universiteti
teranebehbudova@mail.ru*

Lap qədim zamanlardan xalqımız həmişə qonaqpərvərliyi və bütün millətlərə olan həssaslığı ilə seçilib. Sovet hakimiyyəti dövründə millətimizin ruhuna zərər verilmişdir. Tarixi İpək Yolunun üzərində yerləşən, Şərqlə Qərb arasında körpü rolunu oynayan Azərbaycan müxtəlif millətlərin, mədəniyyətlərin və dinlərin ardıcılığının sülh, əmin-amanlıq və qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşadığı məkan olub. Ölkəmizdə heç zaman milli-dini zəmində qarşıdurmanın baş verməməsi, həmçinin qarşılıqlı etimada və hörmətə əsaslanan mütərəqqi milli-mədəni və etnik-dini münasibətlərin hökm sürməsi xalqımızın özünəməxsus milli xüsusiyyətindən irəli gəlir. Bu nümunəvi xüsusiyyət Azərbaycanın müstəqillik illərində daha da möhkəmlənib və fərqli mədəniyyətlərin, dinlərin nümayəndələrinə hörmətlə yanaşmaq ənənəsi məhz Ümummilli lider Heydər Əliyevin müdrik siyasəti sayəsində dövlət siyasətimizin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilib. Elə bu səbəbdən də çoxmillətli, çoxkonfessiyalı məkan olan Azərbaycan mədəniyyətlərarası dialoqun bənzərsiz məkanına çevrilib və bu zəngin təcrübənin beynəlxalq aləmdə təbliğinin gücləndirilməsini zəruriləşdirib. Azərbaycanda müstəqilliyin bərpasından sonra Ulu öndər Heydər Əliyev

respublikamızda yaşayan çoxsaylı etnik qruplara və azsaylı xalqlara xüsusi diqqət göstərmişdir. Azərbaycanda multikulturalizm siyasətinin əsası Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. Multikulturalizm ingilis dilindən tərcümədə “çoxlu mədəniyyətlər” deməkdir. Multikulturalizm modeli dedikdə, bir dövlətin sərhədləri daxilində müxtəlif etnomədəni tərəflərin dinc yanaşı yaşaması və öz mədəni xüsusiyyətlərini, həyat tərzini rəsmən ifadə etmək və qoruyub saxlamaq hüququna malik olması nəzərdə tutulur. Multikulturalizm mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların dialoqunun zəruri alətidir. Azərbaycan multikulturalizminin siyasi əsasları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının bəndlərində, qanunvericilik aktlarında, fərman və sərəncamlarda öz əksini tapmışdır. Ümummilli lider Heydər Əliyev ölkədə mütərəqqi İslam dəyərləri ilə yanaşı, başqa dinlərin inkişafı üçün də liberal mühitin yaradılmasını təmin etmiş, dini qurumlar arasında qarşılıqlı münasibətlərin formalaşmasına çalışmışdır. Ulu Öndərin göstərişi ilə 1999-cu ildə katolik icması dövlət qeydiyyatına alınmış, 2000-ci ildə ibadətlərin yerinə yetirilməsi üçün xüsusi bina ayrılaraq kilsəyə çevrilmişdir. 2001-ci ilin aprel ayında “Yəhudilər Azərbaycanda” kitabı hazırlanmış, həmin ildə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında “Qafqazın dağ yəhudiləri” mövzusunda beynəlxalq seminar keçirilmişdi. Azərbaycan hökuməti ilə Vatikan arasındakı razılığa əsasən Bakıda Roma katolik kilsəsi inşa olunmuşdur. Vatikan kilsəsinin başçısı II İohan Pavel 2002-ci ilin may ayında Bakıda səfərdə olmuş, dövlət rəsmiləri, ictimaiyyətin nümayəndələri ilə görüşərək ölkədəki mövcud tolerantlığı və multikulturalizmi yüksək qiymətləndirmişdi. Roma patriarxi I Varfolomey 2003-cü ilin aprel ayında ölkəmizdə səfərdə olmuş Azərbaycanda dilindən, dinindən asılı olmayaraq, bütün insanların bir-biri ilə ünsiyyətindən, dövlətin onlara qarşı münasibətindən və ölkədə tolerantlığın səviyyəsindən məmnun olduğunu qeyd etmişdir. [Xalq qəzeti, 4 mart 2018].

Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan xalqının multikultural ənənələrinin qorunması sahəsində həyata keçirilən siyasi xətt hazırda Prezident İlham Əliyev tərəfindən inamla davam və inkişaf etdirilir. Xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin söylədiyi “Hər bir xalqın milli mənsubiyyəti onun qürur mənbəyidir. Mən fəxr edirəm ki, Azərbaycanlıyam!” ifadəsi bu gün hər bir ləyaqətli ölkə vətəndaşının həyat düsturuna çevrilib. [Xalq qəzeti, 21 fevral 2018]

Bu gün multikulturalizmin alternativini yoxdur və mənəvi dəyərlər baxımından ölkəmizin bu sahədə liderə çevrilməsi və dünya xalqları üçün əvəzsiz nümunə kimi qəbul olunması qürurvericidir. Multikulturalizm dövlət siyasəti olmaqla yanaşı, müasir Azərbaycan cəmiyyətində dəyişməz həyat tərzini kimi təzahür edir. Azərbaycanda olan tolerant və multikultural reallığın təkə Azərbaycanlıların deyil, xarici ölkə alimlərinin, görkəmli elm xadimlərinin, siyasət nümayəndələrinin, həmçinin tələbələrin gözü ilə dünyaya təqdim edilməsi də müsbət ənənəyə çevrilməkdədir. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasının millətlərarası, multikulturalizm və dini məsələlər üzrə Dövlət müşavirliyi tərəfindən indiyədək 4 virtual dəyirmi masa təşkil olunmuşdur. “Müasir dövrdə Azərbaycanda sosial-iqtisadi və mənəvi inkişafın harmoniyası”, “Multikultural təhlükəsizlik”, “Xarici ölkə universitetlərində “Azərbaycan multikulturalizmi” fənninin tədrisi: problemlər və perspektivlər”, “Azərbaycana maraq Azərbaycana məhəbbətə çevrilir (Azərbaycan multikulturalizmi yerli və əcnəbi tələbələrin gözü ilə)” mövzusunda olan bu dəyirmi masaların materialları Azərbaycan, rus və ingilis dillərində dərc edilərək ölkə daxilində və xaricdə paylanmışdır. Virtual dəyirmi masalarda Braziliyadan, Amerikadan, İtaliyadan, Litvadan, Bolqarıstandan, Türkiyədən, Rusiyadan, Gürcüstandan, Misirdən, İordaniyadan və başqa ölkələrdən tanınmış alimlər, ictimai xadimlər və tələbələr iştirak etmişlər. Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin qış və yay məktəbləri layihəsi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Bilik Fondunun birgə təşkilatçılığı ilə həyata keçirilir. “Azərbaycan multikulturalizmi fənninin xaricdə və ölkə universitetlərində tədrisi” layihəsi çərçivəsində hazırda dünyanın 13, Azərbaycanın 28 nüfuzlu ali təhsil ocağında Azərbaycan multikulturalizmi tədris edilir. Qış və yay məktəblərinin məqsədi həmin gənclərin nəzəri şəkildə öyrəndiklərini multikultural və tolerant dəyərlərin qorunub yaşandığı ölkəmizdə öz gözləri ilə görüb şahid olmasına şərait yaratmaqdır. 2016-cı ildə “Azərbaycan multikulturalizminin qaynaqları” seriyasından “Azərbaycan multikulturalizminin ədəbi-bədii qaynaqları” kitabı işıq üzünə görmüşdür. Kitabda görkəmli Azərbaycan ədiblərinin əsərlərində bədii ifadəsini tapan çoxəsrlik multikultural dəyərlər və tolerantlıq ənənələri öz əksini tapmışdır. 26 noyabr 2015-ci ildə Bakıda keçirilən İslam

Təhsil, Elm və Mədəniyyət Təşkilatının (ISESCO) Baş Konfransının XII sessiyasında çıxış edən Prezident İlham Əliyev demişdir: “Biz tam əminik ki, multikulturalizmin gözəl gələcəyi var. Sadəcə olaraq bəzi siyasətçilər, ictimai xadimlər öz çıxışlarında daha da diqqətli olmalıdırlar. Çünki multikulturalizmin alternativi yoxdur. Alternativ ayrı-seçkilikdir, diskriminasiyadır, islamofobiya, ksenofobiya. Bu, gələcəyə aparacaq yol sayıla bilməz. Ona görə, biz bu bölgədə öz siyasətimizlə və təşəbbüslərimizlə dinlərarası münasibətlərin gücləndirilməsi üçün çalışırıq və çalışacağıq.”

Ölkəmizdə multikulturalizm artıq alternativ olmayan həyat tərzinə çevrilmişdir. Müasir dövrdə Azərbaycanda həyata keçirilən multikulturalizm siyasəti dövlətin tolerantlıq prinsiplərinə sadıq qalmasının bariz nümunəsidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikası 1991-2001. Bakı, 2001.
2. “Azərbaycan” qəzeti , 5 fevral 2016
3. “Respublika” qəzeti, 24 noyabr 2017
4. “Xalq qəzeti”, 4 mart 2018
5. “Xalq qəzeti”, 21 fevral 2018

UOT 9.94

**Azərbaycan Respublikasının Türkiyə Respublikası ilə münasibətləri və Ümummilli lider
Heydər Əliyev (1991-2004-ci illər)**

*tar.f.d. Samirə İsgəndər qızı Məmmədova
Sumqayıt Dövlət Universiteti*

*Aqşin Elbrus oğlu Əhmədov
Sumqayıt Dövlət Universiteti
baku_2007@mail.ru*

Əlverişli geoasiyası məkanda yerləşən Azərbaycan Respublikasının 1991-ci il oktyabrın 18-də dövlət müstəqilyini bərpa etməsi və 80-ci illərin sonları – 90-cı illərin əvəllərində beynəlxalq aləmdə baş verən köklü dəyişikliklər milli maraqlara uyğun olan yeni xarici siyasət kursunun formalaşdırılması və həyata keçirilməsini vacib məsələ kimi ön plana çəkdi. Qısa müddət ərzində dünyanın bir sıra dövlətləri tərəfindən rəsmi olaraq tanınan Azərbaycan Respublikası beynəlxalq münasibətlər sisteminə qatıldı. Bununla da öz milli dövlət maraqlarının qorunmasına xidmət edən xarici siyasət kursunu həyata keçirməyə başladı. Bununla bağlı olaraq Ümummilli lider Heydər Əliyev sonralar deyirdi: “Xarici siyasətimiz məlumdur. Bütün ölkələrə bərabər hüquqlu, qarşılıqlı sürətdə faydalı əlaqələr qurmaq və onları inkişaf etdirmək. Bu sahədə lazımı işlər görülüb və müəyyən nəticələr əldə olunub” [1, s.122-123]. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət kursu, sülhsevərliyə, mehriban qonşuluğa, dinc yanaşı yaşamağa daxili işlərə qarışmamağa, qarşılıqlı faydalı ticari-iqtisadi elmi-texniki, mədəni və humanitar əməkdaşlığa əsaslanır.

1993-cü ilin əvvəllərində Azərbaycan dövlət müstəqilliyini 116 dövlət tanımışdır. 70 xarici dövlətlə diplomatik münasibətlər qurulmuşdur [2, s.140].

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində Türkiyə Respublikası ilə münasibətlər xüsusi yer tutmuşdur. Azərbaycan və Türkiyə ikitərəfli siyasi, iqtisadi, geosiyasi, geostrateji amillər və regional təhlükəsizlik məsələləri Azərbaycan-Türkiyə münasibətlərini tərəfdaşlıq səviyyəsinə yüksəltdi. Azərbaycan 1991-ci ildə öz müstəqilliyini bərpa edəndən sonra 1991-ci il noyabrın 9-da onu tanıyan ilk dövlət məhz Türkiyə oldu. 1992-ci ilin yanvar ayının 14-də Azərbaycan-Türkiyə diplomatik əlaqələri yarandı. Həmin vaxtdan Türkiyənin Azərbaycanda, 1992-ci ilin avqustunda isə Azərbaycanın Türkiyədə diplomatik missiyası fəaliyyətə başlamışdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin Türkiyəyə 1994-cü il fevralın 8-dən 11-dək davam edən ilk rəsmi səfəri ikitərəfli əlaqələrin inkişafına yeni təkan verdi. Ankarada aparılan danışıqlardan sonra fevralın 9-da Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında protokol, elmi texniki, mədəni və hərtərəfli əməkdaşlığın inkişafı barədə müqavilə, siyasi məsələlər barədə saziş, investisiyaların qarşılıqlı təşkili və qorunması haqqında saziş və digər mühüm sənədlər imzalandı. Türkiyə-Azərbaycan əlaqələrinin inkişafında Prezident İlham Əliyevin 2004-cü il aprelin 13-15-də qardaş ölkəyə rəsmi səfəri mühüm rol oynadı. Səfər zamanı İlham Əliyev prezident Ə.N.Sezər, baş nazir R.T.Ərdoğan, Böyük Millət Məclisinin sədri B.Arınc və digər rəsmi şəxslərlə görüşdü, parlament üzvləri qarşısında çıxış etdi. Həmin çıxışda Azərbaycan prezidenti demişdir: “Türkiyəni özümə vətən hesab edirəm. Amma prezident kimi bu, mənim ilk səfərimdir. Bu gün tam qətiyyətlə deyə bilərəm ki, bu səfər iki ölkə arasında olan münasibətlərin inkişafında mühüm rol oynayacaqdır”.

Beləliklə, mətbuatda Azərbaycan və Türkiyə arasında əlaqələrin ayrı-ayrı sahələrinə, eləcə də üçüncü dövlətlərin də bu münasibətlərə təsirinə, maraqlarına, mövcud vəziyyət və perspektivlərinə dair, ölkəmizdəki türk icmasının və xaricdəki türk diaspora təşkilatlarının fəaliyyətlərinə həsr olunmuş müxtəlif məzmunlu məqalələr dərc olunmuşdur [3, s.5].

Tədqiqat aparılarkən belə bir nəticəyə gəldik ki, iki ölkə arasında münasibətlər göstərilən illərdə yaxşı səviyyədə olmuşdur, perspektivləri var. 44 günlük Vətən müharibəsi zamanı Türkiyə Respublikasının ölkəmizə göstərdiyi dəstək bunu bir daha sübut etdi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. I kitab. Bakı: Azəmər, 1997, 612 s.; II kitab. Bakı: Azəmər, 1998, 604 s
2. Hüseynova İ.M. Müstəqil Azərbaycan Dövlətinin qurucusu. Bakı: Təhsil, 2002, 472 s.
3. Велиев А. Треугольник Израиль - Турция - Азербайджан: реальность и перспективы // Центральная Азия и Кавказ, 2000, № 2(28), с.36

UOT 9

44 günlük Vətən müharibəsi

*dos. Yusifəli Lətif oğlu Həsənov
Sumqayıt Dövlət Universiteti*

*Sahil Əvdil oğlu Qasimov
Sumqayıt Dövlət Universiteti
baku_2007@mail.ru*

10 fevral 1828-ci idə Türkmənçay və 1829-cu ildə imzalanmış Ədirnə müqavilələri nəticəsində, Azərbaycan torpaqlarına ermənilərin köçürülmə prosesi başlandı. Türkmənçay müqaviləsinə əsasən 40-50 min arasında Qacarlar (İran) dövlətindən, Ədirnə müqaviləsinə görə isə 90 minə yaxın erməni Osmanlı (Türkiyə) ərazisindən Azərbaycan torpaqlarına köçürüldü. Əsasən, erməniləri rus hakim dairələri Qarabağ, İrəvan, Naxçıvan ərazilərinə köçürərək oradakı demoqrafik vəziyyəti öz xeyirlərinə dəyişirdilər. Rus hakim dairələrinin dəstəyinə güvənərək gəlmə ermənilər zamanla Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları qaldırırdılar. XX əsrin 20-ci illərində Şərur-Dərələyəzi, Zəngəzuru Sovet Rusiyası Ermənilərə verdi və bunun nəticəsində Naxçıvanla Azərbaycanın digər hissəsi arasında əlaqəsi kəsildi. Bu, gələcəkdə Ermənistanla yeni ərazi probleminin bünövrəsini qoydu. SSRİ- nin mövcud olduğu illərdə hakim dairələr əsrlərdir böyük imperiyaların tətbiq etdiyi "Parçalamaq və hökmranlıq" etmək siyasətini 80-ci illərdə həyata keçirməyə başladılar. Bunun ən bariz nümunələrindən biri Qarabağ münaqişəsidir.

SSRİ-nin hakim dairələrinin və onun sələflərinin dəstəyi ilə 90-cı illərdə Dağlıq Qarabağ və onun ətrafındakı yeddi rayon işğal olundu. Birinci Qarabağ müharibəsi nəticəsində Azərbaycan ərazisinin 20 faizini itirmişdir. Əhalisinin 1 milyondan çoxu əsrlərdir yaşadıkları tarixi dədə-baba yurdundan didərgin düşdü. Təkcə XX əsrdə ermənilər dəfələrlə Azərbaycana qarşı soyqırım həyata keçirib. Bu soyqırımların sırasında Xocalı faciəsi əslində azərbaycanlılara qarşı ermənilər tərəfindən törədilmiş əvvəlki soyqırımların məntiqi davamı idi. Xocalı faciəsi nəticəsində 613 Azərbaycanlı qətlə yetirildi. O cümlədən, 63 uşaq, 106 qadın, 8 ailə, 25 uşağın hər iki valideyni, 130 uşağın isə bir valideyni öldürüldü. 1275 nəfər girov, 150 nəfər itkin düşdü. Xocalı cinayətinin törədilməsində Sovet ordusunun 366-cı alayının xüsusi xidməti olmuşdur. Ümumilikdə Birinci Qarabağ müharibəsində 20 mindən çox azərbaycanlı öldürülmüşdür. 30 ildir ki, Dağlıq Qarabağ və ətraf əraziləri ermənilərin nəzarətində idi. BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 90-cı illərin əvvəllərində 822, 853, 874, 884 sayılı qətnamələrinə görə ermənilər öz qoşunlarını işğal etdiyi ərazilərdən dərhal, tamamilə və qeyri-şərtsiz çıxarılması tələb olunurdu. Lakin bu qətnamələrin heç biri yerinə yetirilməyib. Birinci Qarabağ müharibəsi dövründə İran İslam Respublikasının vasitəçiliyi ilə sülh danışıqları başlandı. Lakin belə bir vaxtda Şuşa şəhərinin işğalı vəziyyətin dəyişməsinə səbəb oldu və ölkədə böhran daha da dərinləşdi. Bu o zaman hakimiyyətdə olan AXC və Müsavat cütlüyünün təcürübəsizliyinin nəticəsi idi.

Azərbaycan tarixinin 1993-2003-cü illər dövrü Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olmuşdur. Məhz bu dövrdə 1994-cü ilin mayında “müvəqqəti atəşkəs rejimi”nin yaradılması ilə Ermənistanın

işğalçılıq siyasəti dayandırılmış, ölkədə daxili sabitliyə nail olunmuş, dövlətçiliyimiz möhkəmləndirilmiş, hərbi sənayemiz qurulmuş, siyasi, iqtisadi, hüquqi və s. sahələrdə əsaslı islahatlar keçirilmiş, qlobal layihələrə imza atılmışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasətinin nəticəsində Azərbaycanda bütün sahələrdə irəliləyişə nail olundu. Onun siyasi kursunun davamçısı Cənab prezident İlham Əliyev 2003-cü ildə xalqımızın iradəsi ilə Azərbaycan Respublikasının prezidenti seçildikdən sonra, Ulu öndər Heydər Əliyevin zamanında təməli qoyulmuş böyük qlobal layihələr Cənab Prezident İlham Əliyevin dövründə də uğurla davam etdirildi. Həmçinin ordu quruculuğuna xüsusi önəm verildi. Azərbaycan Respublikası ordusunun arsenalına ən müasir standartlara uyğun silahlar alındı. Müasir silahların alınmasında xüsusi ilə qardaş Türkiyə və İsrail silahlarına önəm verildi. Azərbaycan ordusu NATO nümunəsində ordu quruculuğuna xüsusi önəm verməsinin nəticəsi idi ki, o öz gücünü 2016-cı ildə olmuş aprel döyüşündə göstərdi

1994-cü ilin mayında Azərbaycan Respublikası və Ermənistan arasında cəbhə xəttində atəşkəs elan olundu, lakin Ermənistan hakim dairələri dəfələrlə təxribat törədərək cəbhədəki sabitliyi pozurdu. Azərbaycan Respublikasına qarşı ermənilər təxribatlar törədərək cəbhəyə yaxın dinc əhalini atəşə tuturdu. Bu təxribatlar isə ermənilərin 2020-cü ilin iyunun 12-də törətdiyi Tovuz hadisələrinin arxasında duran qüvvələri aşkara çıxardı. Çünki Tovuz rayonu Azərbaycan Respublikasının əsas tranzit xətlərinin keçdiyi ərazidir. Lakin Azərbaycan Respublikasının müzəffər ordusu bu təxribatın qarşısını layiqincə aldı. Artıq açıq-aydın görünürdü ki, ermənilər yeni müharibəyə hazırlaşırlar. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Cənab İlham Əliyev yaxşı başa düşürdü ki, 1992-ci ildə yaradılan ATƏT- in Minsk qrupu münaqişəni həll etmək niyyətində deyil. Sadəcə zamanla Azərbaycan xalqına əraziləri unutturmaq istəyirlər. Münaqişənin həll edilməməsində ATƏT-in Minsk qrupunun üç həmsədrlərinin xristian dövlətləri olması faktoru da xüsusi rol oynayırdı. Rusiya hakim dairələri ermənilərə hərbi yardım göstərirdi. Çox təəssüf ki, bu hərbi yardımlar İran İslam Respublikası ərazisindən keçərək Ermənistana çatırılırdı. Demək olar ki, müharibə ərəfəsində Ermənistana tonlarla hərbi yük Moskva hakim dairələri tərəfindən göndərilirdi. Erməni hakim dairələrinin 27 avqustda növbəti təxribatı açıq-aydın göstərdi ki, ermənilər müharibəyə hazırlaşır. Sonuncu təxribat 2020 sentyabrın 27-də səhər saatlarında baş verdi və bu, Azərbaycan Ordusunun cavab tədbirlərinin atılmasına məcbur etdi. Azərbaycanın müzəffər ordusu 44 gün ərzində 30 ildir ermənilərin çəkdiyi müharibə istehkamlarını darmadağın edərək BMT-nin qətnamələrinə uyğun olaraq öz torpaqlarını azad etdi və Ermənistan hakim dairələrini kapitulyasiyaya məcbur etdi. 2020-cü ildə noyabrın 9-da gecə saatlarında Moskvada Vladimir Putinin vasitəçiliyi ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev və Ermənistan Respublikasının baş naziri Nikol Paşiniyan arasında hərbi əməliyyatların dayandırılması haqqında 9 bənddən ibarət olan "10 Noyabr bəyannaməsi" imzalandı. Bu bəyannaməyə əsasən Ermənilər Ağdam, Laçın, Kəlbəcər rayonlarını döyüşsüz tərk etməli idi. Bu, Azərbaycanı əlavə itkilərdən xilas etdi.

Azərbaycan xalqı çoxsaylı şəhid verdi. "Torpaq uğrunda ölən varsa, Vətəndir" doğrudur, atalarımız yerində deyib. Torpaq o zaman vətən olur ki, onun uğrunda canından keçən minlərlə oğlu var.

İran İslam Respublikası Cənubi Qafqazda ölkəmizin ərazi bütövlüyünün bərpasının nəticələri ilə barışmaq istəmirdi. Bu baxımdan qonşu dövlətin yeni reallıqda hansı siyasəti yürütməsi faktı üzərində də durmaq maraqlı olardı. Görsənən odur ki, 44 günlük Qarabağ müharibəsi nəticəsində regionda yaranan yeni geosiyasi vəziyyət Azərbaycan ordusunun İranla olan bütün sərhəd zolağını işğalçılardan təmizləyərək vəziyyətə hakim olması, hərbi baxımdan İran-Ermənistan münasibətlərini nəzarət altına saxlayacaq coğrafi mövqeləri Ermənistandan geri alması, qlobal və regional güc dəyişimi baxımından da strateji mahiyyətdə olan Zəngəzur dəhlizinin açılması zərurəti İran dövlətini qane etmir. 44 günlük vətən müharibəsi dövründə İran İslam Respublikasının Araz çayı istiqamətində hərbi təlim addımları Azərbaycan Respublikasını çəkindirmək xarakterli hərbi təlim idi. Həmçinin ermənilər İranla Azərbaycan arasında təxribatlarla münasibətləri korlamağa cəhd göstərirdi. Lakin Azərbaycan rəhbərliyi bunu yaxşı başa düşürdü. Cənab Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi düzgün balanslaşdırılmış siyasəti nəticəsində Rusiya kimi imperialist dövləti bu

müharibəyə açıq dəstək verməsindən yayındırdı. Hazırda Vətən torpaqımızın işğaldan azad olmasından 1 ildən çox vaxt keçib, artıq torpaqlarımız azad nəfəs alır. Mən özümdə bir Qarabağlı olaraq doğma yurdumuzun - Füzulimin xarabalıqlara çevrilmiş yaşayış şəhərinin və kəndlərinin bərpasının həmçinin öz dədə-baba yurdlarından didərgin düşmüş insanlarımızın öz yurdlarına qayıtmasını səbirsizliklə gözləyirəm.

Tarix elmləri doktoru İradə Hüseynovanın İlham Əliyev və Zəfər tariximizin şanlı səhifələri kitabında müharibədən sonrakı dövrdə aparılan quruculuq işləri haqqında zəngin məlumatla da tanış olmaq mümkündür.

Kitabda ermənilərin Cənubi Qafqazda əsassız ərazi iddiaları və “erməni sindromu”, eləcə də Azərbaycana aid toponimlərin dəyişdirilməsi, hətə XIX əsrin sonlarından başlayaraq Şərqi Anadolu və Qafqazda türk-müsəlman əhalisini məhv etmək məqsədilə terror təşkilatlarının yaradıldığı qeyd olunur, XX əsrin əvvəllərində azərbaycanlıların soyqırımını oxucuların diqqətinə çatdırılır [2].

Tarixçi-alim yazır: “Həqiqətən də erməni terrorizminin hədəfi Azərbaycandır və bu dağıdıcı zəlzələnin dalğaları bütün dünyaya yayıldığından, o, mahiyyətcə beynəlxalq terrorizmdir: beynəlxalq erməni terrorizmi dünyanın bir çox ölkələrində şəbəkələnmiş, başlıca olaraq, dünyanın türk dövlətlərinə (əsasən, Azərbaycan və Türkiyəyə) qarşı funksiyalaşdırılmış cinayətkar bir qurumun təhlükəli ideologiyasıdır” [1].

Azərbaycan Respublikasının ən başlıca prioritet vəzifələrindən biri məcburi köçkünlərə tez bir zamanda öz dədə-baba yurdlarına qayıtmaqdır. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Cənab İlham Əliyev bu sahədə xüsusi sərəncamlar verib.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. İ.M.Hüseynova. İlham Əliyev və Zəfər tariximizin şanlı səhifələri. Dərslik. Bakı: Füyuzat, 2021, 224 s.
2. https://azertag.az/xeber/Professor_Irade_Huseynovanin_Ilham_Aliyev_ve_zefer_tariximizi_n_sanli_sehifeler_kitabi_chapdan_chixib-1884447

UOT 316.37

Ulu öndər Heydər Əliyevin irsi milli sərvətimizdir

*tar.f.d. Leyla Qadir qızı Məcidova
Lənkəran Dövlət Universiteti
kameliya-76@mail.ru*

Hər bir xalqın milli azadlıq və istiqlaliyyət tarixində xilaskar rolunu oynayan dahi insanlar var. Həmin dahilər öz qətiyyətləri ilə mənsub olduqları xalqı arxasınca aparıb, ən taleyüklü məqamlarda qalib rolu oynamışlar. Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev müasir dünya tarixinə parlaq və silinməz iz qoymuş böyük şəxsiyyət, qeyri-adi zəka, fitri istedad sahibi, müdrik dövlət xadimi kimi düşmüşdür. Müstəsna xidmətləri ilə əbədilik qazanan Ümummilli lider Heydər Əliyevin mənəli həyat yolu, zəngin və çoxşaxəli irsi tükənməz ibrət məktəbidir. Ötən illərə nəzər salarkən Azərbaycan xalqının öz müdrik Liderinin rəhbərliyi ilə qazanmış olduğu mühüm tarixi nailiyyətlərin bir daha şahidi oluruq. İntibah və milli şüurun oyanışı Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi ilə başlamış, müstəqilliyimiz məhz onun sayəsində əbədi və dönməz xarakter almışdır. Ölkəmiz dünyada layiq olduğu mərtəbəyə Ulu Öndərin uzaqgörənliyi, müdrikliyi, qətiyyəti, dəmir iradəsi, zəngin dövlətçilik təcrübəsi sayəsində yüksələ bilmişdir.

Vətəni, xalqı qarşısında misilsiz xidmətlərinə görədir ki, bu gün Ümummilli lider Heydər Əliyevin anım tədbirləri ölkəmizin hər yerində və onun hüdudlarından kənarında hər bir azərbaycanlının yüksək ehtiramı və dərin minnətdarlıq hissi ilə geniş qeyd olunur.

Heydər Əliyevin keçdiyi böyük, mənalı və şərəfli həyat yolu zaman və məkan anlayışına sığmır. Ümummilli lider Heydər Əliyevin xarakterində və fəaliyyətində doğma xalqına bağlılıq və təəssübkeşlik hələ gənc yaşlarından özünü göstərirdi. Naxçıvanda sadə, zəhmətkeş bir azərbaycanlı ailəsində dünyaya göz açan bu böyük insan hələ gəncliyindən yüksək vəzifələr tutmuş, çiyinlərində böyük bir ölkənin yükünü daşımışdır. Ulu Öndərin 1969-1982-ci illərdə Azərbaycanın rəhbəri kimi gördüyü işlər xalqın yaddaşında daim qalacaqdır.

Heydər Əliyevin ölkə rəhbərliyinə gəlişi keçmiş SSRİ-nin geridə qalmış respublikalarından biri sayılan Azərbaycanda həyat ritmini büsbütün dəyişdi, ölkədə görünməmiş canlanma və yüksəliş, tikinti-quruculuq işləri başlandı. Heydər Əliyevin gərgin fəaliyyəti nəticəsində iqtisadiyyat, sənaye və kənd təsərrüfatında, mədəniyyət və təhsil sahəsində böyük uğurlar əldə edildi, çoxsaylı sənaye müəssisələri, mədəniyyət və təhsil ocaqları, tibb müəssisələri inşa edildi, yeni yaşayış massivləri salındı, yollar tikildi, ucqar rayonlara qaz xətləri çəkildi.

Respublikamızın siyasi və mədəni həyatında böyük əhəmiyyəti olan saraylar, özünün görkəmi ilə şəhərə gözəllik verən neçə-neçə yaraşlıq binalar, xalqımızın tarixində mühüm rol oynamış şəxslərə, ədəbiyyat və incəsənət xadimlərinə əzəmətli heykəllər ucaldıldı.

Məhz Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi o illərdə bugünkü dövlət müstəqilliyimizin möhkəm təməli qoyuldu, milli ruh, azərbaycançılıq məfkurəsi yüksəlməyə başladı, kadr korpusunun milliləşdirilməsi istiqamətində qətiyyətli addımlar atıldı, hər il yüzlərlə gənc müxtəlif mühüm, o cümlədən hərbi ixtisaslara yiyələnmək üçün SSRİ-nin ən qabaqcıl ali məktəblərinə göndərildi, azərbaycanlılar mühüm dövlət vəzifələrinə irəli çəkildilər. Özünün təkmil dövlətçilik konsepsiyasında ədalət, qanunçuluq və hüquq qaydalarının təminatına hər zaman üstünlük verən Ümummilli lider Heydər Əliyev «ədaləti ədalətsizliklə bərpa etmək olmaz» - deyərək dövlət idarəçiliyində qanunun aliliyini, ədaləti əsas meyar kimi müəyyənləşdirdi, vəzifə səlahiyyətləri ilə bağlı cinayətlərə, rüşvətxorluğa qarşı barışmaz münasibət nümayiş etdirdi.

1978-ci ildə Azərbaycan SSR Konstitusiyasının qəbul edilməsi və orada Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi təsbit edilməsi Ümummilli lider Heydər Əliyevin xidmətləridir. Totalitar sovet rejiminin hökm sürdüyü o dövrdə respublikanın ali qanununda xalqın mənəvi sərvətlərinin, xüsusən dilinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi üçün hüquqi əsasların müəyyən edilməsi olduqca cəsarətli addım kimi dəyərləndirilir. Sovet milli siyasətinin tələbləri ilə tam bir ziddiyyət təşkil edən bu çətin vəzifənin öhdəsindən məhz Heydər Əliyev gələ bilməmişdir. "Qoy ədalət zəfər çalsın!" – o zaman Heydər Əliyevin söylədiyi və bütün işlərinin mahiyyətini təşkil edən bu sözlər xalqın dilində şüara çevrildi. Sonralar Heydər Əliyevin SSRİ kimi nəhəng dövlətin rəhbərliyində Siyasi Büronun üzvü, Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini kimi yüksək mövqe və vəzifə tutması qürurverici hadisə oldu. Heydər Əliyevin siyasi elitanın zirvəsinə yüksəlməsi Azərbaycan üçün xüsusilə böyük önəm kəsb etdi. Heydər Əliyev artan nüfuzundan və yüksək vəzifənin açdığı imkanlardan istifadə edərək, İttifaq büdcəsindən Azərbaycana daha çox vəsait ayrılmasına, bir sıra ittifaqmiqyaslı layihələrin Bakıya yönəldilməsinə nail oldu. Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin titanik fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan keçmiş ittifaqın qabaqcıl respublikalarından birinə çevrildi.

1990-cı ilin yanvarında keçmiş SSRİ rəhbərliyinin Azərbaycana qərəzli münasibətinin təzahürü olaraq, dinc etirazçılara qarşı Bakıya sovet ordusunun yeridilməsi misli görünməmiş qanlı faciə ilə nəticələndi. Əfsuslar olsun ki, həm SSRİ, həm də o vaxtkı Azərbaycan rəhbərliyi bu qanlı cinayətin bilavasitə təşkilatçısı və iştirakçısı olduğundan nəinki onun açılması və cinayətkarların məsuliyyətə cəlb olunmasından ötrü tədbirlər görmədi, əksinə bu vəhşiliyi gizlətmək üçün əlindən gələni etdi. 20 Yanvar faciəsindən bir gün sonra Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəliyinə gedərək xalqımızın kədərini bölüşməsi və sovet hakimiyyətinin ölkəmizdə həyata keçirdiyi qanlı aksiyanı ifşa etməsi o dövrdə xalqımıza bir dayaq, bir təsəlli oldu. Xalq o ağır günlərdə köməksiz olmadığını hiss etdi. Həmin dövrdə Azərbaycana qayıdışına ciddi maneələr törədilməsinə baxmayaraq vətənin ağır günlərinə biganə qala bilməyən Heydər Əliyev Azərbaycana qayıtdı. Xalqın

böyük ümid və ruh yüksəkliyi ilə gözlədiyi Heydər Əliyev Bakıdan Naxçıvana getdi və Ulu Öndər yekdilliklə Muxtar Respublikanın Ali Məclisinin sədri seçildi.

1991-1993-cü illərdə Naxçıvana rəhbərliyi dövründə Heydər Əliyev tərəfindən respublikamızın müstəqilliyi yolunda mühüm addımlar atıldı, Muxtar Respublikanın adından “sovet socialist” sözləri çıxarıldı, üç rəngli milli bayrağımız ilk dəfə Naxçıvanda dövlət bayrağı kimi qəbul olundu, dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyi günü müəyyən edildi, 20 yanvar faciəsinə siyasi qiymət verildi, SSRİ-nin saxlanması barədə referendumdan imtina edildi, mühüm imperiya strukturlarının fəaliyyəti dayandırıldı, ilk dəfə olaraq sovet qoşun hissələri Muxtar Respublikadan çıxarıldı. Lakin 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini yenidən bərpa etmiş ölkəmiz onu itirmək təhlükəsi qarşısında qalmışdı. Ölkədə müharibə gedirdi. İdarəçilik isə yox dərəcəsinə idi. Respublikada xaos, anarxiya hökm sürürdü.

Yeganə nicat yolunu Heydər Əliyevin qayıdışında görən Azərbaycan xalqı onu təkidlə hakimiyyətə çağırırdı. Xalqımız inanırdı ki, Azərbaycanı düşdüyü bu ağır vəziyyətdən, sosial-iqtisadi, hərbi-siyasi böhrandan yalnız Heydər Əliyev xilas edə bilər. Burada məşhur fransız mütəfəkkiri Volterin “dövlətin xilasını üçün bir dahi insan kifayətdir” kəlamı yada düşür. Heydər Əliyev də Tanrının Azərbaycan xalqının taleyinə bəxş etdiyi bir qismət, zamanında millətinin xilaskarı olmaq üçün göndərilən bir dahi insan idi. Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının yaddaşında qurucu və xilaskar dövlət xadimi, Milli Lider və xalq məhəbbətini qazanan Öndər kimi əbədlilik qazanması, heç də təsadüfi deyil. Məhz Azərbaycan xalqının azadlığının, müstəqil dövlətçiliyinin müqəddəratının həll edildiyi ağır günlərdə xalqın iradəsinə tabe olan Heydər Əliyev ölkə rəhbərliyinə qayıdaraq müstəqil Azərbaycan Respublikasını, Azərbaycan xalqını, milli-azadlıq hərəkatında qazanılmış tarixi nailiyyətləri məhv olmaqdan xilas etmək kimi çox çətin və şərəfli bir missiyanı öz üzərinə götürdü. Bu, sözün əsl mənasında, “ömrümün qalan hissəsini də xalqıma bağışlayıram” deyib, meydana atılan böyük ürəkli Vətən oğlunun öz xalqı, öz vətəni qarşısında misilsiz fədakarlığı idi. Heydər Əliyev öz siyasi bacarığını, çoxillik idarəçilik sərəştəsini əsirgəmədən xalqın firavanlığı və dövlətinin müstəqilliyi yolunda yorulmadan xidmətdə olduğunu bir daha sübut etdi.

Zəngin dövlətçilik təcrübəsinə malik olan böyük strateq Heydər Əliyev hüquqi dövlətin Azərbaycan modelini ilk milli Konstitusiyayı yaratmaqla gerçəkləşdirdi. Heydər Əliyevin müəllifi olduğu 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul olunmuş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında hüquqi dövlətin bütün prinsipləri - qanunun aliliyi, insan hüquqlarının müdafiəsi, hakimiyyət bölgüsü, konstitusiya nəzarəti prinsipləri təsbit olundu, insan haqlarının təmini dövlətin ali məqsədi kimi bəyan edildi. İnsan haqlarının etibarlı qorunması dövlətin prioriteti kimi müəyyən edilərək respublikamızın insan hüquq və azadlıqlarının təminatı sahəsində bütün əsas beynəlxalq konvensiyalara qoşuldu, 1993-cü ildən ölüm cəzasının icrasına veto qoyuldu, 1998-ci ildə isə Şərqdə ilk dəfə olaraq Azərbaycanda bu cəza növü tamamilə ləğv edildi, əhv və amnistiya institutları geniş tətbiq edilməyə başlandı. Ölkəmizdə insan haqlarının müdafiəsinə dair mühüm normativ aktlar qəbul olundu, bu sahədə xüsusi Dövlət Proqramı hazırlanaraq həyata keçirilməyə başlandı və İnsan hüquqları üzrə müvəkkil (Ombudsman) institutu yaradıldı. Müstəqilliyimizin on ili - 1993-2003-cü illər ərzində dahi Heydər Əliyev, “siyasət mümkün olanı etmək deyil, mümkünsüzü bacarmaq sənətidir” məşhur kəlamında söyləndiyi kimi, düşünülmüş və uzaqgörən siyasəti sayəsində Azərbaycan üçün, xalqımız üçün mümkünsüz görünən hər şeyin öhdəsindən uğurla gəldi, ölkəmizin müstəqilliyini dönməz, əbədi və daimi etdi, Azərbaycan demokratik hüquqi dövlət quruculuğu yolu ilə əzmlə irəlilədi və gələcək inkişafın strateji hədəflərini müəyyən etdi. O inkişaf ki, sonrakı illərdə müstəqil Azərbaycanın daha da qüdrətlənməsi və tərəqqisi üçün möhkəm təməl və potensial rolunu oynadı.

Ümummilli Lider həm də Azərbaycan tarixində ən görkəmli dövlət xadimi kimi əbədi bir milli sərəvət - Heydər Əliyev dövlətçilik məktəbini yaratdı. Ulu Öndərin 2003-cü ildə tarixi müraciətində xalqa müəyyənləşdirdiyi siyasəti davam etdirə biləcək dəqiq ünvanı göstərdi: "İnanıram ki, mənim axıra çatdırma bilmədiyim taleyüklü məsələləri, planları, işləri sizin köməyiniz və dəstəyinizlə İlham Əliyev başa çatdırma biləcək. Mən ona özüm qədər inanıram və gələcəyinə böyük ümidlər bəsləyirəm". Zaman Heydər Əliyevin bu inamını təsdiq edir və Ümummilli Liderin layiqli davamçısı möhtərəm

Prezidentimiz cənab İlham Əliyev Azərbaycana bacarıqla rəhbərlik edir, öz pragmatik və müdrik siyasəti ilə ölkəmizi irəli aparır. Dövlətin sükəninin etibarlı əllərdə olduğunu görənlər öz Prezidentinə daim dəstək verir və onun arxasınca inamla gedir.

Böyük qürur hissi ilə deyə bilərik ki, möhkəm bünövrə üzərində formalaşmış Azərbaycan dövləti özünün yeni müasir inkişaf dövrünü yaşayır. Hər birimiz Heydər Əliyevin dövlətçilik amallarına sadıq qalaraq Ulu Öndərin yüksək ideyalarını yaşatmaq və inkişaf etdirmək, Azərbaycan tarixinin yeni şanlı səhifələrini yazmaq naminə möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin ətrafında sıx birləşərək, əlimizdən gələni əsirgəməməli, dövlət başçısının yüksək etimadına uyğun olaraq ölkəmizin hərtərəfli tərəqqisi üçün öz vəzifələrimizi layiqincə yerinə yetirməli və daha əzmkarlıqla çalışmalıyıq.

Hələ sağlığında əfsanələşən, siyasət olimpini fəth etmiş nadir şəxsiyyət Heydər Əliyev haqqında dünyanın məşhur simalarının necə heyranlıqla, ehtiramla danışdıqlarının şahidiyik. Müasiri olan dünya liderləri, tanınmış dövlət adamları və siyasi xadimləri tərəfindən dünya miqyasında böyüklüyü etiraf edilən, o cümlədən ABŞ-ın sabiq Prezidenti Corc Buşun “şəksiz lider”, Türkiyə Prezidenti Rəcəb Tayyib Ərdoğanın “türk dünyasının tanınan və sevilən lideri”, Rusiya Prezidenti Vladimir Putinin “siyasi nəhəng”, Fransanın sabiq Prezidenti Jak Şirakin “qeyri-adi şəxsiyyət” adlandırdıqları Heydər Əliyev şəxsiyyətinin nəhəngliyi bu günlərdə yenidən göz önündə canlanır, qəlbimizdə bir daha qürur və iftixar hissləri baş qaldırır.

Azərbaycan xalqı xoşbəxtədir ki, onun Heydər Əliyev kimi Ulu Öndəri, dünyanın hörmətlə yanaşdığı və qəbul etdiyi Ümummillə Lideri var. Və bu gün hər birimiz dərk edirik ki, müstəqil Azərbaycan dövləti bütün həyatı və fəaliyyəti tariximizə qızıl hərflərlə həkk olunmuş Heydər Əliyevin şah əsəridir. Şübhə yoxdur ki, xalqımız onun müəllifini özünün tarixində və qəlbində əbədi yaşadacaq, Azərbaycan və Heydər Əliyevin adı əsrlər boyu bütün dünyada qoşa səslənəcəkdir. Azərbaycan xalqı Ulu Öndərin siyasət kursunu davam etdirməklə möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə bundan sonra da öz tarixinin yeni, şanlı səhifələrini yazacaq, daha yüksək zirvələr fəth edəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Prezidentinin gənclərlə görüşü: 1 fevral 1997-ci il / Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyi. Bakı: Sabah, 1997, 104 s.
2. Azərbaycançılıq - birliyimizin əsasıdır: 2001-ci il noyabrın 9-10-da Bakıda keçirilmiş Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında və "Gülüstan" sarayındakı rəsmi qəbulda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi.- Bakı: Azərbaycan nəşriyyatı, 2002, 34 s.
3. Dünya azərbaycanlılarına = Ko всем азербайджанцам мира. Bakı: Azərbaycan, 1998, 79s.
4. Əliyev, Heydər. Allahın yolunda hamımız bir olaq: Peyğəmbər əleyhissalamın mövludu günü münasibətilə Təzəpir məscidində çıxışı, 5 sentyabr 1993-cü il / H. Əliyev. Bakı: Azərənəşr, 1993, 32 s. - Azərbaycan, rus və ingilis dillərində
5. Əliyev, Heydər. Azərbaycanda iqtisadiyyatın və sosial sahənin yüksəlişi özəl sektorun inkişafından asılıdır: görüşlər, fərmanlar, əsasnamələr, qaydalar, proqramlar, tədbirlər / H.Əliyev; tərt. T.Əhmədov. Bakı: Nurlar NPM, 2002, 112 s.
6. Əliyev, Heydər. Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına dair: Fərmanlar. Əsasnamələr. Qaydalar. Proqramlar. Tədbirlər / H.Əliyev; tərt. T.Əhmədov. Bakı: Nurlar NPM, 2002, 122 s.
7. Əliyev, Heydər. Azərbaycan nefti dünya siyasətində / H.Ə.Əliyev IV kitab / tərt.: İ. H. Əliyev, A. Muradverdiyev. Bakı: Azərbaycan, 1997, 478 s.
8. Əliyev, Heydər. Azərbaycan nefti dünya siyasətində / H.Ə.Əliyev V kitab / tərt.: İ. H. Əliyev, A. Muradverdiyev. Bakı: Azərbaycan, 1997, 328 s.
9. Əliyev, Heydər. Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı: Nitqlər. Məruzələr. Çıxışlar / H.Əliyev; tərt. V.Quliyev; red. A.Rüstəmli.- Bakı: Ozan, 2000.- 548 s. 12. Əliyev, Heydər. Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı: Nitqlər. Məruzələr. Çıxışlar / H.Əliyev; tərt. V.Quliyev. Bakı: Ozan, 1999, 496 s.

10. Əliyev, Heydər. Deyilən söz yadigardır / H.Əliyev; tərt.: E.Z.Qaraxanlı, S.Babullaoglu; red. N.Q.Cəfərov. Bakı: Azərbaycanda Atatürk Mərkəzi, 2008, 32 s.
11. Əliyev, Heydər. Sovet ədəbiyyatının yüksək borcu və amalı: respublika yazıçılarının VII qurultayında nitq: 12 iyun 1981-ci il / H.Ə.Əliyev. Bakı: Azərneşr, 1981.- 50 s.
12. Əliyev, Heydər. Xalqların dostluğu ədəbiyyatların dostluğudur / H.Əliyev. Bakı: Azərneşr, 1980, 52 s.

UOT 911.3

Heydər Əliyev və Azərbaycanda mədəni-maarif infrastrukturunun inkişafı

c.f.d. Namiq Tahir oğlu Ağaməmmədov

*Dağlıq Şirvan Regional Təhsil İdarəsi E.Həsənov adına Mücühəftəran kənd tam orta məktəbi
naqamemmedov@mail.ru*

Müasir dövrdə Azərbaycan dövlətçiliyinin təşkil olunmasında Ümummillə lider Heydər Əliyev öz fədakar və əvəzsiz xidmətləri ilə adını tarixə qızıl hərflərlə həkk etmişdir. Məhz onun xidmətləri nəticəsində Azərbaycan dövləti beynəlxalq arenada öz layiqli mövqeyini tuta bilmişdir. Onun fəaliyyəti təkcə siyasi sahədə deyil, sənaye və kənd təsərrüfatı, mədəniyyət, təhsil, səhiyyə, yol-nəqliyyat, tikinti, maliyyə və digər sektorlarda da özünün kuliminasiya nöqtəsinə çatmışdır. Dahi şəxsiyyətin idarəetmə sahəsində aşağıda qeyd olunan şəxsi keyfiyyətləri Onu dünya siyasətinin tanınmış fenomeninə çevirmişdir:

- müdrik və qətiyyətli olması;
- həyata pragmatik yanaşma;
- dövlət idarəçiliyində ustalıq;
- vətənə və xalqa xidmətdə fədakar əmək;
- humanizm prinsiplərini rəhbər tutması;
- Ümummillə maraqları şəxsi maraqlardan üstün tutması

Heydər Əliyevin mədəni maarif infrastrukturunun inkişafı istiqamətində gördüyü işləri məqsəduyğun formada təhlil etmək üçün Onun siyasi fəaliyyət dövrünü iki dövr üzrə qruplaşdırmaq mümkündür:

1. 1969-1982-ci illər;
2. 1993-2003-cü illər.

Ulu öndər Heydər Əliyev bütün fəaliyyəti dövründə elm, təhsil və mədəniyyətin inkişafına xüsusi qayğı göstərir, Azərbaycanın tərəqqisinin yeganə yolunu xalqın yüksək təhsil almasında, maariflənməsində, fundamental və humanitar elmlərin dərinədən mənimsənilməsində görürdü [2].

Mədəni-maarif sahələri mədəni və mənəvi dəyərlərin, mədəni məhsullara olan tələb və təklifin, uyğun olaraq, fəaliyyət göstərən xidmət sferasıdır. Mədəni sferaya tələbat insanların özünün həyat şəraiti, onun tələbatının ödənilməsi dərəcəsi digər maddi və mənəvi dəyərlərdən istifadə səviyyəsi, əhalinin təhsil göstəriciləri əsasında formalaşır və dəyişir. Eyni zamanda mədəni sfera iqtisadi və sosial fəaliyyət dairəsi olmaqla bazar iqtisadiyyatı şəraitində özünəməxsus tənziqləmə-idarəetmə yanaşması tələb edir. Mədəni sfera ictimai, dövlət və fərdi keyfiyyətlərin, resursların, vəzifələrin üzvi bağlılığını təmin edir. Regionlarda sosial sahələrin inkişafı mədəni potensialın istifadəsinin kompleks proqramları ilə mümkündür və mülkiyyət formasından asılı olmayaraq bu sahəyə investisiya cəlb olunmalıdır.

Regionda daşınmaz tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması, bərpası, istifadə və idarə olunması sahəsində beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi, qabaqcıl və mütərəqqi təcrübənin tətbiqi, zərurət yarandıqda həmin məqsədlərə beynəlxalq mütəxəssislərin cəlb olunması, arxeoloji abidələrin inventarlaşdırılması, pasportlaşdırılması və müasir tələblərə cavab verən məlumat bazasının

formalaşdırılması zəruridir. Mədəni-maarif sferasına aid olan infrastruktur obyektlərinə kitabxanalar, muzeylər, kinoklublar, rəsm qalereyaları, mədəniyyət evləri, incəsənət və musiqi məktəbləri, teatrlar, tarixi abidələr (məscidlər, qalalar, türbələr, abidələr, xarabalıqlar) aiddir.

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrlərdə mədəniyyət sahəsində bir çox mötəbər işlər icra olunmuşdur:

- elm və təhsilin tərəqqi dövrü başlanmışdır;
- Bakı şəhəri ilə yanaşı respublikanın regionlarında da yüzrlərlə məktəb, kinoteatr, klub, mədəniyyət evi, kitabxana, uşaq bağçası tikilmişdir;
- göstərilən qayğı nəticəsində görkəmli bəstəkarlar, yazıçılar, şairlər, heykəltəraşlar yetişdi;
- mədəniyyət xadimlərinə fəxri adlar verildi;
- mədəniyyət xadimlərinin Bakı və Moskva şəhərlərində yubiley tədbirlərinin keçirilməsi ənənə halını aldı;
- xarici ölkələrdə Azərbaycan milli mədəni abidələrinin tanıtılması istiqamətində konkret işlər görülməyə başlandı.

Heydər Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə N.Nərimanovun anadan olmasının 100 illiyi, İmadəddin Nəsiminin 600 illiyi, Azərbaycan dram teatrının 100 illiyi, Azərbaycan Dövlət Rus dram teatrının 50 illiyi, “Azərbaycan qadını” jurnalının Azərbaycan dram teatrının 50 illiyi, Ü.Hacıbəyovun, S.Vurğunun, M.Maqomayevin, C.Cabbarlının, M.S.Ordubadinin, Aşıq Ələsgərin və s. yubileyləri keçirilmişdir.

Heydər Əliyev öz mənəvi keyfiyyətləri ilə digərlərindən fərqlənən, ictimai prosesə və mənəvi inkişafa təsir göstərə bilən şəxsiyyətlərdəndir. Məhz belə şəxsiyyətlər ictimai prosesə və mənəvi inkişafa təsir edə bilir və nümunəyə çevrilirlər [4].

1975-ci ildə görkəmli Azərbaycan bəstəkarı Ü.Hacıbəyovun yubileyinə görə onun ev-muzeyi qurulmuşdur. 1976-cı ildə S.Vurğunun 70 illik yubileyi şərəfinə ev-muzeyi, C.Cabbarlının 80 illik yubileyi münasibəti ilə ev-muzeyi və Bakı şəhərində heykəli təşkil olundu. Eyni zamanda İmadəddin Nəsimin abidəsi qoyuldu, Bülbülün ev-muzeyi tikildi.

Heydər Əliyev daim mədəniyyət və incəsənətinin inkişafına böyük qayğı göstərmiş, mədəniyyət müəssisələrinin bərpasını və yenilənməsini prioritet kimi qarşıya qoymuşdur [3].

Heydər Əliyev Sovetlər İttifaqı dövründə də sosial-mədəni sferanın maddi-texniki bazasının güclənməsinə diqqət edir və bu sahə üçün peşəkar kadrların hazırlanmasını ön planda tuturdu. Azərbaycan gəncləri SSRİ-nin ən nüfuzlu incəsənət istiqamətli ali təhsil müəssisələrində (xüsusi ilə Moskva, Sankt-Peterburq) təhsil almağa göndərilirdi. Azərbaycan mədəniyyətinin görkəmli xadimləri Heydər Əliyev dövründə daha çox nüfuz qazanmağa və tanınmağa başladılar [1].

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra mədəniyyət infrastrukturunun vəziyyəti xeyli problemlərlə qarşılaşdı. Mədəniyyət sahəsində çalışanların gəlirləri az olduğuna görə xarici ölkələrə üz tutmağa başladılar. Lakin Ümummilli Lider siyasi hakimiyyətə qayıtdıqdan sonra sosial problemlərə görə xarici ölkələrə mühacirət etmiş sənət adamları geri dönməyə başladılar. Fəaliyyəti dayanmış teatrlar, kitabxanalar, muzeylər yenidən öz xidmətlərini tamaşaçılara təqdim etməyə başladılar. Tamaşa müəssisələri təmir olundu, Filarmoniya sarayının restavrsiyadan sonra açılışı oldu.

Kino sənətinin inkişafı ilə daim maraqlanan Heydər Əliyev bir sıra kino incilərinin səhnəyə yol tapmasına xeyli əmək sərf etmişdir. Belə ki, məhz onun əməyi nəticəsində adları qeyd olunan səhnə əsərləri formalaşmışdır – “Uzaq sahillərdə”, “İstintaq”, “Bir cənub şəhərində”, “Nəsimi”, “Babək”.

1994-1996-cı illərdə iki, 1998-2000-ci illərdə dörd tam metrajlı film istehsal olunmuşdur. Kino sənətinin inkişafında xidmətləri danılmaz olan Heydər Əliyevin həyat və fəaliyyətindən bəhs edən bir sıra filmlər bugün böyük maraqla izlənilir. Onlardan bəzilərinə qeyd etməyi məqsədəuyğun hesab edirəm: “Əsl məhəbbət haqqında”, “General”, “Birinci”, “Moskva, Kreml”, “Lider”, “Tale”, “Bir həsədin tarixi”, “Professional”, “Patriot”, “Xüsusi təyinatlı”.

Ulu öndər Heydər Əliyevin dövrü mədəniyyət sahəsində bir sıra qanunların qəbul olunması ilə yadda qalmışdır-“Mədəniyyət haqqında” (1996); “Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında” (1998), “Kinomatografiya haqqında” (1998); “Memarlıq fəaliyyəti haqqında” (1998);

“Kitabxana işi haqqında” (1998); “Milli Arxiv Fondu haqqında” (1999); “Muzeylər haqqında” (2000); “Nəşriyyat haqqında” (2000).

Göründüyü kimi, Heydər Əliyev sosial mədəni sahələrin inkişafına kompleks münasibət bəsləmişdir. Maddi-texniki bazanın möhkəmləndirilməsi ilə yanaşı, həmçinin kadr potensialı və hüquqi bazanın formalaşdırılması da icra olunmuşdur. Bütün bunlarla birlikdə mədəniyyətimizin ölkə xaricində tanınması üçün müxtəlif tədbirlər görülmüşdür. Bu istiqamətdə UNESCO ilə əməkdaşlığı xüsusi vurğulamaq olar. Dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin 500 illik, “Kitabi Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyləri UNESCOda qeyd olunmuşdur. Aparılan gərgin əmək nəticəsində İçərişəhər, Qız Qalası və Şirvanşahlar saray kompleksi Dünya Mədəni irs siyahısına daxil olundu (2000).

Mövzunun araşdırılması nəticəsində aşağıdakı nəticələri söyləmək olar:

1. Heydər Əliyevin 1969-1982 və 1993-2003-cü illər ərzindəki hakimiyyəti dövründə mədəni-maarif müəssisələrinin maddi-texniki bazası möhkəmlənmişdir;
2. Mədəni-maarif müəssisələri üçün peşəkar kadrların hazırlanması üçün xarici ölkələrə tələbələr göndərilmişdir;
3. Mədəniyyət xadimlərinin işinin stimullaşdırılması məqsədi ilə fəxri adlar verilmiş, yubileylər keçirilmişdir;
4. Azərbaycan mədəniyyətinin dünya miqyasında tanınması üçün UNESCO ilə geniş əlaqələr qurulmuşdur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Əliyev Ə.H. Milli mədəniyyətimiz Heydər Əliyev ideyalarından güc alır. Xalq qəzeti, 2010, 6 may, s. 5
2. Əliyev M.İ. Heydər Əliyev elm, təhsil və mədəniyyətin himayədarı idi. Xalq qəzeti, 2010, 16 may, s. 4
3. Həbibova Z.Z. Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənətinin dünyaya inteqrasiyasında Heydər Əliyev Fondunun müstəsna rolu var. Xalq qəzeti, 2009, 6 oktyabr, № 221, s. 3
4. Quliyeva K.R. “Heydər Əliyev irsində mənəvi tərbiyə məsələləri” pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyanın avtoreferatı, 2012
5. <https://science.gov.az/az/news/open/17509>

UOT 316.3

Ümummilli lider Heydər Əliyev və Gəncədə mədəni-mənəvi dəyərlərin inkişafı

*ped.f.d. Azər Muzadil oğlu Cəlilov
Gəncə Dövlət Universiteti
azercelilov80@gmail.com*

1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə yenidən siyasi rəhbərliyə gələn Heydər Əliyev həyata keçirdiyi dövlət quruculuğu ilə paralel surətdə mədəni-mənəvi və milli-tarixi yaddaşın bərpa işini reallaşdırdı. Hər kəsə yaxşı bəllidir ki, Azərbaycan xalqı tarixin ən çətin dövrlərində belə, öz zəngin milli-mənəvi irsini və adət-ənənəsini yad təzahürlərdən hifz edərək onu qoruyub saxlamış və nəsil-dən-nəsilə ötürmüşdür. Xalqımızın milli-mənəvi dəyərləri, adət-ənənəsi insanlarımızın dini etiqadına əsaslanaraq özündə çox böyük milli əxlaqi və bəşəri duyğuları təcəssüm etdirir. Müqəddəs daxili inama, mənəvi saflığa tapınan Azərbaycan xalqı tarixin ən keşməkeşli mərhələlərində belə, mənəviyyətin təntənəsinə xidmət edən İslam dininin zəngin dəyərlərindən dönməyərək bu dəyərlərə həmişə sadıq qalmışdır. İslam dininin mahiyyətini dərk edən xalqımız onun insan ruhunu paklığa səs-ləyən müqəddəs çağırışlarına, mərasim və ayinlərinə tarixin bütün məqamlarında əməl etməyə çalışmışdır. Ulu Öndər bu haqda demişdir: “Bizim xalqımız yüz illərlə, min illərlə adət-ənənələrimizi,

milli-mənəvi dəyərlərimizi yaradıbdır və bunlar indi bizim xalqımızın mənəviyyatını təşkil edən amillərdir” [7, s.479].

Ümummilli lider Heydər Əliyev Gəncə tarixi yaddaşının bərpa olunub qorunmasında misilsiz xidmət göstərmişdir. Bu məsələ ilə bağlı Ümummilli lider Heydər Əliyevin çıxışlarında da zəngin materiallar əldə etmək olar. Heydər Əliyevin 1998-ci il oktyabrın 7-də Gəncədə olan çıxışında xüsusilə Gəncə tarixi məsələlərinə toxunaraq şəhərin Azərbaycan tarixindəki rolunu üzə çıxarmışdır. Ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: “Gəncənin tarixi çox hadisələrlə zəngindir. Bəli, 200 il bundan öncə Azərbaycan xalqı, bütöv Azərbaycan parçalanıbdır. Azərbaycana qarşı şimaldan təcavüz olubdur. Mərd, vətənsəvər, vətəninə sadıq azərbaycanlılar bu təcavüzə, hücumlara sinə gəriblər, öz torpaqlarının, xalqının müstəqilliyini qorumağa çalışıblar. Burada da Gəncənin xüsusi yeri var. Gəncəlilər Azərbaycanı müstəmləkəyə çevirməyə çalışan çar Rusiyasının güclü orduları ilə sona qədər vuruşub, qurbanlar, şəhidlər veriblər. Tarixi şəxsiyyət Cavad xanın, onun övladlarının qəhrəmanlığı Azərbaycan xalqının müstəqillik, azadlıq, sərbəstlik uğrunda mübarizə tarixinin parlaq səhifələrindən biridir. [1, s.115]

Gəncənin qəhrəmanlıq tarixindən söz açan Heydər Əliyev gəncəlilərin həm İkinci dünya müharibəsi dövründə, həmçinin Ermənistanın Azərbaycana hərbi təcavüzünə qarşı mübarizədə göstərdikləri qəhrəmanlıqlar haqqında xüsusi olaraq danışmışdır: “Gəncəlilər həmişə qəhrəman olmuşlar, həmişə Azərbaycan xalqının qəhrəmanlığını dünyada tanıtmışlar. İkinci dünya müharibəsində alman faşizminə qarşı savaşa Azərbaycan övladları da iştirak edirdilər. Biz o vaxt çox itkilər, şəhidlər verdik. Eyni zamanda Azərbaycan övladları böyük qəhrəmanlıq nümunələri göstərdilər. Onların içərisində 1942-ci ildə ən yüksək qəhrəmanlıq göstərən, ilk dəfə fərqlənən Azərbaycan oğlu gəncəli İsrail Məmmədov olmuşdur. Böyük Vətən müharibəsində, İkinci Dünya müharibəsində 130-a qədər Azərbaycan vətəndaşı “Sovet İttifaqı Qəhrəmanı” adı almışdır. Azərbaycandan, azərbaycanlılardan bu yüksək ada ilk dəfə gəncəli İsrail Məmmədov layiq görülmüşdür.

Ermənistan 1988-ci ildə Azərbaycana hərbi təcavüzə başlayandan sonra gedən müharibədə də gəncəlilər torpaqlarımızın müdafiəsində qəhrəmancasına döyüşmüş, vuruşmuş və çoxsaylı şəhidlər vermişlər. Çoxlu gəncəli cavanlar indi, bu gün də həmin döyüşlərdə aldıkları yaralarla yaşayırlar. Ancaq gəncəlilər sınımamışlar, iradələrini itirməmişlər və bu gün də Azərbaycanın ərazi bütövlüyü, torpaqlarımızın erməni işğalçılarından azad olunması uğrunda döyüşə, vuruşa hazırdırlar [1, s.115].

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanın dövlətçilik tarixində, o cümlədən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Gəncənin rolu məsələsinə toxunaraq demişdir: Gəncənin tarixinin ən parlaq səhifələrindən biri də 1918-ci ildə Azərbaycanda yaranmış ilk Xalq Cümhuriyyətinin, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini elan etmiş cümhuriyyətin ilk mərkəzi olmasıdır. O vaxt Azərbaycanın paytaxtı Bakı düşmənlərin əlində idi. Ölkəmizin müstəqilliyi uğrunda çalışan insanlar, o cümlədən, gəncəlilər Azərbaycanın müstəqilliyini Tiflisdə bəyan etdilər. Ancaq ondan sonra ilk demokratik, müstəqil Azərbaycan dövləti Gəncədə fəaliyyət göstərmiş, yalnız sentyabr ayında Bakıya köçə bilmişdi.

Azərbaycanımız, gəncəlilər o illərdə də çox qurbanlar, şəhidlər vermiş, ermənilərlə, Azərbaycan xalqına təcavüz edən başqaları ilə vuruşmuşlar. İlk Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hökumətinin üzvləri içərisində gəncəlilər xüsusi yer tutmuşlar. [1, s.115-116].

Göründüyü kimi Ümummilli lider Heydər Əliyevin Gəncənin tarixi yaddaşının bərpası tarixi keçmişimizin qorunub saxlanması üçün hazırladığı nəhəng tədbirlər planı bu gün onun siyasətinin layiqli davamçısı, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilməkdədir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyev Azərbaycanın bütün bölgələrinə xüsusi diqqət və qayğı ilə yanaşır. Bunu ölkə başçımız bölgələrə etdiyi bütün səfərlərdə, ictimaiyyətlə keçirdiyi bütün görüşlərdə, eləcə də həyata keçirdiyi əməli tədbirlərdə dəfələrlə sübut etmişdir. Ölkə rəhbərinin Gəncə ilə əlaqədar fəaliyyəti isə xüsusilə qeyd olunmalıdır. Belə ki, cənab İlham Əliyev Prezident kimi fəaliyyətə başladığı müddət ərzində rəsmi olaraq yüksək önəm verdiyi Gəncə şəhərinə 12 dəfə səfər etmiş və hər bir səfər zamanı şəhərin sosial, iqtisadi, mədəni sahələrinin inkişafı naminə

nəhəng əməli tədbirlər həyata keçirmişdir. Məhz bu tədbirlərin sayəsində əsaslı yüksəlişə səbəb olan bir sıra taleyüklü problemlərin həll olunması öz müsbət nəticəsini tapmışdır.

Artıq hamıya məlumdur ki, ölkə rəhbərinin Gəncəyə, onun tarixinə xüsusi münasibəti vardır. Bölgənin əhəmiyyətli ərazisi olmaqla keçməkeşli həyat yaşamış Gəncənin istər coğrafi-strateji, istərsə də iqtisadi-ictimai faydalılığı bu şəhərin daim diqqət mərkəzində olmasına əsas verir.

Prezident İlham Əliyevin dəfələrlə Gəncəyə etdiyi səfərlər şəhərin həyatında mühüm dəyişikliklərin əldə olunması ilə yadda qalıb. Dövlət başçısı Gəncənin müasirləşdirilməsi istiqamətində işlər aparılarkən milli xüsusiyyətləri də unutmamağı tövsiyə edib. Gəncənin tarixi simasını və ənənəvi memarlıq üslubunu qoruyub saxlamaqla şəhəri müasirləşdirmək barədə qərar da Azərbaycan Prezidentinin tövsiyələrinə uyğun qəbul olunub. Bundan başqa, Prezident İlham Əliyevin tapşırığına əsasən Gəncənin memarlıq ansamblına şəhərin qədimliyini nəzərə çarpdıran monumetalizm üsullərinin əlavə edilməsi qərara alınıb. Prezident İlham Əliyevin, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban Əliyevanın diqqət və qayğısı nəticəsində Gəncədə tarixi-memarlıq abidələrinin bərpası sahəsində böyük işlər görülüb.

Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü və Heydər Əliyev Fondu tərəfindən Gəncə şəhərində Cavad xan məqbərəsinin, Comərdi Qəssa türbəsinin təmir və bərpa etdirilməsi [6, s.178], Şah Abbas məscidinin təmiri, yeni bir məscidin tikilib xalqın xidmətinə verilməsi Heydər Əliyev siyasətinin xoş nəticəsidir [8, s.178].

“Bütün dövrlərdə gəncəlilər Azərbaycanın müstəqil ölkə kimi yaşamasında çox mühüm işlər görmüşlər” [7, s.179] – deyən ölkə rəhbərimiz İlham Əliyevin Gəncəyə və gəncəliyə verdiyi bu yüksək qiymət onu göstərir ki, gəncəlilər müstəqillik yollarında inamla addımlayan Müstəqil Azərbaycanın qüdrətlənməsi, daha da inkişaf etdirilməsi zəminində bundan sonra da bütün güc və qüvvələrindən maksimum dərəcədə istifadə edəcək, Gəncə şəhəri isə müstəqil Azərbaycanın ən gözəl şəhərlərindən biri olacaqdır. Xalqla onun rəhbəri arasında yaranmış bu qırılmaz bağlılıq bunu söyləməyə tam əsas verir!

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev və Gəncə. Bakı, 1999
2. Gəncə (tarixi очерk). Bakı: Elm, 1994
3. Gəncə şəhərinin tarixi: elmi praktik konfransının materialları. Bakı, 2004
4. “Elm və həyat” jurnalı, 2012
5. Bəhrüz Quliyev. Azərbaycan naminə çalışan böyük şəxsiyyət // “Azərbaycan 2020: inkişafın yeni hədəfləri”. Bakı: Azərneşr, 2012
6. Nizami Cəfərov. Heydər Əliyevin “Azərbaycan xalqına müraciəti”ndə dil, ədəbiyyat və mədəniyyət məsələsi” // “Azərbaycan 2020: inkişafın yeni hədəfləri”. Bakı: Azərneşr, 2012
7. Hüseynbala Mirəlimov. Mənəviyyətin ekologiyası // “Azərbaycan 2020: inkişafın yeni hədəfləri”. Bakı: Azərneşr, 2012
8. Heydər Əliyev. Azərbaycan Gəncə. Bakı, 2009

UOT 355.486

Milli ordu quruculuğunda Heydər Əliyevin tarixi rolu

*ped.f.d. Aysel Balasultan qızı Şeydayeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Quba filialı
turan.shedayev@mail.ru*

Ulu Öndərin bir qiymətli kəlamı Azərbaycan vətəndaşının bütün ömür və fəaliyyət yolunu, düşüncələrini, vətəninə, xalqına, münasibətini özündə tam mənasıyla açıqlayır: *“Vətənin, xalqın taleyi hər birimizin taleyinə çevrilməlidir”, “Vətən birdir və hamı bu vətən uğrunda çalışmalıdır!”* Azərbaycanda ordu quruculuğu sahəsində də bu fikirlər sanki yol xəritəsi rolunu oynadı. Belə ki, 100 ildən artıq tarixə malik olan Azərbaycan ordusu öz sözünü deməyi bacardı. Çünki istər Azərbaycanda, istərsə də dövlət sərhədlərindən kənar da doğulmağımızdan asılı olmayaraq biz azərbaycanlıların bir müqəddəs and yeri var: Vətən! Azərbaycan Respublikası! Bugün bu müqəddəs torpaqların azadlığı uğrunda səngərdə mənfur düşməyə qarşı döyüşən əsgərlərimizə canımızı qurban deyirik, doğma torpaqların azadlığı uğrunda canlarından keçən Şəhidlərimizin ruhu, onları Vətənə əmanət böyüdən valideynlərinin qarşısında isə baş əyirik.

1918-ci il 26 iyun tarixli fərmanla Azərbaycan Milli Ordusunun yaradılmasına başlandı. Avqustun 1-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Hərbi Nazirliyi təsis edildi. Azərbaycanın ilk müdafiə naziri Xosrov bəy Sultanov təyin edildi. Daha sonra onu bu postda general Səməd bəy Mehmandarov əvəzlədi. General-leytenant Əliağa Şıxlinski isə nazir müavini təyin edilmişdi. Qısa müddətdə Milli Ordu Qafqaz İslam Ordusu ilə birlikdə Bakını və ətraf qəzaları erməni-bolşevik işğalından azad etdi. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti süqut etdikdən sonra bolşevik hökuməti Milli Ordunu ləğv etdi.

Sovet hakimiyyəti dövründə də Rusiya imperiyasının azərbaycanlılara qarşı hərbi siyasəti dəyişməmişdi. Sovet dövründə çar dövründən fərqli olaraq azərbaycanlı gənclər hərbi xidmətə çağırılırdılar. Lakin onlar döyüş üçün nəzərdə tutulmuş hərbi hissələrdə yox, əsasən tikinti batalyonlarında xidmət edirdilər.

Məqsəd aydın idi - azərbaycanlılar arasında hərbi elminə dərinlənən, müasir silahlarla rəftar etməyi bacaran hərbiçilərin yetişdirilməsinə imkan verməmək. Bu siyasətin mahiyyətini yaxşı başa düşən Ümummillə liderimiz Heydər Əliyev Azərbaycanda hakimiyyətə gəldikdən sonra, 1971-ci il iyunun 20-də Bakıda Cəmşid Naxçıvanski adına ixtisaslaşdırılmış hərbi məktəb təşkil etdi. Ulu Öndəriniz azərbaycanlı gənclərin Bakı Ali Birləşmiş Komandanlıq və Bakı Ali Hərbi Dənizçilik məktəblərinə, eləcə də keçmiş SSRİ-nin digər hərbi məktəblərinə güzəştli şərtlərlə qəbul olunmasına nail olmuşdu.

Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra milli ordunun yaradılması günün ən vacib məsələsinə çevrilmişdi.

Ordu quruculuğuna yalnız 1993-cü ilin iyunundan, yəni Ulu Öndərimizin xalqımızın təkidli xahişi və tələbi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdırdından sonra başlamaq mümkün oldu. Bu dövrdən etibarən ölkədəki silahlı qüvvələr dövlətin tam nəzarətinə keçdi. Görülmüş tədbirlər nəticəsində qısa vaxt ərzində Füzuli və Ağdam rayonlarının bir sıra yaşayış məntəqələri işğaldan azad edildi, cəbhədə təşəbbüs Azərbaycan ordusunun əlinə keçdi. Bu uğurların müvəqqəti olduğunu güman edən düşmən öz havadarlarının köməyindən, silah və texnikasından istifadə edərək 1994-cü ilin ilk aylarında bütün cəbhə boyu iri miqyaslı hücum əməliyyatlarına başladı. Azərbaycan ordusunun Füzuli, Beyləqan, Ağdam, Tərtər istiqamətlərindəki güclü müqaviməti və Azərbaycan əsgərinin qəhrəmanlıq nümunələri düşməni cəbhədə atəşkəs müqaviləsini imzalamağa vadar etdi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin 22 may 1998-ci il tarixli Sərəncamına əsasən, Əlahiddə Azərbaycan Korpusunun yarandığı gün – 26 iyun Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələr Günü elan olundu və hər il bu tarix rəsmi dövlət bayramı kimi qeyd edilir.

Son illər ərzində bütün digər sahələr kimi ölkəmizin ərazi bütövlüyünün möhkəmləndirilməsi, respublikamızın müdafiə qabiliyyətinin durmadan artırılması sahəsində də yüksək nailiyyətlər əldə

olunmuşdur. 2016-cı ilin aprel ayında ermənilərin təxribatının qarşısının alınması zamanı Azərbaycan Ordusunun keçirdiyi hərbi əməliyyatlar nəticəsində iki min hektar torpağımız işğaldan azad edildi. Füzuli-Cəbrayıl istiqamətində ordumuzun ən mühüm uğurlarından biri də Cocuq Mərcanlı kəndinin yaxınlığındakı Lələtəpə yüksəkliyinin düşməndən tamamilə azad edilməsi oldu. Bununla da Cocuq Mərcanlı sakinlərinin öz doğma yurdlarına qayıtması üçün həmin ərazilərdə əsaslı yenidənqurma işlərinə başlanılması məqsədi ilə möhtərəm Prezidentimiz cənab İlham Əliyev tərəfindən müvafiq Sərəncamın imzalanması bir daha doğma vətənimizin hər bir qarış torpağının bizim üçün olduqca əziz olduğunu sübut etdi.

Ölkə Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı cənab İlham Əliyev Daxili Qoşunların xidməti döyüş fəaliyyətindən bəhs edərkən demişdir. *“Daxili Qoşunlar xüsusilə son zamanlar çox sürətlə inkişaf edir. Daxili Qoşunların döyüş hazırlığı, nizam-intizamı çox yüksəkdir. Bu gün Daxili Qoşunların qarşısına qoyulan vəzifələr yüksək səviyyədə yerinə yetirilir və məni qane edir”*. Bu, çox yüksək qiymətdir və Daxili Qoşunların şəxsi heyəti cənab Ali Baş Komandanın bu sözləri ilə daim fəxr edə bilər.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin siyasətini uğurla davam etdirərək, onun tarixi missiya daşıyan arzusunu reallaşdıran ölkə Prezidenti Cənab İlham Əliyev 44 günlük möhtəşə qələbə ilə tarixi zəfərə imza atdı. Azərbaycan xalqının mübarizliyini, ordusunun gücünü dünyaya sübut etdi.

Vətən müharibəsində, bu haqq mübarizəmizdə bizim əsas gücümüz birliyimiz oldu. Bu gücün qarşısında mənfur düşmən tab gətirmədi, gətirməyəcək də! Çünki mənfur düşmənin hiylələrinə qarşı cənab Ali Baş Komandanın qətiyyəti, Rəşadətli Azərbaycan Ordusunun gücü, xalqın vətənə olan sevgisi dayandı. Bütün bunlar isə Azərbaycanın gücünü ortaya qoydu, dünyada və regionda yeni dönüş nöqtəsi yaradaraq, sanki Azərbaycan yumruğunun gücü xalqımızı Böyük Qayıdışa hazırladı. Bizlər, yəni bütün azərbaycanlılar üçün də, yaşımızdan, milli mənsubiyyətimizdən, cinsimizdən, sosial statusumuzdan asılı olmayaraq Vətən torpaqlarının işğaldan, mənfur düşmən tapdağından azad olması hava qədər vacibdir. Elə buna görə də qələbə bizim oldu. Cənab Ali Baş Komandan İlham Əliyevin də dediyi kimi: *“Biz mütləq zəfər çaldıq. Qarabağ bizimdir, Qarabağ Azərbaycandır!”*

Azərbaycan qadını bu gün öz fəaliyyətini elə qurur ki, hər çıxışında Azərbaycan xalqının mübarizliyindən, tarixən keçib gəldiyi böyük, şərəfli yoldan qürurla söz açan mərhum prezidentimiz Heydər Əliyevin biz qadınlara olan güvənini onun yoxluğunda belə boşa çıxarmasın.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. <https://ikisahil.az/post/174000-azerbaycan-yumrugunun-gucu>

UOT 94 (479.24)

Dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra Gəncə şəhərinin infrastrukturunun yenidən qurulması

*tar.f.d. Nərgiz Aydın qızı Rəsulova
Gəncə Dövlət Universiteti
nararasulova@bk.ru*

XX yüzilliyin 80-ci illərindən SSRİ-ni bürüyən sosial-iqtisadi və siyasi böhran Gəncənin hərtərəfli inkişafını xeyli ləngitmiş, şəhər quruculuğu və abadlığı sahəsində demək olar ki, heç bir real addımlar atılmamışdır. “Sənaye rayonlarında ciddi urbanizasiya proseslərinin baş verməsini” nəzərə alan Heydər Əliyevin Azərbaycanda birinci dəfə hakimiyyətdə olduğu illərdə bilavasitə onun təşəbbüsü və göstərişi ilə yaradılan sənaye müəssisələri, bir çox xidmət obyektləri, mədəniyyət müəssisələri XX yüzilliyin 80-ci illərinin sonlarından başlayaraq sökülməyə, dağılmağa məruz qalmış, küçələr, xiyabanlar yararsız vəziyyətə düşmüş, şəhərin infrastrukturuna ciddi ziyan dəymişdi [5, s.4-5].

Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə gəlişindən sonra Azərbaycanın bu tarixi şəhərinin də həyatında sanki yeni səhifə açıldı. Onun tövsiyə və tapşırıqlarından, şəhər idarəçiliyində etdiyi dəyişiklərdən sonra burada quruculuq – abadlıq işlərinə başlandı və şəhər əsl inşaat meydanına çevrildi [6].

Şəhərin infrastrukturunun yenidən qurulması proseslərində tarixi abidələrin bərpasına xüsusi həssaslıq və diqqətlə yanaşılırdı. Böyük şair Nizami Gəncəvinin məqbərəsində yenidənqurma işlərinə başlanılmış, XVI əsr karvansarası bərpa edilmiş, Şah Abbas məscidi ətrafında yenidənqurma işləri aparılmışdır. Yenidən restavrasiya edilən Çökək hamamda dekorativ tətbiqi sənət mərkəzi yaradıldı [7, s.102].

Təkcə 2001-ci ildə tikinti sahəsində fəaliyyət göstərən podratçı təşkilatların öz gücləri ilə yerinə yetirdikləri işlərin dəyəri 2084620 manat təşkil etmiş və əvvəlki ilə nisbətən 8,8% artmışdır [1].

Milli Olimpiya Komitəsinin prezidenti İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə 2002- ci ilin sentyabr ayında Gəncə Olimpiya Kompleksinin istifadəyə verilməsi şəhər quruculuğu sahəsində ən böyük tədbirlərdən biri idi.

Müstəqillik qazandıqdan sonra müxtəlif mülkiyyət formalarından olan müəssisə və təşkilatlar tərəfindən şəhər iqtisadiyyatının və sosial sferanın inkişafı üçün 2434000 manat investisiya yönəldilmişdir [4, s.23-24].

Respublika prezidenti İlham Əliyevin 2004-cü il 11 fevral tarixində imzaladığı “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının (2004-2008-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında” fərmanı ilə Gəncə şəhərinin infrastrukturunun yenilənməsi sahəsində ciddi işlər görülməyə başlandı. Qeyd olunan illərdə iqtisadi inkişafın və sosial rifahın yaxşılaşdırılması ilə bağlı şəhərdə çoxmərtəbəli yaşayış binalarının tikintisinə başlandı. Gəncənin beynəlxalq hava limanının müasir standartlar səviyyəsində yenidən qurulması üçün 39,5 milyon dollar ayrıldı. Nəticədə Gəncə beynəlxalq hava limanı tamamilə dəyişərək, müasir standartlara uyğun yeni görkəm aldı [11, s.47]. Şəhər sakinləri və qonaqların əsas istirahət məkanlarından biri olan Xan bağı yenidən quruldu. Burada su hovuzları, kanallar, fəvvarələr bərpa edildi. Gəncənin bu qiymətli sərvəti alimlərin nəzarətinə verildi.

Heydər Əliyev fondunun təşəbbüsü ilə Gəncənin tarixi qapılarının əvvəlki yerində bərpası şəhərin abadlığının mühüm elementlərindən biri idi. Budur, şəhərin gün doğan tərəfindən qədim Gəncənin ilkin məskənində böyük bir kompleks ucalır. Qapıların boyu 3,7, eni isə 3,4 metrdir. Başda isə Gəncənin emblemi və qapının ilkin formasındakı yazılar həkk olunub. Abidələrin ümumi hündürlüyü 20 metrdir [3].

Beləliklə, 2004-2008-ci illər regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramına uyğun olaraq Gəncənin infrastrukturundakı dəyişikliklər abadlıq-quruculuq işlərinə nəzər saldıqda görülən işlərin möhtəşəmliyi diqqəti cəlb etməyə bilməz. Təkcə 2007-ci ildə əsaslı tikintiyə təqribən 40 milyon manat vəsait xərclənib ki, bu da əvvəlki ilin müvafiq dövrünə nisbətən 3 dəfə çoxdur [6].

Qazanılan uğurların davamlılığını təmin etmək, regionlarda başlanmış işlərin ardıcıl şəkildə davam etdirilməsi məqsədi ilə hazırlanan “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”na uyğun olaraq Gəncə şəhərində infrastruktur tamamilə yeni görkəm almışdır.

Şəhər haqqında ilk təəssürat adətən girişdən yaranır. Şəhərə Bakı istiqamətindən girişin sağ və sol tərəflərində hündürlüyü 23 m, divarın uzunluğu 47 m olan “Qala” kompleksi inşa olunmuşdur. Ölkə başçısının xüsusi sərəncamı ilə “İmamzadə” dini kompleksinin abadlaşdırılması üçün daha 2 milyon manat vəsait ayrılmışdı [10, s.97]. Artıq burada işlər başa çatdırılmış, İslam dünyası üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən milli – memarlıq üslubunda çox böyük bir kompleks yaranmışdır. Burada görülən işlər şəhər sakinləri tərəfindən məmnunluqla qarşılır. Ziyarətgahı şəhərlə birləşdirən 5,2 km uzunluğunda yol yenidən asfaltlanmışdır. Gəncə Şəhər İcra Hakimiyyətinin təşəbbüsü ilə “Azərdövlətlayihə” İnstitutu tərəfindən Gəncə şəhərinin yeni Baş Planının işlənilməsi işləri başa çatdırılmışdır [12]. İkinci Dövlət proqramına uyğun olaraq Gəncədə xüsusi diqqət yetirilən digər mühüm məsələ şəhər əhalisinin təbii qazla tam təminatı, mövcud qaz şəbəkəsinin yenidən qurulması olmuşdur.

Beləliklə, bütün gətirilən fakt və məlumatlar bir daha göstərir ki, istər birinci və istərsə də ikinci dövlət proqramlarının uğurlu icrası Gəncənin infrastrukturunda ciddi dəyişikliklərə səbəb olmuş, aparılan abadlıq-quruculuq və yenidənqurma işləri sayəsində, qədim ənənələri saxlamaqla Gəncə müasir bir şəhərə çevrilmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Cəfərov İ. 2001-ci ildə şəhərin sosial-iqtisadi vəziyyəti. “Gəncənin səsi” qəz., 12 mart 2002-ci il
2. Джабиев Р.М. Социально-экономическое развитие Азербайджанской Республики за годы независимости. Баку, 2005, 283 с.
3. Əliyev A. İllər uğurla keçir. “Gəncənin səsi” qəz., 28 sentyabr 2007-ci il
4. GŞİHA, qovluq 711, s. 23-24
5. GŞSİ, qovluq, 6, s.4 – 5
6. İsayev Ə. Gəncə aybaay, ilbəl ucalır. “Gəncənin səsi” qəz., 30 yanvar 2007-ci il
7. Müstəqil Azərbaycan –10 il. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı: Səda, 2001, 694 s.
8. Mirzəzadə A. Böyük siyasətin Heydər Əliyevsiz 1987-1993-cü illəri. Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Bakı: Azərbaycan, 2003, s. 133-139
9. Məmmədov İ., Məmmədov Ç. Azərbaycan tarixi (XX əsr-XXI əsrin əvvəlləri). Bakı: Uni Print, 2009, 234 s.
10. Nərimanoğlu F. İstiqlal mücadiləmizin beşiyi. Bakı: Nurlan, 2003, 118 s.
11. Uğurlu siyasətin nəticələri. Bakı, Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, 2009, 84 s.
12. Vəliyev E. Bağladığımız iri həcmli layihələr və digər işlər vaxtında uğurla həyata keçiriləcək. “Gəncənin səsi” qəz., 7 mart 2012-ci il

UOT 796

Ulu öndər Heydər Əliyev və Gəncə şəhərində idmanın inkişafı

*dos. Niyazi Hüseynalı oğlu Nəbiyev
Gəncə Dövlət Universiteti
niyazi.nabiev@mail.ru*

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının prezidenti seçilməsindən sonra ölkədə idmana münasibət dəyişdi. Heydər Əliyev müxtəlif görüş və çıxışlarında idmanın xalqın və dövlətin həyatında necə böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini diqqət mərkəzinə çəkərək bu istiqamətdə iş görməyin vacibliyini daim xatırlatmışdır. Azərbaycan prezidenti idmanın inkişaf etdirilməsini həmişə dövlətin mühüm vəzifələri sırasına daxil etmişdir. Müstəqillik dövründə ölkə idmanının inkişaf etdirilməsi üçün, şübhə yox ki, ilk növbədə dövlətin idmana münasibətində dəyişiklik yaranmalı idi. Belə dəyişiklik 1993-cü ilin ikinci yarısında Heydər Əliyevin dövlətə başçılıq etməsi dövründən başladı.

Ulu öndər Heydər Əliyevin daxili siyasətinin mühüm istiqamətlərindən biri də məhz gənclər və idman siyasəti olmuşdur. 1996-cı il fevralın 2-də Gənclərin Birinci Respublika Forumu keçirildi. Prezident Heydər Əliyev forumda gənclər üçün proqram əhəmiyyətli nitq söylədi, onları - müstəqil respublikanın gələcək sahiblərini daha mütəşəkkil, milli dövlətçilik, vətənin bütövlüyünün təmin edilməsi və möhkəmləndirilməsi uğrunda fəal mübariz olmağa çağırırdı. Prezident Fərmanı ilə 1997-ci ildən fevral ayının 2-si Azərbaycanda "Gənclər Günü" kimi qeyd olunmağa başlandı.

1996-cı ilin iyununda Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev istedadlı gənclərə, onların yaradıcılıq potensialının inkişafına dövlət qayğısını təmin etmək məqsədilə xüsusi Fərman verdi. 1999-cu il iyulun 29-da "Dövlət gənclər siyasəti haqqında" Proqram qəbul edildi. Respublikada

idmanla fəal məşğul olanların sayı 355 min nəfərdən çox idi. Burada 78 idman klubu və cəmiyyəti, 7908 idman qurğusu, 300-dən çox uşaq-gənclər idman, 36 şahmat məktəbi fəaliyyət göstərirdi. Respublika stadionu təmir edilmiş, beynəlxalq yarışlar keçirilməsinə münasib imkanlar yaratmaq üçün yenidən qurulmağa başlanmışdı. Suraxanıda "Neftçi" İdman-Sağlamlıq Mərkəzinin Olimpiya bazası açılmışdı. 2001-ci ilin oktyabr ayında Maştağada müasir yüksək standartlar əsasında inşa olunmuş "Olimpiya İdman Kompleksi" istifadəyə verilmişdi. 2002-ci ildə Naxçıvan, Gəncə, Şəki və Bərdə Olimpiya İdman Kompleksləri tikildi [1, s.407].

1993-cü ilin noyabrında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti dünya və Avropa miqyaslı yarışlarda yüksək nəticələr göstərmiş Azərbaycan idmançılarını qəbul etdi. Bu görüşdə respublika prezidenti qeyd etdi ki, idmançılar dövlətin xüsusi qayğısı ilə əhatə olunmalıdırlar. Bu qayğı ölkəmizdə idmanın inkişafına, istedadlı idmançıların potensial imkanlarının açılmasına xidmət etməlidir. Dövlət başçısı ölkədə idmanın inkişafı üçün geniş imkanlar yaradılacağını bildirdi. Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanda Olimpiya Hərəkətinin genişlənməsinin də təşəbbüskarı və ilhamçısı oldu. 1994-cü ilin aprelində ölkə başçısı Beynəlxalq Olimpiya Komitəsinin prezidenti Xuan Antonio Samaranchı, Milli Olimpiya Komitələri Assosiasiyasının prezidenti Mario Vaskes Rənanı, Avropa Olimpiya Komitəsinin prezidenti Jak Roqu qəbul etdi. Qəbulda Azərbaycanda Olimpiya Hərəkətinin vəziyyəti və onun inkişaf perspektivləri haqqında geniş fikir mübadiləsi aparıldı. Bu görüşdən üç ay sonra prezidentin fərmanı ilə Azərbaycan Gənclər və İdman Nazirliyi yaradıldı [4, s.14].

Ulu öndər Heydər Əliyevin layiqli varisi, daxili siyasətdə, ictimai şüurda onun siyasi kursunu kompleks şəkildə davam etdirmək potensialına malik olan cənab İlham Əliyev respublikamızın sosial-iqtisadi, mədəni və idman həyatının inkişafında mühüm rol oynamışdır və bu gün də bu siyasət uğurla davam etdirilməkdədir. 1997-ci ildə cənab İlham Əliyevin Milli Olimpiya Komitəsinə sədr seçilməsindən sonra ölkədə idman sahəsində böyük canlanma başlandı və bu sahəyə diqqətin artırılmasından sonra Azərbaycan idmançıları beynəlxalq yarışlarda böyük uğurlar qazanmağa başladılar. İlham Əliyevin şəxsi təşəbbüsü ilə Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrində, o cümlədən Gəncədə göstərilən sahələrin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı bir sıra tədbirlər həyata keçirilmişdir. Bunlardan biri də 2002-ci ilin sentyabr ayında Gəncədə Olimpiya Kompleksinin açılması olmuşdur. Bu respublikamızda açılan dördüncü idman kompleksi idi [2, s.56].

Dövlətin gənclər siyasətinin tərkib hissəsi olan olimpiya hərəkətinin geniş vüsət almasının İlham Əliyevin Milli Olimpiya Komitəsinə rəhbərlik etdiyi dövrə düşməsi təsadüfi deyil. Gəncə şəhərində Olimpiya İdman Kompleksinin açılması Gəncə idmanının inkişafı üçün daha da əlverişli şərait yaratmışdı [3 s.252].

Statistik məlumatlara görə Gəncədə 2008-ci ildə bədən tərbiyəsi və idmanla məşğul olanların sayı 18422 nəfər olmuşdur. İdman qurğularının sayı 2003-cü ildə 203, 2004-cü ildə 204, 2005-ci ildə 218, 2006-cı ildə 225, 2007-ci ildə 224, 2008-ci ildə isə 227 olmuşdur [2, s.56]. Bundan başqa şəhərdə 6 kompleks idman qurğusu da vardır. Bütün bunlar şəhərdə idmanın ayrı-ayrı sahələri üzrə idmançıların yetişməsində mühüm rol oynamışdır. 2002-ci ildən fəaliyyət göstərən Gəncə Olimpiya İdman Kompleksində 2006-cı il oktyabrın 30-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin iştirakı ilə üzgüçülük hovuzu açılmışdır. Son ildə Gəncədə idman qurğularının sayı 260-a çatmışdır. Gəncə idmançıları 10 ildə yerli və beynəlxalq əhəmiyyətli yarışlarda 320 medal qazanmışlar ki, o cümlədən Gəncə idman məktəbinin yetirməsi Toğrul Əsgərov 2012-ci ildə Londonda keçirilən XXX Yay Olimpiya Oyunlarında ilk qızıl medal qazanmış idmançımız olmuşdur. Hazırda Prezident İlham Əliyevin tapşırığına əsasən Gəncə şəhərində Olimpiya Kəndinin inşasına başlanılmışdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan tarixi (7 cildə), VII cild (1941-2002-ci illər). Bakı: Elm, 2008, 608 s.
2. Bağırzadə C.V. Gəncə şəhəri müstəqillik dövründə. (Metodik vəsait). Bakı: Elm və təhsil, 2014, 66 s.

3. Mehdiyev E.M. Heydər Əliyev və Gəncənin sosial-iqtisadi inkişafı // Gəncə şəhərinin tarixi. Gəncə şəhər İcra Hakimiyyəti, Gəncə Dövlət Universiteti. Elmi-praktik konfransın materialları, Bakı: Nurlan, 2004, s.241-253

4. Hüseyinzadə Çingiz, Rəhmanov Cəmaləddin. Heydər Əliyev və Azərbaycanda Olimpiya Hərəkatı. Bakı, 2002, 43 s.

UOT 330.34;330.35

Azərbaycan-30: milli iqtisadiyyat quruculuğundan davamlı inkişafa doğru

*Arif Məmmədhasən oğlu Tağiyev
Mingəçevir Dövlət Universiteti
arif.taghiyev@mdu.edu.az*

Bu gün Azərbaycan xalqı və hər birimiz böyük fəxr hissi ilə Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin növbəti ildönümünü qalib xalq kimi, ölkəmizin ərazi bütövlüyü çərçivəsində qeyd edirik. 30 il əvvəl öz müstəqilliyini qazandıqdan sonra Azərbaycan dövləti qarşısında duran əsas problemlərdən biri müstəqil dövlət quruculuğu və dövlətçiliyin əsaslarının yaradılması, onun təhlükəsizliyinin təmin olunması, digəri isə bu dövlətçiliyin iqtisadi bazasının yaradılması, yəni milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması və onun davamlı inkişafının təmin olunması olmuşdur.

Bu gün yaxın tariximizi düzgün qiymətləndirərək bir daha qeyd etməliyik ki, Azərbaycanın hələ Sovetlər İttifaqı tərkibində olduğu dövrlərdə, bu dövrün təzadlı reallıqlarına baxmayaraq, özünün iqtisadi potensialına görə İttifaqın güclü Respublikalarından biri olmuşdur. Xüsusilə Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycan SSR-yə rəhbərlik etdiyi 1969-1984-cü illərdə və onun SSRİ Nazirlər Soveti Sədrinin birinci müavini vəzifəsində işlədiyi dövrlərdə Azərbaycan iqtisadiyyatı, onun sənaye və kənd təsərrüfatı potensialı, istehsal və sosial infrastruktur sahələri sürətlə inkişaf etmiş, Azərbaycanın siyasi-ictimai və sosial-iqtisadi həyatında güclü inkişaf baş vermişdir. Nəticədə Azərbaycan 1991-ci il oktyabr ayının 18-də öz müstəqilliyini elan edərkən kifayət qədər yüksək iqtisadi potensiala malik İttifaq ölkələrindən biri idi. Bununla belə, qısa dövrdən sonra hakimiyyət uğrunda mübarizə, çəkişmələr, erməni separatizmi nəticəsində ərazi bütövlüyümüzə qəsb olunması fonunda hakimiyyətə gələn xalq cəbhəsi-müsavat cütlüyünün şəriştəsiz daxili və xarici, o cümlədən dövlət idarəetməsi və iqtisadiyyatın tənzimlənməsi siyasəti nəticəsində ölkənin iqtisadi potensialının zəifləməsi, güclü sosial-iqtisadi böhranın baş verməsi, təbii və istehsal resurslarının qarət olunaraq xarici ölkələrə daşınması ölkə iqtisadiyyatının böhran vəziyyətinə düşməsinə, əhalinin həyat səviyyəsinin ciddi şəkildə pisləşməsinə, ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin pozulmasına, infilyasiya, işsizlik kimi neqativ halların baş verməsinə səbəb oldu.

Belə bir şəraitdə Azərbaycan xalqının təkidli tələbi ilə hakimiyyətə gələn Ümummilli lider Heydər Əliyev ilk olaraq ölkədə siyasi dövlətçiliyin bərpa edilməsi, milli və iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması və bütün bunların reallaşdırılmasının maddi bazasını təmin edən milli iqtisadiyyat quruculuğunun, başqa sözlə ölkənin milli iqtisadiyyatının bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğun yenidən formalaşdırılması, onun inkişaf strategiyasının hazırlanması və həyata keçirilməsi kimi qlobal problemlərin reallaşdırılmasına başladı.

Ümumiyyətlə, milli iqtisadiyyat geniş mənə kəsb etdiyi üçün ona birmənalı cavab vermək çətindir. İqtisadçı alimlərin və tədqiqatçıların fikirlərinə əsaslanaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, “Milli iqtisadiyyat müəyyən bir xalqa, millətə məxsus olub onun mənafeələrini ifadə edən, hüdudları dövlət sərhədləri ilə məhdudlaşan, özünün maddi-texniki əsası, münasibətlər sistemi, təsərrüfat strukturu, təsərrüfat mexanizmi və idarəetmə strukturları olan sosial iqtisadi formasiyadır” [3]. Yəni bütün iqtisadi münasibətlər milli maraqlar üzərində qurulmalı, bu münasibətlər eyni zamanda həm dövlətin, həm də ölkənin bütün iqtisadi subyektlərinin ilk növbədə ölkə əhalisinin maraqlarını ifadə

etməlidir. Belə bir kontekstdə ölkəmizin milli iqtisadiyyat quruculuğuna başlayan Ümummilli Lider ilk növbədə bazar iqtisadiyyatı sisteminə keçidlə bağlı iqtisadi islahatların və yeni struktur dəyişiklərinin həyata keçirilməsi ilə bərabər ölkənin iqtisadi potensialını canlandırmaq üçün, güclü daxili maliyyə qitliğı şəraitində xarici investisiyaların və xarici kapitalın ölkə iqtisadiyyatına cəlb olunmasına xüsusi üstünlük verirdi. Lakin həmin dövrün reallıqları xarici investisiyaların ölkəyə cəlb olunmasına çox böyük çətinliklər yaradırdı. Belə ki, xarici investorlar və maliyyə qurumları Azərbaycan iqtisadiyyatına investisiya qoymağa və onu kreditləşdirməyə risk etmirdilər. Məhz belə bir şəraitdə H.Əliyevin şəxsi nüfuzu və həyata keçirdiyi məqsədyönlü xarici və daxili siyasəti nəticəsində hakimiyyətə gəlidiyi vaxtdan təxminən bir il sonra, yəni 1994-cü ilin sentyabrın 20-də Bakıda dünyanın 8 aparıcı ölkəsini təmsil edən 13 məşhur neft şirkətləri ilə “Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən “Azəri”, “Çıraq” və “Günəşli” (AÇG) yatağının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənməsi və hasilatın pay bölgüsü” haqqında saziş imzalandı ki, sonradan bu saziş öz əhəmiyyətinə görə “Əsrin müqaviləsi” adını aldı [4].

Bu qlobal enerji layihəsi ölkədə yeni neft strategiyasının həyata keçirilməsinin əsasını qoymaqla Azərbaycanın siyasi və iqtisadi müstəqilliyinin möhkəmlənməsində, milli iqtisadiyyatın əsaslarının yaradılmasında əhəmiyyətli rol oynamış və Cənubi Qafqaz regionunda beynəlxalq əməkdaşlığın təməlini qoymuş oldu. “Əsrin müqaviləsi”nin bağlanması və onun davamı olaraq məqsədyönlü neft strategiyasının uğurla həyata keçirilməsi Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasına, beynəlxalq aləmdə nüfuzunun möhkəmlənməsinə güclü təkan verməklə bərabər milli iqtisadiyyat quruculuğunun maliyyə təminatını yaratmış oldu. Bütün bunlar daha sonra milli iqtisadiyyat quruculuğunun növbəti fazasına keçmək imkanı yaratdı, yəni bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünün hüquqi normativ və iqtisadi bazasının yaradılması mərhələsinə başlandı. Postsovet məkanında ilk dəfə olaraq Azərbaycanda torpaq islahatları həyata keçirilərək kolxoz və sovxoz torpaqlarının kənd əhalisi arasında bölüşdürülməsi, yəni onların mülkiyyətinə verilməsi, başqa sözlə özəlləşdirilməsi başa çatdırıldı. Bununla kəndli-fermer təsərrüfatları və aqrar sahibkarlığın formalaşmasının maddi-texniki bazası yaradıldı. Eyni zamanda dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi istiqamətində 1-ci və 2-ci özəlləşdirmə Proqramlarının həyata keçirilməsi ilə sənaye və xidmət sahəsində özəl sektorun maddi-texniki bazasının formalaşması və inkişafına start verildi. Bunlarla bərabər dövlət idarəetməsi və milli iqtisadiyyat quruculuğu sahəsində həyata keçirilən güclü struktur islahatları nəticəsində tarixi baxımdan qısa bir zaman kəsiyində Azərbaycan bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünü müvəffəqiyyətlə başa vuraraq yeni bir inkişaf mərhələsinə-davamlı inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Davamlı inkişafın maliyyə təminatını nizamlamaq üçün Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə ölkənin neft gəlirlərindən daha səmərəli istifadə məqsədi ilə Dövlət Neft Fondu yaradıldı və ölkənin güclü maliyyə dayaqlarını yarada biləcək valyuta ehtiyatlarının formalaşmasının təməli qoyuldu. Ümummilli Lider bütün çıxışlarında, müxtəlif səviyyəli görüşlərində özünün iki arzusunu heç vaxt gizlədə bilmirdi: birincisi, Azərbaycanı güclü dövlət kimi görmək və işğal altında olan torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi.

2003-cü ildə ölkə prezidenti seçildikdən sonra cənab İlham Əliyev Ümummilli Liderin dövlətçilik və milli iqtisadiyyat quruculuğu, o cümlədən davamlı inkişaf strategiyasını uğurla davam etdirərək ölkəmizi dünya təsərrüfat sisteminin nüfuzlu və rəqabətqabiliyyətli ölkələrindən birinə çevrilməsinə nail oldu. 2004-cü ildə Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft boru kəmərinin işə düşməsi ilə ölkəyə güclü valyuta axını başlandı və davamlı inkişafın həyata keçirilməsi üçün uğurlu daxili və xarici iqtisadi siyasətin yeni reallıqlara uyğun əsası qoyuldu. Nəticədə son 15 il ərzində məlum səbəblərdən ölkəmizə qarşı aparılan ikili standartlı siyasətə və güclü təziqlərə baxmayaraq Azərbaycan dövləti tərəfindən Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu, Cənub Qaz Dəhlizi-TANAP-TAP təbii qaz boru kəmərinin, “Qədim İpək yolu”-TRASEKA və Şimal-Cənub beynəlxalq nəqliyyat dəhlizi layihəsinin, onun inkişaf etmiş logistika və infrastruktur sahələrinin, digər bu kimi beynəlxalq qlobal layihələrin reallaşdırılması təmin olunmaqla ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası, onun beynəlxalq nüfuzunun yüksəlməsi təmin olundu. Azərbaycan Cənubi Qafqazın lider ölkəsinə çevrildi. Eyni zamanda paralel olaraq ölkənin milli iqtisadiyyatının davamlı inkişafını əsaslandıran güclü struktur siyasətinin həyata keçirilməsi, innovativ əsaslı inkişaf etmiş istehsal güclərinin, müxtəlif məqsədli

texnoparkların, sənaye govşaqlarının, sənaye inkubatorlarının, aqrosənaye kompleksinin, müasir infrastruktur kompleksinin yaradılması, sosial-iqtisadi inkişaf xarakterli çoxsaylı Dövlət Proqramları və Strateji Yol Xəritələrinin qəbulu və onların müvəffəqiyyətlə icra edilməsi, bütün bunların ölkənin milli dəyərləri və mentaliteti əsasında həyata keçirilməsi Azərbaycanın davamlı inkişafa meyilli və innovativ əsaslı milli iqtisadiyyat modelinin yaradılması təmin olundu.

Artıq dünya ictimaiyyəti Azərbaycanı birmənalı olaraq Cənubi Qafqazın ən inkişaf etmiş və hazırda da dinamik inkişafa malik, mütərəqqi islahatçı, investisiyalara və biznes mühitinə açıq, yüksək reyting qabiliyyətli, özünün fərqli milli iqtisadi inkişaf modeli olan bir ölkə kimi tanımağa başladı. Odur ki, son dövrlərdə ölkənin dünya təsərrüfatında rolu xeyli dərəcədə artmış, Avropanın enerji təhlükəsizliyinin iştirakçılarında birinə çevrilmiş, reyting qabiliyyətlilik indeksi nəzərə cərpacaq dərəcədə yüksəlmişdir. Təsədüfü deyil ki, Ümumdünya İqtisadi Forumunun (Davos Forumu) hesabatlarına görə son illərdə Azərbaycan rəqabət qabiliyyətlilik və investisiyaya açıqlıq reytinginə, biznes mühitinə görə dünya ölkələri arasında birinci otuzluqda qərar tutmuşdur.. Dünya Bankının son hesabatlarında müəyyən düzəlişlər edilərək Azərbaycanın “Doing Business 2020” hesabatında mövqeyi 6 pillə yaxşılaşdırılaraq ölkənin global reyting sıralamasında mövqeyi 191 ölkə arasında 34-dən 28-ə yüksəlmiş və ölkəmiz bir daha dünyanın “Ən islahatçı on ölkələri” sırasına daxil edilmişdir [4].

Nəhayət, 2020-ci ildə 44 günlük Vətən Müharibəsində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Silahlı Qüvvələrin Ali Baş Komandanı cənab İlham Əliyevin və rəşadətli Azərbaycan əsgərinin şücaəti sayəsində şanlı Azərbaycan Ordusu 30 il işğal altında olan torpaqlarımızı mənfur düşməndən azad edərək tarixi Zəfər qazanmaqla və ərazi bütövlüyümüzü təmin etməklə Azərbaycan xalqının və Ulu Öndərin növbəti arzusu yerinə yetirildi. Bu fəxarət hissi və milli ruh yüksəkliyi daimi olaraq yaddaşımızda qalacaqdır. Qarşımızda duran növbəti missiya isə daha uzun zaman və güclü iqtisadi potensial tələb edir. Belə ki, düşmən tərəfindən tamamilə dağıdılmış, iqtisadi-sosial və ekoloji terrora məruz qalmış ərazilərimizin yenidən bərpası və ölkə iqtisadiyyatına reintegrasiya olunmasıdır. Bütün bu işlərin yerinə yetirilməsi dövlətdən, onun idarəetmə və müvafiq icra orqanlarından kifayət qədər çevik, sistemli, ardıcıl, elmi cəhətdən əsaslandırılmış struktur siyasətinin içlənilməsi və həyata keçirilməsini tələb edir. Bölgənin bərpa planı konkret regional xarakterli olsa da, onun reallaşdırılması ölkənin milli iqtisadi inkişaf konsepsiyasına yenidən baxılmasını, onun yeni transformasiya şəraitinə uyğunlaşmasını zəruri etmişdir. Bu məqsədlərin reallaşdırılması və Azərbaycanın yeni dövrə hesablanmış transformasiya və struktur siyasətinin strateji məqsədlərini özündə əks etdirən və əsas devizi “Qüdrətli Dövlət və Yüksək Rifah Cəmiyyəti” olan AR Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” adlı yeni inkişaf konsepsiyası qəbul olundu və artıq bu konsepsiyanın reallaşdırılması, xüsusilə işğaldan azad olunmuş ərazilərimizin bərpası ilə bağlı genişmiqyaslı işlərə başlanmışdır [1].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı.
2. Musayeva C.Q., Tağıyev A.M. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı: Avropa, 2018, 420 s.
3. Əyyubov V.S., Tağıyev A.M. Milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi. Dərs vəsaiti. Bakı: Avropa, 2014, 350 s.
4. Əyyubov V.S., Tağıyev A.M. Azərbaycan iqtisadiyyatı postkonflikt dövründə: mövcud vəziyyət və strateji prioritetlər // Dayanıqlı inkişaf, Cild 1, № 1, 2021, səh.13-20

UOT 339.9

**Ümummillî lider Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının
beynəlxalq təhlükəsizlik sistemində rolu**

*Nazim Fazil oğlu Niftəliyev
Mingəçevir Dövlət Universiteti
nazim.niftaliyev@mdu.edu.az*

Çox çətin, mürəkkəb bir zamanda və mühitdə olan Azərbaycan dövlətinin xarici siyasətini və beynəlxalq təhlükəsizlik sistemində yerini böyük dövlətçilik təcrübəsi olan, dünyada baş verən siyasi hadisə və prosesləri izləyən Heydər Əliyev işləyib hazırlaya bilirdi. Heydər Əliyevin zəkası sayəsində ölkə daxilində baş verən vətəndaş müharibəsi, həmçinin hakimiyyət çevrilişləri cəhdlərinin qarşısı qətiyyətlə alındı. Ölkənin daxilində davamlı olaraq sabitliyin və vətəndaş birliyinin əldə olunması kimi mürəkkəb vəzifələr də öz həllini tapdı [3].

Dünyada və regionda baş verən beynəlxalq və regional siyasi hadisə və prosesləri dərinlən, hərtərəfli təhlil edən siyasi xadim Heydər Əliyev ilk öncə Azərbaycanın beynəlxalq və regional təşkilatlarda üzv və təmsil olunmasına nail olmuşdu. Həmin dövrdə Heydər Əliyev beynəlxalq təşkilatların tribunalarından çox bacarıqlı çıxışlar edərək Ermənistanın Azərbaycana təcavüzünü və onun acınacaqlı nəticələri və ölkəmiz haqqında düzgün, obyektiv məlumatları bütün dünyaya çatdırmağa çalışırdı. Heydər Əliyev bütün xaricə olan səfərlərində siyasi görüşlərdə ölkəmizi tanımaq üçün ölkəmizin tarixi, mədəniyyəti, təbii sərvətləri, geosiyasi mövqeyi haqqında ətraflı məlumatlar verirdi. Həmçinin əsas diqqəti Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və həmin münaqişənin sülh yolu ilə həll edilməsi məsələlərinə də yönəldirdi.

Dünyanın ən nüfuzlu və universal təşkilatı kimi BMT-ni görən Heydər Əliyev BMT-Azərbaycan əlaqələrinə və onun güclənməsinə xüsusi önəm verirdi. Elə bu uzaqgörən siyasət nəticəsində BMT Təhlükəsizlik Şurasının Ermənistanın Azərbaycan ərazilərini işğal etməsi ilə əlaqədar dörd qətnaməsi qəbul olunmuşdur. Bundan sonra isə həmin siyasətin nəticəsi kimi BMT Baş Assambleyasının 65-ci sessiyasında “İşğal olunmuş ərazilərdə vəziyyətə dair” məsələ müzakirə olunmuş və müvafiq olaraq qətnamə qəbul edilmişdir.

Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk illərində Heydər Əliyev ölkənin milli maraqlarını və təhlükəsizliyini nəzərə alaraq dünyanın böyük güc mərkəzləri ilə balanslaşdırılmış siyasətə keçid etdi. Belə güc mərkəzlər həmin dövrdə ABŞ, Avropa İttifaqı, Rusiya Federasiyası və Çin kimi dövlətlər və təşkilatlar idi. Bu ölkələrin bəzilərinin BMT Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvü olması məsələsini nəzərə alaraq, Heydər Əliyev həmin dövlətlərlə daha yaxşı əlaqə və əməkdaşlığın qurulmasına çalışırdı. Ulu Öndər eyni zamanda müstəqilliyin ilk illərində bəzi yaxın və uzaq ölkələrlə pozulmuş münasibətlərin yenidən bərpa edilməsinə böyük önəm verirdi.

Azərbaycan Respublikasının siyasi və hərbi təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə Heydər Əliyev müasir dünyada ən güclü və nüfuzlu hərbi-siyasi təşkilat olan NATO ilə əməkdaşlığa da çox böyük üstünlük vermişdir. Buna görə də 1994-cü ilin may ayının 4-də NATO-nun mənzil-qərargahı olan Brüssel şəhərinə səfər edərək orada “Sülh Naminə Tərəfdaşlıq Proqramının” çərçivə sənədinə imza çəkmişdir. Sənədin imzalanmasından sonra Azərbaycan NATO əlaqələrinin dinamik inkişaf başladı [1, s.422]. Ölkəmizin təhlükəsizliyi ilə bağlı Alyansla daimi məsləhətləşmələr və müzakirələr aparıldı. Hazırda da NATO-Azərbaycan əlaqələri yüksək sürət ilə inkişaf edir. “Fərdi Tərəfdaşlıq üzrə Fəaliyyət Proqramı” çərçivəsində Alyansla Azərbaycan arasında bir çox sahələrdə əməkdaşlıqlar uğurlu formada davam etdirilir. 2010-cu ilin sonlarında baş tutan NATO-nun Lissabon sammitində qəbul olunmuş Alyansın “Yeni strateji konsepsiyası”nda Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü dəstəklənmişdir. Həmçinin NATO-nun bundan əvvəl baş tutan Rıqa və Buxarest sammitlərində də Azərbaycanın ərazi bütövlüyü dəstəklənmişdir.

Özünün xarici siyasət kursunda Azərbaycanın beynəlxalq təhlükəsizlik sistemində rolunu gücləndirmək üçün Ümummilli lider Heydər Əliyev Avropa İttifaqı ilə əlaqələrə xüsusi əhəmiyyət verirdi. Çünki Avropa İttifaqı dünyada baş verən bütün siyasi proseslərə təsir etmək imkanları olan bir təşkilat kimi çıxış edir. 1996-cı ildə Avropa İttifaqı ilə Azərbaycan Respublikası arasında Lüksemburqda “Bir tərəfdən Avropa Birliyi və onun üzvü olan dövlətlər, digər tərəfdən Azərbaycan Respublikası arasında Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi” imzalanmışdır. Sənəddə Azərbaycanla Avropa İttifaqı arasında siyasi və ticarət sahəsində əməkdaşlıq, Azərbaycanın qanunvericiliyinin

Avropanın hüquq sisteminə uyğunlaşdırılması prosesləri əks etdirilmişdir. Hazırda Azərbaycan Avropa İttifaqı ilə birlikdə “Şərq tərəfdaşlığı” proqramı çərçivəsində əməkdaşlıq edir [5].

Heydər Əliyev Avropa Şurası kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edən bir təşkilata da çox böyük üstünlük vermişdir. Buna görə də 2001-ci il yanvarın 25-də Azərbaycan AŞ-nın tam hüquqlu üzvü seçilmişdir. Ötən bu illər ərzində Azərbaycanla AŞ arasında əlaqələr dinamik olaraq yüksələn xəttlə inkişaf etmişdir. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin AŞ Parlament Assambleyasındakı nümayəndə heyəti sessiya və iclaslarda fəal iştirak edib Azərbaycan həqiqətlərinin dünyaya çatdırılması prosesində çox böyük işlər görmüşlər. 2011-ci ilin yanvar ayında AŞ-nın Dağlıq Qarabağa dair Alt Komitəsinin işinin yenidən bərpa olunması haqda qərar qəbul olunmuşdur.

Azərbaycanın beynəlxalq təhlükəsizlik sistemində iştirakı üçün Ulu öndər Heydər Əliyev, eyni zamanda, MDB, GUAM, Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Komitəsi, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı və digər təşkilatlarla əməkdaşlıq və münasibətlərin qurulmasına böyük əhəmiyyət vermişdir [4]. Həmin siyasətin məntiqi nəticəsi kimi yuxarıda qeyd etdiyimiz təşkilatların böyük bir hissəsi beynəlxalq sistem və qurumlarda Azərbaycanın haqlı mövqeyi tərəfindən çıxış edirlər.

Azərbaycan əlverişli geosiyasi və coğrafi məkanda yerləşir. Şərqlə Qərb, şimalda cənub arasında təbii körpü rolunu oynayır və eyni zamanda zəngin təbii sərvətlərə, karbohidrogen ehtiyatlarına malikdir. Bütün bunları nəzərə alan Heydər Əliyev neft-qaz və nəqliyyat kommunikasiya layihələrinin işlənilib hazırlanması və praktik olaraq həyata keçirilməsi üçün fəaliyyətə başlanmasına göstəriş verdi. Azərbaycanın o zamankı iqtisadi vəziyyətini nəzərə alaraq Heydər Əliyev ilk öncə ölkəyə xarici investisiyaların cəlb olunması istiqamətində əsas işlərin görülməsini təmin etdi. Belə tədbirlərdən biri kimi xarici investorların investisiyalarının qorunması və onlar üçün əlverişli şəraitin yaradılmasını göstərmək olar. Ölkəyə xarici investisiyaların cəlb etmək üçün ilk tədbir kimi neft və qaz layihələrinin reallaşdırılmasını və dünya bazarlarına çıxarılmasını təmin etmək lazım idi [2, s.382]. 1994-cü ildə çox böyük maneə və çətinliklər olsa da “Əsrin müqaviləsi” adlanan böyük neft müqaviləsi bağlanaraq bu istiqamətdə ilk addım atıldı.

Beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminə əsaslı təsir göstərən 2001-ci ilin 11 sentyabr terror hadisələrindən dərhal sonra Heydər Əliyev bütün dünya üçün təhlükə olan beynəlxalq terrorizmi pisləyən bəyanatla çıxış etdi. Onun Azərbaycanın antiterror koalisiyasında fəal iştirak edəcək dövlətlərdən biri olacağını qətiyyətlə bildirməsi ABŞ-ın ölkəmizə olan etimadını daha da gücləndirdi. Bu hadisə iki ölkənin münasibət və əlaqələrində vacib keyfiyyət dəyişikliyinə səbəb oldu. Heydər Əliyevin antiterror koalisiyasına göstərdiyi dəstək, həmçinin Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri layihəsinin reallaşdırılması, Xəzər hövzəsinin karbohidrogen ehtiyatlarının Azərbaycan üzərindən Qərbdə daşınması istiqamətində dövlət başçısının sərgilədiyi ardıcıl səylər nəticədə illər ərzində xalqımızın haqlı narazılığına səbəb olan “Azadlığı dəstək aktı”na ədalətsiz 907-ci düzəlişin qüvvəsinin dayandırılmasına gətirib çıxardı. 2001-ci ilin oktyabrında ABŞ Prezidenti C.Buş və Dövlət katibi K.Pauell Konqresə müraciət edərək 907-ci düzəlişin aradan qaldırılmasının ABŞ-ın milli maraqlarına xidmət etdiyini bildirdilər. Erməni lobbisinin ABŞ Konqresinə təsirinin miqyasını nəzərə alsaq, 907-ci düzəlişin qüvvəsinin dayandırılması, şübhəsiz, Heydər Əliyevin xarici siyasətinin böyük uğuru idi.

Nəticədə Heydər Əliyevin realist və rəasional olan xarici siyasəti ilə Azərbaycanın Beynəlxalq təhlükəsizlik sistemində iştirakı layiqincə yerinə yetirildi və onun siyasi davamçısı olan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev də onun bu uğurlu xarici siyasət kursunu beynəlxalq təhlükəsizlik sistemində davam etdirir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Həsənov Ə.M. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Dərslik. Bakı: Azərbaycan, 2005.
2. Babaoğlu H. Heydər əliyev siyasi irsinin politoloji aspektləri. Bakı: MSA, 2013.
3. Hüseynova İ. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu. Bakı: Təhsil, 2004.
4. Məmmədov N. Heydər Əliyev və xarici siyasətin Azərbaycan modeli // Azərbaycan. 2010. 16 aprel. N 80, s.5.

5. Ulu öndər Heydər Əliyevin xarici siyasət kursu və Azərbaycanın diplomatik uğurları // https://azertag.az/xeber/Ulu_önder_Heyder_Aliyevin_xarici_siyaset_kursu_ve_Azərbaycanın_diplomatik_uğurları-1223469 12.12.2018.

6. Əsgərov Z. Heydər Əliyevin xarici siyasət strategiyası və Azərbaycanın milli təhlükəsizliyi // Azərbaycan, 2011, 7 may, s.7

UOT 93/94

Dövlətçilik tariximizdə Heydər Əliyev izi

*Mətanət Rizvan qızı Yusifova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
matanat.yusifova@mdu.edu.az*

Türk xalqları içərisində ən qədim dövlətçilik ənənələri olan Azərbaycan xalqıdır. Çünki türk xalqları tarixində ən qədim dövlət qurumları - Aratta, Lullubum, Kutium - Azərbaycanda yaranmışdır. “Azərbaycan ərazisində ilk mərkəzləşmiş dövlət isə Manna olmuşdur” [2].

İslama qədərki Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixini iki yerə bölmək olar: 1. Tayfa dövlətçiliyi mərhələsi; 2. Mannadan sonrakı mərkəzləşmiş dövlətçilik dövrü.

Tayfa dövlətçiliyi mərhələsinə aid olan “Aratta Cənubi Azərbaycanda e.ə. III minilliyin I yarısında meydana gəlmişdi. Onun ərazisi Urmiya gölünün cənub-qərbində əhatə edirdi” [2]. Aratta dövlətinin ideologiyasında çoxallahlıq inamı mövcud idi. Ən nüfuzlu allah bərəkət və məhəbbət ilahəsi sayılırdı.

Aratta Şumer şəhər dövlətləri ilə qasid vasitəsilə diplomatik əlaqələr saxlayırdı. Cənubi Azərbaycan ərazisində yaranmış II erkən dövlət quruluşu Lullubum dövləti idi (e.ə. XXIII əsr). Tezliklə o, xırda hökmdarlıqlara parçalandı. Türk mənşəli sülalələrin idarə etdikləri digər erkən tayfa dövləti Kutium (e.ə. III minillik) hesab olunur. Kutilər İkiçayarasında hakimiyyətdə olduqları 80-100 il ərzində mövcud idarə sistemini dəyişmədilər. Ölkə canişinlər vasitəsilə idarə edilirdi.

Beləliklə, Mannaya qədərki dövlətçiliyin əsasında kutilər, lullubilər, turukkilər, kaslar dayanırdı. Bunlar türk mənşəli yerli etnoslar idilər. Mannada əhalinin əsas ünsiyyət dili türk dili olmuşdur. E.ə. 550-ci ildə Midiyanın süquta uğraması və Əhəməni dövlətinə birləşdirilməsi ilə Azərbaycan ərazisində fars dövlətinin əsası qoyulur. Azərbaycan dövlətçiliyinin təşəkkülündə Adərbayqan (Atropatena) və Albaniya dövlətçilik ənənələrinin güclü rolu olmuşdur. Həm də bu, Azərbaycan xalqının təşəkkülü prosesinin yeni mərhələsinin başlanğıcı idi.

Azərbaycanın tarixi və taleyi haqqında bir çox həqiqətləri obyektiv surətdə qoruyub saxlayan ərəb mənbələrində dilin xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq ölkənin adı Azərbaycan adlanır. VII əsrin ərəb tarixçisi Cürhumi yazırdı ki, Azərbaycan qədimdən türklər ölkəsidir. Bu fikir tarixi mənbələrdə belə bir əhvalatla da təsdiq olunur ki, Xəlifə Müaviyə (661-750) yəmənli müdrik Abid ibn Şoriyədən “Türklər və Azərbaycan nə deməkdir?” - deyə soruşanda, Abid cavab verir: “Azərbaycan qədimdən burada məskunlaşmış türklərin ölkəsidir” [1].

Əvvəlcə paytaxt Qəbələ, sonralar isə Bərdə olan Albaniya dövlətinin əsası mənşəcə türk olan albanlar, utilər, kimmlər, iskitlər və sakların xırda dövlət birləşmələrindən qoyulmuşdur. Şimali Azərbaycan dövləti olan Albaniyada xristianlıq və islamın nüfuz uğrunda mübarizəsi bu ölkənin və vahid bir xalqın parçalanmasına, sonrakı bütün mübahisələrə səbəb oldu. Roma ilə sazişə girən monofizit qriqoryan kilsəsi müstəqil dinə malik olmayan albanların bir qismini xristianlaşdırmaqla xalq kimi formalaşma ərafəsində Azərbaycan əhalisinin mənəvi birliyinə zərbə vurdu. Bu, həm də Azərbaycan dövlətçiliyinin ənənəvi inkişafının zəifləməsinə səbəb oldu.

Azərbaycan dövlətçiliyi haqqında ən mötəbər mənbə “Kitabi-Dədə Qorqud” eposudur. Türk xalqlarının müştərək ədəbi abidəsi olan “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun əsas ideyası türk tayfalarının 24 oğuz tayfasını vahid xalq və dövlət halında birləşdirməkdən ibarətdir. Dastanın

müqəddiməsində deyilir: “Dövlətimiz əbədi olsun”. Yəni “Kitabi-Dədə Qorqud” dövlətçilik haqqında, onun qorunması barədə əzəmətli dastandır. “Belə ehtimal edilir ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” 1300 ildən daha erkən dövrlərin, ən azı hunların Azərbaycana gəlişindən (II əsr) əvvəlki dövrün real tarixi hadisələrini əks etdirən ədəbi-tarixi abidəsidir. Bu epos həm tarixilik, həm də bədii təfəkkür baxımından mifdən islamaqədərki böyük bir dövrün səviyyəsini əks etdirir. “Kitabi-Dədə Qorqud” ümumtürk abidəsi, lakin oğuz təfəkkürünün məhsuludur. Burada ümumtürk bədii təfəkkürü haqqında estetik-fəlsəfi konsepsiya formalaşır” [4].

VII əsrin sonu - VIII əsrdən Azərbaycan ölkəsinin, əhalisinin və dövlətçiliyinin tarixində yeni mərhələ başlanır. Belə ki, ölkə ərazisində yaşayan bütün etnosları birləşdirən vahid Azərbaycan xalqı formalaşır. Azərbaycan dövlətçiliyi yeni mərhələyə-xalq dövlətçiliyi mərhələsinə keçir. Xürrəmilər hərəkatı, xüsusilə Babəkin 20 illik mübarizəsi ərəb xilafətini əsaslı surətdə sarsıdır. Xilafətə tabe xalqlar öz müstəqil dövlətlərini yaratmağa başlayırlar: Şirvanşahlar, Sacilər, Salarilər, Şəddadilər, Rəvvadilər kimi. İslamın qəbulundan sonra ölkəmizin ərazisində dövlətçiliyin təkamülü baxımından ənənə və mərhələ yaradan dövlətlər bunlar idi: Şirvanşahlar, Atabəylər (Eldənizlər sülaləsi), Hülakilər, Qaraqoyunlu (Qaraqoyunlu), Ağqoyunlu (Ağqoyunlu) (tədqiqatçıların fikrincə, qoyon-noyonlardan, yəni köçəri monqol feodallarından daha üstün, ali hakimiyyət səlahiyyəti olan bir sinif idi; nəzərə alsaq ki, bu dövlətlərin bayrağında o vaxt, ümumiyyətlə qoç, qoyun olmamışdır, onda qoyun sözünün məhz qoyon anlayışından törəməsi həqiqətə uyğundur) və Səfəvilər dövləti. Səfəvilər axıncı böyük, mərkəzləşmiş Azərbaycan dövləti idi. Ondan sonra Azərbaycan dövlətçiliyinin tənəzzülü başlayır, faktiki olaraq üç əsrlik bir dövlətsizlik mərhələsi yaranır.

Orta əsrlərdə Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu tayfa ittifaqlarının müəyyən tarixi-dövlətçilik rolu olsa da, onlar dövlətçilik ənənələrini yaratmaq baxımından o qədər də ciddi rol oynamırdılar. Əslində Qaraqoyunluların Şirvanşahlarla, Ağqoyunluların isə Türkiyə ilə düşmənçilik münasibətləri Azərbaycanın milli birliyinə, vahid dövlətçiliyinə zərbə vurmuşdur. Bu dövlətlər, xüsusilə Ağqoyunlular Avropa diplomatiyasının təsiri altına düşərək türk birliyini dağıtmağa yönələn siyasət yeridirdilər. Digər tərəfdən III İvanın dövründə (1462-1505) Rusiyada mərkəzləşmiş dövlətin yaradılması başa çatır. Bu zaman güclü dövlətçilik ənənələrinə malik Şirvanşahlar (Fərrux Yasar) Rusiya ilə əlaqələrə can atır, bununla da avropapərəst siyasətin Azərbaycana fəal müdaxiləsinə əlavə imkanlar yaradırdı.

Qaraqoyunlu və Ağqoyunlu dövlət aparatında Azərbaycan tayfalarının hərbi feodal əyanları - baharlı və bayanduri tayfaları rəhbər rol oynayırdılar. “Hər iki sülalənin dövlət başçıları “padşah”, Ağqoyunlu padşahları isə “sultan” titulu daşıyırdılar. Şirvanda isə dövlət hakimiyyəti əhalinin feodal əyanlarına mənsub idi. Şirvan dövlətinin başçıları özlərini “şah” adlandırırdı” [4].

Beləliklə, mərkəzləşmiş dövlətin yaranması ərəfəsində Azərbaycanda cürbəcür padşahlar, sultanlar və şahlar, onların isə Avropa və Rusiya ilə müxtəlif təmayüllü, müxtəlif məramlı siyasətləri mövcud idi.

XIII əsrin sonlarından 1736-cı ilə qədər Azərbaycanda mövcud olmuş Səfəvi sülaləsinin qüdrət mənbəyi türk dünyasına nifrət təlqin edən şiəlik təriqəti idi. Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində ilk dəfə məhz səfəvilər dini təriqətdən qüdrətli ideologiya kimi istifadə edərək mərkəzləşmiş dövlət yaratmağa nail oldular. “Səfəvilər dövləti bütün orta əsrlər boyu Azərbaycan dövlətçiliyinin yekunu və zirvəsi idi. Onun təmsalında Azərbaycan dövlətçiliyinin bütün ziddiyyətləri öz əksini tapırdı. Səfəvilər dövləti tipik feodal, dini-hərbi dövlət monarxiyası idi” [3].

XVIII əsrdə uzaqgörən siyasətçi Quba xanı Fətəli xanın Azərbaycanı vahid dövlət kimi birləşdirmək uğrunda inadkar mübarizəsi baş tutmadı. Çünki artıq beyinləri şiəlik təriqəti ilə zəhərlənmiş fars feodalları Azərbaycanın varlığı ilə heç cür hesablaşmaq istəmirdi. Məhz bunun nəticəsində formal bir müharibədən sonra - XIX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ikiye bölündü, həm coğrafi, həm də dövlət müstəqilliyini itirdi.

XIX əsrdə Azərbaycanda müstəqil, vahid, mərkəzləşmiş dövlət yox idi, o, Rus imperiyasının ucqarı - müstəmləkəsi idi. Məhz bu zaman vətənin ikiye bölünməsinin canlı şahidi olan A.Bakıxanov vahid vətən hissi ilə “Gülüstani-İrəm” kitabını yazdı; M.F.Axundzadə isə milli təfəkkürdə Şərq və

Qərb dəyərlərini sintez etdi. Maarifçilik ədəbi-tarixi düşüncəni konkret olaraq bir xalqın taleyinə yönəltdi, onun xoşbəxtliyi və bədbəxtliyi üzərində cəmləşdirdi.

N.B.Vəzirov, H.B.Zərdabi, Mirzə Cəlil, Ə.Hüseynzadə, Ə.Ağayev, Ə.Topçubaşov “o zamana qədər hakim olan sünnilik və şiəlik anlaşmazlıqlarını ortadan qaldıraraq, türklük və islamlıq fikirləri ətrafında bütün azərbaycanlıları toplamağa çalışdılar” [5]. Bütün bu imzalar xalqın milli mənlilik şüurunun, milli vicdanı oyadan ideoloqlar idi. Bu ideologiyanın iqtisadi özülündə isə H.Z.Tağıyev kimi milli burjuaziyanın nümayəndələrinin xalqa bağlı əməlləri və milli sərvət dayanırdı.

Ə.Hüseynzadə “Millətə, milliyyətə, hürriyyətə” deyərək milli intibaha səsləyir, “Ucundadır dilimin həqiqətin böyüyü, Nə qoydular dinəyim, nə kəsdilər dilimi” deyərək milli oyanışa yol açırdı. Azərbaycanın düşüncə tarixində heç vaxt “vətən”, “millət” kəlmələri bu dövrdəki qədər geniş, aydın və dərin mənada işlənməmişdi. Romantik şair A.Səhhətin məşhur “Vətən” şeiri milli intibahın manifestinə çevrildi. O dövr türkçülüyn və islamçılığın Azərbaycançılıq məcrasında uğurla birləşdiyi bir dövr idi, həm türkçülük - Turan ideyası, həm də vətəncilik - Azərbaycan ideyası vəhdət təşkil edirdi.

Əgər XX əsr azərbaycançılıq hərəkatının birinci mərhələsi “Əkinçi”dən “Molla Nəsrəddin”ə qədərki dövrü əhatə edərsə, onda ikinci dövr Azərbaycan tarixində milli ideologiyanın müstəqil dövlət yaratdığı dövr sayılmalıdır. Bu dövlət 1918-ci il mayın 28-də İstiqlal Bəyannaməsini elan etmiş Azərbaycan Demokratik Cümhuriyyəti idi. Cümhuriyyətin qurucuları “azərbaycançılıq” ideyasını daha sistemli bir məzmunla dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırmağa çalışdılar. Lakin Cümhuriyyətin tezliklə süqut etməsi bu ideyanı da yeni yaranan sovet respublikasının rəsmi gündəmindən çıxardı və kommunist ideologiyasının kölgəsinə saldı.

Azərbaycanda tariximizə böyük dərsələr vermiş, milli şüuru və milli vicdanı oyatmış milli dövlətçilik çevriliş və aldanış nəticəsində bolşevik hakimiyyəti ilə əvəz olundu. İstər ideoloji fikrin, istərsə də dövlətçiliyin tarixindən “sovet dövləti”, “sosializm dövrü” adlanan 70 illik mərhələni kəsb ata bilmərik. Bu dövrə etinasızlıq göstərmək, onun taleyimizdəki roluna göz yummaq yeni aldanışlara, yeni milli-tarixi faciələrə gətirib çıxara bilər. Sovet dövründə azərbaycançılıq ideyası əsasən xalqın yaddaşında, o cümlədən milli adət-ənənələrdə, müəyyən qədər də bədii əsərlərdə yaşadı, amma təbii ki, dövlət ideologiyasına çevrilə bilmədi.

1991-1994-cü illərin təhlükəli milli-vətəndaş qarşıdurması və ictimai-siyasi böhran dövründə Heydər Əliyev Cümhuriyyətin varislik prinsipini gündəmə gətirdi və milli-ideoloji baxışlar sisteminin formalaşmasında bu ideologiyayı yeni məzmunla zənginləşdirərək dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırdı. O dövrdə “azərbaycançılıq ideyası” daha çox ölkədaxili ictimai-siyasi qüvvələrin birləşdirici amili kimi təlqin edilirdi. Ümummilli Lider qeyd edirdi ki: “Hər hansı hakimiyyətə, iqtidarlara və onların fəaliyyətinə müxalifətdə durmaq olar. Lakin dövlətə, dövlətçiliyə, milli birliyə, Vətənin, xalqın ümumi marağını ehtiva edən azərbaycançılıq ideyasına, milli-mənəvi dəyərlərə, milli dilə, milli varlığa heç zaman müxaliflik etmək olmaz” [4].

Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideologiyasını müəyyənləşdirərkən həm də beynəlxalq aləmdə cərəyan edən hadisələri, müasir dünya siyasətini, qloballaşan dünyanın inkişaf meyillərini nəzərə aldı. Belə ki, fəvqəldövlətlərin milli mənafe ilə bağlı proseslərə çox qısqançılıqla yanaşdıqlarını nəzərə alaraq, Ulu Öndər bir tərəfdən azərbaycançılıq ideologiyasını ümumbəşəri dəyərlər fonunda formalaşdırdı, digər tərəfdən dövlət quruculuğu prosesində xarici təsirləri milli ideologiyamızın süzgəcindən keçirdi.

Azərbaycanın tərəqqisinə xidmət edən səmərəli dövlətçilik siyasəti və bu siyasətin əsasında dayanan azərbaycançılıq ideyası bu gün də dövlət başçımız İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Gündən-günə inkişaf edən və modernləşən Azərbaycan Respublikası Ulu Öndərin əziz xatirəsinə ən böyük töhfədir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Qeybullayev Q., Azərbaycançılığın etnik tarixinə dair. Bakı: Elm, 1991
2. Qeybullayev Q., Azərbaycan türklərinin təşəkkülü tarixindən. Bakı: Azərənəşr, 1994
3. Oqtay Əfəndiyev. Azərbaycan Səfəvilər dövləti. Bakı: Azərənəşr, 1993
4. Şəmsizadə N. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Elm, 2008

5. Ziya Göyalt. Türkçülüyn əsasları. Bakı, 2019

UOT 94 (100)

XX əsrin 50-ci illərinin ictimai-siyasi xarakteri: münaqişələr və neqativ perspektivlər

İlham Mabud oğlu Məmmədov
Mingəçevir Dövlət Universiteti
ilham.mammadov@mdu.edu.az

XX əsrin 50-ci illəri II Dünya müharibəsindən zərər çəkmiş Avropa və dünya ölkələrinin sosial-iqtisadi və ictimai-mədəni həyatının bərpası və inkişaf etdirilməsi kimi xarakterizə olunsa da “Soyuq müharibə” və yeni dünya nizamının qurulması dalğasında dünyada gərginlik artmağa başladı. Nüvə müharibəsi ritorikası və onunla əlaqədar yeni mürtəce ideyalar, sürətlə silahlanma və cəsusluq XX əsrin 50-ci illərində dünya sivilizasiyasının ictimai-siyasi həyatının əsas məzmununa çevrildi. Bu dövrdə həm dinc (Atom elektrik stansiyaları - AES), həm də ki, hərbi (termonüvə silahı) məqsədlər üçün nüvə texnologiyası durmadan inkişaf etdirilirdi. XX yüzilin 50-ci illəri, həmçinin “kosmik eranın” başlanğıcı kimi xarakterizə olunur. Bu dövrdə kosmosa ilk süni peyklər (Sputnik-1 - 1957-ci il 4 oktyabr tarixində 19:28:34-də Baykonur kosmodromundan kosmosa göndərilən Sputnik 3 ay fəzada qalmış və 1440 dəfə Yer in ətrafında dövrə vurduqdan sonra 1958-ci il yanvarın 4-də orbitdən çıxmışdı) və ilk heyvanlar (it, pişik, meymun və s.) göndərilmişdi. O dövrdə məhz SSRİ-də ilk süni peykin orbitə buraxılmasını ABŞ icmaıyyəti və ölkənin hakim dairələri “Sputnik böhranı” kimi qiymətləndirmişdilər. Bu səbəbdən ABŞ hökuməti kosmosun öyrənilməsinin sürətləndirilməsilə bağlı təcili tədbirlər görməyə başlamışdı. 1958-ci ildə DARPA (ing. *Defense Advanced Research Projects Agency* - Müdafiə Nazirliyinin Perspektiv Tədqiqat Layihələri İdarəsi. Mənzil-qərargahı ABŞ-ın Virciniya ştatında, Arlinqton şəhərində yerləşən idarənin başlıca məqsədi ABŞ Silahlı Qüvvələrinin texnoloji üstünlüyünü etibarlı şəkildə təmin etmək idi), NORAD (ing. *North American Aerospace Defense Command* - Şimali Amerikanın Kosmik-Hava Müdafiəsi Komandanlığı. Bu təşkilat Kanada və ABŞ-ın birləşmiş aerokosmik müdafiə sistemini təşkil etmək üçün yaradılmışdı. NORAD-ın koordinasiya mərkəzi ABŞ-ın Kolorado ştatının Kolorado-Sprins şəhərində, Peterson aviabazasında Şayenn dağında xüsusi möhkəmləndirilmiş bunkerdə yerləşir) və NASA (ing. *National Aeronautics and Space Administration* - Aeronavtika və Kosmik Fəzanın Tədqiq Edilməsi üzrə Milli Administrasiya. ABŞ-ın mülki kosmik proqramını həyata keçirməklə məşğul olur. Mənzil-qərargahı Kolumbiya ştatında, Vaşinqton şəhərində yerləşir) kimi təşkilatlar yaradıldı.

XX yüzilliyin 50-ci illərində “Soyuq müharibə” dalğasında “Qırmızı təhlükənin” (ing. *Red Scare*-ABŞ-da yaranmış antikommunist ideologiyası) ikinci dövrü (1947-1957) özünün pik nöqtəsinə çatdı və ABŞ-da daha geniş yayıldı. Bu dövrdə ABŞ-da antikomunizm və antisovetizm hərəkəti senator *Cozef Reymond Makkartinin* (1908-1957, - 1947-1957-ci illərdə ABŞ Konqresində Viskonsin ştatından olan respublikaçı senator) adı ilə “makkartizm” (antikommunist əhval-ruhiyyəsi ilə və antiamerika ruhlu insanlara qarşı repressiyalarla yadda qalmışdı) adlanırdı. O dövrdə “makkartizm” dalğasında baş verən ən qalmaqallı hadisə “Rozenberqlərin işi” (Sovet ittifaqının xeyirinə cəsusluqda ittiham olunan ABŞ kommunistləri *Yulius Rozenberqə* -1918-1953 və onun həyat yoldaşı *Etel Qrinqlass-Rozenberqə* -1915-1953,- qarşı məhkəmə işi və onların 1953-cü il iyunun 19-da edam olunması) olmuşdu [1]. Qeyd etmək lazımdır ki, bu gün Rusiyanın nüvə silahına sahib olması və bütün dünyanı kütləvi qırğın silahı ilə hədələməsi məhz Rozenberqlər kimi xəyanətkarların sayəsində mümkün olmuşdu.

1952-ci ildə Böyük Britaniya nüvə sialhının ilk sınağını keçirdi. Həmin il ABŞ-da, 1953-cü ildə isə SSRİ-də termonüvə bombasının sınaqları baş tutdu.1952-ci ildə ABŞ-da keçirilən prezident

seçkilərində Duayt Devid Eyzenhauer (1890-1969) Respublikaçılar partiyasından ABŞ-ın 34-cü prezidenti (1953, 20 yanvar - 1961, 20 yanvar) seçildi. 1957-ci il yanvarın 5-də Duayt Eyzenhauer Konqresə növbəti müraciətində tarixdə “Eyzenhauer doktrinası” adı almış xarici siyasət proqramını elan etdi. Bu doktrinaya görə ehtiyacı olan və hərbi təcavüzə məruz qalan hər bir dövlət ABŞ-dan kömək istəyə bilərdi. Doktrinada ABŞ prezidenti sovet təhlükəsini xüsusi olaraq vurğulamışdı [2]. Bu hadisələrin fonunda sürətlə silahlanma prosesi daha da güclənirdi. Nəticədə 1957-ci ildə SSRİ-də, 1958-ci ildə isə ABŞ-da qitələrarası ballistik raketlər sınaqdan çıxarıldı.

XX yüzilliyin 50-ci illərində Qərb dövlətlərinin Yaponiya ilə münasibətlərinin sahmana salınması istiqamətində də ciddi irəliləyişlər baş verdi. 1951-ci il 8 sentyabr tarixində San-Fransiskoda keçmiş antihitler koalisiyasına daxil olan ölkələrin bir qismi Yaponiya ilə müqavilə imzaladı. Müqavilə Qərb dövlətləri ilə Yaponiya arasında müharibəyə rəsmi şəkildə son qoydu. Yaponiyanın reparasiya ödəməsi məsələsi qanuniləşdirdi. Lakin SSRİ, Çexoslovakiya və Polşa nümayəndələri isə sözügedən müqaviləni imzalamırdan imtina etdilər. Qeyd etmək lazımdır ki, mərasimə Çin Xalq Respublikasının nümayəndə heyəti dəvət edilməmiş, ÇXR-in Tayvana, Peskador və Parasel adalarına iddiası nəzərə alınmamış və SSRİ-nin Cənubi Saxalin və Kurill adaları üzərində hakimiyyəti qeydiyyata alınmamışdı. San-Fransisko müqaviləsindən sonra Yaponiyanın 1945-ci ildən bəri davam edən işğalı (yap. *Renqo kokuqun sepe ka ho Hixon*, ing. *Japan under Allied Occupation*,) başa çatmışdı. 1954-cü ildə II Dünya müharibəsindən sonra ilk dəfə olaraq Yaponiyada özünümüdafiə qüvvələri (hazırda isə onların sayı 247 746 nəfər təşkil edir) yaradılmışdı.

XX əsrin 50-ci illərində Avropanın ictimai-siyasi və mədəni həyatında da ciddi dəyişikliklər baş verdi. 1954-cü il 23 oktyabr tarixində ABŞ, Fransa, B.Britaniya, İtaliya, Kanada, Belçika, Niderland, Lüksemburq və AFR nümayəndələrinin imzaladığı Paris razılaşmasına görə AFR və Avstriyada işğal rejimi başa çatdı (1955). NATO üzvləri olan bu dövlətlərin qəbul etdiyi birgə qətnaməyə görə AFR-in NATO blokuna qoşulması qərara alındı. AFR və onun ordusu - Bundesfer (alm. *Bundeswehr* - “bund” - federasiya, “wehr” - silah, müdafiə və ya müqavimət) 1955-ci ildə NATO-nun üzvü oldu [3]. Bundan sonra ABR-in Şərqi Avropada sosialist rejimlərinə münasibəti kəskinləşdi. 1955-ci 8-9 dekabr tarixində AFR-in Xarici işlər nazirliyinin katibi Valter Halşteyn (1901-1982, - alman siyasətçisi, dövlət xadimi və hüquqşünas, 1958-1967-ci illərdə Avropa birliyinin icra hakimiyyəti olan Avropa Komissiyasının 1-ci sədri olmuşdu) AFR səfirlərinin Bonnda keçirilən iclasında Almaniya Demokratik Respublikasının - ADR təcrid olunmasını nəzərdə tutan doktrina elan etdi (Halşteyn doktrinası – alm. *Hallstein-Doktrin*). 1957-ci ildə isə AFR Saar vilayətini Almaniya birləşdirdi. Sözügedən dövrdə NATO Avropada baş verən proseslərə müvafiq reaksiya verir və adekvat tədbirlər görürdü. Məsələn, 1956-cı ildə İtaliyada kommunistlərin diskreditasiyası və hakimiyyət orqanlarından sıxışdırılması (ital. *Operazione Gladio* – “Qılınç əməliyyatı”).

XX yüzilliyin 50-ci illərində Avropada integrativ proseslər sürətləndi. 1957-ci ildə “Atom enerjisi üzrə Avropa əməkdaşlığı” və Avropa İqtisadi Birliyi yaradıldı. Bu zaman SSRİ-nin nəzarəti altında olan Şərqi Avropa ölkələrində müqavimət hərəkatı güclənməyə başladı. Əvvəlcə 1953-cü ilin yazında Bolqarıstanın Plovdiv şəhərində kommunist hakimiyyətinə qarşı çıxışlar baş verdi. 1953-cü il iyunun 17-də ADR-in Şərqi Berlində kommunist hökumətinə qarşı başlanmış üsyan bütün Şərqi Almaniyanı bürüdü. 1956-cı il 28-30 iyun tarixində isə Polşanın Poznan şəhərində stalinizm rejiminə qarşı izdihamlı çıxışlar oldu. Həmin il 19-24 oktyabr tarixində “Qomulkov istiləşməsi” adlanan hadisələr nəticəsində Polşa hakimiyyətində dəyişikliklər baş verdi və hakimiyyətə gələn Vladislav Qomulko (1905-1982,-1956-1970-ci illərdə PBFP MK-nın I Katibi) ölkədə destalinizasiya və liberallaşdırma tədbirləri həyata keçirildi. 1956-cı il 23 oktyabr – 11 noyabr tarixində Macarıstanda kommunist hökumətinə qarşı üsyan baş verdi. 1955-ci ildə Albaniya ilə SSRİ arasında münasibətlər pisləşdi.

XX yüzilliyin 50-ci illərində ABŞ və Qərbi Avropa dövlətləri Şərq ölkələrinin ictimai-siyasi və mədəni həyatına da təsiri özünü büruzə verirdi. 1953-cü il avqust ayının 19-da ABŞ MKİ-nin gördüyü kəşfiyyat tədbirləri nəticəsində 1951-1953-cü illərdə İranın Baş naziri olmuş Məhəmməd Mossadik (1882-1967) neft sənayesinin milliləşdirilməsinə, bununla da İranda ABŞ-a və B.Britaniyaya məxsus

konsessiyaların ləğv edilməsinə görə devrildi (“Ayaks” əməliyyatı). Onun yerini isə general Fəzlullah Zahidi (1897-1963, - 1953-1955-ci illərdə İrənin Baş naziri) tutdu [4].

1955-ci il fevral ayının 24-də Böyük Britaniyanın, ABŞ-ın və Türkiyənin təşəbbüsü ilə Yaxın və Orta Şərqdə CENTO (ing. *The Central Treaty Organization*, digər adı *The Baghdad Pact*, türk. *Merkezi Antlaşma Təşkilatı, Bağdat Paktı*) kimi tanınan hərbi-siyasi qruplaşma yaradıldı. 1979-cu il 26 sentyabr tarixinədək fəaliyyət göstərən Bağdad paktında İrən, İrak, Pakistan, Türkiyə və Böyük Britaniya təmsil olunurdular.

XX əsrin 50-ci illərində Qərbi Avropa ölkələrinin və ABŞ-ın təsiri altında baş vermiş mühüm hadisələrdən biri də “Süveyş böhranı” (Süveyş müharibəsi, Sinay müharibəsi, yaxud İkinci Ərəb-İsrail müharibəsi. Münaqişə həm də “Kadeş” əməliyyatı, yaxud “Üçlü təcavüz” kimi məşhur idi) idi. 1956-cı ilin oktyabr ayından 1957-ci ilin mart ayınadək davam etmiş münaqişə nəticəsində Misirin Baş naziri Abdül Nasir Süveyş kanalı üzərində Misir dövlətinin administrativ statusunu təsdiq etdi.

1958-ci il iyul ayının 14-də Əbdül Kərim Qasımın (1914-1963, 1958-1963-cü illərdə İraqın Baş naziri və Hərbi naziri) rəhbərliyi altında baş vermiş üsyan və dövlət çevrilişi nəticəsində 1932-ci ildən İraqda mövcud olan Haşimilərin (1932-1958) monarxiya rejimi devrildi və kral II Seyfəl (1935-1958, 1939-1958-ci illərdə İraq kralı) ailəsi və əyalı ilə birlikdə qətlə yetirildi.

XX əsrin 50-ci illərində bəşəriyyətin həyatına neqativ təsir göstərmiş hadisələrdən biri də 1957-1958-ci illərdə “Asiya qripi” (H2N2) adı almış pandemiya olmuşdu. Bu xəstəliyə yoluxan şəxslər 2-3 gün ərzində tələf olurdu. Öskürək, qızdırma, baş və əzələ ağrıları ilə müşayiət olunan dəhşətli xəstəlik çox ağır pnevmoniya yaradır və ölümlə nəticələnirdi. “Asiya qripi” də COVID-19 kimi Çin ərazisində - Huyçjou əyalətində 1957-ci ilin fevralında meydana gəlmiş və sürətlə bütün Uzaq Şərqi yayılmışdı. 1 il ərzində dünyada 2 milyon insan “Asiya qripindən” dünyasını dəyişmişdi.

XX yüzilliyin önəmli hadisələrindən biri də 1957-ci ildə Nüvə enerjisi üzrə beynəlxalq agentliyin (ing. *International Atomic Energy Agency* - IAEA) yaradılmasıdır. Agentliyin mənzil-qərargahı Avstriyanın paytaxtı Vyana şəhərində yerləşir. Hazırda 173 dünya dövlətinin təmsil olunduğu IAEA-ya Argentinəli diplomat Rafael Mariano Qrossi rəhbərlik edir.

XX yüzilin 50-ci illərində Avropada baş vermiş mütərəqqi hadisələrdən biri də Fransada Beşinci Fransa Respublikasının (fra. *la Cinquième République*) yaradılması oldu. Beşinci Respublikanın əsasını Əlcəzair müharibəsi (fra. *Guerre d'Algérie* - 1954-1962-ci illərdə Fransanın Əlcəzairdəki müstəmləkəçi hökuməti ilə ölkənin müstəqilliyini tələb edən qüvvələr arasında mübarizə. 1962-ci il mart ayının 18-də Fransa ilə Əlcəzair arasında bağlanmış Evian müqaviləsinə əsasən başa çatmışdı və 1962-ci il 5 iyul tarixində Əlcəzair müstəqillik qazanmışdı) dalğasında hakimiyyətə gələn prezident Şarl de Qol (1890-1970, - 1944, 3 iyun - 1946, 28 aprel tarixində Fransa Respublikasının Müvəqqəti hökumətinin sədri, 1958, 1 iyun – 1959, 8 yanvar tarixində IV Fransa Respublikasının Baş naziri) qoymuşdu. Dördüncü Respublikadan (1946, 13 oktyabr – 1958, 4 oktyabr) fərqli olaraq Beşinci Respublikada 1958-ci il 4 oktyabr tarixində keçirilmiş referendum nəticəsində prezident səlahiyyətləri xeyli artırıldı (1962-2000-ci illərdə ümumxalq səsverməsi nəticəsində 7 il, 2000-ci ildən isə 5 il seçilir). 1958-ci ilin dekabrında keçirilən prezident seçkilərində isə Şarl de Qoll Fransa prezidenti (1959, 8 yanvar - 1969, 28 aprel tarixində Beşinci Fransada Respublikasının 1-ci prezidenti) seçildi.

XX əsrin 50-ci illərində baş vermiş mühüm hadisələrdən biri də 1950-1953-cü illərdə baş vermiş Koreya müharibəsidir. Koreya müharibəsi KXDR və Koreya Respublikası arasında başlansa da qısa müddət ərzində çox sayda dünya ölkələrini (KXDR tərəfdən – Çin, SSRİ, Bolqarıstan, Çexoslovakiya, ADR, Macarıstan, Polşa, Monqolustan, Rumıniya, Koreya Respublikası tərəfdən – ABŞ, B.Britanita, Avstraliya, Kanada, CAİ, Türkiyə, Filippin, Tailand, Efiopiya, Yunanıstan, Kolumbiya, Lüksemburq, Fransa və Belçika) öz orbitinə cəlb etmişdi. II Dünya müharibəsi dövründə Kim İr Senin (1912-1994) rəhbərliyi altında antiyapon milli-azadlıq hərəkatı başlandı. 1945-ci il avqustun 8-də isə sovet qoşunları Koreyanın şimal hissəsinə daxil oldu. ABŞ orduları bu zaman yarımadaın cənub hissəsində yerləşdi. 1945-ci il avqust ayının 10-da ABŞ və SSRİ Koreyanı 38-ci paralel üzrə öz aralarında bölüşdürdülər. Beləliklə, yarımada iki hissəyə parçalandı. 1945-ci ilin dekabrında ABŞ-la SSRİ arasında Koreyanın müvəqqəti idarəçiliyinə dair kompromis əldə olundu.

Faktiki olaraq ölkənin şimal hissəsinə Kim İr Sen (1948-1972-ci illərdə KXDR-in Nazirlər kabinetinin sədri, 1972-1994-cü illərdə prezident, 1998-ci ildə KXDR-in əbədi prezidenti elan olunmuşdu), cənub hissəsinə isə Li Sın Man (1875-1965, - 1948-1960-cı illərdə Koreyanın 1-ci prezidenti) rəhbərlik edirdilər. Hər iki tərəfdə 1948-ci ildə yeni konstitusiya qəbul olundu. 1949-cu ildə isə həm sovet qoşunları həm də ABŞ ordusu Koreyadan çıxarıldı.

1950-ci il iyunun 25-də KXDR orduları Cənubi Koreya sərhədlərini keçərək hərbi əməliyyatlara başladılar. Beləliklə, müasir dünya tarixində “Koreya müharibəsi” (ing. *Korean War*, cən.kor. *Xanquk Çoncjen* – Koreya müharibəsi, şim. kor. *Çoquk Xebam Çoncjen* – Vətənin azadlığı müharibəsi) adlanan hərbi əməliyyatlar başlandı. 3 il davam edən müharibədə 1,3 mln koreyalı həlak oldu və yaralandı. Hər iki tərəfdən yaşayış fondunun, sənayə və nəqliyyat infrastrukturunun 80%-i məhv edildi.

1950-ci il iyunun 25-də BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasında keçirilən müşavirədə Koreyaya ordu göndərmək qərara alındı. BMT-nin 07 iyul 1950-ci il tarixdə qəbul etdiyi 84 saylı rezolyusiyaya əsasən NATO və Qərbi Avropa dövlətləri də Koreyaya qoşun göndərməyi qərara aldılar. 1951-ci ilin iyununda hər iki tərəfdən hərbi əməliyyatlarda 1 milyondan artıq hərbiçi iştirak edirdi. Müharibə başlayandan ilk dəfə olaraq 1951-ci il 8 iyul tarixində tərəflər Kesonda danışıqlar masasına oturdular. 1952-ci il noyabr ayının 4-də ABŞ-da keçirilən prezident seçkilərində qalib gəlmiş Duayt Devid Eyzenhauer (1890-1969, -1953-1961-ci illərdə ABŞ-ın 34-cü prezidenti) Koreyaya gələrək vəzifəyi yerində öyrəndi. 1953-cü il martın 5-də SSRİ rəhbəri İ.V. Stalinin vəfatından sonra ölkənin yeni rəhbərliyi Koreyada müharibənin dayandırılmasına qərar verdi. 1953-cü il 20 aprel tarixində əsirlərin dəyişdirilməsinə başlandı. BMT-də Hindistanın təklifindən sonra 1953-cü il 27 iyul tarixində atəşkəs haqqında müqavilə imzalandı. Lakin Cənubi Koreya tərəfi müqaviləni imzalamıqdan imtina etdi. Onun əvəzinə sənədi ABŞ generalı Mark Ueyn Klark (1896-1984) imzaladı. Müharibə nəticəsində Koreya qəti olaraq 38 paralel üzrə iki hissəyə parçalandı. Keson rayonu KXDR-ə verilsə də 38-ci paraleldən şimal-qərbdə 3900 km² ərazisini itirdi. Tərəflər arasındakı sərhəd boyu 4 km enində və 241 km uzunluğunda demilitarizasiya zonası yaradıldı.

1954-cü il aprel ayının 26-dan iyul ayının 21-nədək Cenevrədə SSRİ, ABŞ, ÇXR, B.Britaniya və Fransa nümayəndə heyətlərinin iştirakı ilə Koreya və Hind-Çin məsələsinə həsr olunmuş beynəlxalq konfrans keçirildi. Koreyanın vahid dövlətdə birləşdirilməsi haqqında məsələ nəticəsiz qaldı. 1958-ci ilin yanvar ayında ABŞ Cənubi Koreya ərazisində atom silahı yerləşdirdi. 2006-cı ildən başlayaraq KXDR-də ayrı-ayrı illərdə 6 dəfə nüvə silahının sınağı keçirilmişdir. Hazırda KXDR-ə rəhbərlik edən Kim Çen İn (1982, 2011-c ildən KXDR-in dövlət başçısı) isə 2015-ci il 10 dekabr tarixində bəyan etdi ki, onun ölkəsi hidrogen bombasına da sahibdir. Beləliklə, bugünədək Koreya Respublikası ilə KXDR arasında hərbi-siyasi konfrontasiya hökm sürür. Göründüyü kimi XX əsrin 50-ci illərində baş vermiş və dünyanın ictimai-siyasi simasını əssli şəkildə dəyişmiş hadisələrin əks-sədası bu gün də qlobal siyasətin məzmununda səs-küy və qalmaqla yaratmaqda davam edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Дегтярев К., Колпакиди А. Внешняя разведка СССР. - М.: Яуза Эксмо, 2009. - С. 121, 155-156, 196-201. - 736 с.
2. Саммерс Э. «Империя» ФБР: миф, тайны, легенды / Пер. с английского И.С. Соколова. Смоленск: Русич, 2001. - 512 с. Серия: Тайны XX века. - С. 223
3. Власов Н.А. Отказ от призывной системы комплектования бундесвера: причины и последствия. // Военно-исторический журнал. - 2020. - № 6. - С.67-71
4. Ends of British Imperialism:The Scramble for Empire, Suez, and Decolonization.- I.B.Tauris, 2007.- P. 775 of 1082

UOT 330.34; 330.35

Heydər Əliyev müstəqilliyin və milli inkişaf modelinin müəllifidir

*Mehriban Allahverən qızı Kərimova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
mehriban.karimova@mdu.edu.az*

Yer üzündə elə bir ölkəni və milləti misal çəkib göstərə bilmərik ki, onun tarixinin ən mürəkəb mərhələsində dövlətçilik ənənələrinin formalaşmasında milli lideri olmamış olsun. Bu cür liderlərin həyat və yaradıcılıqları ilə tanış olarkən, onların mənsub olduqları dövlətin və xalqların dövlətçilik ənənələri, tarixləri, inkişaf səviyyələri barədə bizdə bir təəssürat yaranır. Bu dahi şəxsiyyətlər özlərinin yüksək mənəvi dünyaları ilə, bəşəri və ümummilliyət mənafələrinə qəlbən bağlılıqları ilə milyonlarla insanın ürəklərində özləri üçün möhtəşəm və əbədi bir abidə ucaldırlar. Belə seçilmiş şəxsiyyətlərdən bizim ölkəmiz üçün tanrının bizə bəxş etdiyi insan dahi ulu ön-dərimiz Heydər Əliyev idi. Tariximizin XX əsrinin ən parlaq siması, böyük şəxsiyyət H.Əliyevin siyasi prioriteti Azərbaycan xalqının unikal idarəçilik məktəbinin, dövlətçilik təfəkkürünün, müasir ictimai-siyasi və fəlsəfi fikrin davamlı keyfiyyətlərinin canlı nümunəsidir. Biz bu şəxsiyyəti öyrəndikcə müstəqil dövlətimizin bu gününü, tarixi keçmişini, eyni zamanda həyata keçirilən qu-ruculuq prosesini də öyrənirik.

Bu baxımdan Ulu Öndərin rəhbərlik etdiyi Azərbaycan birmənalı olaraq qaşısına daima irəliləməyi məqsəd qoyan, sosial, iqtisadi, mədəni və humanitar sahələrdə inkişafa can atan, hər zaman şəxsiyyət və insan amilini uca tutan ölkələrdən sayılır. Müdrik və uzaqgörən H.Əliyevin idarəçiliyi səbəbindən müstəqil respublikamız xarici siyasətində də sabitlik mərkəzi və etibarlı tərəfdaşlıq mövqeyindən çıxış edən, iqtisadi və sosial rifahın durmadan yüksəldilməsi yolunda qətiyyətlə irəliləyən, “dövlət-vətəndaş” birliliyinə çevrilən bir ölkədir. Baş verən hadisələrə nəzər yetirib görürük ki, Azərbaycanın müstəqilliyə getdiyi yol 1969-cu ildən başlayıb və ikinci dəfə H.Əliyevin yenidən ölkəmizə rəhbərlik etdiyi dövrdə məqsədyönlü apardığı siyasətlə başa çatıb. Yetərincə fərqli olan zaman və ictimai-iqtisadi informasiya baxımından hər iki tarixi dövrün əsas bənzər cəhətləri Ulu Öndərin ölkəmizə yüksək uğurlar gətirən fədakarlığına xidməti olmuşdur. Dünya liderləri Heydər Əliyevi beynəlxalq müstəvidə dünya miqyaslı zəmanəni qabaqlayan dövlət xadimi hesab edirlər.

Özünəməxsus cəhətləri və idarəçilik sahəsində fərqli fəlsəfəsi ilə zəngin olan Ümummilliyət Lider keçmiş Sovet Azərbaycanına rəhbərlik etdiyi dövrlərdə ölkəni dinamik inkişaf yolunda irəliləməsi ilə bərabər, milli müstəqilliyimizi əldə etməyə yönəlmiş etibarlı amillərlə zəngin olub. Özünəməxsus və milli özünəqaydı elə bu dövrlərdən başlayan, parlaq səhifələrin və ideyaların müəllifi olan H.Əliyev ölkəmizin həyatını tamamilən müasirləşdirib. Siyasi müstəqilliyin və iqtisadi asılılığın aradan qaldırılmasını vacib amil hesab etdiyi üçün ilk öncə ölkənin iqtisadi gücünün mühüm hissəsinin ittifaqın şəbəkəsindən ayıraraq müstəqilləşdirilməsi, sənaye potensialından isti-fadənin daha da gücləndirilməsi, təhsilin yeni mütərəqqi inkişaf mərhələsinə keçməsinin əsasını qoyulması, milli kadr və nadir ixtisaslar üzrə mütəxəssis kadr potensialının yetişdirilməsində uğurlu nailiyyətlərə imza atıb. İradəsi və təşəbbüskarlığı ilə H.Əliyev həmin illərdə keçmiş SSRİ-nin bir çox strateji əhəmiyyət daşıyan müəssisələrini Azərbaycanda qurdu və elə o andan da ölkəmizin müstəqilliyinin gələcək iqtisadi əsasını formalaşdırmışdı. Bu istiqamətdə qətiyyətli mövqe tutduğu üçün, keçmiş İttifaq rəhbərliyinə qarşı prinsipial mövqedən israrlı tələblərlə çıxışlar edib.

İqtisadi inkişafda neft sənayesinin rolunun vacib olduğunu hesaba alan Ulu Öndər 70-c illərdə bu sahənin daha da dinamik inkişaf etdirilməsini, həmçinin neft-kimya sənayesinin də tamamilən modernləşdirilməsini həyata keçirib. Elə bu vaxtdan da neft sənayemizin inkişafında yeni bir mərhələ başlayıb. Milli sərvətimiz olan zəngin neftimiz xalqımızın rifahının yaxşılaşdırılmasına xidmət etməklə prosesin əsasını qoyub və yeni neft strategiyasının yol xəritəsinə çevrilib. Tarixi uzaqgörənliyi, dönməz əqidəsi və müdrik siyasət yürütməsi ilə H.Əliyev indiki müasir Azərbaycan dövlətinin qurulmasını, müstəqillik arzusunun reallaşmasını, dövlətçilik ideyalarının gerçəkləşməsini əldə edib. XX əsrdə müdrik xalqımızın dünya siyasi arenasına bəxş etdiyi H.Əliyev nadir şəxsiyyət

kimi liderlik səviyyəsinə qədər ucalmış və bu gün də müstəqil ölkəmizin banisi kimi daima hörmət və ehtiramla xatırlanır.

Xalqın mənafeyinə uyğun dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsini sərbəst bazar rəqabəti prinsiplərinə istinad edərək, xüsusi mülkiyyətin bərpa olunmasına, milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadi sistemində inteqrasiya etməsinə, həyat tərzimizdə və əhalinin şüurunda dəyişiklərin baş verməsi ilə bir ictimai-iqtisadi formasiyadan digərinə – azad bazar iqtisadiyyatına optimal keçid modelini irəli sürməklə, onun həyata keçirilməsinə nail oldu. Həyata keçirilmiş struktur islahatlar nəticəsində iqtisadiyyatımızın bütün istiqamətlərinin sürətli inkişafına, həmçinin xarici və yerli investisiyaların, müasir tələblərə cavab verən texnologiyaların, yüksək səviyyədə idarəetmə təcrübəsinin toplanmasına, rəqabətə davamlı məhsulların istehsalına şərait yaradan yeni müəssisələrin yaradılmasına, infrastrukturun yenilənməsinə və sonda yeni iş yerlərinin yaradılmasına səbəb oldu. Bu qeyd etdiklərimizə Ulu Öndərin rəhbərliyi və təşəbbüsü ilə nail olunmuşdur.

Nəticədə ölkəmizin iqtisadiyyatının yeni mərhələsi hesab olunan özəl sektorun sosial-iqtisadi inkişafda rolunun keyfiyyət baxımından əsas təminatçısı kimi dəyərləndirməklə güclü bir sahibkar ordusunun formalaşmasına, yeni cəmiyyətdəki mövqelərinin gücləndirilməsinə təkan verilib. Investisiyaların ölkəyə axınını təmin etmək üçün münbit bir şərait yaratmaq, istər daxili, istərsə də xarici investorların stimullaşdırılmasına səbəb olacaq səmərəli metodları tətbiq etməklə, xarici sərmayəçilərin əsas istiqamətini qeyri-neft sahəsinə yönəltməklə, regionların inkişafını və işgüzar fəallıqlarını artırmaq üçün kompleks tədbirlər işləməklə, həyata keçirilməklə məqsədə nail olunub. Ümumiyyətlə, H.Əliyev müstəqilliyimizin uğurlu olması üçün əsasən iqtisadiyyatın bütün sahələrində islahatların aparılmasını və onların davamlı inkişafı üçün möhkəm iqtisadi bazanın formalaşmasını vacib hesab edib, önə çəkib və uğurlu alınıb. Aparılan əsaslı islahatların, möhkəm qanunvericilik bazasının formalaşmasının nəticəsidir ki, bu gün dövlətimizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası sürətlənib.

Fədakarlığı, vətən sevgisi ilə fərqlənən dahi şəxsiyyət H.Əliyev respublikamızın uğurlu və davamlı inkişafı üçün çox böyük işlər görüb. Ən gözəl nümunə isə özündən sonra Azərbaycanın davamlı inkişafını uğurla, layiqincə təmsil edən, xalqın alternativli olmayan liderinə çevrilən İlham Əliyevi yetişdirməsidir. Düşünmədən deyə bilərik ki, İ.Əliyev Ulu Öndərin apardığı daxili və xarici siyasətinin davamçısıdır. Siyasətin təməlinə isə dövlətimizin günü-gündən güclənməsi, əldə edilmiş müstəqilliyin əbədi olması, iqtisadiyyatın bütün istiqamətləri üzrə davamlı inkişafı, həmçinin Azərbaycan xalqının maddi rifah halının daha da yaxşılaşdırılması dayanıb və etibar edilib.

Hələ keçmiş sovet vaxtlarında H.Əliyev Azərbaycanın bölgələrini qarış-qarış gəzib regionların inkişafı ilə, orada yaşayan əhalinin həyat tərzilə yaxından maraqlanırdı və bu siyasəti davamlı olaraq həyata keçirirdi. Bununla o, adət-ənənələri, milli keyfiyyətləri və mənəvi dəyərləri ümumiləşdirib ideologiyanın təməlini qurdu. Məqsəd isə ondan ibarət oldu ki, bu müstəqilliyimizin gələcəyi regionların iqtisadi və sosial inkişafından asılı olması idi. 2003-cü ildən etibarən Prezident İ.Əliyevin apardığı siyasətin uğurlu nəticəsi elə inkişafın regionlar üzrə tarazlı şəkildə aparılması, istehsal sahələrinin rentabelliyyətinin bütün regionları əhatə etməsi, yerli ehtiyatlardan istifadənin səmərəliliyyətinin maksimum artırılması, onların infrastrukturunun yenidən qurulması ilə başlamışdı. Buna əyani misal olaraq, 2004-cü ildən başlayan regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarını göstərə bilərik. 2004-2018-ci illərdə reallaşdırılan bu Proqramın müsbət nəticələrinə əsaslanaraq 2019-cu il 29 yanvar tarixli Prezident İ.Əliyevin təsdiq etdiyi “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” gələcək illərdə də regionların davamlı, tarazlı və dinamik inkişafında yeni bir mərhələ hesab olunacaq.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Elektron külliyyat, <http://heydaraliyev.rreslib.az>
2. <http://yeniazerbaycan.com>

UDC 7.067:316.37

The epoch of Heydar Aliyev is an epic of eternity written in golden letters in our history

*Matanat Mahammad gizi Ismayilova
Mingachevir State University
matanat.ismayilova1@mdu.edu.az*

“I have always been proud and I am still proud to be Azerbaijani!”

Heydar Aliyev

When we look at the activities and life of this genius, we see that Heydar Aliyev realized what many politicians could not do. His ability to respond to the most pressing challenges of the modern world has always taken its rightful place among prominent politicians of the XX and XXI centuries. Heydar Aliyev, one of the rare statesmen of our people, has always thought of his people and homeland throughout his life. His heart beats for the strengthening of Azerbaijan's independence and the happiness of its people. As a head of state, the great leader made unprecedented sacrifices to save Azerbaijan in the most difficult and sad moments (situations) and managed to save his country from troubles.

Heydar Aliyev's greatest goal was to develop and glorify Azerbaijan, to reveal the inexhaustible potential of the people. This genius of human thought was as rich as inexhaustible energy. The advantage that distinguished Heydar Aliyev from thousands and millions was that he could see the points necessary for the development of the country, set specific goals and mobilize people for these goals, effectively direct their forces.

Throughout his career, national leader Heydar Aliyev paid special attention to the development of science, education and culture. This was not accidental. Because this genius person knew well that the only way for the progress of Azerbaijan is in the higher education and enlightenment of the people, in the importance of fundamental and humanitarian sciences.

That is why, under the leadership of our national leader, the strengthening of the economic base of our republic was carried out in parallel with the improvement of the living standards of the population, the development of science and education. During the leadership of Heydar Aliyev, the years entered the history of Azerbaijan as a period of progress of science, education and culture. Hundreds of schools, cinemas, clubs, houses of culture, libraries and kindergartens have been built not only in our capital, but also in the outskirts of the country. Unprecedented success has been achieved in all areas of culture. Thanks to this care, several prominent composers, painters, poets, writers and sculptors grew up. It has become a tradition to give them honorary titles and to celebrate their anniversaries in Baku and Moscow.

During the first period of Heydar Aliyev's rule, Baku underwent the greatest landscaping works, a number of architectural ensembles, administrative centers, palaces, publishing houses, educational buildings, complexes and complexes of modern Azerbaijani architecture. -Several other buildings have been commissioned. Thanks to the initiative of Heydar Aliyev, many architectural monuments have been restored. He knew very well that the transformation of great personalities, who have left their mark on the history of the Azerbaijani people, in the history of spiritual culture, will have a very positive impact on the national existence of the people, the strengthening of national feelings. Thanks to Heydar Aliyev's deep respect for our culture and history, magnificent statues of great people, the bearers of the national identity of our people, were erected in the most prominent places of Baku, and house-museums were created for each of the great historical figures.

December 12 is the day of the physical farewell of the founder of our modern statehood, our national leader Heydar Aliyev. Despite the fact that many years have passed since his physical absence, the people of Azerbaijan never forget their savior, always remember him with respect. Not only on December 12, but also in ordinary times, people go to the Alley of Honors to visit his grave and bow to his spirit. When we think about the eternal life of the Great Leader, we come to the

conclusion that the leaders who dedicated their lives to their people and rendered unparalleled services to their nation and state can never be forgotten.

When talking about the great services of Heydar Aliyev to the people of Azerbaijan, it is important to first look at the years 1969-1982, when he led our republic during the Soviet era. State and art figures, businessmen and intellectuals who lived in those years always said in their memories of our great leader that they were proud to be a contemporary of such a prominent figure and noted that his leadership in Azerbaijan was a turning point in the history of our country. Until then, the republic called Azerbaijan was not well known not only in the world, but also in the union. However, our republic is distinguished in the union by its rich surface and underground resources. But the name of our republic was mentioned as one of the remote national provinces. It was at the July 1969 plenum that a period of rapid development began in the history of Azerbaijan with the appointment of Heydar Aliyev as head of the republic. In a short period of time, on his initiative, important industrial enterprises were built in the cities of Azerbaijan, and decisive reforms were carried out in the fields of economy, science and education.

The second period of the rule of Heydar Aliyev, the savior of the Azerbaijani people, coincides with the very difficult and complicated years of our independence. The 1990s entered the history of Azerbaijan as a period of severe tragedies. At that time, when the Soviet Union collapsed, Azerbaijan was the only country among the 15 union states that occupied 20 percent of its territory, killed more than 20,000 people, and more than 1 million of our compatriots became refugees and internally displaced persons. Thanks to the brutality of the Soviet regime, after the January 20 massacres in Azerbaijan, Heydar Aliyev returned to his native Nakhchivan, where he began to lead the Supreme Assembly by the will of the people. Thanks to his determination and self-sacrifice, there were no deaths in this land, and people united around the wise leader and found salvation in his image.

On November 17, 1990, during the first session of the Supreme Assembly of the Nakhchivan Autonomous Republic, our tricolor flag was hoisted on the building for the first time on the initiative of Heydar Aliyev. This event is the brightest page in the history of our struggle for independence, and thus began the period of development of the ideology of national Azerbaijanism. Expressing his devotion to our flag and moral values, Heydar Aliyev risked his physical existence to serve his nation above all else, and did not shy away from any difficulties or prohibitions along the way. Only leaders with endless loyalty and love for their people and nation were able to take such decisive steps.

In order to preserve the statehood in Azerbaijan, which has embarked on a new path of independence, it was very important to bring an experienced, determined political leader to the country's leadership, and our people rightly appealed to his eldest son. Expressing the wishes of millions of people, Heydar Aliyev came to Baku in 1993, and a completely different, decisive period of his political power in Azerbaijan began. These years were such a difficult period that anarchy and chaos were taking place in the country, and our border areas were being occupied by the aggressor Armenia. Leading a country with a shattered economy and failing to build an army required a great deal of responsibility. It was Heydar Aliyev who could and did cope with such a responsibility.

From day one, the wise leader relied on the people, and the people supported him and showed solidarity around him. Heydar Aliyev addressed the youth of Azerbaijan, explaining that our country is in danger and said that the nation and the state trust the youth. Encouraged by this call, hundreds and thousands of our young men took up arms and went to war. Everyone already knew that the leadership of the state was in safe hands and the army was led by a wise commander. In those years, one of the most experienced judges in the military judiciary said that Heydar Aliyev's short-lived reforms in army building prevented mass crimes, especially serious crimes such as desertion.

It was at the initiative of the President that the Milli Majlis passed several amnesty acts and thousands of young people were released from prisons. Later, many of them washed their sins with their blood and took part in the battles to protect our homeland from the enemy. This is an example of leadership of the people, the experience of devotion, forgiveness and trust in the values of humanism.

Among the very important reforms implemented by the Great Leader during independence, it is important to note the work done to build the army. The author of the first successful operation of the Azerbaijani Army on the front in the winter of 1994 was the Great Leader. The commander, who went to the military units and training grounds on the front line, met with soldiers and officers and encouraged them to fight for a sacred cause - the protection of the territorial integrity of young independent Azerbaijan. Most of the leading commanders in those battles were students of the Heydar Aliyev School - the Military Lyceum named after J. Nakhchivanski. Addressing the officers and cadets sitting in the hall at one of the anniversary ceremonies of this educational institution, the genius leader did not accidentally say: "Looking at you, I am infinitely proud that I created such a school in Azerbaijan and its students are as dear to me as my own children."

Our historic victory in the battles of April 2016 is considered a successful continuation of Heydar Aliyev's strategy in army building. Take, for example, Jojug Marjanli. The return of the people to this country after 24 years is a celebration of the political course of our National Leader, because this village was liberated in 1994 in the first successful military operation under the command of Heydar Aliyev. But it was dangerous to live in this village because of the control of several heights by Armenian military units. Finally, as a result of several days of fighting in early April last year, those positions also fell into the hands of our army. Everyone living here now sees a worthy successor of the Great Leader in the person of President Ilham Aliyev and strongly supports his policy.

It is no coincidence that in the last days of his life, on October 1, 2003, our great leader addressed the people of Azerbaijan, referring to Ilham Aliyev: "I believe in him as much as I do and have high hopes for the future. and with his support, Ilham Aliyev will be able to complete it. " In the presidential elections held in our country that year, our people unequivocally voted for the life and political school of our national leader, and Ilham Aliyev was unanimously elected head of state. The last 14 years have not been a long time, but during this period, great work has been done for the future of the people, the nation, the foundations of independence have been strengthened in Azerbaijan and long-term political stability and sustainable economic development have been ensured. The economic success of the state also laid the foundation for the development of army building. One of the main directions of the political course of the President of Azerbaijan is to increase the military power of the army. As a result of purposeful state policy, our army is the most powerful army in the region and is fully capable of fulfilling its historic task - the territorial integrity of our lands.

Today, our people, demonstrating close unity around the President of Azerbaijan, are convinced that the development of our independent state, founded by our great leader Heydar Aliyev, is in safe hands.

References

1. Əliyev, Heydər. Müstəqillik yolu: seçilmiş fikirlər / H.Əliyev; red. Ə.Həsənov. Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 1997, 136 s.
2. Əliyev, Heydər. Şəxsi mövqe / H. Ə. Əliyev; tərt. N. İbrahimov. Bakı: Azərbaycan, 1994. - 27 s.
3. Heydər Əliyev və ordu quruculuğu: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müraciətlər: iyun, 1993 - iyun, 2003 / red. X.Vəliyev; bur. məsul Ə.Təhməzov. Bakı: Adiloğlu, 2006, 480 s.
4. Andriyanov, Viktor Ivanovich. Geidar Aliev / V.Andriyanov, G. Miralamov. M.: Molodaya Gvardia, 2005, 396 p.
5. Al-Falah, Adil Abdullah. Heydar Aliyev and national-spiritual values / A.A.Al-Falah; scientific editor A.Pashazadeh; reviewers: V.Mammadaliyev, F.Gasimzadeh . Baku: Gismet, 2007, 108 p.

*Təranə Allahverdi qızı Səfərova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
tarana.safarova@mdu.edu.az*

Ölkəmizin milli dövlətçilik ənənələrinin qurulmasında və inkişafında misilsiz xidmətləri olan dahi rəhbər Heydər Əliyevin həyatı və siyasi fəaliyyəti ən yeni tariximizdə müstəsna yer tutur. Yüksək insani keyfiyyətlərinə, mükəmməl dövləti idarəetmə bacarığına, xalqa xidmət mədəniyyətinə görə Heydər Əliyev dünyada nadir tarixi şəxsiyyətlər sırasındadır. Bu gün müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaşaması, qüdrətli ölkə kimi təşəkkülü üçün Ümummilli lider Heydər Əliyevə minnətdarıq. Bunu demək yerinə düşər ki, hər bir vətəndaşımızın qəlbində əbədiyaşarlıq zirvəsini fəth etmiş Heydər Əliyev əmanət olaraq xalqımıza zəngin maddi və mənəvi dəyərlər, alternativsiz dövlətçilik konsepsiyası, siyasi və iqtisadi cəhətdən etibarlı dayaqqlar üzərində olan güclü Azərbaycanı qoydu.

Ulu öndər Heydər Əliyev 1969-cu il iyulun 14-dən 1982-ci il noyabrın 22-də SovİKP Siyasi Büronun üzvü, həmin ayın 24-də SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini seçilənə qədər, Azərbaycan SSR-ə rəhbərlik etmişdir. Məhz Heydər Əliyevin fədakar əməyinin, səmərəli işgüzarlığının, uzaqgörən rəhbərlik və təşkilatçılıq istedadının sayəsində Azərbaycan bu illər ərzində sürətlə və hərtərəfli inkişaf edərək, keçmiş İttifaqın öncül respublikalarından birinə çevrilmişdir. 1969-1982-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrində istehsalın sürətlə artması nəticəsində iqtisadi və sosial inkişafın ümumiləşdirici göstəricisi olan milli gəlir 2,5 dəfə artdı. Respublikamızda bütün sahələrin – sənayenin, elmin, təhsilin, səhiyyənin sıçrayışlı inkişafı, elm tutumlu istehsal sahələrinin yaradılması məhz Heydər Əliyevin səyləri və məqsədyönlü fəaliyyəti ilə təmin olunmuş, intellektual, elmi-texniki və iqtisadi potensialı ciddi dərəcədə yüksəlmişdi. 60-cı illərə qədər sənaye malları asılılığı ilə üzləşən Azərbaycan artıq 70-ci illərdə dünyanın 65 ölkəsinə 350 adda müxtəlif növ məhsul ixrac edən ölkəyə çevrilmişdi. Azərbaycan həmin illərdə neft, qaz avadanlıqları istehsalına görə dünyada ABŞ-dan sonra ikinci ən güclü ölkə idi. Bir sözlə Ümummilli Lider sözün əsl mənasında Ən Böyük Azərbaycanlı idi. Ölkənin, xalqın, Azərbaycan tarixinin, onun dövlətçiliyinin böyük təəssübkeşi olan Heydər Əliyev XX yüzilliyin sonunda öz müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycanın xilaskarı oldu, beləcə ölkəmiz parçalanmaq, məhv olmaq təhlükəsindən yan keçdi.

Dünya şöhrətli siyasətçi və dövlət xadimi Heydər Əliyevin ölkəmizə rəhbərlik etdiyi 40 ilə yaxın bir dövr ərzindəki bənzərsiz fəaliyyəti Azərbaycanın iqtisadi, sosial və mədəni tərəqqisinə, xalqımızın firavanlığı və xoşbəxtliyi, ölkəmizin dünya birliyində özünəməxsus layiqli yer tutması uğrunda mübarizəyə həsr olunmuşdur. Ulu öndər Heydər Əliyevin yüksək peşəkarlıqla işləyib hazırladığı milli dövlətçilik strategiyasının əsas nüvəsini müstəqil Azərbaycanın iqtisadi qüdrətinin dirçəldilməsi, artırılması və möhkəmləndirilməsi təşkil edirdi. Onun ölkə iqtisadiyyatının hərtərəfli inkişafı, qloballaşan dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası sahəsində, həqiqətən, misilsiz fəaliyyəti nəticəsində ölkəmiz sürətli tərəqqi yoluna qədəm qoymuşdur. Tam qətiyyətlə və cəsarətlə demək olar ki, Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illər ölkəmizin intensiv inkişaf mərhələsini və tariximizin ən şanlı dövrünü təşkil edir. Böyük idarəçilik təcrübəsinə malik Ulu Öndər müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin milli və bəşəri normalara əsaslanan uzunmüddətli konsepsiyasını işləyib hazırlamış və onu dəqiqliklə həyata keçirmişdir. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan bu gün dünyada özünəməxsus yeri olan dövlətlərdən biridir. Xalqını sonsuz məhəbbətlə sevən bu böyük insan bütün həyatını, zəngin dövlətçilik təcrübəsini Azərbaycanın xoşbəxt gələcəyinə, onun inkişaf etmiş sivil dövlətlər səviyyəsinə yüksəlməsinə həsr edib.

Müstəqilliyin ilk illərində kaos və anarxiya məkanına çevrilən Azərbaycanın xarici əlaqələri də arzuolunmaz vəziyyətdə idi. Ümummilli Liderin xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə gəlməsindən sonra Azərbaycan da beynəlxalq müstəvidə söz və nüfuz sahibinə çevrildi, etibarlı tərəfdaş kimi tanınmağa başladı. 1991-ci ildə müstəqilliyini bərpa edərək bazar iqtisadiyyatı istiqamətində ilk addımlarını atan Azərbaycan Respublikası böyük iqtisadi və siyasi çətinliklərlə rastlaşmışdır. 1989-cu ildən başlamış geriləmə prosesi müstəqilliyin ilk üç ilində daha da dərinləşmişdir. Əgər 1989-

1991-ci illərdə ümumi daxili məhsul istehsalı hər il orta hesabla 5,7 faiz azalırdısa, sonrakı üç il ərzində azalmanın sürəti 3,8 dəfə artmışdır. 1993-cü ildə 1990-cı ilə nisbətən 2 dəfə az sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulu istehsal edilmişdir. Ölkənin belə bir çətin vəziyyətdən çıxarılmasında və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq aləmə və global iqtisadi mühitə sürətlə inteqrasiya etməsində, istərsə də ölkənin sosial-iqtisadi istiqamətlərdə ciddi uğurlar qazanmasında Ulu öndər Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə reallaşan tədbir və islahatların rolu danılmazdır. Heydər Əliyevin bir dövlət və siyasi xadim kimi ölkə, milli iqtisadiyyat, eləcə də onun ayrı-ayrı sahələri qarşısında duran problemlərə kompleks şəkildə yanaşması bu gün əldə edilən ciddi uğurların əsas təkanvericisidir. Yəni Azərbaycanın bugünkü uğurları müasir Azərbaycan dövlətinin banisi Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilərək həyata keçirilmiş islahatlarla bağlıdır. Məhz bu islahatlar hesabına Azərbaycanda bazar münasibətlərinə söykənən sosial yönümlü iqtisadiyyatın inkişafına nail olunmuş, ölkə əhalisinin həyat səviyyəsi yüksəldilmişdir. Müstəqilliyin ilk illərində baş vermiş iqtisadi tənəzzülün, vətəndaş müharibəsinin, Ermənistanın Azərbaycana qarşı işğalçılıq siyasətinin qarşısının alınması, dövlətçilik ənənələrinin və sabitliyin bərpası məqsədilə Heydər Əliyevin atdığı qətiyyətli addımlar qısa müddət ərzində hər bir vətəndaşın həyatında hiss olunmağa başlamışdır. Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunması ilə bağlı görülmüş ən əsas işlərdən biri və bu gün nəinki Azərbaycanda, eləcə də dünyada neft strategiyasının və siyasətinin formalaşdırılmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edən “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması olmuşdur. İlk dəfə 8 ölkəni əhatə edən bu müqavilə növbəti illərdə 19 ölkəni təmsil edən 41 neft şirkəti ilə daha 26 sazişin imzalanmasına yol açmışdır. Bağlanmış müqavilələr hesabına ölkənin neft sektoru sürətlə inkişaf etdirilmiş, ölkəyə daxil olan vəsaitlər hesabına qeyri-neft sektorunun inkişafına və əhalinin sosial problemlərinin həllinə nail olunmuşdur.

İqtisadi azadlıq və sosial ədalət prinsipləri əsasında torpaq üzərində yeni mülkiyyət münasibətlərini yaratmaq, bazar iqtisadiyyatını və sahibkarlıq təşəbbüsünü inkişaf etdirmək, ölkənin iqtisadi müstəqilliyinə, o cümlədən ərzaq təminatına nail olmaq və nəticə etibararı ilə Azərbaycan xalqının maddi rifahını yüksəltmək məqsədilə MDB məkanında ilk dəfə olaraq torpaq islahatı həyata keçirilmişdir.

Bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin, sahibkarlıq sinfinin formalaşdırılması məqsədilə dövlət tərəfindən zəruri addımlar atılmışdır. Sahibkarlığın, o cümlədən kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı və bu sahədə mövcud problemlərin aradan qaldırılması üçün ardıcıl dövlət proqramları qəbul edilmiş, qanunvericilik bazası yaradılmışdır. İqtisadi sferada dövlət nəzarətinin qaydaya salınması və əsassız yoxlamaların qadağan edilməsi məqsədilə ciddi tədbirlər görülmüş, bu sahədə bir-birini təkrarlayan, paralel və lüzumsuz yoxlamaların sayı azaldılmışdır.

1994-cü ildən başlayaraq iqtisadiyyatda aparılan islahatlar, qanunvericiliyin, vergi və bank sistemlərinin sürətlə dəyişən iqtisadi şəraitə uyğunlaşdırılması, bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə cavab verən yeni iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi bütün sahələrdə inkişaf mərhələsinin başlanmasına təkan vermişdir. Ulu Öndərin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi islahatlar qısa bir zamanda uğurlu nəticələr verərək iqtisadi inkişafa səbəb olmuş, ölkəmizin güdrətli iqtisadi dayaqları üçün əsaslar yaratmışdır. Bütün sahələrdə olduğu kimi, Azərbaycan iqtisadi sahədə də dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya etmiş, dövlətlərarası münasibətlərin fəal subyektinə çevrilmiş, dünya miqyasında layiqli yerini tutmuşdur.

“Əsrin müqaviləsi” üzrə müvəffəqiyyətlə həyata keçirilmiş işlərdən sonra 1997-ci ilin noyabrında “Çıraq” yatağının ilk quyusundan, sonrakı illərdə “Mərkəzi Azəri” yatağından neft, “Şahdəniz” və “Günəşli” yataqlarından qaz hasil olunmuş, Heydər Əliyev adına Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft ixrac kəməri, Bakı-Tbilisi-Ərzurum Cənubi Qafqaz qaz kəməri istismara verilmiş və ölkəmiz neftlə yanaşı, qazın da ixracatçısına çevrilmişdir. Bunlarla yanaşı, elektroenergetika sahəsinin də inkişafı ilə bağlı icra olunmuş nəhəng layihələr nəticəsində Azərbaycan nəinki öz enerji təhlükəsizliyini təmin etmiş, regionun, hətta Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsində aparıcı tərəfdaşa çevrilmişdir.

Heydər Əliyevin bir dövlət və siyasi xadim kimi ölkə, milli iqtisadiyyat, eləcə də onun ayrı-ayrı sahələri qarşısında duran problemlərə kompleks şəkildə yanaşması bu gün əldə edilən ciddi uğurların

əsas təkanvericisidir. Məhz bu yanaşmanın nəticəsidir ki, sosial-iqtisadi və siyasi istiqamətlərdə qazanılmış müvəffəqiyyətlər biri-birinə təkan verməklə, vahid bir prosesə çevrilir.

Heydər Əliyev həyatı boyu qurucusu olduğu Azərbaycanın tarixi məsuliyyətini öz çiyinlərində daşımış, onu bir dövlət, xalqımızı bir millət kimi tarixin ağır və sərt sınaqlarından çıxarmış, müasir Azərbaycanın işıqlı sabahının etibarlı bünövrəsini yaratmışdır. Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini qazandıqdan sonra ölkəmizin ictimai həyatında və dövlət quruculuğu sahəsində xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə aparılmış köklü islahatlar nəticəsində dövlətimiz beynəlxalq aləmin bərabərhüquqlu üzvünə çevrilmişdir.

Ulu Öndər Azərbaycan Respublikasının gələcək inkişafını demokratik və dünyəvi dəyərlərə söykənən sistemlər üzərində qurmuşdur. Müdrik rəhbərimiz müstəqilliyin ilk illərində respublikamızın milli iqtisadiyyatını səmərəli iqtisadi sistem əsasında, habelə xüsusi mülkiyyət, azad sahibkarlıq və sağlam rəqabət prinsipləri üzərində qərarlaşdırmaq və inkişaf etdirmək üçün strateji xəttini müəyyən etdi. Buna nail olmaq üçün isə hökumətdən ardıcıl və sistemli iqtisadi islahatlar proqramlarını işləyib hazırlamaq tələb olunurdu. İqtisadi islahat proqramlarının işlənməsi və həyata keçirilməsi prosesində nəzərə alınmalı ən vacib cəhət ondan ibarət idi ki, Azərbaycan vahid mərkəzləşdirilmiş iqtisadiyyatın tərkib hissəsi olan qapalı iqtisadi sistemdən tamamilə müstəqil və suveren dövlətin iqtisadiyyatına – milli iqtisadiyyata keçidi təmin etməli idi. Eyni zamanda, bu mərhələdə iqtisadiyyatın idarə olunması sahəsində hökm sürən inzibati-amirlik metodlarından özünü tənzimləyən sərbəst bazar münasibətlərinə keçid məsələsi həll olunmalı idi.

Heydər Əliyevin strateji inkişaf kursunun real bəhrələrini hər bir Azərbaycan vətəndaşı, o cümlədən əhalinin aztəminatlı hissəsi rifah halının günbəgün yaxşılaşmasında görür və ölkəmizin daha da inkişaf edəcəyinə qətiyyənlə şübhə etmir. Çünki bunun üçün möhkəm iqtisadi bazanı Ümummilli Liderimiz artıq yaradıb və davamlı sosial-iqtisadi inkişaf kursunun Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsi gələcəyə nikbinliklə baxmağa əsas verir. Azərbaycan xalqının dahi oğlunun pak əməlləri, müqəddəs ideyaları, arzuları və vəsiyyətləri həmişə yaşayacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. E.Axundova. Heydər Əliyev. Şəxsiyyət və zaman. Bakı, 2009
2. V.Abbasov. Liderlik fəlsəfəsi. Bakı: Təhsil, 2013
3. M.M.Mahmudov., İ.M.mahmudova. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi. Bakı-2011
4. Mahmudov M.M., Mahmudov İ.M. Region iqtisadiyyatının tənzimlənməsi. Bakı, 2001

UOT 94(479.24)

Müasir, müstəqil Azərbaycan Heydər Əliyev siyasətinin nəticəsi kimi

*Təranə Əhməd qızı Süleymanova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
tarana.suleymanova@mdu.edu.az*

Müasir Azərbaycan tarixinin həyat dövrünü Heydər Əliyevin quruculuq fəaliyyəti ilə bağlamaq olar. Ulu Öndər müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurtuluş salnaməsidir.

Hələ Heydər Əliyev 1969-cu ilin 14 iyulunda Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi seçildiyi dövrdən bəri Azərbaycanın müstəqilliyi barəsində düşünülmüşdü. Belə ki, Respublikanın bütün sahələrində böhran vəziyyətinin olduğu bir zamanda Heydər Əliyev Azərbaycanın hərtərəfli inkişafını təmin edən kompleks inkişaf proqramları hazırladı, hər cür maneələri, əngəlləri dəf edərək Azərbaycanın hərtərəfli inkişafını təmin edən çox mühüm qərarlar qəbul etməyə nail oldu və həmin qərarların yerinə yetirilməsini təmin etdi. 1970-1985-ci illər ərzində Azərbaycanda istehsal olunan 350 adda məhsul dünyanın 65 ölkəsinə ixrac olundu. Heydər Əliyev

Azərbaycanı böyük sovet məkanında ən tanınmış respublikaya çevirdi, Azərbaycanı bütün dünyada tanıtdı. Heydər Əliyevin ermənilər qarşısında keçilməz, qüdrətli sədd olduğunu bilirdilər. Heydər Əliyevi Moskvada Siyasi bürodan uzaqlaşdırdılar və Dağlıq Qarabağın tezliklə Ermənistana veriləcəyini elan etdilər. Elə həmin dövrdən xalqımızın dəhşətli günləri başladı. Çox keçmədən Ermənistanda, öz ata-baba torpaqlarında yaşayan azərbaycanlılar öz doğma yurdlarından qovuldular, Dağlıq Qarabağ erməniləri, erməni millətçiləri Azərbaycana qarşı düşmənçilik hərəkətinə başladılar. [1]

Heydər Əliyev 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə sovet qoşunlarının Bakıda törətdiyi qanlı faciə ilə əlaqədar, yanvarın 21-də Azərbaycanın Moskvadakı nümayəndəliyində bəyanatla çıxış edərək, Azərbaycan xalqına qarşı törədilmiş cinayətin təşkilatçıları və icraçılarının cəzalandırılmasını tələb etdi. O, Dağlıq Qarabağda yaranmış kəskin münaqişəli vəziyyətlə bağlı SSRİ rəhbərliyinin ikiüzlü siyasətinə etiraz əlaməti olaraq, 1991-ci ilin iyulunda Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının sıralarını tərk etdi. [2]

1993-cü ilin may-iyun aylarında Azərbaycan vətəndaş müharibəsi və müstəqilliyin itirilməsi təhlükəsi ilə üzləşdiyi dövrdə xalq dünyanın ən böyük siyasət adamını, Heydər Əliyevi hakimiyyətə gətirdi və bu da Azərbaycan tarixində yaxşıya doğru ilk dönüş nöqtəsi oldu. Xalq Heydər Əliyevin fəaliyyətinə güc-qüvvət verdi. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi ilə dövlətin ictimai-siyasi, iqtisadi-sosial, elmi-mədəni həyatında, beynəlxalq əlaqələrdə elmi əsaslara, beynəlxalq norma və prinsiplərə uyğun müstəqil dövlət quruculuğu başladı.

1994-cü il sentyabrın 20-də xarici dövlətlərin iri neft şirkətləri ilə "Əsrin müqaviləsi"ni imzalamaqla Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət olaraq öz sərvətlərinə tam sahib olduğunu dünyaya bir daha sübut etdi və Azərbaycan öz qapılarını xarici investorların üzünə açdı. Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında ilk addımlar atılmağa başladı. Bu, tarixi uğur oldu.

1994-cü ildə atəşkəsin imzalanması ilə Heydər Əliyev Azərbaycan-Ermənistan cəbhəsindəki ağır vəziyyətə son qoydu. Həyata keçirilən uğurlu iqtisadi islahatların nəticəsində 1996-cı ildə ölkə iqtisadiyyatında sabitliyə nail olundu, 1997-ci ildən sosial-iqtisadi inkişafda müsbət meyillər özünü göstərməyə başladı.

Heydər Əliyevin 1993-2003 –ci illərdə prezident olduğu dövrlərdə Qarabağ cəbhəsində 1994-cü ildən atəşkəs rejiminə nail olmaqla iqtisadi inkişafın əsas prioritetlərinin formalaşdırılmasına nail olundu. Ölkənin ictimai-siyasi həyatında sabitləşmə, demokratik prinsiplərin və təsisatların yaradılması, təkmilləşdirmə prosesi baş verdi. Müstəqil ölkənin neft strategiyasının əsası olan “Əsrin müqaviləsi” sazişi imzalandı. Ölkənin əsas regional energetik faktora transformasiyası başladı. “Böyük İpək Yolu” layihəsində fəal iştirak etməklə Azərbaycanın regional logistik mərkəz kimi rolunun dəyişməsinə nail olundu. Həyat qabiliyyətli tarazlı xarici siyasət modelinin formalaşdırılması, müasir və döyüş qabiliyyətli ordunun yaradılması və s. kimi tədbirlər həyata keçirildi. [2]

Xalqımız bu dəfə ölkənin ali rəhbərliyini əsası Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan, ciddi elmi əsaslara söykənən ölkənin sosial-iqtisadi siyasət strategiyasını onun layiqli davamçısı, siyasi varisi İlham Əliyevə etibar etdi.

Azərbaycan bütün sahələrdə uğurlu inkişaf yolunda addımlayır. Cənab İlham Heydər oğlu Əliyev 2003-cü ildə Prezident kimi ilk andiçmə mərasimində bütün dünyaya bəyan etdi: “Bizim yolumuz Heydər Əliyev yoludur! Bu yol bizi işıqlı, xoşbəxt, firavan günlərə aparacaq”. [3]

Bununla xalqımız həm özünə yeni Prezident seçdi, həm də müstəqillik tariximizdə qəti şəkildə və birdəfəlik hakimiyyəti zorakılıqla ələ keçirmək düşüncəsinə son qoyaraq bugünkü uğurlarımızın əsasını qoydu.

Bu gün Azərbaycan dünyanın sürətlə inkişaf edən ölkəsi, Cənubi Qafqazın lider dövlətidir. Ölkəmiz dünyanın kosmik araşdırmalar aparan dövlətləri sırasına qoşulub. Böyük tarixi nailiyyətlər Heydər Əliyev siyasi kursunun davamçısı böyük dövlət xadimi Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi siyasi-iqtisadi nailiyyətləri əsasında əldə olunub. Prezident İlham Əliyev Ulu öndər Heydər Əliyevin ideyalarını sürətlə dəyişən tarixi şəraitə uyğun olaraq zənginləşdirir, çevik, qətiyyətli və müdrik siyasəti ilə yurdumuzu yeni qələbələrə qovuşdurur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin qətiyyətli və məqsədyönlü fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycanın Müzəffər Ordusu 30 illik işğala 2020-ci ilin 27 sentyabrında başlanan Vətən müharibəsində 44 gün ərzində son qoyuldu. Müzəffər ordumuz 8 noyabr tarixində Azərbaycanın qədim torpağı olan Şuşa şəhərini işğaldan azad etdi və bunu görən işğalçı Ermənistan 10 noyabr tarixində (Azərbaycan, Rusiya, Ermənistan) üçtərəfli bəyanatla kapitulyasiya aktına imza atdı. Haqq-ədalət öz yerini tapdı. Düşmən torpaqlarımızdan qovuldu, məsələ hərbi yolla həll edildi, sonra siyasi yollarla qələbəmiz möhkəmləndirildi. Ali Baş Komandan Heydər Əliyevin siyasi varisi İlham Əliyev Şuşa müzəffər ordumuz tərəfindən işğaldan azad edildikdən sonra Ulu Öndərin məzarını ziyarət etmiş və bu sözləri söyləmişdir: “Mən bu gün Ulu öndər Heydər Əliyevin məzarını ziyarət etdim, onun ruhu qarşısında baş əydim. Ürəyimdə dedim, xoşbəxt adamam ki, ata vəsiyyətini yerinə yetirdim. Şuşanı azad etdik! Bu, böyük Qələbədir! Bu gün şəhidlərimizin, Ulu Öndərin ruhu şaddır! Gözün aydın olsun Azərbaycan! Gözünüz aydın olsun dünya azərbaycanlıları!”. [3]

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. <https://economy.gov.az/>
2. <https://president.az/>
3. <http://www.azerbaijan-news.az/>

UOT 338.24.01

İqtisadiyyatın optimal idarə edilməsində riyazi üsullar və kompüter texnikasının rolu

*Mürsəl Əbil oğlu Paşayev
Mingəçevir Dövlət Universiteti
mursal.pashayev@mdu.edu.az*

Elmdə iz qoymuş mütəfəkkirlərin fikrinə görə, ayrı-ayrı elmlərin riyaziyyatdan istifadə etmə dərəcəsi onun inkişaf səviyyəsini göstərir. Ümumiyyətlə, riyaziyyat insan zəkasını itiləşdirir, məntiqi və mütərəqqi mülahizə yürütmə imkanlarını artırır, yeniliyi tətbiq etməkdə insanlarda inam yaradır. İqtisad elminin də kamilləşməsi, dəqiq elmlər səviyyəsinə yüksəlməsi keyfiyyət təhlili ilə kəmiyyət təhlilinin kompleks şəkildə aparılmasını tələb edir. Bunun nəticəsində iqtisadiyyatı yersiz mübahisələrdən, yanlış qərarların qəbulundan, “fala baxma” sindromundan uzaqlaşdıraraq yüksək inkişaf səviyyəsinə qaldırmaq olar.

İqtisadi araşdırmalarda riyazi üsulların tətbiqi təcrübəsinin əhəmiyyətli inkişaf yolu vardır. Bu proses riyazi mülahizələrin və riyazi təhlilin yaranması dövründən başlanmışdır. Bu istiqamətdə yerinə yetirilmiş ilk araşdırmalar Fransua Kenenin adı ilə bağlıdır. O, 1758-ci ildə çap olunan “İqtisadi cədvəl” adlı əsərində milli iqtisadiyyatı kəmiyyətə qiymətləndirməyə çalışmışdır. Tanınmış alman alimi Fridrix Hegel riyaziyyatı dərinlən mənimsədiyi üçün elmi araşdırmalarında bu elmdən müvəffəqiyyətlə istifadə etmişdir.

İqtisadi araşdırmalarda riyazi üsul və modellərin sistemli tətbiqi kifayət qədər uzun bir dövrü əhatə edir. Görkəmli riyaziyyatçı Pareto əhali gəlirlərinin bölüşdürülməsinin hiperbola əyrisi (“Pareto əyrisi”) formasında olması ideyasını irəli sürmüş və onun hesablanması üçün riyazi düstur təklif etmişdir. İngilis alimi Tuler korrelyasiya təhlili üsulunu tətbiq edərək bəzi iqtisadi-riyazi tədqiqatlar aparmışdır.

Planlı iqtisadiyyat şəraitində kəmiyyət təhlili üsullarından istifadəyə uzun müddət lazımı qədər diqqət verilməmişdir. Bununla belə ölkənin iqtisadi potensialının dövlət inhisarına keçməsi ölkə miqyasında iqtisadi sistemlərin əlaqələndirilməsi, köməkçi sahələrin fəaliyyətinin koordinasiyası, xalq təsərrüfatında əsas proporsiyaların müəyyən edilməsi mürəkkəb riyazi hesablamaların və iqtisadi-riyazi araşdırmaların yerinə yetirilməsini tələb edir. Amma planlı iqtisadiyyat mühitində belə fikir formalaşmışdı ki, xalq təsərrüfatı sahələrində riyazi üsullardan istifadə kapitalist istehsal üsuluna uyğun olan cəhətdir. Odur ki, riyazi metodların tətbiqi “körtəbii” və systemsiz aparılırdı. Əvvəlki dövrlərdə sovet iqtisad elmində kibernetikaya “burjua yalançı elmi” deyirdilər. Əlbəttə bu cür yanaşma iqtisadiyyatın idarə olunmasında arzuolunmaz təsirini göstərməyə bilməzdi.

Planlı iqtisadiyyat mühitində kəmiyyət təhlili aparmaq və alınmış nəticələrin iqtisadiyyatın idarə edilməsində tətbiq etmək təşəbbüsü 1920-ci ildə olmuşdur. Amerika alimi V.Leontyevin rəhbərliyi altında 1923-1924-cü illər üzrə xalq təsərrüfatının ümumiləşdirilmiş balanslı tərtib edilmişdir. XX əsrin oltalarından iqtisadi təhlildə riyazi üsullardan istifadə istiqamətində görülən işlər intensivləşməyə başladı. İqtisadi proseslərin olduqca mürəkkəbləşməsi nəticəsində onların ənənəvi üsullarla idarə edilməsi iqtisadi inkişafın qarşısında maneəyə çevrilməyə başladı. Keçmiş idarəetmə üsulları (keçmiş təcrübə, ümumi mülahizə, sadə və zahiri təhlil) dəqiq riyazi hesablamalara əsaslanmadığına görə öz əhəmiyyətini itirərək əvəzində dəqiq riyazi-statistik hesablama üsulları meydana gəlirdi.

Ölkənin mövcud resurslar və ehtiyatlar zəminində iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrinin inkişafının küllü miqdarda variantları ola bilər. Riyazi metodlar bu optimal variantın tapılması və optimal idarəetmə strategiyasının seçilməsini təmin edir. Təcrübəsi göstərir ki, riyazi üsulları tətbiq etməklə idarəetmə və istehsal xərclərini 10-15% aşağı salmaq olar. Bununla bağlı keçən əsrin 50-ci illərinin axırlarında iqtisadi-riyazi modellərdən və elektron hesablama texnikasından istifadə əsasında səmərəli qərarların qəbul edilməsi ideyası iqtisadiyyatın bütün sahələrinə tətbiq olunmağa başlandı.

İlk dövrlərdə optimallaşdırma prosesində iqtisadçılar və riyaziyyatçılar birgə fəaliyyət göstərirdilər. 1965-ci ildə riyaziyyatçı L.V.Kontoroviç və iqtisadçı V.V.Nemçinovun iqtisadi araşdırmalarda riyazi metodların tətbiqi istiqamətində birgə apardığı işlər uğurlu nəticələr almağa imkan vermişdir. Lakin planlı iqtisadiyyat iqtisadi-riyazi tədqiqatlar üçün zəmin yaratmırdı və nəticədə mövcud imkanlardan istifadə səviyyəsi aşağı düşürdü.

Araşdırmalar nəticəsində təsdiq olunmuşdur ki, bazar iqtisadiyyatı riyazi tədqiqatların sferasını genişləndirməklə səmərəliliyini artırır. Belə ki, bilavasitə iqtisadi araşdırmalarda riyazi metodları tətbiq edən iqtisadçılar iqtisadiyyatın optimallaşdırılmasına yönəlmiş elmi tədqiqatlarına görə beynəlxalq Nobel mükafatı qazanmışdılar. 1969-cu ildə “iqtisadi proseslərin təhlilinin riyazi üsulları”nın yaradılmasına görə Yan Tinberin və Riçner Friş, 1973-cü ildə “məsrəflə-buraxılış” üsulunu yaratdığına görə Vasili Leontyev, 1978-ci ildə “optimal idarə etmə qərarlarının qəbulu nəzəriyyəsi”nə görə Qerbert Saymon, 1980-ci ildə konyunkturanın, ixracın, investisiyanın, istehsalın proqnozunu verməyə şərait yaradan “ekonometrik modelləri” yaratdığına görə Lourens Kleyn, 1989-cu ildə “ekonometrikanın ehtimal əsaslarını” yaratdığına görə Qruqver Xaavelmo Nobel mükafatı almışlar. Göründüyü kimi müasir kapitalizm şəraitində kəmiyyət təhlil üsullarının səmərəliliyi nəinki aşağı düşür, əksinə tədqiqatlara yeni yeni sahələr, istiqamətlər cəlb edilir.

Bazar iqtisadiyyatı mühitində iqtisadiyyatla riyaziyyatın qarşılıqlı əlaqəsi sistemli xarakter daşımış və biri digərinin inkişafına səbəb olmuşdur. Mürəkkəb iqtisadi sistemlərin optimallaşdırılması tələbi riyaziyyatın yeni istiqamətlərindən biri olan riyazi proqramlaşdırma nəzəriyyəsinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Bununla bərabər, qeyri-müəyyənlik şəraitində iqtisadi sistemlərin səmərəli idarə edilməsini təmin edəcək düzgün qərarların hazırlanması oyunlar nəzəriyyəsinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bunun nəticəsi olaraq 1994-1995-ci illərdə Nobel mükafatı oyunlar nəzəriyyəsinin iqtisadiyyatda tətbiqində görkəmli nəticələr əldə etmiş amerika alimləri Con Neş, Con Xarşni və Robert Lukasa verilmişdir.

Beləliklə, riyaziyyat iqtisadiyyatın idarə olunmasını nəinki asanlaşdırır, eyni zamanda onun mütərəqqi istiqamətlərinin meydana gəlməsinə və inkişafına zəmin yaratmışdır. Eyni zamanda müasir hesablama metodları və FK-in tətbiqi nəticəsində müxtəlif tipli məsələlər dəqiqələr və saniyələr ərzində həll edilir. Sadə bir misal göstərik: əgər iş adamı 10 şəhərdə mal satmağı qərara alıbsa, o, özü üçün qısa marşrut seçməlidir. Burada marşrutların ümumi sayı $10! = 3628800$ bərabərdir. Hər bir marşrut variantını adı qaydada tapmaq üçün bir dəqiqə müddət sərf olunarsa, o zaman bütün variantları tapıb içərisindən optimalını seçmək üçün 7 il zaman tələb olunur. Bu tip mürəkkəb məsələlərlə insanlar iş prosesində daima rastlaşırlar.

Ölkəmizin yeni iqtisadi şəraitdə inkişafı iqtisadiyyatın optimal idarə olunmasını prioritet məsələ kimi qarşıya qoymuşdur. Problemin müvəffəqiyyətli həlli iqtisadi tədqiqatlarda kəmiyyət təhlili üsullarının və kompüter texnologiyalarının tətbiqindən asılıdır. Yalnız iqtisadi riyazi üsulların və İKT-nin köməyi ilə ölkədə sosial-iqtisadi inkişafı düzgün proqnozlaşdırmaq, struktur dəyişikliklərinin optimal variantlarını seçmək və qiymətləndirmək mümkündür.

İqtisadi riyazi modellərdə iqtisadi proseslər riyazi formulalarla təyin olunur. İqtisadi proseslərin modelləşdirilməsi obyektin hərtərəfli tədqiq olunması, keyfiyyət və kəmiyyət qanunauyğunluğunun ümumiləşdirilməsinə imkan verir. İqtisadi riyazi modellərin tətbiqi hadisələrin ətraflı təhlil edilməsinə, istehsal-təsərrüfat fəaliyyəti planlarının daha keyfiyyətli tərtib olunmasına, idarəetmənin səmərəli üsullarının hazırlanmasına, plan-hesablama işlərinin avtomatlaşdırılmasına şərait yaradır.

Təhlilin düzgün və dəqiq olması, alınan nəticələrin əsaslı olması modelin qurulmasında vacib şərtlərdir. İqtisadi proseslərin nəqli formada təsvirə nisbətən düsturlar formasında tərtibi daha səmərəlidir. Burada əsas cəhətlər bunlardır:

- 1) Öyrənilən prosesin xüsusiyyətləri dəqiq başa düşülür.
  - 2) Prosesin elementləri arasında daha düzgün əlaqə yaradılır.
  - 3) Qoyulmuş məsələnin yerinə yetirilməsi üçün zəruri informasiyanın miqdarı təyin edilir.
  - 4) Tərtib olunan məsələnin mövcud riyazi metodlar vasitəsilə həllinin mümkünlüyü araşdırılır.
  - 5) İlkin informasiyanın EHM-da işlənməsi üçün şərait yaradılır.
- İqtisadi-riyazi modellərin ümumi cəhətləri aşağıdakılardır:

1) Bütün modellərdə məsələ həlli zamanı axtarılan məchul kəmiyyətlər çoxluğu olur.
2) Müxtəlif parametr və dəyişənlər arasında əlaqə nisbətlər, tənliklər və bərabərsizliklər vasitəsilə təsvir olunur.

3) Məchulların və parametrlərin qiymətlərindən asılı olaraq məqsəd funksiyası verilir.

4) Axtarılan dəyişənləri tapmaq üçün hesablama metodlarından istifadə olunur.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafının təhlili və proqnozlaşdırılmasında riyazi üsul və modellərdən, eləcə də kompüter texnologiyalarından istifadənin hazırkı səviyyəsi kifayət deyil. Tədqiqatlar ayrı-ayrı lokal istiqamətlər üzrə yox, tamamilə iqtisadi sistemi əhatə etməklə, kompleks şəkildə yerinə yetirilməlidir. Yalnız bu halda bazar strukturlarının dəqiq idarə olunmasını təmin etmək və düzgün qərarlar qəbul etmək, iqtisadiyyatda keyfiyyət təhlili ilə kəmiyyət təhlilinin vəhdətini təmin etmək mümkündür.

Hazırda özəl sektor ölkə iqtisadiyyatının aparıcı bölmələrindən birinə çevrilmişdir. Odur ki, özəl strukturun gələcək inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirmək və effektiv fəaliyyət strategiyasını təyin etmək iqtisadi-riyazi tədqiqatların əsas istiqamətlərindən biri olmalıdır. Bazarda tələblə təklifin dinamik tarazlığının təmin edilməsi özəl sektorun düzgün idarə edilməsi səviyyəsindən asılıdır. Özəl müəssisələr riyazi metodlardan istifadə edərək böyük üstünlüklər əldə edə bilirlər. Çünki riyazi üsullar və kompüter texnikasının tətbiqindən əldə olunan qənaət birbaşa onların özlərində qalır və bu maliyyə vəsaitləri biznesi artırmaq üçün əlavə mənbə hesab olunur. İndiki şəraitdə respublikada özəl müəssisələrinin rəhbərlərinin riyazi üsullardan istifadənin əhəmiyyəti barədə bilikləndirilməsi məqsədiylə respublikada riyazi üsullardan istifadə üzrə məsləhət mərkəzi yaradılması məqsəduyğundur. İdarə rəhbərlərinə xətti, qeyri-xətti, stoxastik, tam ədədli proqramlaşdırma, kütləvi xidmət və oyunlar nəzəriyyəsi, şəbəkə üsulu və s. kimi riyaziyyatın tətbiq sahələrinin imkanları göstərilə bilər. Ayrı-ayrı müəssisələr təmsalında optimallaşdırmanı yerinə yetirməklə və onun səmərəli nəticələrini əyani şəkildə göstərməklə bu sahədə aparılan işləri sürətləndirmək olar.

Yüksək səviyyəli kompüterlərin imkanlarından və riyazi metodlardan istifadə etmədən istehsalın (satışın) həcmi və quruluşu, istehsalın istehlakçılara təhkim olunması, ehtiyatların idarə edilməsi, yüklərin daşınması marşrutlarının seçilməsi, materialların biçilməsi, əməliyyatlara parametrlərin təsiri dərəcəsi, iqtisadi sistemlərdə düz və əks-rabitə, avadanlıqların yeniləşdirilməsi və s. kimi məsələlərin səmərəli həlli qeyri-mümkündür.

Bir faktı da nəzərə almalıyıq ki, iqtisadi proseslərdə qeyri-xətti məsələlərlə daha çox rastlaşırıq. Amma qeyri-xətti məsələlərin həlli üçün hələl dəqiq hesablama üsulları işlənilib hazırlanmamışdır. Bu tapşırığın yerinə yetirilməsi mütəxəssislər qarşısında əsas vəzifə kimi durur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Musayev B.S., Səmədzadə Ş.Ə. Planlaşdırmanın riyazi üsulları və modelləri. Bakı, 1973, 274 s.
2. Əliyev A.H. Riyazi proqramlaşdırma. İqtisad Universiteti. Bakı, 2010, 476 s.

UOT 94(479.24)

Müstəqil Azərbaycanın inkişafında Heydər Əliyev strategiyası

*Aynur Məhəmməd qızı Namazova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
aynur.namazova@mdu.edu.az*

"Heç kəsin şübhəsi olmasın ki, ömrümün bundan sonrakı hissəsini harada olursa-olsun, yalnız və yalnız Azərbaycan Respublikasının müstəqil dövlət kimi inkişaf etməsinə həsr edəcəyəm", "Bir Prezident kimi mən Azərbaycanın iqtisadiyyatında dövlət siyasətini artıq müəyyən etmişəm. Bu, islahatlar yoludur, islahatlar vasitəsilə istehsalın artırılması, inkişaf etdirilməsi, mülkiyyətin özəlləşdirilməsi, özəl bölmənin inkişafına geniş yer verilməsi, bazar iqtisadiyyatı, insanlara sərbəstlik verilməsi, sahibkarlığa, təşəbbüskarlığa şərait yaradılmasıdır. Bu, dövlət siyasətimizin əsas prinsipləridir." Heydər Əliyevin söylədiyi bu fikirlər xalqımız tərəfindən bu gün də yaxşı xatırlanır. Bu siyasi fəaliyyət prinsipi 1969-cu ildə Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdən Azərbaycanın iqtisadi inkişafının əsaslarının yaradılması, zəngin iqtisadi potensialının ölkənin gələcək inkişafına, xalqın rifahının yüksəldilməsinə yönəldilməsi prosesinə start verdi. 1970-ci illərdən başlanan iqtisadi inkişaf, milli-mədəni dirçəliş, özünüdərk, milli ruhun yüksəlişi xalqımızın illərdən bəri qəlbində yaşatdığı dövlətçilik ideyasının milli-azadlıq mübarizəsində əsas hərəkətverici qüvvəyə çevrilməsinə mühüm zəmin yaratdı. Azərbaycanın Sovet İttifaqının ən qabaqcıl respublikalarından birinə çevrilməsi üçün bütün sahələrdə geniş islahatlar aparan Heydər Əliyev Azərbaycanın uzunmüddətli, dinamik və hərtərəfli inkişafını təmin edəcək kompleks inkişaf proqramlarının icrasına başlamış, iqtisadi və digər sahələrdə SSRİ rəhbərliyi səviyyəsində əlverişli qərarların qəbuluna nail olmuşdur. 1969-1982-ci illərdə Azərbaycanda elektron maşınqayırması, radiosənaye, yüngül və yeyinti sənayesi üçün maşın və avadanlıq istehsalı və digər müxtəlif sənaye sahələri yaranmışdı. 1971-1985-ci illərdə 581 adda yeni tipli maşın, avadanlıq, aparat və cihaz nümunələri yaradılmışdı. Azərbaycanda buraxılan 350 adda məhsul dünyanın 65 ölkəsinə ixrac olunurdu. 1970-ci illərdə Heydər Əliyev neft sənayesinin iqtisadi inkişafdakı rolunu nəzərə alaraq bu sahənin dinamik inkişafına nail olmuş, neft-kimya sənayesinin modernləşdirilməsini təmin etmişdir. "Qara qızıl"ın Azərbaycanın rifahına xidmət edən vasitəyə çevrilməsinin əsası qoyulmuşdur. [2]

Ötən əsrin son onilliyində Azərbaycanın müstəqilliyini yenidən bərpa etdiyi ilk illərdə ölkədə yaranan siyasi böhran, işğalçı Ermənistanın ölkəmizin ərazisinin 20 faizini zəbt etməsi nəticəsində 1 milyondan artıq soydaşımız öz doğma yurd-yuvasından didərgin düşdü. Həmin dövrdə yeni dövrün iqtisadiyyatının qurulmaması, müəssisələr arasında mövcud əlaqələrin qırılması, ölkənin iqtisadi, siyasi, informasiya blokadasına alınması nəticəsində 1990-cı illərin əvvəllərində ölkəmiz bütün sahələrdə böhran vəziyyətinə düşmüşdü. Xalqın iradəsi və təkidi ilə 1993-cü ildə siyasi hakimiyyətə qayıdan Ulu Öndər Azərbaycanı böhran vəziyyətdən çıxardı, vətəndaş müharibəsinin qarşısını aldı, atəşkəse nail olundu, ölkənin iqtisadi yüksəlişi üçün təcili tədbirlər görməyə başladı, bazar iqtisadiyyatının formalaşması məqsədilə qanunvericilik bazası yaradıldı, məqsədli dövlət proqramları qəbul edildi, institusional islahatlar aparıldı, mülkiyyət münasibətlərində köklü dəyişikliklər edilməsi üçün müvafiq addımlar atıldı. İqtisadi sahələrin tənzimlənməsi ilə bağlı 70-dən artıq qanun qəbul edilmiş, 100-dən çox fərman və sərəncam imzalanmış, 30-a yaxın dövlət proqramı təsdiq edilmişdir. 1994-cü ilin sentyabrında "Əsrin müqaviləsi" imzalandı, Azərbaycan qapılarını bütün dünya investorlarının üzünə açdı. Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çıxarılması üçün 1996-cı ildə Bakı-Novorossiysk, 1999-cu ildə Bakı-Supsa ixrac neft kəmərlərinin istismara verilməsi, Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin inşasına dair sazişin imzalanması ilə ixrac marşrutlarının diversifikasiyasına nail olundu. TRASEKA, Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizi, İNOGEYT Proqramının həyata keçirilməsinə başlandı. Nəticədə Azərbaycan Xəzər regionunda əsas multimodal nəqliyyat qovşağına və beynəlxalq əhəmiyyətli neft-qaz tranziti ölkəsinə çevrildi. 1995-ci ildən başlayaraq iqtisadiyyatın bazar münasibətləri əsasında qurulması, aqrar islahatların həyata keçirilməsi, sovxoz və kolxozlara məxsus torpaqların, mal-qaranın və əmlakın kəndlilərə paylanması, qiymətlərin

sərbəstləşdirilməsi və s. tədbirlər aqrar bölmənin inkişafına təkan vermiş, kənd təsərrüfatında ciddi struktur dəyişiklikləri aparılmış, yeni sahələr yaranmış, məzmunca fərqli münasibətlər formalaşmışdır. Özəlləşdirilmiş torpaqlarda səmərəli təsərrüfatçılığın, sahibkarlığın inkişafının təmin olunması məqsədilə Ümummilli Liderin təşəbbüsü ilə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların əvvəlki vergi borcları silindi, onlara uzun müddətli vergi tətillərinin verilməsinə başlandı və bu proses hazırda da davam edir. Sahibkarlıq infrastrukturunun formalaşdırılması istiqamətində mühüm addımlar atıldı, sahibkarlara maliyyə dəstəyi və zəruri texniki yardım (məsləhət, informasiya və s. xidmətlər) göstərən strukturlar formalaşdı. Sahibkarların vergi yükünün azaldılması istiqamətində mənfəət və əlavə dəyər vergisinin dərəcələri aşağı salındı, kiçik sahibkarlıq subyektlərinə vahid vergi tətbiq edilməyə başlandı. Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin qanunvericilik bazası yaradıldı və bu sahədə müvafiq dövlət proqramları təsdiq olundu. Heydər Əliyev ölkənin gələcək iqtisadi inkişafının məhz özəl sektorla bağlı olduğunu vurğulayırdı: "Sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, sərbəst iqtisadiyyata yol verilməsi, bazar iqtisadiyyatının yaradılması bizim strateji yolumuzdur." [2]

1995-2003-cü illəri regionların sürətli sosial-iqtisadi inkişafına hazırlıq mərhələsi kimi dəyərləndirmək yerinə düşərdi. Həmin dövr ərzində ümumi daxili məhsul 90,1 faiz, dövlət büdcəsinin gəlirləri 3,9 dəfə, ölkənin valyuta ehtiyatları 85 dəfə, sənaye məhsulunun həcmi 22,4 faiz, kənd təsərrüfatı istehsalı 52,8 faiz, xarici ticarət dövriyyəsi 4 dəfə, iqtisadiyyatda məşğul olanların orta aylıq əməkhaqqı 6,2 dəfə artdı, inflyasiya səviyyəsi 2-3 faizə qədər endirildi. Bu dövrdə iqtisadiyyata bütün maliyyə mənbələri hesabına 20 milyard ABŞ dolları həcmində investisiyanın qoyulması təmin olundu. Ölkəmizin iqtisadi və demokratik inkişaf, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu istiqamətində qazandığı böyük nailiyyətlər də məhz Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən formalaşdırılmış möhkəm təməl əsaslanır. [2]

Ölkədə hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi məqsədləri 1995-ci ildə ümumxalq referendumu ilə qəbul edilmiş ali qanunvericilik sənədində - Konstitusiyada da təsbit edilmişdir. 1996-cı ildə sosial göstəricilərin dinamikasında müsbət meyillər özünü göstərməyə başlamışdır. Ümummilli liderin müxtəlif illərdə imzaladığı fərman və sərəncamlarla hərbi qulluqçuların, səhiyyə, təhsil, sosial müdafiə, elm, mədəniyyət sahəsində çalışanların əməkhaqları, eləcə də pensiyaların minimum məbləği, şəhid ailələrinin, 20 Yanvar əlillərinin və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün müdafiəsi uğrunda əlil olanların pensiya və müavinətləri bir neçə dəfə artırılmış, müxtəlif sahələrdə böyük xidmətləri olan şəxslərin sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaq məqsədilə fərdi təqaüdlər təsis edilmişdir. [1]

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qurumları, Avropa İttifaqı, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Avropa Şurası, eləcə də Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və s. kimi beynəlxalq institutlarla səmərəli əməkdaşlıq yaradılmışdır.

Dünya şöhrətli siyasi xadim, Ümummilli Liderimizin hazırkı müstəqil Azərbaycana miras qoyduğu düzgün siyasi kurs Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmizin qazandığı böyük uğurlarda, sosial-iqtisadi inkişafında bir daha tarixi təsdiqini tapır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi: "Heydər Əliyev bütün zamanlarda, bütün dövrlərdə Azərbaycan xalqına ləyaqətlə xidmət etmişdir. Azərbaycanın müstəqilliyinin əbədi, dönməz olmasında, iqtisadi potensialının möhkəmlənməsində, bölgədə və dünyada nüfuzunun artmasında onun müstəsna xidmətləri var. Hazırda bu siyasət davam etdirilir. Bu gün Heydər Əliyev bizimlə deyil, ancaq onun siyasəti yaşayır, onun qurduğu müstəqil Azərbaycan yaşayacaqdır". [2]

Istifadə edilmiş ədəbiyyat

1. <https://president.az/>
2. <https://economy.gov.az>

UOT 331.5:314

**Azərbaycanın qloballaşan dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası
Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır**

*Elmira Elbrus qızı Xəlilova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
elmira.xalilova@mdu.edu.az*

Hər bir xalqın tarixində onun xilaskarına çevrilən xüsusi insanlar var. Onlar ən taleyüklü məqamlarda xalqa rəhbərlik edir və nəticədə qalib gəlirlər. Belə liderlərin mənalı həyatının səhifələrini vərəqlədikdə onların dövlətçilik ənənələri, tarixi, mənsub olduqları xalqların inkişaf səviyyəsi haqqında aydın təsəvvür yaranır. Bu parlaq şəxsiyyətlər yüksək mənəvi dünyası, ali ümumbəşəri və milli ideyalara, milli maraqlara dərin bağlılığı ilə milyonların qəlbində özlərinə möhtəşəm abidə ucaldırlar. Belə tarixi şəxsiyyətlər sırasında Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev də var.

XX əsr tariximizin parlaq və görkəmli şəxsiyyəti olan Heydər Əliyevin siyasi portreti Azərbaycan xalqının dövlətçilik təfəkkürünün canlı təəcəssümü, tarixin sınağından uğurla çıxmış unikal idarəetmə məktəbidir.

Hər bir azərbaycanlıya məlumdur ki, Ümummilli lider Heydər Əliyev ən çətin qarşıdurmaların içində, Azərbaycan dövlətçiliyinin təhlükə olduğu bir vaxtda xalq tərəfindən çağırılıb və o, ölkəyə rəhbərliyi öz üzərinə götürüb. O zaman biz öz taleyimizi, ölkəmizin taleyini yalnız Heydər Əliyevə etibar edə bilərdik. Və zaman bizə göstərdi ki, Azərbaycan xalqı təkcə həmin təhlükə anında deyil, həm də öz suveren dövlətinin strateji inkişaf perspektivi üçün həqiqətən də düzgün seçim edib. Doğrudan da, bu seçim gənc müstəqil respublika üçün çox vacib, taleyüklü bir qərar olmuşdu. Heydər Əliyev praktikada 20-ci əsrin iki fundamental anlayışını – “millət” və “şəxsiyyət”i bir konsepsiyada birləşdirə bildi. Ümummilli Lider!!! Bu anlayışın mahiyyəti millətə dövlətin inkişafı üçün strateji cəhətdən real kurs təklif etmək və onun həyata keçirilməsi üçün vətəndaşları birləşmək zərurətinə inandırmaq bacarığıdır.

Heydər Əliyev böyük insan kimi hər şeydə - duyğularında, fikrində, sözündə, əməlinə böyük idi. Azərbaycanı sevən hər bir kəs Ulu Şəxsiyyətin etibarlı və dayaq rolunu oynayan, ölkəmizə qürur hissi aşılayan parlaq, nurlu simasını hər zaman xatırlayacaqdır.

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradıcısı, Ümummilli lider Heydər Əliyevin yeni dünya düzenində regional və global inteqrasiyanın strateji xəttini milli inkişafın prioritet istiqamətlərindən biri kimi önə çəkməsi, onu ardıcıl olaraq həyata keçirməsi, bu istiqamətdə aparılan bütün fəaliyyətini müstəqilliyin möhkəmləndirilməsi və Azərbaycanın dünyada özünü təsdiqinə nail olması bu gün hamı tərəfindən qəbul olunmuş gerçəkdir.

Azərbaycanın Avropaya və Avrasiyaya inteqrasiyası Ulu Öndərin alternativini olmayan qalibiyyət kursunun ayrılmaz tərkib hissəsidir. Heydər Əliyevin inteqrasiya xəttinin siyasi, iqtisadi, mədəni, sosial, hüquqi aspektlərinin kompleks elmi təhlili, onun dövlətçiliyin möhkəmləndirilməsinə xidmət edən optimal əməkdaşlıq modelinin hərtərəfli dərk edilməsi qarşımızda duran mühüm vəzifələrdən biridir.

Son onilliklərdə geniş vüsət alan, getdikcə daha da intensivləşən inteqrasiya, qloballaşma və regional əməkdaşlıq formalarının Azərbaycan üçün əlverişli və sərfəli olan ən optimal modellərini müəyyənləşdirən Ulu Öndərin siyasi irsinin geniş tədqiqi daim dəyişən dünyada inteqrasiyanın yeni istiqamətləri, formaları kontekstində daha da aktualıq kəsb edir. Postsovet məkanında inteqrasiya proseslərinin spesifikasiyası, ikitərəfli və çoxtərəfli əməkdaşlığın, regional inteqrasiyanın intensivləşməsi Ulu Öndərin siyasi irsinin Azərbaycan və dünya ölkələri arasında münasibətlərin təkmilləşməsi baxımından yenidən dərin təhlilini gündəmə gətirir. Dövlət müstəqilliyinin ilk illərindən etibarən dünya birliyinə inteqrasiya istiqamətində kompleks tədbirlər həyata keçirən Ümummilli lider Heydər Əliyevin məqsədyönlü siyasətinin prinsiplial məqamları Azərbaycan üçün böyük nəzəri-təcrübi əhəmiyyətə malikdir.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra Ümummilli lider Heydər Əliyev ilk növbədə Azərbaycanın xarici siyasətini yeniləşdirdi və ölkənin strateji maraqlarına uyğun olaraq yenidən qurdu. Ulu Öndər ilk növbədə keçmiş hakimiyyətin xarici siyasət sahəsində buraxdığı kobud səhvləri və bunun nəticəsində Azərbaycan ətrafında formalaşmış çox gərgin beynəlxalq siyasi vəziyyəti aradan qaldırmağa, ölkənin strateji maraqlarını region dövlətlərinin və Qafqazda xüsusi təsiri olan ayrı-ayrı dövlətlərin maraqları ilə uzlaşdırmağa yönəlmiş siyasət yürütməyə başladı. Heydər Əliyev xarici siyasətin başlıca vəzifələrini və istiqamətlərini müəyyənləşdirdi: “Azərbaycanın müstəqilliyini təmin edən atributlardan biri xarici siyasətdir, Azərbaycanın sağlam xarici siyasəti olmalıdır, düşünülmüş xarici siyasəti olmalıdır, uzaqgörən xarici siyasəti olmalıdır, elə xarici siyasəti olmalıdır ki, Azərbaycanı dünya dövlətləri birliyinə bağlasın, Azərbaycanın bütün dövlətlərlə əlaqəsini, Azərbaycanın mənafeyini təmin etsin və Azərbaycanı de-fakto dünya miqyasında bir müstəqil dövlət kimi tanıtmığı təmin edə bilsin. Azərbaycanın indiyə qədər belə sağlam düşüncəli xarici siyasəti olmayıbdır”.

O, Azərbaycanın bütün dövlətlərlə bərabər hüquqlu əlaqəsi olmasını, Türkiyə ilə, İran ilə, qonşu Gürcüstan ilə, Rusiya ilə də, Amerika ilə də, Avropa dövlətləri ilə də, Ərəbistan dövlətləri ilə də, müsəlman dövlətləri ilə də, türkdilli dövlətlərlə də, Mərkəzi Asiya dövlətləri ilə, Qazaxıstanla da bərabər hüquqlu əlaqələri olmasını dəfələrlə vurğulayırdı.

Heydər Əliyev son illərdə Azərbaycanın xarici siyasətində yer tutan özünütəcrid xəttinin tamamilə yolverilməz və milli maraqlara zidd olmasını bildirir və bu özünütəcrid xəttinin acı nəticəsi özünü dünyanın Azərbaycanı tanımamasında, problemlərimizi bilməməsində, haqq səsimizi eşitməməsində göstərirdi. O, belə siyasəti “özümüzün özümüzə vurduğumuz zərbə” adlandırırdı.

Ölkənin mənafeələrini qorumaq istiqamətində hərtərəfli ölçülüb-biçilmiş addımların atılmasının vacib olmasını vurğulayan Heydər Əliyev Azərbaycanın dövlətçilik mənafeələrini hər şeydən uca tutaraq müxtəlif dövlətlərin bütövlükdə Qafqaz və bilavasitə respublikamız üzərində qurulmuş iqtisadi maraq və nüfuz dairəsi uğrunda mübarizələrini nəzərə alaraq, çevik manevrlər və xüsusi taktiki gedişlər etdi. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq münasibətlər sistemində yeri, Avropa ölkələri və ABŞ-la, yeni müstəqil dövlətlər və Rusiya ilə, türkdilli dövlətlər və Türkiyə, müsəlman dünyası və İranla, nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrinin yaxın dövr üçün prioritetləri müəyyənləşdirildi və tədricən həyata keçirilməyə başlandı.

Qeyd edək ki, Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra respublika öz xarici siyasətində maliyyə-kredit və təsərrüfat təşkilatları ilə də beynəlxalq əlaqələrə xüsusi diqqət yetirməyə başladı.

Azərbaycan demək olar ki, bütün nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlara, o cümlədən: Beynəlxalq Valyuta Fonduna, Dünya Bankına, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankına, İslam İnkişaf Bankına, Asiya İnkişaf Bankına üzv olub. Siyasi müstəqillik əldə etdikdən sonra iqtisadiyyatın inkişafı prioritet vəzifələrdən biridir. Hazırda Azərbaycanın dünyanın əksər dövlətləri ilə qarşılıqlı xarici iqtisadi əlaqələri var.

Bütün bunları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, Azərbaycanın regional və qlobal siyasətin müstəqil mərkəzi olmasında, Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş çoxvektorlu xarici siyasət kursu həlledici rol oynamışdır. Həmin məqam ölkəmizin dinamik inkişafı üçün bu gün də çox geniş perspektivlər açır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. M.N.Alışanova; elmi red. Ş.M.Muradov. Heydər Əliyev iqtisadi müstəqilliyimizin banisidir. Bakı: Çinar-Çap, 2006, 214 s.
2. Ə.M.Həsənov. Azərbaycan Respublikasının milli inkişaf və təhlükəsizlik siyasətinin əsasları. Bakı: Zərdabi LTD, 2016, 700 s.

UOT 338

Heydər Əliyevin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası

*Günəl Fazil qızı Kərimli
Mingəçevir Dövlət Universiteti
gunel.karimli@mdu.edu.az*

Bu gün cərəyan edən qlobal və regional miqyaslı hadisə və proseslərə nəzər yetirəndə dünya miqyasında total dəyişikliklərin getdiyini, yeni dünya nizamının qurulduğunu, müasir bəşəriyyətin kainat miqyaslı bir imtahan qarşısında olduğunu açıq-aşkar görmək olar. Bu nizamda daim yeniləşən, tarixi stereotiplərdən azad olan Azərbaycanın xüsusi yeri, nüfuzu və çəkisi var. Əsası Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş müasir Azərbaycan dövləti müzəffər rəhbərimiz cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında yeniliyə, tərəqqiyə və gəncliyə əsaslanan yeni bir dünyanın inşasını reallaşdırır.

1993-cü ilin iyununda Ulu öndər Heydər Əliyevin böyük siyasətə qayıdışı və Azərbaycan Respublikasına ikinci dəfə rəhbərlik etməsi Azərbaycan tarixində yeni bir eranın başlanğıcı oldu. Xalqın sosial-iqtisadi həyatında baş verən dinamik inkişaf templəri o dövrün pozitiv mahiyyətini müəyyən edən əsas amilə çevrildi və sosial-iqtisadi problemlərdən əziyyət çəkən insanların həyatına qurtuluş müjdəsi kimi daxil oldu. Bu dövrdən etibarən Azərbaycan Respublikasının və Azərbaycan hökumətinin həyata keçirdiyi sosial siyasətin məzmununu və təyinatını xalqın rifah halını durmadan yaxşılaşdırmaq istiqamətində həyata keçirilən möhtəşəm tədbirlər təşkil etməyə başladı [2].

Ulu Öndər dövlət müstəqilliyinin qarantı sayılan davamlı sosial-iqtisadi inkişafı dövlət siyasətinin prioriteti elan etdi. Bu məqsədlə ölkədə regional və qlobal miqyaslı layihələrin reallaşdırılmasına başlandı və bu layihələr içərisində ən möhtəşəmi 1994-cü il sentyabrın 20-də Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti ilə dünyanın çox sayda tanınmış neft şirkətlərinin daxil olduğu konsorsium arasında Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yataqların böyük bir hissəsinin birgə işlənməsi haqqında “Əsrin müqaviləsi” adı almış 30-illik müqavilə oldu. Bu müqavilə siyasi müstəqillik qazanmış Azərbaycan Respublikasının enerji təhlükəsizliyini təmin etməklə yanaşı onun beynəlxalq aləmdə nüfuzuna ciddi dividendlər gətirdi, ölkənin iqtisadi davamlılığının artırılması istiqamətində yeni perspektivlər açdı. Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasında istehsal prosesini bərpa etmək və inkişaf etdirmək məqsədi ilə “Açıq qapı” siyasəti elan etdi və respublikaya xarici investorları cəlb etməyə başladı. Xarici investorları və kreditorları müdafiə edən yeni qanunlar qəbul edildi. Beynəlxalq Valyuta Fondu, Dünya Bankı, Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı və digər maliyyə təşkilatları ilə sıx əlaqələr yaradıldı. Bu dövrdə təkcə Dünya Bankı və Beynəlxalq Valyuta Fondu Azərbaycana 1 mld. 330 mln. dollardan çox kredit vermişdi. Ulu Öndər regionların, xüsusilə də aqrar sektoru təmsil edən bölgələrin inkişafına xüsusi qayğı və diqqət ayırırdı. Regionların iqtisadi dirçəlişi və davamlı inkişafı naminə həyata keçirilən sistemli tədbirlər içərisində 1996-cı il iyulun 16-da qəbul edilmiş “Torpaq islahatı haqqında” Qanunun xüsusi əhəmiyyəti var idi. Bu qanuna görə vahid torpaq fondu əsasında dövlət, bələdiyyə və xüsusi torpaq mülkiyyəti formaları müəyyən edildi. Kəndli-fermer təsərrüfatları yaradıldı. Bütün yararlı torpaqlar sosial ədalət prinsipinə görə kənddə yaşayan vətəndaşlar arasında bölüşdürüldü. 3,5 mln Azərbaycan vətəndaşına torpaq payı ayrıldı. Beləliklə, Azərbaycanın çoxəsrlik tarixində ilk dəfə maddi nemətlərin istehsalçıları olan kənd zəhmətkeşləri torpaq sahibləri oldular. Artıq 2003-cü ilin sonunadək bazar münasibətlərinə əsaslanan Azərbaycan iqtisadiyyatının prioritetləri və inkişaf perspektivləri ümumi cizgilərdə müəyyən olundu. Yeni prinsiplərə əsaslanan ölkə iqtisadiyyatı artıq ilk səmərəsini verdi [1].

Ulu Öndərin yeni nəsillərə miras qoyduğu mükəmməl iqtisadi inkişaf kursunu 2003-cü ildən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev daha aktiv templərlə reallaşdırmağa başladı. Heydər Əliyev tərəfindən əsası qoyulan yeni iqtisadi siyasətin fundamental prinsiplərinə sadıq qalan Prezident İlham Əliyev regionların inkişafına və tərəqqisinə xüsusi diqqət ayırdı. Artıq Azərbaycan Respublikasının iqtisadi siyasətinin prioritetləri və perspektivləri son dərəcə pozitiv mənzərə yaradır

və cəmiyyətə yüksək təşəkküllü rifah vəd edirdi. 14 aprel 2009-cu il tarixdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 80 Nömrəli Qərarı ilə “2009-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” təsdiq olundu. 27 fevral 2014-cü il tarixdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illər üçün sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramı”nın reallaşdırılmasını təsdiq edən 118 nömrəli Fərman imzaladı. Bu qərarlara və fərmanlara uyğun olaraq regionlarda möhtəşəm tikinti-quruculuq işləri, yeni sənaye müəssisələrinin inşası, kənd təsərrüfatına, fermerlərə real dəstək və yardım göstərilməsi, yaşayış məntəqələrində əlverişli və ən müasir tələblərə cavab verən yeni infrastrukturun yaradılması prosesi başlandı. Qısa müddət ərzində paytaxtda və regionlarda möhtəşəm işlər görüldü və bu proses bu gün də çox uğurla davam etməkdədir.

Ölkə regionlarının sosial-iqtisadi inkişafını nəzərdə tutan dövlət proqramları içərisində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 29 dekabr 2012-ci il tarixli Fərmanını xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu fərman “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyasını nəzərdə tuturdu. Bu inkişaf konsepsiyasının müddəaları bu gün yüksək səviyyədə reallaşdırılmış və ölkəmizin sosial-iqtisadi həyatında çox möhtəşəm yeniliklər baş vermişdir. Azərbaycanda sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının həyata keçirilməsində 2004-cü il may ayının 10-da yaradılmış Heydər Əliyev Fondunun, fondun Prezidenti, Azərbaycanın birinci xanımı, Azərbaycan Respublikasının I Vitse-prezidenti Mehriban Əliyevanın müstəsna xidmətləri var. Məhz Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə 2016-cı ildə “Regional İnkişaf İctimai Birliyi” yaradılmışdır. Heydər Əliyev Fondunun başlıca məqsədləri sırasına Azərbaycan xalqının maddi rifahının yaxşılaşdırılmasına xidmət edən proqramların və layihələrin reallaşdırılmasına yardım göstərmək, regionların elm, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə, idman və ekoloji sahələrdə inkişafını nəzərdə tutan proqram və layihələrin hazırlanmasını və həyata keçirilməsini təmin etmək, ölkənin yaradıcı, intellektual və elmi potensialının aşkara çıxarılmasına davamlı dəstək vermək, regionlarda uşaq müəssisələrinin infrastrukturunu inkişaf etdirmək, sosial problemlərin həllinə yardımçı olmaq, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanlara kömək etmək, tibbi təsisatları inkişaf etdirmək, regionlarda təbiətin mühafizəsinə və ekoloji problemlərin aradan qaldırılmasına yardımçı olmaq və çoxlu sayda digər fəaliyyət növləri və istiqamətləri daxildir.

Bu gün mütərəqqi düşünən bəşəriyyət, ədaləti müqəddəs dəyər kimi qiymətləndirən və qoruyan insanlar Azərbaycan xalqının və onun müdrik rəhbəri cənab İlham Əliyevin Ümummilli lider Heydər Əliyevdən miras qalmış möhtəşəm idealları necə yüksək əzmlə, rəşadətə və tükənməz enerji ilə reallaşdırmasının şahidi olur. Hər bir xalqın tarixində tənəzzül və tərəqqi kimi fərqli dövrlər olur və bu təbiidir. Bu gün isə biz şanlı tariximizin innovasiyalara, dinamik iqtisadi inkişafa və yeni düşüncəyə əsaslanan tərəqqi dövrünü yaşayırıq və bütün varlığımızla inanırıq ki, bu tərəqqi dönməz və əbədi olacaq.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev. Müstəqillik yolu. Bakı: Azərbaycan Universiteti. 1997, s. 17-19
2. Qayıdış. Bakı: Azərbaycan, 2008, s. 798-800
3. Naxçıvan ensiklopediyası. Bakı: Elm, 2002. s. 139-140
4. Евангелие от Матфея. 14: 14. (перевод С. Аверинцева) Киев, 2004
5. Исламский энциклопедический словарь. Ализаде А.А., Ансар, 2007. - С. 429., 400 с.
6. Шестакова И.Г. Новая темпоральность цифровой цивилизации: будущее уже наступило // Научно-технические ведомости СПбГПУ. Гуманитарные и общественные науки. 2019. № 2. С.20-29
7. Al-Hakim an Naysaburi. Marifat Ulum al-Hadis. Hakim II, 15; Heysəmi, VIII, s. 167
8. Franz-Xaver Kaufmann herausfordeungen des Sozialstaates. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag,

UOT 57.02

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə ekoloji problemlərin və ekoturizmin inkişafının müəyyən edilməsi

Aytac Murad qızı Cavadova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
aytac.cavadova@mdu.edu.az

Cəlil Arif oğlu Bağirov
Mingəçevir Dövlət Universiteti
calil.baghirov@mdu.edu.az

Günəl Möhrəddin qızı Əliyeva
ETSN yanında Bioloji Müxtəlifliyin Qorunması Xidməti

Heydər Əliyev strateji dühası: “Şuşasız Qarabağ, Qarabağsız, ümumiyyətlə, Azərbaycan yoxdur.”

Azərbaycanın müasir – uzun fəaliyyət dövrü böyük dövlət xadimi, Ulu Öndərimiz mükəmməl strateq siyasətçi Heydər Əliyevlə bağlıdır. Ulu Öndər fenomen şəxsiyyətdir. Ulu Öndər Qarabağın geosiyasi tarixini, geoiqtisadiyyatı və mədəni-mənəvi həyat tərzininə yaxşı bələd idi. Qarabağın inkişafı, abadlaşdırılması istiqamətində bütün sahələr üzrə işlər aparırdı.

Ulu Öndərin “Ya ayağa qalxıb torpaqlarımızı azad etməli, ya məhv olmalı, ya da millət olmadığımızı etiraf etməliyik” siyasi fəlsəfəsində “Azərbaycan xalqı həmişə güclü olub. Amma bu xalqı qaldırmaq, səfərbər etmək lazım idi” məntiqi var. [8]

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqına “Mənim başa çatdıra bilmədiyim bütün işləri İlham Əliyev başa çatdıracaq”, - müraciəti etmiş və İlham Əliyevi siyasi varis elan etmişdi. Bu hadisə 2003-cü ilin payızında olmuşdu... Düz 17 il sonra isə yenə payızda Prezident İlham Əliyev böyük strateq Heydər Əliyevin uzaqgörən dühasının sübuta ehtiyacı olmadığını təsdiq etdi.

44 günlük Vətən müharibəsindən igid Azərbaycan əsgəri, qəhrəman Azərbaycan ordusunun məğrur, yenilməz şücaəti sayəsində, Ali baş komandanın yürütdüyü uğurlu siyasət nəticəsində torpaqlarımız mənfur düşmənin əlindən azad olundu.

Əfsuslar olsun ki, hər daşı qiymətli olan Qarabağımız mənfur düşmənin əlində viran olmuşdu. Uzun illər əsarətdə olan torpağımıza vurduqları maddi və mənəvi ziyan yetməzmiş kimi, qovulduqlarında belə torpaqlarımızda ekoloji terror törətmişlər.

Müasir Azərbaycan devizi işğaldan azad olunmuş torpaqlarımızın abadlaşdırılması, orada olan ekoloji problemlərin müəyyən edilməsi və turizm mövqeyinə çevrilməsi istiqamətinin əsas olacağını nəzərə alaraq ekoloji ekoturizm mövqeyindən məsələyə baxaq.

Erməni vandallarının işğaldan azad olunmuş ərazilərimizdə törətdiyi ekoloji terror su ehtiyatlarının çirklənməsi, meşələrin qırılması, ekoloji tarazlığın pozulması ilə nəticələnən fəlakətlərə səbəb olmuşdur. Bu ərazilər tanınmaz hala salınıb. Döyüşlər zamanı və əvvəlki mərhələlərdə həmin mövqələrdə qazılan səngərlər, genişləndirilən əlavə yollar, oyuq və sığınacaq yerləri, mühəndis-istehkam qurğularının inşası bu ekoloji fəlakətin sərhədlərinin artmasına səbəb olmuş, torpaq quruluşunda baş verən müəyyən dəyişikliklər isə hava şəraitindən asılı olaraq sürüşmələrə və eroziyalara gətirib çıxarmışdır.

Ermənistanın ekoloji terror siyasətinin əsas elementləri su ehtiyatlarının çirkləndirilməsi, meşələrin yandırılması taktikasından ibarət idi. Təcavüz siyasəti nəticəsində işğaldan azad olunmuş ərazilərdəki Azərbaycan təbiətinə, bioloji müxtəlifliyinə zərər dəymiş eyni zamanda regionun ekoloji durumuna güclü təsir göstərmişdir. 13197,5 hektar qiymətli meşə sahəsi, dəhşətli şəkildə, misli görünməmiş vandalizmə məruz qalıb. [4] İşğaldan azad edilmiş yerlərdə bu vandalizmin miqyasını hələ hesablamaq mümkün olmayıb. Ümumi monitorinqlərdən sonra vandalizmin miqyasını

qiymətləndirmək mümkün olacaq. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə 460 növdən çox yabanı ağac və kol bitir. İşğal dövründə Bəsitçay və Qaragöl qoruqları, Arazboyu, Laçın, Qubadlı, Daşaltı təbiət yasaqlıqları kimi qorunan ərazilərdə “Qırmızı kitab”a daxil olmuş 60-dan çox fauna və 70-dən çox flora növünün əksəriyyəti artıq məhv edilmişdir. Ekoloji istiqamətdə işğaldan azad olmuş ərazilərdə müşahidələr aparılır. Füsunkar təbiəti olan Qarabağda ekoloji problemləri aradan qaldıraraq, bölgəni turizm obyektinə çevirmək olar. Ərazinin ekosistemi xüsusilə, bu ərazinin sağlamlıq-rekreasiya əhəmiyyətli turizm növlərinin inkişafı üçün əlverişlidir. [2]

Azərbaycanda son illər turizmin inkişafı istiqamətində böyük işlər görülmüşdür. Ən böyük turizm potensialına malik Qarabağ və ətraf rayonları indiyədək işğal altında olduğundan bu proseslərdən kənar qalmışdı. İlin dörd fəslində füsunkar təbiəti ilə qonaqları heyran edən, saf havası, müalicəvi suları, tarixi abidələri ilə dillərdə dastan olan bu diyar artıq yağdı tapdağından azad olunub. Müzakirə olunan əsas mövzulardan biri də işğaldan azad olunmuş ərazilərimizdə turizmin inkişaf etdirilməsidir.

Qarabağda turizmin inkişaf etdirilməsi üçün kompleks və sistemli yanaşma ilə mövcud potensial imkanlar ələ alınmalı, cari və strateji məqsədlərə hesablanmış kompleks ehtiyac qiymətləndirilməsi aparılmalı, ehtiyaclar ölçülməli, qiymətləndirilməli, torpaqlarımızdakı maddi və mədəni irs nümunələri dəqiqləşdirilməli, ekomühitin mövcud və perspektiv əlverişliliyi, marşrut layihələrinə əlavə edilməli, səyahət məntəqələrinin marşrutlarına uyğunlaşdırılmalıdır. [5] Bu istiqamətdə görüləcək işlərin bir parçası kimi, bölgəni yaxından tanıyan bələdçilərin hazırlanması və beləliklə də xarici turistlərin Qarabağa cəlb edilməsi üçün irimiqyaslı təbliğat işlərinin başlanılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Turizm məhsullarının hazırlanması həmin ərazilərdə turizm infrastrukturunun qurulması ilə paralel aparılacaq. Nəzərdə tutulan çərçivədə bir neçə komponent təmin edilməlidir. Bunlardan ən əsası ekoloji təhlükəsizliyin və həyat təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir. Əhalinin geri dönüşü, infrastrukturun yaxşı şəkildə qurulması və yaşayışın bərpası paralel olaraq orada turizm məhsulları da yaradılacaq. Digər istiqamətdə bölgəyə investisiyaların cəlbə lazımdır. İlk olaraq nəqliyyat infrastrukturunun, mülki infrastrukturun yaradılması və investisiyalar üçün şəraitin qurulması nəzərdə tutulur, eyni zamanda bizim qənaətimizə görə, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə bir neçə turizm klasteri də yaradıla bilər. [1, s.14]

Əsas olaraq başlanğıc mərhələdə Füzuli-Xocavənd-Şuşa-Laçın istiqamətidir. Digər klaster paralel olaraq Füzuli-Cəbrayıl-Zəngilanıdır. Zəngilan-Qubadlı üçüncü, dördüncü klaster Kəlbəcər-Laçındır, beşinci klasterə Bərdə-Ağdam daxildir. Regionların ayrı-ayrılıqda turizm potensialında işğaldan azad edilmiş Şuşa yüksək qiymətləndirilir. Burada mədəni tədbirlərin təşkili ilə yanaşı festival turizm məhsulları təqdim edilə bilər. Laçın-Kəlbəcər istiqamətində təbiət, qış turizmi və sağlamlıq turizmi, Qubadlı-Zəngilanda mədəniyyət və təbiət, Füzuli-Ağdam-Cəbrayılada isə mədəniyyət və işğalın nəticələrini göstərmək üçün bəzi tikililər saxlanılmaqla turistlər üçün nümayiş etdirmək lazımdır. Çünki turizmin iqtisadi tərəfi ilə yanaşı, tanıtım tərəfi də var. [6]

Qarabağın turizm destinasiyası olması üçün potensialı olduqca zəngindir, burada turizmin bir çox növləri – ekoturizm, dağ turizmi, qış turizmi, ov turizmi, sağlamlıq, kurort-rekreasiya turizminin inkişafı üçün bütün imkanlar var. Kəlbəcər-Laçın, Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonunun təbiəti bu ərazilərdə qış turizmi, dağ-alpinizm, ekstremal və ekoturizmin, sağlamlıq-kurort turizminin inkişafına imkan verir. [3]

İşğaldan azad edilmiş Xudafərin vasitəsilə İrandan, Naxçıvan üzərindən isə Türkiyədən turistlərin gəlməsi mümkün olacaq və iki istiqamətdən turist axını gözlənilir. Azərbaycan turizminin prioritet bazarı var ki, bu istiqamətdə də işlər aparılacaq. Azərbaycan ərazisinin ayrılmaz tərkib hissəsi olan Naxçıvan MR ilə birbaşa quru yolunun təmin edilməsi, qədim Zəngəzur bölgəsindən yeni dəhlizin açılmasına nail olunması və bununla da Türkiyə ilə birbaşa quru yolunun yaranması Azərbaycanın Beynəlxalq İpək Yolu Transmilli marşrutunda da əhəmiyyətini daha da artıracaqdır. Xüsusilə, Naxçıvanda yaşayan əhalinin yay və qış rekreasiya-turizm ehtiyaclarının ödənilməsində, Türkiyə Cümhuriyyətinin şərq vilayətlərində yaşayan insanların quru yolu ilə dolayısı deyil, birbaşa quru yolu ilə səyahət edərək, Qarabağ bölgəsinin təqdim etdiyi turizm destinasiyasından mövsümi olaraq faydalanmağa, istifadə etməyə imkanlar yaranacaq. [7]

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə ən əhəmiyyətli faktorlardan biridə müalicəvi əhəmiyyətli suların olmasıdır. Buranın müalicəvi turizm baxımından böyük imkanlara malik olması əslində regionda məskunlaşacaq insanların həyat tərzinə və rifahına da təsirsiz qalmır. Heç də təsadüfi deyil ki, vaxtilə həmin ərazilərdəki sanatoriyalar buraya müxtəlif xəstəliklərdən əziyyət çəkən insanların üz tutduqları müalicəvi məkanlardan olub. Həmin ərazilərdə termal turizmin inkişafı üçün də münbit şərait mövcuddur. Müxtəlif istiqamətlərdə çalışaraq, kompleks işlər görərək Qarabağı tez bir zamanda ekoturizm məkanına çevirmək olar və eyni zamanda Azərbaycan həmin ərazilərə investisiya yatırımı üçün şərait yaradacaq.

Nəticə

Vandalizmin ağır nəticələri müşahidə olunan ərazilərimizdə ekoloji problemlər mövcuddur. Hazırkı, şəraitdə bu problemin həlli istiqamətində profilaktik tədbirlər həyata keçirilir. Ekoloji problemləri qısa zamanda həll etməklə yanaşı bölgəni turizm istiqamətinə çevirmək mümkündür. Bütün araşdırılmış variantları ümumiləşdirərək, ekoturizmin 3 əsas komponentini müəyyənləşdirmək olar:

1) “təbiətin anlaşılması”, yəni səyahətlə təbii elementlərin var olmasının öyrənilməyi, turistlərin yeni biliklər, vərdislər əldə etməsini nəzərdə tutur;

2) “ekosistemin mühafizəsi” hətta marşrutda qrupların bir sıra davranışını, eyni zamanda ətraf mühitin qorunması üzrə tədbirlərdə, proqramlarda turoperator və turistlərin iştirak etməsini nəzərdə tutur;

3) “yerli əhalinin maraqlarına hörmət” – yalnızca yerli qanunlar ilə adətlərə riayət olunmağı deyil, eyni zamanda turizm bölməsinin sosial-iqtisadi inkişafı zamanı turizmə qoyulmuş vəsaitdir. Belə deyirlər, səyahətçi olmaq sənəti – əla qonaq olmaq sənəti sayılır. Hansı ki, bu istiqamətlər turizm imkanlarını yüksəldə bilər.

Ulu öndər Heydər Əliyev vəsiyyəti uğurla tamamlandı. Azərbaycan bayrağı Qarabağda dalğalanır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ə.T.Əsgərov, Ç.G.Güləhyev, B.Ə.Bilalov. Ekoloji turizm. Bakı: Adiloğlu, 2011
2. F.Abdullayeva. Ekoloji turizm-sağlam istirahət və təbiəti mühafizə // Elmi məqalələr toplusu, 2010
3. Q.Ş.Məmmədov. Azərbaycan: ekoturizm potensialı: I cild. Bakı, 2012
4. <https://ikisahil.az/post/>
5. <https://yenisabah.az/>
6. <https://xalqqazeti.com/>
7. <https://xalqqazeti.com/az/news/67819>
8. <https://science.gov.az/az/news/open/14642>

UOT 338

Heydər Əliyev və milli-iqtisadi inkişaf strategiyası

*Arif Qəhrəman oğlu Kələşov
Mingəçevir Dövlət Universiteti
arif.kalashov@mdu.edu.az*

“İqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir.”

Heydər Əliyev

Keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinin 70 ildən sonra bərpası vətənimiz üçün həm siyasi, həm də iqtisadi baxımından kifayət qədər mürəkkəb və çətin dövrə təsadüf etmişdir. Əvvəlki dövrlərdə mövcud olmuş infrastrukturun və iqtisadi əlaqələrin tamamilə dağılması, ölkənin erməni təcavüzünə məruz qalması, iqtisadi cəhətdən mühüm əhəmiyyətə malik olan geniş ərazilərin işğalı, 1 milyona yaxın soydaşımızın məcburi köçkün və qaçqın kimi öz yurdlarından qovulması Azərbaycanın qarşısında növbəti mərhələdə təkcə sosial-iqtisadi sahədə deyil, dövlət quruculuğu ilə bağlı bütün sferalarda taleyüklü məsələlərin həllini zəruri etmişdi.

Bir sıra iqtisadi göstəricilərə nəzər salmaq kifayətdir ki, bəhs edilən dövrdə iqtisadi və sosial vəziyyətin mürəkkəbliyi və ağırlığı haqqında aydın təsəvvür formalaşsın. Belə ki, 1991-1994-cü illər ərzində ölkə iqtisadiyyatında ÜDM-də hər il orta hesabla 16,5 faiz enmə müşahidə olunmuş, 1985-ci ilə nisbətən sənaye istehsalının həcmi 1991-ci ildə 10 faiz, 1992-ci ildə 37 faiz, 1993-cü ildə isə 50 faizə qədər azalmışdı. İstehsal sahələrinin böyük hissəsi (təqribən 2/3 hissəsi) məhv olmuş, işsizliyin səviyyəsi əhəmiyyətli dərəcədə artmışdı. Ö dövrün ən xarakterik xüsusiyyətlərindən biri həmin illərdə Azərbaycanda görünməmiş dərəcədə hiperinflasiya səviyyəsinin olması idi. 1992-ci ildən başlayaraq inflasiya səviyyəsi 1000 faizi keçmiş, 1994-cü ildə isə 1763,5 faizə çatmışdı. Təkcə qeyd etmək kifayətdir ki, 1994-cü ildə Mərkəzi Bankın uçot faiz dərəcəsi 250 faizədək artmışdı.

Məhz təsvir edilən iqtisadi və siyasi reallıqlar şəraitində 1993-cü ilin iyun ayında Azərbaycan xalqının çağırışı ilə vətənin xilaskarı kimi ölkə rəhbərliyinin sükanı arxasına keçən Ümummilli lider, Ulu öndər və dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev qarşısında ilk növbədə aşağıdakı prioritet məsələlər dayanırdı:

- erməni təcavüzünün dayandırılması və ölkədə siyasi sabitliyin bərpası;
- maliyyə sabitliyinin təmini və ölkəyə xarici investisiyaların cəlbi;
- bazar iqtisadiyyatına keçid.

90-cı illərin əvvəlində Azərbaycanın düşdüyü siyasi və iqtisadi vəziyyət nə qədər ağır və çətin olsa da, zəngin dövlət idarəçiliyi təcrübəsinə və universal biliklərə malik Heydər Əliyev tərəfindən irəli sürülən həll formulu bir o qədər sadə və başa düşülən idi. “İqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir” ifadəsi ilə Ümummilli lider Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpasına, müstəqil, demokratik, hüquqi dövlətin yaradılması və inkişaf etdirilməsinə gedən yolun məhz güclü iqtisadiyyatdan keçməsinə bildirirdi. Məhz bu ideyadan irəli gələrək Heydər Əliyevin müstəqil Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olduğu illərdə Azərbaycanı güclü bazar iqtisadiyyatına malik, inkişaf etmiş dünya ölkələrinin sırasına aparacaq “iqtisadi islahatlar marafonu”nun əsası qoyuldu desək, təbii ki, yanılmarıq.

Erməni təcavüzünün dayandırılması və ölkədə siyasi sabitliyin bərpası

Təbii ki, 90-cı illərin reallıqları Azərbaycana ərazi bütövlüyünü bərpa etməyə və erməni işğalını dayandırmağa imkan vermirdi. Məhz bu baxımdan ölkəmizə güclü iqtisadiyyatın qurulmasına və bunun nəticəsi olaraq müdafiə sisteminin gücləndirilməsinə vaxt lazım idi. Ulu Öndər anlayırdı ki, iqtisadiyyatın yenidən qurulması, ölkəyə xarici investisiyaların cəlbi erməni təcavüzü dayandırılmadan və siyasi sabitlik bərpa edilmədən mümkün deyildir. Erməni işğalının dayandırılması sahəsində atılan ilk addım 1994-cü ilin mayın 12-də Bişkek protokolunun - atəşkəs sazişinin imzalanması oldu. Dövlət quruculuğu sahəsində 1995-ci ilin mayın 12-də Heydər Əliyevin siyasi yaradıcılığının şah əsəri olan müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyası qəbul

eidldi. Ölkədə olan siyasi hərc-mərcliyin qarşısı alındı, azad seçki institutu, demokratik dövlətlərə məxsus dövlət idarəçiliyi formalaşdı. İlk illərdə yaradılmış siyasi sabitlik növbəti dövrlərdə iqtisadi reformaların həyata keçirilməsinə münbit şərait yaratmış oldu.

Maliyyə sabitliyinin təmini və ölkəyə xarici investisiyaların cəlbə

1993-2003-cü illərdə Heydər Əliyev tərəfindən həyata keçirilmiş islahatların ardıcılığına baxsaq, bir daha görürük ki, bütün tədbirlər uzaqgörən, xırdalıqlara qədər düşünülmüş, məqsədyönlü və müdrik siyasətin tərkib hissəsi olmuşdur. Ölkədə siyasi sabitliyin təmin edilməsindən sonra növbəti zəruri addım maliyyə sabitliyinin yaradılması, mövcud hiperinflasiyanın qarşısının alınması, maliyyə-bank sistemi sahəsində zəruri qanunvericiliyin yaradılması və təkmilləşdirilməsi, Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasətinin formalaşdırılması, yerli banklar tərəfindən kreditləşmənin və əhalinin bank sisteminə inamının bərpası, ölkəyə xarici investisiyaların cəlbəninə stimullaşdırılması olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, 1991-1995-ci illərdə əhalinin pul gəlirləri real ifadədə 3,3 dəfə, adambaşına pul gəlirləri orta hesabla 3,6 dəfə azalmışdı. 1992-1994-cü illərdə xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 42 faiz enmiş, formalaşmış qeyri-sabitlik şəraitində 1994-cü ilədək ölkə iqtisadiyyatına ümumiyyətlə xarici investisiya qoyuluşu həyata keçirilməmişdi.

Ulu Öndər tərəfindən əsas qoyulan neft strategiyasının Azərbaycanın iqtisadi inkişafına əvəzolunmaz töhfəsi olmuşdur. Belə ki, 20 sentyabr 1994-cü il tarixində imzalanmış “Əsrin müqaviləsi” 8 ölkənin müxtəlif neft şirkətlərini Azərbaycan neftinin istehsalı sahəsində bir araya gətirdi. Bağlanmış bu müqavilə keçmiş Sovet respublikaları arasında əhəmiyyətinə və həcminə görə ilk müqavilə idi. Məhz bu müqavilə sonrakı dövrlərdə dünyanın müxtəlif ölkələri ilə 30-dan çox sazişin imzalanmasına şərait yaratdı. Bu sazişin Azərbaycan dövləti və xalqı üçün əhəmiyyəti haqqında Heydər Əliyev demişdir: “Əsrin müqaviləsi ilə qoyduğumuz təməl XXI əsrdə Azərbaycan xalqının inkişafı, firəvan həyatı, müstəqil Azərbaycan dövlətinin suverenliyinin daha da möhkəmlənməsi üçün gözəl imkanlar yaradır və inanıram ki, XXI əsr müstəqil Azərbaycan dövləti üçün ən xoşbəxt dövr olacaqdır.”

Dahi Liderin neft strategiyasından danışarkən neftdən gələn gəlirlərin gələcək nəsillərə ötürülməsi, beləliklə də “ədalətli bölgü” prinsipinin tətbiqi ilə bağlı həyata keçirildiyi müdrik siyasətə toxunmamaq mümkün deyildir. Heydər Əliyevin "Neft Azərbaycanın ən böyük sərvəti olub, xalqa, özü də təkə indiki nəsələ deyil, həm də gələcək nəsillərə mənsubdur" fikri neft ixracından daxil olan gəlirlərin səmərəli idarə olunması və gələcəkdə müstəqil Azərbaycanın inkişafına yönəldilməsi məqsədilə müvafiq infrastrukturun yaradılmasını zəruri edirdi. Məhz bu məqsədlə Heydər Əliyevin 29 dekabr 1999-cu il tarixli 240 nömrəli Fərmanı ilə neft və qazdan əldə edilən gəlirlərin toplanmasını, səmərəli idarə edilməsini və gələcək nəsillər üçün saxlanmasını təmin edən xüsusi qurum - Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondu təsis edildi. Hazırda Fondun toplanan strateji valyuta ehtiyatları 43,6 mlrd. ABŞ dolları təşkil edir və son 20 ildə ölkənin iqtisadi infrastrukturunun yenidən qurulmasında Fondun daxil olan vəsaitlər mühüm paya malik olmuşdur. Beləliklə, aparılan ardıcıl iqtisadi islahatlarla qısa zamanda ölkədə makroiqtisadi sabitliyin əsas qoyulmuş, qiymətlərin sabitliyinə nail olunmuş, ölkənin zəruri valyuta ehtiyatlarının yaradılması təmin edilmişdir.

Bazar iqtisadiyyatına keçid

90-cı illərdə Sovet İttifaqının, ümumilikdə sosialist sisteminin süqutundan sonra yeni yaranmış əksər dövlətlərin qarşısında bazar iqtisadiyyatına keçid, yeni iqtisadi münasibətlər sisteminin formalaşdırılması əsas vəzifə kimi dururdu. Məhz bu dövlətlər üçün iqtisadi nəzəriyyədə “keçid iqtisadiyyatı” anlayışı formalaşdı. Keçid iqtisadiyyatı dedikdə öz müstəqilliyini yenidən əldə etmiş dövlətlərin təkə planlı iqtisadiyyatdan bazar iqtisadiyyatına keçidi deyil, ictimai həyatın və cəmiyyətin bütün sferalarında müasir dövlət quruculuğuna mərhələli transformasiyanın həyata keçirilməsi nəzərdə tutulurdu. Bu baxımdan Azərbaycan üçün neft sektoru ilə yanaşı qeyri neft sektorunun inkişafı, aqrar-sənaye respublikasından sənaye-aqrar respublikasına keçid, ölkə daxilində özəlləşdirmənin aparılması, xüsusi mülkiyyət institutunun yaradılması, sahibkarlığın inkişafı və dəstəklənməsi zəruri əhəmiyyət kəsb edirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, 90-cı illərin sonu 2000-ci illərin əvvəllərində iqtisadi sahədə 100-dən çox normativ hüquqi akt və dövlət proqramı qəbul edilmişdir.

1776-cı ildə Adam Smit özünün “Dövlətlərin sərvətlərinin mahiyyət və səbəblərinə baxış” adlı əsərində bazarlarda qarşılıqlı əlaqədə olan təsərrüfat və şirkətlər sanki “gözəgörünməz əl” tərəfindən müsbət şəkildə idarə olunur fikrini irəli sürmüşdür. 1995-2003-cü illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatında əldə edilmiş müsbət dinamikaya nəzər salsaq, mübaliğəsiz şəkildə demək olar ki, qeyd olunan dövrdə Ulu Öndər tərəfindən həyata keçirilmiş hüquqi və iqtisadi isahatlar ölkə iqtisadiyyatında “gözəgörünməz əl” funskiyasını yerinə yetirmişdir.

Görülmüş tədbirlər nəticəsində 1995-2003-cü illərdə iqtisadiyyatda yeni oyanış mərhələsi başlandı, ölkə üzrə ÜDM təqribən 2 dəfə, dövlət büdcəsinin gəlirləri 3 dəfə artdı, inflyasiya səviyyəsi sabitləşərək 2-3 % həddində təşəkkül tapdı.

Heydər Əliyevin milli-iqtisadi inkişaf strategiyasının uğur açarı onun zəngin təcrübəsi ilə yanaşı, həyata keçirilmiş reformaların və qurulmuş yeni iqtisadi münasibətlər sisteminin əsaslandığı prinsiplər olmuşdur. Belə ki, Ulu Öndər daim xalqımızın Ümummilli maraqlarını rəhbər tutmuş, milli dəyərlərin, dövlət müstəqilliyinin və milli təhlükəsizliyin qorunub saxlanmasını özünün həyat amalına çevirmişdir. Məhz Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən ötən əsrin sonlarında əsası qoyulmuş uğurlu milli-iqtisadi inkişaf strategiyası 2003-cü ildən etibarən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycan iqtisadiyyatında yeni mərhələyə keçidə şərait yaratdı.

Hazırda Heydər Əliyev siyasətinin layiqli davamçısı olan ölkə prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən əhalinin yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması və işgüzar fəaliyyəti üçün əlverişli sosial-iqtisadi mühitin formalaşmasına yönəlmiş, iqtisadi artım və sosial-iqtisadi inkişafı hədəfləyən, iqtisadiyyatın şaxələnməsi və qeyri-neft sektorunun prioritetliyini təmin edən ardıcıl və məqsədyönlü işlər görülür, islahatlar aparılır. Son illər qəbul edilmiş və uğurla həyata keçirilmiş dövlət proqramları, strateji yol xəritələri, habelə regionların sosial-iqtisadi inkişafına yönəlmiş tədbirlər, nəhayət Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında yazılmış “Şanlı Zəfər” tarixi, torpaqlarımızın işgaldan azad olunması, ərazi bütövlüyümüzün bərpası deməyə əsas verir ki, təməli Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş Azərbaycan dövlətçiliyi etibarlı əllərdədir, Heydər Əliyev siyasəti davam edir və davam edəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. “Heydər Əliyev və Azərbaycanda iqtisadi islahatlar: Nəticələr və perspektivlər” mövzusunda Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 98-ci ildönümünə həsr olunmuş Respublika elmi-praktiki konfransın materialları, Bakı: UNEC, 2021
2. Məqalələr (2009-2014-cü illər), Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident kitabxanası
3. Azərbaycanın inkişaf strategiyasında Heydər Əliyev irsi, <https://genprosecutor.gov.az/az/post/2436> ;
4. "Heydər Əliyev və Azərbaycanın iqtisadi inkişaf strategiyası" <http://anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2010/may/119632.htm>
5. Davamlı modernləşməyə və sosial rifaha xidmət edən islahatların müəllifi, <https://nk.gov.az/az/article/581/print/>
6. Heydər Əliyev və Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli, <http://www.anl.az/down/meqale/xalqqazeti/2010/may/121258.htm>
7. Müstəqillik illərində Azərbaycanda Heydər Əliyevin iqtisadi inkişaf strategiyasının əsas istiqamətləri, <https://525.az/news/176144-musteqillik-illerinde-azerbaycanda-heyder-eliyevin-iqtisadi-inkisaf-strategiyasinin-esas-istiqametleri>
8. Heydər Əliyevin sabitlik və inkişaf strategiyası <https://unec.edu.az/heyder-eliyevin-sabitlik-ve-inkisaf-strategiyasi/>

*Qaragöz Kərim oğlu Kərimov
Mingəçevir Dövlət Universiteti
qaragoz.karimov@mdu.edu.az*

Bir dövlət olmaq etibarilə Azərbaycan qədim tarixə malikdir. Azərbaycan Respublikası dövlətçilik tarixində qədim və uzun tarixi inkişaf yolu keçmişdir. Bu yollar heç də rahat və hamar olmamışdır. Keşməkeşli tarixi inkişaf yolunda Azərbaycan uğurlu dövlətçilik siyasətinə məhz Ulu öndər Heydər Əliyevin uğurlu siyasətinin nəticəsində nail ola bilmişdir. Hazırda Ulu Öndərin davamçısı Prezident İlham Əliyev modern Azərbaycan dövlətinin qurulması uğrunda əzmkarlıqla çalışır.

Bəşəriyyətin inkişafını, hər bir dövlətin keçdiyi inkişaf mərhələlərini izlədikdə bir çox həqiqət və faktlara şahid oluruq. Bu həqiqət ondan ibarətdir ki, həyatın çətin sınaqlarından o xalq üzünə keçə bilir ki, onlar keçmişin verdiyi ibrət dərslərindən bəhrələnərək daha əlverişli yollarla irəli doğru gedir, dünya ictimai tərəqqisinə öz imzasını atır. Əlbəttə, xalq belə bir inkişaf yoluna yalnız ağıllı, müdrik və səriştəli dövlət rəhbərinin müdrik siyasəti sayəsində nail ola bilər. [1]

Bu mənada götürsək, Azərbaycan xalqı taleyi şanslı xalqlardan biridir. Belə ki, bu günki müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaranması, inkişafı və müasirləşməsində dahi şəxsiyyət – Azərbaycan xalqının Ümummillə lideri Heydər Əliyevin rolu əvəzsizdir. Dahi şəxsiyyət bütövlükdə respublikaya 34 il, müstəqillik qazandıqdan sonra isə 10 il rəhbərlik etmişdir.

Respublika Prezidenti cənab İlham Əliyev dahi şəxsiyyətin müstəqillik illərindəki fəaliyyətinə ən mükəmməl qiymət verərək belə demişdir: “1993-2003-cü illər ölkəmizin gələcəyi üçün həlledici illər olmuşdur. On il ərzində görülmüş işlər bir əsr ərzində görülmüş işlərə bərabərdir”.

Məlumdur ki, Heydər Əliyev XX əsrin 30 ilini Azərbaycan xalqına və dövlətinə xidmət edərək ölkəni İttifaq səviyyəsində nüfuzlu respublikalardan birinə çevirmişdir. Azərbaycan istər Sovet İttifaqının tərkibində olarkən, istərsə də müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra məhz Heydər Əliyevin səyləri ilə sürətli inkişaf yolu keçmiş və az bir vaxtda beynəlxalq aləmdə öz layiqli yerini tutmuşdur.

H.Əliyevin ictimai-siyasi fəaliyyətinə bütövlükdə nəzər salsaq görə bilərik ki, hakimiyyətinin birinci dövründə, yəni Sovetlər dövründə də Azərbaycanın uzunmüddətli gələcəyini düşünərək hər cür mümkün imkanlardan istifadə etməyə çalışmışdır: ən iri strateji əhəmiyyətli sənaye obyektlərinin tikintisini ölkəmizə saldırmış, Azərbaycanın hərbi qüdrətini artırmaq, hərbi kadr potensialını formalaşdırmaq üçün hərbi məktəblərin açılmasını və kadrların ölkəmizdən kənarada ixtisaslaşmasını təşkil etmiş, ölkəmizin elmi potensialının gələcək inkişafının təmin olunması üçün Milli Elmlər Akademiyasının nəzdində elmi-tədqiqat institutlarının açılmasının qayğısına qalmışdır. Uzaqgörən siyasətçi respublikamızda ən yeni sənaye sahələrinin yaradılmasına, onun aqrar respublikadan aqrar-sənaye respublikasına çevrilməsinə, respublikamızın zəngin enerji ehtiyatlarının yaradılmasına, Azərbaycanın güclü elm potensialının, gələcək üçün vacib və yeni düşüncə tərzinə sahib kadrların yetişdirilməsinə xüsusilə əhəmiyyət verirdi. Sovet hakimiyyəti dağıldıqdan sonra bir daha aydın olur ki, Azərbaycanda yaradılmış mövcud iqtisadi potensial onun müstəqil yaşamasına imkan verir. Bütün bunlar vaxtilə Ulu Öndərin irəli sürdüyü siyasi, iqtisadi, ideoloji siyasətinin nəticəsi idi.

Müstəqilliyimizin ilk illərində xalqımızın yaşadığı fəlakət və çətinliklər xalqı yenidən Dahi Liderə müraciət etməyə, onu axtarmağa məcbur etdi. 1993-cü ilin iyununda xalqın səsində səs verən, məsuliyyəti üzərinə götürməkdən çəkinməyən Ölməz Lider ölkəsini başsız qoymadı, millətinin səsində səs verdi. O, dövləti parçalanmaqdan, xalqı vətəndaş müharibəsi təhlükəsindən qurtardı. İctimai-siyasi sabitliyi, qanunçuluğu bərpa etdi. İqtisadi sahədə yeni dövrün tələblərinə uyğun islahatların həyata keçirilməsini zəruri hesab etdi. Yeni Azərbaycan strategiyasını uğurla gerçəkləşdirdi, beynəlxal əhəmiyyətli “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasına nail oldu. [2]

Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi uğurlu siyasət ölkəmizi davamlı iqtisadi inkişaf yoluna çıxarmaqla bərabər, xalqın bütövlüyünü təmin etdi. Dövlətçilik, vətəndaşlıq, müasirlik kimi dəyərləri özündə birləşdirən mükəmməl azərbaycançılıq ideyasını yaratdı. Xaricdə yaşayan soydaşlarımızın da bu ideologiya ətrafında birləşməsinə şərait yaratdı.

Heydər Əliyev hakimiyyətinin ikinci dövründə milli mədəniyyətə, ədəbiyyata, ana dilinin inkişafına xüsusi diqqətlə yanaşması onun müasirləşmə strategiyasının mahiyyətindən irəli gəlirdi. O, deyirdi: “Milli ideologiyamızı hər yerdə tətbiq etmək üçün məktəblərdə Azərbaycan xalqının tarixinin tədrisinə çox ciddi fikir vermək lazımdır... Gənclərimiz öz tarixini, öz tarixi keçmişini gərək yaxşı bilsinlər. Çünki mənəviyyatımız, gənclərin bugünkü və gələcək mənəviyyatı bununla bağlıdır” [3].

Bir sözlə, dahi şəxsiyyət hələ XX əsrin 70-ci illərindən başladığı müasirləşmə siyasətini müstəqillik illərində də davam etdirdi. Dahi Lider bütün mənəvi həyatı və şərəfli fəaliyyəti müddətində yalnız Azərbaycanı düşündü, onun müasirləşməsinə, qüdrətlənməsinə, güclənməsinə çalışdı. Ümummilli Lider Azərbaycanı daim müasir və gözəl görmək istəyirdi. O, xalqının gələcəyini düşünərək onun uzaqgörən siyasətini layiqincə davam etdirəcək modern düşüncəli, novator ruhlu, yüksək idarəetmə qabiliyyətinə malik lider yetişdirdi.

Bu gün də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev əsas Ulu Öndər tərəfindən qoyulan daxili sabitlik sahəsində qazanılmış nailiyyətləri siyasi həmrəyliyin təmin olunması və milli birliyin möhkəmləndirilməsi istiqamətində daha da inkişaf etdirmiş, faktiki olaraq dönməzliyə çevirmişdir. Azad, demokratik və hüquqi dövlət quruculuğunun nəticəsi olaraq daxili sabitliyin qorunub saxlanması ölkədə həm iqtisadi, həm də dövlətçiliyimizin inkişafına təkan verən, onu sürətləndirən amillərdən biridir.

Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi məqsədyönlü iqtisadi siyasəti nəticəsində ölkəmizdə böyük uğurlar əldə olunmuşdur. Hazırda əsas Ulu Öndər tərəfindən qoyulmuş bu dinamik inkişaf ictimai-sosial həyatın bütün sahələrini əhatə edir, sosial problemlər sürətlə həll edilir, insanların rifah halı da durmadan yüksəlir. Bütün bu qazanılan uğurlar göstərir ki, Ümummilli lider Heydər Əliyevin müdrik siyasəti bu gün də davam edir.

Bu müdrik siyasət nəticəsində hər iki dövlət başçısı - müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin banisi Ulu öndər Heydər Əliyev və onun siyasi xəttini uğurla davam etdirən İlham Əliyev xalqımızın ən böyük tələyüklü məsələsini həll etməyi qarşısına məqsəd qoymuşdu: yəni müstəqilliyimizə qəsd hesab edilən 30 illik erməni işğalına son qoymaq. Ermənistan işğalçı dövlət kimi torpaqlarımızdan sülh yolu ilə çıxmaq tələblərinə məhəl qoymadı. Düşmənin növbəti tərribatı 2020-ci il 27 sentyabrda xalqımızın milli-azadlıq mübarizəsinə qalxmasına səbəb oldu. Xalq, ordu, dövlət dəmir yumruq kimi Ali baş komandanın ətrafında birləşərək düşməyə ağır zərbələr vurdu. 44 günlük döyüşlər 30 illik işğala son qoydu. Müstəqilliyimiz yenidən bərpa olundu, ərazi bütövlüyümüz yenidən təmin olundu. Böyük zəfərdən, qələbədən sonra Ali baş komandan, Prezident İlham Əliyevin atasının məzarı başında dediyi söz həqiqətən bu ailənin xalqa, dövlətə nə qədər bağlı olduğunu bir daha sübut etdi: “Mən Şuşanı geri alacağıma söz vermişdim. Mən xoşbəxtəm ki, vədimə əməl etdim”.

Cənab Prezident, bir azərbaycanlı kimi, bir gənc kimi, Vətən müharibəsi iştirakçısı kimi, deyirəm ki, bu söz bütün azərbaycan xalqının Ulu Öndərə deyəcəyi, ürəyindən keçirdiyi sözlər idi, bütün xalqımızın adından Siz dediniz. Qalib ölkənin qalib Prezidenti.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir (çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, müsahibələr, məktublar, müraciətlər, fərmanlar). Bakı: Azərneşr, 1998, s.13-18
2. Müstəqil Azərbaycan Respublikası gənclərinin birinci forumunda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi. “Xalq qəzeti”, 6 fevral, 1996.
3. Təhsil millətin gələcəyidir./M.Mərdanov və Ə.Quliyevin redaktəsi ilə / Bakı: Təhsil, 2012

UOT 327

Azərbaycanın türk arealına inteqrasiyası Heydər Əliyev siyasi kursunun hədəfi kimi

*Tahirə Əli qızı Quliyeva
Mingəçevir Dövlət Universiteti*

Tarixən Azərbaycan Türkiyə üçün müsəlman-türk dünyasının “giriş qapısı”, Türkiyə isə Azərbaycan üçün Avropa “qapılarının açarı” rolunu oynamışdır. Bu gün artıq türk dünyasında cərəyan edən və qarşısızalmaz tarixi proses kimi ifadə olunan hadisələr, türk ellərinin bir-birinə qovuşması, türk-müsəlman arealının çox sürətlə genişlənməsi dünyada qurulan yeni etnik-siyasi nizamın tərkib hissəsi kimi ortaya çıxır. Qədim və orta əsrlər tarixi ərzində intensiv inkişaf edən bu proses XVIII əsrdə siyasi səhnəyə antitürk siyasəti yürüdən, türk xalqlarının inteqrasiyasını ləngitməyi və hər vəchlə bu təbii prosesin qarşısını almağı özünün hərbi-siyasi doktrinası elan edən aktorların çıxması ilə səngimişdi. XX yüzilliyin əvvəllərində Rusiya imperiyasının ərazisində türkçülük, turançılıq və pantürkizm ideyalarının növbəti intibahı prosesi başlayanda isə az qala bütün dünya bu hadisəyə qarşı silaha sarıldı. Bədii və tarixi ədəbiyyatlarda türkçülük, turançılıq, xüsusilə də pantürkizm ideyaları mürtəcə ideologiya kimi qələmə verilir və bəşəriyyət üçün çox təhlükəli amil kimi qiymətləndirilirdi [4]. Türk etnotipinə məxsus idealların təbliği və yayılması ilə məğgul olan yazıçılar və alimlər repressiyalara məruz qalırdılar [3].

Türkçülük ideyalarının inkişafında və müasir türk dünyasının davamlı inteqrasiyasında Ümummilli lider Heydər Əliyevin çox möhtəşəm xidmətləri olmuşdur. Məlumdur ki, Ulu Öndərin Azərbaycana həm birinci (1969-1982), həm də ikinci (1993-2003) rəhbərliyi dövründə siyasi və ideoloji fəaliyyəti Azərbaycanla məhdudlaşmayıb. Heydər Əliyevin türk birliyini reallaşdırılmaq istiqamətində atdığı addımlar türk dünyasının genişlənməsi, inkişafı və qlobal miqyasda nüfuz faktoruna çevrilməsi işində dərin izlər buraxmışdır.

Türkçülüyn və turançılığın intibahı və inkişafı sahəsində həyata keçirdiyi çox möhtəşəm tədbirlərə rəğmən Heydər Əliyev türk dünyasının tanınmış liderlərindən birinə çevrilmişdi. Ulu Öndər yaxşı bilirdi ki, təlatümlərlə dolu müasir dövrdə dövlətçiliyimizin və milli istiqalımızın qorunmasında türk və müsəlman dünyasının həmrəyliyi, türk ellərinin bütün sahələrdə intensiv əməkdaşlığı çox vacibdir. Bununla əlaqədar Heydər Əliyev qürurla deyirdi: “Mən qeyd etmək istəyirəm ki, bizim xalqlarımız əsrlər boyu bir-birinə yaxın dost olmuşlar. Biz bir kökdənlik, biz eyni dildə danışan xalqlarıq. Bizim milli ənənələrimiz, bir-birinə bənzərdir, oxşardır. Ona görə də bunlar hamısı xalqlarımız hələ biz müstəqil olmadığımız vaxtda, ayrı-ayrı dövlətlərin əsarəti altında yaşadığımız vaxtda da bizi bir-birimizdən ayırmayıb, əksinə bir-birimizə bağlayıb, bir-birimizlə daha sıx əlaqədə saxlayıb. İndi isə xalqlarımız öz müstəqilliyini əldə edəndən sonra, müstəqil dövlət kimi dünyada tanınandan sonra biz tarixi ənənələr əsasında, həmin fundamental əsaslar üzərində bundan sonra da irəliyə getməliyik, inkişaf etməliyik”.

Azərbaycan Respublikasına birinci rəhbərliyi dövründə Ümummilli lider Heydər Əliyev Sovet ittifaqında mövcud olan bütün siyasi qadağaları və diplomatik tabloları pozaraq o dövrün sovet rəhbərliyi qarşısında Türkiyə ilə münasibətlərin yaxşılaşdırılması və durmadan inkişaf etdirilməsi haqqında təkliflərlə çıxış etmişdi. Ulu Öndərin Türkiyə ilə iqtisadi-siyasi və mədəni əlaqələri inkişaf etdirmək uğrunda fəaliyyəti və aktiv şəkildə apardığı mübarizəsi gələcəkdə türk birliyinin yaradılması istiqamətində uzaqgörən siyasət kimi qiymətləndirilir. Bununla əlaqədar Heydər Əliyev o dövrdə Azərbaycan Respublikasının Beynəlxalq əlaqələr idarəsinin müdiri Ə. Cəbrayilova müvafiq göstərişlər vermiş, o da öz növbəsində Sov.İKP MK-nin Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin əməkdaşları (N.V.Slepov və V.V.Zaqladin) ilə danışıqlar aparmış və yüksək nəticələr əldə etmişdi. Tezliklə MK-ya Azərbaycanla Türkiyə arasında dostluq və əməkdaşlıq münasibətlərinin inkişaf etdirilməsinə dair müvafiq sənəd layihəsi də təqdim edilmişdi. Həmin sənədə 1977-ci ilin 20 sentyabr tarixində Heydər Əliyev belə bir dərkənar da yazmışdı: “Xahiş edirəm Sov. İKP MK-ya müvafiq qeydlər hazırlayın. Eyni zamanda, Türkiyə ilə bağlı təbliğati gücləndirmək üçün bütün mümkün vasitələrdən yaxşı istifadə etmək lazımdır”. Bununla əlaqədar hazırlanmış məktub Heydər Əliyevin göstərişi ilə Moskvaya MK-ya göndərildi. Məktubda siyasi, iqtisadi, texniki, mədəni və turizm sahələrində Türkiyə ilə Azərbaycan arasında əlaqələri daha da genişləndirmək, sovet-Türkiyə dostluğunu yeni keyfiyyət müstəvisinə çıxarmaq, vaxtilə ölkədən mühacirət etmiş azərbaycanlıların və onların övladlarının vətənə dönməsini təmin etmək və digər məsələlər öz əksini tapmışdı. Məktubda,

həmçinin Kicik Asiya (Anadolu) və Rumeli türklərinin və Türkiyədə yaşayan azərbaycanlıların Azərbaycana maraqlarının durmadan artması haqqında məlumat və qardaş ölkə ilə əlaqələrin genişləndirilməsi üçün konkret təkliflər öz əksini tapmışdı. Sözügedən məktubda, həmçinin latın qrafikalı əlifba ilə tərtib edilmiş türkdilli ədəbiyyatı rus və azərbaycan dillərinə, siyasi məzmun daşımayan rusdilli və azərbaycandilli ədəbiyyatı isə türk dilinə tərcümə etmək üçün Azərbaycanda kifayət qədər mütəxəssisin olması ilə əlaqədar Bakıda “Progress” (rus.*Прогресс*) nəşriyyatının filialını açmaq tövsiyyə olunurdu. Bundan əlavə Heydər Əliyev Azərbaycan milli radiosunda və televiziyasında hazırlanan verilişlərin Türkiyə ərazisində yayımlanmasını vacib addım hesab edirdi. O dövrdə Heydər Əliyevin irəli sürdüyü ən maraqlı təkliflərdən biri Umumittifaq Şərq Ticarətinin Azərbaycan bölməsinə Türkiyə ilə birbaşa ticarət əlaqələrinin qurulmasını icazə verilməsi təklifi idi. Heydər Əliyevin Türkiyə ilə bağlı təklifləri sırasında SSRİ Dövlət Xarici İqtisadi Əlaqələr Komitəsinin (DXİÖK) xətt ilə Türkiyənin ayrı-ayrı şəhərlərində fəaliyyət göstərən layihə institutlarında Azərbaycandan olan mütəxəssislərin iştirak etməsi təklifi xüsusilə əhəmiyyətli idi. Ulu Öndər həmin təklifi edərək Türkiyədəki idarə və müəssisələrdə çox sayda Azərbaycan kökənli Türkiyə vətəndaşlarının olmasını sanballı arqument kimi irəli sürmüşdü. Türkiyə ilə Azərbaycan arasında Naxçıvan vasitəsi ilə kommunikasayaların açılması ideyası isə təkcə iqtisadi-siyasi perspektivləri nəzərdə tutmurdu, həm də tarixən “bir millət iki dövlət” şüarı ilə yaşayan xalqların ideoloji və mənəvi baxımdan yaxınlaşmasına xidmət edirdi. Təəssüf ki, tarixən türk birliyindən ehtiyat edən Moskva Türkiyə ilə Azərbaycan arasında birbaşa ticarət-iqtisadi əlaqələrin reallaşdırılmasına rəvac vermədi [1]. Bu ideyanı Ümummilli lider Heydər Əliyev 1991-1993-cü illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Sovetinə (Milli Məclis), xüsusilə də 1993-2003-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olduğu zaman reallaşdırdı. Heydər Əliyev 1990-cı il iyulun 19-da Moskvadan Azərbaycana qayıtdıqdan sonra siyasi fəaliyyətini Naxçıvanda davam etdirdi və bu zaman Türkiyə ilə əlaqələrin yaradılması Naxçıvan üçün xilaskarlıq faktoruna çevrildi. 1991-ci il sentyabrın 3-də Naxçıvan Ali Məclisinin sədri seçilən Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə 1992-ci il mayın 27-də blokada şəraitində yaşayan Naxçıvan üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən Sədərək-Dilucu “Ümid” körpüsü tikildi. Naxçıvanda siyasi sabitlik və iqtisadi dirçəliş dövrü başlandı. Bundan sonra Azərbaycan-Türkiyə birliyinin reallaşdırılmasında yeni bir era başlandı.

Heydər Əliyevin Türkiyəyə 1994-cü il fevralın 8-dən 11-dək davam edən ilk rəsmi səfəri ikitərəfli əlaqələrin inkişafına yeni təkan verdi. Ankarada aparılan danışıqlardan sonra fevralın 9-da Azərbaycan Respublikası ilə Türkiyə Respublikası arasında əməkdaşlıq və qarşılıqlı yardım haqqında protokol, elmi, texniki, mədəni və sosial-iqtisadi sahələrdə əməkdaşlıq haqqında saziş, dostluq və hərtərəfli əməkdaşlığın inkişafı barədə müqavilə, siyasi məsləhətləşmələr barədə saziş, investisiyaların qarşılıqlı təşviqi və qorunması haqqında saziş və digər mühüm sənədlər imzalandı. Dövlət rəhbərlərinin müntəzəm xarakter almış qarşılıqlı səfərləri iki ölkə arasındakı münasibətlərin daha da inkişafı ilə müşayiət olunurdu. 1995-ci il dekabr ayının 7-9-da Türkiyə prezidenti Süleyman Dəmirəlin Azərbaycana rəsmi səfəri zamanı imzalanmış Birgə Bəyanat və iqtisadi əməkdaşlıq haqqında memorandum dostluq münasibətlərini müəyyən edən prinsiplərin və əlaqələrin inkişaf istiqamətlərinin sarsılmaz olduğunu bir daha təsdiq etdi. 1996-cı ildə iki ölkə arasında hərbi, texniki və elm sahələrində əməkdaşlığa dair bir sıra sənədlər imzalandı [2].

Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən yeni dinamik ruh verilmiş və artıq reallığa çevrilmiş Türk dünyasının birliyi ideyası tezliklə dünya sivilizasiyasına böyük töhfələr vermiş digər türkdilli cümhuriyyətlərə nüfuz etməyə başladı. Yeni tarixi dövrdə yaranmış münbit şərait türkdilli cümhuriyyətlərin (TDC) sürətlə inkişaf etməsinə, qlobal miqyasda mühüm nüfuz sahibi olmalarına, öz aralarında siyasi, iqtisadi, mədəni və elmi-texniki sahələrdə əlaqələri əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmələrinə səbəb oldu. TDC-lərin İşbirliyi Şurası, Parlament Assambleyası, TÜRKSÖY və digər nüfuzlu təşkilatlar yaradıldı.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, türk dünyasının bir-birilə birləşməsində, həmçinin qlobal iqtisadi və mədəni inteqrasiyanın təmin edilməsində Ulu öndər Heydər Əliyevin tarixi “Böyük İpək Yolu” layihəsinin həyata keçirilməsi müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. “Böyük İpək Yolu” layihəsinin reallaşdırılmasında və TDC-lərin qırılmaz tellərlə bir-birinə bağlanması Heydər

Əliyevin daha bir möhtəşəm tarixi layihəsi olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft-boru xəttinin müstəsna əhəmiyyəti vardır. Tərəddüd etmədən demək olar ki, Baykal-Amur magistralının tikintisi, qədim İpək Yolunun bərpası, Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəməri layihəsinin reallaşdırılması, Şərqi-Qərbi nəqliyyat dəhlizi, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu və digər layihələr türk dünyasının birləşdirilməsi istiqamətində Heydər Əliyevin əvəzsiz xidmətləridir.

Türk dünyasının bu gün möhtəşəm addımlarla baş verən birləşməsinə və inkişafına dərinləndirən inanan Ümummilli lider Heydər Əliyev bu haqda deyirdi: “Özünün yeni yüksəliş dövrünü yaşayan çağdaş türk dünyası həmişə olduğu kimi bəşər sivilizasiyasına yeni misilsiz nümunələr vermək iqtidarındadır. Bu gün öz suverenliyini əldə etmiş bir çox türk cümhuriyyətlərinin bu sıraya qoşulması isə türk dünyasının gələcəyinə işıqlı ümidlər qatır. İqtisadi, siyasi və mədəni həyatın sıx telləri ilə birləşməyə başlamış türk xalqları yeni dünyanın mühüm amillərindən birinə çevrilməkdədir”.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ömərrov V. Ulu öndər Heydər Əliyevin birinci hakimiyyəti illərində Azərbaycan -Türkiyə əlaqələrinin genişləndirilməsində rolu. “Səs” qəz., 2013, 15 mart, s.14
2. Hüseynova F. Müstəqillik dövründə Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinin kulturoloji aspektləri (elm, təhsil, mədəniyyət). Bakı, 2007, s. 80-86
3. Ашнин Ф.Д., Алпатов В.М., Насилов Д.М. Репрессированная тюркология. М.: "Восточная литература" РАН, 2002. - С. 5
4. Червоная Светлана. Пантюркизм и панисламизм в российской истории // Отечественные записки. - 2003. - № 5. - С. 152-166.

UOT 81:37.016

Dil materiallarının öyrədilməsi nitq inkişafının əsası kimi

*Sevil Mirhəsən qızı İsayeva
Mingəçevir Dövlət Universiteti
sevil.isayeva@mdu.edu.az*

Məlumdur ki, dil cəmiyyətlə bağlı olduğu üçün ictimai hadisədir və ünsiyyət vasitəsi kimi daim xalqın xidmətindədir. Məhz dil vasitəsi ilə insanların hər cür fəaliyyəti mümkün olur. Dili əmələ gətirmək üçün dil faktlarının müəyyən sistem üzrə tam halda birləşməsi tələb olunur [1, s.6].

Ümumiyyətlə, öyrənməyin yolu təhsildən keçir. Belə ki, təhsil cəmiyyəti gələcəyə aparan bir mexanizmdir. Azərbaycan Respublikasının milli təhsil sistemindəki yeniliklər, cəmiyyətin sosial-siyasi sistemindəki dəyişikliklərlə bağlıdır. Vətəndaş cəmiyyətinin qurulduğu bir dövrdə təhsilin innovasiyaları sahəsində tədqiqatların aparılması, inkişaf etmiş qabaqcıl ölkələrin təhsil sistemində qazanılmış yeniliklərin Azərbaycan təhsil sistemində gətirilməsinin təmin olunması sahəsində işlərin gücləndirilməsi tələb olunur [2].

Təlim prosesində ünsiyyət və mübadilə vasitəsi olan dilin inkişafı müasir ədəbi dil normalarının şüurlu dərk edilməsi ilə əmələ gələn dil hadisələri asan başa düşülür, tələffüz və yazı qaydaları mənimsənilir, ədəbi dilin ayrı-ayrı üslub xüsusiyyətləri öyrənilir.

Hər hansı bir xalqın dili ümumbəşər dilinin bir formasıdır. Dil də şüur kimi qədimdir. Belə ki, insanların bir-biri ilə zəruri olaraq əlaqəyə girmək ehtiyacından yaranmışdır. Deməli, dil və təfəkkür ictimai əməkdən doğmuş olan ictimai hadisədir; bir-birinə təsir göstərərək cəmiyyətin inkişafına xidmət edir.

Hər bir xalqın özünəməxsus dili olduğu kimi, hər insanın da özünəməxsus dil bacarığı, dil qabiliyyəti vardır. Bu dil bacarığını, dil qabiliyyətini onlara öyrədən məhz ailədə valideynlər, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində tərbiyəçilər, məktəbdə müəllimlər, sosial mühitdə ətrafındakı

insanlardır. Müəllimin nitqi mütləq şəkildə ləhcə və şivələrdən fərqli olan ədəbi dilə yiyələnmək üçün şagirdlərə, tələbələrə nümunə olmalıdır. Belə ki, ədəbi dil ümumxalq dilinin yüksək formasıdır. Dilimiz dövlət sənədlərində, elm və sənət əsərlərində əsrin yüksək düşüncələrini təmsil edərək formalaşır, bədi əsərlərdə təkmilləşir, orta və ali məktəblərdə tədris edilir, cilalanır.

Bütün xalqların ədəbi dilləri məhz belə meydana gəlmiş və inkişaf etmişdir..

Dil – faktları, arqumentləri, hissləri; ümumiyyətlə, iç dünya və kənar dünya haqqındakı informasiyanı ötürən verbal ötürücüdür.

Dilçi alimlər şagirdlərin əqli inkişafında, nitqinin, əxlaqi keyfiyyətlərin yaxşılaşdırılmasında ana dili təlimini əsas faktor, əsas amil kimi qiymətləndirmişlər.

Azərbaycan dili təliminin ən mühüm vəzifəsi orfoqrafiya və durğu işarələri üzrə möhkəm vərdişlər aşılamaq, həmin vərdişlərin köməyi ilə onları qrammatik hadisələri şüurlu dərk etdirməyə alışdırmaq onlarda şifahi və yazılı nitqi inkişaf etdirmək, döğma dilə maraq və məhəbbət tərbiyə etməkdən ibarətdir.

Elmlərin əsasını şüurlu mənimsətmək üçün şagirdlərin elmi məfhumlara yiyələnməsi çox vacibdir. Məfhum, adətən, hissi idrakı təşkil edən təsəvvür, qavrayış və duyğular əsasında yaranır, lakin məfhum abstrakt tərəkürün bir forması olmaqla hissi idrakdan fərqlənir. Əgər hissi idrak formaları olan duyğu, qavrayış, tərəkür əşyaların yalnız xarici cəhətini əks etdirsə, məfhum onların daxili mühüm xüsusiyyətlərini əks etdirir. Belə ki, məfhum obyektiv olaraq ümumini əks etdirməklə yanaşı, müxtəlif dillərdə danışan insanlar üçün ümumi şəkildə əşya və hadisələrin mahiyyətini əks etdirir.

Öyrənilmiş məfhumun şifahi və yazılı nitqə düzgün tətbiqi əsas şərtədir. Daha doğrusu, nitq və orfoqrafik təcrübə öyrənilmiş qrammatik nəzəriyyənin əhəmiyyətini dərk etməkdə şagirdə kömək göstərir. Öyrənilənləri təcrübədə tətbiq etməyi bacarmaq biliyin şüurlu mənimsənilməsinə, şagirdin ümumi inkişafını göstərir.

Müəllim Azərbaycan dili dərində istifadə edilən metod və həmin metoddan irəli gələn priyom, yol və iş növlərindən düzgün şəkildə, yaradıcılıqla istifadə etməyi bacarmalıdır. Bunlardan istifadə məqamlarını müəyyənləşdirmək, lazım gəldikdə birini digəri ilə əvəz etmək əsas şərtlərdən biridir.

Qrammatik çalışmaları dil materialını şüurlu mənimsətmək, şagirdlərə öz fikirlərini həm şifahi, həm də yazılı nitqdə qrammatik və üslubi cəhətdən düzgün və dəqiq ifadə edə bilmək vərdişi aşılayır. Şagirdlərin belə vərdişə yiyələnməsi bu sahədə semantik işlərin düzgün aparılması ilə yerinə yetirilə bilər.

Bildiyimiz kimi, qrammatik çalışmaları aparmaqda məqsəd verilmiş bilikləri möhkəmləndirmək, faktlar, nümunələr toplamaq orfoqrafik vərdişləri möhkəmləndirmək, şifahi və yazılı qrammatik bilikləri müstəqil surətdə tətbiq etmək bacarığını aşılamaqdır. Qrammatik çalışmaları köməyi ilə şagirdlərin qazandıqları biliklər möhkəmlənir, dərinləşir, eyni zamanda orfoqrafiya və nitq ikişafi sahəsində bir sıra vərdişlər aşılanır.

Çalışmaları fikri əməliyyatın xarakterinə görə də müxtəlif olur. Şagirdlərdən verilmiş söz və cümlələrini analiz və sintez etməyi, qarşılaşdırmağı, qruplaşdırıb təsnif etməyi tələb edən çalışmalardan da istifadə olunmalıdır. Çalışmaları belə müxtəlifliyi onların düzgün seçilməsinin sistemlə və ardıcıl aparılmasını tələb edir. Çalışmaları üzrə aparılan səmərəli işlər dərində yüksək səviyyədə keçməsinə, biliyin yaxşı mənimsənilməsinə və şagirdlərin ümumi inkişafına qüvvətli təsir edir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, aparılan qrammatik təhlillər də şagirdlərə yeni qrammatik məlumatı, qayda və qanunları öyrətmək üçün istifadə olunan ən təsirli vasitələrdən biridir. Qrammatik təhlil şagirdlərə qrammatikadan aldıqları bilikləri təcrübədə tətbiq etməyə imkan verir. Belə ki, qrammatik təhlil şagirdin diqqət və vərdişlərini nizama salır. Belə təhlil təkrar üçün, biliyi möhkəmləndirmək və yoxlamaq üçün ən yaxşı vasitədir. Bu cəhətdən fonetik təhlil həm düzgün tələffüz qaydalarının, həm də savadlı yazının öyrənilməsinə həsr olunduğundan praktik olaraq çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Şagirdlər ana dilində səlis danışmağı özlərinə vəzifə borcu bilməlidirlər və bu istiqamətdə onlara nümunə ola biləcək adamlardan örnək götürməlidirlər. Ümummilli lider Heydər Əliyevin nitqi hamımız üçün örnəkdir. Belə ki, söz bəşərin nəfəsidir, fikri və düşüncəsidir. Bu mənada dahilərin nitqindən nümunə götürməyi bacarmaq bir vəzifə borcumuz olmalıdır.

Azərbaycan ədəbi və xalq danışq dilini dərindən bilən, bu dilin zəngin lüğət tərkibinə yaxşı bələd olan və qrammatik imkanlarından fitri istedadı sahəsində səmərəli istifadə etməyi bacaran dünyaşöhrətli Heydər Əliyev yüksək səviyyəli yığıncaqlarda, məsələn, Bakı Dövlət Universitetinin 50 illiyinə həsr olunmuş yubiley toplantısında, yenə həmin ali məktəbin partiya konfransında yüksək dövlət səviyyəsində aparılan başqa müşavirələrdə ana dilində parlaq çıxışlar edərək, özünə böyük hörmət və məhəbbət qazana bilmişdir. O çox yaxşı bilirdi ki, onun qazandığı bu böyük hörmət və məhəbbət eyni zamanda onun istifadə etdiyi, danışdığı dilə - Azərbaycan dövlət dilinə çox böyük hörmət və məhəbbət yaradır. Bütün bunlar təbii olaraq, ölkədə aşağıdan yuxarıya və eyni zamanda yuxarıdan aşağıya güclü bir dövlət dili ab-havası yaratmağa xidmət edirdi.

Ulu Öndər yazırdı ki, cəmiyyətin inkişafı, elmi-texniki tərəqqi, dövlətin inkişaf strategiyası kimi mühüm amillər təhsilin məqsəd və vəzifələrini, təlimin məzmununu, xüsusilə metodları və texnologiyasını yeniləşməyə məcbur etmiş, bu yeniləşmə cəmiyyət quruculuğunun fəal amilinə çevrilmişdir [3].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. N.Məmmədov, A.Axundov. Dilçiliyə giriş. Bakı, 1980, 315 s.
2. Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycan. Bakı, 2003
3. Şəxsiyyətin qüdrəti. Bakı: Yazıçı, 2012, 304 s.

УДК 86.32

Бесценная роль Гейдара Алиева в защите наших национальных и духовных ценностей

*Земфира Ахмед кызы Алиева
Мингячевирский государственный университет
zemfira.aliyeva@mdu.edu.az*

Каковы ценности любой нации? - Конечно, религия и язык, культурное и духовное наследие, унаследованное от истории, и так далее. Что отличает одну нацию от другой, так это, по сути, ее национальные и нравственные ценности. В одном из своих выступлений Гейдар Алиев сказал: «Азербайджанцы, живущие в мире, никогда не должны забывать свой родной язык, религию, национальные традиции. Каждый азербайджанец должен гордиться тем, что у него есть такая родина, как Азербайджан, которая имеет великую историю, древнюю и богатую культуру. Наши национальные и нравственные ценности формировались в жизни нашего народа веками. Нация без национальных и нравственных ценностей не может быть настоящей нацией, настоящим народом». Кстати, следует отметить, что великий лидер внес большой вклад в защиту и продвижение наших национальных и нравственных ценностей. Следует лишь отметить, что по настойчивости Гейдара Алиева, когда в советский период была принята Конституция Азербайджанской ССР, там был установлен статус нашего родного языка, широко пропагандировался праздник Новруз.

Бурное развитие культуры позволило развить национальное самосознание и национальное самосознание.

Языковой фактор занимает особое место в системе национально-нравственных ценностей. Языковая политика Гейдара Алиева всегда стала неотъемлемой частью его политической деятельности. Сохранение государственного языка является важной задачей государства и выражением его национально-исторических интересов.

Во время правления Народного фронта термин «азербайджанский язык» был оставлен на парламентском уровне, а школьные учебники были переименованы в «турецкие».

Хотя русский язык был государственным в республиках в советское время, это был родной язык Гейдара Алиева.

Его любовь к языку закреплена в Конституции Азербайджанской Республики 1978 года как «государственный язык».

В Азербайджане наблюдался динамичный рост числа студентов, обучающихся на русском языке. В Конституции 1995 года азербайджанскому языку был присвоен статус государственного языка. В связи с использованием этого языка были приняты важные законодательные акты. Подписанный Гейдаром Алиевым 18 июня 2001 года указ «Об улучшении использования государственного языка» предусматривал административные, политико-правовые и научно-лингвистические меры по развитию азербайджанского языка. Указ Президента от 4 июля 2001 года «О создании Комиссии по государственному языку Азербайджанской Республики» позволил устранить существующие проблемы в этой сфере. Его указом «Об учреждении Дня азербайджанского алфавита и азербайджанского языка», подписанным 9 августа 2001 года, 1 августа был объявлен «Днем родного языка».

Казахстанский писатель Олжас Сулейманов так оценил шаг Гейдара Алиева: «Переход на латиницу потребовал большого мужества, решительности и воли. Господин Гейдар Алиев обладает этими качествами, а также богатым политическим опытом, острой критикой и способностью направлять исторические процессы. Это историческое решение».

Гейдар Алиев подписал указ 2 января 2003 года. Эта позиция оказала положительное влияние на формирование национальной солидарности и национального менталитета, вытекающих из нравственных ценностей.

Гейдар Алиев первым из представителей государства официально оформил солидарность азербайджанцев всего мира.

16 декабря 1991 года Верховное Собрание Нахичеванской Автономной Республики официально признало 31 декабря «Днем солидарности азербайджанцев мира». Эта дата отмечается как национальный праздник с 1993 года.

«Именно это духовное единство и национальная солидарность делают честь дальнейшему укреплению нашей государственной независимости и новым достижениям на этом пути».

Благодаря защите и применению национальных и духовных ценностей деятельность Гейдара Алиева многогранна.

В период правления Гейдара Алиева в системе образования были проведены радикальные реформы с целью укрепления научного потенциала и улучшения системы образования в Азербайджане.

13 июня 2000 года Гейдар Алиев подписал указ «Система образования в Азербайджанской Республике».

Подписан указ «О совершенствовании конкретных задач перед государственными органами».

Развитие азербайджанской культуры, использование национальных и духовных ценностей, нашего культурного наследия связано с именем Гейдара Алиева.

Не будем забывать, что наш общенациональный лидер Гейдар Алиев ценил наши нравственные ценности как важную черту не только нашего национального бытия, но и нашего политического бытия - процесса государственного строительства. Он сказал, что народ, сохраняя свои национальные и нравственные ценности, всегда будет настроен идти по пути независимости и сохранять независимость. Потому что существует тесная внутренняя связь между национальной государственностью и национально-нравственными ценностями. В этом смысле только нация, имеющая четкую национальную идентичность и понимающая себя как нацию, может иметь ясный и перспективный путь развития.

Не будем забывать, что азербайджанскому народу удалось до наших дней сохранить свое существование и национальную идентичность благодаря своей приверженности национальным и нравственным ценностям. Сохранение приверженности национальным и нравственным ценностям всегда находится в центре внимания Президента Ильхама Алиева. По словам главы государства, эти ценности сохранили нас как нацию, и сегодня процесс

государственного строительства в Азербайджане в период независимости основывается на национально-нравственных ценностях.

Гениальный основатель, общенациональный лидер всех азербайджанцев Гейдар Алиев не только как великий государственный, общественно-политический деятель в истории нашего народа, но и как хранитель национальных и духовных ценностей народа, к которому он принадлежит, пытаясь и дальше развивать эти ценности, поступил как гений, который полностью сосредоточился на этой области.

Гейдар Алиев как могущественный и в то же время национальный глава государства уделял большое внимание нравственным ценностям народа как неотъемлемой части национальной политики и национальной идеологии в азербайджанской государственности во все периоды своего руководства республикой. Те, кто знаком с нашей историей, знают, что азербайджанский народ прошел долгий путь, и на протяжении 70 лет прошлого века Азербайджан входил в состав империи под названием Советское государство. В этот период нельзя сожалеть об одностороннем, бесчеловечном, бесчеловечном отношении к нашему национально-духовному и культурному наследию. Такое отношение было направлено на то, чтобы люди потеряли историческую память и искалечили себя.

После нашей независимости в Баку проводятся многочисленные конференции и встречи мусульманских стран, и Президент Гейдар Алиев участвует во всех этих встречах и выступает с речами.

В 1998 году в Баку прошли два крупных исламских собрания. Первый из них прошел в конце сентября-начале октября того же года. Названное Международной исламской конференцией и 10-м Конгрессом мусульман Кавказа, собрание было посвящено религиозным и духовным ценностям. На встрече с блестящей речью выступил Президент Азербайджана Гейдар Алиев.

На состоявшемся 9 декабря 1998 года в Баку международном симпозиуме «Исламская цивилизация на Кавказе» Президент Азербайджана Гейдар Алиев выступил с речью «Наш народ гордится своей историей, национальными и духовными ценностями, родным языком, принадлежностью к Исламская религия, культура и духовность», и произнес блестящую речь. Это выступление стало оценкой роли ислама не только в духовных, культурных и национальных ценностях азербайджанского народа, но и в мусульманском мире.

Использованная литература

1. Azərbaycan qəzeti, 21 mart 1996-cı il
2. Azərbaycan qəzeti, 27 may 1996-cı il
3. Azərbaycan qəzeti, 8 fevral 2003-cü il
4. <https://news.milli.az/society/345963.html>
5. <https://news.milli.az/society/345963.html>
6. <http://ikisahil.com/post/139660-azerbaycanda-milli-menevi-deyerlere-heyder-eliyev-qaygisi>

UOT 338;658

Heydər Əliyev və Azərbaycanda aqrar sahənin formalaşması

Xəyalə Qəmbər qızı Xəlilova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
xayala.xalilova@mdu.edu.az

Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, dünya şöhrətli siyasi xadim Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə gəlişi ilə qısa bir zamanda iqtisadi tərəqqi nəzərə çarpdı. Sürətlə qurulmuş infrastrukturun, neft-qaz sənayesinin və onun əsasında digər sahələrin, aqrar-sənaye kompleksinin dinamik inkişafı və Azərbaycan kəndinin simasının dəyişməsi dövlətin təməlinin möhkəmlənməsinə səbəb oldu.

Təbiətin Azərbaycana verdiyi imkanlardan və potensialdan yalnız Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etməyə başladığı illərdən etibarən daha geniş, düzgün və səmərəli istifadə edilməyə başlanmışdır. “Xalq mənə ümid bəsləyir, mən də bu ümidi doğrultmaq üçün ömrümün qalan hissəsini də xalqıma bağışlayıram və həyatımı xalqıma qurban verməyə hazırım” kəlamı xalqın yaddaşında həkk olunmuşdur. Məhz Heydər Əliyev xalqımızın əvəzsiz sərvəti olan torpaqdan və xüsusilə əkinçiliyin qızıl fondu sayılan suvarılan torpaqlardan daha səmərəli istifadə etməyin forma və metodlarını öyrətdi. Həmin dövrdə Ulu Öndər çox böyük məharət və bacarıqla keçmiş SSRİ rəhbərlərinin diqqətini Azərbaycanın kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsinə yönəlmiş, respublikaya texnika, yanacaq, ehtiyat hissələri, tikinti materialları, mineral gübrə, kimyəvi preparatların gətirilməsinə nail olmuşdu.

Heydər Əliyev çox aydın hiss edirdi ki, kənd təsərrüfatına məqsədli vəsait qoymadan yüksək nəticələr əldə etmək mümkün deyil. Ona görə də bu istiqamətdə düşünülmüş, əsaslı tədbirlər ardıcılıqla həyata keçirilməyə başlandı. O dövrdə aqrar sahəyə vəsait qoyuluşunun artırılması mühüm vəzifə kimi qarşıda dururdu. Bu əsaslı vəsait əsas etibarilə respublikada kənd təsərrüfatının məhsuldarlığını inkişaf etdirmək üçün torpaqların irriqasiya, meliorasiya və bir sözlə, suvarma sisteminin yaxşılaşdırılmasına yönəldildi. Məhz bu dövrdə yeni torpaq sahələrinin istifadəyə verilməsi, torpaq fondunun sağlamlaşdırılması, su təchizatının yaxşılaşdırılması sahəsində konkret tədbirlər görüldü və beləliklə də kənd təsərrüfatının intensiv inkişafı təmin edildi.

Ulu Öndərin ikinci dəfə ölkə rəhbərliyinə gəlməsi ilə Azərbaycan iqtisadiyyatında yeni inkişaf mərhələsi başlandı. [4] Ölkə prezidenti aqrar sahədə vəziyyəti araşdıraraq, kənd təsərrüfatının inkişafına diqqətin artırılması üçün bütün qüvvələri səfərbər etdi. O, göstərdi ki, “müstəqil inkişaf yoluna qədəm qoymuş respublikada artıq yeni mütərəqqi sistem yaradılmalı, iqtisadi siyasət gücləndirilməlidir, yəni bazar iqtisadiyyatına keçilməli, iqtisadiyyatın bütün sahələrində, o cümlədən kənd təsərrüfatında islahatlar aparılmalıdır, təsərrüfat sahəsində iqtisadi islahatlar yeganə yolumuzdur”. Bununla da Ulu Öndər 1991-ci ildən iqtisadiyyatda, o cümlədən də aqrar sahədə islahatların keçirilməsi yolları, üsulları və müddəti barədə proqram hazırlanmasının labüdlüyünü əsaslandırdı. Beləliklə, Heydər Əliyev respublikada aqrar islahatın hüquqi bazasının yaradılması, onun təşkili və həyata keçirilməsi kimi çox mühüm iqtisadi tədbirin həm banisi, həm də təşkilatçısı oldu.

Məlumdur ki, aqrar islahatın həyata keçirilməsinin ilkin addımları Naxçıvan Muxtar Respublikasında atılıb. Hələ Heydər Əliyev Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinin sədri işləyərkən 1992-ci ilin aprel ayında muxtar respublikanın Ali Məclisinin sessiyasında aqrar islahatlara dair xüsusi qərarlar qəbul olunmuşdu. Heydər Əliyev respublikada dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsində, mülkiyyət formalarının dəyişdirilməsində, sahibkarlıq üçün şərait yaradılmasında və ümumiyyətlə, Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün sahələrində bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin həyata keçirilməsində aqrar bölmənin ehtiyat mənbələrinin böyük əhəmiyyəti olduğunu xüsusi qeyd etmişdir.

Ulu Öndər respublikanın əhalisinin ərzaqla, sənayenin bir çox sahələrinin xammalla təmin edilməsində kənd təsərrüfatının imkanlarından maksimum istifadə edilməsi ilə yanaşı, kənd təsərrüfatı sahəsində iqtisadi islahatların keçirilməsinin sürətləndirilməsini ilk plana çəkir,

respublikada heyvandarlıq sahəsində özəlləşdirmənin sürətləndirilməsini tələb edirdi: “Artıq ictimai təsərrüfatlarda mal-qaranın bütün növləri üzrə sayı azalırdı, əksinə, fərdi təsərrüfatlarda onların miqdarı və məhsuldarlığı getdikcə artırdı. Bu isə, öz növbəsində, ictimai təsərrüfatlarda olan mal-qaranın əsas fondlarının özəlləşdirilməsi üçün şərait yaradırdı. Bu işi sürətləndirmək məqsədi ilə ictimai sektora ayrılan yem sahələrini özəl sektora vermək, onları zəruri texnika və ləvazimatla təmin etmək lazım idi. Nəticədə respublika əhalisinin ərzaq məhsulları ilə daha yaxşı təmin olunmasına şərait yaranacaqdır ki, iqtisadiyyatda bizim əsas strateji yolumuz məhz bundan ibarətdir”.

Ulu Öndər 23 dekabr 1994-cü ildə kənd təsərrüfatında iqtisadi islahatlara həsr olunmuş respublika müşavirəsində aqrar islahatların vacibliyini bir daha vurğulayaraq bildirdi: “...Aqrar bölmədə iqtisadi islahatlar aparmaq, mülkiyyət formasını dəyişmək, torpaq islahatı keçirmək, sərbəst iqtisadiyyata geniş yol açmaq respublikamızın həyatında çox mühüm, eyni zamanda, son dərəcə əhəmiyyətli, məsuliyyətli və tələyüklü məsələdir”.

Heydər Əliyev respublikada ictimai bölmədə heyvandarlığın tənəzzülə uğramasının, sahənin zərərlə işləməsinin, heyvandarlıq məhsullarına süni surətdə aşağı qiymət qoyulmasının, satılmış məhsulun dəyərinin vaxtında alına bilməməsinin, istehsal, emal və istehlak arasında iqtisadi mütənasibliyin pozulmasına səbəb olduğunu nəzərə alaraq heyvandarlığın özəlləşdirilməsini sürətləndirdi. Heydər Əliyevin fəaliyyəti ilə kənd təsərrüfatının əsas sahəsi olan heyvandarlığın özəlləşdirilməsi artıq öz bəhrəsini vermiş, başqa respublikalardan idxal olunan heyvandarlıq məhsullarına olan asılılıq aradan qaldırılmış və əhalinin ət və süd məhsullarına tələbatı respublikadaxili istehsalla tam təmin olunur.

Heydər Əliyevin yenidən rəhbərliyə başladığı dövrdən etibarən respublikada həyata keçirdiyi çoxsahəli özəlləşdirmə tədbirləri aqrar elmin yeniləşdirilməsində də özünü göstərməkdədir. O bildirdi ki, islahatlar yalnız elmi əsaslarla həyata keçirilməlidir. Bu münasibətlə respublikada aqrar elmi tədqiqatlar sistemində də islahatlara başlanılmış və 15 aqrar elmi-tədqiqat institutunu birləşdirən Aqrar Elm Mərkəzi yaradılmışdır. Bununla da Aqrar Elm Mərkəzi öz işini elmi nəticələrin tətbiqində özəl bölmənin real problemlərinin aradan qaldırılmasına yönəlmişdir.

Həyata keçirilən bu tədbirlər nəticəsində respublikamızda çoxsaylı quşçuluq fabrikləri, heyvandarlıq kompleksləri, yem sexləri, müasir texnika ilə təchiz edilmiş bitkiçilik müəssisələri yaradıldı və məhsul istehsalı yeni inkişaf mərhələsinə başladı. Həmin illərdə həyata keçirilən ən mühüm tədbirlərdən biri də kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması ilə yanaşı ona xidmət edən sahələrin, yəni kənd təsərrüfatı maşınqayırma və kimya sənayesinin inkişafının təmin edilməsi idi. Bu məqsədlə Bakıda və respublikamızın bir çox bölgələrində kənd təsərrüfatı maşınları və avadanlıqları istehsal edən, habelə traktor və digər kənd təsərrüfatı texnikasının təmiri ilə məşğul olan zavodlar tikilib istifadəyə verildi. Sumqayıtda mineral gübrələr və aqrokimyəvi maddələr istehsalı təşkil edildi ki, onlar da kənd təsərrüfatı müəssisələrinin günü-gündən artan tələbatını daha dolğun və vaxtında ödəməyə imkan verirdi.

Aqrar islahatların aparılması və Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi təşkilati, siyasi və digər tədbirlər tezliklə öz bəhrəsini verməyə başladı və aqrar sahədə dönüş yaranmasına səbəb oldu.[3] 1996-cı ildən başlayaraq kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında 1991-ci ildən davam edən tənəzzülə son qoyuldu və ildən ilə artım əldə edildi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, həmin vaxtdan ötən 14-15 il ərzində keçmiş ittifaq respublikaları olmuş müstəqil dövlətlərdən fərqli olaraq Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının ümumi həcmində heç vaxt azalma olmamışdır. Ölkəmiz artıq 1990-cı ilin səviyyəsini arxada qoymuş, heyvandarlıq və bitkiçilik sahəsində rekord nəticələr əldə etmişdir. Hazırda Azərbaycan əhalinin bir çox ərzaq məhsullarına, o cümlədən ət, kartof, tərəvəz, meyvə və digər məhsullara olan tələbatını yerli istehsal hesabına tam ödəyir. Başqa məhsullar üzrə isə xarici ölkələrdən asılılıq minimuma enib. Bu nailiyyətlər Ümummilli lider Heydər Əliyevin uzaqgörən aqrar islahatlar siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi və onun Prezident İlham Əliyev tərəfindən böyük əzmkarlıqla davam etdirilməsi sayəsində mümkün olmuşdur.

Uğurla həyata keçirilən aqrar islahatlar nəticəsində sovxoz və kolxozların torpaqları və əmlakı kənd əhalisinə paylanmaqla keçən əsrin sonlarında kənd yerlərində müxtəlif təşkilati-hüquqi formalı təsərrüfatlar yaranaraq fəaliyyət göstərməyə başladılar. Lakin Ümummilli lider Heydər Əliyev çox

yaxşı bilirdi ki, yalnız torpaqları və əmlakı xüsusi mülkiyyətə verməklə ölkədə bazar münasibətlərini formalaşdırmaq və kənd təsərrüfatında lazımi nəticələr əldə etmək mümkün deyil. Bunun üçün aqrar islahatların dərinləşdirilməsinə və kənd yerlərində yeni fəaliyyətə başlayan sahibkarlıq subyektlərinə dövlət himayəsinə böyük ehtiyac var. Odur ki, Ulu öndər Heydər Əliyev 22 mart 1999-cu il tarixdə "Aqrar sahədə islahatların sürətləndirilməsinə dair bəzi tədbirlər haqqında" fərman [1] imzaladı. Fərmana uyğun olaraq Nazirlər Kabineti kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalçılarında dövlət büdcəsi hesabına güzəştli pərakəndə satış qiyməti ilə neft məhsullarının (benzin, dizel yanacağı və motor yağları) satılması barədə qərar qəbul etdi. Milli Məclis isə həmin fərmana əsasən təqdim edilmiş layihəni müzakirə edərək kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarının torpaq vergisi istisna olmaqla digər vergilərdən azad edilməsi barədə qanun qəbul etdi.

Milli Məclis tərəfindən qəbul edilən və Prezident tərəfindən imzalanan "Torpaqların münbitliyi haqqında", "Taxıl haqqında", "Kənd təsərrüfatında sığortanın stimullaşdırılması haqqında" qanunlarda və onların icrasını təmin edən normativ hüquqi aktlarda aqrar sahənin dövlət himayəsinə dair konkret müddəalar öz əksini tapmışdır. Bütün dünyada olduğu kimi, ölkəmizdə də ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Hələ Ulu öndər Heydər Əliyevin 2001-ci ilin mart ayında imzaladığı sərəncamla "Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyi Proqramı" [2] təsdiq edilmişdir. Həmin proqramın uğurla yerinə yetirilməsinə baxmayaraq respublika əhalisinin artımı, urbanizasiya meyllərinin güclənməsi və ölkə vətəndaşlarının orta aylıq əmək haqqının ildən-ilə yüksəlməsi kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsullarına tələbatı artırır. Ümummilli Liderin ölkənin aqrar bölməsinə göstərdiyi qayğı və diqqət, onun imzaladığı fərmanların tam həcmdə icrası bu gün Prezident İlham Əliyev tərəfindən daim nəzarətdədir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Aqrar sahədə islahatların sürətləndirilməsinə dair bəzi tədbirlər haqqında fərman, 1999
2. Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsizliyi Proqramı, 2001
3. Quliyev. E.A. Aqrar iqtisadiyyat. Bakı: Kooperasiya, 2015, 320s.
4. Məmmədov N., Məhərrəmov A., Əhmədova S. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Bakı, 2011, 519s.

UOT 316.37

Milli qurtuluşdan Böyük Zəfərə doğru

*Mirzə Cavad oğlu Cavadov
Mingəçevir Dövlət Universiteti
mirza.cavadov@mdu.edu.az*

Milli qurtuluşumuzun şəriksiz müəllifi, müstəqil dövlətimizin memarı və qurucusu, xalqımızın böyük oğlu, millətimizin Ümummilli lideri Heydər Əliyev dəfələrlə vurğulamışdır ki, müstəqilliyimizin qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsi onun əldə edilməsindən qat-qat çətin və məsuliyyətli işdir.

Öz dövlət müstəqilliyini 1991-ci ildə bərpa etmiş Azərbaycan xalqı üçün müstəqilliyin ilk illəri olduqca uğursuz oldu. Həmin dövrdə öz tarixinin ən ağır və faciəvi dövrünü yaşayırdı. O vaxtki iqtidar və AXC-Müsavat hakimiyyəti xalqın ümidlərini doğrulda bilmədi, öz yarıtmaz xəyanətkar siyasəti ilə Azərbaycan xalqına, Azərbaycan dövlətçiliyinə böyük zərbələr vurdu və demək olar ki, ölkəni idarə olunmaz vəziyyətə gətirdi. Ölkədə xaos, anarxiya, talançılıq, özbaşınalıq, ictimai-iqtisadi, siyasi, hərbi böhran hökm sürürdü. Vətən torpaqları hərraca qoyulmuşdu. Ölkə geniş bir köç meydanını xatırladırdı. Məmləkətimiz vətəndaş müharibəsi, parçalanma və məhvolma təhlükəsi qarşısında idi. Ölkənin təhsili, elmi, mədəniyyəti və bütövlükdə dövlət və cəmiyyət həyatının bütün

sahələri iflic vəziyyətinə düşmüşdü. Faktiki olaraq dövlət yox idi və başıpozuq silahlı dəstələr ölkədə at oynadır, ayrı-ayrı imkanlı şəxslərə və mafioz qruplara xidmət edirdi. Orduda hərəmərclik, fərariilik, xəyanətçilik baş alıb gedirdi, gündəlik ərzaq məhsulları çatışmırdı. Uzun-uzadı ərzaq növbələri xalqı təngə gətirmişdi. Azərbaycanı Qafqazın siyasi xəritəsindən silib götürmək planları reallaşmaq üzrə idi. Bax, ölkənin əsas ictimai-iqtisadi, siyasi mənzərəsi belə idi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin 1993-cü ilin 15 iyununda Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə xilaskar missiyalı qayıdışı nəticəsində biz birdəfəlik o bələlərdən qurtulduq.

Milli qurtuluşdan sonrakı qısa zaman kəsiyində ölkədə hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesinə başlanıldı. İqtisadi islahatlara start verildi:

- “əsrin müqaviləsi” imzalandı;
- atəşkəs elan olundu və 1994-cü il mayın 12-də atəşkəs müqaviləsi bağlandı;
- demokratik prinsiplərə əsaslanan konstitusiya qəbul olundu;
- milli ordu quruculuğuna başlandı və cəbhədə xeyli uğurlar əldə edildi;
- Azərbaycanın beynəlxalq əlaqələri möhkəmləndirildi;
- Azərbaycan demək olar ki, bütün beynəlxalq təşkilatlara, o cümlədən avropa şurasına bərabər hüquqlu üzv qəbul olundu;
- torpaq islahatı və uğurlu özəlləşmə proqramı həyata keçirildi;
- yeni təhsil İslahatı Proqramı qəbul edildi və s.

Bütün bunlarla yanaşı, Ulu öndər Heydər Əliyevin ən böyük arzusu düşmən tərəfindən işğal olunmuş torpaqlarımızın azad edilməsi idi və onda böyük əminlik vardı. O hər dəfə köçkün söydaşlarımızla görüşəndə bu əminliyi açıq biruzə verirdi. Belə görüşlərin birində o, sanki möhtəşəm zəfərimizi görürmüş kimi böyük qətiyyət və inamla deyirdi:

“Arzu edirəm ki, sizinlə birlikdə gedək Şuşaya, gedəcəyik, inanın ki, gedəcəyik. Şuşa Azərbaycanın gözüdür, hər bir azərbaycanlı üçün bir iftixar nöqtəsidir. Şuşa bizim mədəniyyətimizin, tariximizin rəmzidir. Şuşa hamı üçün əzizdir, amma tək Şuşa yox, Laçın dağları da belə əzizdir, heç vaxt biz Laçınsız yaşaya bilmərik. Ağdam kimi gözəl bir şəhər, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan, Qubadlı, Kəlbəcərin o bulaqları, o İstisuyu. Biz onlarsız yaşaya bilmərik. Təsəvvür edə bilmərik”.

Necə böyük, necə ülvi Vətən sevgisi, torpaq sevgisi, yurd sevgisi! Duyğulanmamaq mümkün deyildi. Bəli Vətən torpaqlarını azad görmək, yüz minlərlə bacı-qardaşlarımızın öz doğma yurd-yuvalarına möhtəşəm qayıdışına nail olmaq bu böyük şəxsiyyətin ən böyük arzusu idi. Heyif ömür vəfa etmədi. Lakin onun layiqli siyasi varisi və qüdrətli davamçısı cənab İlham Əliyev 44 günlük Vətən müharibəsində müzəffər ordumuzun qəhrəmanlığı sayəsində işğal altındakı torpaqlarımızı azad edərək Böyük Zəfərə imza atdı, nəticədə Ulu Öndərin ruhu əbədi rahatlıq tapdı. Canından çox sevdiyi Şuşa və digər şəhər və kəndlərimiz indi azaddır. Qalib Ali Baş Komandanın dediyi kimi, “xoşbəxt adamam ki, ata vəsiyyətini yerinə yetirdim, Şuşanı azad etdik. Bu Böyük Qələbədir və şəhidlərimizin və Ulu Öndərin ruhu şaddır bu gün. Gözün aydın olsun, Azərbaycan, gözün aydın olsun Dünya azərbaycanlıları!

Əziz Şuşa, sən azaddsan!

Əziz Şuşa, biz qayıtmışıq!

Əziz Şuşa biz səni dirçəldəcəyik!

Şuşa bizimdir!

Qarabağ bizimdir!

Qarabağ Azərbaycandır!

Bəli, bu möhtəşəm Qələbə və dəyərli fikirlər bir daha təsdiq edir ki, möhtəşəm Zəfərimizin Şanlı yolunun müəllifi də Ulu öndər Heydər Əliyevdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. Bakı, 1997.
2. İlham Əliyev İnkişaf məqsədimizdir. Bakı 2017
3. İlham Əliyev İnkişaf məqsədimizdir. Bakı 2021.
4. İ.Hüseynova Müstəqil Azərbaycanın qurucusu. Bakı, 2004.
5. Azərbaycan Milli Ensiklopediyası. Bakı, 2007.

6. Azərbaycan tarixi, 7 cildlik, 7-ci cild. Bakı, 2017.

7. Zəfər tarixi. Bakı, 2021.

UOT 339.9;339.9:061(100)

Ümummilli lider Heydər Əliyevin xarici siyasət kursunun mühüm prioritetləri

*Təranə Əsman qızı Əliyeva
Mingəçevir Dövlət Universiteti
tarana.aliyeva@mdu.edu.az*

Dövlət müstəqilliyinin və milli azadlığın əldə edilməsi üçün ən mühüm şərtlərdən biri milli iradə və qətiyyətli liderə malik olmaq hesab olunur. Liderlik yüksək təşkilatçılıq, fəallıq, yaradıcılıq, xüsusi idrəçilik və ali keyfiyyətlərə malik və xalqın sevgisini qazanan dahi insanların funksiyasıdır. Belə şəxslərin fəallığı hadisələrin gedişini dəyişməyə, siyasi prosesləri istiqamətləndirməyə qadir olur. Azərbaycan xalqının yetirdiyi nadir şəxsiyyət, dünya şöhrətli lider Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətini yaratmış, onun daimliyini, dönməzliyini təmin edə bilmişdir.

Dövlətçiliyin müasir tarixinə öz adını əbədi həkk etmiş Ulu Öndərin rəhbərlik etdiyi dövrlər milli tərəqqi, milli oyanış, müstəqil dövlət quruculuğu dövrü kimi qəbul edilmişdir. Ümummilli Liderin siyasi fəaliyyətinin ən böyük nəticəsi xalqımıza bəxş etdiyi müstəqil və mükəmməl milli dövlət hesab edilir. Onun rəhbərliyə gəlişi pozitiv dəyişikliklərə səbəb olmaqla, cəmiyyətdə hüquqi düşüncə tərzinin, hüquqi təfəkkürün yeni mərhələsini başlamışdır. Milli müstəqilliyə etibarlı zəmin formalaşdıran Ulu Öndər xalqımızı möhkəm bünövrə üzərində müstəqillik və istiqalət ideyalarına qovuşdurmağa nail olmuşdur. Xalqımız əxlaqi, mənəvi dəyərlərini və dövlətçilik ənənələrini qorumaq əzmini toplamış, nəticədə dövlət müstəqilliyi üçün zəruri potensial formalaşmışdır.

Dünya şöhrətli şəxsiyyətin fərqləndirici xüsusiyyətlərindən biri də dövlətçilik və siyasi fəaliyyəti bir-birinə zidd olan iki müxtəlif siyasi sistemin ictimai-siyasi tələblərinə uyğun olaraq bütün varlığını ölkənin yüksəlişinə, tərəqqisinə həsr etməsi, qanunçuluğu bərpa etməsi, gələcək inkişafa aparıcı islahatlar qəbul etməsidir. Hakimiyyətə gəldiyi ilk gündən Azərbaycanın dünyaya tanınması məqsədilə strateji maraqları region dövlətlərin maraqları ilə uzlaşdırmağa istiqamətlənmiş xarici siyasəti irəli sürmüşdür. Məhz xarici siyasəti müstəqilliyi təmin edən əsas atribut hesab edən Heydər Əliyev ölkənin bütün dövlətlərlə əlaqəsini təmin etməklə dünya miqyasında tanınan müstəqil bir dövlət formalaşdırmaq məqsədini qarşıya qoymuşdur. Bu baxımdan, ölkənin dövlətçilik mənafeələrini üstün tutan maraq və nüfuz dairəsi uğrunda mübarizəni aparmaqla, xarici siyasətdə əməli dəyişiklikləri tələb edən xüsusi taktiki gedişlər edilməyə başlandı. Yaxın dövr üçün beynəlxalq təşkilatlarla və inkişaf etmiş dövlətlərlə əlaqələrin prioritetləri müəyyənləşdirildi və zəruri addımlar atılmağa başlandı [2].

Təxirəsalınmaz və ilk həyata keçirilən tədbir kimi beynəlxalq münasibətləri qaydaya salmaq və geniş miqyaslı əlaqələr bərpa etmək hədəfləndi. Məhz Müstəqil Dövlətlər Birliyinə üzvlüyü bu istiqamətdə atılan ilk addım hesab etmək olar. Üzv ölkələr ilə qarşılıqlı əlaqələri ehtiva edən iqtisadi, ticarət və mədəni əməkdaşlıq məsələlərinin həlli respublikamızın beynəlxalq mövqelərini möhkəmləndirmək baxımından çox əhəmiyyətli olmuşdur. Xarici siyasətdə tarixən bağlı olduğumuz Rusiyanın rolunu aydın müəyyən edən Ulu Öndərin xüsusi xidməti sayəsində dostluq münasibətlərinə nəzərə çarpacaq dinamizm gətirilmişdir. Bərabər hüquqlu münasibətlər sisteminin yaradılması və inkişaf etdirilməsi yeni müstəqillik qazanmış dövlətimizin beynəlxalq mövqelərinin möhkəmlənməsinə də müsbət təsir göstərmişdir. Məhz bu baxımdan, Ukrayna, Moldova və Gürcüstan ilə də yaradılmış yeni əlaqələri də Ulu Öndərin rəhbərliyi ilə aparılan xarici siyasətin növbəti uğurlarından hesab etmək olar. Çünki bu ölkələr elmi-texniki, iqtisadi və mədəni əməkdaşlıq üçün əlverişli tərəfdaş rolunu oynayırdılar. Qonşu dövlət Gürcüstan ilə dərinləşən əməkdaşlıq regionda

sabitliyin əsas göstəricisi hesab edildiyi üçün, regionda sülhün və əməkdaşlığın təmini məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilirdi.

Ulu Öndərin bütün bəşəriyyət üçün təhlükə olan beynəlxalq terrorizmi pisləyən bəyənətlə çıxışları beynəlxalq əməkdaşlığa müsbət təsir göstərdiyini vurğulamaq olar. Onun rəhbərliyi ilə Azərbaycan antiterror koalisiyasında fəal iştirak etmiş dövlətlərdən biri olmuşdur. Bunun nəticəsində ABŞ-ın dövlətimizə etimadı güclənərək hər iki ölkə arasında qarşılıqlı əməkdaşlıqda vacib dəyişikliklərə səbəb olmuşdur [1].

Ümummilli Liderin xarici siyasətinin böyük uğurlarından biri də Avropa dövlətləri ilə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi idi. Ulu Öndərin xarici siyasətində Avropa istiqamətinin inkişaf etdirilməsi, siyasi və iqtisadi həyatda mühüm rol oynayan ölkələrlə qarşılıqlı əlaqələrin daha da möhkəmləndirilməsi nəticəsində yeni müstəqillik qazanmış ölkəmizin Avropa ilə inteqrasiyasına yeni yollar açılmış, bu da beynəlxalq aləmdə nüfuzunun artırılmasına köməklik etmişdir. Digər tərəfdən, iqtisadi və siyasi islahatları uğurla başa çatmış bu ölkələrin dünya iqtisadi sistemində inteqrasiyası sahəsindəki təcrübəsindən yararlanaraq Azərbaycan bütün səviyyələrdə beynəlxalq əməkdaşlığı genişləndirməyə nail olmuşdur. Ölkəmizin Avropa İttifaqı kimi nüfuzlu qurumla əməkdaşlığı müxtəlif istiqamətlərdə genişləndirməyə, milli iqtisadiyyatın Avropanın iqtisadi və maliyyə məkanına tam inteqrasiyasını və ümumavropa proseslərində, xüsusən Avropa təhlükəsizliyinin sabit və səmərəli arxitekturasının qurulmasında öz rolunu və əhəmiyyətini tam artırmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur. Avropa İttifaqı ilə imzalanmış Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Sazişi siyasi dialoq, demokratik institutların inkişafına dəstək, iqtisadi əməkdaşlıq və sərmayələrin təşviqi kimi mühüm proseslərdə çərçivə bazası rolunu oynamaqdadır. Bu qurumun göstərdiyi yardım respublikamızda islahatlar prosesinin sürətləndirilməsinə, müxtəlif layihələrin həyata keçirilməsinə yönəldilmişdir. Bütün bunlar dünya şöhrətli şəxsiyyətin uğurlu siyasəti nəticəsində milli iqtisadiyyatın inkişafına xidmət edən amillərdəndir [3].

Dünya şöhrətli lidein uğurlu xarici siyasət fəaliyyətinin daha bir məqamı Azərbaycanın nüfuzlu beynəlxalq və regional təşkilatlarla münasibətlərinin yaradılması və daha da şaxələndirilməsi hesab edilir. Beynəlxalq təşkilatlarla iş qurmaq respublikamızın problemlərini, həqiqətlərini dünyaya çatdırmaq üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məhz buna görə də BMT, ATƏT, Avropa Şurası, GUAM, İKT, İÖT kimi beynəlxalq təşkilatların üzvü olmaqla bərabər, Avropa İttifaqı, NATO, Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı və digər təşkilatlarla da fəal əməkdaşlıq edir. Azərbaycanın ardıcıl şəkildə Avratlantik məkanına inteqrasiyası da Heydər Əliyevin xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən idi. Belə ki, 1994-cü ildə NATO-nun “Sülh naminə tərəfdaşlıq” proqramı yeni müstəqillik qazanmış ölkələrə təklif olunduqdan sonra Heydər Əliyev Brüsselə səfər edərək ölkəmizin bu proqrama qoşulması haqqında çərçivə sənədini imzalamışdır. Sonralar NATO-nun sammitlərində iştirak edərək Şimali Atlantika Alyansı ilə tərəfdaşlığının əsas prioritetlərini müəyyən etmişdir [4].

Heydər Əliyevin uğurlu daxili və xarici siyasəti nəticəsində ölkəmizin Avropa Şurasına tamhüquqlu üzvlüyü ümumavropa ailəsinə qovuşmaqla uğurlu hüquqi islahatların aparılmasına, qanunun aililiyinə əsaslanan demokratik cəmiyyət quruculuğuna əhəmiyyətli təsir göstərmişdir.

Ulu Öndərin şıxsi təşəbbüsü, uzaqgörən siyasəti sayəsində tarixi İpək Yolunun bərpası ilə bağlı kommunikasiya layihələrinin həyata keçirilməsində ölkəmizin həlledici rol oynaması iqtisadi inkişafa təkan verməklə yanaşı, regional və beynəlxalq siyasətdə mövqeyinin daha da güclənməsinə səbəb olmuşdur.

Heydər Əliyevin uzaqgörən xarici siyasətində müsəlman ölkələri ilə münasibətlərə də xüsusi diqqət ayrılmışdır. Qonşu ölkələrlə siyasi-ideoloji qarşıdurma kimi mövcud olan kəskin problemlərin qarşılıqlı əməkdaşlığa vurduğu ziyanı aradan qaldırmaq məqsədilə, təcrübəli siyasətçi kimi Ulu Öndər, münasibətlərdə dönüş yaratmış faydalı əməkdaşlıq prinsiplərinə söykənən sivilizasiyalı qarşılıqlı əlaqələr qurmaq üçün böyük əmək sərf etmişdir. İslam dünyası ilə münasibətlər çərçivəsində Heydər Əliyevin Türkiyəyə, İrana, Pakistana və Səudiyyə Ərəbistanına səfərləri gərginliyin aradan qaldırılmasına, əməkdaşlığın şaxələndirilməsinə səbəb olmuşdur. Qısa zaman çərçivəsində İslamla münasibətlərin yenidən qurulması, əməkdaşlığın genişləndirilməsi, Türkiyə ilə münasibətlərdəki

müsbət dəyişikliklər ümumitürk birliyinin inkişafı baxımından çox əhəmiyyətli hesab edilir. Türkiyənin xarici siyasəti ilk növbədə, ölkənin mənafeyinə uyğun olan elə xətti əsas götürülür ki, təbii sərvətlərlə zəngin olmayan ölkənin iqtisadi inkişafına kömək olsun. Bu isə Xəzər neftinin daşınmasında dörd dənizlə əlaqəsi olan Türkiyənin tranzit əhəmiyyətini, Xəzər neftinin də Türkiyə üçün önəmini artırır. Odur ki, ölkələr arasında strateji tərəfdaşlıq böyük imkan və perspektivlər açdı. Etibarlı strateji tərəfdaş olan qonşu dövlət ilə əlaqələr “bir millət, iki dövlət” formulu əsasında, sarsılmaz təməl üzərində qurulmuşdur [5].

Əsas Ulu Öndər tərəfindən qoyulmuş qarşılıqlı əməkdaşlıq ölkəmizin xarici siyasətinin çox mühüm tərkib hissəsidir. Hər iki ölkənin dövlət başçılarının qarşılıqlı səfərləri ikitərəfli siyasi, iqtisadi əməkdaşlığın inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bu gün də ölkələrimiz arasında strateji tərəfdaşlıq münasibətləri bütün sahələrdə uğurla davam etdirilir. Beynəlxalq aləmdə qardaş ölkə Azərbaycanın fəal tərəfdarı kimi çıxış edir. Hər iki ölkə özünün iqtisadi-enerji imkanlarından və geosiyasi mövqeyindən ikitərəfli və regional əməkdaşlığın genişlənməsi naminə səmərəli istifadə edir. Hər iki dövlət arasında dərinləşən əməkdaşlıq regionda sabitliyin göstəricisinə çevrilmişdir.

Müasir dövrdə ölkənin milli təhlükəsizliyinin etibarlı təminatı olan və əsas Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan xarici siyasət Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Əsasını varislik ilə yenilik arasındakı tarazlıq təşkil edən bu model ölkəmizin davamlı inkişafını təmin etmək üçün əlverişli xarici şəraitin yaradılmasına əhəmiyyətli təsir göstərir. Dünya miqyasında özünəməxsus mövqə tutan Azərbaycanın bütün nailiyyətlərin əldə olunmasında Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş xarici siyasət kursu həlledici rol oynaması ilə yanaşı, dinamik inkişaf üçün də geniş perspektivlər açmışdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Alışanova M.N. Heydər Əliyev iqtisadi müstəqilliyimizin banisidir. Bakı, 2006.
2. Heydər Əliyev Azərbaycanda dövlət quruculuğunun banisidir. Mühazirələr toplusu. Bakı, 2017
3. Mirələmov H., Andriyanov V. Heydər Əliyev. Bakı, 2008.
4. Mehdiyev R.Ə. Milli məfkurə, dövlətçilik, müstəqillik yolu ilə. I cild. Bakı, 2006.
5. Türk dünyasının birliyi ideyası və Heydər Əliyev. Bakı, 2011.

UOT 902(4/9)

Heydər Əliyev və Şuşa

*Aygün Rəqif qızı Qədirova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
aygun.qadirova@mdu.edu.az*

“Şuşa təkcə şuşalılar üçün yox, bütün azərbaycanlılar üçün, vətəninə, millətini sevən hər bir vətəndaşımız üçün əziz bir şəhərdir, əziz bir torpaqdır, əziz bir qaladır, əziz bir abidədir.” [5, s.57]

Heydər Əliyev

1969-cu il iyulun 14-də dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin respublika rəhbəri seçilməsi ilə Azərbaycanda inkişafa doğru dönüş başlandı. Ümummillə lider Heydər Əliyevin respublika rəhbəri seçilməsi ilə hər sahədə xalqımızın mənəvi-əxlaqi dəyərlərinə söykənən genişmiqyaslı tədbirlərin həyata keçirilməsi insanlarda milli ruhun oyanışına səbəb oldu. 1960-cı illərin ortalarından Ermənistan SSR-də anti-Azərbaycan təbliğatı geniş miqyas almağa başladığı dövrdə xüsusi ilə Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərliyi zamanı (1969-1982) Qarabağa daima çox böyük diqqət göstərmişdi. Məhz Ümummillə lider Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi siyasət nəticəsində erməni iddiaları iflasa uğramışdır.

Heydər Əliyev hakimiyyətə gəlməmişdən əvvəl “Böyük Ermənistan”ın yaradılmasını reallaşdırmaq istəyən Ermənistan Azərbaycanla sərhəd olan bəzi əraziləri ələ keçirmək üçün addımlar atmağa başladılar. Onlar yenə də saxtakarlığa əl ataraq, XX əsrin 20-ci illərinin saxtalaşdırılmış xəritələrini ortaya çıxarmışdılar.

Mərkəzi SSRİ hökumətinin təzyiqi ilə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti 1969-cu il mayın 7-də Ermənistan SSR-lə sərhəd rayonlarının ərazilərindən 2 min hektardan çox torpağın Ermənistan SSR-ə verilməsi haqqında hələ 1938-ci il mayın 5-də qəbul etdiyi qərarı təsdiq etdi [1, s. 8]. Xalqımızın böyük oğlu Heydər Əliyevin Azərbaycan SSR-in rəhbəri seçilən kimi ilk növbədə qərarın icrasını dayandırmışdı. 1977-ci illərdə də xain ermənilər Dağlıq Qarabağ məsələsini yenidən ortaya atmışlar, ancaq onlar bu istəklərini Ümummilli lider Heydər Əliyevin qətiyyətli addımları sayəsində həyata keçirə bilməmişdilər.

Azərbaycanın mədəniyyət mərkəzi kimi Şuşa şəhərinin inkişafına və abalaşdırılmasına hər zaman çox böyük qayğı göstərən Heydər Əliyev, hələ 1967-ci ildə Şuşa şəhərinə gələn zaman 15 gün Dağlıq Qarabağda olmuşdur. 1905-1906, 1918-1920-ci illərdə ermənilərin təcavüzü nəticəsində Şuşada dağıdılmış və yandırılmış evlərin hələ də bərpa edilmədiyini görmüş və bərpa edilməsi üçün Azərbaycan rəhbərliyinə məlumat vermişdir.

Ulu Öndər hər zaman Şuşaya zəngin tarixi abidə və xalqımızın qəhrəmanlıq rəmzi kimi baxaraq şəhərin inkişaf etdirilməsi məqsədilə 1970-ci illərin ikinci yarısında bir neçə xüsusi qərar vermişdir. Qərar şəhərin abadlaşmasında böyük rol oynadı. Belə ki, qədim binalar, tariximizin daş yaddaşı olan tarixi abidələr bərpa edildi və çoxlu sayda inzibati binalar tikilmişdir. Məhz Heydər Əliyev dövründə mədəniyyət və mənəviyyət tariximizdə böyük rol oynayan Şuşa kurort şəhərinə çevrildi. Abadlıq işlərinin aparılması ilə yanaşı həm də Ulu Öndər azərbaycanlılar üçün əlavə iş yerləri açdıraraq şuşalıların həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmağa, bir sözlə insanlarda milli ruhu gücləndirməyə çalışırdı.

1977-ci ildə Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə “Şuşa şəhərinin tarixi hissəsini tarix memarlıq qoruğu elan etmək haqqında” qərar qəbul edilmişdir [3, s.3]. Bundan sonra Şuşada quruculuq və mədəniyyət sahəsində işlər daha da geniş vüsət almışdı.

Mədəniyyətimizin dahi simalarından Üzeyir bəy Hacıbəylinin 1959-cu ildən fəaliyyət göstərən ev muzeyi 1978-ci ildə Heydər Əliyevin qərarı ilə təmir edilib və həyətində ki, bulaq kompleksi istifadəyə verilmişdir. Qeyd etmək istərdim ki, yenə də Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Bakıda 1915-1942-ci illər ərzində yaşadığı evdə təşkil olunmuş ev muzeyinin 1975-ci il noyabr ayının 20-də muzeyin təntənəli açılışı oldu. Əfsuslar olsun 1992-ci ildə Şuşa şəhəri erməni vandalları tərəfindən işğal edildikdən sonra muzey fəaliyyətini dayandırmış və binası dağıdılmışdır. Muzeyin 1700 eksponatından isə 136 eksponatı Bakı şəhərinə gətirilmiş qalanı isə erməni vandalizminin qurbanı olmuşdur.

XVIII əsrə aid tarix-memarlıq abidəsi hesab edilən Xurşudbanu Natəvana məxsus ikimərtəbəli ev, 1930-cu illərin əvvəllərində Bülbülün təşəbbüsü ilə Azərbaycanda yaradılan ilk uşaq musiqi məktəbi, 1984-cü ildən məktəb Şuşa şəhər Niyazi adına Uşaq İncəsənət Məktəbi, 1987-ci ildə binada əsaslı təmir aparıldıqdan sonra Nizami Gəncəvi adına Milli Azərbaycan Ədəbiyyatı Muzeyinin Xurşidbanu Natəvan adına Qarabağ filialı burada fəaliyyətə başlamışdır. 1992-ci ilin may ayının 8-də Şuşa şəhəri Ermənistanın silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edildikdən sonra muzeydə ki, maddi-mədəniyyət nümunələri işğalçılar tərəfindən bəziləri dağıdılmış, bəziləri oğurlanaraq Ermənistana aparılmışdır.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev hələ I dəfə hakimiyyətə gəlməmişdən əvvəl 1967-ci ildə Şuşada olarkən Vaqifin məzarını ziyarət etmək istəmişdi ancaq məzarını tapa bilməmişdir. Məhz bu səbəbdən Heydər Əliyevin göstərişi ilə məzar tapılmış və məqbərə kompleksinin inşasına memar A. V. Salamzadə və E.İ Kanukovun layihəsi əsasında 1977-ci ildə başlanılmışdır. Şuşa şəhərinin ən görkəmli yeri olan Cıdır düzünə yaxın bir ərazidə Heydər Əliyevin iştirakı ilə 1982-ci ilin yanvar ayında Molla Pənah Vaqifin məqbərəsinin təntənəli açılışı oldu. Həm də məqbərədə M.P.Vaqifə aid olan 80-ə yaxın maddi-mədəniyyət nümunəsi sərgilənirdi.

1982-ci ildə Ümummillə lider Heydər Əliyev Şuşada şairin məqbərəsi ilə yanaşı, eyni zamanda Şuşada Poeziya Evinin də açılışında və orada keçirilən “Vaqif poeziya günləri”ndə iştirak etmişdir. Məhz həmin tarixdən etibarən hər il avqust ayında “Vaqif poeziya günləri keçirilir [4, s.8-9].

Düz, 39 ildən sonra, 2021-ci ilin 14 yanvarında tarixi məqbərənin qarşısında çıxış edən Prezident İlham Əliyev həmin günləri belə xatırlamışdı: “...Bu tarixi gün mənim yadımdadır. Çünki o vaxt atamla bərabər, bax, bu yerdə mən də durmuşdum. Bu, tarixi videokadrlar da var. Çox şaxtalı, qarlı bir hava idi. Möhkəm qar yağırdı. Amma buna baxmayaraq, bu tədbirə yığılmış insanlar, Azərbaycan ziyalıları heç o soyuğu hiss etmədilər. Çünki Qarabağ xanının vəziri olan Molla Pənah Vaqifin möhtəşəm məqbərəsi açılırdı. Bu təşəbbüsü Ulu öndər Heydər Əliyev irəli sürmüşdü, onun rəhbərliyi ilə inşaat işləri aparılmışdı və gözəl, əzəmətli məqbərə ucaldılmışdı” [2].

Şuşada, bütün Azərbaycanda yeganə fabrik – Şərq Milli Musiqi Alətləri Fabriki açıldı. Fabrik tar, kamança, ud, nağara və digər musiqi alətləri istehsal edirdi. Fabrikin istehsal etdiyi məhsullar Gürcüstana, Orta Asiya respublikalarına, Qazaxıstana, Hindistana, Orta və Yaxın Şərq ölkələrinə ixrac edilirdi [3, s. 49].

Beş yüzdən artıq qədim tarixi memarlıq abidələri olan, bunlardan 250-ə qədəri beynəlxalq əhəmiyyət daşıyan abidələrin yerləşdiyi Şuşa şəhəri Erməni vandalları tərəfindən 1992-ci il mayın ayının 8-də işğal edildi.

Xalqı keçmişindən və gələcəyindən məhrum etmək üçün mənfur qonşularımız işğal etdikləri torpaqlarımızda maddi və mənəvi dəyərlərimizi yerlə-yeksan etməklə mədəniyyətimizlə dərin bağları olan Şuşa abidələrini dağıtmaqla tarixi yaddaşımıza silinməz yara vurmağa çalışmışlar.

Ulu öndərimiz hələ o dövrlərdə bildirirdi ki, tökülən qan heç vaxt yerdə qalmayacaq, Azərbaycan xalqı bu mübarizədə öz sözünü deyəcək, istəyinə nail olacaqdır. Əlbəttə ki, İkinci Qarabağ müharibəsinin müdrik kəlamların həqiqətə qovuşduğunun bir reallıq olduğunu göstərir. 27 sentyabrda növbəti erməni təxribatına cavab olaraq başlayan 44 gündə Zəfərlə başa çatan Azərbaycan Ordusu İlham Əliyevin Müzəffər Ali Baş Komandanlığı ilə İkinci Qarabağ müharibəsində öz şücaəti ilə dünyanın hər bərxətə yeni səhifə yazdı. 1993-cü ildən verilmiş qərarı icra etməyən BMT Təhlükəsizlik Şurasının qətnamələri yerinə yetirən, ərazi bütövlüyümüzü bərpa edən Azərbaycan Ordusu qəhrəman, yenilməz, məğrur xalq olduğumuzu bir daha dünyaya nümayiş etdirərək məğlubiyyət damğasını üzərimizdən götürdülər. 44 gün içində 5 şəhər, 4 qəsəbə, 300-ə yaxın yaşayış məntəqəsi və xeyli sayda strateji yüksəkliklər düşmən işğalından azad edildi.

Milli-mənəvi dəyərlərimizi daim yaşadan Şuşa Noyabrın 8-də işğaldan azad edilərək həm də müharibənin müqəddəratını həll etdi. Noyabrın 10-da Ermənistanın baş naziri kaputilyasiya aktına imza ataraq, ağ bayraq qaldırdı.

Hazırda işğaldan azad edilmiş ərazilərimizin minalardan təmizlənməsi prosesi gedir. Uca dağlar başında yerləşən Şuşa yenidən mədəniyyətimizin paytaxtı elan edilmişdir. İşğaldan azad edilmiş torpaqlarımızda erməni vandalizminin törətdiklərini artıq bütün dünya görür. Həmişəki kimi qurub-yaradan Azərbaycan xalqı yenidən işğaldan azad edilmiş torpaqlarımızı yenidən cənnətə çevirəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Heydər Əliyevin ermənilərin əsassız ərazi iddialarına qarşı mübarizəsi (1969-1987-ci illər) “Səs” qəz., 2020, 15 iyul, № 118, s.8-10
2. <https://azerbaijan-news.az/az/posts/detail/ilham-eliyev-shushanin-shohretini-qaytarir-225574>
3. Hüseynov R.Y. Şuşa şəhərinin tarixi. Bakı: Şuşa, 2013, 156 s.
4. Molla Pənah Vaqif – 300 / tərt. ed.: S.Quliyeva, L.Əhmədova; ixtisas red. və bur.məs. K.Tahirov; M.F.Axundov ad. Azərbaycan Milli Kitabxanası. Bakı, 2017, 32 s.
5. Şuşa – Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı: bibliografiya / Tərt. ed. X.Abbasova; elmi red. K.M.Tahirov; red. E.R.Nəciyev. Bakı, 2021, 600 s.

UOT 338:658

Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi birinci dövrdə neft-kimya sənayesinin inkişafı və yenidən qurulması

*Saqib Yaşar oğlu Məmmədov
Mingəçevir Dövlət Universiteti
saqib.mammadov@mdu.edu.az*

XX əsrin bütün türk dünyasına bəxş etdiyi və xalqımızın haqlı olaraq öyündüyü böyük düha sahibi, Azərbaycanın qüdrətli xilaskarı, ölkəmizin müstəqilliyi və azadlığı, bütün mənalı həyatını haqq işinə həsr etmiş mətin mübariz, dünya şöhrətli dahi siyasətçi Heydər Əliyev doğma Vətəninin və xalqının xoşbəxtliyi uğrunda yorulmaq bilmədən fədakarlıqla çalışmış, Ulu Tanrının onun taleyinə-qismətinə yazdığı tarixi missiyanı öz dərin zəkası və qətiyyəti sayəsində qalibiyyətlə, şərəflə başa çatdırmışdır.

Azərbaycanın kənd təsərrüfatının və bütün sənaye sahələrinin dinamik, kompleks inkişafı məqsədilə özünün geniş proqramını həyata keçirən Ulu Öndər ölkənin kimya sənayesinin də sürətli tərəqqisinə, onun potensialının güclənməsinə nail olmaq üçün iri miqyaslı tədbirlərin reallaşması istiqamətində ardıcıl şəkildə məqsədyönlü və səmərəli iş aparırdı. Bu baxımdan dahi rəhbərin ölkənin kimya müəssisələrində iqtisadi cəhətdən daha səmərəli yeni istehsalat sahələrinin yaradılmasında, mövcud sex və istehsalatların genişləndirilməsində və mütərəqqi texnologiyalar əsasında modernləşdirilməsində xidmətləri əvəzsizdir. Yalnız yaşadığı dövrü yox, on illərlə sonranı görməyə qadir Ulu Öndərimiz hakimiyyətdə olduğu illərdə kimya sənayesinin kompleks inkişafı və kimyaçıların sosial-mədəni həyatının durmadan yaxşılaşdırılmasına müsbət təsir göstərən mühüm tədbirləri ardıcılıqla həyata keçirirdi. Vətəninə, xalqını ürəkdən sevən Heydər Əliyev hələ 1969-cu ildə hakimiyyətə gələndə keçmiş SSRİ rəhbərliyinin Azərbaycanın xalq təsərrüfatına, o cümlədən, kimya sənayesinə ögey münasibət bəslədiyini böyük narahatlıqla hiss edirdi.

Heydər Əliyev ittifaq rəhbərliyindən təkidlə Azərbaycanın kimya və neft-kimya strukturlarının təkmilləşdirilməsini, mənəvi və fiziki baxımdan köhnəlmiş, aşınmış istehsalat sahələrinin ləğv edilib, əvəzində müasir, iritonnajlı, tullantısız texnologiyaya malik müəssisələrin yaradılmasını, eyni zamanda, texniki və təbiəti mühafizə obyektlərinin tikintisini həyata keçirməyə imkan verən həlledici qərarların qəbulunu tələb edirdi. Ulu Öndər müəllifi olduğu konsepsiyanın, kimyanın yüksəliş proqramının tam həyata keçirilməsi üçün məhz özünün şəxsi təklifi və təkidi ilə o zaman keçmiş ümumittifaq fondundan böyük həcmdə kapital qoyuluşu ayrıldı.

Məhz Heydər Əliyevin uzaqgörən rəhbərliyi və yüksək təşkilatçılığı sayəsində 70-ci illərdə Sumqayıtın kimya sənayesi müəssisələrində müxtəlif istehsalat sahələrinin yenidən qurulmasının və yeni texnoloji istehsal sahələrinin yaradılmasından sonra mineral gübrələrin, plastik kütlələrin, sintetik qətranın, kauçuk və sulfanolun istehsalı 2 dəfəyə yaxın, məişət kimyası mallarının istehsal həcmi isə 2 dəfə artmışdı.

Ulu Öndərin kimya sənayesinin inkişafı ilə bağlı konsepsiyasında nəzərdə tutulduğu kimi, “Kimyasənaye” İstehsalat Birliyində (hazırkı “SAM” zavodunda) 1970-ci ildən başlayaraq, sex və istehsalat sahələrində avadanlıqların təzələnməsi, yeni texnologiyaların tətbiqi üzrə ardıcıl və məqsədyönlü tədbirlər görüldü. 1975-ci ildə neft parafinlərindən istifadə etməklə daha mükəmməl texnologiya vasitəsilə yeni sulfanol istehsalı kompleksi istismara verildi. 1971-ci ildə sintetik kauçuk zavodunda illik gücü 15 min ton olan butil-kauçuk istehsalı işə salındı və müəssisə keçmiş SSRİ-də butil kauçukun xüsusi markalarını istehsal edən yeganə müəssisəyə çevrildi. Nəticədə həmin kauçuk növünün xaricdən alınmasına son qoyuldu və Bakı Şin zavodunu yerli xammalla təchiz etmək və hazırlanan şinlərin keyfiyyətini yüksəltmək mümkün oldu. 1976-cı ildə həmin müəssisədə butadien sexi işə salındı. Bir il sonra isə butadien-stirol, 1980-ci ildə butadien-nitril lateksləri, sonrakı ildə isə butadien-nitril kauçuku istehsal edən sex və qurğular istismara verildi. 1981-ci ildə ən müasir texnologiyaya və yüksək istehsal gücünə malik, qiymətli kimyəvi məhsullar olan etilen və propilen istehsalı üçün nəzərdə tutulmuş “EP-300” kompleksinin inşasına başlanıldı.

Həmin illərdə Sumqayıt kimya kombinatında (indiki “Üzvi sintez” zavodunda) yeni obyektlərin tikintisi daha sürətlə gedirdi. 1970-ci ilin dekabrında 10 min ton qliserin, 1971-ci ildə 40 min ton benzol və 33 min ton izobutilen və poliizobutilen, 1973-cü ilin mayında xlor və diafraqma üsulu ilə kaustik soda istehsal edən sexlər işə salındı. Elə həmin ildə propilen-qlikol qurğusu, bir il sonra dixloretran, 1975-ci ildə poliefir qətranı istehsal edən sexlər, 1980-ci ilin əvvəllərində isə istehsal gücü ildə 45 min ton olan divinil kompleksi, sonralar isə “EP-300” istehsalatının texnoloji tsiklini tamamlayan ən müasir texnologiyaya və polietilen istehsalı üzrə yüksək məhsuldarlığa malik olan, texnoloji avadanlığı xaricdən - Almaniya və Çexoslovakiyadan alınmış “Polimir-120” kompleksi istismara verildi. [2]

O dövrdə kənd təsərrüfatının perspektiv inkişafını və tələbatını nəzərə alaraq, Sumqayıt superfosfat zavodunda regionda ilk dəfə olaraq dənəvər fosfor gübrələri istehsal edən, yüksək məhsuldarlıqlı müasir texnoloji kompleks işə salındı. Bundan əlavə həmin illərdə əhalinin kimyəvi məişət vasitələrinə tələbatını dolğun ödəmək məqsədilə respublikada yeni sex və istehsalatların tikintisi də vüsət almışdı. 1978-ci ildə “Məişət kimyası” zavodunda müasir texnologiya əsasında tikilmiş yeni sexin işə düşməsi ilə müəssisənin istehsal gücü iki dəfə artırılaraq ildə 60 min tona çatdırıldı.

Heydər Əliyevin uzaqgörən iqtisadi siyasəti nəticəsində 1971-ci ildə keçmiş SSRİ-də ilk dəfə olaraq Bakı şin zavodunda iri yük və yüngül minik maşınları, həmçinin kənd təsərrüfatı maşınları, motosikllər üçün şin istehsalı xətti işə salındı. Müəssisənin modernləşdirilməsi respublikanın iqtisadiyyatına mühüm təsir göstərdi.

Mingəçevirdə “Rezin-texniki məmulatlar”, “Şüşə lifi”, “Plastik kütlə zavodları” böyük istehsal güclərinə malik müəssisələr hesab olunurdu.

Ölkə rəhbəri Heydər Əliyevin müdrik iqtisadi siyasəti nəticəsində neft-kimya və kimya kompleksində geniş miqyaslı yenidənqurma tədbirlərinin həyata keçirilməsi sənayenin bu vacib sahəsinin Azərbaycan iqtisadiyyatında aparıcı yer tutmasını təmin etdi. 1980-ci illərin əvvəllərində ölkənin kimya kompleksində bütün sənaye potensialının 20 faizi cəmlənmişdi, sənayedə işləyənlərin səkkizdə biri məhz bu sahədə çalışırdı. Neft-və neft-kimya müəssisələrində 30 minə yaxın insan işləyirdi və bu müəssisələr Respublikanın iqtisadiyyatında əhəmiyyətli mövqe tuturdu. [1]

Bəli, bu gün respublikanın kimya müəssisələrinin bir çox yeni istehsalat sahələrinin genişləndirilməsi, yeni texnologiya və avadanlıqların tətbiqi, həmçinin ölkənin kimya sənayesinin haqlı olaraq avanqardı sayılan nəhəng “EP-300” və “Polimir-120” komplekslərinin yaradılması, onların sayəsində əldə edilmiş uğurlar və böyük iqtisadi səmərə bilavasitə dahi rəhbərimiz Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Məhz onun uzaqgörən iqtisadi siyasəti nəticəsində Azərbaycan hələ ötən əsrin 70-80-ci illərində bu cür müasir və unikal qurğulara malik olmuşdur. Ulu Öndərin səyi nəticəsində yaradılmış iri kimya müəssisələri həmin dövrdə yalnız Azərbaycan iqtisadiyyatının deyil, bütövlükdə regionun inkişafında həlledici rol oynamışdır.

Bir zaman Ulu Öndərin müdrikəsinə və uzaqgörənliklə söylədiyi “İqtisadiyyatı güclü olan dövlət hər şeyə qadirdir!” sözləri respublikanın gələcək inkişafı üçün onun fikir və layihələrinin genişliyindən, əhatəliliyindən xəbər verirdi. Heydər Əliyev tərəfindən vaxtilə kimya kompleksinin inkişafı üçün yaradılmış zəngin istehsalat bazası əsasında bu gün “Azərikimya” Dövlət Şirkətinin müəssisələri respublikamızın mühüm sahələrini - Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətini, kənd təsərrüfatını, həmçinin MDB və qərb dövlətlərinin müvafiq neft-kimya müəssisələrini, firmalarını öz qiymətli məhsulları ilə təchiz edir.

ARDNŞ-nin “Azərikimya” İstehsalat Birliyində Azərbaycan iqtisadiyyatının mühüm sahələrindən olan neft-kimya sənayesinin inkişaf tarixini əks etdirən muzeyin ekspozisiyasında xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin neft-kimya sənayesinin genişləndirilməsi, onun potensialının durmadan artırılması və gücləndirilməsində, respublikamızda daha mütərəqqi texnologiyalara əsaslanan yeni neft-kimya istehsalatı və qurğularının yaradılmasında əvəzsiz rolunu dolğun şəkildə nümayiş etdirən fotosənədlər xüsusi yer tutur.

Muzeydə Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin ilk dövrlərində ölkə iqtisadiyyatının dirçəldilməsi məqsədi ilə həyata keçirilən proqramlar, neft-kimya sənayesinin

inkişafına göstərilən diqqət və qayğı əks olunmuşdur Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi bərpa olunduqdan sonra Ulu Öndərin respublikanın neft-kimya sənayesinin potensialının daha da artırılması istiqamətində geniş fəaliyyəti, onun uzaqgörənliklə həyata keçirdiyi iqtisadi siyasət muzeyin ana xəttini təşkil edir. [4]

Ötən dövr ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatı, əsasını Ümummili lider Heydər Əliyevin qoyduğu strategiya üzrə özünəməxsus inkişaf yolu keçərək, aşağı gəlirli iqtisadiyyatlar qrupundan yüksək-orta gəlirli iqtisadiyyatlar qrupuna yüksəlmişdir. [3]

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ş.Əliyev. Azərbaycan iqtisadiyyatı. Dərslik. Sumqayıt: SDU-nun redaksiya və işlər şöbəsi, 2018, 376 s.
2. M.Kərimov. Azərbaycanın neft-kimya sənayesinin inkişafı Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Xalq qəzeti [Elektron resurs], 2009, 29 aprel, s. 3
3. Muradov Ə, Bağırzadə E. Azərbaycan iqtisadiyyatı (infoqrafika). Bakı: “Şərq-Qərb” ASC, 2021, 208 s.
4. <https://www.socar.az>

UOT 930:37.06

Tarixin tədrisində şəxsiyyətlərin rolu

*Vüsalə Əlican qızı Mövləyeva
Mingəçevir Dövlət Universiteti
vusala.movlayeva@mdu.edu.az*

Tarixin tədrisində uzunmüddət ictimai inkişafın obyektiv qanunauyğunluqlarının öyrənilməsi ön plana çəkilib. Cəmiyyətin həyatında baş verən dəyişikliklər təhsilin məzmununa, ona olan yanaşmalara, o cümlədən tarix elminin tədrisi metodlarına öz təsirini göstərmişdir. Zamanla tarixin metodikasında olan dəyişikliklər bu elmin öyrəndiyi çərçivəni də genişləndirmişdir. Məlumdur ki, əsrlər və nəsillər bir-birini əvəz edir və sivilizasiyalar tarixinin gedişatını dəyişdirərək tarixi səhnəyə yeni nüfuzlu şəxsiyyətlər çıxır. Tarix elminin inkişafının müasir mərhələsində şəxsiyyətin tarixdə rolu məsələsi prioritet problemlərdən birinə çevrilmişdir. Tarixdə tarixi şəxsiyyətlərin xüsusi yeri var. Şəxsiyyətlərin fəaliyyətinin öyrənilməsi vasitəsilə biz Tarix fənninin daha aydın, müasir şagird üçün daha maraqlı və yaddaqalan formada tədrisinə nail ola bilirik. Bu gün qlobollaşan dünyada, respublikada təhsilin prioritet istiqamətlərindən biri də yüksək milli mədəniyyətə, xalqın milli ənənələrinə və demokratiya prinsiplərinə, insan hüquqları və azadlıqlarına hörmət edən, vətənpərvərlik və azərbaycançılıq ideyalarına sadıq olan, milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərləri qoruyan və inkişaf etdirən şəxsiyyət yetişdirməkdir [1].

Tarixi prosesin inkişafına bir çox amillər təsir edib və burada insan amili də mühüm rol oynayıb. Tarixdə həmişə öz müdrikliyi, təşkilatçılıq bacarığı və ya qəddarlığı ilə digərlərindən fərqlənən şəxsiyyətlər olub. Şəxsiyyətin tarixdə rolu və tarixi prosesin bu şəxsiyyətin formalaşmasına təsirinin öyrənilməsi tarixin tədrisi metodikası üçün aktual sahələrdəndir. Tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyəti onun yaşadığı konkret dövr və ya dövrün xüsusiyyətləri, eyni zamanda şəxsiyyətlərin tarixin gedişatına təsiri ilə xarakterizə olunur. Güclü, görkəmli şəxsiyyətlər olmadan tarix ola bilməz, necə ki, formalaşdığı və təzahür etdiyi zaman olmadan şəxsiyyət də ola bilməz.

Tarixdə tarixi şəxsiyyətin öyrənilməsinin vəzifəsi şagirdin özünü müasir tarixdə kiçik, lakin müəyyən rolu olan şəxs kimi qiymətləndirmək bacarığını inkişaf etdirməsinə kömək edir. Şagirdlərdə məhz yeniyetməlik dövründə başqa insanlara artan marağı anlamaq və qiymətləndirmək istəyi özünü göstərir. Şagirdlər ayrı-ayrı tarixi şəxsiyyətlərin necə yaşadıklarını, hadisələrin gedişinə onların necə

təsir etdiyini böyük həvəslə öyrənirlər. Müasir dövrümüzdə tarixin tədrisində şəxsiyyətin və onun tarixdəki rolunun öyrənilməsi problemi məktəb tarix kursunun ən vacib məsələlərindən biridir. Tarix müəlliminin qarşısında vətəninə görə qürur hissi aşıl原因, vətəndaşlıq mövqeyi formalaşdırın tarixi şəxsiyyətlərlə bağlı biliklərin formalaşdırılması vəzifəsi durur. Tarix dərslərində tarixi şəxsiyyətin öyrənilməsi zamanı diqqət sinif, partiya və ya təbəqənin tipik xüsusiyyət və atributlarına deyil, fərdi özünəməxsusluğa, təkrarsızlığa və bənzərsizliyə yönəldilməlidir. Bu cür şəxsiyyətlərin tarix dərslərində öyrənilməsinin səmərəli olması üçün burada şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır. Belə dərslərdə tarixi personajı zamanın nümayəndəsi kimi təqdim etmək, onun şəxsi keyfiyyətləri və baxışlarının formalaşmasında əvəzsiz rol oynamış tarixi şəraiti xüsusi vurğulamaq lazımdır. Böyük insanların həyatı tarixi təqdimatın maraqlı və diqqətçəkən formalarından biridir. Tarixi şəxsiyyətlərin öyrənilməsi metodologiyasının əsas prinsipləri sovet metodistləri A.Vaqin və P.Leybenqrub tərəfindən qoyulmuşdur. Hər bir tarixi şəxsiyyət sadəcə özü-özlüyündə yaşayan və fəaliyyət göstərən insan deyil, o, ilk növbədə, bir qrup insanı, təbəqələri, partiyaları və ya ümumiyyətlə bütün xalqı təmsil və müdafiə edən şəxsdir.

Tarixi şəxsiyyətlərin öyrənilməsi prosesinin uşaqlar üçün maraqlı və səmərəli olması üçün bir sıra şərtlərə əməl edilməlidir: Tarixi şəxsiyyəti müxtəlif rakurslardan “ışığılandırmağa” imkan verəcək müxtəlif üsul, vasitə və yanaşmalardan istifadə edilməsi; Tarixi şəxsiyyətin tərcümeyi-halını daha yaxşı tanıtmaya imkan verən məlumatların diqqətlə seçilməsi, onun ölkənin, xalqın və dünya tarixinə verdiyi töhfələri, habelə tarixi proseslərin gələcək inkişafına göstərdiyi təsirlərin obyektiv qiymətləndirilməsi; Şagirdin öyrəndiyi məlumatların həcmi genişləndirməyə, onların müstəqil işinin rolunu gücləndirməyə, lazımı məlumatı axtarmağa, ümumiləşdirməyə və təhlil etməyə kömək edəcək dərslər növündən istifadə edilməsi. Bu şərtlərə əməl olunması şagirdlərdə tarixin tədrisi zamanı təlim tələblərinə və onlarda formalaşacaq bacarıq xüsusiyyətlərinə müsbət təsir etmiş olur.

Azərbaycan tarixi üzrə dərslərdə onlarla görkəmli dövlət və siyasət xadiminin, xalq kütlələri liderlərinin və istedadlı sərkərdələrin, elm və mədəniyyət xadimlərinin adları yer alır. Bu tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətinin tədqiq olunması onların istər Vətən tarixi, istər Ümumdünya tarixində tutduqları mövqenin tam mahiyyətini şagirdlərə açıb göstərməkdən ibarətdir. Tarixi şəxsiyyətlərin həyat və yaradıcılığının öyrənilməsi nəticəsində şagirdlər mahiyyət olaraq başa düşürlər ki, liderlər, görkəmli xadimlər nə qədər parlaq xarakterə malikdirsə, həmin şəxslər cəmiyyətin həyatına fəal şəkildə müdaxilə edə bilirlərsə, ölkənin taleyinə də bir o qədər güclü təsir göstərirlər.

Müasir dövrlə əlaqəli Azərbaycanın tarixi şəxsiyyətinin ən ideal modelini H.Əliyevin həyat yolunu, zəngin tərbiyəsini, şəxsiyyətini öyrənmək, onun ideya və baxışlarını mənimsəmək, nəzəri və əməli pedaqoji fəaliyyətdə onlardan faydalanmaq təşkil edir. H.Əliyev deyirdi: “Böyüməkdə olan nəslin ... tərbiyəsi mənəviyyatca zəngin, ideyaca mətin, yüksək əxlaqlı şəxsiyyətin formalaşdırılması bu gün cəmiyyətimiz qarşısında çox mühüm vəzifədir. Bu, kompleks proqramdır, problemdir və onun həllində məktəb çox böyük rol oynayır. O, cəmiyyətin yüksək təhsilli mütəxəssislərə, həm də yüksək mənəviyyətə malik insanlara ehtiyacı olduğunu dəfələrlə çıxışlarında vurğulamışdır [2].

Heydər Əliyev Azərbaycan tarixinin düzgün araşdırılması və tədqiq olunmasına, onun bütün dövrlərinin təhriflərdən, yad təhlillərdən təmizlənməsinə böyük diqqət yetirmişdir. Heydər Əliyevin Azərbaycan tarixində qurucu və xilaskar dövlət xadimi, Milli Lider və xalqın etimadını qazanmış siyasi şəxsiyyət kimi yaddaşlarda qalması heç də təsadüfi deyil. Heydər Əliyevin fəaliyyətinin miqyası o qədər əhatəli, geniş və hüdudsuzdur ki, adekvat obrazını yaratmaq müasirləri üçün çətin və hətta müşkül olmuşdur: "Onu yaxından tanıyanların müşahidələri də sübut edir ki, Heydər Əliyev on illər boyu öz yüksək erudisiyası, zəngin bilik ehtiyatı, heyrətamiz təhlil qabiliyyəti, hər bir mövzuya yaradıcı münasibəti ilə qarşısında çıxış etdiyi auditoriyanı məhz həmin sahə üzrə ixtisaslaşması həqiqətinə inandıra bilmişdi. Buna görə də memarlar onu memar, kino işçiləri kinoşünas, tarixçilər tarixçi, ədəbiyyatçılar ədəbiyyatşünas kimi qəbul edirdilər. Onun politologiya, dövlət idarəçiliyi, iqtisadiyyat, bank-maliyyə işi və s. sahələrlə bağlı nitq və çıxışlarını, mülahizə və fikirlərini də buraya əlavə etsək, gözlərimiz önündə həqiqətən də XX əsrdə siyasətçilər və dövlət xadimləri arasında lap az təsadüf edilən bir ensiklopedistin, özəlliklə də yorulmaq nə olduğunu bilməyən bir humanitarın yaddaqalan, koloritli obrazı canlanır" [3].

Ulu öndər Heydər Əliyev kosmopolit ideyaların təbliğ olunduğu bir dövəmdə hər zaman əxlaq mühafizəkarlığının qorunub saxlanmasına üstünlük vermişdir. O qeyd edirdi ki, xalqın tarixən formalaşmış milli-mənəvi dəyərləri, adət-ənənələri, ritualları qorunub saxlanılmalıdır.

Sağlam və saf mənəviyyətli, yüksək bilik və bacarığa malik insanlardan ibarət cəmiyyət qarşıya çıxan bütün problemləri asanlıqla həll edir, hər zaman öz milli birliyini, vahidliyini qoruyub saxlamağa müvəffəq olur. Əlbəttə ki, cəmiyyətin sürətli inkişafı onun iqtisadi qüdrətindən asılıdır. Bu gün Azərbaycan bütün sahələrdə inkişaf yolu tutmuşdur. Təhsil sahəsində respublikada həyata keçirilən siyasətin əsasını yetişməkdə olan gənc nəslin mənəvi bütövlüyü, əqiddə cəhətdən sağlam və saf olması, eyni zamanda qloballaşan dünyada milli mənsubiyyətimizə, soykökümüza, adət-ənənələrimizə xələl gətirə biləcək yad ünsürlərdən qorunmasını təmin etməkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Yazıçı çap evi, 2011, 64 s.
2. F.İbrahimov. H.Əliyevin şəxsi nümunəsindən tərbiyə işində istifadə // Təhsil problemləri № 39-40 (715-716) 24-31 may
3. Bəkir Nəbiyev, Heydər Əliyev haqqında etüdlər // Seçilmiş əsərləri. Beş cildə, 4-cü cild, Bakı: Çinar-Çap, 2009, 556 s.

UOT 330.34

Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında Ümummilli lider Heydər Əliyevin irsi

*Azər Vahid oğlu Hacıyev
Mingəçevir Dövlət Universiteti
azar.haciyev@mdu.edu.az*

*Nuranə Nazim qızı Abbasova-Zeynalova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
nurane.abbasova@mdu.edu.az*

Azərbaycan xalqının müdrik oğlu, böyük şəxsiyyət Ulu öndər Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətinin banisi və qurucusu olaraq xalqımızın inkişaf yolunu çox dəqiq müəyyən etmişdir. Ölkəmizin inkişaf yolu, milli ideologiyamızın, xarici siyasətin başlıca prinsipləri, sosial-iqtisadi sahədə qarşıda duran vəzifələr, milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması, gənc nəslin tərbiyəsi, elm, mədəniyyət, təhsil və s. cari və strateji vəzifələr Ümummilli Liderimiz tərəfindən müəyyən edilmişdir. Dahi Öndərimizin müəyyən etdiyi strateji yol bu gün müstəqil dövlətimizin hörmətli Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə çox böyük uğurla davam edir.

Azərbaycan dövlətinin iqtisadi inkişaf yol xəritəsi, 17 ildən çox aramızda olmasa da, Ümummilli lider Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdış etdiyi dövrdən yeni sistemə müvafiq uğurla düşünülmüş şəkildə formalaşdırıldı. Bu yol, onun dövlətimizin uğurlu gələcək inkişaf istiqamətləri və prioritetləri, ideyaları, yaratdığı dövlətçilik məktəbi, Azərbaycan Prezidenti, Ulu Öndərin layiqli davamçı, cənab İlham Əliyev tərəfindən gerçəkləşdirilir, onun apardığı islahatlar nəticəsində dinamik inkişaf edərək uğurlar qazanır.

Hələ 1970-80-ci illərdə Heydər Əliyev cənabları Azərbaycanı keçmiş İttifaqın tərkibində olduğu dövrlərdə də hakimiyyətdə olduğu illərdə dövlətimizin müstəqil gələcəyi üçün hərtərəfli potensialın yaradılmasını təmin edəcək siyasət aparırdı.

1993-cü ildə xalqın iradəsi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev cənabları Azərbaycan dövlətinin uğurlu inkişaf etdirilməsi, onun dünya təsərrüfat sisteminə səmərəli inteqrasiyasını, ölkədə daxili iqtisadi inkişaf tempini, bu istiqamətdə genişmiqyaslı quruculuq işlərini

təmin edən islahatları reallaşdıran siyasət yürüdü. Ulu Öndərin keçdiyi ömür yoluna nəzər salsaq, bir həqiqətlə rastlaşırıq. Böyük şəxsiyyətləri fərqləndirən ali xüsusiyyətlərdən biri onların bu günlə bərabər, gələcək dövrü düşüncələri, ölkənin, onun iqtisadi inkişafının, bu dövətdə yaşayan insanların həyatında mühüm rol oynayan strateji qərarlar qəbul etmək bacarıqları, uzaqgörənlikləridir. Təbii qanunauyğunluq kimi qəbul olunan bu qərarlar sonradan xalqın, dövlətin inkişafı, tərəqqisi baxımından xüsusi önəmə malikdir. Bu baxımdan Ümummilli lider, xalqın sevimlisi Heydər Əliyevin Azərbaycan dövləti və xalqı naminə qəbul etdiyi qərarların strateji əhəmiyyətini bu gün də gündəlik həyatımızda hiss edirik.

Bu, ilk növbədə gənc nəslin müasir sistemə müvafiq ideoloji təməl prinsipləri əsasında milli ruhda tərbiyələndirilməsi, milli dövlətçilik ideyasında yetişdirilib, gələcəkdə ölkədə böyük hərəkətverici qüvvəyə çevrilməsi üçün real zəminin formalaşdırılması idi.

Ümummilli Lider hələ ötən əsrin 70-80-ci illərində və sonrakı dövrlərdə Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının əsas istiqamətlərini kompleks şəkildə, müdrikliklə hazırlayırdı. İqtisadiyyatın bir sahəsinin timsalında bu reallıqları biz konkret olaraq nəzərdən keçirə bilərik. Azərbaycanda dəmiryolu infrastrukturunun inkişaf yoluna nəzər salaq.

Azərbaycan 90-cı illərin əvvəllərində dərin tənəzzül keçirirdi. Həmin dövrdə bütün sahələrdə olduğu kimi dəmiryolu sahəsi də bir tənəzzül içində idi. Ümummilli lider Heydər Əliyev iqtisadiyyatın bütün sahələrini, eləcə də respublikanın polad şəbəkəsini diqqət mərkəzində saxladı. Bununla paralel olaraq dəmiryolunun idarəetmə strukturları dəyişdirildi, xidmət və şöbələr bazasında müstəqil fəaliyyət göstərən istehsalat birlikləri, müəssisələr və təşkilatlar formalaşdırılırdı. Ölkələrarası, respublikadaxili sərnişin daşınması təşkil olundu, qonşu dövlətlərlə dəmiryolları və iqtisadi əlaqələr yenidən quruldu. Tranzit yükdaşımaları bərpa olundu.

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına imkan verməyən amillərdən biri də Dağlıq Qarabağ müharibəsi idi. Bu müharibənin davam etməsi ölkə iqtisadiyyatına böyük zərbə vurdu. Bunu dərk edən Heydər Əliyev diplomatik kanallardan istifadə edərək öz seçicilərinin qəbul edə biləcəyi sülh şərtləri axtarmağa başladı və bunun sonunda Qırğızıstanın paytaxtı Bişkekdə 5 may 1994-cü ildə Azərbaycan və Ermənistan hakimiyyəti arasında atəşkəs sazişi imzalandı. Bununla Dağlıq Qarabağ müharibəsi müvəqqəti olaraq dayandı.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində 1994-cü ilin sentyabr ayında — “Əsrin müqaviləsi” kimi möhtəşəm neft müqaviləsi imzalandı. Bu, Heydər Əliyevin uğurlu neft strategiyasının tənənnəsi idi. Dünyanın 8 ölkəsində (Azərbaycan, ABŞ, Böyük Britaniya, Rusiya, Türkiyə, Norveç, Yaponiya və Səudiyyə Ərəbistanı) 13 ən məşhur neft şirkəti (Amoco, BP, Mcdermott, UNOCAL, SOCAR, Lukoil, Statoil, Exxon Turkish Petroleum, Pennzoil, ITOCHU, Ramco, Delta) iştirak etmişdir. Bu müqavilənin investisiyaları: Böyük Britaniyanın “British Petroleum” şirkəti 7,12 faiz, “Ramco” şirkəti 2,08 faiz, ABŞ-ın “Amoco” şirkəti 17,01 faiz, “UNOCAL” şirkəti 11,2 faiz, “Pennzoil” şirkəti 9,81 faiz, “Mcdermott” şirkəti 2,45 faiz, Rusiyanın “Lukoil” şirkəti 10,0 faiz, Norveçin “Statoil” şirkəti 8,56 faiz, Türkiyənin “Türkiyə nefti” şirkəti 1,75 faiz və Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti 20 faizdir. Bununla da “yeni neft strategiyası” həyata keçirilməyə başlandı. “Əsrin müqaviləsi” Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi tərəfindən təsdiq edilmiş və 1994-cü il dekabrın 12-də qüvvəyə minmişdir. İlk dəfə hesablanı bilən neft ehtiyatı 511 milyon ton olub. Sonradan qiymətdəyişmə quyularının nəticələrinə görə, bu ehtiyat 730 milyon tona çatmış və onunla bağlı yataqların istismarı üçün tələb olunan investisiya xərcləri 11,5 milyard ABŞ dolları məbləğində qəbul edilmişdir [2].

Ölkə prezidentinin 1999-cu ildə imzaladığı fərmanla neft yataqlarının xarici şirkətlərlə birgə işlənməsindən əldə edilən mənfəət neftinin satışından daxil olan vəsaitlərin səmərəli idarə edilməsi, həmin vəsaitlərin prioritet sahələrin inkişafına və sosial-iqtisadi baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edən layihələrin həyata keçirilməsinə yönəldilməsini təmin etmək üçün Dövlət Neft Fondu yaradıldı. Hazırda beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən Fondun fəaliyyəti və bu sahədə şəffaflığın təmin edilməsi yüksək qiymətləndirilir. Azərbaycan Mineral Ehtiyatların Hasilatı ilə Məşğul olan Sənaye Sahələrində Şəffaflıq Təşəbbüsünü tətbiq edən və namizəd statusuna malik 26 ölkədən tamhüquqlu üzv statusunu almış ilk və yeganə ölkədir.

1995-ci ildən başlayaraq aqrar sektorun bazar prinsipləri əsasında yenidən qurulması, sovxoz və kolxozların ləğv olunması, onlara məxsus torpağın, mal-qaranın və əmlakın kəndlilərə paylanması kimi tədbirlər nəticəsində kənd təsərrüfatında ciddi struktur dəyişiklikləri baş verdi, keyfiyyətə fərqli münasibətlər formalaşdı.

Aqrar sektorda səmərəli təsərrüfatçılığın, sahibkarlığın inkişafının təmini məqsədilə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıların əvvəlki vergi borcları silindi, onlara müddətli vergi tətillərinin verilməsinə başlandı. Bununla yanaşı, kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalçıları torpaq vergisindən başqa bütün digər vergi ödəmələrindən azad edildilər.

Sahibkarlığın inkişafı, əlverişli biznes mühitinin yaradılması məqsədilə əsaslı şəkildə islahatların aparılması xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş və hazırda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ardıcıl olaraq həyata keçirilən iqtisadi inkişaf strategiyasının tələblərindən irəli gəlir və onun mərkəzində durur. Heydər Əliyev özəl sektorun inkişafı, mülkiyyət münasibətlərinin formalaşması, kiçik və orta biznesə mane olan əngəllərin aradan qaldırılması, ümumiyyətlə, əlverişli işgüzar, investisiya mühitinin yaradılması üçün ardıcıl və sistemli mübarizə aparırdı. O, milli sahibkarların, orta sahibkarlıq sinfinin formalaşması, yerli resurslardan səmərəli istifadə, rəqabətə davamlı məhsullar istehsalının genişləndirilməsini iqtisadi inkişaf strategiyasının aparıcı istiqamətlərindən biri hesab edirdi. Ölkə iqtisadiyyatının davamlı və tarazlı inkişafının təmin edilməsi, regionların inkişafının sürətləndirilməsi ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafının hazırkı mərhələsinin prioritet vəzifələrinə-dəndir və qəbul edilmiş məqsədli dövlət proqramları çərçivəsində uğurla yerinə yetirilməkdədir.

Heydər Əliyevin memarı olduğu və uğurla həyata keçirdiyi torpaq islahatı Azərbaycan kəndlisinin çoxəsrlik arzusunu reallaşdırdı, onları torpağın həqiqi sahibinə çevirdi. Bütün qeyd olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində aqrar bölmədə özəl sektorun xüsusi çəkisi bu gün demək olar ki, 100%-ə çatmışdır.

İkinci Qarabağ-Vətən müharibəsindən sonra da bu sahənin inkişafı diqqət mərkəzində olaraq qalır. Naxçıvandan çəkiləcək dəmiryolu geosiyasi və geoiqtisadi üstünlüklərə malikdir. Bu Avropa ilə Asiyanın unikal nəqliyyat kommunikasiya imkanlarına malik olan bir layihə olmasıdır. Bu layihəyə Türkiyə, İran da qoşulacaq, Ermənistan dövlətinin ərazisindən keçəcək bu beynəlxalq dəmiryolu layihəsinə Ermənistan dövləti hələ də cavab verməyib.

Bu layihələr bütövlükdə Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq ticarətdə rolunun əhəmiyyətli dərəcədə artmasına və beynəlxalq aləmdə onun mövqelərinin möhkəmlənməsinə səbəb olacaq.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir: (Çoxcildliyin I-IX cildlərinin köməkçi aparatı). Bakı, 2008
2. Alishanova M.N. Heydər Əliyev iqtisadi müstəqilliyimizin banisidir. Bakı: Çinar-çap, 2006
3. Cabir Məmmədov. Avrasiyanın islam dövlətləri. Bakı, 2000
4. <https://www.akademikkaynak.com/azerbaycanin-ekonomik-kalkinmasinda-haydar-aliyev-reformlari.html>

UOT 82-3.512.162

Ədəbiyyatımız sərvətimizdir (Heydər Əliyev)

Çinarə Ayaz qızı Yolçubəyli
Mingəçevir Dövlət Universiteti
chinara.yolchubayli@mdu.edu.az

Heydər Əliyev Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında misilsiz xidmətləri olan böyük bir şəxsiyyətdir. 1969-cu ildən bəri fasilələrlə Azərbaycan dövlətinə rəhbərlik edən zaman o, Azərbaycan ədəbiyyatına, onun şair və yazıçılara, alim, tənqidçi və dramaturqlarına arxa, dayaq olub. Onun siyasəti nəticəsində Bakıda hər zaman ədəbiyyat və mədəniyyət günləri keçirilmişdir. O, Sovet dövründə “Yazıçıların Ümumittifaq konfransı”ndakı nitqində deyir: “Azərbaycan poeziyası, bədii ədəbiyyatı uzaq keçmişə dərin köklərlə bağlıdır. Onun tarixi xalqın bədii şüurunun yaranması və inkişafı tarixidir. Öz dahi yaradıcılarının şəxsinə ədəbiyyat xalqın istək və arzularının ən mühüm ifadə forması, azadlıq və istiqlaliyyət uğrunda açıq və “üstüörtülü” mübarizənin başlıca vasitələrindən biri idi. Xalqın həyatının bədii salnaməsi olan, öz dövrünün mütərəqqi və humanist ideyalarından qidalanan Azərbaycan klassikası həmişə nəcib və pak mənəvi ideyalar, ideya-fəlsəfi axtarışlar ədəbiyyatı olmuşdur [2, s.561]

Heydər Əliyev illərlə özünün zəngin bilik ehtiyatı, təhlil qabiliyyəti, istənilən mövzuya yaradıcı münasibəti ilə çıxış etdiyi auditoriyanı həmin sahə üzrə ixtisaslaşmasına inandıra bilmişdir. Ədəbiyyatçılar onu ədəbiyyatşünas, tarixçilər tarixçi, kino işçiləri kinoşünas kimi tanıyırdılar. Heydər Əliyevin 35 il ərzində məruzə və çıxışlarında, kütləvi informasiya vasitələrinə verdiyi müsahibələrində Azərbaycan ədəbiyyatının inkişaf mərhələləri, ədəbiyyat və həyat, görkəmli ədib və şairlərin yaradıcılığı və s. ilə bağlı fikir və mülahizələri yüksək qiymətləndirilib araşdırılmağa layıqdır. Nizami Gəncəvidən Məmməd Araz və onun digər müasirlərinə kimi onların əsərlərini oxumuş və bəzələrində öz fikirlərini söyləmişdir. Faktlara əsaslanaraq belə bir qənaətə gəlmişdir ki, “Ədəbiyyat bizim xalqımıza böyük faydalar gətiribdir. Ədəbiyyatımız bizim böyük sərvətlərimizdən biridir. Biz bununla fəxr etməliyik. Şəxsən mən həmişə belə hesab etmişəm, bu gün də belə hesab edirəm, daim belə düşünəcəyəm. Hesab edirəm ki, bizim ədəbiyyatımızın, bədii sözün, yazıçı sözünün cəmiyyətə, millətə, xalqa təsiri böyükdür” [1, s.5].

Ümummili Lider hər zaman deyirdi ki, “Kitabi-Dədə Qorqud” bir igidin deyil, bütöv bir xalqın qəhrəmanlığını özündə cəmləşdirən bir əsərdir. Onun əsas ideyası bütöv bir xalqın öz torpaqlarını qorumaq üçün uğrunda canlarından keçməyə hər zaman hazır olduqlarını göstərməkdir. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyi həyata keçirilmişdir. Bu ərəfədə ən əlamətdar hadisələrdən biri də “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 2 cildlik ensiklopediyasının işıq üzü görməsidir.

Heydər Əliyev xalq ədəbiyyatına diqqətlə yanaşdığı kimi, klassik ədəbiyyatımıza, onun sənətkarlarının yaradıcılığının təbliğinə, onların müasir gənclər üçün təbliğinə də diqqətlə yanaşmışdır. Onun Azərbaycan ədəbiyyatına, tarixinə, mədəniyyətinə dəyər verməsi nəticəsində Bakının ən görkəmli yerlərində Nizami, Füzuli, Nəsimi, N.Nərimanov, C.Cabbarlı, S.Vurğun, Ə.Vahid, M.Ə.Sabir, M.F.Axundov, M.Müşfiq və s. kimi böyük insanların heykəlləri ucaldılmış, adlarına küçələr, parklar, bağlar salınmış, ev-muzeyləri yaradılmışdır. Ölkədən kənar da adları əbədiləşdirilib. Sankt-Peterburqda Nizaminin heykəli qoyuldu və təntənəli açılışı oldu.

Ulu Öndər hakimiyyətinin ilk illərində Qazaxda Molla Pənah Vaqifin ev muzeyinin yaradılması qərarını vermişdir. 1978-ci ildə Şamaxının tarixi şöhrətini artıraraq orda Ədəbiyyat Muzeyi yaratmaq haqqında qərar qəbul etmişdir. 1980-ci ildə Naxçıvan şəhərində Hüseyn Cavidin ev muzeyinin yaradılması qərarına imza atmışdır.

Heydər Əliyevin ədəbiyyat yönümlü gördüyü işlər bununla kifayətlənmirdi. O, 1982-ci ildə Şuşada M.P. Vaqifin məqbərəsinin açılışında iştirak edir.

Hakimiyyətinin birinci mərhələsində həm müasir, həm də klassik şair və yazıçıların yubileylərinə xüsusi qayğıkeşliklə yanaşmışdır. O, 1970-ci ildə Rəsul Rzanın 60 illik yubileyinin dövlət səviyyəsində qeyd olunmasına nail olur. 1973-cü ildə həm Nigar Rəfibəylinin 60, həm də Nəbi Xəzrinin 50 illik yubileyləri böyük təntənə ilə gerçəkləşdirilir. 1972-ci ildə Nəriman Nərimanovun 100 illik yubileyi qeyd edilməklə bərabər, heykəlinin ucaldılması ədəbiyyat tariximiz üçün önəmli hadisə idi. 1973-cü ildə bəşəri klassikimiz İmadəddin Nəsiminin 600 illik yubileyinin Bakı ilə yanaşı Moskvada da keçirilməsi bütün imperiyanı Azərbaycana diqqət ayırmağa sövq etmək demək idi. Nəticədə 1980-ci ildə Bakıda İ.Nəsiminin abidəsi qoyuldu. Məhəmməd Füzulinin irsinin tədqiqi və

nəşri sahəsində də çox işlər görülmüşdür. 1994-cü ildə Füzulinin 500 illiyi təkcə Azərbaycanda deyil, dünyanın bir çox yerində qeyd edildi.

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının klassiklərinə – Süleyman Rəhimova, Rəsul Rzaya, Mirzə İbrahimova, Süleyman Rüstəmə o dövrün ən şərəfli mükafatı – Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adları verildi.

Heydər Əliyev müasiri olduğu yazıçılara da xüsusi qayğı ilə yanaşmış, onları yüksək dövlət mükafatları ilə mükafatlandırmış, təntənəli surətdə yubileylərini keçirmişdir. Bu sıradan xalq yazıçıları İlyas Əfəndiyevin, İsmayıl Şıxlının, Anarın, Hüseyn Abbaszadənin, Yusif Səmədoğlunun, Maqsud İbrahimbəyovun, Hüseyn İbrahimovun, xalq şairləri Məmməd Arazın, Nəbi Xəzrinin, Bəxtiyar Vahabzadənin, Mirvarid Dilbazinin, Məhəmməd Hüseyin Şəhriyarın, Qabilin, Xəlil Rza Ulutürkün, Zəlimxan Yaqubun adına keçirilən mərasimlər unudulmazdır.

Yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatının son yarım əsrdəki inkişafında Heydər Əliyevin ədəbiyyat siyasətinin böyük rolu və təsiri olmuşdur. Əslində Azərbaycanın son illərdəki ədəbiyyatı Heydər Əliyev epoxasının ədəbiyyatıdır. Ən yeni dövr Azərbaycan ədəbiyyatının bir məsul vəzifəsi də yeni tarixi epoxanın fonunda görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin mükəmməl, hərtərəfli şəkildə işlənmiş, ciddi ədəbi-tarixi meyarlara cavab verən bədii obrazını yaratmaqdan ibarətdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı: Şərq-Qərb, 2009, 248 s.
2. Salatın Əhmədli, Gülxanı Pənah. Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri (müasir ədəbi mühitə ümumi baxış). Bakı: UniPrint, 2014, 616 s.

UOT 82

Ədəbiyyatımızın inkişafında Heydər Əliyevin rolu

*Səbinə Bəlohər qızı Novruzova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
sabina.novruzova@mdu.edu.az*

*Səadət Arif qızı Ağakışiyeva
Mingəçevir Dövlət Universiteti
saadat.aghakishiyeva@mdu.edu.az*

Azərbaycan uzun əsrlərdir ki, öz ərazisində dövlətçiliyi, dövlətçiliyi şərtləndirən doğma dilini qoruyub saxlamaq qüdrətində olmuşdur. Bu, hər şeydən əvvəl dövləti yadellilərin təcavüzündən, daxildəki təxribatlardan dərin zəkası gücünə baş çıxarıb, bu yad amillərə qarşı duruş gətirən sərkərdələrimizin əqli qüdrətindən bacarıqlı istifadə etmələri bahasına başa gəlmişdir. Bu gün müstəqilliyini qüdrətli zəka sahibi Heydər Əliyevin aqlının gücündən bacarıqla istifadə etməsinin nəticəsində qazanan Azərbaycan sözsüz ki, qədim ərazisində mövcud olmuş türk tayfalarının vahid, bir arada birləşməsinin əsasında uğurlu və şərəfli ömür yaşayır.

Doğma vətənimiz olan Azərbaycan üçün, Azərbaycanımızın milli tarixi üçün yaddaş ömrü yaşayan Heydər Əliyev özünün orijinal həyat keçirdiyi, sərkərdəlik etdiyi XX əsrin ikinci yarısında əsl dövlət başçısı, kamil ustad, prezident kimi Azərbaycanımızı bütün dünyada təmsil etməyə qadir olan şəxsiyyət olmuşdur. Heydər Əliyevin ictimai həyatımızın bütün sahələrində təsir gücünü görməkdəyik. Heç bir xırda, cüzi forma onun nəzərindən qaçmırdı. Onun müdrikcəsinə atdığı addımlar haqqında yazılır: “Yazıçılar, sənət adamları və dünyanın tanınmış mədəniyyət xadimləri ilə görüşlərdə gülə-gülə, səmimi, sərbəst, məntiqi və çox zaman yumorlu, hazır cavab söhbətlərindən belə bir nəticə çıxarmaq olur ki, Heydər Əliyev, ümumən, təbiət etibarilə humanitar sahənin adamıdır, bu

sahəni sevən, bu sahədə fəaliyyət göstərməkdən zövq alan bir şəxsiyyətdir. İncəsənətlə, onun böyük bir qolu olan ədəbiyyatla yaşamaq insanın özünü də yaşadır...” [2; s.114].

Hər bir böyük vəzifə sahibi ədəbiyyat, incəsənət məclislərində iştirak edə və öz münasibətini bildirə bilər. Ədəbiyyat və incəsənət məclislərində iştirak edib çox geniş məruzə və nitqlər də söyləmək olar. Lakin bunun həm asan, həm də çətin, zəhmətli yolları var. Heydər Əliyev həmişə çətin və zəhmətli yolu seçib. Heydər Əliyevin maraq və bilik dairəsi son dərəcə geniş və rəngarəng idi. Ədəbiyyatımızın inkişafında verdiyi töhfəsi hər zaman göz önündə olmuşdur. Nizami, Nəsimi, Füzuli, Vaqif, Axundov, Mirzə Cəlil, Sabir, Cavid, Cabbarlı kimi klassiklərin yubileylərinin təşkili, yubiley qabağı fərmanlar, çıxışlar, yubiley prosesində nitqləri, müasir görkəmli sənət adamlarımızın –S.Vurğun, S.Rüstəm, R.Rza, S.Rəhimov, M.İbrahimov, İ.Əfəndiyev və başqalarının yaradıcılıq uğurları, yaradıcılıq yolu barədə fikirləri, onların əməyinə verilən qiymətlər, indiki dövrün B.Vahabzadə, N.Xəzri, M.Araz, Anar, Y.Səmədoğlu, F.Qoca kimi istedadlı nümayəndələrinin sənətinə verilən böyük mükafatlar, teatrımızın sənət uğurları, yeni tamaşalar barədə düşüncələr, böyük sənət abidələrinin - N.Nərimanov, H.Cavid, C.Cabbarlı, İ.Nəsimi və digər klassiklərin abidələrinin təşkili və açılışındakı nitqlər, bir insan ömrünün nəyə qadir olduğunu göstərmək üçün əvəzsiz nümunələrdir.

Yazıcılarla görüşlərində söylədiyi nitqlər daim müasir ədəbiyyatımızın ən aktual problemləri ilə əlaqələndirilmiş, sənət adamlarına yol göstərmiş, onlardan xalqın, vətənin, millətin gözlədiklərini tələb etmişdir. Dahi Lider Azərbaycan yazıcılarının fəaliyyətini daim izləmiş, onların fəaliyyətləri ilə maraqlanmışdır. Yalnız müasir ədəbiyyatımız deyil, zəngin klassik ədəbiyyatımız da onun çıxışlarında təbii, tarixi və obyektiv qiymətini almışdır: “Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı öz inkişafında insana böyük məhəbbətlə dolu olan ecazkar, fəlsəfi lirikanın, orta əsrlərin ictimai və mənəvi buxovları əleyhinə çevrilmiş üsyankar, azadfikirli şeirin parlaq yollarından keçmişdir” [2, s.118].

Dəfələrlə rus və dünya ədəbiyyatının korifeylərindən gətirdiyi misallar göstərir ki, bəşərin yaratdığı inciləri sevmiş və daim öyrənmişdir. Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə tanınması, türk dünyasının birliyinə xidmət istiqamətinə yönəlmişdir. İlyas Əfəndiyevin “Hökmdar və qızı”, B.Vahabzadənin “Hara gedir bu dünya”, “Özümüzü kəsən qılınc” tamaşalarına baxdıqdan sonra söylədiyi fikirlər həqiqi sənət nümunələrinə verilən dəyərli qiymətdir, dövrün ədəbi hadisələrinin yüksək mövqedən analizidir. “Manas bütün dünya sivilizasiyasının sərvətidir”, “Manasın doğulduğu yerə gəlmişik” [2, s.120] kimi ifadələr türk dünyası mədəniyyətinə məhəbbətin bəhrəsidir. Təsvir edilən bu ibrətamiz fikirlər, bu gün ata kimi, aqıl, müdrik, kamil kimi aqlının gücündən, qüdrətindən bacarıqla istifadə edən Heydər Əliyevi duyub-anlamaqla, onu məmləkətimizin ən aqıl övladı kimi tanımaqla, onun ətrafında bütün soydaşlarımızı eyni əqidə uğrunda birləşməyə çağırmaqla klassiklərimizin arzularının həyata keçməsinə kömək etmiş olarıq.

Heç şübhə yoxdur ki, Heydər Əliyevin sevə-sevə qayğı göstərdiyi klassik Azərbaycan sənətkarları içərisində dahi şair və dramaturqumuz, böyük filosof və fikir adamı, vətənpərvər ziyalı Hüseyn Cavidin özünə məxsus müstəsna yeri vardır. Hüseyn Cavidin repressiyaya uğradığı 1937-ci ildə Heydər Əliyevin 14 yaşı vardı və o, artıq tay-tuşları arasında ədəbiyyata, xüsusən dramaturgiyaya güclü meyl göstərən bir gənc kimi tanınırdı. Şübhəsiz ki, o dövrün ən böyük dramaturqlarından olan Hüseyn Cavidin yaradıcılığı ilə də yaxşı tanış idi. Cavid irsi ilə bu tanışlığının, Cavid irsinə bu sevgisinin təsiri idi ki, sonralar Heydər Əliyev Cavidin dünya dramaturgiyasının ən böyük nümayəndələri olan Şekspirə, Gete ilə müqayisə edəcək və üstünlüyü Azərbaycan dahisinə verəcəkdi [1, s.58].

Azərbaycanımızın qədim tarixi keçmişə, milli, mənəvi, əxlaqi dəyərlərə malik olduğu hamıya bəllidir. Bu milli, mənəvi, əxlaqi dəyərlərimizi gözünün nuru, ürəyi, damarlarından axan qanı qədər sevən, əzizləyən şəxsiyyətlərimizlə də öyünməyimizə haqqımız vardır. Azərbaycan xalqının ən güclü siyasi və dövlət xadimi kimi Heydər Əliyev tarixə düşmüş şəxsiyyətdir. Onun xalqımıza qoyub getdiyi miras hər zaman mədəniyyətimizdə, dövlətçiliyimizdə mənəvi dəyər kimi əbədilik qazanacaq.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Babaxanlı. G. Heydər Əliyev və Hüseyn Cavid. Bakı, 2013, 72 s.
2. Əlizadə.M. Tarixə yaddaş ömrü. Bakı, 2002, 227 s.

UOT 339.1

Biznes təşkilatlarında maliyyə menecmentinin rolu və vəzifələri

*Nuran Zakir oğlu Cəfərov
Mingəçevir Dövlət Universiteti
nuran.cafarov@mdu.edu.az*

Biznes təşkilatının maliyyə resurslarının səmərəliliyini yüksək səviyyədə təmin etmək məqsədi ilə müasir biznes müəssisələrində (firma) “maliyyə menecmenti” adlanan xüsusi qurum (sistem) fəaliyyət göstərir. Bu qurum təşkilatın maliyyə axınının idarə edilməsi və seçilmiş ümumi maliyyə strategiyası çərçivəsində idarəçilik subyektinin meyarlarına, onların üstünlük verdiyi dəyərlərə uyğun olaraq bütün mümkün risklərin optimallaşdırılması ilə məşğul olur. Maliyyə menecmentinin icra etdiyi əsas vəzifə müəssisənin maliyyə sisteminin səmərəli işini təmin etməkdir [2, s.1232]. Maliyyə menecmenti biznes sahəsində taktiki və strateji məqsədlərə çatmaq üçün maliyyə resurslarını idarə etmək elmidir. O, biznes təşkilatını maliyyə resursları ilə təchiz etməkdən tutmuş, onun əmlak və maliyyə vəziyyətinin ümumi təhlilinə, qiymətləndirilməsinə və planlaşdırılmasına qədər vəzifələri həyata keçirir. Bu zaman maliyyə menecmentinin qarşısında çoxlu sayda vacib elementlərin və komponentlərin (pul dövriyyəsi, maliyyə resursları, kapital dövriyyəsi, maliyyə münasibətləri) külliyyatı olan idarəçilik obyektini durur. İdarəçilik subyektini təşkil edən element və komponentlər isə maliyyə instrumentlərinin külliyyatından, metodlarından və texniki vasitələrindən, həmçinin müəyyən maliyyə strukturunda təşkil olunan və idarəçilik obyektinin məqsədyönlü fəaliyyətini həyata keçirən mütəxəssislərin birliyindən ibarətdir.

Bir qayda olaraq, idarəçilik subyektinin elementləri sırasına xüsusi hazırlıq keçmiş personal (kadrlar), maliyyə instrumentləri və metodları, idarəçiliyin texniki vasitələri və informasiya təminatı aiddir.

Ümumi cizgilərdə maliyyə menecmenti aşağıdakı sferaları əhatə edir:

- təşkilatın maliyyə resurslarının təşkili;
- təşkilatın maliyyə resurslarının iqtisadi təhlili;
- uzunmüddətli və qısamüddətli maliyyə siyasətinin işlənilib hazırlanması;
- investisiya strategiyasının qurulması;
- maliyyə sisteminə nəzarət və audit;
- marketinq fəaliyyətinin istiqamətləndirilməsi;
- maliyyə axınının qiymətləndirilməsi;
- maliyyə resursları ilə bağlı risklərin idarə olunması;
- qərar qəbul etmək nəzəriyyəsinin formalaşdırılması və praktikada tətbiqi;
- bazar şəraitində proqnozlaşdırma və planlaşdırma işi;
- maliyyə mühitinin yaradılması və risklərin aşağı salınması.

Maliyyə menecmentinin əsas məqsədləri sırasında çox yüksək nəticələr əldə etmək üçün yekun optimal qərarların qəbul edilməsi mexanizmlərinin hazırlanması və biznes təşkilatının (firma) inkişafı ilə bağlı qarşıya qoyulmuş qısa müddətli məqsədlərlə daha uzun müddət üçün nəzərdə tutulmuş məqsədlər arasında sıx və optimal əlaqənin qurulması xüsusi yer tutur. Lakin bütün hallarda maliyyə menecmenti biznes müəssisəsinin sahiblərinin cari və perspektiv planda rifah səviyyəsinin artırılmasını əsas məqsəd seçir. Bu məqsəd özünün konkret ifadəsini biznesin (müəssisənin) bazar dəyərinin optimizasiyasının (biznes fəaliyyəti zamanı əldə edilən təmiz gəlirin maksimallaşdırılması,

xərclərin minimallaşdırılması, rəqabət şəraitində liderliyə yiyələnmək, maliyyə uğursuzluğu ilə üzləşmək və müflis olmaq risklərindən sığortalanmaq, müəssisənin potensial maliyyə imkanlarını dəqiq qiymətləndirmək, onun rentabelliyyə zəmanət vermək, davamlı olaraq antikrizis tədbirləri görmək, müəssisənin cari maliyyə dayanıqlılığını təmin etmək) təmin edilməsində ifadə olunur və sahibkarın maliyyə maraqlarını reallaşdırır.

Sözügədən vəzifənin öhdəsindən bacarıqla gəlmək və biznes təşkilatının maliyyə resurslarının səmərəliliyini təmin etmək üçün maliyyə menecmenti aşağıdakı başlıca prinsiplərin daşıyıcısı olmalıdır:

- biznes təşkilatının maliyyə müstəqilliyi;
- biznes təşkilatının özünümaliyyələşdirmə imkanları;
- maddi məsuliyyət;
- maliyyə rezervləri hesabına risklərdən sığortalanmaq.

Sözügədən prinsiplərin praktikada adekvat şəkildə reallaşdırılması və maliyyə axınıni idarə etmək üçün çoxlu sayda üsul və vasitələr (ödəniş sistemləri və onların formaları, kreditləşdirmə və onun formaları, depozitlər və əmanətlər – buraya xarici banklara qoyulan qiymətli metallar da daxildir, valyuta və girov əməliyyatları, sığorta işi, icarə işləri, *transfert* – lat. *transfere* – yerini dəyişirəm, - bir şəxs tərəfindən digər şəxsə adlı qiymətli kağızların ötürülməsi); *lizing* – ing. *Leasing* – icarəyə vermək, - fiziki və ya hüquqi şəxs tərəfindən müəssisə üçün əsas vasitələrin və digər avadanlıqların alınması forması, maliyyə xidməti və ya kreditləşdirmə forması *selenq* - lizingin bir növü, kompaniyaya müəyyən pul müqabilində öz əmlakından istifadə etmək hüququnun verilməsi haqqında pul-əmlak əməliyyatı, *françayzing*, yaxud *franşiza* - ing. *franchising* – lqot, imtiyaz – bazar subyektləri arasında münasibətlər: bu zaman bir tərəf – *françayzer* digər tərəfə - *françayziyə* müəyyən ödəniş müqabilində onun tərəfindən yaradılmış biznes-modeldən istifadə etmək, onun adından hərəkət etmək, texnologiyalarından, xammalından, məhsul nişanlarından (brendlərindən) istifadə etmək hüququ verir. Onların hamısının ümumi məzmununu isə maliyyə münasibətlərinin maliyyə resurslarının həcminə təsiri üzərində qurulur. Bu gün inkişaf etmiş dünya ölkələrində maliyyə menecmentinin müxtəlif strateji konfigurasiyalarından istifadə olunur. Onlardan biri *Kelli meyarları* (ing. *Kelly criterion*) - ABŞ iqtisadçısı *Con Kelli* (1923-1965) tərəfindən 1956-cı ildə yaradılmış maliyyə strategiyasıdır.

Bu gün *Uorren Baffert*, *Vilyam Qross* və s. kimi uğurlu biznesmenlər də məhz *Kelli* strategiyasından istifadə edirlər. *Martinqeyl* (fra. *martingale* – kor-koranə oynamaq) – şans oyunlarında istifadə edilən strategiya xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Maliyyə menecmentinin uğurlu işinin təşkil olunmasında ilkin şərt biznes müəssisəsinin biznes-modelinin təşkilat blokunun yaradılmasıdır. Bu zaman maliyyə meneceri aşağıdakı vacib vəzifələri reallaşdırır:

- biznes-modelin əsas ideyasını ifadə edən istehsal strukturunun formalaşdırılması;
- təşkilatın biznes-modelini reallaşdırın idarəçilik sisteminin təşkili;
- təşkilatın biznes-modelinin hazırlanması və davamlı modernizasiyası;
- biznes-modeli üzrə funksional vəzifələrin (marketinq, maliyyə, logistika, partnyorlarla

əlaqə) təşkili.

Yuxarıda qeyd olunan amillərin külliyyəti nəinki biznes-aktivliyyə həlledici təsir göstərir, həm də ölkənin sahibkarlıq potensialının qiymətləndirilməsinə imkan yaradır. Hazırda dünyada bu və ya digər ölkədə biznes təşkilatlarının inkişaf səviyyəsinə, maliyyə menecmentinin effektivliyini, sahibkarlıq aktivliyini və rəqabət mühitinin spesifik xüsusiyyətlərini qiymətləndirmək imkanları olan bir neçə reyting mövcuddur. Onlardan 1) *Qlobal rəqabətqabiliyyətlilik indeksi* (ing. *The Global Competitiveness Index*) - Ümumdünya İqtisadi Forumu, 2) *Dünya ölkələrinin rəqabətqabiliyyətlilik reytingi* (ing. *The IMD World Competitiveness Yearbook*) - Lozanna (İsveçrə) Menecment İnstitutu. 3) “Biznesin idarə olunması” (ing. *Doing business*) – Ümumdünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası. 4) Dünya ölkələrinin innovasiyalar üzrə reytingi (ing. *Global Innovation Index*) – İNSEAD Beynəlxalq biznes məktəbi. 5) Sahibkarlıq aktivliyinin indeksi (New Business Density) – Ümumdünya Bankı. 6) Rəqabət mühiti indeksi (ing. *Product Market Regulation*) – Dünya Bankı.

Bütün bu tədqiqatların vacibliyi və özəlliyi ondan ibarətdir ki, onlar təkcə ayrı-ayrı ölkələrin biznes təşkilatlarının inkişaf səviyyəsini və mövcud problemlərini reyting cədvəlində təyin etməklə kifayətlənmir, həm də meydana çıxan bütün problemlərin səbəblərini müəyyən edir, onların aradan qaldırılması üçün hansı tədbirlərin görülməsini, hansı zəruri dəyişikliklərin edilməsi haqda müvafiq rekomendasiyalar verir [4, s. 80-84].

Biznes təşkilatlarında maliyyə marketinqinin səmərəli işini təmin edən əsas məqamlardan biri də innovasiyalardır. Bununla bağlı maliyyə meneceri müəssisənin istehsal etdiyi və yaxud istehsal edəcəyi məhsul/xidmətin yeniliyini, firmanın (biznes təşkilatı) mövcud olduğu rəqabət mühitini və istehsalatda istifadə olunan texnologiyaların müasir standartlara cavab verməsini düzgün qiymətləndirməlidir [1, s.85-88]. Qeyd etmək lazımdır ki, ayrı-ayrı ölkələr üzrə biznes təşkilatlarının və bütövlükdə ölkənin innovasiya potensialını müəyyən etmək üçün xüsusi indeks mövcuddur və bu zaman innovasiyanın iki əsas göstəricisindən (məhsulun yeniliyi və rəqabətin intensivliyi) yaradılan kombinasiyadan istifadə olunur.

GEM layihəsində biznes təşkilatının təşkilatı və inkişaf səviyyəsini müəyyən etmək üçün yeni iş yerlərinin açılması göstəricisi əsas götürülür. Belə ki, mövcud meyarlara görə “sürətlə inkişaf edən biznes təşkilatı” kateqoriyasına yaradılmasından sonra 5 il ərzində 20 və daha çox iş yeri açmış kompaniya və yaxud biznes təşkilatı, “zəif inkişaf edən biznes təşkilatı” kateqoriyasına isə bu müddət ərzində 5-dən 19-a qədər iş yerləri açmağa qadir olan kompaniya aid edilir. Çoxdan fəaliyyət göstərən biznes təşkilatının (firma) inkişaf meyarlarına gəldikdə fəaliyyət müddətində iş yerlərinin 50% artması, beynəlxalq bazara düzgün orientasiya olunmaq qabiliyyətidir. Beynəlxalq bazara düzgün orientasiya olunmaq qabiliyyəti sözügedən biznes təşkilatının istehsal etdiyi məhsula və ya xidmətə ölkədən kənar nə qədər istehlakçının ehtiyacı olması haqda göstəricilərə əsaslanır. Bu zaman təkcə istehsal olunan məhsulun eksport orientasiyası deyil, həm də sözügedən məhsulu internet vasitəsi ilə, yaxud ölkəyə gələn turistlər tərəfindən əldə edilməsi ilə bağlı göstəricilər də nəzərə alınır [3, s.74].

Biznes təşkilatının (firma) inkişaf səviyyəsini müəyyən etmək, bazarda mövcud olan situasiyanın xarakteri haqqında dəqiq kəmiyyət göstəricilərini təyin etmək, əldə olunan nəticələri tədqiq etmək və müvafiq proqnozlar vermək üçün maliyyə menecmenti *biznes-statistikası* əsas informasiya bazası kimi qəbul edir. *Biznes-statistika* – lokal bazarın vəziyyətinin, onun inkişaf tendensiyalarının təhlili və qiymətləndirilməsi məqsədi ilə ayrıca götürülmüş firmanın (biznes təşkilatının) nümunəsində şəxsi bazar potensialı, kommersion imkanları haqqında, həmçinin məlumat, istehsal və satış proqramları üzrə informasiya-analitik təminatın xüsusiyyətləri barədə təhlil və hesabat (uçot) xarakterli qiymətləndirmə metodudur. *Biznes-statistika* üzrə göstəricilərin statistik strukturunu bilmədən və bazarın kəmiyyət xüsusiyyətləri haqqında statistik tədqiqat aparmadan hər hansı biznes ciddi itkilərlə üzləşə bilər. Yalnız statistik göstəricilərin emalı metodundan məqsədyönlü şəkildə istifadə etməklə, biznes mühiti haqqında müxtəlif bilgilərə (verilmişlər) sahib olmaqla firmanın (biznes təşkilatı) effektiv fəaliyyəti üzrə düzgün iqtisadi siyasət həyata keçirmək, təşkilatın inkişaf perspektivlərini adekvat şəkildə qiymətləndirmək, inkişaf tendensiyaları üzrə prosesi daha yaxşı başa düşmək mümkündür.

Biznes təşkilatının inkişaf səviyyəsini müəyyən edən *biznes-statistika* aşağıdakı vəzifələri icra edir:

- biznes subyektinin səmərəli fəaliyyətini və onun inkişaf səviyyəsini müəyyən etmək üçün müvafiq metodologiyanın və instrumentarilərin (müşahidə formaları, instruksiyaları və göstəricilər) hazırlanması;
- biznes subyektinin fəaliyyətini müşahidə etmək üçün statistik praktikaya seçilmiş müşahidə metodları daxil etmək, müşahidə üzrə proqramları və metodları davamlı olaraq təkmilləşdirmək;
- biznes subyektinin spesifik dəyərləri üzrə qeydiyyatların aparılmasını yeni təşkilatı metodlara uyğun müəyyənləşdirmək;
- biznes subyekti üzərində aparılan statistik müşahidələrin nəticələrini digər biznes subyektlərinin statistik verilənləri ilə müqayisədə formalaşdırmaq;
- biznes subyektinin fəaliyyətini və onun inkişaf səviyyəsini müəyyən edən dəyərləri və göstəriciləri dəqiqləşdirmək üçün informasiya bazası yaratmaq;

- biznes subyektinin ölkə iqtisadiyyatında yerini və rolunu müəyyən etmək.

Biznes təşkilatının fəaliyyətinin düzgün qurulması və onun inkişaf səviyyəsinin təmin olunması işində maliyyə menecmentinin həyata keçirdiyi biznes-strategiyanın da xüsusi rolu və əhəmiyyəti var. Hər uğurlu kompaniyanın maliyyə menecmenti davamlı inkişaf üzrə konkret biznes-strategiyaya sahib olmalıdır. *Biznes-strategiya* – kompaniyanın cari və perspektiv məqsədlərinə çatması üçün inteqrasiya olunmuş fəaliyyət modelidir. O, özündə biznes təşkilatının (firma) başlıca fəaliyyət istiqamətlərini müəyyən edən qaydalar dəstini birləşdirir. Qeyd etmək lazımdır ki, biznes təşkilatının seçdiyi biznes-strategiyaya çoxlu sayda elementlər və faktorla təsir göstərir: bazar, təsərrüfat sahəsi, istehsal olunan məhsul, tətbiq olunan texnologiya, kompaniyanın təsərrüfat sahəsində yeri və rolu.

Müəssisənin maliyyə menecmentinin səmərəli və biznes təşkilatının inkişafına zəmanət verən biznes-strategiya hazırlanması üçün aşağıdakı komponentlər mütləq şəkildə nəzərə alınmalıdır:

- kompaniyanın istehsal edəcəyi və satışı çıxaracağı məhsul/xidmət haqqında məlumat;
- istehsal olunan məhsul/xidmətin hansı müştərilər və hansı bazarlar üçün nəzərdə tutulması haqqında məlumat;
- müştərinin və bazarın istehsal ediləcək məhsula/xidmətə ehtiyacı olması haqqında məlumat;
- biznes təşkilatı ilə rəqabət aparacaq firmalar və onların bazarda payı haqqında məlumat;
- biznes təşkilatı ilə rəqabət aparacaq firmaların (biznes təşkilatlarının) güclü və zəif tərəfləri haqqında məlumat;
- biznes təşkilatının istehsal etdiyi məhsulun texniki alternativləri olması haqqında məlumat;
- biznes təşkilatının güclü tərəfləri və uğur qazanmağa zəmanət verən eləcə də risk yaratmağa qadir olan zəif xüsusiyyətləri və onların aradan qaldırılması üsulları haqda məlumat;
- biznes təşkilatında mövcud olan korporativ mədəniyyətin qarşıya qoyulan məqsədlərə uyğunluğu haqqında məlumat.

- seçilmiş strategiyaya üzrə hansı risklərin olması haqqında məlumat.

Qeyd etmək lazımdır ki, maliyyə menecmenti kompaniyanın biznes-strategiyasını onun strateji idarəçilik üzrə bütün səviyyələrində hazırlayır və həyata keçirilir. Bu baxımdan I səviyyə *korporativ səviyyədir*. Bu səviyyədə maliyyə menecmenti tərəfindən alqı-satqı, likvidasiya və biznes fəaliyyətinin inkişaf istiqamətlərinin dəyişdirilməsi haqqında müvafiq qərarlar qəbul edilir. Biznesin bu və ya digər sferaları arasında strateji uyğunluq hesablanır, diversifikasiya planları hazırlanır, maliyyə resurlarının idarə olunması üzrə iş həyata keçirilir. II səviyyə isə *biznes sferasıdır*. Bu sferaya diversifikasiya olunmayan təşkilatın rəhbərlərinin fəaliyyəti və yaxud tam şəkildə müstəqil olan və biznes sahəsində müvafiq strategiyanın hazırlanması və həyata keçirilməsilə bağlı xüsusi məsuliyyət daşıyan menecerin fəaliyyəti aiddir. Bu səviyyədə korporativ strateji plana əsaslanan yeni strategiya hazırlanır və həyata keçirilir. Onun əsas məqsədi biznes təşkilatının rəqabətqabiliyyətliliyini və onun rəqabət potensialını davamlı olaraq artırmaqdır. Üçüncü səviyyə *funksional səviyyədir*. Bu səviyyəyə biznes təşkilatının (firma) funksional sferalarına (maliyyə, marketinq, istehsal, personalın idarə olunması və s.) rəhbərlik edən şəxslərin fəaliyyəti aiddir. Dördüncü səviyyə isə *xətti səviyyədir*. Bu səviyyəyə biznes təşkilatının bir-birindən coğrafi baxımdan uzaqda yerləşən ayrı-ayrı mənzillərinə (filiallar nümayəndəliklər və s.) rəhbərlik edən şəxslərin fəaliyyəti aiddir. Beləliklə, yuxarıda təhlil edilən məqamlardan məlum olur ki, biznes müəssisəsində maliyyə menecmenti aparıcı qüvvə kimi təşkilatın uğurlu işini təmin edən əsas amil kimi qiymətləndirilməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Акулова, М. Инновации и предпринимательская активность / М. Акулова // Банкаўскі веснік, № 3(680). - 2020. - с. 85-88.
2. Ван Хорн Дж. С., Вахович Джон М. Основы финансового менеджмента = Fundamentals of Financial Management. - 12-е изд. - М.: Вильямс, 2007. - С. 1232
3. Marozau, R. and Guerrero, M. (2019). Development of the entrepreneurial university (University 3.0) in Belarus: An overview of determinants and challenges. BERO Policy Paper Series, PP 74

4. Морозов, Р. Предпринимательская активность как детерминант экономического развития / Р. Морозов // Банкаўскі веснік, № 3(680). - 2020. - С. 80-84

UOT 32

Müstəqil mətbuatımızı formalaşdıran Ümummilli Lider

*Aynur Müsbət qızı Əzizova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
aynur.azizova@mdu.edu.az*

Azərbaycan milli mətbuatının təşəkkülündə və formalaşmasında Həsən bəy Zərdabinin adını iftixarla çəkdiyimiz kimi, müstəqil Azərbaycan mətbuatının tərəqqisi naminə Ulu öndər Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi siyasəti də böyük qürur hissi ilə qeyd edirik. Milli mətbuatımızın çiçəklənmə dövrü məhz 1993-cü ildən - Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişindən sonra başlayıb.

1991-ci ildə əldə olunan müstəqilliklə bərabər ölkəmizdə təsadüfi şəxslərin ölkə rəhbərliyinə gəlməsi, silahlı qruplaşmaların mübarizəsi, ölkədə qeyri-sabit vəziyyətin yaranması digər sahələrlə yanaşı mətbuatın da inkişafına maneələr törədirdi. Çətinliklə nəşr edilən qəzetlərə yaradılan bürokratik əngəllər əsl həqiqətin xalqa çatdırılmasına mane olurdu. AXC-Müsavat hakimiyyəti dövründə jurnalistlərə qarşı sui-qəsdlərin planlaşdırılması, özbaşınalıq, mətbuat işçilərini təqib etmək sanki adət halını almışdı. Hətta bəzi hüquq-mühafizə orqanlarına rəhbərlik edən şəxslər açıq-aşkar televiziyalara silahlı basqın etməkdən, canlı efirdə jurnalisti təhqir və təhdid etməkdən çəkinmirdi. Bəzi iş adamları jurnalistlər haqqında istədiyi qərarı verirdi və söz azadlığı, fikir plüralizmi kimi məfhumlar artıq Azərbaycan üçün yad meyarlara çevrilmişdi. İstər Həsən bəy Zərdabi dövründən miras qalan, istərsə də Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən formalaşdırılan milli mətbuat ənənələri kobud şəkildə pozulurdu. Millətin gərgin psixoloji durumundan istifadə edərək hədə-qorxu yolu ilə pul qazanmaq jurnalist adına ləkə vurulması ilə nəticələnirdi.

Belə çətin bir vəziyyətdə Azərbaycan jurnalistikası məhv olmaq təhlükəsi ilə üz-üzə dayanmışdı. Ölkəyə başçılıq edən şəxslər nəinki vətəndaşların söz azadlığı hüququnu tanıyır, əksinə, imperiya dövründəki basqıların, senzuranın daha da gücləndirilməsinə şərait yaradırdılar. Mətbuatın inkişafına mane olmaq, azad sözü boğmaq üçün 1992-ci ildə yaradılan hərbi senzura yazılı mətbuatın vəziyyətini daha da ağırlaşdırdı. Milli maraqlarını çirkin əməllərə satanlar qorxurdular ki, onların əleyhinə hər hansı bir informasiyanın, əslində isə həqiqətin xalqa çatdırılması həmin insanların siyasi iflasına gətirib çıxaracaq. 1993-cü ilin aprel ayında senzuranın tətbiqinin miqyasının genişləndirilməsi və bütün informasiya yayımını əhatə etməsi haqqında verilən sərəncam məlumat azadlığını, jurnalistlərin sərbəst məlumat əldə etmək və yaymaqla bağlı peşə fəaliyyətini ciddi şəkildə məhdudlaşdırırdı. Bu problemlər Azərbaycan mətbuatının gərgin vəziyyətinin daha da bərhad hala düşməsinə gətirib çıxarmışdı. Amma hər qaranlıq gecənin bir işıqlı səhəri olduğu kimi, Azərbaycanın da bu çətinliklərdən, böhrandan xilas olduğu gün gəlib çatdı...

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 1993-cü ildə xalqın təkidi və tələbi ilə yenidən siyasi hakimiyyətə qayıtması bütün sahələrdə olduğu kimi mətbuatın da inkişafında mühüm dəyişikliklərə səbəb oldu. Azərbaycanda ictimai-siyasi sabitliyin yaradılması, vətəndaşların təhlükəsizliyinin təmini, sosial-iqtisadi problemlərin həlli, söz, fikir, mətbuat azadlığının qorunması əsaslı irəliləyişlərə səbəb oldu. Mətbuat orqanlarının azad fəaliyyətinə şərait yaradıldı, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində tədbirlər görüldü və bütün bunlar ölkədə fikir plüralizminin

genişləndirilməsinə yol açdı. Müstəqil kütləvi informasiya vasitələrinin təsis edilməsi milli mətbuat ənənəsinin inkişafına bir təkan oldu.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə hazırlanan Konstitusiyada da mətbuata verilən dəyər öz əksini tapdı: “Demokratiyanın, siyasi plüralizmin və vətəndaş cəmiyyətinin əsas atributlarından hesab olunan söz və məlumat azadlığının başlıca daşıyıcıları kütləvi informasiya vasitələridir”.

1998-ci ilin 6 avqust tarixində “Azərbaycan Respublikasında söz, fikir və məlumat azadlığının təmin edilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında” Fərman imzalandı. Bu Fərman ölkə mətbuatının inkişaf tarixində çox mühüm hadisə oldu. Kütləvi informasiya vasitələrinin sərbəst inkişafı, cəmiyyətdə mətbuatın, söz azadlığının dinamik şəkildə inkişafına təsir edən qüdrətli vasitəyə çevrilməsi yolunda dövlət siyasətinin həyata keçirilməsində mühüm addımlar atıldı.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin mətbuatın inkişafı ilə bağlı həyata keçirdiyi tədbirlər davamlı şəkildə davam etdi. 2000-ci ilin martında Ulu Öndərin Sərəncamı ilə “2000-2001-ci illərdə kütləvi informasiya vasitələrinin maddi-texniki şəraitinin yaxşılaşdırılması üzrə tədbirlər Proqramı” təsdiq olundu, Mətbuat və İnformasiya Nazirliyi ləğv edildi, Milli Mətbuat, Teleradio və İnternet Şurası yaradıldı.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev Azərbaycan jurnalistikasının inkişafına hər zaman xüsusi diqqət və qayğı ilə yanaşmışdı. Ulu Öndər hər çıxışında Azərbaycan mətbuatına üz tutur, mətbuata dövlət qayğısından söz açırdı. Azərbaycan dövlətinin söz və fikir azadlığının təmin edilməsi, kütləvi informasiya vasitələrinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, mətbuat işçilərinin fəaliyyəti üçün hərtərəfli şərait yaradacağını bildirirdi. Bu siyasətin nəticəsində isə Azərbaycanda çoxşaxəli müstəqil mətbuat və informasiya sistemi formalaşmış, ölkədə yüzlərlə kütləvi informasiya vasitəsi, teleradio şirkətləri, informasiya agentlikləri, qəzet və jurnallar azad surətdə fəaliyyət göstərir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev çıxışlarının birində deyirdi: “Mənə məlumat verəndə ki, jurnalistlər mənə 2001-ci ildə “Jurnalistlərin dostu” kimi qiymətləndiriblər, buna inanmadım. Sonra araşdırmağa başladım ki, bu dost nə deməkdir? Dedilər ki, Siz indi dostsunuz. Dedim: Allaha şükürlər olsun ki, nəhayət, dost olduq”. Bununla bağlı Ulu Öndərin jurnalistlərə səmimi müraciəti də böyük maraq doğurur: “Ancaq gəlin həqiqi dost olaq. Mən sizinlə, jurnalistlərlə dost olmaq istəyirəm. Amma dostluq şərəfli şeydir. Gərək iki tərəf də dost olmaq istəsin. İndi belə bir hadisə baş verib. İş belə gətirib ki, biz iki tərəf də dost olmaq istəmişik” [1, s.99].

Bütün ölkə jurnalistləri Ulu Öndəri ölkə başçısı olmaqla yanaşı, həm də bir dost, onların zəhmətinə qiymət verən yaxın sirdaş kimi qəbul edirdi. Bunun nəticəsi idi ki, 2003-cü ildə Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev Çingiz Mustafayev Fondu tərəfindən “Jurnalistlərin dostu” adına layiq görüldü.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin ölkədə azad mətbuatın inkişafı sahəsində başladığı siyasəti bu gün Prezident İlham Əliyev uğurla davam etdirir. Ölkə başçımızın jurnalistlərlə səmimi münasibətlər yaratması, ünsiyyət qurması bu reallığın təzahürləridir. Möhtərəm Prezidentimiz böyük humanistlik göstərərək “Azərbaycan” nəşriyyatına qəzetlərin borclarının dövlət büdcəsi hesabına ödənilməsi qərarını qəbul etdi. Azərbaycan milli mətbuatının yaradılmasının 130, 135 illik yubileyləri münasibətilə ölkənin onlarla jurnalistini ali dövlət mükafatları ilə təltif etdi, kütləvi informasiya vasitələrinə maddi yardımlar olundu [2, s.43].

2008-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən “Azərbaycan Respublikasında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Konsepsiyası”nın təsdiq olunması, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun yaradılması, jurnalistlərə dövlət hesabına tam təmirli yeni mənzillərin verilməsi Azərbaycan mətbuatına verilən dəyərin ən parlaq və yaddaqalan nümunələrindəndir. Bütün bu reallıqlar bir daha sübut edir ki, bu gün ölkədə azad mətbuat mövcuddur və onun mövcudluğunun qarşısını heç bir qüvvə ala bilməz. Çünki bu mövcudluq sosial sifarişə, ən əsası isə Prezident İlham Əliyevin siyasi iradəsinə söykənir. İlham Əliyevin qətiyyəti və prinsipial mövqeyi sayəsində bu gün azad və müstəqil kütləvi informasiya vasitələri cəmiyyətdə aşkarlığın və demokratik prinsiplərin

inkışaf etdirilməsində aparıcı rol oynamaqla yanaşı, demokratiyanı səciyyələndirən əsas amillərdən sayılır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir: çıxışlar, nitqlər, bəyanatlar, məktublar, müsahibələr. İkinci kitab: may, 1994 – dekabr, 1994. Bakı: Azər nəşr, 1997, 604 s.
2. Əliyev İlham. İnkişaf – məqsədimizdir. Bakı: Azər nəşr, 2008, 424 s.
3. Molla Nəsrəddin jurnalının nəşri tarixindən. Bakı: Çarşıoğlu. 2009, 158 s.
4. Azərbaycan mətbuatı tarixi. Bakı: Təhsil, 2006 180 s.

UOT 338

Azərbaycanın inkişafında Heydər Əliyev islahatları

Məryəm Yahuzər qızı Əsədova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
maryam.asadova@mdu.edu.az

Azərbaycan tarixinin əsas mərhələsi Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasəti və irsi ilə bağlıdır. Azərbaycanın ən mühüm inkişaf mərhələsi məhz Ümummilli Liderin 34 illik hakimiyyəti dövrü olmuşdur. Ölkəmizin bugünkü uğur və nailiyyətləri Heydər Əliyev siyasətinin ən bariz göstəricisidir. Heydər Əliyevin adı xalqa xidmətləri, Vətənə məhəbbəti ilə tarixə qızıl hərfilər ilə yazılmışdır.

Keçmişini, düşmənini unudan xalqın gələcəyi də fərqli olmaz. 90-cı illərin əvvəlində baş vermiş hadisələr Azərbaycanı yox etmək üçün planlanmışdı. O dövrdə hakimiyyətdə olan şəxslərin laqeydlikləri, Vətənə sədaqətdən uzaq olmaları ölkəmizi dünya xəritəsindən silinmək təhlükəsi yaratmışdı. Bir yandan torpaqlarımıza hücum edilir, digər yandan isə hakimiyyət uğrunda iğtişələr ölkəni zəiflədirdi. Məhz bu çətin günlərdə xalqın istəyi və israrı ilə Heydər Əliyev paytaxta gəldi. [3]

Bu dönüş Azərbaycan tarixində yeni səhifələr açdı. Xalq dirçəldi. Ali Sovetin sədri seçildikdən sonra xalq qarşısında çıxışlar edir, mövcud vəziyyətdən çıxmaq üçün siyasi istiqamətləri müəyyən edirdi. Əlbətdə bu siyasət böyük risk tələb edirdi. Lakin bütün təhlükələrə baxmayaraq Heydər Əliyev bu məsuliyyətli vəzifəni öz üzərinə götürdü. Beləliklə, Azərbaycanın başını alan qara buludlar get-gedə çəkilməyə başladı. [2]

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına imkan verməyən amillərdən biri də Dağlıq Qarabağ müharibəsi idi. Müharibənin davam etməsi ölkə iqtisadiyyatına böyük zərbə vururdu. Bunu dərk edən Heydər Əliyev diplomatik kanallardan istifadə edərək öz seçicilərinin qəbul edə biləcəyi sülh şərtləri axtarmağa başladı və bunun sonunda Bişkekdə Azərbaycan və Ermənistan hakimiyyəti arasında atəşkəs sazişi imzalandı. 5 may 1994-cü ildə Dağlıq Qarabağ müharibəsi müvəqqəti olaraq başa çatdı.

Atəşkəsin yaranması ölkənin neft sektoruna da müsbət təsir göstərdi. Azərbaycanın iqtisadi inkişafında mühim yeri olan “Əsrin müqaviləsi” 1994-cü ilin sentyabr ayında imzalandı. Yürüdümlən siyasətin uğurlu addımlarının nəticəsini bu gün bütöv Azərbaycanın qüdrətli xalqı olaraq açıq aşkar görürük. Məhz Heydər Əliyevin siyasəti nəticəsində müstəqil dövlətimizdə haqq, ədalət və qanunlar bərqərar oldu. Ulu Öndərin rəhbərlik etdiyi dövrdə müxtəlif sahələr üzrə uğurlu islahatlar gerçəkləşdirildi, istər təhsil, istər tibb, istərsə də ordu istiqamətində əsaslı dəyişikliklər və dirçəlmələr oldu. Hakimiyyətə gəldiyi ilk illər ərzində bazar iqtisadiyyatının inkişafı üçün qanunvericilik bazası işlənilib hazırlandı, dövlət proqramları işləndi. Mülkiyyətlə bağlı bir sıra islahatlar qəbul edildi. Ümummilli Liderin siyasətinin əsasını iqtisadi inkişaf, xalqın rifah halının yaxşılaşması, dünya bazarına inteqrasiya təşkil edirdi. [1]

Heydər Əliyevin milli-mənəvi dəyərləri gücləndirmək məqsədilə Azərbaycançılıq ideologiyasının əsasını qoymuşdur. Xalqın keçmişinə, milli-mənəvi dəyərlərinə möhkəm bağlı olan, daim dərin duyğularla yanaşan el atası Heydər Əliyev deyirdi: “Hər xalqın özünə, öz tarixi köklərinə, əcdadları tərəfindən yaradılmış milli-mənəvi dəyərlərinə bağlılığı böyük amildir. Biz də indi dünyanın mütərəqqi mənəvi dəyərlərindən istifadə edərək, xalqımızın mədəni səviyyəsini daha da inkişaf etdirərək, gənc nəsli daha da sağlam əhval-ruhiyyədə, saf əxlaqi əhval-ruhiyyədə tərbiyələndirməliyik”. [4]

Milli-ideoloji planın bir hissəsi kimi, 1978-ci ildə “Azərbaycan dili Azərbaycan SSR-in rəsmi dövlət dilidir” maddəsi Azərbaycan SSR-in Konstitusiyasına əlavə edildi. Bu addım dilimizin qorunması baxımından mühim hadisə oldu.

Ulu Öndər, həmçinin ölkəmizdə multikulturalizmin əsasını da qoymuşdur. Bu, Azərbaycan üçün mühim addım idi. Çünki həmin dövrdə Azərbaycanda müxtəlif xalqların nümayəndələri yaşayırdılar. Beləliklə, müxtəlif dinə məxsus əhali eyni dəyərlər ətrafında birləşdi.

Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev 1993-2003-cü illər ərzində yerinə yetirilmiş və təməli qoyulmuş işləri böyük uğurla davam etdirir. Ulu Öndərin layiqli davamçısı olan İlham Əliyev hakimiyyətə gəldiyi gündən dövlət quruculuğu, iqtisadi inkişaf kimi bir çox sahələrdə böyük nailiyyətlər əldə olmuşdur. Ən böyük nailiyyət isə şübhəsiz, Qarabağ torpaqlarının işğaldan azad edilməsi oldu. Xalqı dəmir yumruq kimi birləşdirərək 30 ilə yaxın Vətən həsrətinə 44 günlük müharibə ilə son qoydu. Artıq ölkəmiz yeni inkişaf yoluna qədəm qoyub. Bu yolların keçilməsində xalqımız rəhbərinin ətrafında sıx birləşəcək və Azərbaycan dövləti uğurları ilə ən güclü ölkələrin sırasında önlərdə dayanacaqdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. <https://azvision.az/news/116704/heyder-eliyevin-islaxatlar-strategiyasi>
2. https://files.preslib.az/projects/toplu/v2/f6_2_2.pdf
3. <https://sherg.az/arxiv/29605>
4. <https://www.qafqazinfo.az/news/detail/olkemizin-ugurlari-heyder-eliyev-strategiyasinin-tentenesidir-362893>

UOT 371.64/69:373.1

Heydər Əliyev gənclərlə iş sahəsində dövlət siyasətinin banisidir

*Günəl Alim qızı Nəcəfova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
gunel.nacafova@mdu.edu.az*

Hər bir xalqı dünyada tanıdan onu fitri istedadlı alimləri, mütəfəkkirləri, mədəniyyət xadimləri və başqaları ilə bərabər ilk növbədə tarixi şəxsiyyətləridir. Siyasət elmi bəlkə də elmlərin hamısından mürəkkəb olduğu üçün nüfuzlu siyasətçi bütün elm sahələrinin əsaslarını bilməklə yanaşı, həm də uzaqgörənliyə, müdriqliyə, yüksək təşkilatçılıq qabiliyyətinə, siyasi lider olmaq bacarığına, güclü intuisiyaya, bütövlükdə fitri istədədə malik olmalıdır. Dahilik səviyyəsinə çatmış tarixi simalar əslində Tanrının seçilmiş adamlarıdır. Azərbaycanın tarixində də hər dövr özünə uyğun böyük tarixi şəxsiyyətlər yarada bilmişdir .

XX əsr isə hətta totalitar Sovet rejimində belə Azərbaycan Respublikasını və xalqını təkə SSRİ məkanında deyil, bütün dünyada tanıtdıran, dünya xalqları içərisində onun özünə layiq yer tutmasına nail olan Heydər Əliyev kimi böyük bir şəxsiyyət yetişdirmişdir. Heydər Əliyev Azərbaycana başçılıq etdiyi bütün dövrlərdə öz gərgin fəaliyyəti ilə xalqın və dövlətin əsl rəhbəri olduğunu sübut etmişdir. Onun siyasi fəaliyyəti ən yeni tariximizin dolğun salnaməsi sayıla bilər. Ölkə həyatının elə bir sahəsi

yoxdur ki, orada Heydər Əliyevin dəstxətti öz əksini tapmasın. O, cəmiyyətin bütün sahələrinin və bütün təbəqələrinin problemlərinə eyni həssaslıqla və eyni diqqətlə yanaşmışdır. Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında aparılan demokratik dəyişikliklər, hüquqi və demokratik dövlət quruculuğu, ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanan yeni cəmiyyətin formalaşdırılması sahəsində həyata keçirilən tədbirlər bütün dünyada Azərbaycanın hörmətini və nüfuzunu durmadan artırmaqdadır. Möhtərəm Prezidentimizin müdrik siyasətinin nəticəsi olaraq bu gün Azərbaycan türk dünyasının böyük lideri və müdrik ağsaqqalına çevrilmişdir.

Heydər Əliyevin rəhbər və lider kimi tarixi fəaliyyəti nəsillər üçün böyük bir məktəbdir. Onun dərin yaddaşı, iti məntiqi gərgin siyasi vəziyyətlərdən ustalıqla çıxmaq bacarığı, mürəkkəb siyasi situasiyalarda qərar vermək qabiliyyəti, uzaqgörənliyi, intellektual gücü, sabaha analitik baxışı, sərt və qayğıkeş rəhbərlik xüsusiyyəti, cəmiyyətin siyasi, iqtisadi və mənəvi tarazlığını saxlamaq səriştəsi barədə hələ çox tədqiqatlar aparılacaq .

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri, müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı və dövləti qarşısında müstəsna tarixi xidmətlərindən nə qədər danışsaq azdır. Bu günki çıxışlarda ətraflı şəkildə Heydər Əliyevin tərcümeyi halı, apardığı daxili və xarici siyasəti, ölkə iqtisadiyyatının gücləndirilməsi, ordu quruculuğundakı apardığı islahatları, dünya təcrübəsinə söykənən dövlət quruculuğu öz əksini tapmışdır. Bu bir daha bizi əmin edir ki, Heydər Əliyev Azərbaycanın şanlı tarixi və Azərbaycan gəncliyinin parlaq gələcəyinin banisidir.

Heydər Əliyevin gənclərə olan sevgisi, xüsusi marağı, qayğısı və bu yöndə apardığı siyasət, keçirdiyi islahatlar həqiqətən diqqətəlayiqdir. Bu diqqət və qayğının bariz nümunəsi kimi Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin Respublika sarayında 2 fevral 1996-cı il tarixində keçirilmiş Müstəqil Azərbaycan Respublikası Gənclərinin Birinci Forumundakı nitqini xüsusilə göstərmək lazımdır. Forumda çıxış edən gənclərin öz fəaliyyətləri üçün təhsil almaları, istək və arzularının yerinə yetirilməsi üçün bir çox təkliflər irəli sürmələri Heydər Əliyevin diqqətini cəlb etmiş və bu forumun gənclərin vəzifələrinin müəyyən edilməsi, eyni zamanda Azərbaycan gəncliyinə qayğı və diqqətin artırılması sahəsində lazımi tədbirlərin müəyyən edilməsi üçün təşkil olunduğu Dahi Liderin nitqində öz əksini tapmışdır. Öz nitqində bildirmişdir: “Hesab edirəm ki, bizim vəzifəmiz, dövlət orqanlarının vəzifəsi, hakimiyyət orqanlarının vəzifəsi gənclərə diqqəti artırmaq, gənclər probleminin həll olunması ilə bundan sonra daha da yaxından məşğul olmaq və irəliyə sürülən təkliflərin həyata keçirilməsi üçün çalışmaq, lazımi tədbirlər görməkdən ibarətdir.

Ancaq sizin qarşınızda çox böyük vəzifələr durur , qarşınızda böyük yol var. Yol hamar deyil, asfalt deyil, yol uzun yoldur, cürbəcür maneələrlə bağlı olan yoldur, o yolu hər biriniz keçməlisiniz. Bu yol müstəqil Azərbaycanın gələcəyi yoludur. Hər bir Azərbaycan gənci öz həyat yolunu müstəqil Azərbaycan Respublikasının gələcək yolu kimi qəbul etməlidir və öz həyatını qurarkən, özünü həyatda fəaliyyətə hazırlayarkən və fəaliyyətə başlayıb onu davam etdirərkən özü haqqında da düşünməlidir, ailəsi haqqında da düşünməlidir, ancaq hər şeydən çox, hər şeydən artıq müstəqil Azərbaycanın bu günü və gələcəyi haqqında düşünməlidir. Bu, sizin vəzifələrinizdir və güman edirəm ki, hər bir Azərbaycan gənci cəmiyyətdə, Vətəndə, ölkədə öz vəzifələrini layiqincə yerinə yetirməyə çalışmalıdır.

Hər çıxışında gənclərin üzərinə düşən vəzifələrdən, gənclər təşkilatlarının və gənclərin əsas vəzifəsinin hər bir Azərbaycan övladını orduya xidmətə hazırlamaqdan ibarət olduğunu xatırladan Ulu Öndər gənclərin milli ruhda, milli-mənəvi dəyərlərimiz əsasında tərbiyə olunmasının çox zəruri olduğunu dəfələrlə qeyd etmişdir .

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev öz “Müstəqil Azərbaycan Respublikası Gənclərinin Birinci Forumu” ndakı nitqində söyləmişdir: “Əziz balalar, gənclər, hamımız çalışacağıq, güman edirəm, mənimlə bərabər bütün hakimiyyət orqanlarının nümayəndələri də çalışacaqlar ki, sizin problemlərinizin həll olunmasını ardıcıl surətdə təmin edək, çalışacağıq və əlimizdən gələni edəcəyik. O şeyi ki, bu gün edə bilməyəcəyik, onu sabah edəcəyik, sabah edə bilmədiyimizi bir neçə vaxtdan sonra edəcəyik, amma əmin olun ki, gənclərə qayğı, diqqət bundan sonra günbəgün, aybaay, ilbəlil artacaq. Çünki siz həqiqətən Azərbaycanın gələcəyisiniz. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı, hər bir Azərbaycan vətənpərvəri Azərbaycanın gələcəyi haqqında düşünməlidir.” Bu çıxışdan illər ötsə də,

verilən vədlər bu gün möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam edilən Heydər Əliyev yolu ilə həyata keçirilir.

Çıxışımı Ulu Öndərimizin sözləri ilə bitirmək istədim: “Mən əminəm ki, Azərbaycanın gələcəyi etibarlı əllərdədir. Çünki bizim bugünkü gəncliyimiz sağlam düşüncəli gənclərdir, vətənpərvər gənclərdir, xalqını, millətini sevən gənclərdir. Mən əminəm ki, müstəqil Azərbaycanın gələcəyini qoruyub saxlaya bilən gənc nəsillər yetişir. Onların nümayəndələri bugünkü uşaqlardır, yetişən gənclərdir. Yaşasın Azərbaycanın gəncləri!”

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev və müstəqil Azərbaycan Bakı, 2003
2. Aydın Mirzəzadə Azərbaycan, zaman, inkişaf. Bakı, 2008
3. İlham Əsgəroğlu, Ağabala İbrahimov. Zəmanəmizin böyük Azərbaycanlısı. Bakı, 2002
4. “Xalq Nəzarəti “ Beynəlxalq ictimai-siyasi hüquq jurnalı. Bakı, 2010
5. İsmayılov Ə., Əliyev O. H.Əliyev və milli ləyaqət fəlsəfəsi. Bakı, 1998

UOT 32(092); 930:37.016

Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlərimiz

Nərgiz Nazim qızı Niftəliyeva
Mingəçevir Dövlət Universiteti
niftəliyeva.nargiz@mdu.edu.az

Hər hansı bir xalqın mədəniyyətinin inkişafında, milli şüurunun formalaşmasında tarixən yaranmış milli-mənəvi dəyərlər mühüm rol oynayır. Çünki hər bir xalqın milli-mənəvi dəyərlərini şərtləndirən dil, din və adət-ənənə onun mənəvi aləminin formalaşmasına həlledici təsir göstərən amillərdəndir. Hər hansı bir ölkədə xalqın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunması və mədəniyyətinin inkişaf etdirilməsi vətəndaşların milli birliyinin təmin olunmasına xidmət edir.

Ümummillə lider Heydər Əliyev Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrlərdə həmişə xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin qorunmasına, milli mədəniyyətimizin inkişafına, xalqın adət-ənənələrinin zənginləşdirilməsinə çalışmışdır. Eyni zamanda, Ulu Öndər gənclərimizi xalqımızın milli-mənəvi dəyərləri, milli əxlaq prinsipləri əsasında tərbiyə etməyi tövsiyə edirdi. Bu baxımdan Ulu Öndər gənclərimizin milli-mənəvi dəyərlər əsasında tərbiyələndirilməsindən bəhs edərək demişdir: “...Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizi, adət-ənənələrimizi, əxlaqi dəyərlərimizi bütün istiqamətlərdə qorumalıyıq, saxlamalıyıq və gənc nəsli əsrlər boyu böyük sınaqlardan keçmiş bu mənəvi, əxlaqi dəyərlər ruhunda tərbiyələndirməliyik”.

Azərbaycan xalqı tarixin ən çətin dövrlərində belə, öz zəngin milli-mənəvi irsini və adət-ənənəsini yad təzahürlərdən hifz edərək onu qoruyub saxlamış və nəsildən-nəsilə ötürmüşdür. Xalqımızın milli-mənəvi dəyərləri, adət-ənənəsi insanlarımızın dini etiqadına əsaslanaraq özündə böyük milli əxlaqi və bəşəri duyğuları təcəssüm etdirir. Müqəddəs daxili inama, mənəvi saflığa tapınan Azərbaycan xalqı tarixin ən keşməkeşli mərhələlərində belə, mənəviyyətin təntənəsinə xidmət edən İslam dininin zəngin dəyərlərindən dönməyərək bu dəyərlərə həmişə sadıq qalmışdır. İslam dininin mahiyyətini dərk edən xalqımız onun insan ruhunu paklığa səsələyən müqəddəs çağırışlarına, mərasim və ayinlərinə tarixin bütün məqamlarında əməl etməyə çalışmışdır. Ulu Öndər bu haqda demişdir: “Bizim xalqımız yüz illərlə, min illərlə adət-ənənələrimizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi yaradıbdır və bunlar indi bizim xalqımızın mənəviyyatını təşkil edən amillərdir”. [1]

Hətta insanların yaddaşında ateizm mərhələsi kimi qalan Sovet dönməsində də xalqımız öz milli-mənəvi dəyərlərindən, dini baxışları və adət-ənənələrindən uzaqlaşmamış, əksinə milli və dini əxlaqa söykənərək xeyirxah işlər görərək, qohum-qonşulara, maddi yardıma ehtiyacı olanlara əl tutaraq

savab qazanmağa can atmışlar. Eyni zamanda, xalqımız həmin dövrdə bir çox qadağalara baxmayaraq milli (Novruz) və dini (Qurban, Ramazan) bayramlarını da qeyd etmişlər.

Lakin ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra xalqımızın dini bayramları dövlət səviyyəsində qeyd olunmağa başlanmış və milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması işinə dövlət tərəfindən ciddi qayğı göstərilməsi həyata keçirilmişdir. Məsələn, Azərbaycan Prezidentinin andiçmə mərasimində respublika konstitusiyası ilə yanaşı, müqəddəs Qurani-Kərimə də əl basaraq dövlətə, xalqa sədaqətlə xidmət edəcəyinə, milli-mənəvi və dini dəyərlərimizi qoruyacağına and içməsi yuxarıda dediklərimizə əyani sübutdur.

Respublikamızda ikinci dəfə hakimiyyətə gələn Ulu öndər Heydər Əliyev ilk gündən Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinə, adət-ənənələrinə sadıq olduğunu öz fəaliyyəti, əməlləri və bu sahədə həyata keçirdiyi tədbirlər vasitəsilə sübut etmişdir.

Ümummilli Lider Azərbaycan Respublikasının Prezidenti olduğu dövrdə (1993-2003-cü illər) xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin, onun adət-ənənələrinin dirçəldilməsi, xüsusən İslam mədəniyyəti nümunələri olan məscidlərin, tarixi memarlıq abidələrinin, ziyarətgahların bərpası ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsi onun bir daha xalqa mənən bağlılığını və islami dəyərlərə sədaqətini göstərən parlaq misallardır. Heydər Əliyevin tez-tez dindarlarla görüşməsi, dini bayramlarda məscidlərə getməsi, dindarların mənəvi ehtiyaclarına həssaslıqla yanaşması xalq arasında həmişə böyük razılıq hissi ilə qarşılanmışdır.

Məsələn, Azərbaycanda dövlət müstəqilliyinin bərpasından sonra respublikamızda dini bayramların, o cümlədən Qurban bayramının rəsmi şəkildə qeyd olunmasını vurğulayan Ulu Öndər bu bayramın bəşəri-mənəvi dəyərlərindən insanların faydalanmasının əhəmiyyətindən bəhs edərək demişdir: “Müsəlmanların böyük bir təntənə ilə həmrəylik və qardaşlıq rəmzi kimi qeyd etdikləri Qurban bayramı insanlar üçün yüksək bəşəri mənəvi dəyərlərdən faydalanmaq imkanları yaradır. İslamın insanpərvərlik, mehribanlıq və mərhəmət prinsiplərinə həmişə sadıq qalmış Azərbaycan xalqı tarixinin çətin dövrlərində belə, Qurban bayramını özünün ən əziz günlərindən biri kimi qeyd etmişdir. Dövlət müstəqilliyimizin bərpasından sonra bu günün rəsmi şəkildə bayram edilməsi xalqımızın öz milli və dini ənənələrinə sədaqətinin parlaq ifadəsidir”. [2]

Ümummilli lider Heydər Əliyev həmişə həm müdrik el ağsaqqalı, həm də təcrübəli dövlət başçısı kimi cəmiyyətimizin mənəvi əsaslarını təşkil edən ümdə prinsiplər və onların qorunub inkişaf etdirilməsi istiqamətləri barədə çox dəyərli fikirlərini xalqla bölüşürmüşdür. Belə bir ünsiyyətin fərqləndirici əlaməti onun rəsmiyyətdən uzaqlığı, Ulu Öndərin cəmiyyətin sadə üzvləri ilə daim təmasda olması, həmişə xalqa bağlılığı ilə şərtlənirdi. Heydər Əliyev öyrədirdi ki, sərvət toplamaq, dünyanın ən ləzzətli təamlarını nuş etmək, son dəbdə geyinmək, bütövlükdə müəyyən maddi sərvətlərə malik olmaq mümkündür. Lakin hər bir insan və hər bir millət hər şeydən əvvəl öz xalqının mənəvi sərvətlərinə sahib çıxmalı, öz mədəniyyətini, adət-ənənəsini, mentalitetini və milli-mənəvi dəyərlərini qorunmalıdır. Gələcək nəsillərə bəlkə də maddi sərvətlər və iqtisadi mirasdan daha çox mənəvi irs, milli mentalitet ərməğan edilməlidir. Ulu Öndər özünün mənəviyyətlə bağlı məşhur 2001-ci ilin avqust bəyanatında milli mentalitetlə əlaqədar demişdir: “Hər xalqın öz mentaliteti var. Bizim Azərbaycan xalqının mentaliteti onun böyük sərvətidir. Heç vaxt iki xalq bir-birinə bənzəməz. Heç vaxt iki xalq bir-birinə bənzər dəyərlərə malik ola bilməz. Yəni də deyirəm, hər xalqın özünə, öz tarixi köklərinə, əcdadları tərəfindən yaradılmış milli-mənəvi dəyərlərinə bağlılığı böyük amildir. Biz də indi dünyanın mütərəqqi mənəvi dəyərlərindən istifadə edərək xalqımızın mədəni səviyyəsini daha da inkişaf etdirərək, gənc nəsli daha da sağlam əhval-ruhiyyədə, saf əxlaqi əhval-ruhiyyədə tərbiyələndirməliyik”. [3]

Məlumdur ki, ölkəmiz müsəlman dünyasının ayrılmaz hissəsi olaraq islam mədəniyyətinin inkişafına tarixən öz töhfələrini vermişdir. Eyni zamanda, islam dini xalqımızın həm dini əqidəsi, həm də milli-mənəvi dəyərləri kimi insanların həyatının ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Xalqımızın mənəvi inkişafında, gənclərimizin əxlaqının formalaşmasında, azərbaycanlıların ailə institutunun möhkəm təmələ söykənməsində islamın rolu əvəzsizdir. İslam bütün müsəlman dünyası tərəfindən qəbul edilə biləcək vahid ilahiyyat konsepsiyası yaratmışdır. İslamın həyat qabiliyyəti dini sistem çərçivəsində müxtəlif nöqteyi-nəzərlərin yanaşı mövcudluğuna imkan verməsi ilə təmin

olunur. Ulu Öndər milli-mənəvi dəyərlərin xalqın, vətəndaşların milli birliyinə xidmət etdiyini həmişə vurğulamış, xüsusən dini bayramların milli həmrəyliyin təmin edilməsində mühüm rol oynadığını xüsusi qeyd etmişdir. Azərbaycan xalqının milli həmrəyliyin bərqərar olmasında Qurban bayramının xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini bildiren Ümummilli lider Heydər Əliyev 2003-cü ildə Qurban bayramı münasibətilə Azərbaycan xalqını təbrik edərkən demişdir: “Qoy bütün milli və dini bayramlarımız kimi mübarək Qurban bayramı da xalqımızın yüksək ideallar ətrafında daha çox birləşməsinə təmin etsin, azad, müstəqil və demokratik Azərbaycan dövlətinin gələcək inkişafı naminə bütün azərbaycanlılar arasında ümummilli həmrəyliyi möhkəmləndirsin”. [4]

Ulu öndərimiz Heydər Əliyev türkdilli xalqların öz milli tarixlərini, doğma dillərini, ədəbiyyatlarını, mədəniyyət və incəsənətini, adət-ənənələrini qorumağı və onları zənginləşdirməyi həmişə dəstəkləmişdir. Bu baxımdan Ümummilli lider Heydər Əliyev türkdilli ölkələrin mədəni əlaqələrini həyata keçirən Türksöy təşkilatının fəaliyyətinin genişlənməsinə və Azərbaycanın bu təşkilatın işində fəallıq göstərməsinə həmişə xüsusi diqqət yetirmişdir.

Heydər Əliyev eyni zamanda göstərirdi ki, Azərbaycanın humanitar-ictimai və fundamental elm sahələri sürətlə yeniləşərək yeni ictimai-iqtisadi formasiyanın reallıqlarına cavab verməli, dövlət və dövlətçiliklə bağlı praktiki məqsədlərin gerçəkləşməsində, milli maraq və mənafehlərin, ideologiyanın möhkəmlənməsində, ümumən cəmiyyətin progressiv dəyərlər əsasında inkişafında lokomotivə çevrilməlidir. Heydər Əliyevin milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərə, beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq milli təhsil quruculuğu sahəsində başladığı islahatlar bu gün Ulu Öndərin siyasi kursunun layiqli davamçısı, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir.

Azərbaycanda təhsil sahəsində həyata keçirilən dövlət siyasətinə Heydər Əliyev Fondu da özünün dəyərli töhfələrini verməkdədir. Heydər Əliyev Fondunun milli təhsilimizin inkişafı ilə bağlı həyata keçirdiyi layihələr nəinki təhsil işçilərinin və şagirdlərin, bütün ölkə ictimaiyyətinin dərin rəğbətinə səbəb olmuşdur. Heydər Əliyev Fondunun geniş spektri əhatə edən fəaliyyəti, həyata keçirdiyi çoxşaxəli layihələr hər bir azərbaycanlıya yaxşı məlumdur. Fondun məqsədi Ulu öndər Heydər Əliyevin ölkənin sosial-iqtisadi, mədəni tərəqqisi, sivil dünya birliyinə inteqrasiyası, xalqın maddi rifahının yaxşılaşması naminə müəyyən etdiyi siyasətin tədqiqinə, təbliğinə və bu ideyaların həyata keçirilməsinə dəstək vermək, Azərbaycanın tərəqqisi üçün Heydər Əliyevin zəngin irsindən bəhrələnərək bu işə xidmət edən genişmiqyaslı proqramları, o cümlədən elm, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə, idman, ekoloji sahələrə aid layihələri gerçəkləşdirmək, milli-mənəvi dəyərlərə sadıq gənclər yetişdirmək, Azərbaycan həqiqətlərini dünyaya çatdırmaq, milli mədəniyyətimizi təbliğ etmək, mənəvi dəyərlərimizi yaşatmaqdır. Azərbaycan Respublikasının I Vitse-prezidenti, Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları Fondunun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərlik etdiyi Heydər Əliyev Fondunun həyata keçirdiyi mədəni-ictimai tədbirlər xalqımızın, dövlətimizin inkişafına, dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsinə, Azərbaycanın dünya birliyində öz layiqli yerini tutmasına doğru istiqamətlənmişdir. Heydər Əliyev Fondu Ümummilli Liderimizin ideyalarına sadıq qalaraq bu istiqamətlərdə ardıcıl və məqsədyönlü işləri davam etdirməkdədir. Zəngin mədəni irsimizin dünyada tanıtılması, təhsil, səhiyyə və mədəniyyət sahələrində əhəmiyyətli layihələri gerçəkləşdirməklə fond qısa müddətdə bütün cəmiyyətin diqqətini cəlb etmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abdulla K. Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlər. 525-ci qəzet, 2011, 4 may, s.4
2. Əl-Fələh Adil Abdulla. Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlər. Bakı, 2007, s. 108
3. Heydərov S. Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlərimiz.
4. Rəhimzadə V. Milli mənəvi dəyərlərin qorunmasında Heydər Əliyevin rolu: medianın dəstəyi və qiymətləndirməsi prizmasında // Strateji təhlil. №3-4, Bakı, 2017

UOT 82-3.512.162

Yoxdan varı yaradan, könülləri şad edən söz

Ceyran Elşən qızı Vəliyeva
Mingəçevir Dövlət Universiteti
ceyran.valiyeva@mdu.edu.az

Sözün qüdrəti: Sözdən söz açmaq istəyirəm mən. O sözdən ki, insanın həyatında əsasdır. Onun köməyi ilə bir-birimizi başa düşə, ünsiyyət qura bilək, sevinək və ya kədərlənək bilək. Söz bir insanın həyatını dəyişək bilər: onu parlaq, qayğısız və ya kədərli, darıxdırıcı hala gətirir. Söz insan psixikasını və onun bütün digər daxili mexanizmlərini hərəkət etməyə təşviq edir. Sözün görə biləcəyi işləri dünyada görə bilən ikinci maddi və mənəvi dəyər tapmaq çox çətindir. Çünki sözdə Allahın gücü var. Buna görə də, yüksək səslə ifadə olunan və ilahi enerjiyə malik olan söz xəstə adamın həyatını bərpa edə bilər və eyni zamanda tamamilə sağlam bir şəkildə öldürək bilər. İnsanın həyatında sözün ikinci rolu ondan ibarətdir ki, o, dünyanı dərk etmək üçün bir vasitədir. Sözü izah etmək istəsən gərək onu qatlara böləsən. Belə ki, bizim gördüyümüz sadəcə sözün ağızdan çıxan tələffüz formasıdır. Təbii ki, bu insanda heç bir ovqat yarada bilmək. Düzdü, bəzən xüsusi intonasiya ilə deyilmiş bir söz insana təsir edə bilər, lakin bu sadəcə gözdən bir pərdədir. Sözün əsl mahiyyəti çox dərin qatlarda, onun kökündə gizləyir. Sözün mahiyyətinin onun deyilməyən, səslə eşidilməyən qatlarında olur. Deyilən söz insanlar tərəfindən də eyni cür qəbul edilək bilmək. Hər kəs söyləniləni öz düşüncə tərzinə, dünyagörüşünə uyğun dərk edir, və yaxud da ki, heç onun əhəmiyyətinə varmır. Sözün zamanla uyğunlaşması da mühüm məqamlardan biridir. Söz zamandan asılı deyil, onunla bərabər yaranıb məhv olmur. Sadəcə zamanla hər hansı söz unudula bilər, lakin onun açdığı cığır yox. Söz də insan kimidir. Onun da ipə-sapa yatmayanları var. Onları cilalamaq isə söz sahibinin öhdəsinə düşür. Sözdən bəzən xəstə insanları sağaltmaq məqsədilə istifadə edilir. Sözdən danışanda, əlbəttə ki, sözdə qalan sözlərdən söhbət getmir. Həyatda qalmaq, yaşamını davam etdirmək üçün söz insana gündəlik su, hava kimi lazımdır.

Bədii söz: “Söz vardır kəsdirək başı, Söz vardır kəsək savaşı...” söyləmiş Şah İsmayıl Xətai...Sözdən düzgün istifadə həyatı rahatlaşdır, daha da asanlaşdır bilər. Söz var köz olur, insan həyatını yandırıb külə döndərir. Xoş dil ilanı yuvasında çıxarar deyib atalarımız. Əslində ilanı yuvasında çıxarmağa qadir yalnız söz ola bilər. Bu sözlər də söz sahibini daim uca edər. Söyləyəcəyimiz söz daşdan süzülən su kimi bizim ağılımızdan, təfəkkürümüzdən süzülüb gəlsə daha şəffaf, daha sağlam və tez təsir edici qüvvəyə malik olmuş olar. Həyatın qanunu belədir ki, yaranan bir gün öləcəkdir. Dahi söz sahiblərini narahat edən onların cismani ölümləri deyil, mənəvi ölümləridir. Onlar öləndən sonra unudulacaqlarının qorxusu Füzuli kimi dühalara aşağıdakı misraları yazmağa məcbur edir.

³[Ver sözə ehya ki tutduqca səni xabi-əcəl

Edək hər saat səni ol uyqudan bidar söz səh.151]

Söz insandan sonra həyatda qala biləcək ən dəyərli əmanətdir. Əmanət olmağın özü sözün dəyərliyini artırır. Qatı bir dindar olan Məhəmməd Füzulinin də sözə bu qədər dəyər verməsi təbii ki, dindən qaynaqlanmaya bilməkdi. Füzulidən öncə yaşamış, sufilik və hürufilik kimi təriqətlərin tərəfdarı olmuş İmadəddin Nəsimi də “Söz” qəzəlində sələf və xələflərinin söylədiklərinə şərək çıxmış, sözə ilahi mahiyyət qazandırmışdır. Təbii ki, yazılan hər bir söz çox sonralar təkrarlanacaq və söz məqamında öz yerini tutanda söz-sənət müəlliflərinə rəhmət oxunacaqdır. Sözün təkrarı olmur. Sadəcə yerində olmaya bilər. Nəsimi həm filosof, həm də şair kimi fəaliyyət göstərdiyindən öz irfani fikirlərini söz vasitəsilə çatdırır. Söz sənətkar ilə cəmiyyət arasında əlaqə yaradan ən mühüm vasitədir. Odur ki, dili gözəl bilib ondan yerli-yerində istifadə etmək söz sənətkarlarının əsas vəzifəsi olmuşdur. İnsan danışandan sonra onun ağıllı və ya ağılsız olması ortaya çıxır. Dəyər kəsb etməsi o zaman olur ki, o, yəni söz daşdığı yükü qarşısındakına çatdırək bilsin. Deməli, hər bir söz daşdığı informativ yükə görə əhəmiyyətlidir. Sözün kəsb etdiyi informativ yük nə qədər dərin, fəlsəfi mahiyyət daşıyırsa, söz bir o qədər uzunömürlü, dəyərli və əhəmiyyətli hesab olunur. Bu da sözə daha

çox uzunömürlülük qazandırır. Nəsimi sözü düz olmayan, əhdinə sadıq qalmayan adamlardan uzaq olmağı, onlara bel bağlamamağı tövsiyə edir. Əlbəttə söz təkcə müsbət deyil, eyni zamanda mənfi informasiyaları da özündə ehtiva edir. Bunu söz sahibləri də bilir və oxuculara sözü yalan adamlardan uzaq gəzmək və onlara bel bağlamamağı tövsiyə edir. Sözün çoxfunksiyalılıq xüsusiyyətləri Nəsimi yaradıcılığında öz dolğunluğu ilə əks olunmuş və bu günlə keçmiş arasında əlaqə yaratmaq baxımından dəyərlidir.

Tanrı kəlməsi: Bəşər övladının Allahın hansı şəkildə mövcud olması, necə bir varlıq olması haqqında məlumatı yoxdur. Onun varlığına heç bir şübhə olmasa da, lakin xisləti dərk olunmazdır. Tanrının varlığının vahid, əbədi və ehtiyacsız olduğunu qəbul edirik. Bütün kainatı yaradan da odur. Quran ayələrində də “Allah dünyanı yoxdan yaratdı” fikrinin dəfələrlə işləndiyi qeyd olunur. ¹[O, bütün aləmləri və maddi varlığı yaratmaq istəyərkən sadəcə «kon» («ol») dedi və onun həmin əmrindən yoxdan kainat qərarlaşdı. Bütün maddi varlığın səbəbi Allahın «kon» əmrinə, yəni sözə bağlıdır. İnsan isə Xəliqin yaradılış nizamının son məhsuludur. Yəni Tanrı insanı ən son xilqət olaraq xəlq etdi. səh.20] Burdan aydın olur ki, dünya-aləmin yaradılıb nizama salınması məhz Allahın «Allah söz xilqət» modelinə uyğun gəlir. Təbii ki, biz bunu sadəcə uydurma olaraq deyil, İslam dininin müqəddəs ayələrinin mənalарının izahında da aydın görə bilərik, yəni bu deyilənlərin bir məntiqi izahı var. İslam dininə görə Xəliq ən sonda insanı, yəni məxluqu yaradıb. Onlar da bir-birindən əbədi və müvəqqəti olmalarına görə fərqlənilir. Onlar arasındakı bağlılıqda yalnız söz («kon») iştirak edir. Buna görə də, hürufilər sözü həm yaradılışın səbəbi, həm də ki özü bilirdilər. Hürufilik dini-fəlsəfi təriqət kimi XIV-XV yüzilliklərdə meydana gəlmişdir.

⁴[Əqli küllü, ərşi kürsü, lövhü qələm
Çar ünsür, nöh asimandır söz! səh.9]

Axı biz hisslər aləmini dərk edirik və bu biliklərimizin nəticələrini yalnız sözlərlə ifadə edə bilirik. Biz öz dünyamızı sözlər vasitəsilə qururuq. Kökü dini ayələrə əsaslanan sözün mahiyyəti çox böyükdür. Hürufilərə görə, dünya sözdən yaranıb, söz isə hərflərdən ibarətdir. Varlığın əsasında dayanan söz və hərflər müqəddəsdir. Sözlər vasitəsilə biz ətraf aləmi dərk etməyə başlamışıq. Allahı da tanımaq üçün onun söz-kəlam şəklində təzahürü olan Qurandan bəhrələnmək lazımdır. Sözdən istifadə Xəliqin sonuncu yaradılışı olan məxluqa verilmişdir. Söz kobud və ya incə, təsəlliverici və ya dözülməz ağrıverici ola bilər. Bir söz sizin dünyagörüşünüzü tamamilə dəyişə bilər. Söz bizə göylərdən gəldiyi üçün özündə ilahi bir qüvvəni daşıyır, ona görə sözün köməyi və gücü ilə hürufilər insan əqlinə yol tapmağa çalışmışlar. Xəliqin yaratdıqlarında öz təcəlləsini tapması sözün təzahürləridir.

⁴[Dinləgi bu sözü ki, candır söz,
Aliyü asimanməkandır söz. səh. 9]

Qurani-Kərimdə söz: Xəliqin nitqi olan söz mükəmməlliyi ilə Qurani-Kərimdə öz əksini tapmışdır. Sözdən və hərfdən kənar da heç bir şey yoxdur. Sözün gücü haqqında ən qədim zamanlardan maraqlı fikirlər söylənilib, onlar zaman-zaman aforizm halına düşüb və nəsil-dən-nəsilə ötürülüb. Bədii ədəbiyyatın da silahı söz olduğu üçün ondan məharətlə istifadə etməyi bacarmaq lazımdır. Məhz bu sözlər vasitəsilə yazıçı oxucu qəlbinə yol tapır, onun ən dərin guşələrinə nüfuz edə, ordakı gizli məqamları üzə çıxarda bilər. ³[Söz elə bir xəzinədir ki, heç bir zaman dəyərdən düşmür, öz vacibliyini və insanların özündən asılılığını daim qoruyub-saxlayır. səh. 91] Sözün qüdrətinin sübutu həm də ondan ibarətdir ki, insanlar ən sevdikləri varlıqlara belə sözlə müraciət edirlər. Bəndələr onları yaradan uca Allaha da sözlər vasitəsilə dualar edərək yad edir və Ona ibadət edir, namaz zamanı Tanrıya müraciət sözlər vasitəsilə olur.

⁴[Zahirü batin, əvvəli axir,
Aşkaravü həm nihandır söz. səh.9]

Misralardan da aydın olur ki, söz hər şeyin əvvəli olduğu kimi sonu da sözdür. Bütün kainatın sirləri sözdə gizlənilib. Bəşər övladı doğulandan ölənə kimi sözlə əhatələnmişdir. İnsan öləndə də son sözləri kəlməyi-şəhadət olur, yəni dünyaya son sözlərini deyərək ölür. Dünyada ikinci bir dəyər tapmaq olmaz ki, söz qədər iş görə bilsin. Söz heç vaxt öz dəyərini itirmir. Sadəcə insanlar sözdən yerli-yerində istifadə edə bilmirlər, sözlərinə sahib çıxmırlar. Şikayət edəsi olsa, söz insanlardan

etməlidir. Sözü inam olmasa, onun təsir gücü də olmaz. Məxluq özü doğulandan nəyəyə inanmalı, tapınmalıdır ki, həyatının məqsədi olsun. İslam cəmiyyətinin əsas inanc qaynağı olan Qurani-Kərim sözün ilahi gücünün Tanrının dilindən aldığı təsdiqləyir. “Kon” “Ol” deməklə bütün kainat yarandısı, demək sözün qüdrətinə heç bir şübhə qalmır.

⁴[Kafü nundan vücuda gəldi cahən,
Əgər anlar isən, əyandır söz. səh.9]

Sözün təsiri: İnsan sözü deməklə kifayətlənməyib dediği sözü əməli ilə sübuta yetirirsə, sözün qiyməti daha da artır. Əsas məsələ ondadır ki, sözü harda, kimin yanında hansı məqamda və kimin dilindən deyəsən. Bunun özü böyük ustalığ tələb edir. Əgər sözü deyənə onu dinləyən arasında inamsızlıq yaransa, onda sözü olan inam itmiş olur. Sözü inam olmayanda söz məhvə doğru gedir. Bu da sözün yoxluğu, hər şeyin yoxluğu. Sözü olan inamın itməsi deməkdir. Sözü inam yoxdursa, bu elə sözün özünün yoxluğu kimi bir şeydir.

⁴[Qeyri-məxluqdur, nə demək olur,
Anla kim, imdi rəyigandır söz. səh. 9]

Bu gün söz əvvəlki dəyərini itirib, zamanı keçib deyirlər. Bunu deyənlər yanlışlığa yol verirlər. Lakin sözün zamanı olmur. Söz hər zaman təsiredici qüvvəyə, qüdrətli mənəvi dəyərə malik olub, bu gün də belədir, sabah da belə olacaq. Bütün zamanlarda baş verənlər sözlə ifadə olunur. Zaman tarixə çevrilsə də, amma söz əbədi olaraq yaşarlılıq qazanır. Həyatı, varlığı yaşadan sözdür. Söz tarixin başlanğıcından onunla bərabər qərinələr keçib gəlir. Tarix başlayır, bitir, söz isə yox. Tarixin özünü yaşadan da elə sözdür. Söz tükənməz bir xəzinədir. Bu xəzinədən israfla istifadə etmək lazımdır. Söz tükənməsə belə, dəyər baxımdan tükənmiş görünə bilər. Onun mənə və mahiyyəti heç vaxt dəyişmir. Onu dəyişdirməyə çalışan insanlardır. Sözün dəyərini, qiymətini layiqincə qiymətləndirə bilməyənlər bu xəzinəyə yaxınlaşmalı deyillər.

⁴[Bu hədisə nəzər qıl, ey aqıl,
Anlayasan ki, bigümandır söz. səh.9]

Söz sahibi: Sözün dəyərini ancaq aqillər bilər. Aqıl insani nəfsinə güc gələn, özünü dərk edəndir. Cahən özü sözdür, göydən endiriləndir söz. Ölçüsü bilinməyən, nəhayətsizdir. Hürufilik təriqətində “masiva” termini işlədilmişdir ki, mənası Allahdan başqa hər şey deməkdir. Sözün dəyərini bu terminlə tam ifadə etmək daha dəqiq və dolğun olardı. Allahdan başqa kainatda mövcud olan hər şey sözdür və hər biri sözün təzahürüdür.

⁴[Ey üqulu nəşəb edən isbat,
Qamuya söz de kim, hamandır söz. səh.9]

İsbata ehtiyacı olmayan söz məcrasını aşaraq hər yanı dağıdan sellərdən daha da güclü ola bilər. Söz bağlı olduğu məfhumu izah edir. Məqamında işlənməyən söz fəlakətlərə belə səbəb olur. Söz öz qidasını ürəkdən alır. Ürəyi qidalandıran isə yenə də insandır. Demək sözün yaratdığı ən ali, ən dəyərlili varlıq məxluqatdır. İnsan niyyətinin ifadəsidir söz.

⁴[Çün bizə məlum olubdur mə'niyi-ümmul-kitab,
Arifəm, səm'imə sığmaz zahidin əfsanəsi. səh.85]

Nəsiminin yuxarıda qeyd etdiyimiz beytində bildirilir ki, aqıl olan ümmul-kitabı anlaya bilər, çünki onun hər surəsində kainatın sirləri verilmişdir. Qurani-Kərimdə, onun elə ilk surəsində, demək olar ki, kainatın bütün sirləri cəm olmuşdur. Bu sirləri bilmək yalnız onu oxumaqla ariflərə nəşib olur.

⁴[Aqıl isən sözünü müxtəsər et,
Ey Nəsimi, çü bigirandır söz. səh.9]

Söz candır: İlk dəfə Tanrının dilindən söz var oldu, var olunca var elədi. Sözün gücü Tanrının bəşəriyyətə ilk ərməğanıdır. Onun qədrini bilmək, onu adıləşdirmək isə Tanrını inkar etmək deməkdir. Sözün mahiyyətində bir çəviklik var. Fikir ağırlığı isə sözün üzərinə düşür. Sözün mahiyyətinin kasıblıq səviyyəsinə düşməsinə imkan vermək olmaz. Söz özü candır, çünki hər şeyə can onunla gəlir. Candan canı almaq, mövcud olanlardan can almaq, onları məhv etmək deməkdir. Varlığa olan baxışlarımızı söz canlandırır. Tanrı əvvəl bitkiləri, sonra heyvan və insanı yaratmışdır. Söz haqqı isə yalnız insana verilmişdir. Söz insanın daxili aləminin, daxili ləyaqətinin göstəricisidir. Kainat insan üçün yaradılmış, bu kainatı tanımaq, dərk etmək yalnız söz vasitəsilə mümkündür.

Söz göy, asıman qədər geniş və sonsuzdur. Ona görə də, ancaq insan qəlbini özünə məskən seçə bilirdi.

³[Ərşi-rəhman dedi nəbi könülə,
Çünki gördü, könüldə kandır söz. səh.9]

Nəticə: Sözü zamanı olmur, o yaranıb sonradan məhv olub getmir. Söz həmişə yaşar olub və yaşayacaqdır. Bəşəriyyət var olduqca söz də olacaq. Sadəcə, onun kəsərini anlamaq lazımdır. Çalışaq ki, sözümlə əməllərimiz üst-üstə düşsün. Sözlə bir-birimizə yaxınlaşıb uzaqlaşma bilərik. Söz işıq kimi yavaş-yavaş yayılır, təsir edir. Sözü necə xariqələr yaratdığına daima həyatımızda şahidi oluruq. Yersiz söz hər şeyi bir anda od kimi yaxıb-yandırır. Nəticə isə ancaq heç nə olar. Bir müsəlman olaraq sözümlə və əməllərimiz eyni olsun. İslam qaydalarına tək sözdə deyil, eyni zamanda əməldə də riayət etməliyik. Hər bir müsəlman övladı öz sözü və əməli ilə digərlərinə nümunə olmalı, yolunu azanları haqq yoluna qaytarmalı, sübutu, əsili olmayan heç bir şeyə inanmağa şərait yaratmalı deyillər. Sözü verilən məharətdən istifadə etməklə yeri cənnətə döndərə, qəlbi nura qər edər, min dərdi bir edər bilərik. İslam dinində də insan qəlbi qırmaq günah hesab edilir. Qəlbində min xəyal quran insanın qəlbini bir anda bir sözlə ağılada bilər insan. Bu günah əməldən uzaq olaq. Dinimizə, imanımıza sadıq, əməli saleh bəndələrdən olaq. Sadəcə başqaları üçün deyil, ilk öncə öz şəxsi mənəviyyatımız, həyat amalımız yolunda düz olaq ki, işlərimiz də düz olsun. Sözü düz olanın özü də düz olar. Sözü təsirsiz qalanlardan olmayaq. Sözümlə kəsərli, dəyərli və təsirli olsun. Sözü müdrik olanın özü də müdrik olar deyib atalarımız.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Y.Babayev. Təriqət ədəbiyyatı: Sufizm, Hürufizm. Bakı: Nurlan, 2007
2. K.Əliyərli. Sözümlə Hikməti. Bakı, 2018
3. Məhəmməd Füzuli. Əsərləri altı cildə. I cild. Bakı: Şərqi-Qərbi, 2005
4. İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. II cild. Bakı: Lider, 2004

UOT 81(091); 81(092)

Ulu öndər Heydər Əliyevin ana dilimizə olan böyük qayğı və diqqəti

Gülzar Adil qızı Vəliyeva
Mingəçevir Dövlət Universiteti
ceyran.valiyeva@mdu.edu.az

Bəşər tarixi qədər qədim və uzaq keçmiş olan milli dil hər bir toplumun, xalq və millətin taleyində, tarix və mədəniyyətində həlledici rol oynamışdır. İnsanlar milli dil və onun təşəkkülü ilə maraqlanmış, bu haqda müxtəlif fikir və rəylər meydana çıxmışdır. Ana dili hər bir xalqın əvəzsiz milli-mənəvi sərvəti, onun varlığının, özünütədiqinin ən başlıca göstəricisidir. Azərbaycan xalqı da hələ uzaq keçmişdə öz ana dilini yaratmış və onun hazırkı səviyyəsinə çatana qədər keçdiyi müxtəlif tarixi inkişaf mərhələlərində dilimizin zənginləşməsinə xüsusi qayğı göstərmişdir. Azərbaycan dili istər qədimliyinə və zəngin söz ehtiyatına, istərsə də ahəngdarlığına, musiqiliyinə, şeiriyyətinə görə dünyanın seçkin dilləri sırasında özünəməxsus yer tutur. Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev dilimizin bu keyfiyyətini xüsusi olaraq vurğulayaraq demişdir: “Dilimiz çox zəngin və ahəngdar dildir, dərin tarixi köklərə malikdir. Şəxsən mən öz ana dilimi çox sevir və bu dildə danışmağımla fəxr edirəm” [6, s.26].

Tarixin müxtəlif dövrlərində ölkəmizin ayrı-ayrı imperiyaların tərkibinə qatılmasına baxmayaraq, milli dilimiz varlığını qoruyub saxlaya bilmiş, zaman-zaman cilalanaraq saflaşmış və böyük inkişaf yolu keçmişdir. Azərbaycan xalqı müstəqillik qazandıqdan sonra dilimizin daha da inkişafı və zənginləşdirilməsi, onun müasir elmi tələblər səviyyəsində geniş və hərtərəfli araşdırılması üçün böyük imkanlar yarandı.

Keçən əsrin 70-ci illərində Azərbaycana rəhbərlik edən Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin müxtəlif yönərdən araşdırılması ilə bağlı bir sıra dəyərli elmi-tədqiqat işləri yerinə yetirilməsinə

göstəriş vermişdir. Məhz bunun nəticəsidir ki, 1974-cü ildə ali məktəblər üçün hazırlanmış dörd cildlik “Müasir Azərbaycan dili” dərsliyi Respublika Dövlət mükafatına layiq görülmüşdü.

Çox təəssüflər olsun ki, müstəqilliyimizin ilk illərində dövlət nümayəndələri Milli Məclisdə, dövlət dili statusu üzrə aparılan müzakirələrin sonunda dövlət dilimizi türk dili adı ilə adlandırmışlar. Lakin 1995-ci il noyabrın 12-də yeni Konstitusiyanın yaradılması ilə dövlət dilimizin adı dəyişdirildi, ümumxalq rəy sorğusunun nəticəsi və Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan dili rəsmi dövlət kimi qəbul olundu.

Əlifba aid olduğu ədəbi dilin inkişafında mühüm rol oynayır. Əldə edilmiş müstəqillik yeni əlifba bərpa etmək zərurətini də ortaya çıxardı. Yeni əlifba layihəsinin hazırlanması üçün Əlifba Komissiyası yaradıldı. Bura dilçilərlə bərabər ədəbiyyatçılar, tarixçilər, şərqşünaslar, etnoqraflar, yazıçı və şairlər, orta və ali məktəb müəllimləri, mətbuat və nəşriyyat işçiləri və digər ziyalılar cəlb olunmuşdu. Bu layihə nəticəsində 30-cu illərin latın qrafikalı əlifbasından tamamilə fərqli, yeni bir latın əlifbası yaradıldı.

Azərbaycan ədəbi dilinin təmizliyi və inkişafı üçün ən zəruri ünsürlərdən biri də ədəbi dilin normalarına düzgün riayət edilməsidir. Bildiyimiz kimi, ədəbi dilin orfoqrafik normaları dövlət tərəfindən təsdiq olunur. Bunun üçün də hökumət tərəfindən Azərbaycan dilinin orfoqrafik qaydalarının yenidən sahmana salınması üçün bir sıra təkliflər və tədbirlər həyata keçirildi. Bunlardan qoşa samitli sözlərin yazılışı, dörd cür yazılan –istan şəkilçisinin yazılışı, ixtisarlarla bağlı məsələlər, mürəkkəb yer adlarının yazılış qaydaları, apostrof məsələsi, vurğunun yerinin müəyyənləşdirilməsi, alınma sözlərin yazılışı, uzun saitlərin yazılışı və s. qaydalar təkmilləşdirilərək orfoqrafiya lüğətimizi daha da zənginləşdirdi. Belə ki, yenidən hazırlanan Azərbaycan dilinin orfoqrafiya lüğətində 80000-dən çox sözün düzgün yazılış qaydası göstərilmişdir.

Azərbaycan ədəbi dilinin saflığının təmin olunması, kənar təsirlərdən qorunması və yerli-yersiz yad sözlərin dilimizə gətirilməsinin qarşısının alınması dövlət siyasətinin ən prioritet məsələlərindən biridir. Ana dilimizə həmişə xüsusi diqqətlə yanaşan Heydər Əliyev 2001-ci il iyunun 18-də “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” fərman imzalamaqla Azərbaycan ədəbi dili sahəsində yaranmış problemlərin həlli yollarını göstərmişdir. Bu tarixi qərara əsasən Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin rəmzlərindən sayılan Azərbaycan dilinin tətbiq və inkişaf etdirilməsi, ana dilimizin öyrənilməsi və cəmiyyətdə tətbiq dairəsinin genişləndirilməsi, eləcə də sadalanan işlərə nəzarətin gücləndirilməsinə əsl dövlət qayğısı öz əksini tapmışdır. Heydər Əliyev nitqlərinin birində qeyd etmişdi ki, “Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini, mədəniyyətini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir” [7, 2].

“Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili gününün təsis edilməsi haqqında” 9 avqust 2001-ci il tarixli fərmanında Heydər Əliyev hər il avqust ayının ilk gününün Azərbaycan Respublikasında Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü kimi qeyd olunmasını rəsmiləşdirdi. Beləliklə də, dövlətin dil siyasətinin həyata keçirilməsi, ana dilinin nüfuz və statusunun qaldırılması üçün daha münbit şərait və geniş imkanlar yarandı.

“Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikası qanununun tətbiq edilməsi barədə 2 yanvar 2003-cü il tarixli fərmanında isə Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsini, onun tətbiqi və qorunmasını prioritet bir vəzifə olaraq qarşıya qoyurdu. Bununla yanaşı fərmanda Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq işlədilməsinin müstəqil dövlətçiliyin başlıca əlamətlərindən biri sayıldığı və onun tətbiqi, qorunması və inkişafına hərtərəfli dövlət qayğısı göstərildiyi vurğulanır və müvafiq qurumlara bu sahədə konkret işləri yerinə yetirmək tapşırılırdı.

Dünyada baş verən elmi-texniki tərəqqi ilə əlaqədar olaraq yeni terminlərin yaranması və ədəbi dilimizə daxil olması təbii və qanunauyğun haldır. İctimai, siyasi və mədəni əlaqələrlə əlaqədar olaraq Azərbaycan dilinin başqa dillərə, digər dillərin isə Azərbaycan dilinə təsiri qaçılmazdır. Bu zaman dilimizə daxil olan yeni söz və ifadələr neologizm olmaqla yanaşı, Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət tərkibini də zənginləşdirməyə xidmət edir. Lakin məişət dilində olan əcnəbi söz və ifadələrin Azərbaycan ədəbi dilinə gətirilməsi narahatçılığa səbəb olan məsələlərdən biridir. Çünki öz sözlərimiz olduğu halda, zəruri ehtiyac duyulmadan onları əcnəbi sözlərlə əvəz etmək Azərbaycan

ədəbi dilinin nitq normalalarının və prinsiplərinin intensiv olaraq pozulmasına səbəb olur. Belə ki, kütləvi informasiya vasitələrində bəzən “tərz” sözünün əvəzinə “stil”, “məşq” sözünün əvəzinə “tədris”, “layihə” sözünün yerinə “proyekt”, “kobud” sözünün yerinə “aqrəssiv”, “fəal” sözünün yerinə “aktiv” sözləri işlədilir ki, bu da ədəbi dilimizə xas olmayan sözlərdir. Bəzən də xüsusi təşkilatlarda, qəzetlərdə və mətbuat orqanlarında faktor, reyting, rezonans, kritik, travma, versiya, analoq, provokasiya, effektiv, tendensiya, administrasiya və s. əcnəbi sözlərə rast gəlirik. Son zamanlarda Türkiyə türkcəsi sözlərinin də ədəbi dilimizə güclü axını baş vermişdir. Məsələn: proje, mesaj, yetkili, dış, ilgiləndirmək, acil, kötü, gündəm, olay, şaka, yazar, açıqlama, toplum, özəllik, suç və s. bu tipli sözlərdəndir. Bəzən isə ədəbi dilimizdə ərəb və fars sözlərinin də aludəçiliyinə rast gəlirik. Məsələn: intəhası, zatən, vaqə etmək, ziyadə, qövm, lütfən, əxz eləmək, şayəd, əlqərəz, təşrif buyurmaq, xoşnud olmaq, agah etmək və s.

Canlı danışıq dilimizdə müşahidə olunan bəsitliyin, kütləvi informasiya vasitələrinin dilindəki üslub pozuntuları ilə bağlı problemlərin aradan qaldırılması üçün dövlət tərəfindən bir sıra tədbirlər həyata keçirilir. Bu tədbirlərdən ən önəmlisi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 9 aprel 2013-cü il tarixli sərəncamıdır. Sərəncamda, əsasən, Azərbaycan dilinin tədrisi və tətbiqinin genişləndirilməsi, Azərbaycan dilinin öyrənilməsi və geniş yayılması sahəsində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi və dilimizin kütləvi informasiya vasitələrində təbliği, ədəbi dilimizə xələl gətirə biləcək yad ünsürlərin aradan qaldırılması, ədəbi dil normalarına ciddi əməl edilməsi kimi global məsələlər başlıca yer tutur.

Fikrimizcə, Azərbaycan ədəbi dilinin saflığının qorunması ilk öncə məktəblərdən başlamalıdır. Uşaqlara doğma dilimizi yaxşı öyrətmək ən ümdə vəzifələrimizdən biridir. Axı ana dilimiz ən böyük milli sərvətimizdir! Müasir dərslərdə isə fonetik normaların pozulması ilə əlaqədar yaranan qüsurlar çoxluq təşkil edir. Biz gənc nəsə ən mühüm mənəvi dəyərlərimizdən biri olan ana dilimizin saflığının qorunmasını təbliğ etməsək, bunun üçün zəruri tədbirlər həyata keçirməsək xalqın milli özünəməxsusluğunu, milli ruhunu qorumaq mümkün olmaz. Ana dilin saflığını qorumaq, onun keşiyində durmaq, ədəbi dilin norma və qanunlarına əməl etmək hər bir kəsin vəzifə borcu olmalıdır. Necə ki, xalqımızın böyük oğlu, Ümummilli lider Heydər Əliyev bu vəzifə borcunu layiqincə yerinə yetirərək, dilimizə göstərdiyi qayğı və diqqəti ilə biz gənclərə ən böyük örnək oldu.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Afad Qurbanov “Müasir Azərbaycan ədəbi dili” I cild, Bakı: Elm və Təhsil, 2010
2. Ağamusa Axundov. Ümumi dilçilik. Bakı: Maarif, 1988
3. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2004
4. Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2014
5. Əbdüləzəl Dəmirçizadə. Azərbaycan dilinin üslubiyyəti. Bakı: Maarif, 1962
6. “Ədəbiyyat” qəzeti, 2016
7. Əliyev H.Ə. Türk dünyası yazıçılarının III qurultayında nitq/ Azərbaycan. 6 noyabr 1996

UOT 371.64/69

**Tədris prosesində informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə –
dövrün tələbidir**

*Leyla Vüqar qızı İsmayilzadə
Mingəçevir Dövlət Universiteti
leyla.ismayilzade@mdu.edu.az*

Bu gün hər kəsə məlumdur ki, elm və təhsil milli inkişaf üçün əsas vasitələrdən biri olub, cəmiyyət qarşısında duran problemlərin bir çoxunun həllində başlıca amil rolunu

oynayır. Ümummilli lider Heydər Əliyevin bununla bağlı məşhur kəlamı var: “Təhsil hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin həyatının, fəaliyyətinin mühüm bir sahəsidir. Cəmiyyət təhsilsiz inkişaf edə bilməz.” [1]

Ulu Öndərin elmimiz, təhsilimiz üçün etdiklərini yazıya almaqla çatdırmaq çətinidir. Onun bu sahəyə daimi diqqəti, qayğısı və ən başlıcası, uzaqgörənliklə cızdığı inkişaf yolu bu gün təhsilimizdə qazanılan uğurların başlanğıcı olmuşdur.

Təhsilin müasir inkişaf mərhələsi elmi-texniki tərəqqi, tədris informasiyalarının sürətli artımı ilə bağlı bir sıra səciyyəvi xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur. Məktəblilərin maraq və yüksək idrak fəallığından onlarda şəxsiyyətin məqsədyönlü inkişafı üçün istifadə etmək zəruridir. Şagirdlərin idrak marağının formalaşması tədris materialının şüurlu şəkildə mənimsənilməsi üçün prinsiplial əhəmiyyət kəsb edir.

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarından (İKT), çoxsəviyyəli və problemli təlimdən istifadə olunması şagirdlərdə fənnə maraq oyatmağa, onların tədris və idrak fəaliyyətlərini aktivləşdirməyə kömək edir.

Tədris prosesində yeni İKT vasitələrinin tətbiqi şagirdlərin intellektual potensialının gücləndirilməsinə yönəltməyə imkan verir. Məhz müəllimin rəhbərliyi altında dərslərdə məktəblilər intellektlərinin hərtərəfli inkişafı üçün kompüter texnologiyalarından necə istifadə etməyi öyrənməklə, təlim və sonradan istehsal problemlərini həll etmək üçün zəruri informasiya əldə etmək üsullarını mənimsəyib bilirlər. Bütün bunlar isə onlara ömür boyu təhsillərini davam etdirməyə kömək edən bacarıq və vərdislərə yiyələnməyə xidmət edir.

Bu istiqamətdə tədqiqatlar apararaq, kompüter texnologiyalarından istifadə etməklə şagirdlərin idrak fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi və bununla da informasiya biliklərinin orta məktəb fənləri kursu ilə inteqrasiyası vacib məsələ kimi ortaya çıxır. Belə inteqrasiya təlim prosesinə yeni yanaşmaların işlənilib hazırlanmasına, fənnin öyrənilməsinə daha mobil etməyə və müasir cəmiyyətin tələblərinə uyğunlaşdırmağa imkan verir. Tədris prosesində kompüterdən istifadə müəllim üçün mövcud olan hər hansı digər texniki vasitələrdən daha çox tədris metodlarının təkmilləşdirilməsinə kömək edir. İnformasiya texnologiyalarının tədris prosesinə tətbiqi tədrisin keyfiyyətini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişərək yeni səviyyəyə qaldırır və son nəticədə onun səmərəliliyini artırır. Kompüter, hər şeydən öncə, müəllimin dərslərə hazırlaşarkən istifadə etdiyi informasiya mənbələrinə çıxış imkanlarını xeyli genişləndirir.

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarından (İKT) səmərəli istifadə etməyə imkan verən ən mühüm metodoloji prinsiplərdən biri kompüter texnologiyalarının ənənəvi texnologiyalarla birləşdirilməsidir. Dərsdə İKT-dən istifadə məqsədəuyğun olmalı və metodik cəhətdən əsaslandırılmalıdır. İnformasiya texnologiyalarından o halda istifadə edilməlidir ki, onlar digər tədris metodları ilə müqayisədə tədris prosesinin daha yüksək səviyyəsini təmin etsinlər. Kompüter əyani vəsaitlərin və modellərin əsas hissəsini əvəz edə bilər (əyani vəsaitlər bəzən həcmcə çox böyük olur, üstəlik, bütün sinfi təmin etmək üçün bu vasitələrin sayı heç də həmişə kifayət qədər olmur). Praktiki işləri təşkil edərkən kompüter effektiv köməkçiyə çevrilir. Üçölçülü illüstrasiyalarla təchiz edilmiş elektron dərsliklər fəza təfəkkürünün inkişafına kömək edir. Kompüter modellərindən istifadə edilməsi obrazlı təfəkkürə və materialın daha yaxşı mənimsənilməsinə xidmət edir. Dərsdə kompüter texnologiyasından yeni materialı öyrənərkən, əldə edilmiş bilik və bacarıqların ilkin möhkəmləndirilməsi zamanı, bacarıq və vərdisləri inkişaf etdirərkən, məşğələ zamanı, eləcə də biliklərin monitorinqi və korreksiyası zamanı uğurla istifadə etmək olur.

Dərslər zamanı slaydlardan istifadə olunması ənənəvi üsullarla müqayisədə dinamikliyi, əyaniliyi, informasiyanın daha yüksək səviyyəsini və həcmi təmin edir. Dərs üçün slaydlar hazırlayarkən müəllim elektron dərsliklərdən, internet məlumatlarından istifadə edə, həmçinin öz təqdimatlarını hazırlaya bilər.

Əgər dərs zamanı şagirdlər ilə yeni materialı müzakirə etmək zərurəti yaranarsa, o halda kompüter təqdimatından istifadə etməklə və eyni zamanda söhbət aparmaqla kombinə edilmiş dərs təşkil etmək olar. Təqdimat bu prosesi daha əyani, canlı etməyə imkan verir, biliklərin sistemləşdirilməsinə, onların daha uğurlu mənimsənilməsinə kömək edir. Təqdimatın slaydlarında

dərstdə materialın öyrənilməsi ardıcılığa uyğun olaraq lazımi düsturları, sxem və diaqramları yerləşdirmək mümkündür. Biliklərdəki boşluqları vaxtında aradan qaldırmaq və mövzunun ən vacib məqamlarını yadda saxlamaq üçün təqdimatın sonuncu slaydında nəzarət sualları və ya tapşırıqlar yerləşdirilməsi məqsədəuyğundur. Əgər şagirdlər hər hansı suala cavab verə bilmirlərsə, hiperlinkli xüsusi idarəetmə düyməsindən istifadə edərək, düzgün cavab üçün lazımi məlumat olan slaydı qaytarmaq olar. Beləliklə, şagirdlər üçün çətin olan materialı təkrarlamaq lazımdır.

Multimedia texnologiyaları yalnız materialı ardıcıl təqdimat şəklində qurmağa deyil, həm də mövzunun ayrı-ayrı hissələri arasında qeyri-xətti hərəkət etməyə imkan yaradır. Hər bir şagird özü üçün rahat olan tərzdə və tempdə işləmək imkanı əldə edir və məhz onun üçün çətinlik yaranan məsələlərə xüsusi diqqət yetirir. Bu zaman müəllim köməyə ehtiyacı olan şagirdlər ilə fərdi iş apara bilər. Bunun sayəsində şagirdlər materialı lazım olan ardıcılıqla öyrənirlər. Biliklərdəki boşluqları aradan qaldırmağa kömək edən və səhv cavabı qiymətin aşağı salınması ilə cəzalandırmayan təlim proqramı işlənib hazırlansa, onun tətbiq edilməsi şagirdlərdə məmnunluq hissi yarada bilər. Bu da materialın daha yaxşı mənimsənilməsi üçün çox vacib şərtidir.

Dərstdə kompüterdən istifadə olunması materialın “həzm olunması”nı asanlaşdırır, fənnə idrak marağının artmasına, öyrənmək istəyinin və qabiliyyətinin inkişafına kömək edir, təlimə fərdi yanaşmanı həyata keçirməyə və şagirdlərin biliyini obyektiv qiymətləndirməyə imkan verir. Müşahidələr göstərir ki, hətta “zəif” şagirdlər də İKT-dən istifadə etməklə dərslərdə daha fəal iştirak edirlər.

Kompüter texnologiyasından istifadə qavrayışı gücləndirir, materialın mənimsənilməsini və yadda saxlanmasını asanlaşdırır, şagirdin bir neçə informasiya kanalına eyni vaxtda təsir göstərir. Bu, şagirdlərin dərslə marağını artırır.

İnformasiya texnologiyalarının təhsil üçün əsas dəyəri ondan ibarətdir ki, onlar həm müəllim, həm də şagird üçün, demək olar ki, qeyri-məhdud potensiala malik olan, ölçüyəgəlməz dərəcədə parlaq çoxsensorlu interaktiv təlim mühiti yaratmağa imkan verir. Adı texniki tədris vasitələrindən fərqli olaraq, informasiya texnologiyaları şagirdləri böyük həcmdə biliklərlə “doyurmağ”a deyil, həm də onları intellektual, yaradıcılıq qabiliyyətlərini, müstəqil şəkildə yeni biliklər əldə etmək, müxtəlif məlumat mənbələri ilə işləmək bacarıqlarını inkişaf etdirməyə imkan verir.

Beləliklə, tədris prosesində kompüter texnologiyalarından istifadənin iki istiqamətini müəyyən etmək olar: kompüter həm öyrənmə obyektini, həm də tədris, tərbiyə, inkişaf və təhsilin məzmununun mənimsənilməsinin diaqnostikası vasitəsi ola bilər.

Bunlarla yanaşı bu gün yeni funksiyalar da müəyyən edilmişdir: kompüter ünsiyyət vasitəsidir; kompüter idarəetmə vasitəsidir və kompüter inkişaf mühiti yaranan vasitədir. Tədris prosesində bütün bu sahələrdən eyni vaxtda istifadə etmək vacibdir. Onların hamısının olması və eyni vaxtda yalnız tədris prosesində deyil, həm də tərbiyə prosesində qarşılıqlı əlaqələndirilməsi cəmiyyət tərəfindən məktəb qarşısında qoyulan, hamı tərəfindən arzuolunan real nəticələrə gətirib çıxara bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. “Azərbaycan müəllimi” qəzeti, 2012, 4 may, № 17

UOT 94(479.24)

Heydər Əliyevin müstəqil siyasəti: Azərbaycan dövlətinin dirçəlməsi

Vəfa Tofiq qızı Balakışiyeva
Mingəçevir Dövlət Universiteti
vafa.balakishiyeva@mdu.edu.az

Xüsusilə 1991-1994-cü illərdəki təhlükəli milli-vətəndaş dövründə qarşıdurma və ictimai-siyasi böhran zamanı Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideyasını daha çox ölkədə ictimai-siyasi qüvvələrin,

sosial, milli və dini qrupların konsolidasiya amili kimi ruhlandırılmış, onu daha da inkişaf etdirməyə çalışmışdır. Mövcud təhlükəli vəziyyəti dəyərləndirərək H.Əliyev qeyd edirdi ki, dövlətə, dövlətçiliyə, milli birliyə, Vətənin ümumi mənafeyini özündə ehtiva edən ideya azərbaycançılıq ideyasıdır. Heydər Əliyevin dövlətçilik təlimi azərbaycançılıq ideologiyası idi. Öz növbəsində bütün ölkə vətəndaşlarından Azərbaycanın dövlət maraqlarına, xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinə, dövlət dilinə həqiqi hörmət və qayğıni tələb edirdi. Sonrakı illərdə, xüsusən 1995-ci ildə yeni Konstitusiyanın hazırlanması və qəbulu ərəfəsində Azərbaycan, Heydər Əliyev əvvəlki illərdə onun azərbaycançılıqla bağlı söylədiyi fikirləri inkişaf etdirərək, bu birləşdirici ideyaya tamamilə yeni siyasi, hüquqi və ideoloji məzmun vermiş, onu ölkənin milli-etnik xüsusiyyətlərinə tam uyğunlaşdırmışdır. Ona görə də bu gün tam məsuliyyət və inamla deyə bilərik ki, Heydər Əliyev azərbaycançılıq ideologiyasının - milli ideologiyanın banisidir. Dövrün diktəsini, dövlətçiliyin əsaslarını, milli-etnik şəraiti nəzərə alaraq azərbaycançılıq məfkurəsi məhz Ulu Öndərin dövründə əsl siyasi-ideoloji məzmun kəsb edərək, doktrinaya çevrilərək dövlət səviyyəsinə yüksəlmişdir. Sonrakı illərdə azərbaycançılıq ideologiyası mükəmməl bir anlayış kimi tədricən bütün Azərbaycan vətəndaşlarının əksəriyyətinin milli birləşməsi platforması rolunu oynamağa başladı. Heydər Əliyevə qədər azərbaycançılıq ideyası, əsasən, etnik-dilçilik, ədəbi-bədii, mədəni, estetik, fəlsəfi-mənəvi dəyər qazanaraq onun dövründə ciddi siyasi-hüquqi məzmun kəsb edərək tam ideyalar sisteminə - dövlət quruculuğunun tərkib hissəsinə çevrildi.

Tarixdə ilk dəfə olaraq 2001-ci ildə Bakıda Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayının keçirilməsi və bir daha minlərlə soydaşımızın iştirakı ilə azərbaycançılıq əsaslarının geniş müzakirəsi, mövcud vəziyyətin qiymətləndirilməsi və müəyyənləşdirilməsi qarşısında duran vəzifələr yeni mərhələ kimi qiymətləndirilə bilər. Heydər Əliyev tərəfindən yaradılmış azərbaycançılıq ideologiyası və onun məzmununa daxil olan əsas prinsiplər 1995-ci ildə ümumxalq səsverməsi ilə qəbul edilmiş Konstitusiyada öz əksini tapmışdır. Ümummilli Lider dövlətçilik mənafelərinin qorunmasından danışarkən, ilk növbədə, Konstitusiyanın müddəalarına - hamı tərəfindən qəbul edilmiş əsasnaməyə riayət olunmasını nəzərdə tuturdu. Bu normalar hər bir Azərbaycan vətəndaşının Ümummilli vəzifəsi kimi ilk növbədə onların müstəqilliyinin, suverenliyinin və ərazisinin müdafiəsində iştirakını əsaslandırır. Ölkənin bütövlüyü, vətəndaş cəmiyyətinin qurulması, xalqın iradəsinə və qanunun aliliyinə əsaslanan hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu, ədalətli iqtisadi və sosial nizamə uyğun olaraq hamı üçün layiqli həyat səviyyəsinin təmin edilməsi, ümumbəşəri dəyərlər, planetin bütün xalqları ilə dostluq, sülh şəraitində birgə yaşamaq və s kimi fikirləri özündə cəmləşdirir. Göründüyü kimi, Ümummilli Liderin azərbaycançılıq ideologiyasının əsası güclü Azərbaycan dövlətçiliyi prinsipi, ümumazərbaycançılıq ideyası (vətəndaş birliyi və tolerantlıq), ədalətli və bütün sosial normalar üçün məqbuldur. Azərbaycan dövlətinin bütün Azərbaycan vətəndaşları tərəfindən öz dayağı kimi tanınması, başqa etno-dini mənsub olan vətəndaşlarla əlaqə yaratmaq onların qürur mənbəyidir. Heydər Əliyevin azərbaycançılıq ideologiyasının əsasında duran güclü Azərbaycan dövləti konsepsiyası çoxəsrlik ənənələrə söykənən bir növ inzibati institutdur. Bu dövlətdə mərkəzi və yerli idarəetmənin mükəmməl mexanizmləri, sabit ictimai-siyasi həyat, səmərəli qanunlar, hər kəsin imkan və bacarığı olmalıdır. Azərbaycançılıq məfkurəsini formalaşdıran Heydər Əliyev ideologiyası tarixi keçmişimizdən bizə miras qalan milli varlıq və onu fərqləndirən bütün atributları qorutub saxlamağı, eyni zamanda, Azərbaycanın müasir, inkişaf etmiş, sabit daxili həyata malik, əhalinin maddi və mənəvi tələbatını təmin etməyə qadir dövlət kimi formalaşmasını, xalqın multikultural dəyərlərə qovuşmasını ehtiva edir. Dünyada yaşayan milyonlarla azərbaycanlının bu ideologiya ətrafında birləşməsi bütün ölkə vətəndaşlarının sabit, firavan və dinamik inkişafına cavab verir.

Ulu öndər Heydər Əliyev öz çıxışlarında bu məsələni belə şərh edirdi: Müstəqil Azərbaycan dövləti bizim üçün ən qiymətli tarixi sərvətdir və onu qorumaq, əbədiliyini təmin etmək hər bir azərbaycanlının müqəddəs borcudur. Milli ideologiyadan söz düşmüşkən, ilk növbədə, bütün insanları, xüsusən də gəncləri sədaqət ruhunda tərbiyə etməliyik.

Azərbaycanın müstəqil dövlətçilik prinsipləri. Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətini azad, ədalətli, vətəndaş cəmiyyətinin və plüralizmin hökm sürdüyü, tolerant mühitə, multikultural dəyərlərə

malik demokratik ölkə olması üçün daim çalışıb. Çoxpartiyalı sistemə əsaslanan ilk parlament seçkiləri, ölkənin ilk konstitusiyasının qəbulu, Azərbaycanın Avropanın demokratik institutları ilə əlaqələrinin güclənməsi göstərici idi. Həqiqətən, Azərbaycanda çoxpartiyalı sistem, azad, plüralist cəmiyyətin formalaşması, qeyri-hökumət təşkilatlarının fəaliyyət göstərməsi, müstəqil mətbuatın yaranması birbaşa Heydər Əliyevin səyləri ilə həyata keçirilib. Bununla da Heydər Əliyevin siyasəti Azərbaycanın inkişafında özünün təsdiq edib. Ən başlıca amil isə insan amilidir – millətini və xalqını sevən, dövlət naminə hər cür şücaətə hazır olan, milli-mənəvi dəyərləri inkişaf etdirən, dövlət dilini bilən və sevən, ədalətli və təşəbbüskar, fəal mövqə tutan və iradəli Azərbaycan vətəndaşıdır. Ulu Öndər öyrədirdi ki, dövlətin gücü heç bir halda onun böyüklüyü ilə ölçülmür. Əgər hər hansı bir ölkənin vətəndaşı əməyinin özünə, ailəsinə və xalqına verəcəyi faydanı ilkin olaraq anlayırsa və ədalət prinsipi ilə əməyinin bəhrəsini görürsə, o zaman belə bir ölkənin vətəndaşları daha ideoloji, iradəli və qətiyyətlidir və ölkələrin özləri, bir qayda olaraq, güclü, qüdrətli və əzəmətlidirlər.

Ümummilli Liderin dövlət haqqında təlimlərinə əsasən dinindən, dilindən, milliyətindən asılı olmayaraq bütün ölkə vətəndaşları qanun və ədalət qarşısında bərabərdirlər. Təsadüfi deyil ki, 1993-cü ildə Heydər Əliyevin idarəçilik fəaliyyəti Azərbaycanda ahəngdar cəmiyyətin yaradılması, insan potensialının quruculuq işlərinə cəlb edilməsi, sosial ədalət prinsiplərinin bərqərar olması və inamın artırılmasına xidmət göstərmişdir. Heydər Əliyevin milli harmoniya və vətəndaş birliyi ideyası insan resurslarından səmərəli istifadədə, hər bir vətəndaşın öz dövlətinə bağlılığında, dövlətin hər bir insana, fərdin isə dövlətçiliyə xidmətində öz əksini tapmışdır. Heydər Əliyev üçün azərbaycançılıq ideologiyasının mahiyyətini təşkil edən əsaslardan biri də milli-mənəvi dəyərlərin, ana dilinin və mədəniyyətin qorunub saxlanması və inkişafı idi. Ulu Öndər qeyd edirdi ki, milli ideologiya anlayışı tariximizi əks etdirməlidir. Keçmişin, milli adət və ənənələrin, dil, din və mədəniyyətin qorunub saxlanmasına və inkişafına yönəlməlidir.

“Milli mənsubiyyət hər bir insan üçün qürur mənbəyidir. Mən həmişə fəxr etmişəm və bu gün də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam!” Bu sözlər Ümummilli Liderimizin milli mənəvi dünyasını, vətəndaşlığını, mahiyyətini ortaya qoyan, milli köklərə bağlılığını sübut edən tarixi bir ifadədir. Heydər Əliyev azərbaycançılıq məfkurəsindən danışarkən layiqli vətəndaş, xüsusən də hərtərəfli inkişaf etmiş gənc nəslin yetişdirilməsi məsələsinə önə çəkirdi. O, Azərbaycan gəncliyini azad düşüncəli, cəmiyyətdə və dünyada gedən proseslərdən xəbərdar, vətənpərvər, bacarıqlı, ziyalı, inkişaf etmiş dövlət təfəkkürlü insanlar kimi görürdü. Ümummilli Lider vurğulayırdı: “Biz elə nəsil yetişdirməliyik ki, dövlətini sevsin, onu qoruya, əzizləyə və bütün dünyada layiqincə təmsil edə bilsin. Gənc nəsil öz milli adət və ənənələrinə sadıq qalmalı, dərinədən öyrənməlidir. Ana dilini, milli mədəniyyəti eyni zamanda ümumbəşəri dəyərləri mənimsəməlidir.”

Dövlətçilik doktrinası üzərinə böyük məsuliyyət götürmüş Heydər Əliyevin ölkəmizin tarixinin çətin və taleyüklü bir dövründə dövlətə rəhbərliyi və onun tərkib hissəsi olan azərbaycançılıq ideologiyası müstəqil Azərbaycanın bugünkü mövcudluğunun və gələcək inkişafının əsasını təşkil edir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Ulu Öndərin siyasi kursunu ardıcıl olaraq davam etdirərək, onun müstəqil dövlət quruculuğu yolunda nəzəri və praktiki irsini dəyərləndirərək demişdir: “1993-2003-cü illər ölkəmizin tarixində sabitlik və inkişaf illəri kimi qalacaqdır. Azərbaycan dövlətinin əsasları quruldu, 1995-ci ildə müstəqil dövlətin Konstitusiyası qəbul edildi, dövlətçiliyin ideoloji əsasları - azərbaycançılıq ideologiyası formalaşdı. Bu əsaslar, Heydər Əliyev tərəfindən yaradılmış, hazırda Azərbaycan xalqına yol göstərir. Prezident İlham Əliyev son 16 ildə Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərimizin saflığının, ana dilinin inkişaf etdirilməsi və qorunub saxlanması, gənclərin vətənpərvərlik tərbiyəsi, Ulu Öndərin tarixi irsinin yaradılması kimi məsələlərə böyük diqqət ayırıb. Ölkədə tolerant mühitin və multikultural dəyərlərin möhkəmləndirilməsi və dövlət siyasətinin tərkib hissəsinə çevrilməsi Heydər Əliyevin dövlətçilik təlimlərinə verdiyi ciddi önəm bariz təzahürü kimi çıxış edir.

Rasional, uzaqgörən və pragmatik siyasət, cəsarətli addımlar, güclü liderlik bacarığı sayəsində bu gün H.Əliyevin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev Azərbaycan dövləti və xalqı üçün bütün işlərin öhdəsindən uğurla gəlir. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan Respublikası bu gün öz tarixinin ən yüksək inkişaf dövrünü yaşayır.

Son 16 ildə ölkədə ictimai-siyasi sabitlik qorunub saxlanılıb, demokratik təsisatlar möhkəmlənib, iqtisadiyyat möhkəmlənib, maaşlar, pensiya və müavinətlər dəfələrlə artıb. Azərbaycan iqtisadiyyatı rəqabətqabiliyyətliliyi qlobal miqyasda 35-ci yerə, arasında isə 3-cü yerə yüksəlmişdir. Bugünkü mürəkkəb geosiyasi şəraitdə Prezident İlham Əliyev düşünülmüş və ardıcıl siyasət yürüdür, dövləti layiqincə təmsil edir. Qazanılan uğurların səbəblərini dəyərləndirən dövlətimizin başçısı İlham Əliyev həmişə iki amili vurğulayır: alqın inamı və Heydər Əliyev ideyalarına, onun siyasi kursuna sadiqlik. 2018-ci il aprelin 11-də keçirilən prezident seçkilərində İlham Əliyevin parlaq qələbəsi Azərbaycan xalqının yüksək etimadının, öz liderinə inamının bariz təzahürü oldu. Bu qələbənin zəruri şərti Ulu Öndərin ideyalarına sadiqlik, onun çəkdiyi yolu məharətlə davam etdirməkdir. Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycanda hakimiyyətə qayıdışından - ilk dəfə seçilməsindən Oktyabrın 3-də Prezidentdən 26 il keçir. Onun Azərbaycanın tərəqqisinə xidmət edən səmərəli dövlət siyasəti bu gün Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Nə qədər ki, milli dövlətimiz var, Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının qəlbində daim yaşayacaq, onun parlaq ideyaları yolumuzu daim işıqlandıracaqdır.

Xalq Cümhuriyyətinin süqutu nəticəsində azərbaycançılıq ideyası gündəmdən çıxarıldı və kommunist ideologiyasının kölgəsində qaldı. Sovet dövründə azərbaycançılıq ideyası əsasən xalqın, o cümlədən xalqın yaddaşında yaşayırdı. Milli adət və ənənələr, müəyyən dərəcədə - sənət əsərləri və təbii ki, dövlət ideologiyasına çevrilə bilməzdi. Lakin bir faktı vurğulamaq lazımdır ki, Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin ilk dövründə - 1970-80-ci illərdə inkişaf üçün, Azərbaycan üçün əlverişli ictimai-siyasi, elmi, mədəni və mənəvi şərait yaradıldı. Tarixçilər, ədəbiyyatşünaslar, dilçilər, filosoflar və digər intellektual fəaliyyətlərin nümayəndələri müəyyən dərəcədə bunlardan bəhrələnərək çoxsaylı əsərlər yaratdı. Bu əsərlərdə azərbaycançılığın mühüm istiqamətləri - ümumi azərbaycançılıq hissələrinin inkişafı, Azərbaycan dili, milli şüur, mədəniyyət, zamanın sınağından çıxmış mənəvi dəyərlər ələmində təbliğat adət-ənənələr, gənc nəslin milli ruhda tərbiyəsi və digər məsələlər öz bədii əksini tapır.

Azərbaycançılıq ideyasının formalaşmasında ötən əsrin 90-cı illərində, dövlət müstəqilliyinin bərpası ərəfəsində başlayan hərəkatın əvvəlcə xalq, sonra isə milli-azadlıq hərəkatının mühüm rolu vardır. Həmin dövrdə azərbaycançılıqla bağlı yaradılmış müxtəlif əsərlər, yeni kitab və məqalələrin yazılması, milli şüurun və ruhun yüksəldilməsinə xidmət edən xalq hərəkatının miqyası kütlənin imicinə müsbət təsir göstərmişdir.

44-günlük vətən müharibəsində Heydər Əliyev siyasətinin layiqli davamşısı Prezident İlham Əliyev bütün dünyaya bəyan edib göstərdi ki, Azərbaycan xalqı, ordusu nəyə qadirdir. Yaşasın İlham Əliyev! Yaşasın Azərbaycan xalqı!

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. https://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2019_4614.pdf
2. http://anl.az/el_ru/q/qi_qa-oprkol.pdf

UOT 7.067:316.37

Heydər Əliyev siyasəti Azərbaycanın uğurlarının əsasıdır

Nigar Mustafə qızı Məhərrəmovə
Mingəçevir Dövlət Universiteti
nigar.maharramova@mdu.edu.az

Ölkəmizin milli dövlətçilik ənənələrinin qurulmasında və inkişafında misilsiz xidmətləri olan dahi rəhbər Heydər Əliyevin həyatı və siyasi fəaliyyəti ən yeni tariximizdə müstəsna yer tutur. Yüksək insani keyfiyyətlərinə, mükəmməl dövləti idarəetmə bacarığına, xalqa xidmət mədəniyyətinə görə Heydər Əliyev dünyada nadir tarixi şəxsiyyətlər sırasındadır. Bu gün müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaşaması, qüdrətli ölkə kimi təşəkkül üçün Ümummilli lider Heydər Əliyevə minnətdarıq.

Bunu demək yerinə düşər ki, hər bir vətəndaşımızın qəlbində əbədiyaşarlıq zirvəsini fəth etmiş Heydər Əliyev əmanət olaraq xalqımıza zəngin maddi və mənəvi dəyərlər, alternativsiz dövlətçilik konsepsiyası, siyasi və iqtisadi cəhətdən etibarlı dayaqlar üzərində olan güclü Azərbaycanı qoydu.

Ulu öndər Heydər Əliyev 1969-cu il iyulun 14-dən 1982-ci il noyabrın 22-dək SovİKP Siyasi Büronun üzvü, həmin ayın 24-də SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin I müavini seçilənə qədər, Azərbaycan SSR-ə rəhbərlik etmişdir. Məhz Heydər Əliyevin fədakar əməyinin, səmərəli işgüzarlığının, uzaqgörən rəhbərlik və təşkilatçılıq istedadının sayəsində Azərbaycan bu illər ərzində sürətlə və hərtərəfli inkişaf edərək keçmiş İttifaqın öncül respublikalarından birinə çevrilmişdir. 1969-1982-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrində istehsalın sürətlə artması nəticəsində iqtisadi və sosial inkişafın ümumiləşdirici göstəricisi olan milli gəlir 2,5 dəfə artdı. Respublikamızda bütün sahələrin - sənayenin, elmin, təhsilin, səhiyyənin sıçrayışlı inkişafı, elm tutumlu istehsal sahələrinin yaradılması məhz Heydər Əliyevin səyləri və məqsədyönlü fəaliyyəti ilə təmin olunmuş, intellektual, elmi-texniki və iqtisadi potensialı ciddi dərəcədə yüksəlmişdi. 60-cı illərə qədər sənaye malları asılılığı ilə üzləşən Azərbaycan artıq 70-ci illərdə dünyanın 65 ölkəsinə 350 adda müxtəlif növ məhsul ixrac edən ölkəyə çevrilmişdi. Azərbaycan həmin illərdə neft, qaz avadanlıqları istehsalına görə dünyada ABŞ-dan sonra ikinci ən güclü ölkə idi. Heydər Əliyev Azərbaycan SSR-ə rəhbərlik etdiyi dövrdə azərbaycanlı milli kadrların hazırlanması işinə də xüsusi diqqət yetirirdi. Məhz onun təşəbbüsünün nəticəsi idi ki, azərbaycanlı gənclər keçmiş İttifaqın ən nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almağa göndərilirdi. 1969-1982-ci illərdə 10 mindən çox azərbaycanlı gənc Rusiya, Ukrayna və digər ölkələrin tanınmış ali məktəblərində təhsil alaraq respublikaya qayıtmış, Azərbaycanın inkişafına xidmət göstərmişdi və bu gün də göstərilir.

Bir sözlə, Ümummilli Lider sözün əsl mənasında Ən Böyük Azərbaycanlı idi. Ölkənin, xalqın, Azərbaycan tarixinin, onun dövlətçiliyinin böyük təəssübkeşi olan Heydər Əliyev XX yüzilliyin sonunda öz müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycanın xilaskarı oldu, beləcə ölkəmiz parçalanmaq, məhv olmaq təhlükəsindən yan keçdi.

Ümummilli Liderin əsasını qoyduğu dövlət quruculuğu prosesi Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi inamlı inkişafını və yeni mərhələdə tarixin siyasi səhnəsində özünəməxsus yer tutmasını təmin etdi.

Tam qətiyyətlə və cəsarətlə demək olar ki, Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illər ölkəmizin intensiv inkişaf mərhələsini və tariximizin ən şanlı dövrünü təşkil edir. Böyük idarəçilik təcrübəsinə malik Ulu Öndər müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin milli və bəşəri normalara əsaslanan uzunmüddətli konsepsiyasını işləyib hazırlamış və onu dəqiqliklə həyata keçirmişdir. Bunun nəticəsidir ki, Azərbaycan bu gün dünyada özünəməxsus yeri olan dövlətlərdən biridir. Xalqını sonsuz məhəbbətlə sevən bu böyük insan bütün həyatını, zəngin dövlətçilik təcrübəsini Azərbaycanın xoşbəxt gələcəyinə, onun inkişaf etmiş sivil dövlətlər səviyyəsinə yüksəlməsinə həsr edib.

Heydər Əliyev özü şəxsiyyət kimi tarixi hadisədir. Tarix şəxsiyyəti yaradır, bu cür şəxsiyyətlər isə tarixi. Heydər Əliyev həyatı boyu qurucusu olduğu Azərbaycanın tarixi məsuliyyətini öz çiyinlərində daşmış, onu bir dövlət, xalqımızı bir millət kimi tarixin ağır və sərt sınaqlarından çıxarmış, müasir Azərbaycanın işıqlı sabahının etibarlı bünövrəsini yaratmışdır. Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini qazandıqdan sonra ölkəmizin ictimai həyatında və dövlət quruculuğu sahəsində xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə aparılmış köklü islahatlar nəticəsində dövlətimiz beynəlxalq aləmin bərabərhüquqlu üzvünə çevrilmişdir. Dünyada güclü və nüfuzlu dövlət kimi tanınan, yüksək nüfuz və müsbət beynəlxalq reputasiyaya malik olan müstəqil Azərbaycan Ümummilli lider Heydər Əliyevin ideyaları əsasında uğurla inkişaf edir. Ölkəmiz Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə möhtəşəm nailiyyətlər qazanır, yeni zirvələr fəth edir.

Bu gün xalqımız Heydər Əliyev siyasətin uğurlarını gündəlik həyatında hiss edir, onunla yaşayır və onun irsindən faydalanır. Ən önəmlisi isə odur ki, Heydər Əliyev siyasəti bugünlə, indi ilə yekunlaşan, bitən deyil. Bu siyasəti həmin uğurla gələcəkdə də davam etdirə biləcək gənc lider, sınınmış dövlət komandası və aydın strategiya var. Bu siyasətin icraçısı Ulu Öndərimizin alternativsiz siyasi varisi cənab İlham Əliyevdir. Onun rəhbərliyi ilə Heydər Əliyev siyasəti yaşayır

və uğurla davam etdirilir. Heydər Əliyev siyasəti Azərbaycanın uğurlarının əsasıdır, gələcəyə istiqamətlənmişdir. Onun siyasi kursu dövlət müstəqilliyimizin qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsi, Azərbaycanın beynəlxalq imicinin yüksəldilməsi, sosial-iqtisadi tərəqqiyə nail olunması kimi ağır və tələpəli məsələlərdə sınaqdan çıxmışdır. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə ölkəmizdə bütün sahələrdə aparılan uğurlu islahatlar, əldə olunan nəticələr xalqın sabaha olan inamını qat-qat artırmış, Heydər Əliyevin memarı olduğu müstəqil Azərbaycanın etibarlı əllərdə olduğuna möhkəm əminlik yaratmışdır.

Görkəmli siyasi və dövlət xadimi İlham Əliyev Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri, dahi dövlət xadimi Heydər Əliyevin oğludur. O, peşəkar siyasətçidir, Azərbaycan dövlətçiliyinin qorunub saxlanması və yeni Azərbaycanın qurulmasında Heydər Əliyevin ən yaxın silahdaşı olmuşdur.

Müstəqil Azərbaycan dövlətində təhlükəsiz və firavan şəraitdə yaşadığımızı görə məhz Ümummilli lider Heydər Əliyevə borcluyuq. Bir sözlə, müstəqil Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin ən parlaq səhifəsi Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən yazıldı. Heydər Əliyev bugünkü və gələcək nəsillər üçün müstəqil, çiçəklənən bir dövlət, müstəqil Azərbaycanı miras qoydu.

Heydər Əliyev cənabları sənin, mənim, onun - Azərbaycan xalqının gözü qarşısında dahiləşib, əbədiləşib, zirvələşib. Heydər Əliyevin ən böyük fəxri, qüruru onun yaratdıqları, gördüyü işlərlə doğma xalqın qəlbini fəth etməsi idi. Bu fəthiylə o, xalqın qəlbində əbədi yaşayacaq - bugünkü nəslin də.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Bayramov O.N. Heydər Əliyev və Azərbaycan şahmatının zəfər salnaməsi. Bakı, 2018
2. Heydər Əliyev (Əliyev Heydər Əlirza oğlu): bibliografiya, Bakı, 2018
3. Heydər Əliyev Azərbaycanda dövlət quruculuğunun banisidir. Bakı, 2017
4. Hacıyev R.B. Azərbaycan gəncliyinin himayədarı. Bakı, 2014
5. Heydər Əliyev. “Müstəqilliyimiz əbədidir” çoxcildliyin elmi-bibliografik göstəricisi: II cild. Bakı, 2013

UOT 316.37; 351.85; 7

Heydər Əliyev incəsənət və mədəniyyət himayəçisi kimi

Əli İsmayıl oğlu Əliyev
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Bakı Xoreografiya Akademiyasının dissertantı
alismayil@mail.ru

Azərbaycan siyasi hakimiyyətində Heydər Əlirza oğlu Əliyevin 1969-cu ildə respublika rəhbərliyinə gətirilməsi ilə baş verən dəyişikliklər ilk növbədə özünü sosial sahələrdə kök salmış bürokratik əngəllərlə mübarizədə göstərsə də, çox tez bir zamanda iqtisadiyyat və aqrar sahələrdə, mədəniyyət, maarif və incəsənət sahələrində də canlanma baş verdi.

Siyasi hakimiyyətin zirvəsində dayandığı kimi, Heydər Əliyev Azərbaycanda hər zaman ədəbiyyat və incəsənətə, mədəniyyətimizə daim diqqət yetirmiş, bir növ sənət adamlarının və incəsənətimizin himayəçisi olmuşdur. Onun ədəbiyyat, incəsənət, təhsil və mədəniyyət sahələrinə diqqəti, hər zaman bu adamlara olan hörməti ilə, şəxsən özünün hər zaman bu adamların əhatəsində olması və bütün rüspublikada bu sahələrin inkişafına göstərdiyi şəxsi və dövlət qayğısı şəkildə təzahür edirdi. Öz doğma xalqına, onun milli mədəniyyətinə bağlılıq, təəssübkeşlik və atalıq qayğısı nəticəsində Ümummilli Lider sovet dövründə xalqımızın ən yaxşı ziyalıları seçir, onları xalqa təqdim edir və ümumittifaq rəhbərliyindən bu ziyalıların müxtəlif fəxri adlarla təltif edilməsini təmin edirdi. Azərbaycan incəsənətinə xidmət etmiş böyük bir ziyalı ordusu məhz Ulu Öndərin yetişdirdiyi ziyalıları olmuşdur. Eyni zamanda Ümummilli Lider hələ hakimiyyətinin birinci dövründə Sovet və

İran dostluğu çərçivəsində Cənubi Azərbaycanla, tarixi Azərbaycanın sayları artıq o dövrdə 26 milyonu haqlamış əhalisi, onları təmsil edən elm, mədəniyyət və digər ictimai xadimlərlə ədəbi-bədii, mədəni əlaqələr yaratdı ki, sovet dövründə dünya sosialist sistemində daxil olmayan bir dövlət ilə, üstəlik Kreml tərəfindən orada yaşayan azərbaycanlılarla olan bu əlaqələrə isti olmayan və mənfi mənada formalaşmış bir münasibətin fonunda Ümummilli Lider öz istədiyinə nail oldu. O, bu əlaqələrin inkişafının daimi olması üçün ziyalılarımızı həvəsləndirdi. Bu dövrdə ədəbiyyat xadimlərinə müraciətində, Azərbaycan və cənubi Azərbaycan arasındakı mədəni əlaqələr barəsində H.Əliyev deyirdi: “Biz bir körpü yaratdıq. Bu körpünün üstü ilə getmək, bu əlaqələri davam etdirmək sizin öhdənizə düşür”. Gerçəkdən də böyük öndər H.Əliyev tərəfindən əsas qoyulan bu əlaqələr iki yerə bölünmüş bir xalqın həm mədəni-ədəbi əlaqələrində, həm də gələcək tarixi bağlılığı uğrunda davam edəcək mübarizələrin başlanğıcını qoymuş oldu.

Eyni zamanda Böyük Öndər Azərbaycan xalqının milli birliyi zəminində İraqda yaşayan soydaşlarımız olan Kərkük türkmənləri ilə də ədəbi-bədii və mədəni əlaqələri dövlət səviyyəsində quraraq bu birliyə böyük töhfə vermişdir. 1982-ci ildə Şuşa şəhərində şair Molla Pənah Vaqifə tikdirdiyi möhtəşəm monumental türbə, eyni zamanda elə bu illərdə də repressiya qurbanı, böyük Hüseyn Cavidin nəşinin uzaq Sibirdən Vətənə gətirilməsi, sonralar, hakimiyyətinin ikinci dönəmində isə Naxçıvanda şairin qəbri üstündə möhtəşəm türbənin tikilməsi böyük öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətinə verdiyi töhfələrin xırda bir hissəsidir. Azərbaycanın siyasi və iqtisadi aspekt və inkişafının bütün Sovet dövləti miqyasında görüldüyü və qiymətləndirildiyi dövrlərdə Ümummilli Liderin təşəbbüsü ilə hər il Azərbaycan orta məktəblərini bitirən abituriyentlərin xeyli hissəsi SSRİ-nin müxtəlif ali məktəb və akademiylərinə qəbul olurdular ki, hələ bu da Ulu Öndərin Azərbaycan təhsilində apardığı yenilik, şəxsi təşəbbüs və reformların nəticəsində mümkün olmuşdu. Əslində isə Heydər Əliyev tərəfindən aparılan ilk təhsil reformu onun hələ 1969-cu ildə Azərbaycan rəhbərliyinə təyin edilməsindən dərhal sonra başlamışdır.

Elm və təhsil sahələrində qətiyyətli islahatlar həyata keçirildi, azərbaycandilli ədəbiyyat və nəşrlərinin, qəzet və jurnalların artması, Azərbaycan dilində kitab çapının əhəmiyyətli dərəcədə çoxaldılması, universitetlərdə müəllimlər və jurnalistika ilə qəbulların dəfələrlə artması təhsil sahəsində də ciddi islahatlar getdiyindən xəbər verirdi. Öz monumentallığı ilə bu gün də Bakının nəhəng və kompleks tikililərindən olan “Azərbaycan” nəşriyyatının binasının istifadəyə verilməsi Azərbaycan milli jurnalistikasının inkişafında əsaslı addımlardan biri olmuşdur. Eyni zamanda Ulu Öndərin təşkilatçılığı və bacarığı sayəsində tərtibi uzun illər yarımçıq qalmış Azərbaycan ensiklopediyasının işıq üzü görməsi, ensiklopediyanın fəaliyyəti üçün xüsusi binanın tikilib istifadəyə verilməsi və bütün cildlərinin çapı ölkəmizin mədəni həyatında vacib bir addım idi. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu iş də başqa sahələrdə olduğu kimi maneə yaradanlar ermənipərəst sovet siyasəti idi.

Ulu Öndər hələ hakimiyyətinin ilk illərində Sovet milli respublikalarında görünməmiş bir məsələyə nail ola bildi. Bu, Bakıda general C.Naxçıvanski adına hərbişəkilənmiş məktəbin açılması idi. Bu məktəbin müdavimlərinin müxtəlif ali hərbi məktəblərə maneəsiz qəbulu və bunun nəticəsində azərbaycanlı hərbi zabit və yuxarı zabit heyəti kadrlarının çoxalması Azərbaycan xalqının həyatında mühüm bir hadisə, eyni zamanda millət naminə gələcəyə atılmış müsbət bir addım idi. Bu mövzunun davamı olaraq deyə bilərik ki, böyük Öndər hələ hakimiyyətinin birinci dövründə ikinci dünya müharibəsində həlak olan, bu müharibədə qəhrəmanlıq göstərən və azərbaycanlılardan ibarət olan diviziyaların döyüş yolu, qəhrəmanlıq tarixi haqqında informasiyaların yayılmasına köməklik göstərmiş, bu diviziyaların vuruşduğu müxtəlif yerlərdə onlara monument abidələrin yaradılmasına nail olmuşdur. Bu abidələrdən biri Kırımda - Sapun qarada azərbaycanlılardan ibarət 77-ci azərbaycanlı atıcı diviziyasının şərəfinə 1974-cü ildə şəxsən Heydər Əliyev tərəfindən açılmışdır [1, 3, 4] Eyni zamanda açılışı 1980-ci ildə olmuş və 416-cı diviziyaya (Taqaqroq) həsr olunmuş nəhəng əsgəri monumental abidə kompleksi də Taqaqroq şəhərini azad edən azərbaycanlıların şərəfinə qoyulmuşdur [2]. Məhz bu abidənin də açılışı və yaradılması böyük insan, Ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Ümumiyyətlə, Heydər Əliyev bir rəhbər, milli mənafeni hər zaman yüksək tutan, milli dəyərlərə hörmət edən bir insan kimi öz xarakterini hələ hakimiyyətinin birinci-1969-1982 ci illərdə açıb

göstərmişdi. Sosialist internasionalinın, bu dövlət – Sovet İttifaqı ərazisində yaşayan yüzlərlə xalqları sovet vətəndaşı adı altında sovet rəhbərliyinin ruslaşdırma siyasəti apardığı bir zamanda Heydər Əliyev öz siyasi düşüncəsi ilə Azərbaycan musiqisini, onun korifey sənətkarlarını dünyaya tanıdır, Azərbaycanda bütün dövlət və hökumət tədbirləri Üzeyir Hacıbəyovun “Koroğlu” operasına yazdığı məşhur qəhrəmanlıq xarakteri daşıyan üvertürə ilə başlayıb, elə bu üvertürə ilə də bitirdi. Onun Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Arif Məlikov kimi dahi bəstəkarları həm layiq olduqları dünya şöhrəti səviyyəsinə qaldıraraq, onların fəxri adlarla təltif olunmasına şərait yaratmış, həm də bu adamların gənc nəslin tərbiyəsində iştirak etmələrinə, musiqiçilər hazırlamalarına şərait yaratmışdır.

Heydər Əliyevin bir siyasətçi kimi atdığı addımlar, Azərbaycan xalqı naminə gördüyü işlər və yürütdüyü siyasət nəticəsində ölkəmiz hələ o dövrdə keçmiş sovet respublikaları içərisində həmişə seçilən və avanqard bir mövqeyə malik idi. Təbii ki, Heydər Əliyevin istər ölkəyə rəhbərlik etdiyi dövrün istər birinci, istərsə də ikinci dövəründə daimi vətənpərvər mövqedən çıxış etməsi nəticəsində ölkəmizdə saysız-hesabsız mədəni tədbirlər görülmüş, proqramlar tərtib edilərək həyata keçirilmiş, elmi tədqiqat işləri aparılmışdır. Amma Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olan elm, təhsil və mədəniyyət, incəsənət, hətta ictimai-sosial sahələr olsun - fərqi yoxdur, məhz Ulu Öndərin xeyir duası ilə araya-ərsəyə gələn ölkə miqyaslı bütün işlər müəyyən olunmuş etalon bir mexanizmə salınaraq onilliklər boyu tam dəqiq və qüsursuz fəaliyyət göstərir və göstərməkdədir. Bir sözlə, Ulu Öndər xalq və millət naminə, ölkənin gələcəyi və indisi, zəhmətkeş və ölkə gəncliyinin, mədəniyyət sahəsi və hansı sahə olursa olsun qəbul etdiyi qərar və gördüyü işlər nə qədər xalqın mənəfətinə olmuşdursa, bir o qədər də Ulu Öndərdə bu işlərin rahat mexanizm və nizamını, onun qüsursuz fəaliyyətini və bu fəaliyyətə nəzarət mexanizmini yaratmaq əzmi və fenomenal istedadı var idi.

Uzun siyasi rəhbər ömrü yaşamış Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqının rifah və səadəti uğrunda, millətimizin və ölkəmizin gələcəyi uğrunda gördüyü işlər, apardığı mübarizə və əzm, fədakarlıq, bu işlər uğrunda ortaya qoyduğu iradə və qətiyyət təbii ki, kiçik həcmli bir məqaləyə sığmır. Bu gün Heydər Əliyevin ömrünü həsr etdiyi Vətəndə ona həsr olunmuş, onun siyasi fəaliyyətini, rəhbərlik qabiliyyətini öyrənən, onu ölkəmizin gəncliyinə tədris edən, gənclərimizi vətənpərvər və Heydər Əliyev ruhunda böyüdən və yol göstərən dövlət institutlarımızın olması Böyük Öndərin ideya və mübarizəsinin, qabiliyyət və əzminin gənc nəsle verilməsi, gənclərimizin isə bu estafeti məmnuniyyətlə qəbul etmələri sevindirici bir haldır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. <https://www.trend.az/azerbaijan/society/2148723.html>
2. <https://xn--80acmuh2a.xn--p1ai/page/istoricheskaya-spravka>
3. <https://smorodina.com/objects/pamyatnik-azerbaydzhanskim-voinam-77-oy-strelkovoy-divizii>
4. <https://sevastopol.su/news/pamyatnik-azerbaydzhanskim-voinam->

UOT 316.37

Heydər Əliyev müasir Azərbaycanın qurucusudur

*Ələsvər Nağdalı oğlu Musayev
Mingəçevir Dövlət Universiteti
alasvar.musayev@mdu.edu.az*

Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini əldə etməsi xalqımızın uzun müddətdən bəri müqəddəs bir arzusu olmuşdur. 1918-ci ilin may ayında Rusiya imperiyasının çökməsi nəticəsində şərqin ilk demokratik dövləti olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qurulmuşdur. Lakin mürəkkəb geosiyasi vəziyyətdə öz müstəqilliyini möhkəmlədə bilmədiyindən Cümhuriyyət cəmi iyirmi üç ay yaşadı və

Azərbaycan öz müstəqilliyini itirərək Sovet Rusiyasının tərkibinə qatılmağa məcbur edildi. Lakin 70 il keçdikdən sonra Sovetlər İttifaqının suqutu ilə əlaqədar 1991-ci ilin oktyabrın 18-də Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdi. Lakin 1988-ci ildən başlayaraq Ermənistan silahlı qüvvələri öz havadarlarının köməyi ilə Qarabağda işğalçılıq siyasəti həyata keçirməyə başlamışdılar. Belə bir çətin və mürəkkəb olan dövrdə Azərbaycana rəhbərlik edəcək zəngin siyasi təcrübəyə malik olan liderin olması zamanın tələbi idi. Türkiyənin keçmiş ordu generalı Doğan Günəş demişdir: "Türk milləti tarix boyunca zaman-zaman böyük sərkərdələrini meydana çıxartmışdır. Heydər Əlirza oğlu da o böyük sərkərdələrdən biridir. Mustafa Kamal Paşa Türkiyəni düşdüğü girdəbdən çıxartdığı kimi, Heydər Paşa da Azərbaycanı bu bələdan qurtaracaqdır".

Müasir Azərbaycanın dövlətçilik tarixində müstəsna rol oynamış Ümummilli lider Heydər Əliyev Müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradıcısı və memarıdır. Heydər Əliyev hələ Naxçıvan Ali Məclisinin sədri olarkən onun təşəbbüsü ilə Azərbaycan üçün bir sıra son dərəcə böyük əhəmiyyətə malik olan tələyüklü qərarlar qəbul edilmişdir. Məhz bu dövrdə Milli istiqlal rəmzi olan üçrəngli bayrağı Naxçıvan Muxtar Respublikasının dövlət bayrağı kimi qəbul edilməsi, 31 dekabr "Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü" kimi qeyd olunması haqqında tarixi qərarlar qəbul olunmuşdur.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev 1993-cü ildə xalqımızın tələbi ilə yenidən respublikada hakimiyyətə gələndən sonra ölkənin ictimai-siyasi və iqtisadi həyatında baş verəcək gələcək inkişafın fundamental prinsiplərinin əsasını qoydu. 1994-cü ilin may ayında atəşkəs təmin etməklə ölkənin siyasi və iqtisadi böhrandan çıxmasına şərait yarandı. Onun ardıcıl və məqsədyönlü siyasəti nəticəsində ölkəmizdə ictimai -siyasi sabitlik bərpa olundu, ölkədə baş verən xaos, hərəc-mərliyə son qoyuldu. Bunun həticəsində ölkədə mövcud olan qeyri-sabit dövrdən makro iqtisadi sabitliyin əldə olunması üçün iqtisadi sabitliyin əldə olunmasına şərait yarandı.

Ümummilli Liderin rəhbərliyi altında aparılan çoxşaxəli dövlət islahatları nəticəsində respublikamızda qısa zamanda ictimai-siyasi sabitlik bərpa olunmuş, ölkə iqtisadiyyatında maliyyə və bank sektorunda sabitliyin yaranmasına əlverişli şərait yaranmaqla Azərbaycanın dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmasında mühüm işlər görülmüşdür.

1994-cü ilin sentyabr ayının 20-də Bakıda Dövlət Neft Şirkəti ilə dünyanın 8 ölkəsinin aparıcı 11 iri neft şirkətləri ilə "Əsrin müqaviləsi" adlandırılan saziş imzalandı və nəticədə ölkəmizin müstəqil dövlət kimi möhkəmlənməsində və inkişafında xüsusi əhəmiyyət kəsb edən bir hadisə baş verdi. Bu müqavilənin bağlanması ölkə iqtisadiyyatının inkişafının fundamental əsasını təşkil etməklə bərabər, Azərbaycanın gənc müstəqil bir dövlət kimi imicinin artması baxımından da böyük siyasi əhəmiyyət kəsb edirdi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə 1995-ci ilin noyabr ayının 12-də referendum yolu ilə Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyası qəbul edildi, Azərbaycan hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət elan olundu.

1998-ci ilin may ayının 22-də ölkə Prezidentinin imzaladığı fərmanla iyun ayının 26-sı tarixi varislik ənənəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Silahlı Qüvvələr Günü elan edilmişdir. 1999-cu il fevral ayının 20-də Silahlı Qüvvələrin Hərbi Akademiyasının yaradılması, 2001-ci ildə Azərbaycan Ali Hərbi Dənizçilik məktəbini, Azərbaycan Ali Hərbi Təyyarəçilik məktəbini, 17 avqust 2002-ci ildə Silahlı Qüvvələrə Yardım Fondunun yaradılması haqqında Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən imzalanmış fərmanların ölkəmizin ordu quruculuğunda xüsusi əhəmiyyəti olmuşdur. Azərbaycanın Ali Hərbi Məktəblərində 1997-ci ildən NATO standartlarına uyğun tədris proqramlarının tətbiq olunması peşəkar hərbi kadrların hazırlanmasında mərhum Prezident Heydər Əliyevin imzaladığı fərmanların mühüm rolu olmuşdur.

Heydər Əliyevin Sərəncamı ilə 1999-cu ilin iyun ayının 15-də "Təhsil sahəsində İslahat Proqramı" təsdiq edildi. Ulu Öndərin Azərbaycan təhsili qarşısında qoyduğu əsas məqsəd dünya təhsil standartlarına uyğunlaşmaqla təhsil sistemini dünya standartlarına çatdırmaq əsas vəzifə kimi qoyulmuşdur. 2000-ci ilin iyun ayının 13-də Prezident Heydər Əliyev "Azərbaycan Respublikasında Təhsil Sisteminin Təkmilləşdirilməsi haqqında" fərman vermişdir. 2002-ci ilin oktyabrın 4-də ölkə başçısının imzaladığı "Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin müvafiq texniki

bazasının möhkəmləndirilməsi haqqında” Sərəncamı da elm və təhsil sisteminin inkişafında əsas amillərdəndir.

Ulu öndər Heydər Əliyevin apardığı daxili və beynəlxalq siyasəti nəticəsində Azərbaycan dünya birliyinə inteqrasiya olundu. Onun xarici siyasət sahəsində çoxşaxəli, hərtərəfli həyata keçirdiyi tədbirlər nəticəsində dövlətimizin beynəlxalq mövqeyinin möhkəmlənməsi təmin edilmişdir. Azərbaycanın demokratiya və bazar iqtisadiyyatı yolu ilə inkişaf etməsində, onun müstəqilliyinin möhkəmlənməsində, habelə 44 gün Vətən Müharibəsi dövründə şanlı ordumuzun qələbəsində Ümummilli lider Heydər Əliyevin müstəsna rolu olmuşdur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Hüseynov İ. Müstəqil Azərbaycan Dövlətinin dövlətinin qurucusu. Bakı: Təhsil, 2004
2. Heydər Əliyev və Azərbaycan. Bakı, 2006

UOT 6203.01

Azərbaycan təsviri sənətinin bu günü (Rəşad Ələkbərov işıq-kölgə rəssamı kimi)

*Rüstəm Elman oğlu Quliyev
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası
AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun dissertantı
painter9713@gmail.com*

2001-ci ildə Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının məzunu olan Rəşad Ələkbərovun yaradıcılığında boyakarlıq, heykəltəraşlıq, teatr dekorasiyaları, video-art, memarlıq olsa da, onu daha çox özünə çəkən işıq-kölgə instalyasiyasıdır, özünün tapdığı səpkidir.

“Rəşad Ələkbərovun işləri əsasən böyük həcmli, amma qeyri-adi instalyasiyalardır. Bu əsərlər birbaşa anlanmağa, duyulmağa deyil, “sirlili” qavrayışa hesablanmışdır” [3]. Qeyd edək ki, eyni ya da ayrı-ayrı əşyaların dağıntı yığımina bucaq altında işıq salınan zaman bu yığıma az bənzəri olan təsvirlərinin divara düşməsindən işıq-kölgə instalyasiyası (kombinasiyası) yaranır. Bu instalyasiyada iki element var – işıq, kölgə. Işıq hamının, sərgiyə gələn seyriçilərin rəmzi, kölgə isə Rəşadın iç aləminin sirlili dünyasının, kimsənin bilmədiyi mənəvi məkanın rəmzidir. Başqa sözlə, rəssamın qurduğu xəyal dünyası ikiləşir. Bu ikiləşmədə rəssam instalyasiya təqdim edir, düşüncəsində azad olan tamaşaçıyı instalyasiya ilə baş-baş qoyaraq, onu düşünməyə, axtarıb tapmağa dəvət edir.

Rəssam qaynaqlı polad, əski metal qablar, plastik qablar, pleksiqlas (orqanik şüşə) hərflərdən yararlanaraq, fiqurlu və dekorativ əsərlər yaradır. Hər əsərinin öz mesajı var. Yer var israfçılığı, yer var tənbelliyi, yer var atmosfer çirklənməsini, yer var laqeydliyi, yer var insafsızlığı gündəmə çıxarır, özlüyündə bu neqativ prosesləri qınayaraq, onları sosiallaşdırır, insanların diqqətini onlara çəkir.

Rəssamın işlərində işığın düşdüyü obyekt divarda xaotik struktur ərsəyə gətirir, odur ki, tamaşaçı onu ilk baxışda anlamır, düşüncəsində o əşyanın real variantını tapandan sonra əsərin mahiyyətini dərk etmək üçün düşünür. İnstalyasiyada yer alan əşyaların bir-birinə uyğun gəlməməsi də tamaşaçıdan daha dərinə düşünməyi tələb edir. Rəssamın zövqü ilə fərqli bucaqlarda və durumlarda olan əşyalar – ağaclardan yonulan reyka yığımları, dəmir tullantıları, məişət tullantıları, köhnə bəzək əşyaları və sair – bunların hər biri divara əks olunan xaotik (sistemsiz, qarma-qarışıq) surətlərə canlılıq, obrazlılıq verir, yaddaşlardan silinməz edir.

Əməkdar rəssam Rəşad Ələkbərovun istedadına yazı həsr edən “Trend” Beynəlxalq İnformasiya Agentliyi bildirir ki, “Zibil nizamsızlığının saldığı kölgə səmtsiz deyil, əksinə, simmetrik ornamental kompozisiya (“Şərq” kölgə instalyasiyası, 2011), istərsə də fiqurativ, demək olar ki, realistik insan rəsmi (“Şüşələrdən çəkilmiş portret”, 2011) və ya zəif pastel rəngləri ilə bərq vuran səfalı mənzərə (“Fly to Baku” sərgisi, 2011) olsun, yaranan kölgə surəti dəqiq çəkilmiş konturlara malikdir” [2].

2018-ci ildə “Hennessey”, “National Geographic” adlı qurumlar Rəşada sifariş etmişdi ki, bir özbəkistanlı xanım rəssam ilə birgə Azərbaycandan da keçən İpək yolu boyu insanların və mədəniyyətlərin uzlaşması mövzusunda layihə yaratsın. Qobustan qaya təsvirlərindən ilhamlanan rəssam “daş-ışığı-kölgə” üçlüyündən instalyasiya qurdu, bu da ki, uzaq keçmişini indiyə bağlayan mənəvi körpünün, insan istedadının ənənəvi keçmişə söykənərək uğurlar qazanmasının simvoludur.

Rəşadın mənəvi üstünlüyü onun sənətinə sirayət edib. “Yarat” Müasir İncəsənət Məkanının rəhbəri Aida Mahmudova doğru buyurur ki, *“Rəşad Ələkbərovun işləri müəllifin daxili enerjisini, düşüncələrini əks etdirir. Onun qızıl əlləri, dərin təfəkkürü, hərarətli qəlbi var. O, çox şeyə qadirdir. Rəngkarlıqdan başlayaraq instalyasiyalara qədər onun bütün işləri uğurludur. Rəşad son dərəcə təvazökar, saf və dərin insandır”* [2].

Son 5-10 ildə Azərbaycanda yeni bir tendensiya, müasir incəsənət tendensiyası başlayıb. Bu cərəyanda rəssama fırça və boya ilə işləmək vacib deyil, önəmli olan düşüncədir, seyriçini düşündürmək bacarığıdır, material isə ikinci dərəcəlidir. Adi insanlar kimi, rəssamlar da hər şeyi görürlər. Amma onlar gördüklərini və baxdıqlarını yaratmırlar, hiss etdiklərini və duyduqlarını yaradırlar. Demək, rəssam öz hissindən ilham alan sənət adamıdır, hiss ilə ana təbiət ona çağırıcı siqnallar göndərir. Dünyaca tanınan rəssam Pablo PİKASSO (1881-1973) çox düzgün buyurur ki, *“Rəssam gördüyünü yox, hiss etdiyini və duyduğunu yaradır”* [10].

Rəşad bir instalyasiya qurmaq üçün aylarla düşünür, harada olmasından asılı olmayaraq, amma xoş anların birində qəti bir instalyasiyanın obrazı onun düşüncəsində can tapır. İşin çətini də budur, yoxsa instalyasiya qurmaq rəssamın üç gün vaxtını alır.

R.Ələkbərov nəyəsə baxıb onu kopya etmir, köçürmür. Baxıb kopya edən rəssam olar, yaradıcı rəssam olmaz. Özünə maraqlı gələnin, hislərini rıqqətə gətirənin, dövrünün tamarzı olanının eskizini (ilkın qaralamasını) çəkir. Bu cür səpkidən, yaradıcı yanaşmadan, düşüncə əməksevərliyindən doğan sənət nümunəsinin yaşamağa, yaşatmağa, düşündürməyə, tərbiyələndirməyə mənəvi haqqı var.

Rəşad çox müətlə edir, əngin okean olan İnternet-in saya gəlməz elmi informasiyalarından yararlanaraq, dünyada baş verənləri rəssam süzgəcindən keçirir. Axı informasiya axını qoymaz ki, beyində yaranmaqda olan, hələlik ürpək və fidan olan yaradıcı düşüncələr ölgün olsun. Space TV-yə müsahibəsində Rəşadın dediyi kimi, *“Rəssam təkə şəkil çəkən deyil, rəssam düşünməlidir, rəssam tarixi də bilməlidir, riyaziyyatı da bilməlidir, fizikanı da. Mən elədiyim işlərdə işıq fizikanın bir bölməsidir”* [6].

Əməkdar rəssam 2021-ci ildə Bakı şəhərində “Özünsən” adlı fərdi sərgi keçirtirdi. İnsanların yaşamından qaynaqlanan sosial proseslərə fəlsəfi prizmadan yanaşan rəssam “Kutubxana Mərkəzi”nə müsahibəsində vurğulayır ki, *“İnsanların ən çatışmayan şeyi, ən vacib şeyi özünün özü ilə dialoqdur, özünün özü ilə sual-cavabıdır, özünün özü ilə müharibəsidir. Çoxu özü ilə tək qalmağa qorxur, ya inanmır özü özünə, özünün ikinci eqosuna”* [5].

Hər məsələyə hərənin öz baxışı, yanaşması var. Birinin rəyi başqaları üçün doğma, dəyişilməz deyil. Ola bilsin ki, birinin gəldiyi nəticə daha doğrudur, amma bu işi çox düşünüb konkret nəticəyə gələnin mövqeyi doğru olmasın. Əgər biz həqiqəti, gerçəyi bilmək istəyiriksə, o zaman Rene Dekart (1556-1650, fransız filosofu) kimi məsələyə yanaşmalıyıq. O yazırdı ki, *“Əgər gerçəyi gerçəkdən bilmək istəyirsənsə, həyatında bir dəfə bütün rəylər haqqında şübhə et”* [7].

Rəşadın rəyincə, biz özümüzü sorğu-suala tutmalıyıq, çox problemlərin düzgün cavabı özümüzdə var, onu ayrı yerdə, ayrı bir kösdə aramayaq. Onun sözlərinə görə, *“Fəridəddin Əttar-ın “Quşların söhbəti” adlı şeiri var. Burada göstərilir ki, quşlar bir çətinliklə üzləşirlər, axırda gəlib çıxırlar o nöqtəyə ki, elə bil özlərini tapırlar. Demək, özləri absolyutdur, axtardıqları şey özlərindədir”* [5]. Demək, həqiqəti tapmınsa, ondan yapış, ondan ayrılma, hədəfə sarı irəlilə.

Rəşad hesab edir ki, həqiqətin yanında paralel həqiqətlər var, ola bilsin ki, bir həqiqət sənin həqiqətinə ziddir, amma ümumi həqiqətə zidd deyil. Doğrusu, həqiqət bircə deyil, başqa sözlə bir həqiqətə apan bir neçə yanaşma ola bilər. Bu baxımdan Pablo Pikasso doğru vurğulayır ki, “*Bircə həqiqət olsaydı, eyni mövzuda yüz rəsm əsəri çəkə bilməzdin*” [4].

Bir sərgisinin yaşantıları

“*Özünsən*” adlı sərgisində olan instalyasiyalar Rəşadın real həyatda gördüklərinin vizual simvollarıdır. Burada hər bir divar yazısı hamının rastlaşdığı bir not, istiqamət və simvoldur. Sərgidə xaotik kölgə və ünvanlı ritorik, qeyri-ritorik cümlələrdən başqa heç nəyin olmaması tamaşaçını özü ilə baş-başa qoyur, iç aləmini arayıb araşdırmağa sövq edir.

“*Nərdivan*” adlanan instalyasiyanın bir yox, bir neçə simvolu var. Tamaşaçı öz biliyinə, intellektinə söykənərək onları tapmalıdır. Nərdivanın son pilləsini keçən insan ayrı bir fəzaya, məkana girdiyi kimi, rəssam tamaşaçını da real aləmdə görünməyən bir aləmə çağırır. Rəssam demək istəyir ki, səni maraqlandıran hər bir sorğunun cavabını özündən soruş, çünki soruşsan, tapacaqsan. Bu yanaşma insanı özünə tanımaq yanaşmasıdır.

Sərgidə “*Vicdan*” yazısı olan guşə diqqət çəkir. Bir eqo, bir “ikinci mən” olan vicdan anlayışından çox şey asılıdır. Vicdan insanın öz iç aləmini arayıb axtararaq ədalətə qulluq etməsidir. Vicdan insanın özü ilə çəkişməsi, özü ilə mübarizəsi deməkdir. Vicdan insan mənliliyinin meyarıdır. Bu meyarı saya qoymayanda ailədə, cəmiyyətdə iztirablar və sarsıntılar baş alıb gedir. Göründüyü kimi, rəssam tamaşaçıya vicdanın önəmini aşılır.

Sərginin eksponatında “*Öküz*” obrazı, bütün mədəniyyətlərdə olduğu kimi, başlanğıcın simvolu sayılır. “*Öküz*”də hərə bir simvol tapa bilər. Baxır ki, tamaşaçı hansı ağılı, elmin, intellektin daşıyıcısıdır. Rəşadın hər bir işi təksimvöllü yox, çoxsimvöllüdür. “*Öküz*” obrazına baxanın birisi onun yorğun, birisi çaşqın, birisi güclü, birisi çarəsiz olduğunu görə bilər. Rəşad hər sərgidə öyrədən, ora gələnlər isə öyrənənlərdir. Rəssam öyrədə-öyrədə öyrənir. Qədim Roma filosofu Seneka dediyi kimi, “*İnsanlar öyrədərək öyrənirlər*” [1].

Sərgidə iki divar arasında örtülü qapı var, yanında da “*Bəlkə qapını açma bilmir*” yazısı. “*Qapı*” obrazı baxanı dialoqa çağırır. Qapının o biri yanında “*Tut, dart, aç*” yazısı var. Vacib deyil, qapını açan qapını hansı yazı tərəfdən açır, önəmli odur ki, özünün istədiyi yerdən açsın. Bu obrazla rəssam mesaj verir ki, kimsəni incitmədən, kimsəni aşağılamadan, nəyəsə pis baxmadan nə istəsə edə bilər. Demək, insan öz işində azaddır, lakin müəyyən qadağalar, məhdudiyyətlər olmaq şərtilə.

Sərgidə güzgü üstündə “*I was here*” yazısı insanı axtarırsa, sətiraltı şüura çağırır. Bu yazının nə anlam daşdığını anlamaq üçün tamaşaçı yazının görünən üzünə yox, görünməyən üzünə diqqət yetirməlidir. Necə ki güzgüyə baxan özünü görür, başqalarını görmək üçün onların baxdığı güzgüyə baxmaq lazımdır. Hər nəyin üzdə görünən yönünü çox adam görür, üzdə görünməyən yönünü az adam görür. “*I was here*” yazısı da üzdə görünməyən yönü görmək üçün bir çağırıdır.

Sərgidə yer alan “*Divar*”ın öz mesajları var. Kərpicdən yarı hörülü olub, üzərində sual işarəsi olan bu divar keçmiş günlərin, xoş keçən zamanların, insanların bir-biri ilə kontakt qurduqlarının, bir-birini saya qoymalarının simvoludur. Bakının kəndlərindəki bağ evlərində divarlar alçaq olur, divardan bir-birini görənlər səhər-axşam salamlşırlar, bir-birinə xoş enerji, xoş ovqat ötürürlər. Yarı hörülü “*Divar*” ilə rəssam “*mehriban olun*”, “*kontakt saxlayın*” mesajlarını verir. İnsanların mehribansızlaşdığı, kontaktsizləşdiyi indiki dövrdə Rəşadın mesajı aktual səslənir. Kontaklaşma, yardımlaşma, pay alıb pay vermə hər insana yox, insan

olan insana xas özəllikdir. Rus yazıçısı Lev Tolstoy (1828-1910) demişkən, “*Acı duyursansa – canlısan, başqalarının acısını duyursansa - insansan*” [8].

Sərgidə yer alan eksponatlardan biri “SOS” yazısıdır. “Sus” anlamına da gələn bu not ilə rəssam tamaşaçını özünəqayıdışa, özünüaxtarışa çağırır. Rəssam mesaj verir ki, hər deyilən söz, öyüd sərfəli olmaya bilər, onları götürməzdən öncə dərindən götür-qoy etməlisən, qəti cavabı sən verməlisən, öyüd verənlər yox.

Rəşadın insan istedadına verdiyi bu sufiyana dəyər böyük sufi şairi Mevlananın (1207-1273) baxışlar ilə üst-üstə düşür. İnsanı kainatın bir kitabı sayan bu nəhəng şair deyir ki, “*Bu aləmin, bu kainatın kitabı sənsən. Açıb özünü oxu, ey can*” [9]. Göründüyü kimi, insanın həyatı özündən özünə qayıdışdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Böyük sözlər, çeviren Ülkü Tamer, İstanbul, “Yarlık”, 1960, 216 s.
2. <https://www.az.trend.az/azerbaijan/cultur/Bakıda.R.Ələkbərovun.sərgisi>
3. <https://www.yarat.az/Rəşad.Ələkbərov>
4. <https://www.youtube.com/konspekty.net/бизнес,мотивация,психология>
5. <https://www.youtube.com/kutubxana.merkezi/R.Ələkbərov.Özünsən-fərdi.sərgisi>
6. <https://www.youtube.com/space.tv/Mən.böyümüşəm>
7. <https://www.instagram.com/felsefe>
8. <https://www.instagram.com/felsefeden-kesitler>
9. <https://www.instagram.com/hz.mevlana-ve-sems>
10. <https://www.instagram.com/rəngli.düşüncələr>

UOT 372.8.32

Heydər Əliyev siyasi kursunun müəyyən etdiyi inkişaf və tərəqqi yolunun alternativsizliyi

Arifə Carı qızı Nəsimova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
arifa.nasibova@mdu.edu.az

Ümummillə lider Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu dövlətçilik konsepsiyası bu gün cənab Prezident İlham Əliyev tərəfindən böyük peşəkarlıq və uğurla davam etdirilir. Dövlət idarəçiliyində, dövlətə rəhbərlikdə peşəkarlığın, səmərəliliyin, səriştəliliyin əhəmiyyətini xalqımız cənab Prezident İlham Əliyevin bugünkü çoxcəhətli və səmərəli fəaliyyətində daha aydın görür. Hələ 2003-cü ilin 15 oktyabr seçkilərində xalqın mütləq əksəriyyətinin etimadını qazanaraq Azərbaycan Prezidenti seçilmiş cənab İlham Əliyev Ulu Öndərimizin müəyyənləşdirdiyi strateji inkişaf kursunu əzmlə davam etdirmiş, respublikamızı sosial-iqtisadi yüksəlişinə, demokratik nailiyyətlərinə görə bütün dünyada ön sıralara çıxarmışdır. Bu illər ərzində qazanılan böyük uğurlar Heydər Əliyev siyasi kursunun müəyyən etdiyi sülh, sabitlik, inkişaf və tərəqqi yolunun alternativsizliyini tam sübuta yetirmişdir. Bütün bunlar Azərbaycanın çağdaş tarixinə əlamətdar hadisələrdən biri kimi düşmüş 2008-ci ilin 15 oktyabr seçkilərində xalqın müdrik və dəyişməz seçimini əsaslandırılmış, ölkə vətəndaşları növbəti dəfə Heydər Əliyev siyasi kursunun zəfərinə, təntənəsinə, Azərbaycan xalqını uğurlu sabaha, təminatlı gələcəyə aparacaq, hər bir fərdin marağı və mənafeyini özündə ehtiva edən çoxşaxəli siyasətə səs vermişlər.

Azərbaycan dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsi və inkişafı naminə misilsiz fəaliyyətində Prezident İlham Əliyev varislik, novatorluq və dinamizm prinsiplərinə sadıqlıq nümayiş etdirir. Bütün bunlar əslində Prezident İlham Əliyevin Azərbaycan tarixinə yeni missiya ilə qədəm qoyduğunu təsdiqləyir. Bu missiyanın fəlsəfəsi «Əsl siyasət konkret, real iş görməkdən ibarətdir»

deyərək fəaliyyətə başlayan cənab İlham Əliyevin 2003-cü ildə söylədiyi “Mən hər bir Azərbaycan vətəndaşının Prezidenti olacağam, hər bir Azərbaycan vətəndaşının qayğı və problemlərinin həlli yolunda bütün bacarıq və qabiliyyətimi əsirgəməyəcəyəm” fikirləri ilə real məzmun kəsb etməyə başladı. Bu illər ərzində Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin əzmkarlıqla davam etdirdiyi çoxşaxəli islahatlar kursu respublika iqtisadiyyatında böyük uğurlara zəmin yaratmış, hər bir vətəndaşın həyatında nəzərəcarpacaq irəliləyişlərə səbəb olmuşdur. Heydər Əliyev siyasi kursunu qətiyyətlə davam etdirəcəyinə xalqda qəti əminlik yaratmış, əsası Ümummilli Lider tərəfindən qoyulmuş sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının ardıcıl şəkildə və yüksək dinamizmlə həyata keçirilməsinə əsaslı zəmin formalaşdırmışdır.

Dövlət başçısı respublikada sürətli sosial-iqtisadi inkişaf və tərəqqiyə, siyasi sabitliyə, vətəndaş sülhünə ciddi təminat yaratmış strateji siyasi kursu uğurla davam etdirərək hər bir azərbaycanlının Prezidenti olduğunu sübuta yetirmiş, verdiyi bütün vədləri gerçəkləşdirmişdir. O, respublikamızın inkişaf yönümünü dəqiq müəyyənləşdirməklə hər bir vətəndaşın maraq və mənafeyinin yüksək səviyyədə təminatına yönəlmiş səmərəli siyasət kursu həyata keçirmiş, Azərbaycanın beynəlxalq arenada nüfuz və mövqelərinin möhkəmləndirilməsinə çalışmışdır. "Biz xalqın xidmətçisiyik", - deyən Azərbaycan Prezidenti qısa müddətdə cəmiyyətin bütün gözləntilərini gerçəkləşdirməyə çalışmaqla, hər bir fərdin marağına cavab verən çevik və qətiyyətli qərarlar qəbul etmişdir.

2003-cü ildən başlayaraq Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda yeni iqtisadi siyasət strategiyası həyata keçirilməyə başlamışdır. Dövlət başçısının prezidentlik fəaliyyətində verdiyi ilk fərmanlar da məhz sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi tədbirləri və regionların sosial-iqtisadi inkişafı haqqında olmuşdur. Bu siyasətin reallaşdırılması nəticəsində demokratik, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu yolu ilə inamla irəliləyən, Avroatlantik məkana inteqrasiya kursunu davam etdirən, qlobal enerji və kommunikasiya layihələrinin mərkəzinə çevrilən, ümumdaxili məhsulun artım dinamikasına görə dünyanın lider dövlətləri sırasında yer tutan müstəqil Azərbaycan bu gün bütövlükdə Avropa məkanının enerji təhlükəsizliyində aparıcı mövqeyə malikdir. Ulu öndər Heydər Əliyevin müəllifi olduğu yeni neft strategiyasının məntiqi nəticəsi olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin, eləcə də Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərinin istismara verilməsi, regionda çox böyük və tarixi əhəmiyyət kəsb edən Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihəsinin həyata keçirilməsi prosesinə başlanılması Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər sistemindəki mövqelərini daha da gücləndirmiş, onun xarici investisiyalar üçün açıq və cəlbedici dövlət imicinin formalaşmasını təmin etmişdir.

Dövlət başçısı cənab İlham Əliyevin ölkədə siyasi barışıqın, vətəndaş həmrəyliyinin və sülhünün təmin olunması, əksqütblü qüvvələr arasında etimad mühitinin formalaşdırılması istiqamətində atdığı addımlar onun ədalətli rəhbər obrazını şərtləndirən amillər sırasında xüsusi vurğulana bilər. Prezident İlham Əliyev yaxşı bilir ki, ölkənin inkişafının yeganə düzgün yolu demokratiyadır. Lakin demokratiya davamlı və sərhədləri görünməyən prosesdir. Əgər demokratiya tarixi təkamül və mübarizə nəticəsində təbii olaraq reallaşmırsa, ona kənar təsirlər, modellər və diktələr hesabına siyasi rejimlər, ideologiyalar “sınırsız”, əldə olunan "uğurlar" da keçici mahiyyət daşıyır. Prezident İlham Əliyevin ötən illər ərzində yeritdiyi siyasət deməyə əsas verir ki, Azərbaycan öz inkişafının Qərb modelini müəyyənləşdirərək demokratiyaya doğru təkamül yolu ilə irəliləməyə üstünlük verilmişdir.

Milli dövlət quruculuğu prosesi sürətləndikcə, ictimai, hüquqi, psixoloji mühit dəyişdikcə, ölkəmizin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası dərinləşdikcə sosial-iqtisadi inkişaf prioritetləri də mahiyyət etibarilə dəyişir. Bu incə məqamları nəzərə alan cənab İlham Əliyevin əsas məqsədi kəmiyyət dəyişikliklərindən tədricən keyfiyyət dəyişikliklərinə keçidi təmin etməkdən, hər bir Azərbaycan vətəndaşı üçün bu iqtisadi uğurlardan bəhrələnmək imkanı yaratmaqdan ibarətdir. Dövlət başçısı məhz bu məqsədi əsas tutaraq regionların tarazlı və davamlı inkişafı, infrastrukturun inkişafı, yeni iş yerlərinin açılması, sosialyönümlü tədbirlərin genişləndirilməsi, bir sözlə vətəndaşların firavan yaşayışının təmin olunması üçün bütün zəruri tədbirləri həyata keçirmişdir. Cənab İlham Əliyev pragmatik siyasətçi olaraq Azərbaycan xalqının gələcəyini yalnız neft gəlirlərində, təbii sərvətlərin zənginliyində deyil, eyni zamanda, yüksək elm və təhsildə, müasir biliklərin, informasiya və

kompyuter texnologiyalarının geniş tətbiqində, insan kapitalının formalaşmasında görünür. Azərbaycanda həyata keçirilən təhsil islahatlarının əsas məqsədi də məhz bu fundamental prinsiplərin sistemli surətdə reallaşdırılması, dünya təhsil sisteminə inteqrasiyanın təmin edilməsidir. Ötən müddətdə elm və təhsilimizin üzləşdiyi problemlərin aradan qaldırılması məsələsi artıq həm də Azərbaycanın gələcək inkişaf modelinin əsasını formalaşdıran başlıca amil kimi gündəmə gətirilmiş, insan kapitalının formalaşmasına xidmət edən ümumtəhsil hərəkəti geniş vüsət almışdır. Dövlət başçısı elm və təhsilə qayğı, bu sahədə özünü göstərən bir sıra problemlərin həllini hökumət qarşısında mühüm vəzifələrdən biri kimi müəyyənləşdirmişdir.

Əsasını Ümummilli lider Heydər Əliyevin qoyduğu Gənclər siyasəti bu gün Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilərək mahiyyət və keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur.

Bu gün müstəqil dövlətimizin dünya birliyində tanınmasında Azərbaycanın birinci xanımı, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, YUNESKO və İSESKO-nun xoşməramlı səfiri, Milli Məclisin deputatı Mehriban xanım Əliyevanın da gərgin əməyi xüsusi qeyd olunmalıdır. Ölkəmizin elm, təhsil, mədəniyyət, səhiyyə və digər vacib sahələrinin inkişafında, dünyada daha geniş şəkildə təbliğ olunmasında, tanınmasında Heydər Əliyev Fondunun, xüsusən Fondun prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın yorulmaz fəaliyyəti xalq tərəfindən yüksək qiymətləndirilir.

Azərbaycan Respublikasında bu gün hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu prosesində dövlət qulluğunun təşkili tamamilə yeni prinsiplərə əsaslanır, dövlətlə vətəndaş arasında inam və etimad bərqərar olunur. Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən əsas qoyulan və bu gün Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən dövlət qulluğu siyasəti qanunçuluq və hesabatlılıq, şəffaflıq və müsabiqə, bərabərlik və cavabdehlik prinsiplərinə əsaslanan dövlət idarəçiliyi sisteminin daha səmərəli inkişaf etdirilməsinə xidmət edir. Bu prinsiplər dövlət qurumlarının və bu qurumlarda çalışan dövlət qulluqçularının qərar və fəaliyyətlərinin normativ-hüquqi aktlara söykənməsini və bu barədə ictimaiyyətə ətraflı məlumat verilməsini, görülən işlərin nəticəsinin keyfiyyətə görə qiymətləndirilməsini, dövlət qulluğuna qəbulun şəffaflıq və müsabiqə əsasında aparılmasını, qulluq borcunun yerinə yetirilməsi zamanı dövlət qulluqçusunun və onun çalışdığı dövlət orqanının cavabdehlik daşmasını əhatə edir. Dövlət qulluğuna kadrların hazırlanmasına öz töhfəsini verən qurumlardan biri də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət idarəçilik Akademiyasıdır.

Bütün bunlar bir daha təsdiqləyir ki, Prezident İlham Əliyevin dövlətçilik təcrübəsində siyasi varislik ənənələrinin davamı, üstəlik mütərəqqi inkişaf meyillərinin gücləndirilməsi ideyası üstünlük təşkil edir. Üstünlüyü, obyektiv xarakteri və alternativsizliyi Ulu öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətdə olduğu illər ərzində dəfələrlə öz təsdiqini tapmış bu siyasi kursun davamlılığının təmin olunması Azərbaycanın dövlətçilik əsaslarının daha da möhkəmləndirilməsinə, müstəqilliyimizin əbədiliyinə, dövlətin hərtərəfli yüksəlişinə ən etibarlı təminatdır. Bu gün xalqın böyük etimadını qazanan ölkə prezidenti cənab İlham Əliyev respublikamızı dinamik iqtisadi inkişaf və yüksəlişə aparan strateji siyasi kursu inamla və böyük uğurla davam etdirir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Qanun, 2005
2. Qəndilov S.və b. Dövlət idarəçilik nəzəriyyəsi. Bakı. 2010
3. Hacıyev Ş. Azərbaycanın iqtisadi inkişafının model identifikasiyası. “Heydər Əliyev və Azərbaycanın müasirləşmə strategiyası”. Bakı: Azər nəşr, 2011

UOT 330.341.1

Heydər Əliyevin Azərbaycanın maliyyə sisteminin formalaşması və inkişafında rolu

*Aytən İlham qızı Nadirova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
ayten.nadirova@mdu.edu.az*

Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı digər sahələrdə olduğu kimi, ölkənin maliyyə-büdcə, bank sektorunun formalaşması və inkişafında da dönüş nöqtəsi olmuşdur. Heydər Əliyevin birbaşa diqqət və dəstəyi ilə maliyyə və bank islahatları, ölkənin bank sistemin yenidən qurulması, bank infrastrukturunun formalaşması istiqamətində həyata keçirilən islahatlar bu gün də öz əhəmiyyətini qoruyub saxlamışdır. Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən 1993-2003-cü illər ərzində görülmüş genişmiqyaslı işlər Azərbaycanda sıçrayışlı inkişafın başlaması üçün zəruri potensial formalaşdırmışdır. Heydər Əliyev siyasi kursunu uğurla davam etdirən, bu kursun ideoloji bazası əsasında yeni inkişaf modelini həyata keçirən, Ulu Öndərin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev tərəfindən müasir dövlət, güclü iqtisadiyyat, yüksək sosial rifah, mədəni cəmiyyətin qurulması istiqamətində 2003-cü ildə bəyan edilmiş hədəflər artıq günümüzün reallığına çevrilmişdir. Bu gün dövlət başçısı tərəfindən təsdiq olunmuş müasir inkişaf konsepsiyası keyfiyyətə yeni prioritetlər müəyyən edir. İnnovasiya əsaslı inkişaf modelinə keçid, yüksək rəqabət qabiliyyətli və şaxələnmiş iqtisadiyyatın qurulması qarşıda duran ən mühüm prioritetdir. Bu prioritetlərdən biri də dünyada baş verən global problemləri dayanıqlı dünya standartları tələblərinə cavab verən maliyyə sisteminin qurulması və ölkənin maliyyə təhlükəsizliyinin təmin edilməsidir.

Məlum olduğu kimi, hazırda dünyada baş verən global problemlərdən ən təhlükəlisi COVID-19 pandemiya problemdir. Koronavirus pandemiyası dünya əhalisinin sosial-iqtisadi həyatında və davranışında təsirli dəyişikliklərə səbəb olmuşdur. İnsanların həyat tərzində baş verən dəyişikliklər onların birbaşa münasibətlərində, həyat fəaliyyətində, sosial iqtisadi münasibətlərində müxtəlif məhdudiyətlər yaratmaqla daha çox virtual münasibətlərin inkişafına təsir göstərmişdir. Nəticədə rəqəmsal iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı üçün münbit mühit yaranmış və onun əsasında ölkədə elektron ticarətin genişlənməsi, bu sistemə əhalinin əlçatanlığının dahada inkişaf etməsinə şərait yaranmışdır. XXI əsrdə baş verən texnoloji dəyişikliklər özü ilə bərabər yeni xidmətlər gətirmişdir. Onlardan biri də həyatımıza “ektron ticarət” adı ilə daxil olmuşdur. Nəticədə ənənəvi ticarəti daha çox virtual ticarət əvəz etməyə başlamışdır.

Belə ki, Mərkəzi Bankın rəsmi müvafiq hesabatına görə, “2020-ci il ərzində MÖS vasitəsilə aparılan ödəniş əməliyyatlarının ümumi həcmi 223,4 mln. manat, sayı isə 59,8 mln. ədəd olmuş, son 3 illə müqayisədə əməliyyatların həcmi 19% azalmış, sayı isə 50% artmışdır. Mərkəzi Bankın operatoru olduğu, büdcə ödənişləri və kütləvi xidmətlər üzrə ödənişlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada toplanılması üçün yaradılmış Hökumət Ödəniş Portalı üzərindən 2020-ci il ərzində həyata keçirilən əməliyyatların ümumi həcmi 3.3 mlrd. manat, sayı isə 51.9 mln. ədəd təşkil etmiş, bu indikatorlar son 3 ilin göstəricilərini müvafiq olaraq 34% və 39% üstələmişdir. Kart Rəqəmsal ödənişlər üzrə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi və innovativ həllərin təqdim edilməsi Rəqəmsal ödəniş infrastrukturunun əhatə dairəsinin genişləndirilməsi Ödəniş ekosisteminin risk əsaslı tənziqləmə və nəzarət çərçivəsinin formalaşdırılması Rəqəmsal ödənişlər üzrə inklüzivliyin artırılması və məsafəli bank xidmətlərinə universal çıxışın təmin edilməsi Maliyyə savadlığının artırılması, biznes və əhalinin rəqəmsal ödəniş xidmətlərindən aktiv istifadəyə təşviq edilməsi əməliyyatı aparılmış, milli valyutada əməliyyatların həcmi 2752 mln. manat, xarici valyutada isə 14.6 mln. ABŞ dolları və 3.1 mln. avro təşkil etmişdir. 2018-ci il ilə müqayisədə sistemdə emal olunan əməliyyatların ümumi sayı 1.9 dəfə, həcmi isə manat üzrə 2.8 dəfə, ABŞ dolları üzrə 2.6 dəfə, avro üzrə 1.6 dəfə artmışdır.

Ölkəmizdə rəqəmsal ticarətin inkişaf etdirilməsi üçün onun müvafiq qanunvericilik bazasının yaradılması məqsədi ilə müxtəlif normativ hüquqi sənədlər və Dövlət Proqramları qəbul edilmişdir. Həyata keçirilən tədbirlərin əsas məqsədi ölkəmizdə rəqəmsal ticarətin müvafiq beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması və onun təkmilləşdirilməsindən ibarətdir. Elektron imzalar, elektron ödənişlər və elektron sənədlər üzrə qanunvericilik aktları sistemində müəyyən inkişaf tendensiyaları müşahidə olunmaqdadır.

Ölkədə rəqəmsal ödənişlərin və elektron ticarətin daha da genişləndirilməsi məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 26 sentyabr tarixli Sərəncamına əsasən “2018–2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı” qəbul edilmişdir. Proqramda qeyd edildiyi kimi “Dövlət Proqramının strateji məqsədi vətəndaş, biznes subyektləri və dövlət strukturları arasında nağdsız ödəniş mühitinin xeyli genişlənməsi, nağd dövriyyənin həcmnin minimuma endirilməsi və nəticədə bank sektorunun maliyyə resursları bazasının gücləndirilməsidir. Bu məqsədlə ölkədə rəqəmsal ödəniş xidmətlərinin institusional və hüquqi bazasının gücləndirilməsi, infrastruktur imkanlarının artırılması yolu ilə həmin xidmətlərin çeşidinin, keyfiyyətinin və tətbiq dairəsinin genişləndirilməsi, habelə onların istifadəsinin kütləviləşdirilməsi başlıca strateji prioritetlərdir”. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi nəticəsində yeni fəaliyyət növü kimi meydana çıxmış elektron ticarət alış-satış prosesinin təkmilləşdirilməsi ilə birlikdə dövlətə maliyyə əməliyyatlarının daha şəffaf və aşkatlıq prinsipində həyata keçirilməsi üçün imkan yaradır. Elektron ticarət, internet üzərindən təqdim edilən məlumat, məhsul və xidmətlərə dünyanın istənilən məkanından və istənilən vaxt intervalında çıxış vermə imkanını yaradır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. 2018-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında Rəqəmsal Ödənişlərin genişləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı
2. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının 2021-2023-cü illər üçün Rəqəmsal Ödəniş Strategiyası
3. Tağıyev X.R., Rüstəmov T.H. Rəqəmsal ödənişlər və elektron bankçılıq xidmətləri. Bakı, 2021

UOT 342.5

Azərbaycan ədəbi inkişafında dahi Heydər Əliyev hakimiyyətinin misilsiz rolu

*Xəyalə Rəmiyəddin qızı Abdullayeva
Mingəçevir Dövlət Universiteti
xayala.abdullayeva@mdu.edu.az*

“Heydər Əliyev tarixi, hətta əfsanəvi şəxsiyyətdir.”

Çingiz Aytmatov

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının misilsiz sərvəti olan klassik irsə, ümumən bədii ədəbiyyata xüsusi önəm verirdi. Onun bir fikri bütövlükdə ədəbiyyata, zəngin söz sənətimizə münasibəti üçün epiqraf "Bu gün ümumiyyətlə, müstəqillikdən danışarkən ədəbiyyatımızın xalqımız üçün nə qədər zəngin sərvət olduğunu qeyd etmək lazımdır. Bizim ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz xalqımızın milli sərvətidir və intellektual mülkiyyətidir. Bizim ədəbiyyatımızın xalqımıza etdiyi ən böyük xidmət ondan ibarətdir ki, şairlərimiz, yazıçılarımız öz əsərləri ilə Azərbaycanda, xalqımızda, millətimizdə daim milli hissiyyatları oyatmağa çalışmışlar. Milli özünüdərk, milli oyanış, dirçəliş prosesi xalqımıza birinci növbədə ədəbiyyatdan keçir." Bu fikir olduqca doğrudur, Azərbaycan ədəbiyyatının tarixdəki ideya-bədii rolunu son dərəcə böyük dəqiqliklə obyektivliklə əks etdirir.

Həyatının hər anını milli dirçəlişin və bəşəri dəyərlərin inkişafına həsr edən dahi lider Heydər Əliyev daim ziyalılara diqqətlə yanaşırdı. Bunu ikinci dəfə ölkə rəhbərliyinə gəldikdən sonra 21 sentyabr 1993-cü ildə AMEA-da ziyalılarla görüş keçirməsi də təsdiq edir [2]. Hakimiyyəti boyu ziyalıların və ziyalılığın himayədarı olan Heydər Əliyev ədəbiyyat insanlarına həmişə diqqət göstərmişdir. İstər yazarların, istərsə də, ədəbiyyatşünasların dayağı olan Ulu öndər ədəbiyyata dərinlən bələd olmuş və sözə sevgi ilə yanaşmışdır. Bunu onun hələ sovetlər dönəmində yazarların

V, VI, VII, IX qurultaylarında iştirak etməsi də sübut edir. O, həmin qurultaylarda iştirak etməklə qurultay iştirakçılarında stimül verir, ədəbiyyatın inkişafı üçün şərait yaradırdı. Ulu öndər Heydər Əliyevin söz adamlarında diqqəti və qayğısı bununla kifayətlənmirdi. Qüdrətli Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin müasir dövrdə mühafizəçisiyə çevrilirdi. Ölkənin bütün hüdudlarını əhatə edən ayrı-ayrı bölgələrdə yerli şəraitin tələblərinə uyğun milli mədəniyyət ocaqlarının və abidələrinin yaradılmasına xüsusi əhəmiyyət verirdi. Deyilən fikirlərə sübut olaraq hələ sovetlər vaxtı yaradılmış ədəbiyyat ocaqlarını misal göstərə bilərik. [1]

Ulu Öndər hakimiyyətə gəldiyi ilk dövrlərdə – 12 avqust 1969-cu ildə Qazaxda Molla Pənah Vaqifin ev muzeyinin yaradılması qərarının verilməsi öz dövrü üçün böyük ədəbi hadisə olmaqla yanaşı, milli hadisə idi. 1978-ci ildə isə Şamaxıda Ədəbiyyat Muzeyi yaratmaq haqqında qərar qəbul edilməsi həmin bölgənin tarixi şöhrətini daha da artırdı.

Tarixə nəzər saldıqda görürük ki, Heydər Əliyev 60-70-ci illərdə olduğu kimi, 80-ci illərdə də ədəbiyyatın keşiyində xüsusi inamla dayanmışdır. 1980-ci ilin 11 dekabrında Naxçıvan şəhərində Hüseyn Cavid kimi bir şəxsiyyətin ev muzeyinin yaradılması qərarına imza atmaq həmin zaman kəsiyi üçün əvəzolunmaz iş idi. Bunu Hüseyn Cavidin faciəvi həyat tarixçəsinə əsaslanaraq söyləmək daha inandırıcı olar. Bir imperiyanın məhv etdiyi bir dahini hələ o imperiyanın mövcud olduğu bir zamanda vətəninə qaytarmaq tarixi ədalətsizlik üzərində milli qələbə idi. Görülən ədəbiyyatçınlı işlər bunlarla kifayətlənmirdi. Heydər Əliyev 15 yanvar 1982-ci ildə Şuşada M.P.Vaqifin məqbərəsinin açılışında iştirak edir. Bu hadisənin tarixi əhəmiyyətini həmin tədbirin iştirakçısı və şahidi olmuş şairlərimiz sonralar əsərlərində xüsusilə qeyd etmişlər. Onlardan biri də Cabir Novruzdur. O, “Şuşa yolu” poemasında həmin açılış mərasiminin incəliklərinə belə toxunur: “Mənfur, paxıl ermənilər məzlum-məzlum baxırdılar, süzürdülər. Özlərini üzürdülər... Vaqifin bu mavzoleyinin onlar üçün göz dağı olduğunu bilirdilər”. Bütün bunlarla yanaşı, hakimiyyətdə olduğu dövrün birinci mərhələsində istər müasir, istərsə də klassik şair və yazıçıların yubileylərinə xüsusi qayğıkeşliklə yanaşmasını unutmamaq olmaz. 1969-cu ildə ölkə rəhbəri təyin edilən Heydər Əliyev 1970-ci ildə Rəsul Rzanın 60 illik yubileyinin dövlət səviyyəsində qeyd olunmasına nail olur. Bu, o dövrün yazarlarına böyük etimadın göstəricisi idi. Bu göstərici hər il daha da artır, daha geniş arenanı əhatə edirdi. Belə ki, 1973-cü ildə həm Nigar Rəfibəylinin 60, həm də Nəbi Xəzrinin 50 illik yubileyləri böyük təntənə ilə gerçəkləşdirilir.

Klassiklərə olan diqqətdən danışarkən ilbəl keçirilən yubiley tədbirlərini xatırlamaq lazımdır. 1972-ci ildə Nəriman Nərimanovun 100 illik yubileyi qeyd edilməklə bərabər, heykəlinin ucaldılması ədəbiyyat tariximiz üçün önəmli hadisə idi. [3] Həmçinin 13 sentyabr 1973-cü ildə bəşəri klassikimiz İmadəddin Nəsimin 600 illik yubileyinin Bakı ilə yanaşı Moskvada da keçirilməsi bütün imperiyanı Azərbaycana diqqət ayırmağa sövq etmək demək idi. Nəticədə 1980-ci ildə Bakıda İ.Nəsimin abidəsi qoyuldu. Qarşıdan bəşəri şair Nizami Gəncəvinin yubileyi gəlirdi. Bu münasibətlə 6 yanvar 1979-cu ildə „Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsinə, nəşrinə və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” qərar qəbul edilir. Dövrün bütün ziddiyyətlərinə baxmayaraq, qərar Nizami Gəncəvinin məhz Azərbaycan şairi olmasının qabarıq vurğulanması əsas önəmli fakt idi. Bu o demək idi ki, böyük bir imperiya Nizami Gəncəvini Azərbaycanın şairi olaraq öyrənir və təbliğ edirdi.

Bu hadisədən cəmi bir il sonra 12 iyun 1981-ci ildə yazarların VII qurultayında Heydər Əliyev birbaşa Cənub ədəbiyyatı məsələlərinə toxunur. Bunun təfərrüatlarını Vilayət Quliyevin tərtib etdiyi “Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı” kitabında görmək olur. Kitabda 1969-1999-cu illər Heydər Əliyevin ədəbiyyatla bağlı fəaliyyəti əhatə olunmuş, çıxışlarından sitatlar verilmişdir. Həmin sitatlardan birində deyilir: “Respublika Yazıçılar İttifaqının tərkibində Cənubi Azərbaycandan olan ədəbiyyatçılar da məhsuldar işləyirlər... Ümumiyyətlə, Cənubi Azərbaycanla ədəbi əlaqələri möhkəmləndirmək, mədəniyyətin və mənəvi yaradıcılığın bütün sahələrində geniş əlaqələri inkişaf etdirmək, bizdə toplanmış zəngin bədii-estetik təcrübəni qələm yoldaşlarına vermək barədə düşünmək lazımdır.”

Ulu Öndər 29 oktyabr 1997-ci ildə “Məhəmmədhüseyn Şəhriyarın anadan olmasının 90 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında” sərəncam imzalanmışdır. Ümumiyyətlə, söz adamlarına qarşı göstərilən dövlət qayğısı ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonra da davam etdirilmişdir.

Məhz Heydər Əliyevin böyük nüfuzu sayəsində XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının klassiklərinə – Süleyman Rəhimova, Rəsul Rzaya, Mirzə İbrahimova, Süleyman Rüstəmə o dövrün ən şərəfli mükafatı – Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adları verildi. Ədəbiyyatımız və mədəniyyətimiz dünyanın ən qabaqcıl mədəniyyətləri sırasına yüksəldi.

Heydər Əliyev hamıdan yaxşı bilirdi ki, türkləri birləşdirmək üçün onları ortaq məxrəcə gətirən ideyanı ortaya qoymaq lazımdır. Məhz onun müdrikliyi, böyük uzaqgörənliyi sayəsində dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin 500 illiyi bütün dünyada qeyd olundu. 2 noyabr 1994-cü ildə 80-dən artıq millətin nümayəndəsi iştirak edən Türkiyə Böyük Millət Məclisindəki çıxışında H.Əliyev demişdir: “Füzuli keçmişdə də türkləri birləşdirən bir şəxsiyyət olmuşdur. Amma indi türk dünyası XX əsrdə parçalanmış olduğu bir halda, türk dünyasına mənsub ölkələrin, demək olar ki, tam əksəriyyətinin (bir Türkiyədən savayı) onların həyatına, tarixinə, adət-ənənəsinə uyğun olmayan rejimlər içərisində yaşadığı vaxtda Füzuli bizi yaşadaraq bu günlərə gətirib çıxarmışdır.” Böyük romantik şair və filosof H.Cavidin nəşinin uzaq Sibirdən gətirib doğma Naxçıvanda torpağa qovuşdurması, Cavidlər məqbərəsinin tikilməsi, Bakıda böyük hürufi şair İmadəddin Nəsimiyə, romantik şair Hüseyn Cavidə, Nəriman Nərimanova, Cəfər Cabbarlıya möhtəşəm heykəllər qoydurması Heydər Əliyevin Azərbaycan klassik ədəbiyyatına qayğısının böyük təzahürü idi.

Bu gün artıq gün kimi aydındır ki, milli tarix və ədəbiyyatımızın Nizami Gəncəvi, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli, Şah İsmayıl Xətai, Molla Pənah Vaqif, Aşıq Ələsgər, Mirzə Fətəli Axundzadə, Mirzə Şəfi Vazeh, Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Nəriman Nərimanov, Üzeyir Hacıbəyli, Hüseyn Cavid, Cəfər Cabbarlı, Səməd Vurğun, Babək, Əcəmi Naxçıvani, Cəmşid Naxçıvanski, Mehdi Hüseynzadə, Həzi Aslanov və bir çox digər tarixi simalarının müasir Azərbaycan cəmiyyətinə geniş və kütləvi surətdə tanıtılmasında, təbliğində, sevilməsində Heydər Əliyevin hələ respublikaya rəhbərlik etdiyi dövrdə (1969-1982) atdığı addımların, qəbul etdiyi dövləti qərarların, verdiyi rəsmi sərəncamların müstəsna və misilsiz rolu olmuşdur. Bu gün həm o da məlumdur ki, 1970-1980-ci illər ədəbiyyatında milli keçmişə və tarixi həqiqətə marağın artması, nəhəng tarixi şəxsiyyətlərin parlaq obrazlarının yaradılması da tarixi zərurətin, həmin dövrdə məhz Ulu Öndərin düşünülmüş şəkildə həyata keçirdiyi ədəbi-mədəni siyasətin, təmin etdiyi yaradıcılıq atmosferinin nəticəsində olmuşdur. [2]

Anarın "Dədə Qorqud" kino-dastanı və əsasında çəkilmiş film, İsa Hüseynovun "Məhşər" romanı və əsasında ərsəyə gəlmiş "Nəsimi" filmi, Ənvər Məmmədخانlının "Babək" romanı və əsasında eyniadlı film, Eldar Quliyevin çəkdiyi "Nizami" filmi, Qabilin "Nəsimi" poeması, Fərman Kərimzadənin Ş.İ.Xətəinin obrazını yaratdığı "Xudafərin körpüsü", "Çaldıran döyüşü" dilogiyası, Mirzə İbrahimovun Nəriman Nərimanovun həyat yolundan söz açan "Pərvanə" romanı, İlyas Əfəndiyevin "Natəvan", "Şeyx Məhəmməd Xiyabani", Bəxtiyar Vahabzadənin Göytürk imperiyasından söz açan "Özümüzü kəsən qılınc", Nəriman Həsənzadənin "Atabəylər" pyesləri, Rəfael Hüseynovun "Cavidlər" və s. onlarca bədii əsərlər məhz aktuallanmış zamanın mövzusu kimi, tarixi yaddaşın oyanması nəticəsində yaranmış, müasirlərimiz böyük tarixi şəxsiyyətlərin obrazları ilə canlı dialoqa girmək şansı qazanmışlar. Azərbaycan ədəbiyyatındakı misilsiz xidmətlərinə görə Mirvari Dilbazinin Ulu Öndərə həsr etdiyi şeirlərdə “oğul” xitabı bir ananın səsi, xeyir-duası kimi duyulur. Şair Ulu Öndərimizə bir çox şeirlər həsr etmişdir. [4]

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu. Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, 1998,
2. Axundova Elmira. Heydər Əliyev. Şəxsiyyət və zaman. Qayıdış. VI(1) cild. Bakı: Ozan, 2013, 480 s.
3. Muğanna İ. Həyatımdan səhifələr// “Azərbaycan” jurnalı, 2010, № 7, s.114-158
4. Mirvarid Dilbazi. Oğul qeyrəti // “Seçilmiş əsərləri”. Bakı: Lider, 2004, 562s, s.55

UOT 316.37

Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin milli təəssübkeşi və fenomenal şəxsiyyəti kimi

*Svetlana Arif qızı Nəsibli
Mingəçevir Dövlət Universiteti
svetlana.nasibli@mdu.edu.az*

“Azərbaycan xalqının dili onun milli varlığını müəyyən edən başlıca amillərdəndir.”

Heydər Əliyev

Azərbaycan dilinin inkişafı, qorunması, təbliği cəhətdən sferasının genişlənməsində Heydər Əliyevin əvəzsiz xidmətləri olduğu danılmazdır. Heydər Əliyev ana dilini, onun incəliklərini yaxşı bilmiş, zəngin söz və fikir ifadə tərzinə malik fenomenal şəxsiyyət olmuşdur. Azərbaycan dilinin keşiyində durmaq, onu qorumaq, inkişaf etdirmək Ümummilli Liderin məqsədli fəaliyyət planına aid olmaqla bərabər çətin və məsuliyyətli iş idi. Ancaq Öndərimiz bu çətin, məsuliyyətli, şərəfli fəaliyyətin öhdəsindən layiqincə gəlməyi bacardı.

Heydər Əliyev və Azərbaycan dili siyasəti! Bu fikir haqlı olaraq bir çox elmi mətnlərin ana mövzusu, ideyası olmuşdur və bu gün də olmaqdadır. Heydər Əliyev gənclərlə, şair və yazıçılarla görüşündə “Azərbaycan dilinin saflığı və qorunması”nı qiymətli bir tezis olaraq vurğulamış, Azərbaycan dili mütəxəssislərinə nəzəri mülahizələrini qeyd etmişdir.

Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının və onun dilinin mənşəyi, formalaşması, sabitləşməsi kimi məsələlərə çox ciddi yanaşır, bütün bunları elmi faktlarla əsaslandırır. H.Əliyevin Azərbaycan dili ilə bağlı dilçilik görüşləri çoxcəhətlidir. Onun çıxışlarında yeri gəldikcə dil siyasəti, dil quruculuğu, dil mədəniyyəti, yazı və əlifba, üslublar və s. yaxşı, özü də yerli-yerində əsaslandırılır. O, Azərbaycan dilinə xalqımızın tarixi, mədəniyyəti, mədəni sərvəti kimi yanaşır. Bunu onun alimlərlə, yaradıcı ziyalılarla, diplomatlarla, tələbələrlə, xaricdə yaşayan həmvətənlərimizlə söhbətlərində duyuruq [1].

H.Əliyevin Azərbaycan dili siyasətindən bəhs edərkən onu da qeyd etmək doğru olar ki, onun yazı mədəniyyəti, əlifba islahatı, nitq mədəniyyəti sahəsində xidmətləri xüsusi çəkiyə malik olub. “Ana dili xalqın milli sərvətidir” – deyə qeyd edən Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafına xüsusi diqqətlə yanaşmışdır. Hamımıza aydındır ki, dövlət dili sahəsindəki uğurlu fəaliyyətinə Heydər Əliyev Azərbaycanda rəhbərliyə gəldiyi ilk günlərdən başlamış, bu istiqamətdə bir neçə fərman imzalamışdır. Bu xidmətlərin əyani sübutu olaraq Azərbaycan dili haqqında verilmiş bəzi fərmanların məzmununa nəzər salaq:

1) Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanı. Bakı şəhəri, 18 iyun 2001-ci il

Bu fərmanda Azərbaycanda ilk dəfə olaraq Dövlət Dil Komissiyasının yaradılması nəzərdə tutulmuşdu. Belə bir qurumun yaradılması ana dilimizin tətbiqi işi və sahəsinin təkmilləşdirilməsində böyük əhəmiyyət daşımışdır.

2) Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili Gününün təsis edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanı. Bakı şəhəri, 09 avqust 2021-ci il

Bu sənəd vasitəsilə əlifbamız beynəlxalq aləmə latın qrafikası ilə keçidi təmin etmiş oldu və respublika daxilində bütün rəsmi-işgüzar yazışmalar bu qrafika ilə tərtib olundu.

3) Azərbaycan Respublikasında Dövlət dili haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanı. Bakı şəhəri, 02 yanvar 2003-cü il

Qanunda dövlət dilinin inkişaf proqramının hazırlanması dövlət büdcəsindən ayrılmış vəsait hesabına həmin proqramın həyata keçirilməsinin maliyyələşdirilməsi hökumətin başlıca

vəzifələrindən biri kimi diqqətə çatdırılmışdı. Sənəddəki müddəalar Azərbaycan dilinin qorunması və inkişafını üzərinə götürməyə qadir hüquqi sistemin mövcudluğunu təsdiq edir.

Bu fərmanlar dilimizin inkişafı və tətbiqi sahəsində meydana çıxan problemləri həll etmək gücünə malik sənədlər olub.

Heydər Əliyev xalqın formalaşmasında, yaşamasında ana dilinin rolunu yüksək qiymətləndirmişdir. “Hər bir xalq öz dili ilə yaranır. Ancaq bu dili yaşatmaq, inkişaf etdirmək və dünya mədəniyyəti səviyyəsinə qaldırmaq xalqın qabaqcıl adamlarının, elm, bilik xadimlərinin fəaliyyəti nəticəsində mümkün olur”. Ulu Öndər gənclərimizə məhz ana dili əsasında dünyanı dərk etməyi məsləhət görürdü. Azərbaycan gənclərinə xarici dilləri öyrənməklə, ilk növbədə, öz ana dilini daha mükəmməl bilməyi tövsiyə edirdi [3].

Ulu Öndərin dövlətin dili ilə bağlı müzakirələrdə söylədikləri sözlər yalnız söz olaraq qalmadı, o, Azərbaycan dilinin bütün sahələrdə yayılmasına çalışmaqla ciddi işlər gördü. Ana dilinə məhəbbətdən irəli gələrək H.Əliyev nitqinə də böyük önəm vermiş, fikrini düzgün, səlis, ifadəli şəkildə vurğulamağa çalışmışdır. Ümummilli Liderin nitqi o dərəcədə sadə, səmimi, asan başadüşülən idi ki, onu azyaşlıdan başlayaraq bütün yaş qruplarının nümayəndələri çox gözəl anlayırdılar. Dərin təfəkkür, intellekt sahibi olan Liderin çıxışlarında sırasıyla sadə şəxslərin belə anlama bilməyəcəyi fikirlərə rast gəlinmir.

Dilçi alim, professor Nizami Xudiyev öz kitabında Ulu Öndərin dil sahəsindəki xidmətlərini qeyd edərək onun haqqında haqlı olaraq aşağıdakı fikri vurğulamışdı: “O, ana dilinin mənşəyinin, tarixi inkişafının, bugünkü funksional xüsusiyyətlərinin araşdırılması işinə həmişə diqqət vermiş, Azərbaycan dilçilərinin bu sahələrdə intensiv çalışması üçün dövlət rəhbəri kimi əlindən gələni əsirgəməmişdir. Əlbəttə, H.Əliyev dilçi-filoloq deyil, lakin siyasi-ictimai fəaliyyətinin tərkib hissəsi kimi dil məsələlərinə, cəsarətlə demək olar ki, yalnız siyasət xadimi, ictimai xadim olaraq deyil, həm də dilçi-filoloq professionallığı ilə yanaşmışdır” [2].

Heydər Əliyev dühasının dilimizin inkişaf strategiyası ilə bağlı gördüyü işlərdən saatlarla danışsaq da, yenə də onun xidmətlərinin qarşılığını verə bilmərik. Onun ana dilimizə verdiyi yüksək qiymət, bu dili milli və beynəlxalq arenada tanıtdırması, siyasi-ictimai səviyyəyə qaldırması işi hamımıza bəyandır. Ümummilli Lider hər zaman öz ölkəsinin, öz xalqının elm, mədəniyyət, təhsil, mənəviyyət, dil siyasətinin inkişaf etdirilməsi qeydinə qalmış, bu mövzuların milli təəssübkeşi kimi uğurlu fəaliyyətini davam etdirmişdir. Yekun olaraq onu qeyd etməliyik ki, bu cür dahi və fenomenal şəxsiyyətin Azərbaycan dili siyasətindən kifayət qədər danışmaq, yazmaq mümkündür. Ancaq bununla belə biz bəhs olunan tezisdə mövzuya dair qısa olaraq əsas hissələrdən bəhs etməyə çalışdıq.

Bizim üçün böyük fəxr və qürur hissidir ki, Azərbaycan dilinin inkişafı sahəsində yüksək xidmət, həmçinin nailiyyətlərə malik Ulu Öndərimiz və onun davamçısı prezident İlham Əliyev cənabları var.

Bugünkü gündə Azərbaycan elminin, təhsilinin, mədəniyyətinin, o cümlədən dilinin beynəlxalq arenada təbliği və inkişaf etdirilməsi sahəsində İ.Əliyev də böyük və uğurlu siyasət həyata keçirir. Biz də cəmiyyətin təhsilli, potensiallı kadrları olaraq milli mədəniyyət göstəricisi sayılan Azərbaycan dilinin təbliği, qorunması, dildə, nitqdə düzgün ifadə olunması qaydalarına riayət edək. Birlik olaq, dilimizin saflığını, dəyərini, milliliyini qoruyaq və gələcək nəsillərə miras qoyaq.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Əliyev V. Heydər Əliyevin dil siyasəti. Bakı: Nurlan, 2003, 100 s.
2. Xudiyev N. Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı: Elm və təhsil, 2014, 542 s.
3. Sadıqlı A.Ə. Ümummilli lider Heydər Əliyev və Azərbaycan dili. Bakı: Mütərcim, 2011, 180 s.

*Ülviyyə Akif qızı Aşurova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
ulviyya.ashurova@mdu.edu.az*

Hər bir xalqın uzaq və yaxın keçmişində onun taleyinə həlledici təsir göstərmiş, ölkəsinin adını həm milli, həm də bəşər tarixinə şərəflə həkk etmiş, əsrlər boyu formalaşmış milli-mənəvi dəyərləri qorumaqla dövlətinin gələcəyini də uğurla müəyyənləşdirmiş dahilər çox deyil. Xoşbəxt o xalqdır ki, Vətənə sevgisi, xalqa ehtiramı, dövlətə sadıqlığı ilə hər bir kəsə örnək olan, zəkası, dühası və istedadı ilə dünyada tanınan, bütün ömrünü doğma xalqının xoşbəxt gələcəyi uğrunda mübarizəyə həsr etmiş tarixi şəxsiyyətləri var. Ümummillə lider Heydər Əliyev məhz belə dahilərin sırasına yüksəlmiş Azərbaycan övladı olmuşdur.

Bəşər tarixində hər hansı bir vətəndaşın öz dövlətinin timsalına çevrilməsi nadir hadisədir. Yaxın tariximizdə belə zirvəyə yüksələn dahi şəxsiyyətlərdən biri də xalqımızın Ümummillə lideri Heydər Əliyev olmuşdur. Müasir Azərbaycanın dövlətçilik tarixi dedikdə, ilk olaraq, Azərbaycan xalqının öndəri, bütün həyatını Azərbaycan dövlətinin, xalqının inkişafına həsr etmiş unudulmaz rəhbərimiz Heydər Əliyevi xatırlayırıq.

Müasir Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu, xalqının və dövlətinin müstəqilliyi, inkişafı naminə böyük və əvəzedilməz işlər görmüş Ümummillə lider Heydər Əliyev hər zaman fəxr edəcəyimiz, qürur hissi ilə xatırlayacağımız dahi şəxsiyyətdir. Ulu öndər fenomenal şəxsiyyət kimi Azərbaycan xalqı və dövlətçiliyi üçün çox böyük və əvəzedilməz xidmətlər göstərmişdir. Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının və dövlətinin taleyüklü problemlərini həll edən dahi tarixi şəxsiyyət olmaqla yanaşı, həm də tarixi yaradan şəxsiyyətdir.

Dünya səviyyəli siyasət və dövlət xadimi Heydər Əliyev Azərbaycan xalqının tarixində nadir şəxsiyyətlərdəndir ki, onun zəngin irsi hər zaman politoloqların, filosofların, tarixçilərin və müxtəlif profilli tədqiqatçıların daim diqqət mərkəzində olacaqdır. O, Azərbaycan xalqının milli dövlətçilik mübarizəsindəki misilsiz xidmətləri ilə bütün dünya azərbaycanlılarının sonsuz sevgisini qazanmışdır. Ulu Öndər çıxışlarının birində deyirdi: “Mənim həyat amalım bütün varlığım qədər sevdiyim Azərbaycana, Azərbaycan xalqına, dövlətçiliyimizə, ölkəmizin iqtisadi, siyasi, mənəvi inkişafına xidmət olub”.

Ötən yüzillikdə cərəyan edən hadisələrin təhlili göstərir ki, respublikanın müstəqilliyə gedən yolu 1969-cu ildən başlayaraq Ulu öndər Heydər Əliyevin ikinci dəfə Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə həyata keçirilən məqsədyönlü siyasətlə tamamlanıb. Zaman və ictimai-iqtisadi formasiya baxımından kifayət qədər fərqli olan hər iki tarixi dövrün əsas ortaq cəhətləri isə Ulu Öndərin Azərbaycana böyük nailiyyətlər qazandıran fədakar xidməti, eləcə də ölkənin inkişafında yeni impuls və tərəqqi meyillərinin geniş vüsət alması olub. Heydər Əliyevin hələ Sovet Azərbaycanına rəhbərliyi dövründə həyata keçirdiyi çoxşaxəli fəaliyyəti xalqımızda milli qürur, milli mənləlik şüurunun formalaşmasına, azadlıq, müstəqillik duyğularının baş qaldırmasına gətirib çıxarmışdır.

1969-cu il iyulun 14-də Heydər Əliyevin Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin 1-ci katibi seçilməsi, ilk dəfə ölkəmizdə hakimiyyət sükənəsinə doğma xalqının taleyinə tam sahib çıxmaq iqtidarında olan Vətən oğlunun yüksəlməsi ilə Azərbaycanın həyatında həlledici və şərəfli bir mərhələnin başlanğıcını qoydu. Ulu Öndərin respublikaya böyük uzaqgörənliklə və müdrikəsinə rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci illər Azərbaycanda quruculuq salnaməsinin parlaq dövrü kimi tarixə düşdü.

Dərin zəkalı, yüksək enerjili lider olan Heydər Əliyev hakimiyyətə gələndə qədər sovetlər birliyinin geridə qalan respublikalarından sayılan Azərbaycan çox qısa bir müddətdə iqtisadi artım tempinə görə orta ittifaq səviyyəsini ötmüş oldu. 1969-1982-ci illərdə respublikada milli gəlir 2,6 dəfə, sənaye məhsulunun həcmi 2,7 dəfə, kənd təsərrüfatı istehsalı 2,3 dəfə artdı, 250-dək yeni iri sənaye müəssisəsi yaradıldı və ölkənin sənaye potensialı əvvəlki 50 ildəkindən 2 dəfə üstələdi. Həmin illərdə 800 mindən çox yeni iş yerləri açıldı, ölkə əhalisinin sosial rifahı qat-qat yüksəldi.

Həmin dövrdə respublikanın elmi-texniki potensialında da əhəmiyyətli yüksəliş yaşandı: müxtəlif elm sahələri üzrə 265 elmlər doktoru, 3141 elmlər namizədi hazırlandı. Artıq ötən əsrin 80-ci illərinin əvvələrində ölkə xaricində ən nüfuzlu ali məktəblərə respublikamızdan göndərilən gənclərin sayı ildə 1000-1400 nəfər təşkil edirdi.

Böyük tarixi şəxsiyyət Heydər Əliyevin hər zaman elm və təhsilə böyük önəm vermiş, Azərbaycan elm və təhsili onun xüsusi diqqət və qayğısı ilə əhatə olunmuşdur. “Təhsil millətin gələcəyidir” - deyən Heydər Əliyev BDU-nun məzunu olmağı ilə fəxr etdiyini dəfələrlə vurğulamışdır. Ulu Öndərin universitetdə təhsil illəri, habelə sonralar bu elm və təhsil ocağı ilə sıx əlaqələri BDU-nun şanlı tarixinin bir mərhələsini təşkil edir. BDU-nun ən böyük məzunu Azərbaycan xalqının xilaskarı Heydər Əliyevdir.

Yurdsevər ölkə rəhbərinin böyük uğurla həyata keçirdiyi möhtəşəm fəaliyyət nəticəsində Azərbaycan keçmiş ittifaqın öz daxili iqtisadi imkanlarına və intellektual potensialına arxalanaraq özünü tam şəkildə idarə etmək iqtidarında olan iki respublikasından birinə çevrildi.

Ümummilli lider Heydər Əliyevin ikinci dəfə, ölkəmiz üçün həlledici bir məqamda hakimiyyətə gəlişi Azərbaycanın müasir tarixinin şərəfli səhifələrinin yazılmasına və dövlətimizin müstəqilliyinin əbədiyyətinə hərtərəfli zəmin yaratmış oldu. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarı və qurucusu Heydər Əliyevin respublikamıza rəhbərlik etdiyi dövrlər möhtəşəm quruculuq və tərəqqi, davamlı və hərtərəfli inkişaf mərhələləri kimi şanlı tariximizin səhifələrinə qızıl hərflərlə yazılmışdır.

Müstəqillik illərində Ulu Öndər ölkəmizin inkişaf strategiyasını müəyyən etdi, rifahın, tərəqqinin Azərbaycan modelini yaratdı, müstəqil Azərbaycan xarici siyasətdə etibarlı tərəfdaşlıq və sabitlik mərkəzi kimi çıxış edən, iqtisadi və sosial rifah yolunda qətiyyətli addımlarla irəliləyən, Dövlət-Vətəndaş birliyinin təşəkkül tapdığı bir ölkəyə çevrildi.

1993-2003-cü illəri əhatə edən ikinci hakimiyyət dövrü Ulu Öndərin dünyanın ən nadir şəxsiyyətlərindən, görkəmli siyasi xadimlərindən biri olduğunu növbəti dəfə nümayiş etdirdi. Heydər Əliyevin siyasi müdrikliyi, iradəsi və qətiyyəti, mükəmməl idarəçilik qabiliyyəti sayəsində dövlət müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycan keçid dövrünün çətinliklərini uğurla arxada qoyub, 1996-cı ildən etibarən yenidən dirçəliş mərhələsinə daxil oldu. 1996-2003-cü illərdə makroiqtisadi göstəricilər 2-3 dəfə artdı və ölkədə 3 milyon yeni sənaye müəssisəsi yaradıldı. Bu dövrdə iqtisadiyyatına 20 milyard dollar investisiya qoyulan Azərbaycanda ümumi daxili məhsul 22,3 dəfə artdı. Bütün sahələrdə islahatlar geniş vüsət aldı və respublikamızın beynəlxalq nüfuzu durmadan yüksəlməyə başladı.

Balanslaşdırılmış və milli mənafeyə əsaslanan dövlət siyasəti, ictimai-siyasi sabitliyin dayanıqlılığı, iqtisadi qüdrət və güclü sənaye potensialı, elmi-texniki tərəqqi, təhsil və səhiyyənin inkişafı, müasir ordu quruculuğu, xalqın rifahının və həyat tərzinin durmadan yaxşılaşdırılması, milli irsin qorunması və milli-mənəvi dəyərlərin möhkəmləndirilməsi Ümummilli Liderin başlıca strateji hədəflərinə çevrildi. Heydər Əliyevin Azərbaycana və regiona sülh, sabitlik və davamlı inkişaf gətirmək yolunda atdığı qətiyyətli addımlar onun beynəlxalq səviyyədə siyasi və ictimai xadim kimi birmənalı şəkildə qəbul edilməsini şərtləndirən həlledici amillər oldu.

Ulu öndər Heydər Əliyevin həyat amalı, zaman və məkan anlayışına sığmayan siyasi fəaliyyətinin əsas məqsədi azad və müstəqil bir dövlət qurmaq idi. Tarixə müasir Azərbaycanın memarı olaraq düşən Ümummilli lider Heydər Əliyev hər zaman Azərbaycanı özünə güvənən qüdrətli bir ölkəyə çevirmək istəyirdi. Bu yolda qəti addımlar atır, əməli işlər görür, özünün iqtisadi inkişaf yolunda olan Azərbaycanın etibarlı, sağlam gələcəyini qururdu.

Azərbaycanın inkişafında qazandığı uğur və nailiyyətlərin davamlı olmasını təmin etmək üçün böyük rəhbər misilsiz fədakarlıq göstərmiş. Bunun ən bariz nümunələrindən biri də Ulu Öndərin özündən sonra ölkəmizə layiqincə rəhbərlik edərək qazanılan uğurların davamlılığını təmin edəcək, xalqın alternativsiz liderinə çevriləcək davamçı - varis yetişdirməsindədir.

Bu gün Ümummilli Liderin ideyaları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin gərgin əməyi və fəaliyyəti nəticəsində yaşayır və uğurla inkişaf edir. Əminliklə demək olar ki, dövlət başçısının apardığı həm xarici, həm də daxili siyasət Heydər Əliyev kursunun davamıdır.

Xalqımız əmindir ki, əsası Ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən yaradılan müstəqil dövlətimizin inkişafı etibarlı əllərdədir.

2003-cü ildən bəri müstəqil dövlətimizin qurucusu və xalqımızın xilaskarı, dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev cismən yanımızda olmasa da, onun ideyaları və böyük dühası əbədiyaşardır. Ulu Öndərimizin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyev həm ata vəsiyyətini yerinə yetirən övlad, həm də onun memarı olduğu dövlətin rəhbəri, qurduğu qüdrətli ordunun Ali Baş Komandanı kimi Heydər Əliyev ucalığının parlaq təcəssümüdür.

Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin vəfatından 17 il keçir. Bu gün hər bir ölkə vətəndaşına bəlli olan bir həqiqət var: Ulu öndərimiz Heydər Əliyev həsəd aparılacaq bir zəngin, mənalı və şərəfli ömür yaşamışdır. Qısa zaman kəsiyində xalqımızın uzun əsrlər boyu uğrunda usanmadan çarpışdığı ən ümdə haqqını reallığa çevirmişdir: Azərbaycanı hər bir dövlət və millət üçün ən yüksək məqama – müstəqilliyə qovuşdurmuş, dövlətimizin dünya birliyində layiqli yerini bütün bəşəriyyətə nümayiş etdirmişdir.

Xalqımızın görkəmli oğlu Heydər Əliyevin irsi olduqca zəngindir. Öz həyat və fəaliyyəti ilə ölməzlik zirvəsinə yüksələn Heydər Əliyevin keçdiyi ömür yolu bizim üçün zəngin həyat məktəbidir. Çünki o böyük insanın ömür yolu Azərbaycan tarixinin şərəfli bir hissəsidir. Biz o tarixi öyrənməli və bizdən sonra gələnlərə çatdırmalıyıq.

Əminik ki, bu gün daim azərbaycanlı olması ilə fəxr edən Heydər Əliyevin ruhu şaddır - xilaskarı olduğu müstəqil Azərbaycanın ərazi bütövlüyü onun ideya və əməllərini davam etdirən, yarımçıq qalmış arzuları ilə bağlı vəsiyyətlərini gerçəkləşdirən Prezident, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında bərpa edilmiş, 30 ildən bəri düşmən nəsarətində olan Qarabağ əbədi azadlığına qovuşmuşdur. Heydər Əliyevin böyük siyasəti qalib gəlməklə onun ölməzliyini bir daha təsdiqləmişdir.

Bütün bunlara görə qədirbilən xalqımız Ümummilli lider Heydər Əliyevin əziz xatirəsini daim yüksək tutur, onun müqəddəs ruhu qarşısında baş əyir və uca Yaradandan unudulmaz Öndərinə qəni-qəni rəhmət diləyir!

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. "Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir" çoxcildliyin elmi-bibliografik göstəricisi: II cild. Bakı, 2013
2. Məmmədov H. Heydər Əliyev siyasi irsinin politoloji aspektləri. Bakı, 2013
3. Heydər Əliyev və Azərbaycan elmi: bibliografik göstərici. Bakı, 2010
4. Heydər Əliyev: dövlət xalq üçündür. Bakı, 2008
5. Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi. Bakı, 2002

UOT 7.067:316.37

Ümummilli Liderin xilaskarlıq missiyası

*Gülnigar Saleh qızı Osmanova
Mingəçevir Dövlət Universiteti
gulnigar.osmanova@mdu.edu.az*

“Mən həmişə fəxr etmişəm və bu gün də fəxr edirəm ki, mən Azərbaycanlıyam!”

Heydər Əliyev

Müstəqil Azərbaycanın xilaskarı, yaradıcısı, Ulu öndər Heydər Əliyevin hər bir azərbaycanlının həyat amalına çevrilən, bütün dövrlər üçün aktuallığını qoruyan bu tezisi Onun ömrünün mənasını təşkil etmişdir. Dahi şəxsiyyətin hakimiyyətinin hər iki dövrünə nəzər saldıqda yalnız və yalnız dövlətinə, xalqına bağlılığını, sevgisini görmək mümkündür. Ümummilli Liderin Azərbaycana ilk

rəhbərlik etdiyi dövr ölkə tarixinə siyasi, iqtisadi, mədəni yüksəliş və intibah dövrü kimi daxil olmaqla, xalqın milli mənlük şüurunun oyanışına, özünüdərkini güclənməsinə böyük stimül vermişdir.

14 iyul 1969-cu ildə Azərbaycan KP MK-nin Birinci katibi vəzifəsinə seçilən Ulu öndər Heydər Əliyev özünün yüksək idarəçilik keyfiyyətləri sayəsində o dövrdə hökm sürən Sovet ideologiyasının bütün sədlərini aşmaqla mövcud olan total qadağalara baxmayaraq Azərbaycanın milli inkişaf konsepsiyasını önə çəkərək, insanları bütün sahələrdə böyük yüksəlişlərə ruhlandırmışdır. Məhz o dövrdə atılan uğurlu addımların nəticəsində Azərbaycan keçmiş İttifaqın tərkibində olan digər müttəfiq respublikalar sırasında ən sürətlə inkişaf edən ölkə olmuşdur. Ümummilli Liderin o dövrdə gördüyü işlər Onun Azərbaycanı gələcəkdə müstəqil görmək istəyini ortaya qoyurdu. Ölkənin iqtisadi qüdrətinin artırılması ilə yanaşı, təhsil və elm ocaqlarının yaradılmasına, hərbi kadrların hazırlanmasına göstərdiyi diqqət bunun bariz nümunəsidir.

Ulu Öndərin tarixi missiyasının ən parlaq dövrü isə 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonra başlamışdır. Başqa sözlə desək, xalqımız 1991-ci ildə müstəqilliyinə qovuşsa da bu sevinci Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra yaşadı. Dahi şəxsiyyət o çətin illərdə xalqının səsinə səs verməklə bir daha Vətən, xalq, dövlət məfhumlarının onun üçün nə qədər əziz olduğunu göstərdi. Ümummilli Liderin aforizmə çevrilən "Müstəqilliyi əldə etmək nə qədər çətindirsə, onu qorumaq ondan da çətinidir" tezi Azərbaycanın müstəqilliyinin möhkəmləndirilməsinin, qorunmasının önəminə işıq saldı. Xalqımız Heydər Əliyev yolunun ölkəmizə qazandırdığı uğurları gördükcə sabaha daha böyük ümidlərlə addımladı. Vətəni, ölkəni, xalqını sevən Liderə milyonların sevgisi şəksizdir. 1993-cü ildən başlanan Heydər Əliyev yolu hər günü Azərbaycanın tarixinə uğur səhifəsi kimi yazır. Heç də səbəbsiz deyil ki, bu gün Azərbaycan xalqı beynəlxalq qurumların hesabatlarında dünyanın ən xoşbəxt xalqı kimi qərar tutub. Xalq-Prezident birliyi, həmrəyliyi davamlı uğurların, hər bir xalqın xoşbəxtliyinin açarıdır. Ən əsası azərbaycançılıq ideyası ətrafında sıx birlik müstəqillik yolunda ilk addımlarını atan bir dövlətin beynəlxalq aləmdə təqdimatına stimül oldu.

Arxada qalan hər il Heydər Əliyev şəxsiyyətinin böyüklüyünü daha aydın göstərir. Ulu öndər Heydər Əliyevin 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonra hər gününü tarixinə uğur səhifəsi kimi yazan Azərbaycan sürətli inkişafı ilə sanki zamanı qabaqladı. Dövlətimizin başçısı İlham Əliyevin vurğuladığı kimi, bu uğurlar böyük səylərin, qətiyyətin nəticəsidir.

Təbii ki, bu inkişafın içində olan kəs bəzən əldə olunan uğurların, baş verən yeniliklərin fərqiində olmur, amma baş verənləri kənardan izləyənlər nəinki gündən-günə, hətta hər saat, hər saniyə bu inkişafı görür, onun dayanıqlılığının qaçılmaz olduğunu günün əsas reallığı kimi qəbul edir. Bu inkişafa əsas verən başlıca amil ölkədə sabitliyin, insanlarda sabaha inamın yaranması idi.

Ümumiyyətlə, xalqa xidmət etmək Ulu Öndərin başlıca missiyası idi. Azərbaycanın müstəqilliyə qədərki dövründə də, müstəqillik illərində də Ulu öndər Heydər Əliyev daim xalqın yanında idi. Bu məqamı xüsusi qeyd etməliyik ki, müstəqilliyimizə qəsd kimi dəyərləndirilən 1990-cı ilin 20 Yanvar faciəsindən sonra Ümummilli Lider Azərbaycanın Moskvadakı daimi nümayəndəliyinə gələrək mətbuat konfransı keçirmiş, Sovet rəhbərliyini, Kommunist Partiyasını ittiham etmiş, bu qanlı faciəni pisləmiş və bütün dünyaya bu həqiqəti çatdırmışdır. Ondən sonra Kommunist Partiyasının sıralarını tərk etmişdir. Bu cəsarətli addım Ulu Öndərin xalqa nə qədər bağlı olduğunu göstərdi.

Dövlətimizin başçısı İlham Əliyev Bakı Dövlət Universitetinin 100 illik yubileyi münasibətilə keçirilən mərasimdə tariximizin ayrı-ayrı dövrlərinin təhlili fonunda müstəqillimizin ilk illərinin aydın mənzərəsini təqdim etmişdir. "Müstəqilliyə gedən yol da Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır" söyləyən cənab İlham Əliyev bir daha bu reallıqları diqqətə çatdırmışdır ki, Azərbaycanın Heydər Əliyevə qədərki bütün rəhbərləri fərarilik etmiş, xalqı və ölkəni ağır vəziyyətdə tərk etmiş, qaçmışlar, ikisi Moskvaya, biri Kələkiyə. Bu fərarilikdir, satqınlıqdır, xəyanətdir: "Liderin vəzifəsidir dövləti qorumaq, liderin vəzifəsidir xalqla bir yerdə olmaq. Ən ağır, ən çətin anlarda lider qabaqda olmalıdır, Heydər Əliyev kimi. O, hər birimiz üçün nümunədir. Burada əyləşən gənclər də bu tarixi bilməlidirlər".

Ulu öndər Heydər Əliyevin xalqın təkidli tələbi ilə hakimiyyətə qayıdışından sonra demokratik, hüquqi dövlət quculuğu istiqamətində uğurlu addımlar atıldı. Bu xeyirxahlıq onun hakimiyyətinin hər iki dövrü üçün səciyyəvi idi. Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, Ümummilli Lider hakimiyyətinin birinci dövründə hər il dövlət hesabına keçmiş İttifaqın ayrı-ayrı şəhərlərində yüzlərlə Azərbaycan gəncinin müxtəlif ixtisaslar üzrə təhsil almalarına nail olmuşdu. Uzun illər davam edən bu proses nəticəsində güclü mütəxəssislər ordusu formalaşdı, çoxsaylı alimlər yetişdi. Bu gün Azərbaycanın müxtəlif sahələrində çalışan həmin dövrün məzunları dahi şəxsiyyət Heydər Əliyevin xeyirxah əməllərindən böyük minnətdarlıq hissi ilə bəhs edirlər. Xeyirxahlıq, mərhəmət, ehtiyacı olanlara maddi və mənəvi dəstək kimi keyfiyyətlər Ümummilli Liderin fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən olub.

1995-ci ildən başlayaraq mühüm hadisələr, bayramlar ərəfəsində əfv fərman və sərəncamlarının imzalanması, Amnistiya aktlarının qəbulu sistemli xarakter aldı. Səhvini anlayan, əməllərindən pəşmançılıq keçirənlər Ulu öndər Heydər Əliyev tərəfindən əfv edilir, yenidən normal həyata qayıtmalarına imkan yaradılırdı. 1995-2003-cü illərdə 32 əfv Fərman və Sərəncamı imzalayan, 7 Amnistiya aktını qəbul edən Ümummilli Lider humanizmin ölkədə həyata keçirilən hüquqi siyasətin əsas prinsiplərindən biri olduğunu təsdiqlədi.

Demokratik cəmiyyətin varlığını təsdiqləyən amillərin – azad mətbuatın inkişafı, çoxpartiyalı sistemin yaradılması, seçkilərin demokratik, beynəlxalq standartlara uyğun keçirilməsinin təmin olunması da Ulu öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Mətbuat üzərindən senzuranın götürülməsi, siyasi partiyaların fəaliyyəti üçün zəruri şəraitin yaradılması, seçkilərin demokratikliyi, şəffaflığını təmin edən Seçki Məcəlləsinin qəbulu və sair kimi demokratik inkişafın əsasları son 16 ildən artıq dövrdə cənab İlham Əliyev tərəfindən daha da inkişaf etdirilir, təkmilləşdirilir. Azad mətbuatın inkişafına göstərdiyi diqqət və qayğıya görə 2002-ci ildə "Jurnalistlərin dostu" mükafatına layiq görülən Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi kursunu uğurla davam etdirən cənab İlham Əliyev son 16 ildə 3 dəfə bu mükafata layiq görülüb.

Hər bir ölkənin inkişafını şərtləndirən bir sıra amillər mövcuddur. Ölkənin malik olduğu təbii resurslardan səmərəli istifadə prioritet istiqamətlərdəndir. Ulu öndər Heydər Əliyevin iqtisadiyyatın inkişafında neft amilinə xüsusi önəm verməsi uzaqgörən siyasətindən irəli gəlirdi. 1994-cü il sentyabrın 20-də dünyanın aparıcı transmilli şirkətləri ilə tarixə "Əsrin müqaviləsi" kimi daxil olan neft sazişinin imzalanması Azərbaycanın iqtisadi tərəqqisində və insanların yüksək rifahının təmin edilməsində əhəmiyyətli rol oynadı. Cənab İlham Əliyev 2006-cı ildə Azərbaycan neftinin Ceyhan terminalına çatması münasibəti ilə xalqa təbrikində bildirmişdir ki, "Əsrin müqaviləsi" imzalanmasaydı, Azərbaycanın hazırkı iqtisadi inkişafını, beynəlxalq mövqeyini təsəvvür etmək çətin deyildi. Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) neft kəməri olmasaydı Bakı-Tbilisi-Ərzurum (BTƏ) qaz kəmərinə, onlar olmasaydı, Cənub Qaz Dəhlizindən danışmaq qeyri-mümkün idi.

Çoxlarına əfsanə kimi görünən BTC və BTƏ neft-qaz layihələrinin 2006 və 2007-ci illərdə reallığa çevrilməsi, 2017-ci ildə "Yeni əsrin müqaviləsi"nin imzalanması, 2018-ci ilin mayında dünyanın enerji təhlükəsizliyinin təminatında Azərbaycanın rolunu artıran Cənub Qaz Dəhlizinin rəsmi açılışı, həmçinin həmin ilin iyunda Cənub Qaz Dəhlizinin əsas tərkib hissələrindən olan TANAP-ın istifadəyə verilməsi və sair kimi biri-birindən mühüm hadisələr "Əsrin müqaviləsi"nin ölkəmizə böyük uğurlar qazandırdığını bir daha dünyaya bəyan edir. Cari ildə isə TAP-ın istifadəyə verilməsi nəzərdə tutulur. Azərbaycan bu layihələrin uğurlu icrasına nail olmaqla dünyanın enerji xəritəsini dəyişir.

Neft gəlirlərinin idarə olunmasında şəffaflığın yüksək səviyyədə təminatı məqsədlə 1999-cu ilin dekabrında Ümummilli Liderin böyük uzaqgörənliklə yaratdığı Dövlət Neft Fondunun vəsaitləri hesabına mühüm sosial-iqtisadi layihələr həyata keçilir ki, bunlar da ölkənin hərtərəfli inkişafını sürətləndirir.

Bu gün böyük inamla qeyd edirik ki, Ulu öndər Heydər Əliyevin müəllifi olduğu neft strategiyası ölkəmizə böyük uğurlar qazandırır. Neft siyasətinin məntiqi davamı kimi iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi siyasəti uğurla həyata keçirilir. Cənab İlham Əliyev Prezident kimi fəaliyyətə başladığı ilk gündən iqtisadi artımın qeyri-neft sektorunun hesabına olması istiqamətində atılan

addımların, həyata keçirilən regional inkişaf proqramlarının uğurlu icrası nəticəsində son 16 ildə 2 milyondan artıq yeni iş yeri yaradılıb. Yoxsulluğun səviyyəsi 4,8 faizdir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2003-cü ildə yoxsulluğun səviyyəsi 49 faiz idi. Möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyevin bölgələrə hər səfəri yeni sosial obyektlərin açılışı və təmələqoyma mərasimlərinin keçirilməsi ilə yadda qalır. Bu gün bölgələrimizin siması tamamilə dəyişib, yol infrastrukturunu yenilənib, işıq, su təminatı yüksək göstəricilərlə ifadə edilir. Minimum əməkhaqlarının, minimum pensiyaların, müavinətlərin məbləği artıb. Bütün bu uğurlar Ulu öndər Heydər Əliyevin "Neft - Azərbaycanın ən böyük sərvəti olub, xalqa, özü də təkə indiki nəsə deyil, həm də gələcək nəsillərə mənsubdur" tezisinin reallıqda öz əksini tapdığına təsdiqdir.

İsifadə edilmiş ədəbiyyat

1. M.Ə.Məmmədov. Dövlət və dördüncü hakimiyyət. Bakı: Adiloğlu, 2021, 264 s.
2. İ.M.Hüseynova. Tarix. Zaman. Düşüncələr: çoxcildli əsər III cild: 2006-2007 / elmi red. T.Ə.Bünyadov. Bakı: Elm və təhsil, 2020.- 432 s.
3. N.M.Əliyeva. Qüdrətli Azərbaycan naminə. Bakı: Mütərcim, 2019, 440 s.
4. Heydər Əliyev və azərbaycançılıq məfkurəsi, Bakı, 2002.
5. H.Dayıyev, H.M.Seyidbəyli. Azərbaycançılıq ideologiyası: ənənə və müasirlik / Bakı: Elm və təhsil, 2019, 456 s.
6. İ.Ə.Həbibbəyli. Heydər Əliyevin siyasi irsi və azərbaycançılıq: I kitab. Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2018, 270 s.

UOT 342.5

Multikulturalizmin inkişafında Ümummilli lider Heydər Əliyevin rolu

*Şəlalə Rza qızı Quliyeva
Mingəçevir Dövlət Universiteti
shalala.quliyeva@mdu.edu.az*

Heydər Əliyev Azərbaycanın dövlətçilik tarixində dərin iz buraxmış şəxsiyyətlərdən biridir. Onun hakimiyyətə gəldiyi dövrdə ölkədə ekstremizm, seperatçılıq tüğyan edirdi. Bir tərəfdən mənfur qonşularımızla tarixi torpaqlarımız uğrunda gedən müharibə, digər tərəfdən ölkə daxilində hakimiyyət uğrunda gedən mübarizə ölkəmizin vəziyyətini günü-gündən ağırlaşdırırdı.

Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışı belə çətin vəziyyətə təsadüf etmişdi. Lakin sabiq prezidentin müdrikliyi nəticəsində əvvəlcə ölkə daxilindəki çaxnaşma dayandırıldı. Daha sonra 1994-cü il mayın 12-də Ermənistan hökuməti ilə atəşkəs imzalayaraq sabitliyi qismən də olsa bərpa etməyə nail olmuşdur.

10 oktyabr 1993-cü ildə Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasının Prezidentliyə andiçmə mərasimindəki nitqi gələcək uğurlu tolerant siyasətinin xəbərçisi idi: "Bu gün bizim İslam dininin, Qafqaz müsəlmanlarının rəhbəri, xristian dininin, yəhudi dininin nümayəndələri məni bu vəzifəyə gəlmək münasibətilə təbrik etdilər. Mən onlara öz minnətdarlığımı bildirirəm və əmin etmək istəyirəm ki, Azərbaycanda bütün millətlərin, bütün dinlərin bərabər hüquqla yaşaması üçün bütün şərait yaradılacaqdır" [5].

O dövrdə uzaqqörən bir insan kimi Heydər Əliyev Azərbaycanda yaşayan bütün etnik qrupları bir bayraq altında birləşdirmək üçün "Azərbaycançılıq" ideologiyasını irəli sürmüşdü. O, dəfələrlə öz çıxışlarında ölkəmizin milli-etnik zənginliyini milli sərvətimiz kimi dəyərləndirirdi. Heydər Əliyev etnik-mədəni müxtəlifliyin idarə olunmasında dövlət siyasəti kimi assimilyasiya və izolyasiyadan imtina edərək çoxmədəniyyətlilimizi qoruyub saxlamağı və onu inkişaf etdirməyi üstün tutmuşdur. "Azərbaycançılıq" milli ideologiyası 1992-93-cü illərdə ölkədə mövcud olan seperatizmə qarşı ən ideal vasitə idi. Bu ideologiyanın əsasını o təşkil edir ki, ölkəmizdə yaşayan dinindən, dilindən,

İrqiindən asılı olmayaraq bütün etnik-mədəni qruplar Azərbaycanı öz doğma vətəni hesab edir. Eyni zamanda "Azərbaycançılıq" ideologiyası bütün etnik qruplara öz milli xüsusiyyətlərini qorumağa imkan verir. Azsaylı xalqlar üstünlük təşkil edən yerli xalqla bərabər hüquqlara malik olması "Azərbaycançılıq" ideologiyasının əsasını təşkil edirdi [2]. Qısacası, Azərbaycanda yaşayan hər bir şəxs dinindən, dilindən, irqiindən asılı olmayaraq ölkənin bərabər hüquqlu vətəndaşıdır. Beləliklə, Heydər Əliyevin irəli sürdüyü "Azərbaycançılıq" milli ideologiyasını bu gün dövlət siyasəti kimi elan edilən multikulturalizmin mənəvi bazası hesab etmək olar.

Hakimiyyətə gəldiyi ilk andan etibarən Heydər Əliyev milli azlıqlara dövlət səviyyəsində diqqət göstərmişdir. Onun icazəsi ilə 1993-cü ildə 33 milli mədəni mərkəz fəaliyyətə başlamışdır. Milli əlamətlərə görə bütün ayrı-seçkiliyin qarşısının alınması üçün hüquq mühafizə orqanlarına xüsusi göstəriş verilmişdir. Milli icmaların fəaliyyəti, onların yerlə və ya bina ilə təmin olunması, milli azlıqların öz dillərində qəzet və ya jurnalların nəşri və s. maliyyələşdirmək üçün Heydər Əliyevin Sərəncamı ilə Prezident Fondundan 1,5 milyon manat məbləğində vəsait ayrıldı. Kürd, talış, ləzgi, gürcü, rus və s. dillərdə radio verilişlərinin yayımlanması, eləcə də 10-dan artıq milli azlıqların dilində əlifbaların, tədris proqramların, dərsliklərin, lüğətlərin çap edilməsi dövlət büdcəsi hesabına həyata keçirilirdi [1].

Heydər Əliyev hakimiyyətə qayıdıb ölkədə sabitliyi bərpa etdikdən sonra dövlətimizin demokratik inkişaf yolunda irəliləməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının qəbul edilməsi istiqamətində ciddi addımlar atdı. Konstitusiyanın qəbul edilməsi, orada bütün etnik-mədəni qrupların hüquqlarının əks olunması vahid Azərbaycan dövlətinin qurulması üçün çox mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Bunun üçün ilk növbədə Komissiya təşkil olundu. Komissiyanın hazırladığı layihə Azərbaycanda yaşayan hər bir fərdin iştirak etdiyi ümumxalq səsverməsi - referendum yolu ilə 1995-ci noyabrın 12-də qəbul edildi. 5 fəsil, 12 bölmə və 158 maddədən ibarət Konstitusiyamızın 48 maddəsi insan hüquq və azadlıqları ilə bağlı idi. Eləcə də Konstitusiyada öz əksini tapan "Din və dövlət" (maddə 18), "Dövlət dili" (maddə 21), "Bərabərlik hüququ" (maddə 25), "Milli mənsubiyyət hüququ" (maddə 44), "Ana dilindən istifadə hüququ" (maddə 45), "Vidən azadlığı hüququ" (maddə 48) kimi maddələr ölkədəki bütün etnik-mədəni qrupların, azsaylı xalqların, müxtəlif dinlərə inanan insanların hüquq və azadlıqlarını əks etdirirdi. Konstitusiyanın 26-cı maddəsində dövlət insan hüquq və azadlıqlarının qorumasında təminatçı kimi çıxış edir [2].

Çoxmillətli dövlət kimi Azərbaycanı qoruyub saxlamaq isətəyən Heydər Əliyev dövlət daxilində etnik-mədəni müxtəlifliklərin hüquqlarını əks etdirən hüquqi sənədlərin qəbulu ilə kifayətlənmirdi. O, üzv olduğumuz BMT, ATƏT, Avropa Şurası və s. kimi beynəlxalq təşkilatlarda qəbul edilən milli etnik azlıqlarla bağlı beynəlxalq hüquqi sənədlərə də qoşulurdu. İndiyə qədər Azərbaycan hökuməti 50-dən çox beynəlxalq hüquqi sənəd imzalamaqla qnunvericilik sisteminin mökəmlənməsinə nail olmuşdur.

İstər daxili qanunvericilikdə, istərsə də beynəlxalq hüquqi aktlarda nəzərdə tutulan prinsiplər Azərbaycan hökuməti tərəfindən icra edilmiş, kağız üzərində qalmamışdır. Ümummilli Liderimiz hər zaman ölkə daxilində yaşayan bütün dini cərəyanlar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən günləri və ya milli-dini bayramları diqqət mərkəzində saxlayırdı. O, istər islam aləmi üçün əhəmiyyətli olan Ramazan və Qurban bayramını, istər Xristian icmasının Milad və Pasxa bayramlarını, istərsə də yəhudilərin yeni ili hesab olunan "Roş-ha-Şana" bayramını hər zaman rəsmi şəkildə təbrik edir, Azərbaycanda yaşayan bütün dini icmaları daim diqqət mərkəzində saxlayırdı. Heydər Əliyev hakimiyyətdə olduğu müddətdə həm ölkə daxili, həm də ölkə xaricində olan dini qurumların başçıları ilə davamlı olaraq rəsmi görüşlər keçirmişdir. Sabiq prezident ölkəmizdə üstünlük təşkil edən müsəlman icmasının problemləri ilə maraqlanmaq üçün tez-tez Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinin sədri Şeyxülislam Hacı Allahşükür Paşazadə ilə görüşlər keçirirdi.

Eyni zamanda xristian icması da hər zaman Heydər Əliyevin diqqət mərkəzində olmuşdu. Vatikan dövlətinin başçısı və Roma Papası II İohann Pavel 1997-ci ildən etibarən Heydər Əliyevin dəvəti ilə dəfələrlə Azərbaycana rəsmi səfər etmiş, buradakı katolik icmasının vəziyyəti ilə yaxından tanış olmuşdur. 2001-ci ildə isə Moskva və Ümumrusiya patriarxı II Aleksii ölkəmizdəki yeparxiyaya

baş çəkmiş, onu Heydər Əliyev rəsmi şəkildə qəbul etmişdi [1]. Bütün bunlarla yanaşı, Ulu öndər Heydər Əliyevin dəstəyi ilə yeni məscidlər, kilsələr, sinaqoqlar inşa edildi və ya yenidən təmir edildi. Etnik-mədəni qrupların öz dillərində qəzet-jurnal, məktəb açmaq imkanları genişləndi. Əlbəttə ki, ölkə başçısı tərəfindən göstərilən bu diqqət dini qurumlar, etnik-mədəni qruplar və azsaylı xalqların Azərbaycanın ücrəngli bayrağı altında vahid cəmiyyət kimi birləşməsi prosesini sürətləndirirdi.

Heydər Əliyev ölkədə uzunmüddətli siyasi və sosial sabitliyi təmin etmək üçün azsaylı xalqların yaşadıkları regionların sosial-iqtisadi inkişafını gücləndirmək üçün ciddi addımlar atırdı. "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması ölkəmiz üçün tarixi, siyasi və iqtisadi uğur idi. Dövlətimizin iqtisadi cəhətdən güclənməsi, regionlarda sosial-iqtisadi rifahın yaxşılaşmasını multikulturalizmin bir hissəsi hesab etmək olar. Bu siyasət Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. 2004-cü ildən başlayaraq, davamlı şəkildə regionların sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi üçün Dövlət Proqramı qəbul edilmişdir. Proqrama əsasən regionlarda yeni istehsal müəssisələri, sosial obyektlər, mədəniyyət mərkəzləri istifadəyə verilmişdir. Bu Dövlət Proqramı ölkə başçısının regionlardakı etnik-mədəni müxtəlifliklərə göstərdiyi qayğının nümunəvi göstəricisidir.

Azərbaycan təxminən 10 milyonluq əhaliyə malik olsa da, etnik müxtəlifliyinə görə Fransa, İtaliya, İngiltərə kimi ölkələrdən daha zəngindir. 10 milyon əhaliyə malik olan bu kiçik ölkədə dünyadakı 14 əsas dil ailəsindən 3-ü mövcuddur [3]. Bu gün dünyanın inkişaf etdiyi "demokratik" dövlətlərdə belə etnik qarşıdurma tüğyan etdiyi halda, ölkəmiz üçün bu hal qeyri-mümkündür. Əlbəttə ki, bu gün Azərbaycanın hər bir vətəndaşının din, dil, irqi, etnik mənsubiyyətdən asılı olmayaraq bərabər hüquq və azadlıqlara malik olması Heydər Əliyevin uğurlu və uzaqgörən siyasətinin nəticəsidir. Məhz Heydər Əliyevin "Azərbaycançılıq" ideologiyası əsasında formalaşan Azərbaycan multikulturalizmi aparıcı dövlətlər tərəfindən öyrənilir. Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin multikultural dəyərlərə söykənən siyasəti Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. "Azərbaycanın çoxmillətli, tolerant ölkə olması bizim böyük sərvətimiz və üstünlüyümüzdür. Azərbaycan onun ərazisində yaşayan bütün millət və xalqların ümumi vətənidir. Ərazimizdə yaşayan azərbaycanlı da, ləzgi də, avar da, kürd də, udin də, başqası da - bütünlük də hamısı azərbaycanlıdır. "Azərbaycan" sözü bizim hamımızı birləşdirib" [5].

Ümummilli Liderin nitqində səsləndirdiyi bu fikirlər İlham Əliyevin bu gün uğurla həyata keçirdiyi multikulturalizm siyasətinin əsasını təşkil edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. A.A.Əl-Fələh. Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlər. Bakı: Qismət, 2007, 108 s.
2. Azərbaycançılıq ideyasının konseptual aspektləri : monoqrafiya. Bakı: Avropa, 2016,179 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Əhalinin milli tərkibinə görə siyahıya alınması.
<https://www.stat.gov.az/source/demography/>
4. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 1997, 55 s.
5. Heydər Əliyev siyasəti: Tolerantlıq: çıxışlar, nitqlər, görüşlər, təbriklər / Azərb. Resp. Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsi; Bakı: Azərbaycan Universiteti, 2002, 232 s.

UOT 620.91/.98

Heydər Əliyevin enerji siyasəti

*Nurlan Nizami oğlu Əzizli
Mingəçevir Dövlət Universiteti
nurlan.azizli.n@mdu.edu.az*

Dahi və uzaqgörən siyasətçi, Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyev demişdir ki, “Azərbaycanın enerji potensialı bütün dünyada iqtisadi sıçrayış üçün təsirli stimula ola bilər!”. Heydər Əliyev digər sahələrdə olduğu kimi enerji sahəsində də uğurlu işlər görmüşdür. Bunun əsas nümunəsi kimi 1994-cü il sentyabrın 20-də dünyanın qabaqcıl neft şirkətləri ilə Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda yerləşən karbohidrogen yataqlarının işlənilməsinə nəzərdə tutulan və tarixdə “Əsrin müqaviləsi” adını almış Hasilatın Pay Bölgüsü Sazişinin (HPBS) imzalanmasını göstərmək olar. Bu hadisə ölkəmizin neft-qaz sənayesinin inkişafında inqilab oldu. Əsrin müqaviləsi ölkənin iqtisadi və siyasi təhlükəsizliyinin də əsasını təşkil etmiş oldu.

Tarixdə ilk dəfə Xəzərdə beynəlxalq əməkdaşlığın əsası qoyuldu. Yeni texnologiyaların tətbiqi nəticəsində Azərbaycanın neft-qaz hasilatı artdı. Azərbaycanın neft sənayesində başlıca inkişaf, əsasən, nəhəng “Azəri-Çıraq-Günəşli” (AÇG) neft-qaz yataqlarının işlənməsi ilə təmin olundu. İşlənmənin əvvəlindən indiyə kimi “Azəri-Çıraq-Günəşli”dən (AÇG) təxminən 455 milyon ton neft, 144,5 milyard kub metr qazın hasilatı da bu yataqlar blokunun əhəmiyyətindən xəbər verir. Bundan başqa regionda qısa bir müddətdə global enerji və nəqliyyat dəhlizləri yaradıldı. Heydər Əliyev özünəməxsus müdrikliklə onun da fərqi idi ki, Azərbaycanın sözün əsl mənasında müstəqilliyi, öz milli sərvətlərinin sahibinə çevrilməsi, heç bir dövlətin siyasi-iqtisadi asılılığında qalmaması, kifayət qədər gərgin geopolitik regionda yerləşən ölkəmizin bütün xarici təhdidlərə rəğmən xalqımızın milli maraqlarına uyğun balanslaşdırılmış xarici siyasət kursunu qoruyub saxlaya bilməsi enerji marşrutlarının şaxələndirilməsindən keçir. Ona görə də neft marşrutlarının alternativliyinə nail olmaq Heydər Əliyevin irəli sürdüyü neft strategiyasının əsas prioritetləri kimi nəzərə çarpırdı. 1999-cu ildə istismara verilmiş Qərb (Bakı-Supsa) ixrac boru kəməri Azərbaycanı dünya bazarına müstəqil marşrutla çıxaran və enerji təhlükəsizliyinə beynəlxalq dəstəyi təmin edən ilk xətt oldu. 1999-cu ildən indiyədək təxminən 84 milyon ton neft nəql olunmuş Bakı-Supsa kəməri təkcə ideya olaraq yox, möhtəşəm bir tarixi reallıq kimi də, onun ərsəyə gəlməsində böyük qətiyyət göstərmiş Heydər Əliyevin əsəri idi [1].

Heydər Əliyevin 1996-cı ildə “Şahdəniz” qaz yatağı ilə bağlı imzaladığı saziş ölkəmizin dayanıqlı enerji sistemində bu gündə öz sözünü deməkdədir. Adı çəkilən saziş dünyada qaz yataqlarına marağın az olduğu bir vaxtda imzalanarsa da, sonradan aktualıq qazanan enerji trendləri kimi prioritetlərin zərgər dəqiqliyi ilə proqnozlaşdırıldığını zamanla təsdiqləmiş oldu.

Heydər Əliyevin enerji sahəsində daha bir uğurlu strategiyası, Azərbaycanı enerji təhlükəsizliyinin aparıcı qüvvəsinə çevirən, ölkəmizi iqtisadi və siyasi cəhətdən daha da qüvvələndirən Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) əsas ixrac boru kəməridir. Bu kəmərin istifadəyə verilməsi ilə qazanılmış nailiyyətlər bir daha sübut edir ki, Heydər Əliyevin gələcəyə baxışı kimi BTC-nin iqtisadi və siyasi faydaları çox böyükdür.

1969-cu ildə Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyinə gəlişindən sonra respublikanın sosial-iqtisadi həyatının mühüm sahələrindən biri olan elektrik enerjisi sisteminin sürətli inkişafını təmin etmək məqsədilə təxirəsalınmaz tədbirlər həyata keçirilmiş, bir çox irimiqyaslı layihələr reallaşdırılmışdır. Ümummilli lider Heydər Əliyevin bilavasitə təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə hələ ötən əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən başlayaraq respublikanın elektrik enerjisində olan tələbatının yerli imkanlar hesabına ödənilməsinə yönəlmiş layihələrin həyata keçirilməsinə başlanmışdır. 1971-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisində Araz çayı üzərində İran-Azərbaycan "Araz" SES adı altında gücü 22 MVt olan stansiyanın inşası, 1972-ci ildə "2 sayılı Sumqayıt İstilik Enerji Mərkəzi"nin gücünün 220 MVt-ya çatdırılması, 1976-1977-ci illərdə Sərsəng su anbarı və gücü 50 MVt olan eyniadlı su elektrik stansiyasının istifadəyə verilməsi məhz Ümummilli Liderin Azərbaycana rəhbərliyi dövrünə təsadüf edir. Bu illərdə həmçinin gücü 380 MVt olan Şəmkir Su Elektrik Stansiyası istismara buraxılmışdır. Ötən əsrin 80-ci illərində və elə bu gün də Cənubi Qafqazın ən böyük istilik-elektrik stansiyası sayılan, gücü 2400 MVt olan 8 enerji blokundan ibarət, kritik parametrdən də yüksək parametrlərdə işləmək imkanına malik "Azərbaycan" İES istismara buraxılmışdır. "Azərbaycan" İES-in birinci enerji bloku 1981-ci il oktyabrın 20-də Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü və bilavasitə rəhbərliyi ilə istifadəyə verilmiş, bu möhtəşəm hadisə Azərbaycan energetikasının inkişafında yeni bir mərhələnin əsasını qoymuşdur. Ulu Öndərimizin bu

münasibətlə 1981-ci ilin 20 oktyabrında Mingəçevir şəhərinə gəlişi, stansiyanın vəziyyəti ilə tanış olaraq energetiklərə və inşaatçılara öz dəyərli tövsiyələrini verməsi bu tarixi təqvimdə Azərbaycan energetiklərinin peşə bayramı günü kimi müəyyənləşdirmiş oldu. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 13 oktyabr 2004-cü il tarixli Sərəncamına əsasən, həmin gün "Energetik günü" kimi qeyd edilir. Ölkə elektrik enerjisi sisteminin sütununu təşkil edən bu stansiya indi də müstəqil dövlətimizin enerji təhlükəsizliyinin təmin olunmasında müstəsna rola malikdir. Bu stansiyanın istismara verilməsi ilə elektrik enerjisi sistemində başlanan inkişaf və tərəqqi prosesi nəticəsində respublikamız sonralar özünün müstəqil, dayanıqlı enerji sistemini formalaşdırma bilmişdir. Ümumilikdə Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə ölkəmizin elektrik enerjisi ilə təminatı problemi öz həllini tapmışdır. Bu illərdə Azərbaycanın bütün yaşayış məntəqələrinə, o cümlədən hər bir evə elektrik xətti çəkilmişdir. Əgər 1969-cu ildə Azərbaycan elektrik enerjisi idxal edirdisə, 1982-ci ildə artıq elektrik enerjisi ixrac edən respublikaya çevrilmişdir.

Həmin dövrdə elektrik stansiyalarının inşası ilə yanaşı, elektrik şəbəkələri də sistemə inkişaf etdirilmiş və respublikamızın dayanıqlı enerji sistemi yaradılmışdır. O illərdə 330 kV-luq Əli Bayramlı İES - Ağdam - Gəncə - Ağstafa, Əli Bayramlı - Yaşma-Dərbənd, 5-ci Mingəçevir, 500 kV-luq 1-ci və 2-ci Abşeron, Muxranis - Vəli və digər elektrik verilişi xətləri, 330/110/20 kV-luq Yaşma, Gəncə, Ağstafa, 330/110/10 kV-luq İmişli, 500/330/220 kV-luq Abşeron, 220/110/10 kV-luq Hövsan, Nizami, Müşfiq, Səngəçal, Masallı, Ağsu, Babək və başqa qovşaq yarımstansiyaları istismara verildi. Bununla da elektrik enerjisi sahəsində yeni inkişaf mərhələsinin başlanğıcı qoyuldu [2].

1984-cü ildən tikinti işləri yarımçıq qalmış Yenikənd su hövzəsinin və su elektrik stansiyasının inşasının bitməsi ilə enerji sistemində yeni dövrün başlanğıcı qoyulmuşdur. Maliyyə çatışmazlığı ilə əlaqədar tikintisi uzun müddət ləngiyən Yenikənd su hövzəsində işlərin başa çatdırılması üçün maliyyənin əldə edilməsi problemini Heydər Əliyev 1995-ci ilin dekabrında İngiltərəyə səfəri zamanı həllinə nail olmuşdur. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı Yenikənd Su Elektrik Stansiyasının tikilməsi üçün 53,24 milyon dollar kredit ayırmış, 2000-ci il dekabr ayında stansiya istifadəyə verilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, "Şimal" ES-in restavrasiyası da Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olmuşdur. 1998-ci ilin fevral ayında Yaponiyaya səfər edən Ulu Öndər bu stansiyada 400 MVt gücündə buxar-qaz qurğusunun inşası üçün Tokionun 210 milyon ABŞ dolları məbləğində uzunmüddətli, güzəştli kredit ayırmasına nail olmuşdur. 19 dekabr 2000-ci ildə isə Heydər Əliyev tərəfindən təməli qoyma mərasimi keçirilmişdir.

Ümummillə Liderin Azərbaycana rəhbərliyi dövründə ölkənin elektrik enerjisi sistemində qanunvericilik bazasının formalaşdırılması istiqamətində də mühüm tədbirlər həyata keçirilmişdir. "Energetika haqqında", "Elektroenergetika haqqında", "Enerji resurslarından istifadə haqqında", "Elektrik və istilik stansiyaları haqqında" qanunların qəbulu heydər Əliyevin hakimiyyət dövrünə təsadüf edir.

Bu gün Ümummillə Liderin uzaqgörənliklə müəyyənləşdirdiyi mükəmməl strateji xətti hazırda Prezident İlham Əliyev uğurla davam etdirir. Ölkə iqtisadiyyatının inkişaf sürətini nəzərə alan dövlət başçısı "Azərbaycan Respublikasında yanacaq-enerji kompleksinin inkişafı (2005-2015-ci illər) Dövlət Proqramı"nı təsdiq etmişdir. Ötən dövr ərzində dövlət proqramının uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində respublikanın elektrik enerjisi sistemində generasiya gücünün artımı 2000 MVt-dan çox olmuşdur. Elektrik enerjisinin ötürülməsi sistemində isə ümumi gücü 2000 meqavoltamperə yaxın 500-dən artıq yeni transformator quraşdırılmış və ümumi uzunluğu 30 min kilometrədən artıq elektrik verilişi xətləri istifadəyə verilmişdir.

Hazırda iqtisadiyyatı gündən-günə inkişaf edən, elektrik enerjisi sisteminin dayanıqlığı təmin olunmuş Azərbaycanda yeni generasiya güclərinin tikilib istifadəyə verilməsi nəticəsində respublikamız qonşu dövlətlərin elektrik enerjisi təhlükəsizliyində də mühüm rol oynayır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Pərviz Şahbazov. Milli enerji strategiyasının yaradıcısı / "Azərbaycan" qəz., 2018, 8 may

2. Etibar Pirverdiyev. Heydər Əliyev və Azərbaycanı elektrik enerjisi sistemi / “Azərbaycan” qəz., 2010, 7 may, s. 4

UOT 330.34; 330.35

Azərbaycan iqtisadiyyatı: dünəni və bu günü

*Mətanət Hidayət qızı Şadlinskaya
Bakı Slavyan Universiteti
sh.metanet@gmail.com*

Müasir zamanda inteqrasiya prosesləri bütün dünyanı əhatə etməklə yanaşı, xalqların sosial-iqtisadi vəziyyətinin, dünya iqtisadi inkişafının əsas istiqamətlərinə çevrilmişdir. Çünki inteqrasiya prosesləri müstəqil dövlətlərin daxili və xarici siyasətində dəyişikliklər edir və yaxın, uzaq ölkələrlə əməkdaşlığın səmərəli əməkdaşlığa çevrilməsi ilə nəticələnir. Ümummilli lider H.Əliyevin də yeni dünyada regional, qlobal inteqrasiyanın strateji istiqamətini ölkələrin milli, iqtisadi inkişafının əsas xəttlərindəki əsası kimi görməsi və önə çəkməsi təşəbbüsü də müstəqil Azərbaycanın, xalqının gələcəyini düşünməsindən irəli gəlmişdir.

1991-ci ildə SSRİ dağıldıqdan sonra, onun tərkibində olan ölkələr öz suverenliyinə qovuşdu. Həmin vaxtlar yeni yaranmış dünyəvi ölkələrin qarşısına müstəqil milli iqtisadiyyatların öyrənilməsi zərurəti meydana çıxdı. Bu günümüz üçün beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın mühüm rolunun vacibliyi anlaşılırdı. Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının dünya təsərrüfat sisteminə qovuşması və onun tərkib hissəsi olması ölkəmizin, siyasi rəhbərliyin prioritet vəzifəsi idi. Bizim ölkə dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra iqtisadi sahədə öz suveren hüquqlarını gerçəkləşdirib, müstəqil siyasət aparmağa başlamışdır. SSRİ dövrü – ən qabaqcıl, səmərəli, yüksək iqtisadi potensialı olan ölkə sayılan respublika bu sistem dağıldıqdan sonra kasıb dövlət səviyyəsində idi (14 respublika mərkəz üçün çalışmış). Ölkə dağıdılmış iqtisadiyyat, makroiqtisadi qeyri-stabillik, zəifləmiş sosial-iqtisadi vəziyyətlə üz-üzə qalmışdır. Bu problemlərlə yanaşı separatçılar torpaqlarımıza sahiblənmək iddiası qaldırmış, Qarabağımızda ermənilər müharibə başlatmışdılar.

Ağır şərtlərə baxmayaraq, ölkəmizin dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiyası sahəsində uğurlu işlər görülmüşdür. Həmin dövrdə aparılan yeni, müstəqil dövlət quruculuğu proseslərində iqtisadi islahatların və inkişafın istiqamətlərini müəyyənləşdirmək mahiyyəti ilə Azərbaycan modeli yaradılmışdır. Azərbaycan bütün ölkələr üçün xarici-iqtisadi siyasətin mühüm istiqamətlərindən olan maliyyə-kredit sistemini qurmuş və iqtisadi qurumlarla əlaqə qurmuşdur. Ölkəmiz 1992-ci ildə Beynəlxalq Valyuta Fonduna, Dünya Bankına, İslam İnkişaf Bankına üzv qəbul olunmuşdur. Həmin vaxtlar Azərbaycanın qarşısında duran əsas prioritet vəzifə sahibkarlığı formalaşdırmaq, inkişaf etdirmək, əlverişli biznes, investisiya mühiti yaratmaq idi. Ölkədə artıq dövlətsizləşmə, özəlləşdirmə proseslərinə qanunvericiliklə start verilmişdir. İqtisadiyyatda yaradılmış çoxnövli müxtəlif mülkiyyətlərin yaradılması nəticəsində davamlı iqtisadi inkişafa təkan verilmişdir. Lakin, Azərbaycanın siyasi, iqtisadi vəziyyətində əsaslı dövrü 1993-cü ildə Ümummilli lider H.Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıtmasından sonra başladı. Müharibə dayandırıldı, atəşkəs elan olundu, sonra isə ölkəni böhran durumundan xilas yolları axtarıldı. “Bakı-Tiblisi-Ceyhan” neft-boru layihəsi Azərbaycanın təşəbbüsü, tərəfdaşları ilə birlikdə həyata keçirildi və ölkəmizin nüfuzu beynəlxalq miqyasda yüksəldi. Daha sonralar “Bakı-Tiblisi-Ərzurum” qaz-boru xətti, “Bakı-Tiblisi-Qars” dəmir yolu istismara verildi. “Cənub Qaz dəhlizi”, Transanadolu (TANAP), Transadriatik (TAP) boru kəmərlərinin tikintisi, Cənub Qafqaz boru kəmərinin genişləndirilməsi, “Şimal-Cənub” Beynəlxalq nəqliyyat dəhlizinin reallaşdırılması kimi görülən vacib işlər Azərbaycanın, onun regionlarının iqtisadiyyatında struktur və infrastrukturunda mühüm inkişafı iqtisadi dönüş yaratdı.

Hər bir ölkə üçün inkişaf dünyaya beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyadan keçir və Azərbaycanımız bu inkişaf kursunu keçdi, bu gün də uğurla davam etdirir.

Bütün bu nailiyyətlərimizə baxmayaraq, ən mühüm problemimiz hələ də həll edilməmişdir, Qarabağımız düşmənin əlində idi. Nəhayət, 2020-ci ilin 27 sentyabrında mənfur ermənilərin təcavüzü ilə başlamış 44 günlük müharibə nəticəsində həmin ilin noyabrında Ali Baş Komandanımızın, möhtəşəm ordumuzun, xalqımızın sayəsində torpaqlarımızı azad etdik (bu gün də tör-töküntülərini təmizləyirik). Torpağımız uğrunda canlarından keçmiş qəhrəman şəhidlərimizə Allahdan rəhmət, igid qazilərimizə, ordumuzun hərbiçilərinə sağlam, uzun, firəvan ömür diləyirik.

Müharibə görmüş, müharibədən çıxmış digər ölkələr kimi Azərbaycanımız, xalqımız da bir sıra çətinliklərlə üzləşdi. Əhalinin sosial-iqtisadi durumunda zəiflik hiss olundu. İnflyasiya, işsizlik yarandı, kommunal xərcləri, istehlak mallarının qiymətləri artdı. Dünyada hökm sürən maliyyə-iqtisadi böhranından 2003-2018-ci illərdə ən az itkilərlə çıxan və inkişaf edən, müharibə ilə qarşılaşan ölkəmiz indiki problemlərdən də azad olacaq, həll edəcək. Bunun üçün regionların inkişaf etdirilməsi əsas iqtisadi vəzifəmiz olmalıdır. Prezidentimizin müvafiq sərəncamları ilə qəbul edilmiş sosial-iqtisadi inkişaf proqramlarının icrası ilə ölkəmizdə inkişaf sürətlənəcək, insanların rifahı, rahat həyat şəraiti əhəmiyyətli dərəcədə dəyişəcək. Bu problemləri həll etmək üçün əmək pensiyaları, maaşlar və s. artırıldı, qismən də olsa insanların iqtisadi durumu yaxşılaşdı, lakin, hələ də görüləcək iqtisadiyyatımızda müharibənin vurduğu zərbələr hiss olunur. İnanırıq ki, Azərbaycanımız bu problemləri də uğurla dəf edəcək. İqtisadiyyatımız yenidən öz möhtəşəm inkişafına davam edəcək. Bunun üçün təbii-iqtisadi resursları olan bütöv Azərbaycanımız var.

Bu gün ölkəmiz neft-qaz, energetika sənayesindən və başqa aqrar, turizm və s. sahələri inkişaf etdirir. Xarici investisiyaları cəlb edən ölkə qurulur və inkişaf etdirilir.

İndiki şəraitdə Azərbaycan demək olar ki, progressiv ölkədir artıq uğurlu inkişafa imza atıb. Bəzi müvəqqəti sosial-iqtisadi çətinliklərə baxmayaraq, müasir iqtisadiyyatımız formalaşır, yenidən inkişaf mərhələsinə keçir. Bunlar H.Əliyevin davam etdirdiyi uğurlu siyasətin nəticəsidir. Əgər ölkədə siyasi sabitlik varsa, qüdrətli dövlət qurub, iqtisadi inkişaf etmək olar. Biz bu sabitliyi Ulu Öndərimiz sayəsində qazandıq, bu günümüz üçün də onun davamçısı İ.Əliyev bu vəziyyəti daha da möhkəmləndirdi. Apardığı iqtisadi islahatlarla xalqın xeyrinə qərarlar qəbul edib, həyatımızın bütün sahələrində inkişafı təmin etməyə çalışır, yaxın illərdə də Azərbaycanın iqtisadiyyatında artım davam edəcək. İnanırıq ki, günü-gündən çiçəklənən, gözəlləşən Azərbaycan dünyanın ən yaxşı iqtisadi inkişaf etmiş ölkələrindən biri olacaq.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Vəliyev D.Ə. Azərbaycanın Qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyası. Bakı, 2008
2. Ələsgərov A.K. Azərbaycanın xarici-iqtisadi əlaqələri: nailiyyətlər və perspektivlər. Bakı, 2015
3. Hüseynov T. Azərbaycanın milli iqtisadi inkişaf modeli: nəzəriyyə və praktika. Bakı, 2015
4. Kərimov C.H., Kərimova T.H. Beynəlxalq münasibətlər və xarici siyasət. Bakı, 2013

UOT 330.34; 330.35

Regional inkişafda aqroturizm potensialı

*Kəmalə Xəlil qızı Yusifova
Azərbaycan Dillər Universiteti
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin dissertantı
yusifovakemale38@gmail.com*

Dünyanın bir çox ölkələrində ÜDM-nin formalaşmasında, yeni iş yerlərinin yaradılmasında və əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsində, xarici ticarət balansının aktivləşdirilməsində əhəmiyyətli rol oynayan turizmin ölkəmizdə inkişafı da məhz Heydər Əliyev dühasının bariz nümunəsidir. Heydər Əliyev daima Azərbaycanda turizmin potensial imkanlarını yüksək qiymətləndiribdir. Tam məsuliyyətlə demək olar ki, Azərbaycan turizmi bu gün əldə etdiyi nailiyyətlərə görə dahi şəxsiyyətə - Heydər Əliyevə borcludur. Turizmimiz Ümummilli Liderin uzaqgörənliklə müəyyən etdiyi yolla inkişaf zirvəsinə doğru inamlı addımlarla irəliləyir. [1]

Regional və qlobal enerji təhlükəsizliyinin təminatında rolu artan, enerji marşrutlarını şaxələndirən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin siyasi iradəsi sayəsində “Azəri-Çıraq-Günəşli” yataqlarının işlənməsi üzrə Sazişin müddəti 2050-ci ilədək uzadılmışdır. Tarixə “İki əsrin müqaviləsi” kimi düşən həmin müqavilə milli neft strategiyasının yeni uğurları üçün təməl olmuşdur. Milli neft strategiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində böyük miqdarda vəsait milli iqtisadiyyatın digər sahələrinin də inkişafına və şaxələndirilməsinə əlverişli şərait yaratmışdır. Azərbaycanın bütün regionlarında infrastruktur yenidən qurulmuşdur. Bu məqsədlə həyata keçirilmiş regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə dörd dövlət proqramı həlledici rol oynamışdır.

Qeyri-neft sektorunun üstün inkişafı milli iqtisadiyyatın yeni strukturunun formalaşması məsələlərinin kompleks həllini nəzərdə tutur. Bu məqsədlə, haqqında danışılan sektoru formalaşdıran sahələrdə innovasiyalı fəaliyyət dəstəklənməli, resurslardan, xüsusilə insan resurslarından istifadənin yeni paradigması formalaşdırılmalı, ixrac yönümlü fəaliyyət təşviq edilməli, kənd ərazilərində çoxfunksiyalı fəaliyyətin müxtəlif növlərində, o cümlədən turizmin inkişafında dövlət-özəl bölmə tərəfdaşlığı dəstəklənməlidir. Sadalanan istiqamətlər, əlbəttə bütün imkanları və onların reallaşdırılması prioritetlərini əhatə etmir. Həll edilməli problemlərin əhatə dairəsi daha böyük, gündəlikdə olan məsələlərin spektri daha genişdir.

Regional inkişafın müxtəlif səviyyələrində olan ərazilərdə, qeyri-neft sektorunun inkişafı imkanları fərqli olduğu kimi, burada aqroturizm potensialından istifadənin səmərəliliyini şərtləndirən amillərin mühitə uyğun qabiliyyəti də fərqlidir. Odur ki, aqroturizmin qeyri-neft sektorunun inkişafındakı rolunu qiymətləndirmək üçün haqqında danışılan potensialın hərtərəfli xarakteristikası üçün zəruri təhlillər aparılmalıdır. Yaşıl iqtisadiyyatın inkişafının prioritet istiqamət olduğu hazırkı dövrdə qeyri-neft sektorunun üstün və dayanıqlı inkişafında turizm fəaliyyətlərinin dəstəklənməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Turizmin, o cümlədən aqroturizmin iqtisadi səmərəliliyini təhlil edən tədqiqatçılar sahənin inkişafının iqtisadiyyatın digər sahələrinin, o cümlədən qeyri-neft sektoruna aid sahələrin dayanıqlı inkişafına təsiri məsələlərinə xüsusi diqqət yetirirlər [2]. Həmin diqqətin və araşdırmaların nəticəsi olaraq xülasə edilmiş müddəalar aqroturizmin milli iqtisadiyyatın, o cümlədən onun qeyri-neft sektorunun müxtəlif sahələrində iqtisadi fəallığın yüksəldilməsində rolunun artdığını söyləməyə kifayət qədər əsas verir. İşgüzar fəallığın aqroturizmin inkişafı sayəsində təşviq edilməsi əlaqədar sahələrin dayanıqlı fəaliyyətinə, bu və ya digər dərəcədə xidmət edir.

Aqroturizmin ölkə və regionun sosial-iqtisadi inkişafında roluna nəzər saldıqda, hətta ilkin yanaşmada belə, bu sahənin inkişafının yeni iş yerlərini yaratdığını, kənd ərazilərində yaşayan insanların gəlirlərini artırdığını, turizmlə əlaqədar sahələrin inkişafını təşviq etməklə multiplikasiya effektinə səbəb olduğunu, xalq sənətkarlığını fəallaşdırdığını, valyuta daxilolmalarını artırdığını görmək mümkündür.

Aqroturizmin inkişafı kənd ərazilərində yoxsulluqla mübarizə amili kimi əhəmiyyətli rol malikdir. Göstərilən mənbələrdə qeyd olunduğu kimi, aqroturizm xidmətləri göstərənlərin bu fəaliyyət hesabına layiqli gəlir əldə etməsi üçün, onlar ən azı başlanğıcda mərkəzi və yerli idarəetmə orqanlarının məqsədli himayə tədbirləri ilə əhatə olunmalıdırlar.

Turizm fəaliyyətinin inkişafı və kənd ərazilərində məşğulluq səviyyəsi arasında qarşılıqlı əlaqənin tədqiqi, bu əlaqənin nəinki mövcudluğu, habelə məşğulluğun strukturuna ciddi müsbət təsir etmək iqtidarında olduğu barədə fikir söyləməyə imkan verir. Haqqında danışılan göstəricilər arasında əlaqələrin ikitərəfli xarakteri, əhəmiyyətli dərəcədə aşağıdakı amillərlə şərtlənir. İlk növbədə, artıq qeyd edildiyi kimi, kənd turizminin inkişafı əlavə iş yerləri və ya əlavə məşğulluq

yarada bilir. Məşğulluq səviyyəsinin aqroturizmə təsirinə gəldikdə isə, bu kadrlara münasibətdə daha tələbkar olmağa, yəni onlara hazırlıq səviyyəsinə görə münasibət bildirməyə imkan verir. Sırr deyildir ki, aqroturizm obyektləri olan təsərrüfatlarda mehmanxana, səyahət, qonaqpərvərliyin digər istiqamətləri üzrə az-çox dərəcədə hazırlığı olan kadrları tapmaq çətin və ya qeyri-mümkündür. Məşğulluğun səviyyəsinin yüksəldilməsi üzrə həyata keçirilən tədbirlər, əksər hallarda ixtisasartırma və ya ixtisas dəyişmə təlimləri ilə müşayiət olunduğundan, aqroturizm sahəsində də kadrların ilkin hazırlığına rəvac verilməsi, heç də nadir hal deyildir.

Aqroturizmin inkişafı müvafiq infrastruktur elementlərinin sistem əmələ gətirməsi prosesini sürətləndirir. Bu isə əslində həmin prosesin iştirakçılarının məhsul və xidmətlərinə tələbi artırmaqla yanaşı, innovasiya infrastrukturunun təşəkkülünü təşviq etmiş olur. Məsələn ondadır ki, aqroturizm təkcə ekzotik cəhətləri ilə deyil, həm də müasir texnoloji tələblərə uyğunluğu ilə cəlbedici olmalıdır. Sonuncu tələblər sırasında isə istirahət məkanından asılı olmayaraq, turist üçün rəqəmsal inkişaf tempinin aşağı düşməməsi hesab edilə bilər.

Valyuta ehtiyatlarının özünəməxsus mənbəyi olan turizm sahəsində mövcud potensialdan səmərəli istifadə nəinki mikro, həm də makro səviyyədə aktual vəzifə kimi qarşıda durur. Qlobal və lokal iqtisadi səviyyələrdə qarşılıqlı əlaqələrin inkişafında turizmin yeri və rolunun tədqiqatçıları kompleks yanaşmanın zəruriliyini qeyd edirlər. İqtisadi artımın təmin edilməsində turizm potensialının reallaşdırılmasının böyük perspektivlərinin olduğu bir çox mənbələrdə [3] qeyd edilir. İqtisadi artım amili kimi aqroturizmin təsir dairəsində müşahidə edilən dəyişikliklər xarakterizə olunur. Əlbəttə, Azərbaycanda da qeyri-neft sektorunun inkişafında turizm, o cümlədən aqroturizm potensialından səmərəli istifadənin prioritetləri müəyyən edilərkən, valyuta mənbəyi olmaq əlaməti diqqətdən kənar qalmamalıdır.

Aqroturizmin milli iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun müxtəlif sahələrində iqtisadi fəallığa təsiri, özünü ilk növbədə aşağıdakı istiqamətlərdə büruzə verir:

- müxtəlif fəaliyyət sahələrinin nəticələrinə, başqa sözlə, məhsul və xidmətlərə tələbin təşviqi;
- kənd ərazilərində maliyyə resurslarına çıxışın asanlaşdırılmasına dair məlumatlandırma sisteminə münasibətin yaxşılaşması;
- özəl investorların potensial aqroturizm obyektləri kimi aqrar istehsal subyektlərinə marağının və investisiya qoyuluşlarının artması;
- indiyə qədər yalnız kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə məşğul olan subyektlərin çoxfunksiyalı status əldə etmək məqsədilə innovasiyalara həssaslıq səviyyəsinin yüksəlməsi və s.

Qeyri-neft sektorunun üstün inkişafının təşviqi sisteminin hazırlanması, o cümlədən sektorun inkişaf imkanlarının, biznes və investisiya mühitinin qiymətləndirilməsi, üstün inkişaf prioritetlərinin əsaslandırılması nəticəsində müvafiq konsepsiyalar, strategiya və proqramlar işlənib hazırlanmışdır. O cümlədən, Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir [4].

Turizmin ümumilikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına təsiri, inkişafın tempi və proporsiyalarından, bu və ya digər sahənin üstün inkişafı strategiyasının mövcudluğundan və bu kimi bir sıra digər amillərdən asılıdır. Bazar araşdırmalarının vektoru və xarakteri də bu baxımdan, müəyyən əhəmiyyət kəsb edir. Məsələn ondadır ki, aqroturizmin inkişafı sayəsində qeyri-neft sektoru məhsullarına və xidmətlərinə tələbin təşviqi meyarlarının reallaşdırılması üçün aparılan bazar araşdırmaları məqsədli bazar formalaşdırmağı nəzərdə tuta bilər. Təcrübədə aqroturizmin ərazilərdə iqtisadi fəallığa dəstək imkanlarının müəyyən edilməsinə yönəlmiş digər hallar da müşahidə olunur.

Turizm, o cümlədən aqroturizm fəaliyyəti, artıq qeyd edildiyi kimi, əksər ölkələrin və onun ayrı-ayrı bölgələrinin iqtisadi inkişafına birbaşa və dolaylı təsir göstərir. Araşdırmalar göstərir ki, həmin təsir özünü daha çox qeyri-neft sektorunun nəqliyyat, ticarət, ictimai iaşə, əyləncə sənayesi, sığorta, bank və maliyyə xidmətləri, rabitə və s. kimi sahələrində büruzə verir [5]. Böyük ehtimalla söyləmək olar ki, aqroturizmin inkişafı üçün əlverişli biznes və investisiya mühiti sadalanan və bir sıra digər sahələrin birgə inkişafında, xüsusilə insan kapitalına münasibətdə multiplikasiya effekti yarada bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. http://www.anl.az/down/meqale/medeniyyet/medeniyyet_may2009/78916.htm
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. Bakı, 2016.
3. Məmmədov E.Q. Azərbaycan turizm bazarının formalaşması və idarə olunmasının regional xüsusiyyətləri (Monoqrafiya). Bakı: “Gənclik” Nəşriyyatı - 2013. 132 s.
4. Артёмова Е.Н. Козлова В.А. Основы гостеприимства и туризма. Орёл, ГТУ, 2005, 116 с., с.76-77.
5. <http://www.anl.az/down/meqale/medeniyyet/2010/iyun/122392.htm>

UOT 338

Heydər Əliyev və milli iqtisadi inkişaf strategiyası

*Amalya Umud qızı Allahverdiyeva
AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutu
allahverdiyevaamaliya@mail.com*

Ulu Öndərin gərgin əməyi nəticəsində, Azərbaycan onun hakimiyyətinin birinci erasında 1969-1982-ci illərdə respublikada güclü iqtisadiyyatın təməlinin qoyulması sayəsində qısa müddət ərzində yüksək iqtisadi inkişafa nail olub. Bu, Heydər Əliyevin gərkəmli dövlət xadimi, peşəkar siyasətçi olmaqla yanaşı, həm də respublikanın xalq təsərrüfatına dərinləndən bələd olan ölkə başçısı olduğu barədə fikirləri təsdiqləyir. Çünki 1969-1982-ci illərdə Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə yürüdülnən iqtisadi və sosial siyasət sayəsində respublika iqtisadiyyatının bütün sahələrinin, elmin və mədəniyyətin inkişaf etməsi, xalqın həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə yalnız xalq təsərrüfatının dərin bilicisi olmaqla müvəffəq olmaq mümkün idi. Məhz Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə həyata keçirilən islahatların sayəsində Azərbaycan aqrar-sənaye respublikasından sənaye-aqrar respublikasına çevrildi. Respublikada aparılan geniş miqyaslı quruculuq işləri nəticəsində Azərbaycanda bir neçə il ərzində yeni yaşayış massivləri, binalar, məktəblər, sənaye müəssisələri tikildi, yollar salındı. Azərbaycan gənclərinin elmin və təhsilin dərinliklərinə yiyələnməsi və ölkənin sabahı üçün peşəkar kadr olması üçün Heydər Əliyevin gərgin səyi nəticəsində on minlərlə azərbaycanlının keçmiş İttifaqın ən nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almaları üçün şərait yaradıldı.

Ulu Öndər Azərbaycanın milli inkişaf doktrinasını hazırlamaqla respublikamızın uzunömürlü tərəqqisinə dərin əsaslar yaradıb. Müstəqil Azərbaycanın yüksək inkişaf mərhələsinə çıxmasında, milli-iqtisadi təhlükəsizliyinin möhkəmlənməsində və zəngin iqtisadiyyata malik olmasında neft amili xüsusi rol oynayır. Neft sərvətlərinin mənimsənilməsi, işlənilməsi və nəqli, ən əsası isə düzgün, düşünülmüş iqtisadi strategiyaya uyğun neft siyasətinin həyata keçirilməsi respublikamızın hazırkı tərəqqi mərhələsinə çatmasına dərin əsaslar yaradıb. Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra neft sənayesində tamamilə yeni mərhələnin əsası qoyuldu. Bu dövrdə başlıca vəzifə müstəqil ölkənin neft sənayesinə xarici neft kompaniyalarını cəlb etmək və yeni nəql marşrutları yaratmaqdan ibarət idi.

Heydər Əliyevin milli inkişaf siyasətində bütün milli resursların, maddi və mənəvi sərvətlərin səfərbər edilməsi və ölkənin iqtisadi inkişafına yönəldilməsi taktikası mühüm yer tuturdu. Bu məqsədlə, o, 1994-cü ildə dünyanın aparıcı ölkələrini təmsil edən transmilli neft şirkətləri ilə Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorundakı neft və qaz resurslarının birgə işlənməsi və sərbəst yollarla dünya bazarlarına ixrac edilməsini hədəfləyən "Əsrin müqaviləsi"ni imzalamğa nail oldu. Bu müqavilə Azərbaycanın yeni neft strategiyasının əsasında dayanaraq, bir tərəfdən, ölkənin milli inkişafı üçün

lazımı maddi resursların əldə edilməsi və istifadəsi yollarını müəyyənləşdirdi, digər tərəfdənsə onun beynəlxalq aləm üçün geosiyasi və geoiqtisadi əhəmiyyətini artıraraq, dünyaya inteqrasiyasını şərtləndirdi. "Əsrin müqaviləsi"ndən başlayaraq, Azərbaycan transmilli dünyanın və global dünya iqtisadiyyatının bir hissəsinə çevrildi, ölkənin inkişaf etdirilməsi, bazar iqtisadiyyatı mexanizmlərinin formalaşdırılması, sahibkarlığın və özəl sektorun yaranması, fəal sosial siyasətin yürüdülməsi üçün həm daxildə, həm də xaricdə əlverişli şərait yarandı. Azərbaycan dövləti və vətəndaşları, ictimai-siyasi və iqtisadi institutlar dünya ölkələrinin iqtisadi, maliyyə və texnoloji imkanlarından istifadə etmək imkanı qazandılar. [1]

Azərbaycanın iqtisadi-sosial və siyasi-hüquqi sisteminin qurulmasında olduğu kimi, demokratik inkişafa, xüsusilə də, söz və mətbuat azadlığına olan diqqət-qayğısı da özünü yüksək nəticələrdə göstərirdi. Ulu Öndərin Azərbaycan mətbuatının inkişafında rolu özünü müstəqillik illərində xüsusilə nümayiş etdirib. Müstəqilliyimizin ilk illərində təsadüf nəticəsində hakimiyyətə gəlmiş iqtidarın hərbi və siyasi senzurasında boğulan Azərbaycan mətbuatı yalnız Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə qayıdışından sonra xilas oldu, inkişaf etdi.

2002-ci ildə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetindəki çıxışında Ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: "Bazar iqtisadiyyatına keçid uzun prosesdir... Yalnız bu prosesi ardıcıl surətdə həyata keçirərək Azərbaycanın iqtisadiyyatını daha çox inkişaf etdirə və xalqımızın rifah halını daha da yaxşılaşdırma bilirik... Eyni zamanda, bu, nəzəriyyə ilə bağlıdır, dünya təcrübəsi ilə bağlıdır. Dünya təcrübəsini siz – bizim mütəxəssislər, alimlər, bu sahənin müvafiq işçiləri toplamalısınız. Nəzəriyyəni – yeni nəzəriyyə icad etməyə ehtiyac yoxdur – ümumiləşdirmək, bizim iqtisadiyyatımıza uyğunlaşdırmaq sizin vəzifənizdir... İqtisadçılar gərək apardığımız islahatların hər birinin həm həyata keçirilmə prosesini, həm də nəticələrini təhlil etsinlər". Bu dahi insanın tövsiyələrini əsas tutaraq, 2003-2005-ci illərdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının İqtisadiyyat İnstitutunda "Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafının müasir durumunun qiymətləndirilməsi və investisiya siyasəti" adlı araşdırmalar aparılmışdır. Yekun əsasında hazırlanmış məruzə AMEA-nın Rəyasət Heyətində geniş müzakirə edilmiş və bəyənilmişdir. Rəyasət Heyətinin qərarı ilə məruzə Sənaye və Energetika Nazirliyinə və İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə təqdim edilmiş və müsbət qiymətləndirilmişdir.

Ulu Öndərin çoxsaylı xarici səfərləri, ikitərəfli və beynəlxalq səviyyədə imzalanmış əhəmiyyətli saziş və sənədlər, uğurlu neft diplomatiyası, beynəlxalq və regional təşkilatlarda aparılan gərgin iş ölkəmizin inkişafının sürətləndirilməsinə öz əhəmiyyətli töhfəsini vermişdir.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qurumları, Avropa İttifaqı, İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, eləcə də Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Asiya İnkişaf Bankı, İslam İnkişaf Bankı, Qara Dəniz Ticarət və İnkişaf Bankı və s. kimi beynəlxalq maliyyə institutları ilə səmərəli əməkdaşlıq əlaqələri qurulmuş, bu münasibətlərin hüquqi bazası təmin edilmişdir.

Beləliklə, Heydər Əliyev strategiyasının həyata keçirilməsi nəticəsində müstəqilliyin ilk illərində baş vermiş tənəzzülün qarşısı uğurla alındı və 1995-ci ildən Azərbaycanda inkişafın yeni mərhələsi - bərpa və dinamik inkişaf dövrü başlandı. 1995-2003-cü illər ərzində ümumi daxili məhsul 90,1 faiz, dövlət büdcəsinin gəlirləri 3 dəfə, ölkənin valyuta ehtiyatları 85 dəfə, sənaye məhsulunun həcmi 25,2 faiz, kənd təsərrüfatı istehsalının həcmi 53,9 faiz, xarici ticarət dövriyyəsi 4 dəfə, iqtisadiyyatda məşğul olanların orta aylıq real əməkhaqqı 5,1 dəfə artdı, inflyasiya səviyyəsi 2-3 faizə qədər endirildi, bütün maliyyə mənbələri hesabına iqtisadiyyata yönəlmiş investisiyaların ümumi həcmi 20 milyard ABŞ dollarını keçdi.

Müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin banisi Heydər Əliyevin misilsiz idarəçilik qabiliyyəti, gərgin əməyi nəticəsində əldə olunmuş nailiyyətlər sonrakı illərdə ölkə iqtisadiyyatının davamlı və dinamik inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratdı. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilən və yeni çalarlarla zənginləşdirilmiş sosial-iqtisadi siyasətin strateji məqsədləri sərbəst bazar münasibətlərinə və özünüinkişaf qabiliyyətinə malik olan sosialyönümlü, diversifikasiya olunmuş milli iqtisadiyyatın formalaşdırılması və dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyasının təmin edilməsidir. Davamlı və dinamik inkişaf məntiqinə əsaslanan bu

siyasətin həyata keçirilməsi nəticəsində qazanılmış uğurlar daha da möhkəmləndirilmiş, makroiqtisadi sabitlik qorunub saxlanılmış, iqtisadiyyatın diversifikasiyası, qeyri-neft sahələrinin, regionların inkişafı sürətlənmiş, strateji valyuta ehtiyatlarının səmərəli istifadəsi təmin olunmuş, milli valyutanın sabitliyi, bank sisteminin etibarlılığı artırılmış, sahibkarlığa dövlət dəstəyi gücləndirilmiş, əhalinin sosial rifahı davamlı olaraq yaxşılaşmışdır.

Belə ki, 2004-2009-cu illər ərzində ÜDM 2,8 dəfə, dövlət büdcəsinin gəlirləri 4,8 dəfə, orta aylıq əmək haqqı 3 dəfə, minimum pensiyanın məbləği 3,8 dəfə, minimum əmək haqqı 6,3 dəfə artmış, 33 mindən artıq yeni müəssisə, 840 mindən artıq iş yeri açılmış, yoxsulluğun səviyyəsi 4,1 dəfə azalaraq 11 faizə enmişdir.

Dövlət başçısının həyata keçirdiyi islahatlarının alternativsizliyi nəticəsində ölkəmiz qısa müddətdə və böyük uğurla keçid dövrünü başa vuraraq 2009-cu ildə həm forma, həm də məzmunca yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoymuşdur. [2]

Ulu öndər Heydər Əliyevin gərgin əməyi sayəsində Azərbaycan özünün geosiyasi mövqeyini, ictimaiyyəti və mənəvi-psixoloji inkişaf xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq mövcud inkişaf modellərindən heç birinə birmənalı şəkildə üstünlük vermədən Qərbi və Şərqi yaratdığı dəyərlərdən yaradıcılıqla və səmərəli şəkildə bəhrələnməyə, tarazlaşdırılmış çoxşaxəli xarici siyasət yeritməyə nail oldu. 1993-cü ildə xalqımızın Ümummilli lideri, böyük Heydər Əliyevin ölkəmizdə hansı şəraitdə hakimiyyətə gəlməsini nəzərə alsaq Azərbaycanın çağdaş dünyada qazandığı yer və mövqenin hansı çətinliklər hesabına başa gəlməsi bir daha aydın olur. 1993-cü ilin ikinci yarısından başlayaraq Azərbaycanın geosiyasi vəziyyətinin və beynəlxalq siyasətə təsiretmə imkanlarının dərin nəzəri təhlili əsasında xarici siyasət kursunda mövcud reallıqları nəzərə alan və ölkənin mənafeələrinin qorunmasına yönəlmiş əməli dəyişikliklər edildi. İlk növbədə müstəqil Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq münasibətlər sistemində yeri, Avropa ölkələri, daha doğrusu avroatlantik strukturlara inteqrasiya və ABŞ-la, yeni müstəqil dövlətlər və Rusiya ilə, türkdilli dövlətlər və paralel olaraq Türkiyə ilə, müsəlman dünyası və ayrıca olaraq İranla, Asiya, Afrika və Cənubi Amerika ilə əlaqələrinin yaxın dövr üçün prioritetləri, istiqamətləri, aparıcı strategiyası müəyyənləşdirildi, hər qrupa daxil olan ölkələrlə ayrı-ayrılıqda və birgə münasibətlərin düşünülmüş, bütün amilləri nəzərə alan durumu yaradıldı. Yəni fərqi yoxdur həm çox tərəfli və həm də ikitərəfli münasibətlərdə ən etibarlı tərəfdaş olmaq prinsipini həyata keçirmək idi. Ulu öndər Heydər Əliyev məhz bu reallıqları nəzərə alaraq, necə deyərlər, yaxın qonşu uzaq qohumdan irəlidir, düşüncəsi ilə, özünün ilk səfərlərindən birini Rusiyaya etdi. Bu səfər Azərbaycanın MDB-yə daxil olması ilə paralel hazırlandı. Çünki həm Rusiya ilə münasibətlər üçün, həm də MDB-yə daxil olan ölkələrlə Azərbaycanın münasibətləri, əlaqə və əməkdaşlığı üçün bu iş haqlı olaraq əhəmiyyətli sayılırdı. Heydər Əliyevin Rusiya Federasiyasının paytaxtı Moskvaya səfərləri, Rusiya Federasiyasının Prezidenti Vladimir Putinin Azərbaycana səfəri ölkələrimiz arasındakı gərginliyi xeyli zəiflətdi, iki ölkə arasındakı münasibətlərə yeni keyfiyyət gətirdi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 17 cildə. VI cild, Bakı: Azərneşr, 1997-2007, 796 s.
2. Məqsədimiz Azərbaycanın hərtərəfli inkişafına, xalqın rifahının daim yüksəlməsinə nail olmaqdır. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin nitqi // Dirçəliş-XXI əsr. 2004, № 78-79, s. 21-25

УДК 801.8

Истоки когнитивной лингвистики

*Рена Али гызы Магеррамова
Бакинский государственный университет
renamaharramova@gmail.com*

В «Кратком словаре когнитивных терминов» указывается, что когнитивизм – это «термин когнитивной науки, использующийся в нескольких разных смыслах: 1) когда под ним имеют в виду возвращение к проблемам познания и познавательных процессов, ранее изучавшихся в психологии в рамках против поставлявшегося бихейвиоризм у ментализма» [3, с.47]. Таким образом, когнитивизм вообще формируется как реакция на радикальный бихейвиоризм. Когнитивная лингвистика иногда рассматривается всего лишь как фрагмент общей когнитивной науки. Например, в 2013 г. в Калининграде прошла «V Международная конференция по когнитивной науке», уже само название которой свидетельствует о том, что в сознании международного научного сообщества существует представление о единой когнитивной науке, а не частных когнитивных психологии, биологии, истории, лингвистике и т.д. Хотя, как свидетельствует литература вопроса, все эти названия существуют и, более того, являются широко употребительными. Например, в прекрасной энциклопедии «Современные системы психологии» Ноэля Смита целая глава [4] второй части посвящена «Когнитивной психологии: Ментализм, компьютерные аналогии и удвоение мира» [2, с. 83-115].

В любом случае в основе когнитивной лингвистики лежит обращение к фактам познания, механизму приобретения знаний из окружающего мира, кодированию этих знаний знаками и семиотической системой язык в целом, сохранению этих знаний и их представлению в речи. Как отмечает В. З. Демьянков, «в лингвистическом теоретизировании конца XX – начала XXI вв. когнитивная лингвистика занимает несомненно доминирующее место, в частности, и потому что здесь на язык смотрят как на одну из «когнитивных областей» человека, связанных с другими областями и поэтому отражающих взаимодействие психологических, культурных, социологических, экологических и других факторов» [3, с.5]. Иными словами, считается, что именно язык несет в себе информацию о внешнем по отношению к человеку мире, а также о его внутреннем мире. В связи с этим язык изучается как духовное пространство, несущее в себе абсолютно все, что отражается человеческим сознанием, а ничего другого о мире мы и не знаем. Мир представлен исключительно в сознании. Понимание этого обстоятельства делает особенно актуальным изучение естественных языков в двух планов. Первый план составляют фундаментальные исследования вообще когнитивной природы языка. Здесь не актуальна дифференциация по различным языкам. В поле интереса находится естественный язык вообще, его познавательный механизм. На наш взгляд, в ходе подобных рассуждений вполне логична параллель со структурализмом, какой бы парадоксальной она ни показалась бы. Так, структуралистов не интересовали конкретные языки. Конкретные языки для них были только средством, с помощью которых и через которые они пытались обнаружить универсальную, существующую вне времени и пространства, модель естественного языка, составляющую основу всех языков мира. Так и когнитивисты ищут тот универсальный механизм познания, который присущ всем языкам, является универсальной когнитивной сущностью любого естественного языка.

Второй план когнитивных исследований языка ориентируется на определение индивидуальной специфики отдельно взятого национального языка, оригинальность и неповторимость снятия фрагментов действительности, кодирования информации и ее репрезентации. Понятно, что оба плана взаимосвязаны и взаимообусловлены, они дополняют друг друга, если они ценны сами по себе, то ценны и при координации усилий. Ясно также, что первое направление опирается на результаты второго. По ходу изучения отдельно взятых языков исследователи отделяют универсально значимое, типологическое и индивидуальное.

Профессора Эдинбургского университета В.Эванс и М.Грин в своей очень обстоятельной книге «Введение в когнитивную лингвистику» вполне справедливо говорят о том, что когнитивному анализу подвергаются прежде всего значимые единицы языка, иными словами, лексические и фразеологические единицы, частично морфологические. Они также отмечают, что некоторые лингвисты не теряют надежды привлечь к когнитивному анализу единицы фонетики и синтаксиса, хотя и сознают, что сделать это не так просто [4, с.12]. Действительно, различия в познания мира четко прослеживаются в лексической системе

языка. Уже на уровне внутренней формы видны разные представления о мире. Например, азербайджанцы очень любят приводить пример со словом *evlənmək*, сравнивая его с русским словом *жениться*. Встречаются люди, даже среди ученых-лингвистов, придающие слишком большое значение такого рода различиям, абсолютизирующие такие различия. Абсолютизация обычно не является верным путем, но тем не менее различия есть, и они очевидны. Для азербайджанского менталитета вступление в брак есть желание создать собственный дом и чувство ответственности за этот дом. Для русского менталитета – это обзаведение женой. Азербайджанцы называют человека, у которого сегодня свадьба, *bəu*, русские – *молодой*, невеста – *молодая*, оба – *молодые*, у азербайджанцев – *bəu və gəlin*. Русские и азербайджанцы вкладывают различный образный смысл в эти обозначения, ни у кого это не вызывает недоразумения, как сегодня иногда это случается с другими словами. К словам *молодые* (если даже брачующимся по 80 лет) и *bəu və gəlin* люди относятся просто. Просто эти выражения стали стандартами. Можно сравнить с отношением общественного сознания к таким словам, как *xanım*, *bəu*, *ağsaqqal*, *müəllim* некоторым другим. Окружающие иногда возмущаются, слыша слово *ağsaqqal*, обращенное в общественном месте к пожилому мужчине. Особенно удивляются этому турки, приезжающие в нашу страну, мол, что за обращение. Следует помнить, что это всего лишь этикетные формы, возмущение же или недоразумение основано на актуализации внутренней формы.

Точно так же совсем недавно азербайджанцы возмущались тому, что у нас стали называть *bəu* кого попало. Мол, какие они беки. Хотя для тех же самых турок это было обычное обращение. Иногда женщины, занимающиеся тяжелым трудом, выполняющие грязную работу, удивляются, когда к ним обращаются со словом *xanım*. Следует хорошо представлять себе, что во всех таких случаях мы имеем дело с речевыми стандартами, не более того. Недоразумения в таких случаях всегда построены на актуализации внутренней формы слова, того образа, который лег в основу значения. В лингвистике хорошо известно, что внутренняя форма слова и его значение это разные вещи, которые недопустимо смешивать. Иногда говорящие возмущаются новым осмыслением слов, их терминологическим употреблением. Например, в один период стали очень модными такие слова, как *терпимость* и *политкорректность*. При этом очень часто можно было услышать недоумение по поводу слова *терпимость*: «что значит *терпимость*, что мы должны друг друга терпеть?!»

Таким образом, различия в мировидении, зафиксированные во внутренней форме лексических единиц, очевидны и не требуют доказательств. Кроме того, это различия чисто когнитивного характера. Англичане увидели птицу, которая ныряет в море и назвали ее *diver*, это название совершенно однозначно демонстрирует видение данной птицы. Русские назвали ту же самую птицу *гагара*, поскольку они слышали издаваемые ею крики. В русском языке у этой птицы существуют и такие названия, как *крохаль* и *поганка*. Первое, видимо, обусловлено тем, что она достает клювом мелкую рыбу. Второе, видимо, тем, что она питается всем, что ей попадается. Во всех случаях значение слов мотивировано тем когнитивным признаком, который заметили люди и который лег в основу значения. Характерно, что все эти названия разные, поскольку они соответствуют разным когнитивным признакам. Таким образом, когнитивные различия в наименовании одних и тех же предметов в языках мира совершенно очевидны. Это тот уровень неповторимости каждого из языков мира, который лежит на поверхностном уровне, эксплицитно выражен и абсолютно доступен пониманию. Более того, внутренняя форма доставляет удовольствие эстетического характера, поскольку воспринимается как художественное свойство означивания.

Использованная литература

1. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. М.: Изд-во МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997, 245 с. 45
2. Асмус В.Ф. Логика. М.: Едиториал УРСС, 2001, 392 с. 3

3. Смит Н. Современные системы психологии. История, постулаты, практика. СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2003, 384 с. 101
4. Evans V., Green M. Cognitive linguistics. An introduction. Edinburg University press, 2006, 830 p. 144

UOT 634.8

Azərbaycanda üzümçülük sahəsinin inkişaf və perspektivləri

*Leyla Elxan qızı Hacıyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti
Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzinin doktorantı
leila.haciyeva@mail.ru*

Azərbaycanın şanlı qəhrəmanlıq tarixini, bu tarixə qızıl hərflərlə daimi həkk olunmuş Heydər Əliyevsiz təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Ümummilli Liderin kənd təsərrüfatının inkişafına olan diqqət və qayğısı onun respublikamızda siyasi hakimiyyətə ikinci dəfə qayıdışından sonra da intensiv xarakter almışdır. [1]

Kənd təsərrüfatının inkişafı hər bir ölkənin nəinki ərzaq təhlükəsizliyinin, habelə iqtisadi təhlükəsizliyinin və dayanıqlı inkişafının mühüm şərtidir. Bu sahənin dinamik və dayanıqlı inkişafı isə kənd yerlərinin sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi, tarazlı regional inkişafa dəstək verilməsi istiqamətində görülən tədbirlərlə bilavasitə əlaqədardır. Odur ki, üzümçülüğün təşkilati-iqtisadi və hüquqi aspektlərdə kompleks tədqiqi mühüm nəzəri və təcrübi əhəmiyyətə malikdir.

Azərbaycan dünyanda üzümçülüğün ən çox yayıldığı regionlarından biridir. Əlverişli təbii-iqlim şəraiti, üzüm yetişdirilməsi üçün münbit torpaq, üzüm sortlarının zəngin biomüxtəlifliyi və üzüm bağlarının şaxələndirilmiş istifadəsi ölkədə üzümçülüğün inkişafı üçün geniş imkanlar yaradır. Məhz bu səbəbdən üzümçülük qədim zamanlardan xalqımızın təsərrüfat həyatında həmişə mühüm yer tutmuşdur.

Torpaq resurslarının çoxfunksiyalılığı, məlum olduğu kimi kənd yerlərində fəaliyyət inteqrasiyası üçün potensial mühit yaradır. Həmin potensialın fəallaşdırılmasında kənd təsərrüfatı ilə yanaşı, üzümçülüğün rolu xüsusi diqqət tələb edir. Bu halda landşaft və infrastrukturun inkişafı, torpağın münbitliyi və su ilə təminat kimi amillərlə eyni statuslu kimi qəbul edilə bilər.

Hələ qədim zamanlardan üzümçülüğü inkişaf etdirən xalqımız bu sahədə zəngin əkinçilik mədəniyyətinə yiyələnmiş, müxtəlif məhsulların istehsalı və hazırlanmasının sirlərinə dərinlən öyrənmişdir. Həmçinin floramıza, xüsusən də yerli genofondumuza yüzrlə qiymətli üzüm sortları bəxş etmişdir. Sevindirici haldır ki, Azərbaycan bir sıra yüksək məhsuldar və keyfiyyətli üzüm sortlarının (Bayanşirə, Ağ Şanı, Ağ Xəlili, Həməşərə, Xindoqni, Mələyi, Hüseyini, Qara Şanı, Təbrizi, Tayfi, Şabranı, Mədrəs, Şirvanşahi və s.) vətənidir. Respublikada yetişdirilən sənaye üzüm sortlarının zəngin genofondu və biokimyəvi komponentləri onlardan keyfiyyətinə, pəhriz və müalicəvi dəyərinə, çeşid müxtəlifliyinə görə dünya bazarında rəqabət apara bilən şərəblər hazırlamağa imkan verir. [2]

Xalqımızın çoxəsrlik təcrübəsi onlara üzümçülüğün sirlərini yaxşı öyrətdir. Böyük bir tarixi dövrün məhsulu olan üzümçülüğün hər bir qaydası Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində yerli şəraitə uyğunlaşmışdır. Xalqımız da həmişə üzümdən şərəb, mürəbbə, cəm, bəhməz, sirkə, abqora, sucuq, şərbət, spirt və s. hazırlayıbdır.

Azərbaycan xalqının lideri, uzaqgörən siyasətçi və mahir rəhbəri Heydər Əlirza oğlu Əliyev üzümçülük və şərəbçilik sənayesinin potensial imkanlarını həmişə yüksək qiymətləndirmiş, onun ölkənin iqtisadi rifahı üçün böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini vurğulamışdır. Onun qəbul etdiyi fərman və qərarlar sayəsində respublikada üzüm sahələri xeyli genişlənmiş və şərəbçilik inkişaf etmişdir.

Azərbaycanda üzümçülük öz inkişafının zirvəsinə, ən yüksək yüksəlişə məhz Heydər Əliyevin rəhbərliyi dövründə (1969-1982-ci illərdə) çatmışdır. Heydər Əliyevin üzümçülük təsərrüfatına göstərdiyi diqqət və qayğının nəticəsini, yorulmaz əməyinin bəhrəsini 1984-cü ildə Azərbaycan xalqı

gördü. Həmin il respublikada üzüm bağlarının ümumi sahəsi 286 min hektara, üzüm istehsalı 2,12 milyon tona, hər hektardan məhsuldarlıq 100 sentnerə çatmışdır [3, s.37-41].

Bu gün Azərbaycanda 15-ə yaxın şərab zavodları fəaliyyət göstərir. Baxmayaraq ki, 2012-2020-ci illər prezidentin sərəncamına əsasən şərabçılığın inkişaf dövrü hesab edilib və 2018-2025-ci illərdə şərabçılıq sahələrinin artırılması nəzərdə tutulubdur.

Son illər ölkədə üzümçülüğü inkişaf etdirmək üçün müəyyən tədbirlər görülsə də, bu sahədə bir çox problemlər mövcuddur.

Hazırda Azərbaycanda üzüm bağlarının sahəsi 1913-cü ildəkindən azdır. Əgər o vaxt ölkənin 17,5 min hektar üzüm bağı var idisə, bu gün Azərbaycanda bütün üzüm bağlarının sahəsi 16,74 min hektardır. Bunun da 1193 hektarı intensiv və superintensiv üzüm bağlarıdır.

2021-ci ildə üzüm yığımına təsir edən əsas mənfi amillərdən biri isti hava və quraqlıqdır. Məsələn, əvvəllər hər hektardan 8 tona qədər məhsul götürülürdüsə, bu gün məhsuldarlıq 5-6 tonu keçmir. İsti və quraq hava fotosintez prosesinə təsir edir. Havanın temperaturu 35 dərəcədən yuxarı qalxanda proses pozulur.

Digər problemlərdən biri üzümçülük müəssisələrində sovet dövründən qalma avadanlıqların olmasıdır. Burada əsas məsələlərdən biri bu avadanlıqların dəyişdirilməsidir. Nəticə olaraq da son 5 ildə ölkənin əsas şərab müəssisələri müasir avadanlıqlarla təchiz edilmişdir.

Bütün çətinliklərə baxmayaraq, Azərbaycanda bütün müasir tələblərə cavab verən şərab zavodları fəaliyyət göstərir. 2015-2020-ci illər ərzində yerli üzüm istehsalı 157 min tondan 208 min tona yüksəlmişdir.

2018-ci ilin mayında “2018-2025-ci illərdə Azərbaycanda şərabçılığın inkişafına dair Dövlət Proqramı” təsdiq edilmişdir. Bu, dövlət dəstəyinin artırılması, müasir texnologiyaların tətbiqi, şərab istehsalı və ixracına marağın artırılması yolu ilə ölkədə şərabçılığın davamlı inkişafını təmin etmək məqsədi daşıyır. Öz növbəsində bunun kənd əhalisi arasında məşğulluq səviyyəsini yüksəldəcəyinə ümid edilir. [1]

Azərbaycan, həmçinin şərab ixracına böyük təkan verəcək milli brendi tanımaq üçün xaricdə şərab evləri açmağa başlayıb. İlk Azərbaycan Ticarət Evi 2017-ci ildə Belarusda açılmışdır.

Azərbaycan Respublikasında üzümçülüğün inkişafının normativ-hüquqi bazasının möhkəmləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətində atılan sistemli addımlar, üzümçülüğün təşkili və iqtisadi aspektlərdə inkişafı üçün əlverişli şərait formalaşdırır. Ölkənin kənd ərazilərinin daha sürətli inkişafında üzümçülüğün rolunu artırmaq üçün müvafiq fəaliyyətin gəlirlik səviyyəsi yüksəldilməlidir. Müvafiq istiqamətdə heç də az olmayan problemlərin aşkar edilməsi və onların həlli yollarının müəyyən edilməsində innovasiyalardan istifadə imkanları reallaşdırılmalıdır.

Azərbaycan Prezidentinin diqqət yetirdiyi digər mühüm məqam qlobal əhəmiyyət daşıyan ekoloji təmiz məhsullar istehsalı və ixracının artırılmasıdır. Bu məsələnin əsası hələ 2001-ci ildə Ümummilli lider Heydər Əliyevin 2 mart 2001-ci il tarixli fərmanı ilə qəbul olunmuş “Azərbaycan Respublikasının ərzaq təhlükəsiliyi proqramı”nda qoyulmuşdur. [4, s.24-28]

Azərbaycanın kiçik və orta fermer təsərrüfatlarında əsasən süfrəlik üzüm istehsalı ilə məşğul olurlar və onlar əsasən məhsullarını daxili bazarda satırlar. Lakin süfrəlik üzüm ixracının həcmi ilbəl artır. Məsələn, 2021-ci ildə ixrac 3 min tondan 7 min tona yüksəlmişdir.

İşğaldan azad edilmiş Qarabağda üzümçülük və şərabçılığın inkişafı, tingçilik, klon seleksiyası, biotexnologiya, hibridləşmə, genetik ehtiyatların qorunması, şərab üzümünün keyfiyyətinin öyrənilməsi və digər bu kimi sahələrdə birgə layihələrin gerçəkləşdirilməsinə qərar verilmişdir.

Qarabağın bir çox rayonlarında üzümçülüğü inkişaf etdirmək üçün böyük imkanlar vardır. Bu ərazilərdə münbit və qara torpaqların olması aqrar sektorun müxtəlif istiqamətlərdə inkişafını təmin edir.

Dünya turizm sahəsində şərabçılıq turizmi (enoturizm) xüsusi yer tutur (İtaliya, Fransa, İspaniya, ABŞ və s.). Bu gün Azərbaycanda turizmin bu və digər turizm növləri ilə yanaşı, şərabçılıq turizminin də inkişafı üçün şərait yaradılmışdır.

Turizm şirkətləri tərəfindən şərab zavodlarına turlar təşkil edilir, turistlər şərab haqqında məlumatlandırılır və s. 2019-cu ildə Heydər Əliyev Fondunun təşkilatçılığı ilə Şamaxı rayonunun

Meysəri kəndində Azərbaycan Üzüm və Şərab Festivalı keçirilmişdir. Bu festival şərab həvəskarlarının, yerli və xarici turistlərin böyük marağına səbəb olmuşdur. COVID-19 pandemiyası ilə əlaqədar festival iki ildir keçirilmir. Lakin daha sonralar şərab festivallarının bərpa olunacağı gözlənilir.

Üzümçülük və şərabçılığın milli iqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunun müxtəlif sahələrində iqtisadi fəallığa təsiri, özünü ilk növbədə aşağıdakı istiqamətlərdə büruzə verir:

- müxtəlif fəaliyyət sahələrinin nəticələrinə, başqa sözlə, məhsul və xidmətlərə tələbin təşviqi;
- kənd ərazilərində maliyyə resurslarına çıxışın asanlaşdırılmasına dair məlumatlandırma sisteminə münasibətin yaxşılaşması;
- özəl investorların aqrar istehsal subyektlərinə marağının və investisiya qoyuluşlarının artması;
- indiyə qədər yalnız kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə məşğul olan subyektlərin çoxfunksiyalı status əldə etmək məqsədilə innovasiyalara həssaslıq səviyyəsinin yüksəlməsi və s.

Aqrar islahatların uğurla həyata keçirilməsində dövlət qayğısı və bu sahədə sahibkarların inkişafı üçün yaradılan əlverişli şərait ölkədə üzümçülüğün daha da inkişaf etməsinə imkan verir.

Cəmiyyətin həyatında get-gedə daha əhəmiyyətli mövqe tutan kənd təsərrüfatı çox şaxəli, mürəkkəb və dinamik sistemdir. Bütövlük, qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı asılılıq meyarlarına cavab verən kənd təsərrüfatı iqtisadiyyatın səmərəliliyi, müvafiq biznes mühitinin xarakteristikalarından asılıdır. Kənd təsərrüfatında üzümçülüğə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Üzümçülük və şərabçılıq, ölkənin müxtəlif bölgələrində yeni iş yerləri açmaqla, tarazlı regional inkişafda mühüm rol oynayır. Üzümçülük elmi istiqamət kimi geniş predmet sahəsinə malikdir və bu istiqamətdə tədqiqatların dərinləşdirilməsi, insan inkişafı və iqtisadi səmərəlilik baxımından obyektiv zərurətdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. “Kənd Təsərrüfatının İqtisadiyyatı” elmi-praktiki jurnal. № 4 (34). Bakı, 2020
<https://atm.gov.az/pdf/magazine/4.pdf>
2. Рəнахов Т.М., Сəлимов В.С., Зарі Ə.М. Azərbaycanca üzümçülük. Bakı: Müəllim, 2010
3. Панахов Т., Салимов В., Наджафов Д. Ампелографические особенности некоторых аборигенных сортов винограда Азербайджана. // Виноделие и виноградарство. 2015. № 1, с.37-41
4. Салимов В.С. Ценные сорта винограда Новраст и Махмуду // Виноделие и виноградарство. 2011. №6. с .24-28
5. <http://www.e-qanun.az/framework/38684>
6. <https://xalqgazeti.com/az/news/7163>

УДК 94(479.24)

Великое наследие Гейдара Алиева сегодня: идеология мультикультурализма и толерантности

*Лидия Андреевна Сафронова
Азербайджанский Государственный Экономический Университет
passion7fire@gmail.com*

Политика национального строительства, базирующаяся на идеологии мультикультурализма и толерантности, которую определил как особо важную для будущего страны Общенациональный лидер Азербайджана Гейдар Алиев, и сегодня продолжает укрепляться и с успехом реализуется Президентом Азербайджанской Республики господином Ильхамом Алиевым.

Гейдар Алиев, исходя из высокой ценности опыта мультикультурализма во многих странах, не смотря на частичный провал данной политики в Европе, отмечал, что «именно мультикультурализм и толерантность являются одним из условий стабильности государства,

повышения престижа Азербайджана на мировой арене, поступательного развития и благосостояния страны». [1]

Именно в период правления Гейдара Алиева был осуществлен синтез между матрицей национальной азербайджанской культуры и специальными усилиями властей в проведении данной политики. В качестве яркого наглядного примера в этом плане можно привести политику и идеологию в отношении русского языка. Несмотря на то, что государственным языком является азербайджанский язык, русский язык по-прежнему остается средством межнационального общения.

Сохранение печатных сфер, интернета и средств массовой информации на русском языке, а также присутствие русских секторов в школах и университетах, открытие филиалов известных российских ВУЗов, где к проведению занятий привлекаются педагоги из России, работает Русский Драматический театр, все это способствовало тому, что сегодня Азербайджан – единственная страна на Южном Кавказе, где русский язык сохранился и имеет крепкие позиции. Центр русской культуры при Русской Общине Азербайджана был создан в Баку еще в 1993 году и с успехом продолжает свою деятельность и сегодня, развивая и укрепляя межнациональные связи. Центр проводит литературные и музыкальные вечера, выставки русских художников и презентации книг российских авторов, организует встречи с видными деятелями культуры и искусства Азербайджана, России и других стран ближнего зарубежья, при Центре существуют многочисленные кружки и студии, курсы русского языка, позволяющие детям и взрослым изучить язык и познакомиться с культурой России. Коллективы Центра принимают участие в международных мероприятиях, проводимых в Баку, например, Евроигры, Глобальный форум цивилизаций и другие. Все это наглядно демонстрирует мультикультурализм в Азербайджане и толерантность по отношению к различным народам, их культуре и традициям.

Общенациональный Лидер Азербайджана Гейдар Алиев 29 июля 1997 года на встрече с постоянными представителями – послами государств мира, аккредитованными в ООН, сказал: «Азербайджан – многонациональное государство. Свобода вероисповедания, свобода совести и равноправие всех людей, независимо от их национально принадлежности у нас полностью обеспечены». [3]

В Азербайджане всегда уважительно относились к традициям и вере других народов, Гейдар Алиев в своем выступлении 15 апреля 1998 года по случаю очередного православного праздника Пасхи произнес: «В Азербайджане истари мировые религии осуществляли свою деятельность в условиях добрососедства и взаимного уважения. Азербайджанское государство и сегодня остается верным своим традициям. Свобода совести и вероисповедания – духовное богатство нашего общества». [3]

Следуя исторически сложившимся традициям, Президент господин Ильхам Алиев и сегодня с особой настойчивостью и целеустремленностью осуществляет политику государства, опираясь на идеи мультикультурализма и толерантности, определенные его отцом – Гейдаром Алиевым.

Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев четко определил основные детерминанты мультикультурализма. «В Азербайджане традиционно, исторически всегда существовала национальная и религиозная терпимость. Это одно из главных, важнейших достижений нашей страны. То, что в период становления нашей страны как независимого государства эти традиции прошлого были сохранены и преумножены, это большое достижение. Каждый человек в Азербайджане, независимо от его национальной и религиозной принадлежности, является полноценным и полноправным гражданином своей страны. Такой мир внутри нашего общего дома – это залог нашего успеха» (Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев об азербайджанской модели мульти-культурализма 2017, с. 81-84). [4]

На встрече в Москве 24 февраля 2022 года Ильхам Алиев особо подчеркнул, что в сравнении с другими странами постсоветского пространства Азербайджан является примером

того, как нужно относиться не только к образованию на русском языке, но и в целом к языку, «очень важно, что в те годы, мы уже не в одном государстве, и новое поколение уже пришло, мы сумели это сохранить, и будем делать все, чтобы это сохранить и на будущее». [5]

Президент Азербайджана Ильхам Алиев и сегодня большое внимание уделяет сохранению и развитию традиций мультикультурализма и идей толерантности в стране, в мае 2014 года распоряжением Президента был образован Бакинский Международный центр мультикультурализма, а 2016 год был объявлен «Годом мультикультурализма».

Первый вице-президент Азербайджана, президент Фонда Гейдара Алиева, Первая леди страны – Мехрибан Алиева не просто придает данной политике особое значение, но и проводит важную работу, способствующую развитию данной идеологии. Азербайджан исторически является многонациональным государством, народы, проживающие здесь, говорят на родных языках, развивают свою культуру и сохраняют традиции и не сталкиваются при этом ни с какой дискриминацией. Фонд Гейдара Алиева под руководством Мехрибан Алиевой организует доведение до мировой общественности традиций мультикультурализма и толерантности Азербайджана, реализует проекты, способствующие развитию этих идей в мире, поскольку там, где нет ценностей мультикультурализма, появляются дискриминация, исламофобия и антисемитизм. Мехрибан ханум неустанно трудится над реализацией позитивного имиджа Азербайджана как внутри страны, так и за ее пределами, осуществляет работу по формированию идей азербайджанства в зарубежных странах. Большое внимание Мехрибан Алиева уделяет проблемам молодежи, по ее инициативе и поддержке проводятся различные значимые проекты, связанные с обеспечением физического и духовного развития молодежи, воплощаются в жизнь важные социальные программы. Мехрибан Алиева была удостоена высокого российского ордена Дружбы за свой вклад в развитие и укрепление культурных и гуманитарных связей между странами, в том числе и за поддержку русского языка в Азербайджане.

Азербайджан сегодня, благодаря своей активной межкультурной дипломатии, стал своеобразным и эффективным мостом между различными цивилизациями, и в этом огромную роль играет деятельность Первого вице-президента Азербайджана Мехрибан Алиевой по проведению гуманитарной дипломатии между Востоком и Западом, способствующей диалогу между культурами и народами.

Идеология толерантности и ее высокий уровень в обществе показывают уровень цивилизованности государства, хотя терпимость и взаимоуважение формируются путем проб и иногда жестоких ошибок на протяжении многих веков. [2]

«Люди независимо от их принадлежности к какой-либо религии, духовные, должны уважать все другие культуры, религии, нравственные ценности, должны быть терпимы к их обычаям, традициям даже к тем, которые им не по душе» - сказал Гейдар Алиев в своем выступлении 9 декабря 1998 года на международном симпозиуме на тему «Исламская цивилизация на Кавказе».[3]

Основной модели мультикультурализма в Азербайджане являются принципы гуманизма, которые играют важную роль в урегулировании конфликтов между народами в то время, как в мире господствуют безразличие и национальная нетерпимость.

В такой сложной сложившейся сегодня мировой обстановке, наполненной войнами, угрозами и насилием, следует прислушаться к словам Общенационального Лидера Азербайджана, которые были высказаны более двадцати лет назад. В своей речи на церемонии открытия 8-ой Международной выставки и конференции «Нефть, газ, нефтепереработка и нефтехимия Каспия» 5 июня 2001 года, Гейдар Алиев произнес, что «XXI век должен стать веком, где люди будут жить в условиях мира, спокойствия. В XXI веке люди должны налаживать более теплые отношения друг с другом. В XXI веке люди не должны подвергаться дискриминации никакой нации, никакие страны, исповедующие другую религию». [3]

Хочется верить, что эти слова Общенационального лидера Азербайджана Гейдара Алиева станут пророческими, и в дальнейшем послужат ориентиром и будут услышаны во

всем мире, именно к идеям мира и гуманистическим ценностям следует стремиться всему мировому сообществу.

Использованная литература

1. Hacıyev A.N., Cabbarova E.H., Məmmədov İ.M. Multikulturalizmə giriş: Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti. Bakı: Mütərcim, 2018, 372 s.
2. Аббасов В.А. Мультикультурализм. Баку: Апостроф, 2021, 325 с.
3. Азербайджанский мультикультурализм. Цитаты: Гейдар Алиев. Президентская библиотека. Copyright@ 2016.
4. Гасанов Э.Л. Мультикультурализм как фактор устойчивого развития // Elm və İnnovativ Texnologiyalar Jurnalı, № 15, 2020, s.83-92.
5. TASS.ru (электронный ресурс)

UOT 63:33

Azərbaycanın kənd yerlərində özünüməşğulluğun inkişafı

*Afət Eyyub qızı İsrayılova
Azərbaycan Dillər Universiteti
afet.israyilova@gmail.com*

Müasir Azərbaycanın otuz ildən artıq müddətdə dövlət quruculuğu, iqtisadi dirçəliş, ictimai-siyasi və sosial həyatda tərəqqi dövrünü əhatə edən bütöv bir epoxası Ümummillə lider Heydər Əliyevin adı ilə sıx bağlıdır. Elə dünya iqtisadi sektorunda ən sabit və yüksək inkişaf indikatorlarına malik ölkə hesab olunan Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra ötən illərdə əldə etdiyi nailiyyətlərə, sıçrayışlı inkişafa, yüksək sosial tərəqqi erasına məhz Azərbaycan xalqının Ümummillə lideri Heydər Əliyevin hazırlayaraq həyata keçirdiyi iqtisadi inkişaf doktrinasının reallaşdırılması sayəsində mümkün olunmuşdur. [1]

Aqrar sahədə, ümumiyyətlə, kənd yerlərində özünüməşğulluğun inkişafı, onun arealının genişlənməsi insanların seçim azadlığı şəraitində baş verirsə, bu ciddi müsbət nəticələr verə bilər. Əlbəttə, bu tədrici prosesdir və kompleks xarakterli hüquqi, institusional, həmçinin iqtisadi tədbirlərin həyata keçirilməsini tələb edir.

Özünüməşğul subyektlər öz işini təşkil edən, fəaliyyət növünü müstəqil olaraq seçən, kimlər üçün və nə istehsal etmək haqqında qərarları qəbul etməklə, bütün məsuliyyəti və riskləri öz üzərinə götürən insanlardır. Onlar satış və təchizat tərəfdaşlarının seçimində, özünüməşğulluqla və ya sahibkarlıqla məşğul olmaq və bir sıra digər məsələlərin həllində yalnız öz imkanlarından çıxış edirlər.

Araşdırmalar göstərir ki, özünüməşğulluğa üstünlük verən insanlar qərar qəbul edərkən aşağıdakı alternativləri nəzərdən keçirir:

- natamam (qısamüddətli) iş günü və ya tam məşğulluq;
- muzzdlu və ya sərbəst məşğulluq;
- işsizlik və ya məşğulluq;
- təhsil (peşə hazırlığı) və ya məşğulluq;
- fərdi məşğulluq və ya ailə təsərrüfatında fəaliyyət;
- iş və ya pensiya arasında seçim.

Kənd yerlərində natamam (qısamüddətli) iş günü və ya tam məşğulluq arasında seçim imkanları şəhərlərə nisbətən gözlənilməli kimi məhduddur. Belə vəziyyət əsas və yaxud yeganə məşğulluq növünün aqrar sahə ilə əlaqədar olduqda özünü daha aşkar şəkildə göstərir. Muzzdlu və ya sərbəst məşğulluq alternativləri arasında seçim imkanları, işaxtaranın arzu elədiyi səviyyədə olmasa da,

həmin imkanların qiymətləndirilməsi və qərar qəbulunda istifadəsi halları mövcuddur. Təhsil (peşə hazırlığı) və ya məşğulluq arasında seçim edən potensial özünüməşğulluq subyektləri, əsasən gənclərdir. Mütəxəssislərlə onlayn qaydada aparılmış sorğuların nəticələri belə deməyə əsas verir ki, məhz belə seçim qarşısında olanların arasında təhsilə üstünlük verən gənclərin xüsusi çəkisi, nəzərəcarpacaq dərəcədə artmamışdır. Məlumat üçün bildirək ki, şəhər yerlərində müvafiq meyl müşahidə olunur.

Milli iqtisadiyyatın inkişafının hazırkı mərhələsində, tarazlı regional inkişaf şəraitində kənd yerlərində özünüməşğulluğun inkişaf imkanlarından danışıqdan, zənnimizcə kənd yerlərində əmək bazarını tarazlıq vəziyyətinə yaxınlaşdıran amillərə xüsusi diqqət verilməlidir. Haqqında danışılan amillərə (əsasən, ekzogen amillərə), hər şeydən əvvəl aşağıdakılar aid edilməlidir:

- proqram – məqsədli yanaşma və onun tətbiq dairəsinin genişlənməsi;
- dövlət strukturları tərəfindən yeni iş yerlərinin yaradılması, o cümlədən məşğulluğu və özünüməşğulluğu dəstəkləyən müvafiq infrastruktur elementlərinin modernləşdirilməsi;
- dövlət-özəl bölmə tərəfdaşlığı üzrə imkanların gerçəkləşdirilməsi;
- kooperasiya proseslərinin vəziyyəti;
- müştərək maliyyələşmənin ümumi maliyyələşdirmədə xüsusi çəkisinin müsbət dinamikası və i.a.

Məşğulluq haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununun 1.1.15-ci maddəsində (Bakı şəhəri, 29 iyun 2018-ci il. № 1196-VQ) özünüməşğulluq – şəxsin müstəqil surətdə və yaxud dövlətin dəstəyi ilə özünü işlə təmin etməsi kimi (maddə 1.1.15) təsbit olunmuşdur. Haqqında danışılan qanunda qarşıya qoyulmuş məqsədlə bağlı məsələlər, özünüməşğulluğun təşkili, peşə standartları üzrə minimum tələblərin müəyyən edilməsi, vakansiya bankının yaradılması və bu kimi bir sıra digər məsələlər öz əksini tapmışdır.

Özünüməşğulluğun inkişafı üçün ölkəmizdə normativ-hüquqi bazanın möhkəmləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə sistemli tədbirlər davam etdirilir. O cümlədən müəyyən bir dövr ərzində məşğulluğun stimullaşdırılması üçün tətbiq edilən ünvansız maliyyələşdirmə fəal sosial müdafiəyə keçidin hüquqi əsasları işlənib hazırlanmışdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 30 oktyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2019-2030-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası”nda prioritet kimi “əməkqabiliyyətli əhalinin dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına sosial yardımlardan və müavinətlərdən asılılığını azaltmaq məqsədilə passiv sosial müdafiədən (ünvanlı dövlət sosial yardımı) aktiv sosial müdafiəyə (əmək bazarına inteqrasiya) keçidi təmin edən özünüməşğulluq və ailə təsərrüfatlarının yaradılmasına dəstək tədbirlərinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi” zərurəti təsbit edilmişdir. [2]

Sosial xarakterin əmək bazarında münasibətlərin bilavasitə iqtisadi müstəviyə keçməsi ilə müşayiət olunan özünüməşğulluq kənd yerlərində tarazlı inkişafın əhəmiyyətli amilinə, o halda çevrilir ki, məhz bu amil hesabına motivlərin reallaşması baş verir. Özlüyündə bu mürəkkəb prosesdir və zəruri hüquqi-normativ təminatın formalaşdırılmasını tələb edir.

Aqrar regionların tarazlı inkişafı şəraitində kənd yerlərində özünüməşğulluğun yeni inkişaf imkanları meydana çıxır. Bu ilk növbədə, kiçik sahibkarlıq subyektlərinə verilən, müxtəlif istiqamətli, lakin sistem əmələ gətirən dövlət dəstəyi ilə əlaqədardır. Arayış üçün bildirək ki, inkişaf etmiş ölkələrdə özünüməşğulluq və fərdi sahibkarlıq anlayışları arasında, demək olar ki, fərq qoyulmur.

Kənd yerlərində özünüməşğulluğun növləri, şəhərlərə nisbətən az olsa da, bu baxımdan da müsbət dinamika müşahidə edilməkdədir. Regionlarda yaradılan sənaye məhəllələri, aqroparklar, özünüməşğulluğun əhatə dairəsini genişləndirir. Məsələ ondadır ki, özünüməşğulluq subyektlərinin, qabaqcıl xarici təcrübədən görüldüyü kimi fəaliyyətində nəinki özəl bölməyə, habelə dövlət mülkiyyətində olan təsərrüfatlara da xidmət etmək perspektivləri vardır.

Aqrar regionlarda əmək bazarının tarazlaşdırılması, kənd təsərrüfatı istehsalının məhsuldarlığının ərazidə məşğulluq səviyyəsini böhran həddinə qədər azaltmayan variantda yüksəldilməsini nəzərdə tutmalıdır. Bu sadə məsələ deyildir. Məsələ ondadır ki, belə yanaşma iqtisadi baxımdan, xüsusilə ayrıca götürülmüş istehsal subyektinin nöqtəyi-nəzərindən heç də məqbul

sayılmır. Həmçinin onu qeyd edək ki, məhz belə yanaşma, regionların tarazlı sosial-iqtisadi inkişafına lazımı səviyyədə xidmət edir.

Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət proqramı (2004-2008-ci illər), Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı, Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının icrası sayəsində ölkə regionlarının tarazlı inkişafında həlledici rol oynamışdır. [3] Həmin proqramlarda regional məşğulluq siyasətinin prioritetləri reallaşdırılmış, tarazlı inkişafa doğru mühüm addımlar atılmışdır. Aqrar regionların tarazlı inkişafında Ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə həyata keçirilmiş torpaq islahatı etibarlı təməl rolunu oynamışdır. Həmin islahat sayəsində kənd ərazilərində mülkiyyət plüralizminin inkişafı yeni vüsət almışdır.

Kənd yerlərində özünüməşğulluq, xarici təcrübənin təhlilindən göründüyü kimi fərqli inkişaf səviyyəsinə malik ölkələrdə kənd ərazilərində işsizliyin azaldılmasının mühüm xətti hesab olunur [4]. Bu ərazilərdə özünüməşğulluğun inkişaf imkanları, artıq qeyd edildiyi kimi innovasiya amili ilə bilavasitə bağlıdır. Odur ki, kənd yerlərində çalışanların ixtisas və peşə səviyyəsi özünüməşğulluğun səmərəliliyini şərtləndirən mühüm amil kimi diqqət mərkəzindədir. Eyni zamanda nəzərə almaq lazımdır ki, məhz kənd ərazilərində yüksək (xüsusi) ixtisas tələb etməyən iş növlərinə iddia edən insanlar sayca daha çoxdur.

Özünüməşğulluğun formalaşması və inkişafı prosesində atılmalı addım kimi müvafiq normativ-hüquqi baza möhkəmləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi qeyd edilməlidir. Əks halda, yalnız cari müdaxilələrlə özünüməşğulluğun formalaşması və inkişafı prosesində hüquqi müstəviyə çıxan məsələlərin sayı arzuolunmaz dərəcədə arta bilər. Bir sözlə, özünüməşğul əhalinin fəaliyyətinin hüquqi müdafiəsi sisteminin təkmilləşdirilməsi, onların mütəmadi surətdə rastlaşdıqları bürokratik maneələrin əngəllərin aradan qaldırılması baxımından müvafiq normativ-hüquqi bazanın mükəmməliyi həlledici amildir.

Aqrar-sənaye inteqrasiyasının reallaşdırılmasının institusional təminatı yaxşılaşdıqca, istehsala qədərki və istehsaldan sonrakı kooperasiyanın inkişafı baş verir. Doğrudur, bu ilkin addımlardır, lakin məhz həmin addımlar əmək bazarında müvafiq meyillərin vektorlarını müəyyən etməkdədir. Hazırda, kənd yerlərində təchizat sisteminin formamalaşması şəraitində, bu sistemin işini özünüməşğulluq subyektləri tərəfindən yerinə yetirilməsi nadir hal deyildir. Milli aqrar sektorda istehsala qədərki və istehsaldan sonrakı kooperasiyanın inkişafı imkanları demək olar ki, araşdırılmamışdır. Bununla belə, şübhə yoxdur ki, kənd yerlərində həm istehsala qədər, həm də istehsaldan sonra kooperasiyanın dəstəklənməsi özünüməşğulluq imkanlarını genişləndirir.

Nəhayət onu da qeyd edək ki, tarazlı regional inkişafa xidmət baxımından özünüməşğulluğun potensialının fəallaşdırılması üçün:

- kənd yerlərində məşğulluğun bu istiqamətinin bütün mümkün növləri xarakterizə edilməlidir;
- aqrar və digər istehsal fəaliyyətlərinin şaxələndirilməsi şəraitində, ölkənin bütün regionlarında özünüməşğulluğun mümkün növlərinin gözlənilən genişlənməsi imkanlarının reallığı dərəcəsi dəqiqləşdirilməlidir;
- hüquqi baxımdan özünüməşğulluq subyektlərinə qarşı irəli sürülən tələblər müəyyən edilməlidir;
- özünüməşğulluğun potensialının fəallaşdırılması prioritetləri reallaşdırılmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Quliyev T.Ə. İnsan resurslarının idarə edilməsi. Bakı: “Nağıl evi” şirkəti, 2013, s.215
2. 2019-2030-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 30 oktyabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmişdir
3. Nuriyev Ə.X. Davamlı və tarazlı regional inkişaf. Bakı: Avropa, 2017, s.34
4. Бондаренко Л.В. Сельский рынок труда: состояние и тенденции // Вестник сельского развития и социальной политики. 2015, №3 (7), с.2-10

UOT 37

Heydər Əliyev elm və təhsilin himayədarıdır

*Eldar Əbülfəz oğlu Abdullayev
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
eldar.abdullayev@adpu.edu.az*

*Eldar Arif oğlu Muxtarlı
eldar_muxtarli@mail.ru
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti*

Azərbaycan Respublikası dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra iqtisadi islahatlar, hər bir sahənin əsaslı inkişaf dövrünə qədəm qoydu. Belə bir çətin şəraitdə daxili imkanlardan istifadə etmək, qüdrətli dövlətin təkidli tələblərinə qarşı dayanmaq və öz vətəninə nüfuzunu qaldırmaq hər bir şəxsdən şücaət və möhkəm iradə tələb edirdi.

Xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyev qeyd edilən yüksək keyfiyyətlərə malik bir dövlət rəhbəri kimi həlli çox müşkül görünən, çoxlarına ağılasığmaz və qeyri mümkünlük təsiri bağışlayan həyatı tədbirləri reallaşdırmışdır. [1, s. 4-6].

1993-cü ilin iyununda xalqın istəyi ilə Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıtması Azərbaycan mədəniyyətinə yeni abı-hava gətirdi. Təhsil işçiləri, ziyalılar dövlətin yüksək qayğısı ilə əhatə olundular. Ulu Öndər təhsilin milli tərəqqinin gerçək amilinə çevrilməsi üçün geniş islahatlar proqramının hazırlanaraq reallaşdırılması vəzifəsini qarşıya qoydu. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Ümummilli Lider hələ Azərbaycana birinci rəhbərliyi dövründə təhsilin inkişafına böyük önəm verirdi. Ötən əsrin 70-80-ci illərində Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında təhsil müəssisələrinin geniş şəbəkəsinin yaradılması və həmin şəbəkənin zəngin maddi-texniki bazasının formalaşdırılması, respublika hüdudlarından kənardakı ali məktəblərə gənclərin göndərilməsi, hərbi kadrların yetişdirilməsi, respublika elmlər akademiyasının elmi-tədqiqat institutlarında fundamental elmin inkişafının təmin olunması gələcəkdə milli müstəqillik üçün zəruri intellektual zəmin yaratmışdır. Ulu Öndər yaxşı bilirdi ki, yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin yetişdirilməsi istənilən ölkədə dövlət müstəqilliyinin əsasını təşkil edən ən mühüm amillərdən biridir. Məhz həmin illərdə respublikada məktəblərin, ali və orta ixtisas müəssisələri üçün yeni binaların tikintisi geniş vüsət almış, təhsil infrastrukturunu tamamilə yeniləndirilmiş, ixtisaslı kadrlar hazırlayan ali və orta ixtisas məktəbləri açılmışdır. Respublikanın müxtəlif bölgələrində 800-ə yaxın məktəb tikilərək istifadəyə verilmiş, ölkəmizdə fəaliyyət göstərən ali məktəblərin ümumi sayı 12-dən 17-yə, tələbələrin sayı 70 mindən 100 minə qədər artmışdır. Qlobal dünyanın informasiya bolluğu şəraitində məktəbin, təhsilin vəzifələri dəyişir. Ağılın, intellektin inkişaf etdirilməsi ön plana keçir. Dünyanın təhsil məkanında sadəcə bilik, bacarıqlar deyil, dəyərlər, səriştələr şəxsiyyətin inkişafında mühüm amillər kimi qiymətləndirilir və bugünkü təhsilin keyfiyyət göstəriciləri kimi qəbul edilir. Belə bir zamanda Azərbaycan da müstəqillik əldə etmiş ölkələrdən biri kimi bütün sahələrdə, o, cümlədən təhsildə islahatlar aparır. Müstəqil Azərbaycanın memarı Ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: “İndi təhsil sisemində islahatların əsas məqsədi ondan ibarətdir ki, Azərbaycan təhsil sistemi Dünya təhsil sisteminin standartlarına uyğunlaşsın”. Hazırda Azərbaycan özünün təhsil sistemini Dünyanın ən mütərəqqi ölkələrinin təhsil prinsiplərindən istifadə etməklə təkmilləşdirir, məzmun və struktur dəyişiklikləri aparır. Azərbaycanda təhsil sahəsində məhz bu məntiqə uyğun olaraq pillə-pillə aparılır. Son dövrlərdə beynəlxalq miqyasda əldə olunan nailiyyətlərimiz, şagirdlərimizin böyük uğurla apardığı təhsil islahatlarının qlobal xarakterinin, milli köklər üzərində formalaşmış bəşəri mahiyyətini göstərir. Bütün bunlar isə müasir Azərbaycan məktəbinin simasının dəyişdiyini ifadə edir. Aparılan ilkin araşdırmalar da bu dəyişikliklərin məhz müəllimin, şagirdin, valideyinin, ümumiyyətlə, təhsildə marağı olan bütün iştirakçıların fəaliyyətində özünü göstərdiyini təsdiq edir. Azərbaycan Respublikasının prezidenti möhtərəm İlham Əliyev cənabları demişdir: “Bütün işlər məhz məktəbdən

başlayır, təhsilə diqqət və müəllimə qayğı həmişə olmalıdır. Bütün dövlət orqanları bu tövsiyələri eşitməli və praktiki həyat bunu təsdiq etməlidir". Azərbaycanın tarixində tələbyönlü bir təhsil sistemi formalaşır. Cəmiyyətimizin ehtiyac və tələbatlarına uyğun belə bir təhsil sisteminin qurulmasında demokratikləşmə, humanistləşmə, inteqrasiya, diferensiallaşma, fərdiləşmə, humanitarlaşma mühüm pedoqoji prinsiplər kimi nəzərə alınır. [2, s. 7].

Şəxsiyyətin maraq və ehtiyaclarını, arzu və istəklərinin əsas götürməklə təhsil alanların mənafeyinə xidmət göstərmək ön plana çəkilir. Beləliklə, təhsilin bütün sahələrində sabit xarakterə malik, ardıcıl və sistemli işlərə önəm verilir. O cümlədən, kurikulum islahatları elmi əsasda məqsədyönlü, planlı şəkildə aparılır. Buna görə də 1998-ci ilin martında "Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahatlar üzrə dövlət komissiyasının yaradılması haqqında" sərəncamı imzalaması isə bu sahədə təkmil qanunverici bazanın formalaşdırılması, təhsil konsepsiyasının hüquqi əsaslarının yaradılması məqsədindən irəli gəlmişdi. Əsası 1998-ci ildə Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev tərəfindən qoyulan Çox qısa müddətdə komissiyanın hazırladığı "Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahat proqramı" geniş müzakirələrdən sonra 1999-cu ilin iyununda imzalanaraq qüvvəyə minmişdi. Həmin proqram ölkəmizdə təhsil sisteminin beynəlxalq təhsil islahatları Azərbaycan gəncliyinin fəxri, prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə uğurla davam etməkdədir. Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil konsepsiyası (Milli kurikulum) demokratizm, humanizm kimi prinsiplərdən çıxış etməklə şagirdlərin maraq və ehtiyaclarına cavab verən, təhsil mütəxəssislərinin elmi yanaşmalarına söykənən, standartlara uyğunlaşdırılması ilə yanaşı, milli təhsil ənənələrinə sadıq qalmasını da təmin etdi [3, s. 352].

Heydər Əliyevin "İnsan təhsilin əsasını orta məktəbdə alır. Ona görə də bütün təhsil sistemində orta məktəb xüsusi yer tutmalıdır" - konseptual göstərişini əsas tutaraq ümumi orta təhsil sistemində də bu müddət ərzində ciddi irəliləyişlər əldə olunub. Ümumi təhsildəki ən ciddi yeniliklərdən biri yeni əlifbaya keçilməsi - latın qrafikalı əlifbanın reallığa çevrilməsi idi. Heydər Əliyevin "Bizim bu günümüz, gələcəyimiz məhz latın əlifbası ilə bağlıdır" - tarixi çağırışı təhsil sistemində özünün tam həllini tapıb. İstedadlı gənclərin təhsilə marağını daha da artırmaq və dəstəkləmək üçün Prezident Heydər Əliyevin ali məktəblərə qəbul imtahanlarından ən yüksək bal toplamış abituriyentlərlə şəxsən görüşüb, onlara "Prezident təqaüdü"nün verilməsi barədə qərarı dahi şəxsiyyətin təhsilə diqqətinin daha bir nümunəsidir.

1998-ci ildə Azərbaycan müəllimlərinin qurultayında Ümummilli lider Heydər Əliyev geniş nitq söyləyib. Ulu Öndər təhsilimizin inkişafı ilə bağlı fikirlərini bildirib, tövsiyələrini verib. Müəllimlik peşəsini, müəllim əməyini həmişə yüksək qiymətləndirən müdrik rəhbər Heydər Əliyev deyirdi:

"Bizim müstəqil respublikamızda, Azərbaycan cəmiyyətində müəllim bu gün də, gələcəkdə də ən hörmətli insan kimi qəbul edilməlidir və müəllimlik peşəsi ən yüksək qiymətə layiq olan peşədir".

Dahi rəhbər Heydər Əliyev təhsil sahəsi ilə bağlı mühüm fərman və sərəncamlar imzalayıb və bu sahənin inkişafında həmin sənədlərin xüsusi rolu olub. Heydər Əliyev zaman-zaman Azərbaycan xalqı içərisindən yetişən görkəmli şəxsiyyətləri, onların vətən və xalq qarşısındakı xidmətlərini daim yüksək qiymətləndirirdi. Hakimiyyətdə olduğu illərdə Ulu Öndərin təqdimatı əsasında xalqımızın ən layiqli elim və sənət adamları yüksək adlara layiq görülüb, orden və medallarla təltif olunub [4, s. 3].

Respublikamız öz suverenliyini əldə edib müstəqillik qazandıqdan sonra sağlam həyat tərzinin bərqərar olması və idman hərəkətinin genişləndirilməsi prioritet vəzifəyə çevrildi. SSRİ məkanında ümumilik pərdəsinə bürünmüş və konkret ünvandan məhrum edilən naliyyətlərimiz, idmançılarımızın qələbələri mili adına, milli məkanına qayıtdı. Dünya ölkələrinin arenalarında "Azərbaycan" sözü gözlərə görünməyə, qulaqlarda səslənməyə, könülləri oxumağa, qəlbləri diqqətə, ürəkləri həyacana gətirməyə başladı. Milli bayrağımız göy gözlü Xəzər kimi dalğalandı, himnimiz yer kürəsini dolaşdı. İdmanın demək olar ki, bütün növləri sürətlə inkişaf etdi. Yeni vüsət aldı.

Ölkəmiz müstəqillik qazandıqdan sonra əbədi rəhbərimiz Heydər Əliyevin söyləri və görkəmli xidmətləri sayəsində Azərbaycan böyük idman dövlətləri ilə bir sırada addımlamağa başlayır, beynəlxalq yarışların daim keçirildiyi bir ölkə kimi tanınır, idmanımızın maddi texniki bazası ilbəl möhkəmlənir, idmançılarımız tərəfindən Olimpiya Oyunlarında, Dünya və Avropa

çempionatlarında, kubok yarışlarında əldə edilən nailiyyətlər idman salnanəmizi daha da zənginləşdirir.

Müstəqil Azərbaycanın yaşaması tərəqqisi üçün pedaqoji mütəxəssislər lazımdır. Belə mütəxəssislərin bir hissəsi isə bizim Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetin “fiziki tərbiyə və çağırışa qədər hazırlığın tədrisi texnologiyası kafedrasında hazırlanır”.

Azərbaycan Respublikasının memarı və qurucusu Ulu öndər Heydər Əliyevin təşəbbüsü və şəxsi nəzarəti altında yaradılmış “fiziki tərbiyə və çağırışa qədər hazırlıq” müəllimliyi fakültəsi və kafedrası keçmiş SSRİ məkanında dördüncü, Zaqafqaziyada isə birinci fakültə kimi fəaliyyətə başlamışdır. Fakültə Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 21 dekabr 1979-cu il tarixli 63 sayılı əmri ilə “İbtidai hərbi hazırlıq və fiziki təlim” adı ilə yaradılmışdır. Fakültəyə tələbə qəbulu 1981-ci ildən həyata keçirilir. Kafedramız Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetin rəhbərliyinin diqqət və qayğısı sayəsində bundan sonrada elmi fəaliyyətlərini yüksək səviyyədə davam etdirərək yeni uğurlara imza atır. Ulu öndər Heydər Əliyevin bizə əmanət etdiyi bu ixtisası daha yüksəklərə qaldırılmasına nail olacağıq.

Ulu rəhbərimizin siyasətini ləyaqətlə davam etdirən, onun vəsiyyətlərinə əməl edən, bu yoldan heç bir zaman, dönməyəcəyini qətiyyətlə bildirən hörmətli prezidentimiz, cənab İlham Əliyev dəfələrlə demişdir ki, bədən tərbiyəsi və idmanın inkişaf etdirilməsi dövlətimizin strateji xəttidir. [5, s. 5-8].

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Əbiyev A.Q., Hüseynov F.A. Bədən tərbiyəsinin Dövlət standartları. Bakı, 2005-ci il
2. Azərbaycan müəllimi qəzeti, Bakı, 2007-ci il
3. Rəhimov İ. Uğurlu siyasətin təntənəsi. Bakı, 2010-cı il
4. Azərbaycan qəzeti. Bakı, 2009-cu il
5. Fiziki tərbiyə və ch tədrisi texnologiyası kafedrasının kitabı. Bakı, 2021-ci il

UOT 342

Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövründə hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğu

*Sevda Rasim qızı Tağiyeva
Azərbaycan Dillər Universiteti
felsefeictimaelmler@mail.ru*

Məlumdur ki, Ümummilli Liderlə milli fəlakətlər, mənəvi və ruhi sarsıntılar zamanı tarix səhnəsinə çıxırlar. Hər tarix inkişaf dövrü özünün görkəmli şəxsiyyətlərini yaradır. Amma elə şəxsiyyətlər var ki, onlar zamanın hüdudlarını aşaraq, özləri dövrü yaradırlar.

Müdrüklərdən biri deyib ki, böyük şəxsiyyətin adı zəmanəsinin və xalqının simvoluna çevrilir. Azərbaycan xalqının qədim və ulu tarixinin Heydər Əliyev dövrü vətəninə və millətini təhlükələrdən qurtararaq ardıcıl inkişaf yoluna çıxaraq nəhəng şəxsiyyətin zamanın fəvqünə yüksəlməsi parlaq bir nümunədir.

Tariximizin son yarım əsri Heydər Əliyevin zəkasından nur alıb. Yalnız onun sayəsində xalqımız əvvəlcə siyasi və dövlət müstəqilliyinin möhkəm bünövrəsini yaratmış, daha sonra isə bu təməl üzərində qurulan müstəqil dövlətini qoruyub saxlaya bilmişdir. Heydər Əliyev öz dövrünü yaratmışdır və bu dövr indi də davam edir.

Xalqımızın bütün müsbət keyfiyyətlərini, yaradıcılıq enerjisini, iradəsini və əzmini öz şəxsiyyətində üzvi şəkildə birləşdirən Ümummilli Liderimiz dövlətçilik ənənələrini davam etdirərək daha da zənginləşdirmişdir. Onun dünya siyasət xəzinəsini zənginləşdirmiş möhtəşəm fəaliyyəti xalqımızın əsrlər boyu arzusunda olduğu müstəqil dövlətin qurulmasında və yaşamasında müstəsna və həlledici rol oynamışdır.

Vətən və millət qarşısında göstərdiyi xidmətlərə görə tariximizin ən böyük simalarının ön

cərgəsində dayanmaq haqqı qazanmış Ümummilli Liderimizin siyasi və dövlətçilik fəaliyyəti doğma xalqına sədaqətlə xidmət etmək, onun yolunda hər cür fədakarlıqlara hazır olmaq timsalıdır. Heydər Əliyev XX əsrin sonlarında və XXI əsrin əvvəllərində ölkəmizin bütün sahələrdə əldə etdiyi nailiyyətlərin ilhamvericisi və təşkilatçısı olmuşdur. Ulu Öndərimiz öz uzaqgörənliyi və müdrikliyi, hünəri və cəsarəti, mərdliyi və fədakarlığı sayəsində müstəqil Azərbaycan dövlətini yaratdı, qoruyub saxladı, dühasının ən böyük əsəri olan bu dövləti indiki və gələcək nəsillərə ərməğan etdi.

Dünya miqyaslı mahir siyasətçi və dövlət xadimi olan Heydər Əliyevin fəaliyyəti öz əhəmiyyətinə görə milli hüduqlara sığmırdı. Böyük Atatürkün Türkiyə Cümhuriyyəti üçün, kansler Adenauerin Almaniya üçün, Şarl de Qollun Fransa üçün etdiklərini Heydər Əliyev Azərbaycan üçün etmiş, xalqımızın siyasi varlığını və xoşbəxt gələcəyini təmin etmişdir.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin də 1960-cı illərin axırlarında və 1990-cı illərin əvvəllərində hakimiyyətə hər iki gəlişi ölkəmizin və xalqımızın çox ağır sınaqlara çəkildiyi, problemlər mənəgənəsində boğulduğu dövrlərə təsadüf etmişdir. Hər dəfə də Heydər Əliyev ona bəslənən ümidləri doğrularaq xalqımızın Ümummilli Lideri olduğunu sübuta yetirmişdir.

1969–1982-ci illərdə Heydər Əliyevin dahiyanə idarəçilik qabiliyyəti, strateji təfəkkürü və uzaqgörənliyi sayəsində Azərbaycan böyük bir inkişaf yolu qət edərək keçmiş İttifaqın qabaqcıl respublikaları sırasına çıxdı. Bu illər tariximizə siyasi, iqtisadi, sosial, mədəni yüksəliş dövrü kimi daxil olaraq xalqımızın milli mənlək şüurunun oyanışına, dövlətçilik təfəkkürünün formalaşmasına güclü təkan verdi. Məhz həmin dövrdə imperiya tərkibində olmağımıza baxmayaraq Azərbaycanın gələcək siyasi və dövlət müstəqilliyi üçün əsaslı zəmin və möhkəm bünövrə yaradıldı.

Azərbaycanın “ölüm-dirim” ayrıcında dayandığı, dövlətçiliyimizin müqəddəratının həll edildiyi, azadlığımızın və müstəqilliyimizin müdhiş, təhlükə ilə təhlükə ilə üzləşdiyi 1993-cü ilin vahiməli iyun günlərində xalqın təkidli tələbi ilə Heydər Əliyevin ölkə rəhbərliyinə qayıdışı uçuğunun bir addımlığında dayanan məmləkətimizi məhv olmaq fəlakətindən xilas etdi. Sonrakı dövrdə müdrik rəhbərimizin əzmlə həyata keçirdiyi şərəfli xilaskarlıq və quruculuq missiyası Azərbaycanın müstəqilliyini əbədi, dönməz və sarsılmaz etdi.

1993-cü ildən 2003-cü ilədək olan on il ərzində onun Vətən və xalq naminə həyata keçirdiyi işləri sadalamaqla qurtarmaq olmaz. Həyatımızın elə bir sahəsi yoxdur ki, orada Heydər Əliyev dühası, Heydər Əliyev qayğısı, Heydər Əliyev yanğısı silinməz izlər salmasın.

Azərbaycanda dövlət quruculuğu prosesində ən mühüm addım ölkə Konstitusiyasının qəbulu və bundan irəli gələn məsələlər olmuşdur. Xalqımızın, dövlətçiliyimizin həyatında çox böyük əhəmiyyət kəsb edən Konstitusiyanın qəbulu dövlət quruculuğunun atributu, siyasi, hüquqi, demokratik bir hadisə kimi qiymətləndirilməlidir. Konstitusiya demokratik, hüquqi dövlət quruculuğunun əsaslarını müəyyən edən elə bir kodeksdir ki, onun vasitəsilə cəmiyyətdə qanunçuluq, sabitlik, demokratik inkişaf və s. mühüm siyasi-mənəvi dəyərlər təmin olunur.

Heydər Əliyevin çağdaş tariximizə Milli Qurtuluş günü kimi daxil olmuş 15 iyun 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin sədri seçilməsi ilə respublikada demokratiyanın, qanunçuluğun, hüquqi dövlət quruculuğunun bünövrəsi qoyuldu. Heydər Əliyevin parlamentə sədr seçilməsindən sonra Milli Məclisdə verdiyi bəyanatda müstəqil dövlətçiliyin inkişaf konsepsiyası və yolları sistemli şəkildə verildi. Bu istiqamətdə məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilməyə başlandı. 1993-cü ilin iyun-oktyabr ayları və sonrakı dövrdə müstəqil Azərbaycan dövlətinin qorunması və möhkəmləndirilməsi uğrunda Heydər Əliyevin mübarizəsi strateji məqsəd daşıyırdı. O, strateji və demokratik yolun mahiyyətini belə səciyyələndirirdi: “Azərbaycan Respublikası öz dövlət quruculuğunda sosial-iqtisadi problemlərin həllində tutduğu strateji yolla gedir. Bizim bu yolumuz Azərbaycanda demokratik, hüquqi, sivilizasiyalı dövlət qurmaqdan, demokratik prinsipləri gündəngünə inkişaf etdirməkdən, dünyanın əldə etdiyi bütün demokratik nailiyyətləri Azərbaycanda yaymaqdan, onlardan bəhrələnməkdən ibarətdir.”

UOT 316.65; 327

**Ümummilli lider Heydər Əliyevin müasir Azərbaycançılıq məfkurəsi və onun
Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində yeri və rolu**

*Könül Telman qızı Kərimova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şəki filialı
konultelmanqizi@mail.ru*

Hüquqi dövlətin əsasını Ümummilli həmrəylik təşkil edir, Ümummilli həmrəyliyi təmin edən vasitə isə milli ideologiyadır. İdeologiya milli-mənəvi identikliyi təmin edən vasitədir. İdeologiyası olmayan dövlətlər tarix səhnəsində müəyyən dövr ərzində funksional vahid kimi mövcud olsalar da, milli maraqları uzunmüddətli təmin edə bilməmiş və tarix səhnəsindən silinmişlər.

Hər bir xalqın vahid məram və məqsəd ətrafında birləşərək inkişaf yolunu düzgün müəyyənləşdirilməsi milli ideologiya ilə sıx bağlıdır.

Azərbaycançılıq ideologiyası XIX əsrin sonu XX əsrin əvvəllərində təşəkkül taparaq formalaşmış və bir əsr ərzində davamlı təkamül yolu keçmişdir. Azərbaycançılığın bütün azərbaycanlıları birləşdirən ideologiya halına gəlməsi, müstəqil Azərbaycan dövlətinin ideya əsasına çevrilməsi Ümummilli lider Heydər Əliyevin tarixi xidmətidir.

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin başlıca prinsipləri daxili-siyasi reallıqların təsiri altında müəyyənləşir ki, bu da daxili siyasətin beynəlxalq münasibətlər sistemində davamıdır. Xarici siyasət dövlətin daxili inkişafının əsas vəzifələrindən irəli gələn, ölkənin milli mənafehləri ilə xarici aləmin maraqları arasında sivil birgəyaşayış qaydaları və normaları əsasında uyğunlaşdırılmış, uzlaşdırılmış münasibətlər sistemi yaratmağa xidmət edən məqsədyönlü fəaliyyət növü kimi nəzərdən keçirmək lazımdır.

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin başlıca prinsipləri 1995-ci il noyabrın 12-də qəbul edilmiş Konstitusiyasında və Ümummilli lider Heydər Əliyevin çıxışlarında öz əksini tapmışdır. Ölkə Konstitusiyasının 10-cu maddəsində Azərbaycanın xarici siyasətinin başlıca prinsipi önə çəkilərək qeyd olunur ki, Azərbaycan başqa dövlətlərlə və xarici aləmlə əlaqələrini beynəlxalq hüquq normaları və ölkənin maraqlarını nəzərdə tutan prinsiplər əsasında qurur. Belə ki, siyasi, iqtisadi, mədəni və digər sahələrin xarakterinə uyğun olaraq konkret prinsiplər rəhbər tutulur. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının siyasi müstəvidə xarici siyasətinin mahiyyəti beynəlxalq hüquq normaları və prinsipləri ilə tənzimlənən sivil dövlətlərarası münasibətlərə hörmət bəsləməkdən, beynəlxalq, regional və dövlətlərarası münaqişələri sülh və danışıqlar yolu ilə həll etməkdən, bütün dövlətlərin suveren hüquqlarına, dövlət sərhədlərinə və ərazi bütövlüklərinə hörmətlə yanaşmaqdan ibarətdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyev müasir Azərbaycanın xarici siyasət kursunun əsas məqsədlərindən, milli maraqlarının formalaşması və təminatında əhəmiyyətindən və tarixi varislik ənənələrindən danışarkən bildirmişdir ki, yeritdiyimiz kurs dövlət müstəqilliyinin əbədiləşməsinə və ölkənin ərazi bütövlüyünün bərpasına xidmət edir. [3, s.15]

Azərbaycançılıq milli dövlət ideologiyası kimi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası əsaslarına söykənən, Azərbaycanın müstəqilliyinə, onun hüquqi və demokratik dövlət kimi inkişafına və milli təhlükəsizliyinin qorunmasına xidmət edən dəyərlər sistemidir.

İdeologiya olaraq azərbaycançılıq mühüm funksional elementlərlə zəngindir və bunların da mahiyyəti ölkəni mənəvi və fiziki baxımdan zəiflətmək cəhdlərindən qorumaqdır. Azərbaycançılıq ideyasının kökündə vətəndaşlıq dəyəri dayanır. Bu ideyanın məqsədi çoxmillətli Azərbaycan xalqının birləşməsi və demokratik yolla inkişaf etməsinə zəmin yaradan dəyərlər sistemini formalaşdırmaqdır.

Azərbaycançılığın əsas elementlərindən biri vətəndaşlıqdır. Vətəndaşlıq özündə vətəndaşın siyasi, mənəvi, hüquqi, sosial keyfiyyətlərini cəmləşdirir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 52-ci maddəsinə görə “Azərbaycan dövlətinə mənsub olan, onunla siyasi və hüquqi bağlılığı, habelə qarşılıqlı hüquq və vəzifələri olan şəxs Azərbaycan Respublikasının

vətəndaşdır.” Vətəndaşlıq kollektiv qərarların qəbul olunmasında vacib amildir. Vətəndaşlıq mövqeyindən çıxış edərək hər bir şəxs vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunmalıdır. Vətənpərvərlik və dövlətçilik azərbaycançılığın təməlini təşkil edir. Azərbaycanın xarici siyasətinin prioritet məsələlərindən olan ərazi bütövlüyümüzün bərpası, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ədalətli həlli, ölkəmizin işğal olunmuş torpaqlarını azad edilməsi bütün vətəndaşlarımızın, həmçinin dünya azərbaycanlılarının ortaq məsələsi və ortaq hədəfi kimi ideologiyanın təməl müddəələrindən birini təşkil edir. Bu gün siyasi baxışından və harda yaşamasından asılı olmayaraq bütün azərbaycanlılar Qarabağ məsələsində həmrəydir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 53-cü maddəsində (Vətəndaşlıq hüququnun təminatı) maddəsinin III bəndində deyilir: “Azərbaycan Respublikası onun ərazisindən kənarında müvəqqəti və ya daimi yaşayan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüquqi müdafiəsinə təminat verir və onlara hamilik edir”. [1, s.18]

Ümummillə lider Heydər Əliyevin dövründə Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının vahid əmal, ideya və məqsəd ətrafında birləşdirəcək millə ideologiyanın yaradılması dövlət siyasətinin prioritetinə çevrildi və bu ideologiya zənginləşdirilərək dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırıldı.

Bu ideologiya Azərbaycan dövləti və xalqı üçün müstəqilliyin ilk illərindən bəri yeni və şanlı bir səhifə açdı ki, bu səhifə müstəqillik qazanıldıktan 29 il sonra da Azərbaycanlılarının birliyinin və həmrəyliyinin gücünü dünyaya göstərdi. 44 günlük Vətən müharibəsi bütün dünyada olan azərbaycanlılarının mənəvi, psixoloji və siyasi gücünü dünya birliyinə bir daha sübut etdi.

Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətində rəhbər tutduğı əsas vəzifələr içərisində yer alan ölkənin müstəqilliyini, suverenliyini və beynəlxalq aləmdə tanınmış sərhədləri çərçivəsində ərazi bütövlüyünü qorumaq, əhalinin əsas hüquq və azadlıqlarının qorunmasına yönəlmiş beynəlxalq normalarına və həyata keçirilməsinə şərait yaratmaq, bütün dünya dövlətləri ilə bərabər hüquqlu qarşılıqlı, faydalı əməkdaşlıq əlaqələri yaratmaq və bu əlaqələrdən respublikanın iqtisadiyyatının, elminin və mədəniyyətinin inkişafında səmərəli əmil kimi istifadə etmək və s. kimi vəzifələr göstərilir ki, bunların da hər birinin içərisində Azərbaycançılıq ideologiyasının təməlini təşkil edən bir sıra prinsiplər mövcuddur.

Azərbaycançılıq ideologiyasının əsasını təşkil edən prinsiplər məhz Azərbaycan Respublikasında ən yüksək hüquqi qüvvəyə malik olan Konstitusiyada da əks olunmuşdur ki, bunlardan Konstitusiyanın I bölməsinin 5-ci maddəsi (Xalqın vahidliyi), 12-ci maddəsi (Dövlətin ali məqsədi), 16-cı maddəsi (Sosial inkişaf və dövlət), 21-ci maddəsi (Dövlət dili), II bölməsində əks olunan və respublika ərazisində birbaşa qüvvədə olan “Vətəndaşların hüquqları və azadlıqları” fəslində yer alan hüquqlar, azadlıqlar, həmçinin eyni bölmənin IV fəslində göstərilən əsas vəzifələrdə məhz bu prinsiplər göstərilmişdir. Məsələn, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 40-cə maddəsinin (Mədəniyyət hüququ) II bəndində deyilir ki, “hər kəs tarixi, mədəni və mənəvi irsə hörmətlə yanaşmalı və ona qayğı göstərməlidir”. [1, s.15]

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 44-cü maddəsində (Milli mənsubiyyət hüququ) hər kəsin milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq və heç kəsin öz milli mənsubiyyətini dəyişdirməyə məcbur edilə bilməməsi təsbit edilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasının 45-ci maddəsində ana dilindən istifadə hüququ, 54-cü maddəsində cəmiyyət və dövlətin siyasi həyatında iştirak etmək hüququ, 55-ci maddəsində dövlətin idarə olunmasında iştirak etmək hüququ müəyyən olunmuşdur ki, bu maddələrdə göstərilənlər azərbaycançılıq ideologiyasının yaşadılması üçün vacib olan əsas tərkib hissələrindəndir.

Azərbaycançılıq ideologiyasının tərkib hissələrindən biri də Azərbaycan dilinin inkişafı və qorunmasıdır ki, Ümummillə lider Heydər Əliyevin formalaşdırdığı dövlət dil siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi nəticəsində

- 1) Azərbaycan dilinin dövlət dili olaraq siyasi nüfuzu təmin olundu;
- 2) təhsilin, elmin, ədəbiyyatın və s. inkişafı ana dilinin - dövlət dilinin tərəqqisi üçün münbit şərait yaratdı;

3) Azərbaycan dili Azərbaycan dövlətinin beynəlxalq mövqeyinin yüksəlməsi ilə tarixdə ilk dəfə geniş beynəlxalq arenaya çıxdı. [4, s.92]

Azərbaycan Respublikasının Dövlət dili haqqında qanununun 3-cü maddəsinin 6-cı bəndində göstərilir ki, xarici ölkələrdə yaşayan azərbaycanlıların Azərbaycan dilində təhsil almalarına və bu dildən sərbəst istifadə etmələrinə köməklik göstərilməsi dövlət dilinin işlənməsi, qorunması və inkişafı sahəsində dövlətin əsas vəzifələrindəndir. Göründüyü kimi, Azərbaycançılıq məfkurəsinin möhkəmlənməsində dil amili mühümdür və bu amilin inkişafı üçün dövlət siyasəti səviyyəsində, hüquqi müstəvidə və eyni zaman ölkə sərhədlərindən kənar da dilin inkişafı və qorunması üçün atılan addımlar da bu məfkurənin xarici siyasətdə və xarici ölkələrlə əlaqələrdə bir millətin və dövlətin öz dilinə göstərdiyi qayğının nümunəsidir.

Azərbaycançılıq milli həmrəylik, bütövlüyü təmin edən milli təəssübkeşlik, vətənpərvərlik hissini gücləndirən məfkurədir. Ulu öndər Heydər Əliyev daim həmvətənlərimizi yaşadıkları ölkənin siyasi həyatında fəal iştirak etməyə, həmçinin Vətənlə - doğma Azərbaycanla sıx əlaqə saxlamağa, bir an da olsun Azərbaycanı təmsil etdiklərini unutmamağa çağırmışdır. 1997-ci ildə Ulu öndər Heydər Əliyev ABŞ-a rəsmi səfəri zamanı Azərbaycan diasporu qarşısında çıxışında bu istiqamətdə əsas prinsipləri müəyyən etmişdir: “Siz düşünməyin ki, Azərbaycan bizim üçün nə edib, düşünün ki, biz Azərbaycan üçün nə etmişik. Onda Azərbaycan da irəli gedər, Azərbaycan diasporu da inkişaf edər. Harada doğulmağın fərqi yoxdur, əsas odur ki, sən azərbaycanlısan, Azərbaycan dilinin, mədəniyyətinin daşıyıcısısan”.

Azərbaycan diasporunun formalaşması və xaricdə yaşayan azərbaycanlıların Ana vətən ətrafında həmrəylik nümayiş etdirmək üçün əsas götürülən bu ideologiya barəsində onun yaradıcılarından ən birincisi hesab edilən Ulu öndər Heydər Əliyev demişdir: “Azərbaycançılıq öz milli mənsubiyyətini qoruyub saxlamaq, milli mənəvi dəyərləri qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərləri sintezindən, inteqrasiyasından bəhrələnmək və hər bir insanın inkişaf olunması deməkdir”. [3, s.454]

Ulu öndər Heydər Əliyev 1993-cü ildə xalqın istəyi ilə hakimiyyətə qayıdırdan sonra Azərbaycanda əldə edilmiş milli birlik respublikamızın ən qiymətli milli ideoloji sərvətlərindən biridir. Azərbaycan hakimiyyəti dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinə nail olmaq üçün üzərinə düşən tarixi missiyanı məsuliyyətlə yerinə yetirməyə, bu sahədə ardıcıl və sistemli siyasət yeritməyə çalışmışdır. Xarici ölkələrdə yaşayan soydaşlarımızla çoxşaxəli münasibətlər qurmaq, onları ideoloji-siyasi müstəvidə silahlandırmaq və Ümummillə mənafelər naminə səfərbər etmək Azərbaycanın xarici siyasətində prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Bu sahədə dövlət siyasətinin məqsədi xaricdə yaşayan soydaşlarımızın milli, özünəməxsusluğunu qorumaq və inkişaf etdirmək, Azərbaycanla əlaqələrini genişləndirmək, habelə digər hüquqlarını reallaşdırmaqdan ibarətdir.

1991-ci ilin 16 dekabrında Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Heydər Əliyev dünya azərbaycanlılarının birliyini yaratmağın əhəmiyyətini nəzərə alaraq dekabrın 31-ni Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü elan etdi. Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəyliyi Günü – Azərbaycan millətinin birlik şüarının simvolik günüdür və bu bayram dünyanın bir çox ölkələrində yaşayan milyonlarla azərbaycanlılarla əlaqələr qurmaq, onlar arasında birlik və həmrəylik yaratmaq işində mühüm rol oynayır. Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik gününün qeyd edilməsi bütün dünya azərbaycanlıları tərəfindən artıq bir zərurətə və mənəvi ehtiyaca çevrilmişdir.

2001-ci ildə milli həmrəyliyimizin nümayişinin ən yüksək zirvələrindən biri noyabrın 9-10-da Bakıda Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayı keçirilməsi olmuş və ənənə halına çevrilərək 16 mart 2006-cı ildə Dünya Azərbaycanlılarının II Qurultayı, 5-6 iyul 2011-ci ildə Dünya Azərbaycanlılarının III Qurultayı, 3-4 iyun 2016-cı ildə Dünya Azərbaycanlılarının III Qurultayı keçirilmişdir.

Ümummillə lider Heydər Əliyev 2001-ci il noyabrın 9-da Dünya Azərbaycanlılarının I Qurultayında dövlətin siyasətini səciyyələndirərək onun prioritet istiqamətlərini nəzərə çatdırmışdır: “Müasir Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və azərbaycançılığı, Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq. Azərbaycançılıq xalqımızın çox əzab-əziyyətlər bahasına nail olduğu tarixi sərvətdir. Azərbaycançılıq özlüyündə “vətəndaşlıq”,

“vətənpərvərlik”, “loyallıq”, habelə cəmiyyət və dövlət qarşısında vətəndaşın məsuliyyətini birləşdirir”.

Ümummilli lider Heydər Əliyev 2002-ci ildə “Xaricdə yaşayan Azərbaycanlılarla iş üzrə Dövlət Komitəsinin yaranması barədə” fərman imzalamışdır. Komitənin yaranması xaricdəki Azərbaycan cəmiyyətlərinin, birliklərinin və dərnəklərinin fəaliyyətinin vahid mərkəzdən koordinasiyasına, habelə onların dövlət qayğısı ilə əhatə olunmasına geniş imkanlar vermişdir. Komitə qısa müddətdə dünyanın müxtəlif ölkələrində yaşayan soydaşlarımızın azərbaycançılıq ideyası və Azərbaycan dövləti ətrafında birləşməsi istiqamətində xeyli iş görməyə müvəffəq olmuşdur.

Azərbaycançılıq ideologiyasının təbliğində Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyeva tərəfindən ulularımızdan bizə miras qalan ali mənəvi dəyərləri öz fəaliyyətində yaşatmaqla Ulu öndər Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi, onun layiqli siyasi davamçısı - Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin böyük müvəffəqiyyətlə davam etdirdiyi strateji siyasət kursunun həyata keçirilməsinə, azərbaycançılıq məfkurəsinin inkişafının hər bir vətəndaşın həyatında hiss olunmasına dəstək verməyə yönəlmişdir. 2004-cü ildən fəaliyyətə başlamış Heydər Əliyev Fondu təhsil, səhiyyə, mədəniyyət, idman, elm və texnologiya, ekologiya, sosial və digər sahələrdə müxtəlif layihələr həyata keçirərək yeni cəmiyyət quruculuğunda fəal iştirak edir, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına öz töhfəsini verir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2017
2. Əli Həsənov. Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti. Bakı, 2005
3. Azərbaycançılıq ideologiyası: ənənə və müasirlik. Bakı, 2019
4. Azərbaycançılıq ideologiyasının etnoqrafik əsasları. Bakı, 2016
5. prezident.az - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin rəsmi saytı
6. heydar-aliyev-foundation.org – Heydər Əliyev Fondunun rəsmi saytı

UOT 316.3

**Ümummilli lider Heydər Əliyev və Gəncədə milli mədəniyyətin inkişafı
(1969–1982-ci illər)**

*Eldar Musa oğlu Mehdiyev
Gəncə Dövlət Universiteti
eldarmeh1@mail.ru*

*Vüqar Dilqəm oğlu Abbasov
Gəncə Dövlət Universiteti*

Ümummilli lider Heydər Əliyevin Gəncəyə verdiyi yüksək önəm, dəyər onun aşağıdakı bir ifadəsində son dərəcə müdrikliklə açıqlanmışdır: “Gəncə Azərbaycanın, Azərbaycan xalqının qədim, zəngin tarixini özündə əks etdirən bir diyardır, gözəl şəhərdir. Biz hamımız – harada yaşamasından asılı olmayaraq hər bir azərbaycanlı Gəncə ilə, onun qədim və zəngin tarixi ilə fəxr edirik və Gəncənin tarixinə, Gəncənin Azərbaycan xalqı qarşısında göstərdiyi xidmətlərə minnətdarlığımızı bildiririk” [1, s.114]. Digər müdrikcəsinə deyilmiş, bütün gəncəlilər üçün fəxarət hissi keçirməyə əsas verən bir kəlam: “Azərbaycana, Azərbaycan xalqına mənə Nizami Gəncəvi kimi dahi bir şəxsiyyət bağışladığına görə Gəncə torpağı, Gəncə əhalisi, gəncəlilər əbədi minnətdarlığa layiqdir”. Qədim tarixə, möhtəşəm mədəni-millirə irsə şərəflə və rəsəlik edən bir şəhərə bundan böyük qiymət verilə bilməz.

Gəncəni böyük məhəbbətlə sevən Ümummilli lider Heydər Əliyevi qədribilən gəncəlilər ürəkdən sevir, onun şəhərimizə hər səfərini böyük sevgi və minnətdarlıqla xatırlayırlar. Bu böyük insanın Gəncəyə hər səfəri dövlətlə xalq arasında, rəhbərliklə ictimaiyyət arasında yaranmış sıx birliyi məhəbbət və inam telləri ilə daha da möhkəmləndirirdi.

Azərbaycanın hər bölgəsinə yaxından bələd olan Heydər Əliyev Gəncənin təbiəti, mənəviyyəti, milli ruhu ilə də çox yaxşı tanış idi. Şəhərin strateji əhəmiyyətini dəyərləndirən müdrik insan respublikanın ikinci sənaye mərkəzi olan Gəncənin sənaye, aqrar, mədəni potensialının gücləndirilməsini şəhərin yüksəlişində əsas vəzifə hesab edirdi. Odur ki, ölkə rəhbərliyinə seçilən ilk gündən mütəmadi olaraq Gəncəyə işgüzar səfərlər edir, şəhərin vəziyyətini daim diqqət mərkəzində saxlayırdı. Bu böyük şəxsiyyətin istər 1969 – 1982-ci illərdə, istərsə də 1993-cü ildən sonra Gəncəyə diqqət və qayğısını heç vaxt unutmaq olmaz.

Gəncədə yaşayanlar və bu şəhərlə əlaqəsi olanlar bir həqiqəti yaxşı bilirlər ki, bu şəhər Heydər Əliyevin dövründə böyük sürətlə inkişaf etmişdir. Hakimiyyətə keçdiyi gündən cəmi 6 ay sonra Gəncəyə gələn Heydər Əliyev burada böyük bir zavodun – Çini qablar zavodunun tikilib istifadəyə verilməsinə nail oldu. Hələ totalitar rejimin tüğyan etdiyi bir vaxtda bu zavodun Özbəkistanda tikilməsi planlaşdırılmışdır. Lakin Heydər Əliyevin qəti aktiv fəaliyyəti, inandırıcı dəlilləri nəticəsində həmin zavod Gəncədə tikildi, minlərlə gəncəli iş yeri ilə təmin olundu.

Həmin illərdə Gəncədən dünyanın və keçmiş ittifaqın 35 bölgəsinə hava xətti təşkil edilmişdi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin sayəsində bütün respublikanın həyatı üçün xas olan qaynar, yaradıcı əmək, mədəni quruculuq Gəncədə də aydın nəzərə çarpmağa başladı.

1979-cu ilin sentyabrında Heydər Əliyev cənabları şəhər zəhmətkeşlərinin izdihamlı mitinqində çıxış edərəkən Gəncəni qədim Azərbaycan mədəniyyətinin mühüm mərkəzlərindən biri kimi qiymətləndirmişdi. Həmin qiymət şəhərimizin əhalisi üçün ruhlandırıcı amil olmuşdur.

1979-cu ildə “Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin əbədi irsinin öyrənilməsi, nəşri və təbliğini yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında”, 1981-ci ildə “Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 840 illik yubileyi haqqında”, eləcə də görkəmli şairlər Məhsəti Gəncəvin, Mirzə Şəfi Vazeh, Məhəmməd Hadi haqqındakı qərarlar və sərəncamlar Gəncədə mədəni quruculuq sahəsində inkişafa təminat verən amillərə çevrildi.

1969–1982-ci illərdə Heydər Əliyev 7 dəfə Gəncə şəhərinə səfər etmiş, buranın sənaye müəssisələri, mədəniyyət obyektləri ilə tanış olmuş, mədəniyyət xadimləri, yazıçı və alimləri, şəhər ictimaiyyəti fəalları ilə görüşlər keçirmişdir.

Nizami məqbərəsinin bərpa edilməsi ilə bağlı Ulu öndər Heydər Əliyevin 1978-ci ildə qərar imzaladı. Həmin illərdə “Nizami poeziya teatri”, “Rəssamların sərgi salonu”, “Uşaq rəsm qalereyası”, “Uşaq idman oyunları kompleksi”, “Şərəfxanlı el nəğmələri teatri”, “Əbülfəz Naxçıvani”, “Xəzinə”, “Nizami – Puşkin” kitabxanaları, “Gəncə Dövlət Filarmoniyası”, “Kamera orkestri”, “Nizami Gəncəninin ev muzeyi” kimi möhtəşəm mədəniyyət obyektləri yaradılmışdır. Ümumiyyətlə, 1969 – 1982-ci illərdə Gəncədə yaradılan belə obyektlərin sayı 40-dan çox olmuşdur.

Heydər Əliyevi qayğısı ilə doğma Gəncəmizdə 5 saylı uşaq musiqi məktəbi (1971), Nizami Gəncəvi adına Tarix-Diyarşünaslıq Muzeyi (1974), “Göy-göl” mahnı və rəqs ansamblı (1986) və bu kimi neçə-neçə mədəniyyət ocaqları yaradılmışdır.

“Kitabxana xalq, millət üçün, cəmiyyət üçün müqəddəs bir yer, mənəviyyat, bilik, zəka mənbəyidir”, - deyən Böyük Öndər 1980-ci ildə qədim Gəncə Şəhər Mərkəzi Kitabxanasının açılışında şəxsən iştirak etmiş, respublikanın digər bölgələrində də xalqın mədəni səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün lazımı şəraitin olmasına rəvac verirdi.

Ümummillə lider Heydər Əliyevin göstərişinə uyğun olaraq 1981-ci il may ayının 28-də məhz onun iştirakı ilə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Rəyasət Heyətinin Qərarına əsasən Qərb bölgəsində elmi tədqiqatların koordinasiyası məqsədi ilə yaradılmış Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Gəncə Regional Elmi Mərkəz elmin müxtəlif sahələrinin tədqiqata cəlb olunması, [2, s.144] elmi kadrların hazırlanması məqsədi ilə fəaliyyətə başlamışdır.

1980-ci ilin 24 noyabr fərmanına əsasən Gəncədə 2 rayon: Gəncə və Kəpəz rayonları yaradıldı [3, s.245]. Həmin vaxt Gəncə adının bərpası dövrün sərt qanunlarına görə, o qədər də asan deyildi. Lakin qəlbində böyük milli qürur hissi olan Heydər Əliyev belə bir cəsarətli addım atdı. O illəri xatırlayan böyük şəxsiyyət belə deyirdi: “O vaxt Gəncənin adını bərpa etmək böyük cəsarət tələb edirdi. Biz bu rayonları özbaşına yarada bilməzdik, bunun üçün Moskvanın qərarı olmalı idi. Rayonlardan birinə “Zavod”, digərinə isə “Proletar” rayonu adı vermişdik. Mən o layihəni dəyişdirdim və rayonlara “Gəncə”, “Kəpəz” adlarını verdik. Bakıda yaranan yeni rayonu isə “Nizami rayonu” adlandırdıq. Bizim böyük şairimiz Nizaminin adı Bakıda çox yerlərdə var idi. Amma mən istəyirdim ki, bir rayon da Nizaminin adını daşsın. Ancaq həm Moskvada, həm də burada bizim əleyhimizə olan bəzi dairələrdə dedilər ki, Heydər Əliyev artıq tamamilə bürüzə verdi ki, o millətçidir. Bilirsiniz ki, o vaxt da millətçi sözü o adamlara qarşı işlədilir ki, guya Sovet İttifaqı quruluşunun əleyhinədir” [4, s.35].

Beləliklə, Gəncə adı rəsmiləşdi və eyni zamanda həmin rayonun ərazisində Yeni Gəncə qəsəbəsi salındı. Hazırda gəncəlilərin sevimli istirahət yeri olan və Heydər Əliyevin şərafinə Heydər Əliyev parkı adlandırılan Xatirə parkı da Heydər Əliyevin çağırışına əsasən yaradılmışdı. 10 may 1997-ci ildə şəhər ictimaiyyətinin arzusu ilə bu parka Heydər Əliyev cənablarının adı verilmişdi.

Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanın ən böyük sərvəti hesab olunan milli-mənəvi dəyərlər və tariximizin sözün böyük mənasında hamisi idi. “Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı – Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq” [5, s.217] – deyən Heydər Əliyev azərbaycançılığı milli bir ideologiya kimi irəli sürür, mədəniyyətimizi, mənəvi dəyərləri təkcə milli varlığımızın yox, həm də siyasi varlığımızın – dövlət quruculuğu işinin mühüm atributu kimi dəyərləndirirdi.

Mənsub olduğu xalqın tarixi keçmişinə, mədəni irsinə və mənəvi dəyərlər sisteminə böyük məhəbbət duyğularıyla yanaşan Ümummillə Lider həm də bu dəyərlərin qoruyucusu idi. Hələ ötən əsrin yetmişinci illərində görkəmli dövlət xadimi, müdrik şəxsiyyət kimi o, yaxşı bilirdi ki, aydın və dərk olunmuş milli ideologiya hər bir xalqın irəliyə doğru inkişafının yolgöstəyəni və bələdçisidir. Milli dövlətçilik və milli-mənəvi dəyərlər sıx daxili vəhdətidir. Yalnız milli kimliyi bəlli olan və özünü bir millət kimi dərk edən xalqın bitkin inkişaf proqramı ola bilər. Heydər Əliyev nəinki bu proqramı yaratdı, həm də onu qəbul etdirdi. “Mən fəxr edirəm ki azərbaycanlıyam” [6, s.315] – deyən Ulu Öndər bütün həyatı boyu mənəvi-əxlaqi və dini dəyərlərimizin, adət-ənənələrimizin keşiyində

durdu. Hələ sovetlər dönəmində tariximizin qədimliyi və zənginliyinin mühüm göstəricisi olan tarixi abidə və eksponatların qorunub saxlanması və gələcək nəsillərə ötürülməsi məqsədilə Azərbaycanın bütün bölgələrində tarix-diyarşünaslıq muzeylərinin yaradılması haqqında sərəncam imzaladı. Azərbaycan folklorunun daha dərinəndən araşdırılması, aşıq sənətinin inkişafı, milli mərasimlərimizin təbliği istiqamətində ciddi tədbirlər həyata keçirdi. İti fəhmi ilə gələcək müstəqilliyi duyub – hiss edən Heydər Əliyev o illərdə milli-mənəvi intibah üçün zəmin hazırlayırdı.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev və Gəncə. Bakı, 1999
2. Gəncə (tarixi очерк). Bakı: Elm, 1994
3. Gəncə şəhərinin tarixi: elmi praktik konfransının materialları. Bakı, 2004
4. “Elm və həyat” jurnalı, 2012
5. Bəhrüz Quliyev. Azərbaycan naminə çalışan böyük şəxsiyyət // “Azərbaycan 2020: inkişafın yeni hədəfləri”. Bakı: Azərneşr, 2012
6. Nizami Cəfərov. Heydər Əliyevin “Azərbaycan xalqına müraciəti”ndə dil, ədəbiyyat və mədəniyyət məsələsi” // “Azərbaycan 2020: inkişafın yeni hədəfləri”. Bakı: Azərneşr, 2012

UOT 316.37; 316.35

Heydər Əliyev və Azərbaycan gəncliyi

*Mənsurə İttifaq qızı İsmayılova
Azərbaycan Dillər Universiteti
measure.ismailova@yahoo.fr*

“Mənim üçün ən əziz nemət Azərbaycanın uşaqlarıdır, Azərbaycanın gəncləridir. Çünki Azərbaycan Prezidenti kimi mən də bu gün Azərbaycanın böyük gələcəyi haqqında düşünürəm. Azərbaycanın gələcəyi isə Azərbaycanın gənclərindən və uşaqlarından asılıdır.”

Heydər Əliyev

Gəncliyin sağlam ruhlu, savadlı, yüksək mənəvi tərbiyəyə malik olması dövlət üçün önəmlidir. Cəmiyyətin aparıcı təbəqəsi gənclər olarsa, deməli, inkişaf və inteqrasiya məhz onlarla bir addımlayır. Cəmiyyətimizin gələcəyi gənclərdir və öz gələcəyini düşünən hər bir cəmiyyət gənclərə qayğı göstərir. Buna görə də, əslində özünün xoşbəxt və firavan gələcəyinin təmin olunması istiqamətində mühüm addımlar atmış olur. Bu həqiqəti Azərbaycanda ən yaxşı anlayan və bunun həyata keçirilməsi üçün lazımı tədbirləri görən yeganə bir insan var idisə o da Heydər Əliyev idi.

Gənclik hər bir ölkənin gələcəyinin təməlidir. Gəncliyin yüksək intellektual biliyə, sağlam ruh və bədənə malik olması, mənəvi və milli dəyərlərə sədaqət ruhunda tərbiyə edilməsi milli prioritet istiqamətlərdən sayılır. Ölkəmizdə gənclərlə bağlı dövlət siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Heydər Əliyev daim Azərbaycanın gələcəyi haqqında düşündü, gənc nəslin inkişafına davamlı qayğı göstərdi.

Ucaltdı hər yerdə bayrağımızı,

Yazdı tarixlərə ad-şanımızı,

Tanıtdı dünyaya varlığımızı

Ulu bir sərkərdə, ulu bir Öndər.

Ümummilli lider Heydər Əliyev gənclərlə bağlı məsələləri həmişə öz siyasətinin əsas tərkib hissələrindən biri hesab edib. Heydər Əliyevin 1969-1982-ci illərdə rəhbərlik etdiyi dövrlərdə yüzlərlə yeni tədris binaları, gənclik mərkəzləri, hərbi məktəblər açılmış, minlərlə azərbaycanlı gənc keçmiş SSRİ-nin nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almış, müxtəlif ixtisaslara yiyələnmişdir. Heydər

Əliyevin şəxsi təşəbbüsü və qayğısı sayəsində o zamanlar Sovetlər İttifaqının 50-dən artıq iri şəhərinin 170 nüfuzlu ali məktəbində bütövlükdə 80-dək sahəni əhatə edən 150 ixtisas üzrə 15 mindən çox azərbaycanlı gəncin ali təhsil almasına, yüksək ixtisaslı mütəxəssis kimi hazırlanmasına imkan və şərait yaradılmışdır. Həmin gənclərin böyük bir qismi bu gün müstəqil Azərbaycan Respublikasının dövlət quruculuğunda yaxından iştirak edir, hüquq-mühafizə orqanlarında rəhbər vəzifələrdə çalışır, elmin, səhiyyənin, mədəniyyətin inkişafında əvəzsiz xidmət göstərirlər. Ulu öndərimiz savadı, qabiliyyəti, istedadı ilə seçilən gənclərə qayğı və diqqət göstərməyi bacarırdı. Şübhəsiz ki, bu gənclərin bir çoxunu özü seçir, onların qabiliyyətini və biliyini sınaqdan çıxarırdı, sonra Moskvaya, Leninqrada oxumağa göndərirdi. Bu gənclər maddi cəhətdən təmin edilir, yüksək, mükəmməl təhsil almalarına hər cür şərait yaradılırdı. Buna görə də Heydər Əliyevin 2-ci dəfə hakimiyyətə qayıdışını ən çox alqışlayanlar elə gənclərin özü idi. Heydər Əliyev gənclərə arxalandığı kimi, gənclər də onu böyük bir lider, əvəzolunmaz tarixi şəxsiyyət, milli dövlət quruculuğumuzun banisi kimi qəbul edirdilər.

Ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində dünyada, o cümlədən Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi hadisələr dəyişdikcə, gənclər qarşısında duran problemlər və onların həlli yolları da dəyişməyə başladı. Bütün bunları bilən Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev gənc nəslin mütəşəkkil formada yetişdirilməsi üçün 1994-cü il iyulun 26-da Gənclər və İdman Nazirliyini yaratdı. Nazirlik yaradıldıqdan sonra dövlət gənclər siyasəti sahəsində mühüm işlər həyata keçirməyə başladı. Bu siyasətin davamı olaraq 1996-cı il yanvarın 26-da Ulu öndər Heydər Əliyevin imzaladığı Sərəncama əsasən, fevralın 2-də Azərbaycan Respublikası gənclərinin ilk forumunun keçirilməsi qərara alındı. Bu forumun keçirilməsi ilə dövlət siyasətində gənclərə diqqət, qayğı daha da artırıldı. Forum müstəqil Azərbaycan Respublikasının gəncləri qarşısında duran mühüm vəzifələrin həyata keçirilməsində ölkə gənclərinin hər bir sahədə fəal iştirak etməyə hazır olduğunu nümayiş etdirdi və gənclərlə işin nəzərəcarpacaq dərəcədə canlanmasına səbəb oldu.

2 fevral 1996-cı ildə Azərbaycan gəncliyinin həyatında yeni dövrün başlanğıcı oldu. Müstəqil Azərbaycanın tarixində həmin gün Ümummilli Liderin şəxsən iştirakı ilə Azərbaycan gənclərinin ilk forumu keçirildi. Bir il sonra ilk forumun iştirakçılarının bir qrupu ilə görüşən xalqımızın böyük oğlu Heydər Əliyev əsas diqqəti keçən bir il ərzində görülmüş işlərin təhlilinə, gənclərlə bağlı əsas problemlərin həllinə yönəltdi. Ulu Öndərin həmin gün imzaladığı sərəncamla fevralın 2-si ölkəmizdə Gənclər Günü kimi qeyd olunmağa başladı. Bu MDB və Şərqi Avropa ölkələri arasında ilk belə addım idi.

2001-ci il fevralın 2-də Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycan gəncləri ilə görüşü olmuşdur. Ulu Öndər görüşdə geniş nitq söyləmiş və gənclərin qarşısında duran vacib məsələlərdən danışmışdır. Onun dövlət idarəetmə orqanlarında gənclərin məsul işlərə cəlb olunmasını təmin etməklə bağlı verdiyi tapşırığı yerinə yetirmək məqsədilə bacarıqlı, intellektli və fəal gəncləri seçilib icra hakimiyyəti sistemində, müəssisə, komitə və təşkilatlarda məsul vəzifələrə irəli çəkirlər.

Gənclər siyasəti ilə bağlı görülən işlər bir daha onu deməyə əsas verir ki, bu gün ölkəmizdə vətənpərvər, milli-mənəvi dəyərlərə, Heydər Əliyev ideyalarına sadıq gənclik formalaşdırılır, bunun üçün məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilir. Bu isə gələcək inkişafımızın möhkəm əllərdə olacağına böyük əminlik yaradır.

Ümummilli lider Heydər Əliyev gənclər siyasətinin uğurla həyata keçirilməsi məqsədi ilə bu sahənin zəruri qanunvericilik bazasının formalaşdırılmasını təmin etdi. Gənclərin sosial, iqtisadi və s. problemlərinin həllinə yönəldilən, onların öz qabiliyyətlərinin inkişaf etdirmələrinə kömək edən fərman və sərəncamlar, dövlət proqramları bu qəbildəndir. Qanunlar, fərman, sərəncam və dövlət proqramları gənc nəslin mütəşəkkil qüvvə kimi formalaşmasına, onların mənəvi-ideoloji cəhətdən tam yetkinləşməsinə, sosial problemlərinin həllinə, faydalı məşğulluğunun təmin olunmasına son dərəcə müsbət təsir göstərib.

Beləliklə, bu gün hər bir Azərbaycan gənci Ümummilli lider Heydər Əliyevin ideyalarını öz fəaliyyətində daim rəhbər tutmalı, Azərbaycan gəncliyinin lideri olan möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyevin rəhbərliyi altında Azərbaycanın müstəqilliyinin əbədi yaşaması üçün yumruğunu bir

hədəfə vurmalıdır. Əlbəttə ki, bu günün gəncliyi vətənpərvər, sağlam ruhlu, özünə inamlı, mübariz gənclikdir. Əminliklə deyə bilərik ki, Azərbaycan gəncliyi dövlət başçısının iqtisadi-siyasi, mədəni arenadakı siyasi fəaliyyətini birmənalı dəstəkləyir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. <https://mod.gov.az/az/pre/25662.html>
2. <https://quliyeva.blogspot.com/>
3. <http://yap.az/az/view/news/60405/heyder-eliyev-ve-azerbaycan-gencliyi>
4. <https://heydaraliyevmerkezi/agcebedi>

UOT 33:311

Sənaye müəssisələrinin elektrik şəbəkələrində elektrik enerjisi itkilərinin normallaşdırılması

Məlahət Mövlud qızı Məcidova
Sumqayıt Dövlət Universiteti
hidayetova83@mail.ru

Energetik sistemin inkişafı ilə əlaqədar olaraq, elektrik şəbəkələrində elektrik enerjisi itkilərinin nisbi artımı baş verir. Enerji ehtiyatlarının iqtisadi problemi çox vacib xalq təsərrüfatı əhəmiyyəti kəsb etdiyindən, itkilərin struktur analizinə, əsas faktorların, itkilərin dinamikasına təsirinin qiymətləndirilməsinə, itkilərin optimal səviyyəyə qədər azaldılması üçün vasitələrin işlənməsinə böyük diqqət yetirilir. İtkilərin aparılan struktur analizi göstərdi ki, “şərti sabit” itkilər (yükdən asılı olmadan) 26-28%, dəyişən itkilər isə digər şəbəkələrdə yaranan elektrik enerjisi itkilərinin daha böyük hissəsini təşkil edir. Ümumi itkilərin 32% transformatorlarda, qalanları isə xətlərdə baş verir. Şəbəkələrdə elektrik enerjisi itkilərinin səviyyəsi əsasən: 6-35 Kv-luq şəbəkələrdə 31-32% reaktorlarda 1%, qat itkisi 1-2%, sinxron kompensator (SK) pejimində işləyən generatorlarda 1,5-2%, yarımstansiyaların xüsusi sərfiyyatında 2%, 0,4 kV-luq şəbəkələrdə 5-6% təşkil edir. Elektrik enerjisi itkilərinin azaldılması birbaşa gərginliyin tənzimlənməsi məsələləri ilə bağlıdır. Buna görə elektrik şəbəkələrində elektrik enerjisi itkilərinin normalaşdırılması problemi ortaya çıxır. Hazırda, sənaye müəssisələrinin subabonentləri üçün elektrik enerjisinə olan tariflər onların şəbəkələrindəki enerji itkilərini nəzərə almaqla formalaşır, ona görə də uyğun normativ xarakteristikanın təyin edilməsinin dəqiqliyi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Paylayıcı elektrik şəbəkələri üçün enerji itkilərinin normativ xarakteristikalarının (EİNX) hesabat formaları praktik olaraq bütün üsullara əsasən eynidir, bu xətlərin ekvivalent müqavimətindən, transformatorlardan ötürülən enerji itkilərinin analitik asılılığı olub, gərginliyin bir pilləsi üçün aşağıdakı kimi göstərmək olar:

$$\Delta W_{norm} = \Delta W_{m.s.} + \frac{(A \cdot W_{a.x}^2 + B \cdot W_{a.t}^2)}{T} \quad (1)$$

burada $\Delta W_{m.s.}$ – transformatorlarda ($\Delta P_{j.i} \cdot T$) reaktorlarda, sinxron kompensatorlarda yaranan yüksüz işləmə itkilərindən və xüsusi sərfiyyata ayrılan enerji sərfindən ibarət olan enerjinin şərti-sabit itkiləridir; A, B – EİNX-nin hesablanmış əmsallardır; $W_{a.x}, W_{a.t}$ – aktiv enerjinin xətlərə və paylayıcı transformatorlarla ötürülən qiymətləridir; T – hesabat müddətidir (ayda, kvartalda, ildə olan saatlar sayı). Verilən EİNX ildə bir dəfə hesablanır və qarşıda gələn il ərzində enerji itkilərinin normativlərinin hesabı üçün istifadə edilir.

Eyni zamanda, paylayıcı şəbəkələrdə enerji itkilərinin hesabını aşağıdakı ifadəyə əsasən hesablanması məsləhət görülür:

$$\Delta W = [(W_{a.\delta}^2 + W_{r.\delta}^2) \cdot K_{\Phi}^2 \cdot R_{\delta}^e] / (U_{\delta.or}^2 \cdot T) \quad (2)$$

burada $W_{a,\delta}$, $W_{a,\delta} - T$ hesabat müddətində baş məntəqədən buraxılan aktiv və reaktiv enerjidir; R_{ξ}^e - elektrik şəbəkəsinin ekvivalent müqavimətidir; $U_{b.or}$ - baş məntəqənin orta gərginlik səviyyəsidir; K_{ϕ} - baş məntəqənin yük qrafikinə forma əmsalındır.

(2) formulunda olan bəzi qiymətləri aşağıdakı şəkildə ifadə etmək olar:

$$K_{\phi}^2 = (1 + V_{\delta}^2)$$

burada V_{δ} – baş məntəqənin yük qrafikinə variasiya əmsalı olub, istənilən j düyünü üçün və n sayda cərəyan ölçmələrin əsasən aşağıdakı formulaya əsasən hesablanır:

$$V_j^2 = \sum_{i=1}^n (I_{ji} - I_{jop})^2 / n \cdot I_{jop}^2,$$

burada $I_{jor}^2 = (\sum_{i=1}^n I_{ji}) / n$.

(2) ifadəsində aktiv və reaktiv enerjisinin ötürülmə qiymətlərini belə göstərək:

$$W_a^2 + W_p^2 = W_a^2 (1 + tg^2 \varphi)$$

burada $tg \varphi = W_p / W_a$.

EİNX-nin əmsallarını hesablamaq üçün formulunu nəzərə almaqla aşağıdakı kimi yazmaq olar:

$$A = [(1 + tg^2 \varphi) \cdot K_{\phi}^2 \cdot R_x^e] / U_{or}^2$$

$$B = [(1 + tg^2 \varphi) \cdot K_{\phi}^2 \cdot R_T^e] / U_{or}^2$$

Əvvəllər, çox sayda sənaye müəssisələrində reaktiv enerjinin azaldılması, şəbəkə gərginliyinin tənzimlənməsi işləri yerinə yetirilirdi, ona görə də bu müəssisələr üçün $tg \varphi$ -nin və U -nun orta qiymətlərini dəqiqliklə təyin etmək olar. K_{ϕ} əmsalının qiyməti yük qrafikinə əsasən təyin edilir və müxtəlif xarakterli yüklərin cəmlənməsi zamanı qrafikin hamarlanmasından bu əmsalda çox böyük qiymət alınır. EİNX-nin əmsallarının hesabat xətlərin ekvivalent müqavimətlərinin və konkret sənaye müəssisəsinin paylayıcı elektrik şəbəkəsinin transformatorunun hesabat dəqiqliyinə əsasən təyin edilir. Xətlərin ekvivalent müqavimətini aşağıdakı formulaya əsasən hesablamaq məsləhət görülür:

$$R_x^e = (\sum_{i=1}^k h_i^2 \cdot R_i) / h_{\delta}^2 \quad (3)$$

(3) ifadəsinə əsasən h_i , h_{δ} - uyğun olaraq, R_i müqavimətinə malik şəbəkə elementinin i -ci yükünə mütənəşib və baş məntəqənin qiymətləridir; K – məntəqələrin sayıdır. Yük düyünləri üçün h_i -lərin h_{δ} -yə bərabər olmalıdır.

h_i –nin qiymətinin aşağıda göstərilən verilən variantları vardır:

1) i -ci məntəqədən elektrik enerjisinin buraxılması ilə;

2) ən böyük yük rejimində i -ci məntəqə üzrə gətirilən cərəyanın (gücün) qiyməti ilə;

3) i -ci məntəqə üzrə qidalandırılan paylayıcı transformatorların (PT) nəticəvi qoyuluş gücünün qiyməti ilə [1, s.24].

Sənaye müəssisələrinin paylayıcı elektrik şəbəkələri həmin gərginlikdə olan energetik sistemin şəbəkələrinə nəzərə daha kiçik uzunluqlu xətlərə malikdirlər, belə ki, elektrik enerjisi tələbatçılara qidalanma məntəqələrinə yaxın olan yerdə yerləşirlər. Ona görə də xətlərdə yaranan dəyişən itkiləri transformatorlardakı analogi itkilərlə uyğunlaşdırmaq olar. Eyni zamanda, transformatorların ekvivalent müqavimətlərinin xətləri PT-lərdə yüklərin qeyri-bərabər paylanması, xətlərin baş məntəqələrinin yük qrafiklərinin hamarlanması səbəbindən xətlərin uyğun ekvivalent müqavimətlərin xətlərindən çox böyük olur.

h_i –nin qiymətinin PT-nin qoyuluş gücü şəklində verilməsi zamanı 3 variantına əsasən 1 variantı ilə müqayisədə ümumi halda, xətlərdə enerji itkilərinin hesabat xətası 15-25%, PTlərdə isə 50%-dək alınır.

Hazırda sənaye müəssisələrinin elektrik şəbəkələri üçün ifadəsində h_i –nin 1-ci variantda verilən qiymətdən istifadə etmək arzuolunmaz sayılır, belə ki, normativ enerji itkilərinin hesabının böyük xətlərinə gətirib çıxaracaq. Bu onunla əlaqədardır ki, istehsal həcmının azalması səbəbindən bir çox sənaye müəssisələri yaxşı halda bir növbəli iş rejiminə keçmişlər. Bu halda, bu tələbatçılarda yükün maksimumu sutkanın müxtəlif vaxtlarında müşahidə edilə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, ifadəsinə əsasən şəbəkənin ekvivalent müqavimətlərinin təyini və energetik sistemin paylayıcı elektrik şəbəkəsinin düyünlərində elektrik enerjisinin ötürülməsinə uyğun ifadəsi ilə EİNX-ə uyğun onun üçün müəyyən dəqiqliklə normativ enerji itkilərini hesablamaq olar. Bu halda, PT-lərin qoyuluş güclərinə əsasən aparılan analoji hesabat bu şəbəkələrdə enerji itkisinin təqribi qiymətləndirilməsi üçün də xidmət edə bilər. Eyni zamanda, sənaye müəssisələrinin paylayıcı elektrik şəbəkələrinin ifadəsinə əsasən EİNX-ni təyin etmək üçün formullardan istifadə edilməsi onların həqiqi qiymətləri ilə müqayisədə enerji itkilərinin hesabı zamanı xətalara gətirib çıxara bilər ki, bu da yol verilməzdir, belə ki, verilən normativ xarakteristikalar bu müəssisələrin subabonentləri üçün elektrik enerjisinə olan tarifləri hesablayan zaman istifadə edilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Мамедяров О.С., Зарбиева Н.Ф. Влияние качества электроэнергии на электропотребителей и контроль их показателей. Сборник докладов десятой Российской научно-технической конференции по электромагнитной совместимости технических средств и электромагнитной безопасности. ЭМС-2008, Санкт-Петербург, 2008.

UOT 631.633

Tütünçülüyn elmi əsaslarla inkişaf etdirilməsində Heydər Əliyevin izi və innovativ üsulların tətbiqinin əhəmiyyəti

*Qabil Adil oğlu Kazımov
Əkinçilik Elmi Tədqiqat İnstitutu
qabil.adilogluyahoo.com*

Ölkəmizdə qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində atılan addımlar artıq öz bəhrəsini verməkdədir. Belə ki, bu müstəvidə kənd təsərrüfatının bir sıra sahələrinin yenidən dirçəldilməsi yönündə mühüm işlər görülür. Həyata keçirilən bu və ya digər tədbirlər fermerlərin məhsul istehsalına marağını da artırır. Bu isə idxalı azaltmaqla yanaşı ixrac qabiliyyətinin də artmasında mühüm rol oynayır. Təsadüfi deyil ki, bunun nəticəsində ölkədən ixrac olunan məhsulların strukturunda aqrar sektorun çəkisi əhəmiyyətli dərəcədə artıb. Eləcə də regionlarda görülən işlər bir daha aqrar sahənin mühüm gəlirli bir sahəyə çevrildiyini, insanların kənd təsərrüfatına marağının artdığını deməyə əsas verir.

Prezidentin tapşırıq və tövsiyələri ilə yenidən dirçəldilən kənd təsərrüfatı sahələrindən biri də tütünçülükdür. Tütünçülük respublikamızda əsasən Şəki-Zaqatala bölgəsində yayılsa da, hazırda bu areal daha da genişlənməkdədir. Bir sıra rayonlarda tütün sahələri ötən ilə nisbətən xeyli atmışdır. Bunun bir səbəbi də sahibkarlara göstərilən diqqət və qayğı, eləcə də tütün məhsullarının şirkətlər tərəfindən öncədən müqavilə əsasında alınmasıdır. Yəni, artıq təsərrüfat sahibləri öz məhsullarını satmaq problemi ilə qarşılaşırlar. Hazırda respublikamızda tütünün əkini ilə bir sıra şirkətlər məşğul olur. Bu şirkətlər məhsul istehsalçıları ilə müqavilə bağlayaraq ayrı-ayrı regionlarda tütün əkini həyata keçirir. Bundan başqa regionlarda tütün əkilən sahələr də ildən-ilə artmaqdadır.

Yer kürəsində elə bir ölkə yoxdur ki, orada tütündən istifadə edilməsin. Dünyanın 95-dən çox ölkəsi sənaye əhəmiyyətli tütün istehsalı ilə məşğul olur. 2020-ci ilin statistik məlumatına əsasən Yer kürəsində əkin sahəsi 4,5 mln. hektardan çoxdur. 8,2 milyon tondan çox məhsul istehsal olunmuşdur. İstehsal edilən tütünün 55,4%-i Amerika, Çin, Hindistan, Rusiya, Braziliya və Türkiyə təşkil edir. Avropada ən çox tütün istehsal edən Yunanıstan, İtaliya, Slovanya, Makedoniya və Polşa respublikaları sayılır. Bu dövlətlər tütün istehsalının 10%-ni təşkil edir [1].

Azərbaycanda tütünçülüyn mövcud vəziyyəti, tütünçülüyn elmi əsaslarla inkişafı və bu sahə üzrə yüksək sənaye potensialının yaradılması XX əsrin 70-ci illərinin başlanğıcına təsadüf edir.

Həmin illərdə Ümummilli lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən uğurlu aqrar siyasət nəticəsində Azərbaycanda tütünçülük çox sürətlə inkişaf etdirilmiş, bu sahənin böyük sənaye potensialı yaradılmışdır. Həmin illər respublika tütün istehsalına görə Moldova və Ukraynadan sonra 3-cü yeri tuturdu. 1986-cı ildə ölkəmizdə rekord miqdarda 16,7 min hektar sahədən 65,2 min ton tütün məhsulu istehsal olunmuşdur. Əlverişli torpaq-iqlim şəraitinə malik olan respublikamızın şimal rayonları olan Qax, Balakən, Şəki, Oğuz, Zaqatala və digər münbit torpaq sahələrinə malik ərazilərdə geniş sahələrdə tütün bitkisi əkilirdi. Tütün istehsalı yüksək rentabelliyyə malik olduğuna görə sonradan onun istehsalı Şəki-Zaqatala bölgəsindən Lerik-Yardımlı, Kəlbəcər-Laçın, eyni zamanda ölkənin Qərb bölgələrinə kimi genişləndirildi və ümumilikdə 21 rayonda tütünçülüyn inkişafına təkan verildi [9].

2021-ci təsərrüfat ilində respublika ərazisində 3099,6 ha sahədə tütün əkilmiş və həmin sahədən 6417 ton quru yarpaq məhsulu əldə olunmuşdur. Respublika üzrə orta məhsuldarlıq 21,3 sen/ha təşkil etmişdir. 3099,6 ha sahədə, o cümlədən 1800 hektarında “Tabatera” (keçmiş Azərtütün) şirkəti tərəfindən Virciniya tipli Virciniya CC-35 sortu, qalan sahə isə az qismi Berley tütünləri və yerli Zaqatala 1, Zaqatala 37, İmmunni-580 sortları əkilmişdir. Bölgələr üzrə o cümlədən, Zaqatala rayonu 588,7 ha, Qax rayonu 477,0 ha, Şəki rayonu 1241,0 ha, Balakən rayonunda isə 3000 ha, Oğuz 220 ha, Qəbələ 25,0 ha təşkil etmişdir [7].

Tütün yarpaqlarının düzmədən topa halında xüsusi qurudulması üçün Zaqatala rayonunda 56 ədəd, Qax rayonunda 56 ədəd, Şəki rayonunda 86 ədəd, Balakən rayonunda 60 ədəd, Oğuz rayonunda 10 ədəd müasir tipli “Rillo Burners” (Bolqarıstan), “Dekloit” (İtaliya) markalı quruducu kameralardan istifadə olunur [8].

Azərbaycanda tütünçülük aqrar sahənin vacib tarixi ənənələri olan iqtisadi cəhətdən ən gəlirli əkinçilik sahəsindən biri sayılır. Bu sahədə əkinçilik mədəniyyətinin yüksəldilməsi, qiymətli və keyfiyyətli məhsul istehsalına təminat verən müasir becərmə texnologiyasının və dünya təcrübəsinin tətbiq edilməsini tələb edir. Ölkəmizdə iqtisadi cəhətdən gəlirli sahə sayılan tütünçülüyn şöhrətinin yenidən bərpa edilməsi üçün Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi və “Azərtütün ASK” MMC tərəfindən bir sıra zəruri tədbirlər həyata keçirilməkdədir [7].

Bu sahənin inkişafında məqsəd istehsal edilən tütünün, xüsusilə “Virciniya” və “Berley” tipli tütünlərin çəkim keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq, insan orqanizminə zərərli təsirini azaltmaqla siqaret çəkənin sağlamlığını qorumaqdan ibarətdir. Vaxtı ilə dünyada mövcud olan 5 tütün tipindən 4-ü Azərbaycanda əkilirdi. Tütün dağlıq və dağətəyi rayonların iqtisadiyyatında çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Hazırda tütün sənayesinin ətirli və keyfiyyətli sortlara böyük ehtiyacı vardır.

Tütün sortlarının torpaq-iqlim şəraitinə, becərmə və qurudulma texnologiyasına tələbi çox müxtəlifdir. Hətta eyni botaniki sort müxtəlif torpaq iqlim şəraitində səpin norması, hektara əkilən bitki sıxlığı, səpin sxemi, becərmə və qurutma texnologiyası tələb edir.

Keyfiyyətli tütün xammalı istehsal etmək üçün becərilən sort əsas meyardır. Lakin müxtəlif aqrotexniki, gübrələmə, qurutma texnologiyası tətbiq etməklə sortun keyfiyyətini idarə etmək mümkündür. Respublikamızda Virciniya tipli “CC-35” və “Kokker 347” sortları rayonlaşdırılaraq istehsalata təhvil verilmiş, “Virciniya-55”, “Virciniya-386”, “Virciniya-548”, “Virciniya RGH 4”, “Virciniya GL 26”, “Virciniya GL 939”, “Virciniya RVH 2310” və “Berley” sortları isə hal-hazırda sınaqdan keçirilir. Sortun yetişdirilməsi, sahəyə əkilmiş becərmə texnologiyası, yarpaqların qurudulması tam mexanikləşdirilib və istehsal şəraitinə görə yerli tütünlərdən kəskin fərqlənir [2].

Qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafı və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi istiqamətində həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər ənənəvi kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafında mühüm nəticələrin əldə olunmasına imkan yaratmışdır. Ölkəmizin əlverişli torpaq-iqlim şəraiti, mövcud işçi qüvvəsi, emal sənaye müəssisələrinin xammala olan tələbatının yerli məhsul hesabına ödənilməsi imkanları və ixrac potensialının artması aqrar sahənin daha da səmərəli inkişafına əlverişli şərait yaratmışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli 1138 sayılı Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair “Strateji Yol Xəritəsi”- nə uyğun olaraq ölkəmizdə tütünçülüyn inkişafına dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi, bu sahənin potensial imkanlarından səmərəli istifadə edilməsi, tütün istehsalına

marağın artırılması məqsədi ilə. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 10 avqust 2017-ci il tarixli sərəncamı ilə tütünçülüynün inkişafına dair 2017-2021-ci illər üçün Dövlət Proqramı təsdiq edilmişdir. Dövlət Proqramının əsas məqsədi tütün və tütün məmulatına olan tələbatın ödənilməsi, tütün emalı müəssisələrinin fəaliyyətinin genişləndirilməsi və müasir texnologiyalar əsasında yeni müəssisələrin yaradılması, xammal təminatının yaxşılaşdırılması, tütünçülük məhsullarının ixracının artırılması və kənd əhalisinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün ölkədə tütünçülüynün inkişafını stimullaşdırmaqdan ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün 2021-ci ilədək orta məhsuldarlıq 20 sen/ha olmaqla, əkin sahələrinin 6 min hektara, məhsul istehsalının isə 12 min tona çatdırılması nəzərdə tutulmuşdur [10].

Respublikamızda tütün bitkisinin çoxdan əkilib becərilməsinə baxmayaraq əl əməyinin mexanikləşdirilməsi, elmin nailiyyətləri və qabaqcılların iş təcrübəsinin tətbiqi olduqca aşağı səviyyədədir. Tütün istehsalının indiki səviyyəsi sənayenin tələbatını ödəmir. Ölkəmizin torpaq iqlim şəraiti imkan verir ki, tütün sahələrini genişləndirməklə sənayenin tütün xammalına, xüsusən ətirli tütünlərə olan tələbatını ödəmək mümkün olsun.

Əvvəllər Sovetlər Birliyi zamanı respublikamızda iriyarpaqlı İmmunı-580, Zaqatala-67, Zaqatala iriyarpaqlısı, Ostrolist-1519; ortayarpaqlı (yarımətirli) Trapezond-93, Trapezond -219 və xırda yarpaqlı Samsun-959, Dübək-2898 sortları geniş sahələrdə əkilib becərilirdi. Lakin göstərilən tütün sortları əsasən əl əməyindən istifadə etməklə becərilirdi. Belə ki, əllə dərilərək çox böyük zəhmət hesabına ipə düzülür, qurudulması üçün xüsusi talvarlar tələb olunur, açıq şəkildə əldə daşınır. Bunlar isə tütünün keyfiyyət göstəricilərinə mənfi təsir göstərir [5].

Virciniya tipli ətirli tütün sortları isə əksinə olaraq tez yetişən olmaqla əl əməyini xeyli dərəcədə yüngülləşdirirlər. Həmçinin bu sortlar əllə deyil, xüsusi kombaynlarla dərilir, ipə düzülmədən talvarlarda deyil, quruducu kameralarda qurudulur, xüsusi sıxıcı aparatlar vasitəsilə kip şəkildə bağlanaraq daşınması üçün texnikalardan istifadə olunur [6].

Virciniya tütünləri keyfiyyət baxımından yerli tütün sortlarını xeyli üstələyirlər. Belə ki, azot gübrəsinə az tələbkar olmaqla əlverişli becərmə texnologiyasının, yaxşı çəkim keyfiyyətinin, həmçinin əmtəlik məhsulun tərkibində şəkərlərin çox, nikotinin az olması ilə fərqlənirlər.

Hazırda respublikada yüksək keyfiyyətli ətirli tütün məmulatlarına tələbat olduqca böyükdür. Tütünçülük məşğul olan bölgələrdə əsasən ətirli olmayan yerli tütün sortlarına üstünlük verilir. Bu tip tütünlərin məhsuldarlığı yüksək olmasına baxmayaraq keyfiyyət göstəriciləri aşağı olduğundan emal müəssisələri tərəfindən həvəslə alınmadığı üçün bugünkü tələbatı ödəmir. Nəticədə həmin emal müəssisələri quru tütün yarpağını xarici dövlətlərdən almağa üstünlük verirlər. Bu da ölkədən milyonlarla dollar valyutanın çıxarılmasının səbəb olur [3].

Lakin son zamanlar tütünçülük bölgələrində Amerika mənşəli tütün sortlarının əkin sahələri genişlənməkdə davam etdirir. Belə ki, ABŞ-ın “Filip Moris” firmasının mütəxəssislərinin rəhbərliyi altında “Virciniya” və “Berley” tipli tütünlər əkilməyə başlanmışdır. Bu tip sortlar tez yetişən olduqları üçün vahid sahəyə düşən əmək sərfi və bir hektara şəkildən xərclər azlıq təşkil edir. Həmçinin yüksək növlü məhsul vermə qabiliyyətinə görə yerli tütünlərə nisbətən bu sortlar tütün alan şirkətlər tərəfindən yüksək qiymətə alınır. Eyni zamanda mineral gübrələrə az tələbkar olması (xüsusilə azot gübrəsinə) əkin qatının nitratlarla çirklənməsi ehtimalını azaldır. Əmtəlik malın tərkibində nikotinin miqdarı yerli sortlara nisbətən az olması siqaret çəkimi zamanı siqaret çəkən insanların sağlamlığına bir o qədər də zərər vermir [4].

Məlumdur ki, tütün torpağın qida maddələrinə çox tələbkarıdır. Tütünün məhsuldarlığını və keyfiyyətini artırmaq üçün kənd təsərrüfatının digər sahələrində olduğu kimi, tütünçülük sahəsində də torpağın qida maddələri ilə təmin olunması əsas şərtlərdən biridir. Strukturasız torpaqlarda sələf bitkilərin seçilməsi müxtəlif aqro-metodların düzgün tətbiq edilməsi torpağın su, hava və qida rejimini yaxşılaşdırmaqla, yüksək keyfiyyətli tütün məhsulu alınması üçün zəmin yaradır. Əkin dövriyyəsinə dənli bitkilərin daxil edilməsi torpağın fiziki xüsusiyyətlərini yaxşılaşdırmaqla bərabər, tütün bitkisinin məhsuldarlıq və keyfiyyət göstəricilərini artırmış, xəstəlik və zərərvericilərlə yoluxmasının qarşısını almış, əlaq otlarından təmizlənmiş olur. Ona görə də ətirli Virciniya tipli tütün

sortlarının məhsuldarlığına və keyfiyyətinə müxtəlif innovativ becərmə üsullarının təsirinin öyrənilməsi qarşımızda duran ən vacib məsələlərdən biridir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abbasov, B.H. Tütünçülük / B.H.Abbasov. - Bakı: Müəllim, - 2003. - 206 s.
2. Abbasov B.H., Tələi C.M., Kazımov Q.A. Virciniya və Beriey tipli tütün bitkisinin becərilməsinə dair fermerin məlumat kitabçası / - Bakı: Müəllim, - 2019, -, -35 s. 14-15 s.
3. İbrahimov İ. Aqrar sahənin iqtisadiyyatı. Monoqrafiya. / İ.İbrahimov. - Bakı: [n.y.], -2016. – 656 s.
4. Kazımov Q.A. Virciniya tipli “Kokker 347” tütün sortunun şitilərinin inkişafına və məhsuldarlığına becərmə üsullarının təsiri // - Bakı: Əkinçilik ET İnstitutunun elmi əsərlərinin məcmuəsi, - 2019. c. 1 (30), №1, - s. 82-87.
5. Quliyeva, S.A. Tütün sortlarının məhsuldarlığına və əmtəə növ çıxımına təsir edən amillər // - Bakı: Az. ET Əkinçilik İnstitutunun Elmi Əsərlərin Məcmuəsi, - 2010. c XXII, - s. 238-240.
6. Mehraliyev, A. Bağbanın konspekti / A.Mehraliyev. - Bakı: “Vektor” Beynəlxalq Nəşrlər evi, - 2017. - s. 160, s. 37, s. 33
7. www.agro.gov.az
8. www.agroskop.az
9. www.stat.gov.az
10. www.prezident.az

UOT 94(479.24)

Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasında təhsil siyasəti (1993-2003-cü illər)

*Vüsalə Əlləzova
AMEA Tarix İnstitutu
vallazova@mail.ru*

1993-cü ildə Azərbaycanda hakimiyyətə Ümummillə lider Heydər Əliyevin qayıtması ölkənin siyasi, sosial-iqtisadi, mədəni inkişafının əsaslı dəyişiklik mərhələsinin başlanğıcını qoydu. Ölkəmizdə müstəqil dövlət təsisatlarının yaradılması, beynəlxalq normalara əsaslanan demokratik, hüquqi dövlət quruculuğunun böyük vüsət alması, suveren Azərbaycanın əsas qanunu olan Konstitusiyanın qəbul edilməsi, vətəndaş cəmiyyətinin formalaşdırılması, milli təhlükəsizliyin təmin olunması və yeni iqtisadi kursun müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı proseslərin müvəffəqiyyətli həlli Ulu öndər Heydər Əliyevin xidmətləridir [3, s.410].

Təhsil sahəsində 1980-ci illərin sonu – 1990-cı illərin əvvəllərində başlamış olan böhranın ortadan qaldırılması, təhsilin sosial-iqtisadi və mədəni inkişafa tabe etdirilməsi, intellektual resursların ölkədən getməsinə əngəlləmək, əksinə bu resursları daha geniş şəkildə ölkəyə cəlb etmək üçün operativ həyata keçirilməsi mümkün olan xüsusi təhsil strategiyasının hazırlanması da Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Məhz onun hakimiyyətə qayıtması ilə təhsilin yeni şərtlərə uyğun normativ-hüquqi bazası hazırlandı və tədbirlər planı həyata keçirildi.

İlk olaraq Azərbaycan Respublikasının “Təhsil Qanunu”na uyğun olaraq, 1993-1994-cü illərdə ümumi təhsilin normativ-hüquqi bazasının yaradılmasına başlandı. Bu illərdə ümumi təhsil müəssisələrinin fəaliyyətini tənzimləmək məqsədilə bir çox normativ-hüquqi sənədlər hazırlanaraq təsdiq edildi [6, s.74-75]. Daha sonra, 1995-ci ildə Təhsil Nazirliyinin əmri ilə “Rayon (şəhər) təhsil şöbəsi (idarəsi) haqqında Əsasnamə” təsdiq edildi. 1995-ci il 12 noyabr tarixində qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında isə (42-ci maddə, “Təhsil hüququ”) təhsil siyasətinin başlıca prinsipləri təsbit olundu [1].

Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin bu illərdə təhsil sahəsi üzrə verdiyi fərmanlar və sərəncamlar Azərbaycan vətəndaşlarının təhsil hüququnu tam təmin etmək, milli təhsil konsepsiyasının müddəalarını gerçəkləşdirmək, təhsil sistemində aparılan islahatları sürətləndirmək, idarəetmə mexanizmini təkmilləşdirmək, pedaqoji kadrların müasir tələblər səviyyəsində hazırlanmasını və yenidən hazırlanmasını təmin etmək, təhsildə maddi-texniki və kadr potensialından istifadənin səmərəliliyini artırmaq məqsədi daşıyırdı. Təhsilin idarə olunmasında yeni prinsiplərin bərqərar olması, təhsilin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması, onun məzmununda köklü keyfiyyət dəyişikliklərinin aparılması təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsini də bir vəzifə olaraq qarşıya qoymuşdur. Bu sənədlərin içərisində Azərbaycan Respublikası Prezidentinin aşağıdakı fərmanları və sərəncamları xüsusi qeyd edilə bilər:

- “Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahatlar üzrə Dövlət Komissiyası haqqında” Sərəncam (30 mart 1998-ci il tarixli);

- “Azərbaycan Respublikası ilə Beynəlxalq inkişaf Assosiasiyası arasında “inkişaf üçün kredit haqqında Saziş”i (Təhsil sahəsində İslahatlar Layihəsi) Azərbaycan Respublikasının adından imzalamaq səlahiyyətlərinin verilməsi barədə” Sərəncam (15 iyun 1999-cu il tarixli);

- “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahat Proqramı” haqqında Sərəncam (15 iyun 1999-cu il tarixli);

- “Avropa regionunda ali təhsil sahəsində ixtisasların tanınması haqqında Konvensiyanın təsdiq edilməsi barədə” Azərbaycan Respublikası Qanununun həyata keçirilməsi ilə əlaqədar bəzi tədbirlər haqqında Sərəncam (6 mart 2000-ci il tarixli);

- “Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında” Fərman (13 iyun 2000-ci il tarixli);

- “Dövlət dilinin tətbiqi işinin təkmilləşdirilməsi haqqında” Fərman (18 iyun 2001-ci il tarixli);

- “Gənclər siyasəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Fərman (6 may 2002-ci il tarixli);

- “Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin müvafiq texniki bazasının möhkəmləndirilməsi haqqında” Sərəncam (4 oktyabr 2002-ci il tarixli)

- “Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Fərman (2 yanvar 2003-cü il tarixli);

Qəbul olunmuş bu fərman və sərəncamlar təhsilin normativ-hüquqi bazasını təşkil etməklə bərabər, həm də “müstəqil Azərbaycanda təhsil sektorunun hərtərəfli yüksəlişini, tərəqqisini, məzmunca yeniləşməsini, maddi-texniki cəhətdən möhkəmlənməsini, dünya standartlarına yaxınlaşmasını şərtləndirmişdir” [5]. 2002-ci il oktyabrın 4-də Ulu öndər Heydər Əliyevin imzaladığı “Azərbaycan Respublikasında ümumtəhsil məktəblərinin müvafiq texniki bazasının möhkəmləndirilməsi haqqında” sərəncamı isə milli elm və təhsil sisteminin inkişafında vacib amillərdən biri kimi qiymətləndirilməlidir. Bu sərəncam ümumtəhsil məktəbləri şəbəkəsinin genişləndirilməsinə, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsinə etibarlı zəmin yaratmışdır.

Təhsil sahəsində əsaslı islahatların aparılmasını təmin etmək məqsədilə Ümummilli lider Heydər Əliyevin 1998-ci ildə Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahatlar üzrə Dövlət Komissiyası haqqında imzaladığı sərəncam respublikada milli təhsil quruculuğuna dövlət qayğısının parlaq təzahürü idi. 1999-cu ildə imzalanmış və hüquqi qüvvəyə minmiş “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı”nda isə Azərbaycanda təhsil islahatlarının üç mərhələdə keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdu. Birinci mərhələ hazırlıq mərhələsi adlanırdı və 1999-cu ili əhatə edirdi. İkinci mərhələdə (2000-2003-cü illər) təhsil sahəsinin sosial-iqtisadi sabitliyinin təmin edilməsi üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi, yeni idarəetmə modelinin yaradılması istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atılması və.s nəzərdə tutulurdu. Üçüncü mərhələ isə 2004-cü ildən sonrakı dövrü əhatə edirdi və bu mərhələdə Proqramda nəzərdə tutulan bütün tədbirlərin həyata keçirilməsi yolları göstərilmişdi [2, 6, s.98-99].

Azərbaycanda vətəndaşların təhsil hüququnu tam təmin etmək, təhsil sistemində aparılan islahatları sürətləndirmək, idarəetmə mexanizmini təkmilləşdirmək məqsədilə Ümummilli lider Heydər Əliyev 2000-ci ilin iyununda “Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin

təkmilləşdirilməsi haqqında” Fərman imzaladı. Fərmana əsasən mülkiyyət formasından və tabeliyindən asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasında fəaliyyət göstərən bütün təhsil müəssisələrinə tədris-metodiki rəhbərlik, təlim və tədris prosesinin keyfiyyətinə nəzarət səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyinə verildi. [6, s.113].

Dərslıklərin yenidən hazırlanması, azərbaycançılıq ruhunda və Azərbaycançılıq ideologiyasına xidmət edən kitabların nəşri də Heydər Əliyevin təhsil siyasətində çox önəmli yer tutmuşdur. Təhsil naziri olmuş Misir Mərdanov bu dövrdə Təhsil Nazirliyinin dərslık hazırlığı sahəsindəki fəaliyyətini şərti olaraq üç mərhələyə ayırmışdır ki, onların ilk ikisi Heydər Əliyevin hakimiyyəti dövrü ilə bağlıdır: 1) Birinci mərhələ 1991-1998-ci illəri əhatə edir və latın qrafikalı əlifbaya keçid ilə müşayiət olunur. 2) Ümumi təhsil sahəsində əsaslı islahatların həyata keçirilməsinə 1999-2000-ci tədris ilindən başlandı. Bu mərhələ tədris proqramları və planlarının, dərslık vəsaitləri və digər tədris-metodik ədəbiyyatların məzmunca yeniləşdirilməsi, müasir standartlara cavab verən yeni nəsil dərslıklərin hazırlanıb nəşr edilməsi və ümumtəhsil məktəblərinin bu dərslıklərlə dövlət vəsaiti hesabına təmin edilməsi ilə bağlı genişmiqyaslı tədbirlərlə səciyyələnirdi və 2003-cü ilədək davam etmişdir [6, s.138-139].

Bu illərdə peşə məktəbləri və peşə liseylərinin qurulması üçün də tədbirlər planı hazırlandı və həyata keçirilməyə başlandı. Belə ki, Heydər Əliyevin tapşırığı ilə 1996-cı ildə hökumət tərəfindən “Azərbaycan Respublikasında peşə təhsilinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri haqqında” qərar qəbul edildi; peşə məktəbləri və peşə liseyləri yaradıldı [4, s.76].

Ali təhsil sahəsində də bir sıra yeniliklərə məhz bu dövrdə imza atıldı. “Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında” Respublika Prezidentinin 13 iyun 2000-ci il tarixli fərmanı ilə ölkənin 4 aparıcı ali məktəbinə – Bakı Dövlət Universiteti, Azərbaycan Dövlət Neft Akademiyası, Azərbaycan Tibb Universiteti və Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Akademiyasına maliyyə müstəqilliyi, bir neçə ali məktəbə isə “Universitet” statusu verildi [4, s.77]. Ümummillı lider Heydər Əliyevin “Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında” 13 iyun 2003-cü il tarixli fərmanı ilə təhsil müəssisələrinin şəbəkəsi optimallaşdırılmış, daha bir neçə universitetə muxtariyyət statusu verilmiş, ölkəmizdə müəllim hazırlığının keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə Azərbaycan Müəllimlər İnstitutu və onun 12 filialı yaradılmışdır. Eyni zamanda yeni təhsil müəssisələri – Dənizçilik Akademiyası, Milli Təhlükəsizlik Akademiyası, Musiqi Akademiyası, Prezident yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, Milli Konservatoriya və Aviasiya Akademiyası təsis edilmişdir [4, s.77].

Bu gün Heydər Əliyevin təhsil strategiyasının Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilməsi nəticəsində Azərbaycan Respublikası müasir dünya standartlarına cavab verən bir təhsil sisteminə sahibdir. Azərbaycanın təhsil sisteminin əhatə imkanları genişləndirilmişdir, təhsil sisteminin yeni iqtisadi modeli qurulmuşdur. Azərbaycan gənclərinin hərtərəfli inkişafını, həmçinin cəmiyyətin həyatında onların fəal iştirakını təmin etmək məqsədilə sosial-iqtisadi və təşkilati-hüquqi şərait yaradılmışdır. Azərbaycanda təhsil sistemi dünyadakı əhəmiyyətli yeniliklərin çərçivəsində inkişaf etməkdədir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı: Qanun, 2005, 64 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Sahəsində İslahat Proqramı. Bakı: Çarşıoğlu, 1999, 72s.
3. Azərbaycan xalqının Ümummillı lideri Heydər Əliyevin 85 illik yubileyi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 11 mart 2008-ci il // Əhmədov H.H. Azərbaycan təhsilinin inkişaf strategiyası. Bakı: Elm, 2010, s. 409-412
4. Əhmədov H.H. Azərbaycan təhsilinin inkişaf strategiyası. Bakı: Elm, 2010, 800 s.
5. Həşimli H. Heydər Əliyev və Azərbaycan təhsili // <http://www.serqqapisi.az/index.php/ictimai-siaysi/834-heydaer-aeliyev-vae-azaerbaydzan-taehsili> (“Şərqlı Qapısı” qəzeti, 16.03.2013)
6. Mərdanov M. Azərbaycan təhsil tarixi. III cild. Müstəqillik illəri. Bakı: Təhsil, 2011, 672 s.

UOT 37

Ailədə uşaqlara azərbaycançılıq ideologiyasının aşılınması

*Səbinə Namiq qızı Cəfərova
Bakı Slavyan Universiteti
sabina_16_86@mail.ru*

Cəmiyyətin və dövlətin ən prioritet məsələlərindən biri, eyni zamanda pedaqoji problemlərdən başlıcası yetişməkdə olan gənc nəslin ailədə düzgün tərbiyə edilməsidir.

“Ailə” sözü insanlar üçün fərqli mənalar ifadə edir. Ailə özündə ailə dəyərlərini ehtiva edən və bu dəyərləri nəsildən-nəslə ötürən sosial qurumdur. Ailələri də möhkəm edən məhz bu ailədaxili hisslər, dəyərlərdir. Ümummillə lider Heydər Əliyev daim öz çıxışlarında Azərbaycan ailələrini yüksək qiymətləndirmişdir. Ulu Öndər ailə ilə bağlı çıxışlarında vurğulayırdı: “Ailə tərbiyəsi öz xarakterinə görə nadir bir haldır. Bu tərbiyə ata-ananın övlada məhəbbəti və uşaqların da ata-anaya bu cür hissləri kimi bir mənəvi əsas üzərində qurulur” [6]. Göründüyü kimi Dahi Lider ailəni milli-mənəvi dəyərlərimizin qarantı hesab edir, ailədə uşaqların tərbiyəsində valideynlərin, xüsusilə anaların rolunu ön plana çəkirdi. Ulu Öndər hesab edirdi ki, cəmiyyətin uğurlu inkişafı, yetişməkdə olan gənc nəslin hərtərəfli və ahəngdar tərbiyəsindən asılıdır.

Əgər cəmiyyətin tərəqqisini ali səviyyəyə çatdırmaq istəyiriksə bu yolda ailələrin xüsusən valideynlərin üzərinə çox vacib vəzifələr düşəcəkdir. Görkəmli pedaqoq Con Lokk qeyd edirdi ki, bütün millətin rifah halı uşaqların tərbiyəsindən asılıdır. Əlbəttə cəmiyyətin və millətin gələcək tərəqqisi təməli düzgün qoyulmuş ailə tərbiyəsindən asılıdır. Ailədə valideynlər övladlarına tərbiyə verərkən ilk növbədə onların inkişafı və formalaşması üçün şərait yaratmalı, əllərindən gələni etməlidirlər.

Vurğulamaq yerinə düşər ki, bu gün ölkəmizdə dövlət siyasətinin ən prioritet istiqamətlərindən biri gənclərin vətənpərvər, millətə, dövlətə sevgi, Azərbaycanın hər qarış torpağına məhəbbət və azərbaycançılıq ruhunda yetişdirilməsi və onların ahəngdar inkişafının təmin edilməsidir. Qeyd edilən bütün bu məsələlərin bünövrəsi ailədə qoyulur. Ailədə valideynlər övladlarını vətənpərvərlik, tolerantlıq, milli və ümümbəşəri hisslərlə tərbiyə etməli, eyni zamanda onlarda Azərbaycançılıq ideologiyası aşılmalıdır.

“Azərbaycançılıq” ideologiyasının ailədə uşaqlara aşılınması məsələlərindən bəhs etməzdən öncə bu ifadənin mənşəyinə söz açmaq istərdik. Qeyd edək ki, “Azərbaycançılıq” ifadəsi elmə yeni daxil olmuş anlayış hesab edilir və bu anlayışın müəllifi Azərbaycanın Ümummillə lideri Heydər Əliyev olmuşdur. Dahi Lider Yeni Azərbaycan Partiyasının 2001-ci il 21 noyabr tarixində keçirilmiş II qurultayındakı nitqində söyləmişdir: “Azərbaycanın dövlət siyasəti azərbaycançılıq əsasında qurulmuşdur” [7]. Göründüyü kimi, azərbaycançılıq ideologiyası vahid, bölünməz Azərbaycanın qorunması, möhkəmləndirilməsi və real müstəqilliyə nail olunması üçün vasitə hesab edilir.

Bu gün Dahi Liderimizin bizə ərnağan etdiyi azərbaycançılıq ideologiyası və anlayışı tərbiyənin mühüm komponentlərindən biri kimi götürülür. Bu ideologiya Ulu Öndərin irəli sürdüyü “Xalq dövlət üçün yox, dövlət xalq üçün olmalıdır” müddəasının parlaq təzahürü hesab edilir. Azərbaycançılıq tərbiyəsinin əsas mahiyyəti ailələrdə uşaqlara düzgün aşılmalıdır.

Bu gün ailələrdə azərbaycançılıq ideologiyasının aşılınması çox vacibdir. Valideynlər tərbiyə prosesində övladlarına Azərbaycan, dövlət, ölkə, xalq anlayışını anlatmalı, onları vətənə sevgi ruhunda tərbiyə etməlidirlər. Uşaqlar milli-mənəvi dəyərləri qoruyub, müdafiə etməklə, gələcəkdə dövlətin, xalqın da mənafeyini yüksək tutmaq kimi duyğularla tərbiyə ediləcək və bu dəyərlərin hər birinin formalaşmasında azərbaycançılıq ideologiyasının böyük təsiri olacaqdır.

Azərbaycançılıq ideologiyasının əsasında vətənpərvərlik və vətənə dərin məhəbbət hisslərinin aşılınması dayanır. Belə ki, vətənpərvərlik tərbiyəsinin başlıca mənbəyi ailələr hesab edilir və gənclərin əsl vətənpərvər, ölkəyə məhəbbət ruhunda böyüməsində ailə mühitinin rolu danılmazdır.

Azərbaycançılıq ideologiyasının, vətənpərvərlik tərbiyəsinin ailələrdə aşılması kortəbii deyil, sistemli, məqsədli və planlı şəkildə təşkil edilməkdir. Uşaqlara Azərbaycan, vətən sevgisinin aşılmasında valideynlərin özlərinin də bu ruhda olması, sözdə deyil, əməldə vətənə bağlılıq hisslərinin olması çox vacibdir.

Ailələrdə uşaqlara azərbaycançılıq ideologiyasının aşılması uşaqların milli əqidə, milli dəyər, milli ruh, vətənpərvərlik hisslərinin güclənməsinə, eyni zamanda onlarda dözümlülük, mərdlik, qorxmazlıq kimi keyfiyyətlərin formalaşmasına səbəb olur. Bundan başqa ailədə aşılana bu hisslər uşaqlarda qarşıya çıxan çətinliklərə sinə gərməsinə və yüksək milli-əxlaqi keyfiyyətlərin daha da möhkəmlənməsinə köməklik göstərir. Vurğulamaq lazımdır ki, bu istiqamətdə ailələrin övladları ilə apardıqları məqsədyönlü və mütəşəkkil tərbiyə nəticəsində uşaqlar azərbaycançılıq ideologiyasının ən başlıca komponentlərinə də dərinlən yiyələnmiş olurlar. Bu komponentlər – türkçülük, dövlətçilik, ərazi bütövlüyünün qorunması, müstəqillik kimi mənəvi keyfiyyətləri özündə ehtiva edir ki, ailədə valideynləri tərəfindən hərtərəfli yetişdirilən hər bir gənc bu istiqamətdə bilik, bacarıq, təcrübə və qabiliyyətlər qazanaraq, öz gələcək fəaliyyətlərində bunu biruzə verməyi bacarırlar.

Azərbaycançılıq geniş əhatə dairəsi ilə yanaşı, konkret məqsədləri də hədəfləyir. Bu ideya Azərbaycanda azad vətəndaş cəmiyyətinin inkişafına və güclü dövlət quruculuğuna xidmət edir. Azərbaycanda insanların düşüncələrində azərbaycançılıq ideyasının formalaşması, onların fəaliyyətlərində bu dəyərlərin rəhbər tutulması konstitusiya quruluşunun əsaslarının sabitliyinə də zəmin yaradır. Digər tərəfdən, bu ideyanın mövcudluğu Azərbaycanda yaranmış sosial birliyi kənardan qiymətləndirməyə imkan verir.

Ailələrdə azərbaycançılıq ideologiyasının ən başlıca amalı uşaqlara ölkənin müdafiəsinə kiçik yaşlarından etibarən aşılmasını əqidəyə çevirməkdən ibarətdir. Hər bir uşaq böyüyüb boya-başa çatdığı ailədə vətənin müdafiəsi, torpaqların qorunması ideyasını özünün amal və əqidəsinə çevirməlidir.

Azərbaycançılıq ideologiyasının əsası ailələrdən başlayaraq, bütün ümumtəhsil müəssisələrində davam etdirilməlidir. Tərbiyə işinin səmərəli və sistemli təşkili azərbaycançılıq ideologiyasının aşılmasını və təbliğindən ibarətdir. Belə ki, uşaqların Azərbaycan dilinə, onun mədəniyyətinə, keçmişinə, ədəbiyyatına sevgi hissləri, milli-mənəvi dəyərlərə hörmət ruhunda tərbiyə edilməsi, Vətənə sədaqət, qorxmazlıq, mərdlik vətəndaşlıq mövqeyinin formalaşdırılması, vətəndaşlıq duyğusunun ən yüksək səviyyələrinin aşılması həm ailələrin, həm tərbiyə müəssisələrinin qarşısında duran ən ümdə və prioritet məsələlərdən hesab edilməlidir.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, ailələrdə aşılana azərbaycançılıq ideologiyasının aşılanaması eyni zamanda mənfur düşmənin siyasətini daha gözü açıq görməyə, Azərbaycan xalqına vurduğu zərbələrə görə düşməne layiqli cavab vermək, onlara nifrət bəsləməsi kimi duyğuları uşaqların əqidəsinə çevrilməlidir.

44 günlük Vətən müharibəsi dönəmində azərbaycanlı gənclərin vətənpərvər ailələrdə böyüdüklərinin canlı şahidi olduq. Uzun illərdən bəri düşmən tapdağında olan tarixi torpaqlarımızın azadlığı uğrunda igidlik göstərən, canlarından keçən, şəhidlik zirvəsinə yüksələn əsgərlərimiz məhz bu ailələrdə böyüyən gənclər idi. Özlərində azərbaycançılıq ideologiyasını ehtiva edən, vətənə, ölkəyə sonsuz sevgi bəsləyən gənclərin göstərdiyi şücaət gələcək nəsillərin də bu istiqamətdə tərbiyə almasında əsas amal və əqidəsinə çevriləcəkdir.

Bu gün Ulu Öndərin əsasını qoyduğu azərbaycançılıq ideologiyası Cənab Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən layiqincə davam etdirilir. Ulu Öndərimizin öz ailəsində övladlarına aşılacağı bu mənəvi dəyərlər bu gün Azərbaycanın Ali Baş Komandanı tərəfindən ləyaqətlə sübuta yetirildi. İlham Əliyev Heydər Əliyev məktəbinin ləyaqətli yetirməsi olaraq azərbaycançılıq ideologiyalarına məxsus olan bütün gözəl, əxlaqi və mənəvi komponentləri özündə cəmləyərək öz mənliyi, ağılı, dərrakəsi, tolerantlığı, humanistliyi və vətənpərvərliyi ilə seçilən şəxsiyyətlərdən, eyni zamanda gənclərimiz üçün numunəvi sərkərdədir.

Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi, inkişaf etdirdiyi azərbaycançılıq təlimi özündə varislik və ənənəvi vəhdət şəklində əks etdirir. Cənab Prezidentimiz özü azərbaycançılıq məfkurəsini özündə ehtiva edərək istər mənfur düşmənlə siyasi görüşlərində, istər 44 günlük Vətən müharibəsində, istərsə

də digər siyasi çıxışlarında bu ideologiyayı canlı şəkildə xalqa nümayiş etdirməyi bacarmışdır. Ölkə başçımızın azərbaycançılıq ideologiyası bu gün onun ailəsində də öz əksini tapmaqdadır.

Beləliklə, qeyd etmək lazımdır ki, gənclərin ailələrdə milli ideyalara yiyələnməsi, azərbaycançılıq ideologiyasının aşılınması özünəməxsus çalarlarla seçilir. Valideynlər bu məqamlara diqqət etməli, övladları ilə söhbətlər zamanı bu istiqamətdə müzakirələr aparmalı, azərbaycançılıq ideologiyasını onlarda daha da zənginləşdirməlidir. Bunun üçün valideynlər övladları ilə birgə milli ideyaları, milli ideoloji hissləri uşaqlarda ehtiva edən məkanları, Ulu Öndərin qəbrini, Şəhidlər xiyabanını, tarixi abidələri ziyarət etməli, Azərbaycanın suverenliyi, mədəniyyəti, tarixinə həsr olunmuş televiziya tamaşaları, teatr və kinofilmlərə baxmalıdırlar.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abbasov A.N. Milli əxlaq və ailə etikası. Bakı: Mütərcim, 2016.
2. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 17 cildə. VI cild, Bakı: Azər nəşr, 1997-2007, 800 s.
3. Yusifov M.İ. Azərbaycançılıq. Bakı: Elm və təhsil, 2010. 132 s.
4. Şəmsizadə N.Ş. Azərbaycançılıq. Bakı: Sabah, 1996, 103 s.
5. Şəmsizadə N.Ş. Azərbaycançılıq ideologiyası. Bakı: Nurlan, 2006. 192 s.
6. <https://muallim.edu.az/news.php?id=9697>
7. <https://lib.aliyev-heritage.org/az/8230468.html>

UOT 372.8:811.512.162.

Liderlik anlayışının mahiyyəti

Samirə Mürvət qızı Həsənova
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun doktorantı
samiraqasanova@gmail.com

Elmdə birmənalı yanaşma mövcuddur ki, insan bioloji varlıq – fərd kimi doğulur, cəmiyyətdə sosial varlıq kimi formalaşır. İnsanın sosiallaşmasını cəmiyyət olmadan təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. İnsanlar lap qədim zamanlardan etibarən qrup halında yaşamağa öyrəşmişlər, deməli, sosiallaşma da məhz həmin dövrlərdən mövcud olmuş, cəmiyyəti idarə edən şəxslər ortaya çıxmış, digərlərindən fərqlənmişlər. Keçmiş zamanlardan bəri cəmiyyət nisbi şəkildə idarə edilənlərə və idarəçilərə bölünmüşdür. Bu da göstərir ki, liderlik istilahi termin kimi işlədilməsə də, mahiyyət etibarilə əsrlərdir var.

Müasir dövrdə dünyaca tanınmış müəssisə və təşkilatlar, beyin mərkəzləri insanın liderlik bacarığına xüsusilə diqqət yetirirlər. Bu da liderlik fəaliyyətinin ön plana çıxmasını labüdləşdirir. Liderlik problemi hər bir dövrdə aktual olmuşdur. Hazırda isə daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu, zamanın tələbləri, innovasiya axınının sürətlənməsi, İKT-nin inkişafının indiyədək görünməmiş pik həddə çatması və qloballaşan cəmiyyətin diktəsi kimi dəyərləndirilə bilər.

Liderlik bacarığı, qabiliyyəti yüksək olan şəxslər təşkilatın, müəssisənin səmərəliliyini gözlə görülmə biləcək dərəcədə artırır, beləliklə də ümumi inkişafa təkan verirlər. Deməli, liderlik cəmiyyətdə öz mövqeyini müəyyənləşdirmiş insan üçün ən önəmli xüsusiyyətlərdən biridir. Əgər təşkilatlara, müəssisələrə yeni əməkdaş dəvət edilirsə, prosesdə liderin rolu birə beş yüksəlir. Haqqında bəhs olunan anlayışın mahiyyəti də onun fəaliyyət prosesindəki rolunu aydınlaşdırır. Lider və liderlik istilahları etimoloji baxımdan anqlo-sakson mənşəli olub, istiqamət, yol, mənasını bildirir. Lider sözünün yunancadan (“hegemon”) və roman dilindən (“dux”) tərcüməsi “yol, səyahət” deməkdir. Lider termini ilk dəfə 1755-ci ildə Samuel Conson tərəfindən hazırlanan lüğətdə “kapitan,

komandır, öndər, öndən gedən şəxs” kimi izah edilmişdir. Liderlik istilahlı 1828-ci ildən etibarən isə Vebsterin lüğətində yer almış və “liderin vəziyyəti, şəraiti” anlamında şərh olunmuşdur.

Lider termininin türkçə qarşılığı “öndər” ifadəsidir. Haqqında bəhs olunan termin Azərbaycan dilində də bu anlamı daşıyır.

Bassın fikrincə, liderlik qrup məqsədlərinə çatmaq üçün qrup fəaliyyətlərinə təsiretmə prosesidir.

Qraenə görə liderlik liderlə qrupun üzvləri arasındakı ikitərəfli, qarşılıqlı təsirdir.

Zaleznik isə liderliyi “ardıcılıqlarının düşüncələrinə və hərəkətlərinə təsir etmək üçün güc istifadəsi” kimi dəyərləndirir [2].

Liderliyin daha geniş yayılmış tərifı belədir: Liderlik başqalarına təsir etmək və onları müəyyən məqsədlərə, vəzifələrə uyğun olaraq hərəkətə gətirmək gücüdür [4].

Həmin tərifləri ümumiləşdirsək, liderliyi belə ifadə edə bilərik: Liderlik qrup üzvlərinin işlə əlaqəli fəaliyyətlərinə təsir və istiqamətləndirmə prosesidir”.

Liderlik prosesı olaraq müəyyən spesifik xüsusiyyətlərə malikdir: insanlara təsir göstərmək, insanları təşviq etmək, insanlara bələdçilik, insanlara rəhbərlik.

Liderlik prosesinin spesifik xüsusiyyətləri olmaqla yanaşı, özünəməxsus komponentləri də mövcuddur:

1. Məqsəd: Liderin nə etmək istədiyi barədə aydın təsəvvürü, maneələr qarşısında davam etməyə gücü var.

2. Şövq, maraq: Lider gördüyü işi sevır. O motivatordur, ətrafdakıları motivasiya edir. Lider qrupdakı insanlara ümid, ilham verir, hər kəsi həvəsləndirir, stimullaşdırır.

Liderliyin komponentləri hər bir liderlik nəzəriyyəsində (motivasiyalı liderlik; ixtisaslara görə liderlik; davranış liderliyi; situativ liderlik; transformasiya-reformist liderlik) mütləq yer almalıdır. Bütün liderlik nəzəriyyələri məzmunca fərqlənsələr də, həm komponentləri, həm də liderin şəxsi keyfiyyətlərə malik olması ilə bir-birlərinə bənzəyirlər. Uğurlu lider aşağıda sadalanan şəxsi keyfiyyətləri özündə cəmləşdirməlidir: dürüst, etibarlı, prinsipial, orijinal, qərəzsiz, ünsiyyətçil, uzaqgörən, həssas, tolerant, məsuliyyətli, səmimi, qətiyyətli, həvəsli, yaradıcı, yüksək inandırıcı, cəsarətli.

Bəs hansı xüsusiyyətləri liderlik fəaliyyəti ilə uzlaşdırmaq olmaz?

- lider insanları öz məqsədləri üçün istifadə etməz;
- liderlik hansısa səlahiyyətdən sui-istifadə deyil;
- liderlik şəxsi maraqlara alət edilməz;
- lider gücünü vəzifədən və ya tituldan almaz;
- liderlik hökm vermək deyil, xidmət etməkdir.

Liderin şəxsi keyfiyyətləri müəssisənin idarə olunmasında onun ən böyük dəstəkçisidir. Xüsusilə də təhsil müəssisələrinin idarə olunmasında iştirak edən liderlər əsasən aşağıda göstərilən bacarıqları qazanmalıdırlar:

- texniki bacarıqlar;
- insani bacarıqlar [4].

Texniki bacarıqlar təhsil müəssisəsinin idarəetmə proseslərini əhatələyir: vaxtın səmərəli idarə olunması, texnoloji, planlaşdırma, təşkilatı quruluş, təşkilatlanma, koordinasiya və s.

İnsani bacarıqlar şəxsiyyətlərarası münasibətlərlə bağlıdır, o, “insan mühəndisliyi” rolunu oynayır: ünsiyyət, şəxsiyyətlərarası münasibətlər, motivasiya, işçi qüvvəsinin inkişafı, birgə qərar qəbulu və insan resurslarının mənəvi cəhətdən təkmilləşdirilməsi, mənəviyyətin yüksəldilməsi. Burada əsas məqsəd təşkilatdakı insanların xoşbəxtliyinə töhfə verməkdir.

Müəssisənin idarə edilməsində birbaşa iştirak edən lider (təlim lideri, təhsil üzrə lider) texniki və insani bacarıqları ilə məktəb üçün yeni dəyərlər çərçivəsi yaradır və təhsil ocağının işçi heyətini vahid məqsəd uğrunda birləşdirir, həmçinin avtomatik idarəetmə sistemini saxlayır, işçi heyətin uğurlu fəaliyyət göstərməsini təmin edir, açıq hədəflər müəyyənləşdirir, müəllimləri şagirdlərə istiqamətləndirir [3].

Məqsəd təyin etmək asan iş deyil, vəziyyətə, o cümlədən şərtlərə görə məktəbin məqsədləri dəyişə bilər və lazım olduqda onlar daim nəzərdən keçirilməlidir [7].

Lider təhsil müəssisəsi üçün vəzifələr hazırlayır və onları yerinə yetirmək üçün yollar müəyyənləşdirir, məqsədləri reallaşdırmaqdan ötrü əməkdaşlıq nümayiş etdirir [7].

Təlim lideri sinifdə öyrənmə mühitinin optimallaşmasına da öz töhfəsini verir. Belə ki, müəllimlərlə səmərəli ünsiyyət quraraq onları tədris materiallarından və yeni tədris strategiyalarından yararlanmağa təşviq edir. İdarəetmədə iştirakı təmin olunan lider effektiv təlim strategiyaları hazırlamaqda pedaqoga köməklik göstərir, qiymətləndirmə prosesində obyektivliyin qorunması üçün üsullar müəyyənləşdirir, müəllimlərin təlimi yaxşılaşdırmaq üçün müvafiq strategiyalardan nə dərəcədə faydalandığına nəzarət edir, öyrənmələrin müvəffəqiyyətinin səbəblərini aydınlaşdırır, təhsil problemləri ilə bağlı məlumatların analizini aparır, təhsil proqramlarını qiymətləndirir, kadrlar təyinatı zamanı seçim üçün əsas kriteriyaların siyahısını hazırlayır və s.

Beləliklə də, idarəetmənin hər bir mərhələsində öz funksiyasını uğurla reallaşdırır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Платунова, Е.Ю. Кто такой лидер: теории лидерских качеств / Е.Ю.Платунова // Методист. - 2011. - № 5. - С. 43-45.
2. Selen, D, 2001, “Liderlik mi Yöneticilik mi? Geleneksel Liderlik Davranış Tarzları ve bu Konudaki Yeni Yaklaşımlara Bir Bakış”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi
3. Marjosola, I.A. and Takala, T. (2000): “Charismatic Leadership, Manipulation And The Stoner, J. A.F., and R. Edward Freeman (1992), Management, New Jersey: Prentice-Hall.
4. Yukl, Gary (1994), Leadership in Organizations, Third Edition, Prentice Hall International
5. Manske, A. (1994), Etkili Liderliğin Sırları, K.H.O.Yayınları, Ankara
6. Complexity Of Organizational Life”, Journal Of Workplace Learning: Employee Counseling Today
7. http://auzefkitap.istanbul.edu.tr/kitap/isletme_ue/liderlik.pdf

UOT 94

Azərbaycanın türk dünyasına inteqrasiyasında Heydər Əliyevin rolu

Sevinc Akif qızı Qurbanova
Gəncə Dövlət Universiteti
sevincakifqizi@mail.ru

Müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin qurucusu Heydər Əliyevin siyasi-ideoloji fəaliyyəti təkcə Azərbaycanla məhdudlaşmamış, bütövlükdə türk dünyasını da əhatə etmişdir. Heydər Əliyev türk dünyasının inteqrasiyasının mahiyyətini türk ideoloqu İsmayıl bəy Qaspralının məşhur kəlamı ilə belə ifadə etmişdi: “XX əsrin əvvəllərində türk xalqlarını yaxınlaşdırmaq, onları vahid siyasi, iqtisadi və mədəni gücə çevirmək istəyən görkəmli şəxsiyyətlərimiz “Dildə, fikirdə və əməldə birlik” şüarı ilə çıxış edirdilər. Biz uzun mübarizələrdən sonra XX əsrin sonunda bu imkana nail olmuşuq. Şübhəsiz, indiki şəraitdə türkdilli dövlətlərin qarşılıqlı əməkdaşlığı bu sahədəki uğurlarımızı daha da artıracaqdır” [2,s.114]. Ümummillə Liderin türk dünyası ilə bağlı gördüyü işlər, irəli sürdüyü ideyalar praktik perspektivliliyi ilə də böyük tarixi əhəmiyyətə malikdir. Heydər Əliyev Azərbaycanın türk dünyası ilə əlaqələrinin müfəssəl proqramını hazırlamışdır. Buraya aşağıdakıları aid etmək olar:

- Azərbaycanın iqtisadi, siyasi, ictimai problemlərinin həllində türk dünyasının imkanlarından istifadə etmək;
- türk dünyasının qüvvələrini birləşdirmək, hər hansı türk dövlətinin (xüsusilə beynəlxalq) problemlərinin həllində türk dünyasının birgə hərəkətini təmin etmək;

- türk dünyasının beynəlxalq nüfuzunun daha da gücləndirilməsinə çalışmaq və bunun üçün hər bir müstəqil türk dövlətinin imkanlarından yararlanmaq və s.

Heydər Əliyev türk birliyinin möhkəmlənib inkişaf etməsində Türkiyənin rolunu həmişə yüksək qiymətləndirmiş, Türkiyə Cümhuriyyətinin yaradıcısı Mustafa Kamal Atatürkün tarixi fəaliyyətini dönə-dönə dəyərləndirmiş, onu “iyirminci əsrin bəşəriyyətə verdiyi böyük düha”lardan saymışdır. Heydər Əliyevin 1996-cı il noyabrın 6-da TÜRKSÖY-un Bakıdakı toplantısı çərçivəsində keçirilən Türk dünyası yazıçılarının III qurultayında söylədiyi fikirlər diqqətə layiqdir: “Xalqlarımızın böyük tarixini yenidən qiymətləndirmək, hər bir xalqın tarix boyu yaratdığı mənəvi dəyərləri, mədəniyyət abidələrini bütün xalqlar üçün doğma etmək bizim bu görüşlərin mərkəzində duran vəzifələrdir. Bizim köklərimiz bir dilə, bir mənəviyyətə, bir dinə bağlı olduğuna görə çox dərin və mənəvi dəyərlərimiz tarixin bütün mərhələlərində nə qədər çətinliklərlə rastlaşıbsa da, dayanmayıb, inkişaf edib. İndi isə türkdilli xalqların müstəqil dövlətləri olduğuna görə və bizim əlimizdə böyük imkanlar yarandığına görə bu prosesləri daha da gücləndirə, daha da mütəşəkkil edə bilərik. Bu, bizim borcumuzdur” [3, s.357].

Heydər Əliyevin Azərbaycanın türk dünyasına inteqrasiyasına verdiyi ən böyük töhfə ölkəmizin enerji ehtiyatlarının Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri vasitəsilə Türkiyə üzərindən dünyaya açılması oldu. Əsas ixrac neft kəmərinin Türkiyənin Aralıq dənizindəki Ceyhan limanına çəkilməsi Heydər Əliyevin mürəkkəb geosiyasi şəraitdə, dünya gücləri və neft nəhəngləri ilə gərgin danışıqlarda nümayiş etdirdiyi çevik diplomatiya hesabına mümkün olmuşdu. “Şübhəsiz, mənim ürəyimdən keçən arzu bu xətti Ceyhana çəkməkdir. Onun çəkilməsi tək məndən asılı deyil. Konsorsiumda 11 xarici neft şirkəti var. Amma hər şeyi vaxtı gələndə həll edəcəyik”, - deyərək, 1996-cı il noyabrın 13-də Türkiyə jurnalistlərinə müsahibəsində bildirmişdi [7]. 1999-cu ilin noyabrında İstanbulda Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinə dair həlledici qərar verildi, ilkin hökumətlərarası saziş imzalandı. “İstanbul bəyannaməsi”nə Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstanın dövlət başçıları və layihəyə dəstək verən ABŞ rəhbəri Bill Klintonla yanaşı, Qazaxıstan Prezidenti Nursultan Nazarbayevin də imza atması kəməre daha böyük regional önəm qazandırdı. Qazaxıstanın bu layihəyə qoşulmasında Heydər Əliyevin mühüm təşəbbüskar rolu olmuşdu. 2002-ci ildə boru xəttinin təməli atıldı və beləcə üç dənizin Xəzər, Qara və Aralıq dənizləri əfsanəsi gerçək oldu.

Eyni zamanda, Bakı-Ceyhan türk dünyasını (Orta Asiyadan Türkiyəyədək) bir-birinə bağlayan strateji kəməre çevrildi, bu gün Qazaxıstan da neftinin bir hissəsini bu marşrutla ixrac edir. Bu, uzaqgörən siyasətin real nəticəsidir. Bakı-Ceyhan kəməri yeni regional enerji və nəqliyyat layihələrinə zəmin yaratdı, onun ardınca Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz xətti istifadəyə verildi. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xətti təkcə Azərbaycan-Türkiyə əlaqələrinə deyil, eləcə də Mərkəzi Asiya respublikalarının Xəzər və Azərbaycan üzərindən Türkiyəyə bağlanmasına, Avropa-Asiya nəqliyyat dəhlizinə tarixi töhfə olmuşdur.

Türk dövlətləri və toplumlarının inteqrasiyasının mühüm bir istiqamətini də mədəni əməkdaşlıq, müştərək mədəni layihələr təşkil edir. Dərin tarixi köklərə malik bağların yeni şəraitdə daha effektiv müstəviyə çıxarılmasında, Beynəlxalq Türk Mədəniyyət Təşkilatının - TÜRKSÖY-un formalaşması, bu formatda bir çox layihələrin reallaşması Azərbaycanın aktiv rolu sayəsində mümkün olub. Heydər Əliyev türk xalqlarının mədəni abidələrinin, böyük ədiblərinin, şəxsiyyətlərinin yubiley mərasimlərində yaxından iştirak edir və xalqlarımızın ümumi mədəni sərvətinin bizi birləşdirən tarixi dəyər olduğunu diqqətə çatdırırdı. Bu fikir onun 1994-1996-cı illərdə türkmən şairi Məhdimqulunun, qazax ədəbiyyatının klassiki Abayın, böyük özbək hökmdarı Əmir Teymurun, qırğız eposu “Manas”ın yubiley mərasimlərindəki çıxışlarının ana xəttini təşkil etmişdir.

Heydər Əliyev 1996-cı ilin noyabrında dahi şairimiz Məhəmməd Füzulinin 500 illiyi, 2000-ci ilin aprelinde isə böyük türk eposu “Kitabi-Dədə Qorqud”un 1300 illiyi ilə bağlı türk dünyasının təmsilçilərini, dövlət və hökumət adamlarını, alim, şair və yazıçıları, mədəniyyət xadimlərini Bakıya topladı. UNESCO səviyyəsində qeyd olunan bu möhtəşəm yubileylər, eyni zamanda, ümumtürk mədəniyyətinin təntənəsi idi. “Belə yubiley tədbirlərinin birlikdə keçirilməsində əsas məqsəd xalqlarımızın əsrlər boyu yaratdığı zəngin mənəvi irsi indiki nəsillərə qaytarmaq, eyni kökə, eyni tarixə malik olduğumuzu bir daha dərk etməkdir. Digər tərəfdən, belə yubiley tədbirlərini keçirməklə

biz nümayiş etdiririk ki, İbn-Sinanın, Nizaminin, Nəvainin, Yunis İmrənin, Füzulinin, Məhdimqulunun, Mahmud Qaşqarının, Abayın, bir çox başqa dahilərimizin yaradıcılığı, "Kitabi-Dədə Qorqud", "Manas", "Alpamış" kimi ölməz dastanlarımız bütün bəşəriyyətin mədəni sərvətidir", - deyər Heydər Əliyev 2000-ci il aprelin 8-də eposun 1300 illiyi münasibətilə türkdilli dövlət başçılarının Bakıda keçirilən VI zirvə görüşündə bildirmişdi [6, s.88-89]. Onun təşəbbüskarı, müəllifi olduğu regional layihələr türk xalqlarının yaşadığı geniş coğrafiyada uzunmüddətli inkişaf və əməkdaşlığa meydan açdı. Bu baxımdan Ulu öndər Heydər Əliyevin tannımış qazax şairi Oljas Süleymenovu və görkəmli qırğız yazıçısı Çingiz Aytmatovu yüksək qiymətləndirməsi və onlarla dostluq münasibətləri saxlaması onun türk ədəbiyyatına və dostluğuna verdiyi diqqətdən irəli gəlir. Oljas Süleymenov Sovet qoşunları 20 yanvar gecəsi günahsız insanları güllələyəndən iki gün sonra Bakıya gəlmiş, qardaş xalqın dərđini öz dərđi kimi bölüşmüş, Xocalı soyqırımını kəskin pisləmişdir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin sərəncamı ilə “Dostluq” ordeninə layiq görülməsi isə xalqlarımızın dostluğuna verilən töhfədir. Heydər Əliyevin 2001-ci ildə iştirak etdiyi sonuncu türk zirvəsində (27 aprel 2001-ci il, İstanbul) bəyan etdiyi bu sözləri isə 21-ci yüzilliyin türk dünyası üçün vəsiyyəti kimi qəbul etmək olar: “Türkdilli dövlətlər dünyanın çox mühüm coğrafi-strateji bir regionunda yerləşirlər. Onlar əlverişli mövqeyə, zəngin təbii ehtiyatlara, yüksək intellektual potensialı olan insan resurslarına malikdirlər. Əminəm ki, yeni əsr dövlətlərimiz üçün sabitlik, dinamik inkişaf, konstruktiv dialoq, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq və rifah əsri olacaqdır. Bütün bunlara biz əldə etdiyimiz tarixi nailiyyətlərin - milli azadlığımız, dövlət müstəqilliyimiz və müştərək işbirliyimizin daha da möhkəmləndirilməsi nəticəsində nail olacağıq” [8].

Böyük dövlət xadimi Süleyman Dəmirəl “Azərbaycan Prezidenti, qardaşım Heydər Əliyev” adlı məqaləsində (2003) Azərbaycan xalqının Milli Liderinin tarixi xidmətlərini dünyanın böyük dövlət adamlarının öz xalqları qarşısındakı tarixi xidmətləri ilə müqayisə edib göstərir ki, Çörçilin 1940-cı, Ruzveltin 1942-ci, Adenaurun 1946-cı, De Qollun 1958-ci ildə gördükləri işləri Heydər Əliyev 1993-cü ildə gördü. Və Heydər Əliyevin “intəhasız təcrübəsi, qətiyyəti, əzmi, uzaqgörənliyi, sülhsevərliyi, Azərbaycana və Azərbaycan xalqına olan sonsuz məhəbbəti, türk tarixinə, mədəniyyətinə və türklüyə bağlılığı, vətənpərvərliyi hər cür tərifdən yüksəkdə dayanır” [5]. Heydər Əliyev Türkünstanın dövlət başçıları Nursultan Nazarbayev, İslam Kərimov, Saparmurad Niyazov (Türkmənbaşı), Əsgər Akayev ilə görüşlərində, münasibətlərində türk dünyasının lideri vəzifəsini həmişə məharətlə yerinə yetirmişdir. Qeyd etmək yerinə düşər ki, türk dünyası Türkünstandan, Mərkəzi Asiyadan çox genişdir: Yakutiya, Sibir türkləri var; Volqaboyu türkləri – tatarlar, başqırdlar, çuvaşlar var; Şimali Qafqaz türkləri var... Onların hamısı sovet dövründən keçmişlər, indi isə Rusiyanın vətəndaşıdırlar. Ona görə də Heydər Əliyev Azərbaycanla, eləcə də digər türk dövlətləriylə Rusiya arasındakı iqtisadi, siyasi, mədəni münasibətlərin inkişafına, qarşılıqlı əlaqələrin intensivliyinə həmişə xüsusi önəm vermiş, Rusiya türklərinin milli özünüdərk imkanlarının genişlənməsinə türk dünyasının ümumi yüksəliş strategiyasının üzvü, tərkib hissəsi kimi baxmışdır.

Bu gün Heydər Əliyevin inkişaf strategiyası ilə bağlı qoyduğu siyasət ölkə başçısı İlham Əliyev tərəfindən uğurla davam etdirilir. Hazırda İlham Əliyevin TANAP - Trans Anadolu layihəsinin reallaşdırılması və Bakı-Ərzurum boru kəmərinin istismara verilməsi də türk coğrafiyasına iqtisadi töhfə verən növbəti uğurlu layihələrdəndir. Gələcəkdə bu cür layihələrə Orta Asiya türk dövlətlərinin də qoşulması Avrasiyada Qafqazdan keçməklə Türkünstandan Türkiyəyə böyük iqtisadi güc vektorunu formalaşdırma və möhkəmləndirə bilər. Belə güc mərkəzi isə ümumilikdə hər bir türk dövlətinin iqtisadi gücünü artırmaqla yanaşı, ümumilikdə ümumtürk iqtisadi mənafeələrinin beynəlxalq arenada qorunmasına müsbət təsir edir. Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryol xətti layihəsi isə nəqliyyat infrastrukturunun bölgəyə verə biləcəyi ən böyük imkanları əhatə edir. Buraya turist axınının daha da aktivləşməsi və gediş-gəlişin intensivləşməsi və gələcəkdə bu dəmir yol xəttinə Orta Asiyanın da qoşulması və s. daxildir. Daha bir maraqlı cəhət kimi Naxçıvanın nəqliyyat blokadasından çıxarılması amilini də buraya əlavə etmək olar.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü, beşinci və altıncı Türk Devlet ve Topluluklarının VII Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayları. Komisyon rapor ve sonuc bildirimleri, Ankara, Tüdev, 1999, 152 s
2. Heydər Əliyev və Azərbaycan, Atatürk və türk dünyası Nizami Cəfərovun elmi araşdırmalarında. Ulusel S. R. Bakı: Elm, 2004, 148 s.
3. Heydər Əliyev və Şərqlə, 6 cildə, III kitab: Türkiyə Cümhuriyyəti (Müəllif-tərtibçilər: Qaley Allahverdiyev, Vəhdət Sultanzadə). Bakı: Çarşıoğlu, 2003, 472 s.
4. Möhkəm təməl üzərində qurulmuş Azərbaycan–Türkiyə münasibətləri bundan sonra da inkişaf edəcək və möhkəmlənəcəkdir (Türkiyənin Baş Naziri Rəcəb Tayyib Ərdoğanın Milli Məclisdə çıxışı). Dirçəliş – XXI əsr, 2005 (iyun-iyul), № 6-7 (88-89), s. 18-25.
5. Türkiyə Prezidenti Süleyman Dəmirəl ilə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisi üzvlərinin görüşündə Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin nitqi (8 dekabr 1995-ci il). Dirçəliş – XXI əsr, 2003 (dekabr), № 12 (70), s. 33-40.
6. Türkdilli dövlətlərin və topluluqların 10-cu dostluq, qadraşlıq və əməkdaşlıq qurultayı. Dirçəliş – XXI əsr, 2006, № 8-9 (102-103), s. 34-38.
7. “Türk dünyasının inteqrasiya problemləri”. Xalq Cəbhəsi. - 2019. - 28-30 dekabr. - № 166. - S. 10.
8. На VI Саммите глав тюркоязычных государств в Баку. Речь Президента Азербайджанской Республики Гейдара Алиева // Возрождение – XXI век, 2000, № 26, с. 4-8.
9. https://www.sdf.gov.az/development/uploads/cari_grant/2018-turk_dunyasi_tedqiqatlari_musabiqesi_elani.pdf

UOT 82:316.3

Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı

*Günəl Əflatun qızı Məmmədova
Gəncə Dövlət Universiteti
memmedova.gunel278@gmail.com*

“Ədəbiyyat xalqın şüurudur, onun mənəvi həyatının birliyidir.”

V.Q.Belinski

Həyat fəlsəfəsinə gedən ən geniş yol ədəbiyyatdan keçir. Hansı ki, bu ədəbiyyat təbiətlə insan arasında körpü rolunu oynayan birləşdirici bir aləmdir. Ədəbiyyat dünyanı insanın qəlbinin işığı ilə ruhlandırır. Ədəbiyyat insanların bir-birlərini daha yaxşı başa düşmələri üçün bir yol, həmçinin mədəniyyətlərin birgəliyi və vəhdəti üçün əvəzolunmaz bir körpüdür. Ədəbiyyat bizə yaşamadığımız, yaşaya bilmədiyimiz, ya da yaşayıb da fərqiñə varmadığımız həyatları hədiyyə edir.

Ədəbiyyatın həyatımızdakı tərbiyəvi əhəmiyyəti böyükdür. Ona görə ki ədəbiyyat fikrə və hisslərə eyni vaxtda və eyni qüvvə ilə təsir göstərir. Bədii əsər oxucuda gözəl hisslər yaradır. Həyatı, insanları başa düşməkdə ona kömək edir. Bir sözlə, ədəbiyyat insan həyatının ən önəmli hissəsidir.

Keçmişimizə nəzər salsaq, tarix boyu ədəbiyyat insan həyatında, dünyanın qüdrətli dövlət xadimlərinin həyatında mühüm yer tutmuşdur. Ədəbiyyata dair bilik və informasiyalar bir çox ziyalı mühitini heyrtləndirmiş, ədəbiyyata qarşı marağın artmasına səbəb olmuşdur. Həmin ziyalı təbəqə hər zaman söz sənətinə, sənətkara qiymət vermişdir. Bu sənətə qiymət verənlər dünyada ən azından sözün ömrü qədər yaşayırlar. Təsədüfi deyil ki, böyük söz ustaları, şairlər ta qədim zamanlarda belə qüdrətli hökmdarlar tərəfindən hörmətlə qarşılanmış, heç kəsin cəsarət edib deyə bilmədiyi məsələləri onlar öz dəyərli sözləri ilə demişdilər. Ona görə də söz sənəti bütün zamanlarda hər bir xalqın milli

psixologiyasını, adət-ənənəsini, fəlsəfi düşüncəsini, etik-estetik və əxlaqi fikirlərini özündə birləşdirmiş və nəsil-dən-nəslə ötürülməsi üçün zəmin rolu oynamışdır.

Hər bir xalqın sivilizasiyası onun keçmişindən və indiki anından bəhs edən, bədii cəhətdən kamil olan ədəbiyyat və incəsənət əsərləri ilə, alim, yazıçı və memarları ilə, qədim abidələri ilə müəyyənləşir və tanınır. Sənətkar sözünün gücünə inanan, uzaqgörən bir şəxs olan Ümummilli lider Heydər Əliyev də xalqın milli ruhunun, mübarizə əzminin oyanmasında, müstəqilliyimizin və istiqlaliliyyətimizin qorunmasında, gənc nəslin doğru yola istiqamətləndirilməsində qələmi ilə, sözü ilə böyük xidmətlər göstərən ədiblər ordusunu həmişə diqqət və qayğı ilə əhatə etmişdir. “*Elm üçün əlçatmaz olan zirvələri ədəbiyyat və incəsənət fəth edə bilir*” fikrində Ümummilli lider Heydər Əliyevin ədəbiyyatımıza verdiyi diqqət və önəm öz əksini tapmışdır.

Tariximizə nəzər salsaq, Heydər Əliyev dühasının əzəmətini, onun şəxsiyyətinin böyüklüyünü daha aydın dərk edər, onun taleyində və siyasi fəaliyyətində ədəbiyyat faktorunun yerinin, rolunun nə dərəcədə böyük olduğunu müəyyən edə bilərik. Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafı üçün zəmin yaratdı. Onun xarakteri, ideali, məqsədi, qayəsi, siyasi platforması, tərəfdarları və əleyhdarları tərəfindən dönə-dönə qələmə alınmış, müxtəlif fikirlər söylənilmiş və onların bəziləri son məqamda bir nöqtədə birləşib belə nəticəyə gəlmişlər: “Allah Heydər Əliyevi Azərbaycan xalqını xilas etmək üçün göndərib”. [1, s.49]

Heydər Əliyevin ədəbiyyata və mədəniyyətə verdiyi üstünlüyünü Xəlil Rza Ulutürkün qələmə aldığı şeirində də görmək mümkündür:

Ümid körpüsü üstə dayanıbdır inamla,
Anla bu həqiqəti, anla, ey qafil, anla,
Nicat verəcək xalqa
Yalnız Heydər, Atatürk.
Kim ona inanarsa, onunla yüksələcək,
Kim ona inanmasa, gəbərəcək, öləcək.

Heydər Əliyevin ədəbiyyatımıza verdiyi dəyəri təkcə şairin şeiri deyil, hətta özü də təsdiqləyir. [1, s.108] O, 1997-ci ildə, müstəqillik dövründə keçirilən Azərbaycan yazıçılarının X qurultayındakı nitqində bu həqiqəti belə etiraf etmişdir: “Şəxsən mən ədəbiyyatı çox sevən adamam və gənc vaxtlarımdan, hətta uşaqlıqdan məktəbdə ilk ədəbiyyat nümunələrini oxuyandan ədəbiyyatı sevmişəm... mənim bir insan kimi formalaşmağım, təhsilimdə, əxlaqımda, mənəviyyatımda ədəbiyyatın, mədəniyyətin çox böyük rolu olmuşdur. Mən orta məktəbdə oxuyarkən Azərbaycan şairlərinin, yazıçılarının bütün əsərlərini sevə-sevə oxumuşdum... O illərdə - uşaqlıq və gənclik illərində onlar mənə o qədər təsir edib ki, mən onları unutmamışam. Bu “oxumuşam, unutmamışam” sözləri sadəcə bir fikir deyil. Yəni onlar mənə təsir edib, mən onlardan bəhrələnmişəm, mənəvi qida almışam” [1, s.108]

Heydər Əliyevin milli-mənəvi dəyərlərə, o cümlədən onun bir hissəsi olan Azərbaycan ədəbiyyatına göstərdiyi diqqət və qayğısı bu sahələrin düşünüldüyündən də tez bir müddətdə dirçəlişinə səbəb oldu.

Dünyanın görkəmli yazıçılarından biri Çingiz Aytmatov Ulu Öndərimiz haqqında “*Heydər Əliyev tarixi, hətta əfsanəvi şəxsiyyətdir*” deyirdi. O, dünyanın qədim, böyük türk eposu “Kitabi-Dədə Qorqud” eposunun 1300 illiyini bütün dünyada keçirməklə dastanın ilk növbədə Azərbaycan hadisəsi olduğunu sübut etdi, həm də Sovet rejiminin pərən-pərən saldığı dünya türklərini bu dastan ətrafında bir yerə toplamaqla türk birliyini yaratmağa nail oldu. Sovetlər dövründə Heydər Əliyev qorxmaz, cəsur bir şəxsiyyətə məxsus təşəbbüs göstərərək bir dövlət başçısı kimi şair və yazıçılara klassiklərin ənənəsinə sadıq qalmaqı tapşırırmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatının bütün dəyərli sənətkarlarının yaradıcılığı haqqında qiymətli fikirlər söyləmiş, onların ədəbiyyat tariximizdəki xidmətlərini yüksək qiymətləndirmişdir.

Ulu Öndərin Nizami dühasına, Nizami yaradıcılığına ehtiram və məhəbbəti sonsuz olmuşdur. Ədəbiyyata aid bütün çıxış və məruzələrində şairin adını böyük iftixar hissi ilə çəkmiş, xalqımızın belə bir şair övladının olması ilə fəxr etmişdir. Nizami Gəncəvi irsinin tədqiqi, nəşri və təbliği ilə bağlı ölkədə 1970-ci illərdən etibarən görülən işlərin miqyası böyük idi. 1979-cu il yanvarın 6-da

Azərbaycan KP MK “Azərbaycanın böyük şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin irsinin öyrənilməsi, nəşri və təbliğini daha da yaxşılaşdırmaq haqqında” xüsusi qərar qəbul etmişdi. Bu qərar Nizami irsini sözdə deyil, konkret əməldə və fəaliyyətdə Azərbaycan xalqının mənəvi sərvətinə çevirmək baxımından Azərbaycan EA-ın, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının, Mədəniyyət Nazirliyinin, nəşriyyatların və kütləvi informasiya vasitələrinin qarşısında son dərəcə böyük vəzifələr qoyulmuşdu və hamısı yerinə yetirilmişdi. [2, s.39]

Orta əsr Nizami Gəncəvidən sonra ilk böyük renessans şairi İmadəddin Nəsiminin yaradıcılığında H.Əliyevin diqqətini cəlb edən mühüm cəhət onun insanpərvərlik ideyalarının qüvvəti, şairin bir fikir adamı, bir şəxsiyyət kimi əzəməti, ana dilində yazdığı əsərlərdə özünü xüsusi tərəvətlə nümayiş etdirən poetik möcüzə idi. Bu münasibət ilk növbədə şairin anadan olmasının 600 illik yubiley təntənələrinin miqyasında özünü göstərmişdir. H.Əliyev Nəsimi yubileyinin təkcə Azərbaycanda yox, keçmiş SSRİ-də yox, YUNESKO xətti ilə dünya miqyasında qeyd olunmasına, həqiqətən də, çox böyük zəhmət bahasına olsa da, müvəffəq oldu. [2, s.40] Heydər Əliyev Nəsimidən başlamış, üzü bəri gələn yüzilliklərdə yaşayan şəxsiyyətləri də hörmətlə xatırlamışdır.

Heydər Əliyevin sənətinə pərəstiş etdiyi nadir Azərbaycan dahilərindən biri də Məhəmməd Füzulidir. Şairin Azərbaycan ədəbiyyatında, Şərq poeziyası və dünya ədəbi-ictimai fikri tarixində mövqeyini dönə-dönə yüksək qiymətləndirmişdir. Heydər Əliyevin böyük şairimiz haqqında qənaətləri ümumiləşdirmələr halında “Füzuli-500” yubileyinin 1996-cı il noyabrın 8-də Bakıda keçirilmiş təntənəli zirvə tədbirində söylədiyi nitqində öz əksini tapmışdır. O, öz nitqində Füzuli sənətinin fəlsəfi mahiyyəti üzərində geniş dayanır və göstərirdi ki, şairimizin poetik irsində fəlsəfinin bir çox sahələri öz əksini və maraqlı şərhini tapmışdır.

Ümummilli Lider Vaqif yaradıcılığını da yüksək qiymətləndirmiş, Vaqifin məqbərəsinin açılışında söylədiyi geniş nitqdə Heydər Əliyev həm bir şair-çoxəsrlik Azərbaycan poeziyasında xəlqilik və realizmlə səciyyələnən yeni ədəbi məktəbin banisi, həm də siyasi xadim-Qarabağ xanlığının baş vəziri kimi Vaqifin fəaliyyəti üzərində geniş dayanmış, onun şəxsiyyətinin və yaradıcılığının Azərbaycanın yeni mədəni intibahındakı yerindən və rolundan danışmışdı

Nizami, Füzuli, Nəsimi və Vaqifin ecazkar poeziyası ilə yanaşı, Xətai, Zakir, M.F.Axundzadə, C.Məmmədquluzadə, H.Cavid, C.Cabbarlı, S.Vurğun, Şəhriyar, S.Rüstəm, M.Dilbazi, B.Vahabzadə, N.Xəzri, M.Araz, X.R.Ulutürk, Anar, Elçin, F.Qoca və başqalarının əsərlərini Heydər Əliyev həmişə maraqla oxuyurdu. Onun bədii zövqü də rus və Avropa klassikləri ilə yanaşı, ilk növbədə məhz bu sənətkarların şeir və poemaları, hekayə, povest, roman və dramları əsasında müəyyən olmuşdu. [2, s.46]

Ümummilli Liderimizin ən çox sevdiyi, yaradıcılığına pərəstiş etdiyi ictimai fikir bahadırlarımızdan biri də Cəlil Məmmədquluzadədir. Görkəmli yazıçı və ictimai xadim Cəlil Məmmədquluzadənin anadan olmasının 125 illik yubileyi ərəfəsində Heydər Əliyevin göstərişi ilə Bakı şəhərində bu böyük mütəfəkkirin ev-muzeyi təşkil olunmuşdur. [3, s.190]

Liderimizin dəyər verdiyi sənətkarlarımızdan biri də Məmməd Arazdır. O, 1995-ci il aprelin 6-da Məmməd Araz ilə görüşmüş, onun Almaniyada müalicəsi üçün lazımı işlərin görülməsi ilə bağlı müvafiq göstərişlər vermişdir. 1995-ci il aprelin 16-da Heydər Əliyevin göstərişi ilə M.Maqomayev adına Dövlət Filarmoniyasında Məmməd Araz poeziyasına həsr olunmuş “Azərbaycan-dünyam mənim” adlı ədəbi-musiqili məclis keçirilmişdir. [3, s.191]

“H.Cavidin yaratdığı əsərlər Azərbaycan xalqının milli sərvətidir. Onlar bu gün üçün, gələcək nəsillər üçün dərs kitabıdır” fikrini etiraf edən Liderimiz 1982-ci ildə o zaman üçün bütün SSRİ-də analoqu olmayan iradə və məsuliyyət tələb edən tarixi bir qərar qəbul edir. H.Cavidin cənazəsi “Sibir mədənləri dərinliyindəki” katorqa məzarlığından Azərbaycana gətirilir və Naxçıvanda torpağa tapşırılır. 15 il sonra H.Cavidin məqbərəsinin təntənəli açılışında söylədiyi nitqində Ümummilli Liderimiz kövrək-kövrək xatırlayırdı ki, Cavidin cənazəsini uzaq Sibirdən Azərbaycana gətirmək asan iş deyildi. *“Bu böyük iradə, cəsarət tələb edirdi. Ancaq xalqımıza, millətimizə, tariximizə, mədəniyyətimizə, ədəbiyyatımıza, mənəviyyətimizə olan sədaqət mənə belə bir cəsarət göstərməyə imkan verdi. Mən bunu etdim”*. Bu gün H.Cavidin həm də böyük bir memarlıq sənəti nümunəsi olan

mübarək məqbərəsi təkcə onun həmvətənlərinin deyil, xarici ölkələrdən, o cümlədən də Türkiyədən və İrlandan gələn saysız-hesabsız ədəbiyyatsevənlərin ziyarətəgahına çevrilmişdir. [2, s.47]

Heydər Əliyevin dəyər verdiyi şairlərdən biri də Xəlil Rza Ulutürk olmuş, onun göstərişi ilə 1995-ci il iyulun 5-də “Xatirə” gecəsi keçirilmiş, Heydər Əliyev şairin yaradıcılığında vətənə məhəbbət, xalqa sədaqət kimi mənəvi dəyərlərin öz əksini tapması haqqında geniş nitq söyləmişdir.

Heydər Əliyev Əliağa Vahid kimi dəyərli sənətkarımızı da diqqətdən kənar qoymamışdır. Əliağa Vahidin sağlığında nə 50, nə 60 və nə də 70 illik yubileyi qeyd edilməmişdir. Yalnız Heydər Əliyevin müvafiq göstərişi ilə Əliağa Vahidin 100 illik yubileyi qeyd olunmuşdur. Heydər Əliyev şairin yaradıcılığına yüksək qiymət verərək onu “böyük bir xəzinə” adlandırmışdır. [3, s.194]

Cəfər Cabbarlı da Ulu Öndərin çox sevdiyi və istedadını yüksək qiymətləndirdiyi böyük sənətkarlardan biri olmuşdur. Heydər Əliyev Cəfər Cabbarlı haqqında xüsusi iftixar hissi ilə deyirdi ki, onun gördüyü işlər, sözün əsl mənasında yorulmaz əmək fədasinin hünəridir.

Səməd Vurğun haqqında qənaətlərində Heydər Əliyev belə böyük bir həqiqətə əsaslanırdı ki, xalq şairimiz Azərbaycanda XX yüzillikdə yetişmiş klassiklər arasında özünəməxsus yeri olan böyük bir sənətkardır. O, Səməd Vurğun haqqında belə bir qənaətə gəlmişdir: “*S.Vurğun böyük şairdir. Şərq aləmində şair həmişə ən yüksək hörmətə layiq olubdur. S.Vurğun isə öz dövrünün şairlərinin şairi olub*”.

Azərbaycan ədəbiyyatının klassik sənətkarlarından olan Süleyman Rüstəm də Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin diqqətindən kənar qalmamış, 1998-ci il martın 27-də Süleyman Rüstəmin 90 illiyinə həsr edilmiş təntənəli yubiley gecəsindəki nitqi buna çox tutarlı bir nümunədir. Həmin nitqdə Heydər Əliyev haqlı olaraq diqqəti S.Rüstəm yaradıcılığının xalq mənəviyyatına təsiri məsələsi üzərində cəmləşdirir və bunu xüsusilə vurğulayırdı ki, alman faşizminə qarşı mübarizədə şairin əsərləri Azərbaycan xalqı, özəlliklə də gənclərimiz arasında vətənpərvərlik hisslərinin inkişafında, qüvvətlənməsində çox böyük rol oynamışdır. “*Yalnız vətəninə, millətini hədsiz sevən və ona sadıq olan bir insan, şair S.Rüstəmin yazdığı şeirləri yaza bilərdi. Bunlar bizim ədəbiyyat, mədəniyyət tariximizin qızıl səhifələridir. Biz bunları qiymətləndirməliyik*” [2, s.49-50]

Heydər Əliyevin böyük nüfuzu sayəsində XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının klassiklərinə: Süleyman Rəhimova, Rəsul Rzaya, Mirzə İbrahimova, Süleyman Rüstəmə o dövrün ən şərəfli mükafatı-“Sosialist Əməyi Qəhrəmanı” adları verildi. Ədəbiyyatımız və mədəniyyətimiz dünyanın ən qabaqcıl mədəniyyətləri sırasına yüksəldi.

Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəldikdən sonra ədəbiyyatımızın inkişaf etdirilməsi istiqamətində apardığı intensiv fəaliyyətinin nəticəsində milli-mənəvi dəyərlərin bu sahəsi köhnəlmək, məhv olmaq, biganə münasibətlə əhatə olunmaq kimi mənfi hallardan uzaqlaşdırılmışdır. Heydər Əliyev xalqın mənəviyyatını zənginləşdirən, onu bütün dünyada tanıdan milli mədəniyyətimizin hərtərəfli inkişafını, yüksəlişini daim izləmiş, ona ən ümdə vacib vəzifəsi kimi baxmışdır.

Heydər Əliyev milli ədəbiyyatı dirçəltməklə, onu qoruyub gələcək nəsillərə çatdırmaqla Azərbaycan xalqının başqa dünya xalqları qarşısında iftixar hissi ilə dayana bilməsini təmin edərək bilməmişdir. Müasir Azərbaycan Heydər Əliyevin əsəridir. O bizə Azərbaycanı yenidən bəxş etdi. [4, s.96]

N.Q.Çernievsikin dediyi kimi: “*Yüz illər keçəcək, bizim adlarımız isə hələ də adamlara əziz olacaq: onlarla bir vaxtda yaşamışların, demək olar ki, hamısının adları unudulan zaman bizi minətdarlıqla xatırlayacaqlar*”. Həqiqətən, dahilər heç bir zaman unudulmur, xalqın qəlbində daim yaşayır. Dahi şəxsiyyət Heydər Əliyev də həyat və yaradıcılığı ilə qəlbimizdə xüsusi bir yer tutdu.

Artıq bu gün Azərbaycanın zəngin, qədim köklərə malik ədəbiyyatı və incəsənəti xalqın mənəvi həyatında, dövlət müstəqilliyinin möhkəmlənməsində öz töhfəsini verməkdədir. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməli, adət-ənənələrini, ədəbiyyatını, mədəniyyətini yaşatmalıdır. Biz hamımız – bütün Azərbaycan xalqı gərək bundan sonra onun gördüyü işləri davam etdirərək genişləndirərək, onun yolu ilə Azərbaycanı gələcəyə aparaq.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Sadıq Şükürov, Mübariz Səfərov Millət atası. Bakı: Təhsil, 2000
2. Ulu Öndər. 5 cildə, II cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2013
3. Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlərin qorunması. Gəncə: Elm, 2011
4. Müdriklik zirvəsi. Bakı: Yazıçı, 2011

UOT 316.37

Heydər Əliyev azərbaycançılıq və multikulturalizm ideologiyasının banisidir

*Nailə Zaman qızı Qasımova
Sumqayıt Dövlət Universiteti
kulturoloq1@gmail.com*

Tarix səhnəsində Azərbaycan coğrafi və etnik baxımdan müxtəlif çətin proseslərdən keçmişdir. Özündə böyük bir mədəni müxtəlifliyi birləşdirən ölkəmiz coğrafi baxımdan geniş geosiyasi məkandır. Müxtəlif sivilizasiyaların qovuşduğu yer olaraq, əsrlər boyu milli-mədəni müxtəliflik mühitinin formalaşdığı bir diyardır. Azərbaycan xalqı dünyanın ən qədim xalqlarından olan bir xalq kimi həmişə özünün maddi-mədəniyyət abidələri, qədim incəsənəti, ədəbiyyatı, folkloru və musiqisi ilə fəxr etmişdir. Təbii ki, bütün bunların rəngarəngliyinə ölkəmizin təbiəti, sərvətləri, iqlimi böyük təsir etmişdir. Xüsusən xalq yaradıcılığının tarixi, bədiiliyi, etnoqrafik xüsusiyyətləri öz əksini xalqın mentallığında da göstərmişdir.

Bəşər tarixi boyu müstəqillik hər bir xalqın ən ali istəyi, hüquqi, siyasi və mənəvi tələbatlarının misilsiz varlığı olub. Bu baxımdan milli müstəqilliyimizin 70 ildən sonra yenidən bərqərar olması dahi şəxsiyyət, Ulu öndər Heydər Əliyevin böyük siyasətinin nəticəsi idi. Azərbaycanın milli dövlət müstəqilliyinin yenidən bərpa olunması fenomen şəxsiyyət Heydər Əliyevin çətin, eyni zamanda uğurlu siyasətinin neməti oldu. Ümummilli Liderin xalq qarşısındakı əvəzsiz tarixi xidmətlərinin ən vacib siyasi təzahürü isə onun dayanıqlı milli dövlət qurması və onu möhkəmləndirməsi idi. Həmçinin bütün canı, ruhu ilə özünü azərbaycanlı bilən Ümummilli Lider cəmiyyətin bütövləşməsi, ən əsası azərbaycançılıq ideologiyasının milli həmrəyi aparıcı amilinə çevrilməsi istiqamətində əvəzsiz işlər görərək ümumxalq birliyinin dərin siyasi və nəzəri əsaslarını yaratdı. Daima Heydər Əliyev öz fikirlərində qeyd edirdi ki, “Azərbaycançılıq ideologiyası müstəqilliyə nail olmaq, bütöv və bölünməz Azərbaycanı qoruyub saxlayaraq, daha da möhkəmləndirmək üçün ən önəmli vasitədir”. [1, s.48]

Ulu öndər Heydər Əliyev 2001-ci il 9 noyabr tarixində keçirilən Dünya azərbaycanlılarının I qurultayında dövlətin əsas siyasətini önə gətirərək demişdir: “Müstəqil Azərbaycan dövlətinin əsas ideyası azərbaycançılıqdır. Hər bir azərbaycanlı öz milli mənsubiyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılığı - Azərbaycanın dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət və ənənələrini yaşatmalıyıq”. Bu kontekstdə vətəndaşlıq, vətənpərvərlik ilk öncə fərdin dövlətə və cəmiyyətə vahid yanaşma prinsipidir. Ümummilli Liderin həmin tarixi dövr ərzində ölkəmizdəki müxtəlif din və mədəniyyətlərə tolerant münasibəti, onun siyasi fəaliyyətində həmişə özünü göstərmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanda ikinci dəfə hakimiyyətə gəldikdən sonra, yəni 1993-cü ildə prezident seçildikdən sonra, hər zaman öz çıxışlarında xalqımızla bərabər yaşayan digər xalqların da onlarla birgə bərabər hüquqa sahib olduqlarını vurğulamışdır. Bu tarixi dövrdən etibarən Azərbaycanda yaşayan icma və xalqlar arasında dostluq və həmrəylik əlaqələrinin yeni vüsət alması, güclənməsi nəticəsində hər kəs azərbaycançılıq ideyası, multikulturalizm ənənələri və dövlətçilik ətrafında sıx birləşdi. [2, s.24]

Ölkəmizin ictimai-siyasi, mədəni, sosial-iqtisadi və beynəlxalq əlaqələrində yeni bir dönüş yarandı. Beynəlxalq norma və prinsiplərə uyğun olaraq müstəqil dövlət quruculuğu prosesi başladı. Ulu öndər Heydər Əliyev tarixən Azərbaycanda mədəniyyətlər və dinlər arasında isti münasibətlərin

olmasını bildirmişdir. Hər zaman ölkəmizdə toleranlığın vəziyyəti ilə maraqlanaraq, mədəniyyətlərarası, dinlərarası münasibətlərin yaxşı və daha yüksək səviyyədə olmasına çalışmışdır. Azərbaycanda multikultural mühitin və tolerantlıq siyasətinin formalaşması inkişafında Heydər Əliyevin böyük rolu olduğunu az saylı xalqların nümayəndələri də qeyd etmişlər. Əsrlər boyu Azərbaycanda multikulturalizm meyilləri yaşayıb, ölkəmizdə yaşayan xalqlar isə heç zaman nə siyasi, nə də iqtisadi inkişaf üçün problemlər yaşamayıblar. Çünki müxtəlif millətlərin dinc yanaşı yaşadığı, milli və dini toleranlığın mövcud olduğu ölkə olmuşdur. Dövlətimizin dinə münasibətdə siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri məhz tolerantlıqla bağlıdır. Hazırkı dövrdə Azərbaycanda həyata keçirilən multikulturalizm siyasəti dövlətin tolerantlıq ənənələrinə sadıq qalmasının əsas göstəricisidir. [3, s.78]

Müasir dünyada multimədəni cəmiyyətlər kulturoloji strategiyaya əsaslanaraq multikulturalizm nəzəriyyəsi və siyasəti olmadan sabit formada inkişaf edə bilməz. Belə cəmiyyətlərin sübutundan biri məhz Azərbaycan dövlətinin inkişafıdır ki, ölkəmizin mədəniyyətinə müvəffəqiyyətlə inteqrasiya olan bir çox xalqların nümayəndələri hormanik inkişaf edir və bərabər yaşayırlar. Azərbaycanda yaşayan, milli azlıq və etnik qrup təşkil edən bir çox xalqlar, ləzgi, avar, tat, kürd, talış, yəhudi, gürcü, malakan rus, erməni və digər xalqlar yaşayırlar. Ölkəmizin etnomədəniyyətinin özünəməxsus xüsusiyyətləri tarix boyu davam etməkdədir. Bu baxımdan Azərbaycan millilik və ümumbəşəriyyətin vəhdətini təşkil edir. Məhz bu səbəbdən beynəlxalq aləmdə Azərbaycanı xarakterizə edən əsas xüsusiyyətlərdən ən önəmlisi ölkəmizdə olan yüksək tolerantlıq mühitinin mövcudluğudur. Heydər Əliyevin Azərbaycanda multikultural və tolerantlıq dəyərlərinin inkişafındakı xidmətlərini dünyanın bir çox dini liderləri də dəstəkləmişlər. Bu baxımdan, multikulturalizmin əsasında din, tolerantlıq, milli birliklərin adət-ənənələrinə, hüquq bərabərliyinə və onların azadlığına hörmət hissi dayanır. [4, s.102]

Azərbaycançılıq ideyası və multikulturalizm siyasəti milli həyatın ahəngdarlığını, konfessiyaların dinc yanaşı yaşamasının təməlidir. Eyni zamanda azərbaycançılıq ideyası ölkəmizdə yaşayan bütün etnosların qarşılıqlı əlaqəsi, çoxəsrlik ənənəsi, onların ümumi taleyi və gələcək müstəqil Azərbaycanın inkişafı uğrunda birgə mübarizəsinin ümumi tarixi təcrübəsidir. Multikulturalizm siyasətində əsasən qlobal səviyyədə mədəniyyətlərarası harmoniyaya nail olmaqdır. Həm regional, həm də qlobal səviyyədə multikultural dəyərlərin müdafiəsi, təbliği və təşviqi hər zaman zəruri və aktualdır. Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycanın uğurlu gələcək inkişafı üçün hüquqi və siyasi müstəvidə multikulturalizmin əsl yerini müəyyən etdi. Multikulturalizm siyasəti Azərbaycan türklərinin ölkədəki başqa etnik xalqlarla tolerant münasibətinin, sülh içində yaşamaq istəyinin bariz göstəricisi olaraq, digər tərəfdən də Azərbaycanın türk dünyasının ayrılmaz bir parçası olduğunu təsdiqlədi.

Azərbaycan dövlətinin qurucusu, Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin adını daşıyan Fondun azərbaycançılıq və multikulturalizm ideyasının təbliğinə verdiyi dəyər yalnız ölkəmiz daxilində deyil, həmçinin dünyanın hər yerində görünməkdədir. Mədəniyyət XXI əsrin prioriteti sayılan davamlı inkişaf, əsasən, insan potensialı inkişafının mühüm amilidir. İndi dünyada beynəlxalq mədəni əlaqələr durmadan genişlənilir. Ölkəmiz bu əlaqələrin daha səmərəli olmasında böyük xidmətlər göstərir. Azərbaycanın birinci xanımı, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti, İSESCO və UNESCO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban Əliyevanın bu konteksdəki xidmətləri əvəzsizdir.

Dünyanın bir çox beynəlxalq təşkilatları Avropa İttifaqı, BMT, Avropa Şurası, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, ATƏT və digər təşkilatlarla əməkdaşlığa böyük önəm verilir. Milli mədəniyyətimizin təbliği, onun dünyada tanınması istiqamətində Heydər Əliyev Fondunun səmərəli fəaliyyəti danılmazdır. [5, s.97]

Bu gün Azərbaycan dövləti dünyada gedən mədəni, iqtisadi və siyasi proseslərdə layiqincə təmsil olunur. Şərqlə Qərbin qovuşağında yerləşən Azərbaycan milli mədəniyyətimizi qoruyaraq, hər iki tərəfin mədəniyyətinin elementlərini də özündə birləşdirmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyev həmişə Azərbaycanı beynəlxalq mədəni proseslərin fəal iştirakçısı, bir çox mədəni proqram və layihələrin təşəbbüskarı, həmçinin təşkilatçısı kimi qiymətləndirirdi. İnsanları biri-birinə yaxınlaşdırın, əsasən, sabitlik, sülh və qarşılıqlı hörmət, mehribanlıq naminə birləşdirən azərbaycançılıq ideyası və

multikulturalizm siyasəti ölkəmizin demokratik inkişafının tərkib hissəsidir. Ümummillə lider Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında ölkəmizdə Azərbaycan xalqının multikultural ənənələrinin qorunaraq, inkişaf etdirilməsi istiqaməti hazırkı mərhələdə Prezident İlham Əliyev tərəfindən uğurla inkişaf etdirilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Abdullayev K.M. Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlər. Bakı, 2017, 152 s.
2. Abbasov N.Ə. Müasir şəraitdə Azərbaycan dövlətinin mədəniyyət siyasəti və mənəvi dəyərlərin inkişaf amilləri. Bakı, Təknur MMC, 2008, 240 s.
3. Quliyeva S.Ə. Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların milli dəyərləri. Bakı: AMEA İctimai elmlər bölməsi, 2015, 218 s.
4. Məmmədov F.T. Kulturologiya, Mədəniyyət, Sivilizasiya. Bakı: “OL” MMC, 2016, 260 s.
5. Rəhimzadə V.G. Milli-mədəni dəyərlərin qorunmasında Heydər Əliyevin rolu. Bakı, 2017, 235 s.

UOT 2132

İqtisadi qloballaşmada Azərbaycan iqtisadiyyatı

*Təranə Adil qızı Bağirova
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
baqirova1972@mail.ru*

*Amalya Arif qızı Rzayeva
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
amalya_rzayeva@mail.ru*

Son dövrlər ərzində “Qloballaşma” mövzusu intellektual diskussiya meydanında müasirliyinə görə əsas yerlərdən birini tutur. Bu, yalnız gələcəyin nəzəri modeli haqqında diskussiyalar deyil, bütün dünyanı əhatə edən sivilizasiya prosesinin analizinə cəhdlərdir. Qloballaşma prosesi obyektivdir. SSRİ dağılıqdan sonra biz bu planetar layihəyə qoşulmuş və tarixi zərurətin çağırışı ilə, qloballaşmanın obyektləri sırasına daxil olmuşuq.

Dünya inkişafının müasir mərhələsinin başlıca meyli məhz miqyası getdikcə böyüyən qloballaşmadır. Əgər bəşəriyyət XX əsrə elmi inkişafın nailiyyətlərinin yaratdığı xoş ümidlərlə qarşılamişdysa, qloballaşma prosesi çox vaxt heç də nikbinlik doğurmur [1, s.5]. Bu mürəkkəb və birmənəli qiymətləndirilməyən prosesin perspektivləri hamımızı düşündürür. Qloballaşma dövlətlərin sabit inkişafının, bütövlüyünün və idarəetmə sistemlərinin stabilliyinin təmin olunmasına, iqtisadi münasibətlərdə ayrı-seçkiliyin aradan qaldırılmasına, xalqların rifah halının yüksəldilməsinə kömək etməlidir. Sözsüz ki, beynəlxalq hüquq prinsipləri və normalarının aliliyi, dəyişikliklərin təkamül xarakteri, qarşılıqlı etimad və ümumbəşəri dəyərlərə sədəqətlə yanaşı hər bir ölkənin səciyyəvi milli cəhətlərinin də nəzərə alınması bu prosesin müəyyənədicisi istiqamətləri olmalıdır [1, s.6].

Qloballaşmaya müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Qloballaşmaya neqativ yanaşan bəzi alimlər belə hesab edir ki, o milli mədəniyyəti məhv edir, dövlətin müstəqilliyini inkar edir, cəmiyyətə yad olan istehsal standartlarını zorla yeridir və s. Başqa bir qisim isə qloballaşmanı sivilizasiyaların toqquşması və sivilizasiyaların müharibəsi kimi qəbul edir. Onların fikrincə, qloballaşmaya münasibət bütün dünyanı qlobalistlərə və antiqlobalistlərə ayırır ki, bu da qloballaşmanın önündə gedən Amerika Birləşmiş Ştatlarına düşmənləri ilə mübarizədə hegemonluğunu qoruyub saxlamağa imkan verir. Buna baxmayaraq, qloballaşma dünyadakı siyasi proseslərə, beynəlxalq münasibətlərə

və hətta etika və mənəviyyətə də təsir edir. Lakin qloballaşmanın xalqlara tam olaraq nə verə biləcəyi böyük bir sirr olaraq qalır. Bu gün qloballaşma insanların, xüsusi ilə də elitanın şüurunu və davranışını həqiqətən dəyişir [2, s.57].

Qloballaşma indi bütün dünyanı ağışuna almış mürəkkəb bir proses kimi qiymətləndirilməkdədir. Dünya kapitalist sisteminin yeni tarixi mərhələsini ifadə edən qloballaşma sanıldığı kimi heç də, bir formalı proses deyil. İqtisadi qloballaşmanın ön plana çıxması ilə birlikdə, kapitalist sistemini hərtərəfli əhatə edən qloballaşma əsasən üç sahədə bir-birini tamamlayaraq genişlənməkdədir. Bunlar iqtisadi, siyasi və mədəni sahələrdir. Bu sahələr adlarına müvafiq olaraq qloballaşmanın bir-biri ilə əlaqəli olan 3 əsas formasını təşkil edir. Lakin sözün həqiqi mənasında iqtisadi qloballaşma hazırda onun başlıca forması olaraq qalmaqdadır [3, s.47].

Qloballaşma prosesinin əsas forması olan iqtisadi qloballaşmanın özəyini ölkələrin qarşılıqlı iqtisadi inteqrasiyası təşkil edir. İqtisadi inteqrasiya dövlətlərin təsərrüfat və siyasi cəhətdən ehtə birləşməsidir ki, bu birləşmədə milli təsərrüfatlar arasındakı əmək bölgüsü müxtəlif səviyyələrdə həyata keçirilir. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiya əmtəə və xidmətlərin sərbəst hərəkəti, kapital və işçi qüvvəsinin beynəlxalq hərəkəti, birgə iqtisadi, valyuta-maliyyə, elmi-texniki, sosial, xarici və hərbi siyasətin razılıq ilə həyata keçirilməsinə əsaslanır. Dünya dövlətləri bu yolla öz istehsal güclərinin, istehsalın səmərəliliyinin artırılmasına nail olur və bunların məntiqi göstəricisi kimi əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəlməsinə cəhd edirlər.

Öz dövlət müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan 71 illik əsarət bitdikdən sonra 18 oktyabr 1991-ci ildən dünya dövlətləri ilə müstəqil əlaqələr yaratmağa başladı. Dünyaya inteqrasiya yolunu seçən Azərbaycan bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünə qədəm qoydu. Bu çərçivədə dünya ölkələri ilə diplomatik və iqtisadi əlaqələr yaradılmağa, regional və beynəlxalq təşkilatlara üzv kimi qəbul edilməyə başlandı. Ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsiylə dünyaya inteqrasiya daha da gücləndi. “Əsrin müqaviləsi” ilə Azərbaycana xarici investisiyalar cəlb edildi, ticarət əlaqələri artmağa başladı, iqtisadi inkişaf artdı, ölkə inkişaf səviyyəsinə görə dünya ölkələri arasında beynəlxalq hesabatlarda ilk yerlərə yüksəldi.

Dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycan Respublikası qlobal iqtisadiyyata inteqrasiya etməyə başladı. Xarici iqtisadi siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini beynəlxalq maliyyə-kredit və iqtisadi qurumlarla əlaqələr təşkil etdi. Beləliklə Beynəlxalq Valyuta Fonduna, Dünya Bankına, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankına, İslam İnkişaf Bankına və Asiya İnkişaf Bankına üzv qəbul olunub. Regional və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığı genişləndirdi. İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, Qara dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, Müstəqil Dövlətlər Birliyi, Avropa İttifaqının “Şərq Tərəfdaşlığı” proqramının üzvüdür.

1994-cü ilin “Əsrin müqaviləsi” ilə dünyaya açılan Azərbaycan Respublikası Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərlərinin, Bakı-Tbilisi-Qars dəmiryolu xəttinin çəkilişi ölkə iqtisadiyyatının beynəlxalq bazara inteqrasiyasına mühüm töhfə verdi. Əlverişli coğrafi mövqeyi, yeraltı sərvətlərlə zəngin olması Azərbaycanın Asiya ilə Avropa arasında bir körpü rolunu oynaması ilə bərabər logistika mərkəzi olmasını ladüb edir.

Çinin təşəbbüsü ilə Asiyayı Avropaya birləşdirən “Bir Kəmə, bir yol” Yeni İpək Yolu layihəsi həyata keçirilir ki, ölkəmiz də bu layihədə iştirak edir. Bu layihənin dünyanın ən böyük regional işbirliyi platforması olma potensialına sahib olduğu düşünülür. Layihədə iştirak edən ölkələrə baxıldıqda, layihə dünya əhalisinin 65 faizlik hissəsini, qlobal ÜDM-nin üçdə birini, dünya ticarət həcmnin dördüdə birini təşkil edir və layihəyə daxil olan ölkələrin maddi varlığının 21 trilyon dolların üzərində olduğu hesablanmışdır. Çindən başlayaraq Asiyadan Avropaya qədər uzanacaq “Bir kəmə-bir yol” layihəsindəki ən önəmli ölkələrdən biri də Azərbaycandır. Tarixi İpək Yolunun üzərində yerləşməsi, əlverişli coğrafi mövqeyi Azərbaycanın əsas nəqliyyat dəhlizlərindən biri olmasına şərait yaradıb.

İqtisadi qloballaşmanın Azərbaycan iqtisadiyyatına təsirində *ticarətin qloballaşmasının*, Modelskiyə görə, iqtisadi, mədəni, politik kateqoriyaları var. İqtisadi qloballaşma ölkə iqtisadiyyatlarını bir-birindən ayıran gömrük divarları, tariflər, kvotalar, sərmayə məhdudyyətləri kimi əngəllərin getdikcə azaldılması ilə malların, xidmətlərin və sərmayənin ölkələr arasında daha

sürətli və daha asan dövr edərək dünyanın iqtisadi olaraq bütünləşməsini ifadə edir. İqtisadi qloballaşma əsas olaraq 3 mərhələdə gerçəkləşir. Bu mərhələlərdən birincisi ticari sərbəstlik, ikincisi investisiya sərbəstliyi, üçüncüsü isə maliyyə sərbəstliyidir. Bu kontekstdə iqtisadi qloballaşma 3 yerə ayrılır.

İqtisadi qloballaşma deyilincə ilk ağla gələn beynəlxalq ticarətdəki böyümə və inkişafdır. Ticarətin qloballaşmasını ölçməkdə istifadə edilən ən populyar üsullardan biri idxalat və ixracatın ümumi cəminin ÜDM-yə bölünməsidir. Düstur olaraq:

$$\text{Açıqlıq indeksi} = [\text{İxrac} + \text{İdxal}] / \text{ÜDM}$$

2021-ci ildə Azərbaycan Respublikasının hüquqi və fiziki şəxsləri dünyanın 186 ölkəsindəki tərəfdaşları ilə ticarət əməliyyatları həyata keçirmiş, 117 ölkəyə məhsul ixrac olunmuş, 173 ölkədən idxal olunmuşdur.

İnvestisiyaların qloballaşması ilə nəzərdə tutulan, əslində Birbaşa Xarici İnvestisiya (Foreign direct investment) olub, digər bir yönüylə istehsalın qloballaşmasıdır. Azərbaycan iqtisadiyyatına BXİ-nin daxil olması 1994-cü ildə ölkənin ilk beynəlxalq neft sazişi olan “Azəri-Çıraq-Günəşli” layihəsi üzrə “Əsrin Müqaviləsi”nin imzalanması ilə 1995-ci ildən başladı. Əsasən, neft-qaz sektorunda BXİ-lərin həcmi daha çoxdur, BXİ-lərin bu sektora cəlb edilməsi dövlətin əsas hədəflərindən biridir. Bu məqsədlə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli fərmanı ilə “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi” təsdiq edilmişdir. Strateji Yol Xəritəsində ölkənin 2025-ci ilə qədər hədəf indikatorlarından biri qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş BXİ-nin qeyri-neft ÜDM-dəki payının 4 faizə çatdırılmasıdır. Hədəflərə çatmaq üçün yaradılan iqtisadi zonalardan biri olan Ələt Azad İqtisadi Zonasının təməli qoyulmuşdur. Təməlqoyma mərasimində iştirak edən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti demişdir:

“Bilirik ki, potensial investorlar, ilk növbədə, Dünya Bankının “Doing Business” hesabatına baxırlar, eyni zamanda, Davos Ümumdünya İqtisadi Forumunun reyting cədvəlinə baxırlar. Hər iki yerdə bizim üstünlüyümüz göz qabağındadır. İnfrastruktur layihələrinin səviyyəsinə görə, baxın, Azərbaycan hansı yerlərə layiq görülüb. Elektrik təchizatı sahəsində Azərbaycan Davos Forumunun hesabatında dünya miqyasında ikinci yerdədir. Təsəvvür edin, dünya miqyasında ikinci yerdə. Dəmir yolu xidmətlərinin səmərəliliyinə görə 11-ci yerdə. Hava nəqliyyatının səmərəliliyinə görə 12-ci yerdə. Avtomobil yollarının keyfiyyətinə görə 24-27-ci yerləri bölüşür. Xəzər gəmiçiliyi gəmiçilik xidmətlərinə görə 25-ci yerdədir. Bütün bunlar bizim əldə etdiyimiz böyük uğurlardır.

Qeyd edək ki, Dünya Bankının “Doing Business” hesabatında 190 ölkə üzrə Azərbaycan 28-ci yerə layiq görülüb. Bu, bir çox inkişaf etmiş ölkələri parametrlər üzrə Azərbaycanın qabaqlaması deməkdir.

Maliyyə bazarlarının inteqrasiyası və kapital hərəkətlərinin liberallaşdırılması kimi bilinən maliyyə qloballaşması həm qloballaşmanın bir elementi, həm də qloballaşmanı sürətləndirən bir faktordur. Maliyyə qloballaşması şəraitində tətbiq olunan maliyyə açıqlığı siyasəti həm valyuta məzənnəsinə, həm də milli pul siyasətinə təsir göstərir. Azərbaycanın pul siyasəti Mərkəzi Bank tərəfindən aparılır. Mərkəzi Bankın yürütdüyü pul siyasəti makroiqtisadi stabilliyin təmin olunmasına və ölkənin əlverişli beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinin qorunub saxlanmasına yönəlib. Strateji valyuta ehtiyatlarının ildən-ilə artması Azərbaycanın maliyyə təhlükəsizliyini və yüksək beynəlxalq ödəmə qabiliyyətini ifadə edir. 1994-cü ildən etibarən global iqtisadiyyata inteqrasiya olan Azərbaycan iqtisadiyyatını daha çox iqtisadi qloballaşma çərçivəsində incələməyimizə əsasən Azərbaycanın iqtisadi qloballaşmanın hər üç növünə inteqrasiyası hədəflənmişdir. Bu kontekstdə xarici ticarət, birbaşa xarici investisiya, kapital bazarlarında lazımi işlər görülüb və görülür. Bu potensialların reallaşması ilə Ümummilli lider Heydər Əliyevin dediyi kimi, “Azərbaycan dünyaya günəş kimi doğacaq!”

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Əliyev H.Ə. Azərbaycan XXI əsrin və üçüncü minilliyin ayrıcında. Bakı, 2001
2. Панарин А.С. Искушение глобализмом. М., 2000
4. Şükürov A.M. Qloballaşmış cəmiyyətlər: dünən, bugün və sabah. Bakı, 2006

UOT 372.8:33

Heydər Əliyev və Azərbaycan mədəniyyəti

*Zənfira Bayram qızı Bayramova
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
bayramovazenfira.200@gmail.com*

*Fərid Elman oğlu Alməmmədov
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
farid.almammadov30575@adau.edu.az*

“Yüksək mədəniyyətə malik olan xalq həmişə irəli gedəcək, həmişə yaşayacaq, həmişə inkişaf edəcək.”

Heydər Əliyev

Azərbaycan öz mədəniyyəti, incəsənəti, milli-mənəvi dəyərləri ilə bütün dünyada tanınmışdır. Xalqımızın milli-mənəvi dəyərlərinin kökləri çox qədim zamanlara gedib çıxır. XX əsrdə isə xalqımızın mədəni həyatında yeni bir dövr başlanmışdır. Bu xalqımızın Ümumimilli lideri Heydər Əliyevin adı ilə bağlı bir dövrdür. Heydər Əliyev deyirdi ki, “xalq bir çox xüsusiyyətləri ilə tanınır, sayılır və dünya xalqları içərisində fərqlənir. Bu xüsusiyyətlərdən ən yüksəyi, ən böyüyü mədəniyyətdir”. Məhz ona görə də Ulu Öndər hakimiyyətdə olduğu bütün dövrlərdə xalqın mədəniyyətinin inkişafını daima diqqət mərkəzində saxlamışdır. Ulu Öndər dəfələrlə qeyd etmişdir ki, Azərbaycan qədim mədəniyyətə, incəsənətə malik olan bir xalqdır. Heydər Əliyev mədəniyyətimizi yaradan, inkişaf etdirən insanların əməyini yüksək qiymətləndirir, onların daim qayğısına qalırdı. Hələ sovet dönəmində Heydər Əliyev Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafına böyük dəstək verirdi. Həmin dövrlərdə Azərbaycanın bir çox sənətkarları Heydər Əliyevin qayğısı nəticəsində ən yüksək fəxri adlara layiq görülmüşdülər. Hələ Sovetlər dönəmində Heydər Əliyev Azərbaycanda mədəniyyətin maddi-texniki bazasının möhkəmlənməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. Nə qədər kinoteatr binaları, muzeylər inşa olundu. [2] Mədəniyyətimizin kadr potensialı gücləndirildi. SSRİ-nin ən nüfuzlu incəsənət yönlü ali məktəblərində Azərbaycan gəncləri təhsil alıb geri Bakıya döndülər. Sankt-Peterburqun, Moskvanın teatr, rəssamlıq, musiqi üzrə ali təhsil ocaqlarını bitirmiş gənclər bu gün Azərbaycan mədəniyyətinin aparıcı sənətkarlarıdır. Ulu Öndər bu kadrların hazırlanmasında ona görə maraqlı idi ki, gələcək müstəqil Azərbaycanımız üçün onlar gərəkli mütəxəssis olacaqlar. Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra bir müddət mədəniyyətimiz böyük çətinliklər qarşısında qalsa da, Heydər Əliyevin hakimiyyətə yenidən qayıdışı Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafına böyük təkan verdi. Sosial problemlər ucbatından xarici ölkələrə üz tutan sənət adamları Vətənə yenidən döndülər, onlara xüsusi qayğı göstərilməyə başlandı. Bağlanmış teatrlar, kitabxanalar, muzeylər yenidən fəaliyyətə başladı. Müəyyən qədər unudulan, tarixin gizlinində xalqdan ayrı salınan milli ədəbiyyat və mədəniyyət nəhənglərinin üzə çıxarılması, bu yolla Azərbaycan dilinin böyük ədəbi yaddaşının bərpası, dilin daxili enerjisinin min illər boyu yığılan, ruhi-mənəvi potensialının oyadılması, hərəkətə gətirilməsi Heydər Əliyevin ən böyük xidmətlərindən biri olmuşdur. Bakıda, respublikanın digər şəhərlərində xalqın ədəbiyyat və mədəniyyət xadimlərinə ucaldılan çoxsaylı heykəllər, həm də Azərbaycan dilinin halal haqqını, uca şərəfini təsdiqləyən abidələrdir. [1]

Azərbaycan kinosunun inkişafı dövrü Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bir sıra filmlərimizin yaranmasında Ulu Öndərin şəxsi təşəbbüsü olmuşdur. “Uzaq sahillərdə”, “İstintaq”, “Bir cənub

şəhərində”, “Nəsimi”, “Babək” filmlərinin yaranmasında, sovet senzurasından keçməsinə Heydər Əliyevin böyük əməyi danışılmazdır. Heydər Əliyev teatrı çox sevirdi. .

Ulu Öndər yaxşı bilirdi ki, milli dövlətçilik dəyərlərinin əsasını sağlam düşüncəli mədəniyyət təşkil edir. Sabahkı uğurlara yeganə təminat isə sağlam cəmiyyət quruculuğuna diqqət artırmaq, köklü mənəvi dəyərləri yeni nəsə çatdırmaq və bütün cəmiyyətə daha dərinə və əzmlə aşılamaqdır. Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra hər sahədə olduğu kimi, mədəniyyət sahəsində də böyük nəaliyyətlərə nail olmuşdur. Hazırda müstəqillik və demokratiya yolunda inamla irəlilədiyimiz bir vaxtda cəmiyyət həyatında insanların potensial qüvvələrinin, fərdi qabiliyyətinin işə salınması həyati tələbatə çevrilmişdir. Mədəni həyatın demokratikləşdirilməsi, gənclərin, yeniyetmələrin, əmək qabiliyyətli insanların bu prosesdə yaxından iştirak etməsi, əhalinin mədəni həyat səviyyəsini daha da gücləndirir.

Mədəni irsimizin qorunub saxlanması, inkişaf etdirilməsində, onun geniş təbliğində, dünya miqyasında şöhrət tapmasında böyük şəxsiyyət Heydər Əliyevin əvəzsiz xidmətləri olmuşdur. Ədəbiyyat, teatr, kino, musiqi, rəssamlıq və bir çox başqa sahələrdəki inkişaf və tərəqqi ilk əvvəl Azərbaycan dövlətinin, onun rəhbəri Heydər Əliyevin diqqət və qayğısının nəticəsində mümkün olmuşdur.

Azərbaycanın qədim şəhərsalma ənənələrini özündə ehtiva edən İçərişəhərin Şirvanşahlar Saray Kompleksi ilə birgə UNESCO-nun Maddi İrs Siyahısına daxil edilməsi böyük tarixi hadisə idi. Xarici ölkələrdə keçirilən Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənəti günləri mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafına böyük təsir göstərirdi. [2]

Azərbaycan mədəniyyətinin təbliğini həmişə diqqət mərkəzində saxlayan Heydər Əliyev hakimiyyəti illərində çox səmərəli tədbirlər keçirirdi. Azərbaycanın sivil dünya ilə inteqrasiyasına, xalqların iqtisadi-siyasi, humanitar yaxınlaşmasına dövlətçiliyi möhkəmləndirən, xalqı inkişaf etdirən ən vacib məsələlərdən biri kimi baxırdı.

Heydər Əliyevin fəaliyyəti incəsənətimizin bu gün də ən dəyərli mövzusunə çevrilib. Bu böyük siyasi xadimə neçə-neçə əzəmətli heykəllər ucaldılmış, bir-birindən dəyərli portretləri yaradılmışdır. Ulu Öndər haqqında 12 seriyalı sənədli film çəkilmişdir. “General”, “Birinci”, “Moskva, Kreml”, “Əsl məhəbbət haqqında”, “Lider”, “Tale”, “Bir həsədin tarixi”, “Professional”, “Patriot”, “Xüsusi təyinat” kimi digər filmlər də bu böyük şəxsiyyətin həyat və fəaliyyətinin çox uğurlu ekran versiyasıdır. Azərbaycanın mədəniyyət və incəsənət xadimləri milli mədəniyyətimizin bütün dünyaya çatdırılması istiqamətində daim səy göstəriblər və qismən də olsa buna nail olublar. Azərbaycan muğamının YUNESKO tərəfindən bəşəriyyətin mədəni irs siyahısına daxil edilməsi, görkəmli kino ustası, kinodramaturq və kinorejissor R.İbrahimbəyovun "Oskar" mükafatına layiq görülməsi və ümumiyyətlə, müxtəlif zamanlarda el sənətkarlarının düzəltdiyi əl işlərinin və toxuduğu xalçaların dünyanın məşhur muzeylərində mühafizə olunması buna əyani sübütür.

Heydər Əliyevin mədəniyyət siyasəti bu gün hörmətli Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən çox ləyaqətlə davam etdirilir. 2003-cü ildən sonra Azərbaycanda Heydər Əliyevin mədəniyyətimizin inkişafı ilə bağlı ideyaları davamlı olaraq həyata keçirilir. Azərbaycanda mədəniyyətin müxtəlif sahələri – teatr, kino, kitabxana və muzey işinin inkişafı ilə bağlı qəbul olunan dövlət proqramları ölkəmizdə mədəniyyətin tərəqqisinə yeni stimullar yaratmışdır. [1]

Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun rəhbəri Mehriban xanım Əliyevanın da milli mədəniyyətimizin inkişafında müstəsna xidmətləri var. Yeni mədəniyyət obyektlərinin tikintisi, mövcud mədəniyyət müəssisələrinin əsaslı təmiri istiqamətində uğurlu işlər görülür. Bakıda müasir üslubda tikilən Muğam Mərkəzi neçə illərdir qapılarını muğamsevərlərin üzünə açmışdır. Xalça Muzeyinin binası analoqu olmayan arxitektura nümunəsidir. Bu siyahını artırmaq olar. Əsas budur ki, ölkəmizdə mədəniyyətin inkişafı davamlı xarakter almışdır. Azərbaycan hal hazırda tək mədəniyyət deyil, bütün sahələrdə yüksək inkişaf edir və edəcək.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. “Mədəniyyət” qəz., 2010, may, s.5
2. Əbədi İftixar Mənbəyi. Bakı, 2019, s.36-37

UOT 811.512.162

Ümummilli lider Heydər Əliyev elm və təhsilin hamisi kimi

Ayşən Bəxtiyar qızı Nəbiyeva
Gəncə Dövlət Universiteti
ismayilovaaysen95@gmail.com

“...Məktəb, maarif, təhsil işi ilə həmişə sıx bağlı olmuşam... Hesab edirəm ki, cəmiyyət haradan olursa-olsun, nədən olursa-olsun kəsb təhsilə xərcləməli, gənc nəslin təhsilinə, müəllimə kömək etməlidir. Bu, mənim prinsiplial mövqeyimdir...”

Heydər Əliyev

Ulu öndər Heydər Əliyev bütün sahələrin mükəmməl bilicisi idi. Təhsilə isə xüsusi bir qayğı ilə yanaşırdı. Dəfələrlə deyirdi ki, dövlətin vəsaiti, qayğısı, bütün imkanları birinci növbədə təhsilimizin daha da inkişaf etdirilib dünya standartları səviyyəsinə yüksəldilməsi işinə yönəldilməlidir. Dövlət öz xəzinəsindən təhsil islahatlarına hökmən, hətta digər sahələrdən lazım olan məbləği kəsb ayırmalıdır. O, dəfələrlə bəyan etmişdi ki, savadsız bir millətin gələcəyi ola bilməz, xalqın bütün varlığı onun maariflənməsindən gəlib keçir. Hələ respublika rəhbərliyinə gəlişinin ilk illərində bu böyük ziyalı, müəllimlər müəllimi məktəb sistemində nə qədər müsbət dəyişikliklərə nail oldu. Nə qədər gənclərimiz xarici ölkələrdə təhsil almağa göndərildi.

Bu gənclər çox keçmədən yüksək səviyyəli mütəxəssislər kimi ölkəmizə qayıtdılar, bilikli, istedadlı kadrlar kimi ana yurdumuza yeni nəfəs gətirdilər. Onların bir qisminin xoş soraqları indinin özündə uzaq-uzaq ellərdən gəlir. Elmi nailiyyətlərimizin, alimlərimizin sədəsı dünyanın nüfuzlu elm ocaqlarından, simpoziumlarından, konfranslarından eşidilir. Bütün bunlar Milli Liderimizin gecəli-gündüzlü zəhmətinin, millətin gələcəyi üçün ürək yangısının bəhrəsidir. Və biz bu gün bu bəhrələrlə haqlı olaraq fəxr edirik.

Heydər Əliyev təhsilimizin özülünü bina etdi. Bu mənada misli-bərabəri olmayan bir iş gördü. Təhsil islahatları deyəndə, biz nəhəng bir ağacın kökündən başlamış şaxələrinə kimi hər şeyi kompleks şəkildə götürüb nəzərə almalıyıq. Heydər Əliyev bu ağacı kökündən saflaşdırdı, ona yeni həyat verdi. Təhsil sahəsində geniş islahatlar onun maddi-texniki bazasının yaxşılaşdırılması ilə başlandı. Respublikamızın təkcə iri şəhərlərində deyil, ən ucqar guşələrində yeni təhsil ocaqları tikildi, müasir tipli ümumtəhsil məktəbləri istifadəyə verildi, minlərlə sinif otaqları, auditoriyalar, fənn kabinetləri müasirləşdirildi, yeni avadanlıqlarla təchiz olundu. Əvvəllər şagirdlərimiz kompüterin nə olduğunu bilmirdilər. İndi kəndlərimizdə belə uşaqlar kompüterlərlə və başqa müasir cihazlarla davranmağın sirlərinə kifayət qədər yiyələnmişlər. [2]

Bəli, Heydər Əliyev əvəzsiz bir liderdir və görünür məhz elə bu səbəbdən biz istər-istəməz onun barəsində keçmiş zamanda danışa bilmirik. Təhsil sistemində çalışanlar bu sahədə əldə edilmiş uğurları necə Heydər Əliyevlə bağlayırlarsa, səhiyyədə, mədəniyyətdə, elmi sahədə, iqtisadiyyatda, xalq təsərrüfatında çalışanlar da nailiyyətləri Ulu Öndərin adı ilə bağlayırlar. Çünki ayrı cür mümkün də deyil. Müstəqil Azərbaycanın təhsil sistemi Heydər Əliyevin təhsil islahatının nəticəsində formalaşmış, təkmilləşmişdir. Təhsil İslahat Proqramının qəbul olunmasından sonrakı dövrə nəzər yetirdikdə aydın görmək olur ki, ölkədə yeni, mütərəqqi bir sistem yaranmağa başlamışdır. Dağılmış məktəblər təzələnməmiş, yüzlərlə yeni məktəb tikilmiş, müəllimlərin sosial vəziyyəti ilbəl yaxşılaşmış, məktəblərimizə informasiya texnologiyaları gətirilmiş, təhsilin bütün pillələrində əsaslı dönüş yaradılmışdır. Müəllim kadrlarının hazırlanması isə islahatın əsas istiqamətlərindən birini təşkil etmişdir. [3]

70-ci illərdə yüksək ixtisaslı kadr kimi yetişərək bu gün də dövlət idarəçiliyində mühüm postlar tutan insanlar Ulu Öndərin ali məktəblərdə hökm sürən acınacaqlı vəziyyətin aradan qaldırılması,

qəbul prosesində şəffaflığın təmin edilməsi sahəsindəki qətiyyətli və prinsipial addımlarını yüksək ehtiramla xatırlayırlar. Ulu Öndər hələ o dövrlərdən milli inkişafın yeganə yolunu xalqın yüksək təhsil almasında, maarifləndirilməsində görür, respublikada elmin inkişafı üçün bütün zəruri tədbirləri həyata keçirirdi. Ümummilli Liderin yeritdiyi siyasətin dərinliyi və uzaq hədəflərə hesablanması da məhz onun elmi prinsiplər üzərində qurulması, zəngin intellektual potensiala söykənməsi ilə şərtlənirdi. Həmin illərdə respublikamızda məktəb tikintisi prosesinin sürətlənməsi, maarif işinin yüksək səviyyədə təşkili, ixtisaslı kadrlar hazırlayan yeni ali məktəblərin açılması, fundamental və humanitar elmlərin inkişafı, əldə olunan kəşflərin iqtisadiyyatın bütün sahələrində tətbiqi Ulu Öndərin təhsil siyasətinin əsas leytmotivini təşkil edirdi.

Təhsil sistemində saflıq, obyektivlik, ədalət prinsiplərinin qorunması da daim xüsusi diqqətdə saxlanılmışdır. Ümummilli Liderin birbaşa nəzarəti altında ali və orta ixtisas məktəblərinə qəbul olunan tələbələrin, həmçinin istehsalatın müxtəlif sahələrinə, eləcə də elm-təhsil mərkəzlərinə təyinat alan məzunların sosial tərkibi imkansız ailələrin hesabına daim genişləndirilmiş və sağlamlaşdırılmışdır. Ümummilli lider Heydər Əliyev respublika rəhbərliyinə gəldiyi ilk gündən qəbul prosesində neqativ hallara qarşı mübarizəni gücləndirərək ali təhsil ocaqlarına qəbul prosesinin şəffaf, obyektiv və azad şəraitdə keçməsi üçün bütün zəruri tədbirləri həyata keçirmiş, bu sahədə ciddi dönüşün yaranmasına nail olmuşdur. [2]

Dahi şəxsiyyətin hakimiyyətdə olduğu illərdə təhsil və elm sahəsi onun diqqət mərkəzində dayanırdı. O, ən yeni ixtisaslar üzrə mütəxəssislərin hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirərək, hər il Azərbaycandan Sovetlər İttifaqının 50-dən artıq şəhərində yerləşən 170 ali məktəbində min nəfərə qədər tələbənin hazırlanması haqqında ittifaq hökumətindən razılıq almışdır. Heydər Əliyev haqlı olaraq vurğulayırdı ki: “Ədəbiyyata, elmə, mədəniyyətə qayğı, diqqət həmişə olmalıdır”. [5]

Heydər Əliyevin qayğısı nəticəsində iqtisadiyyatın, elm və təhsilin 80-dən artıq sahəsini əhatə edən və ehtiyac olan 250-dən çox ixtisas üzrə 15 mindən artıq azərbaycanlı gənc ittifaqın ən nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almışdır. İndi Azərbaycanın və Rusiyanın bir sıra mühüm dövlət və qeyri hökumət strukturlarında çalışan mütəxəssislərin böyük əksəriyyəti Heydər Əliyevin yetirmələridir. [2]

Heydər Əliyevin ideya və mülahizələrinin başlıca məğzi ondan ibarətdir ki, təlim və təhsil sistemi, məktəb və ali təhsil müəssisələrinin müəllimləri yalnız bir məqsəddə - cəmiyyətin və millətin sosial, əxlaqi, mənəvi, mədəni və əqli tərəqqisinə, dövlətin iqtisadi inkişafına xidmət etməlidir. Təhsil, tədris müəssisəsi, müəllim, elm, biliklər - ölkənin, dövlətin, millətin tərəqqisini təmin etməli, xalqın həyatının yaxşılaşmasına kömək etməlidir. [1]

Milli intibahın təminatında başlıca vasitə sayılan elm və təhsil cəmiyyətdə bir çox problemlərin həllində mühüm rol oynayır. Dünyəvi təhsilə inteqrasiya yolunu seçən müstəqil Azərbaycan Respublikasında bu strateji sahəyə milli təhlükəsizliyin mühüm amillərindən biri kimi xüsusi diqqətin yetirilməsi belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, ölkədə elm və təhsil problemləri ümumi inkişaf və dövlət siyasəti ilə vəhdət təşkil edir. Tərəqqiyə gedən yolda uğurlar qazanmaq üçün dünyanın sivil dövlətləri ilə diplomatik əlaqələrin yaradılması, sosial-iqtisadi, mədəni, elm-təhsil və digər sahələrdə beynəlxalq norma və tələblərə uyğun əməkdaşlığın qurulması zəruridir. Bunun üçün də xüsusilə strateji əhəmiyyətə malik olan elm-təhsil sistemində köklü islahatların aparılması Azərbaycan dövlətinin ali məqsədinə çevrilmişdir.

Ulu öndər Heydər Əliyev müstəqillik illərində də elm və təhsilin inkişafını diqqətdən kənar qoymamış, bu sahələrin problemlərinə kompleks şəkildə yanaşmışdır. Ölkə başçısı mövcud problemlərin aradan qaldırılması və Azərbaycanda dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsinə uyğun elm strategiyasının həyata keçirilməsi məqsədilə ciddi tədbirlər həyata keçirmiş, mühüm tarixi fərman və sərəncamlar imzalamışdır. Ulu Öndərin təhsil siyasəti konsepsiyasına əsaslanaraq demək olar ki, elm və təhsil iki müstəqil sahəni ehtiva etsə də, onların birini digərindən təcrid etmək mümkün deyildir. [4]

“Təhsil sahəsi xalqımızın bu günü, millətimizin, dövlətimizin gələcəyi üçün ən vacib bir sahədir”, - deyərək təhsilin cəmiyyətin inkişafında rolunu və şəxsiyyətin formalaşmasında əhəmiyyətini daim yüksək qiymətləndirən Ulu Öndərin qəbul etdiyi qərarlar, uzaqgörənliklə irəli sürdüyü

konseptual fikirlər və ideyalar, tarixi tövsiyələr bu gün də ölkəmizdə təhsil islahatlarının əsas istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsinə öz töhfəsini verməkdədir. Azərbaycan təhsilinin inkişafı naminə son dərəcə böyük işlər görən müdrik rəhbər təhsilə yalnız savad, bilik qazanmaq, elm öyrənmək imkanı kimi baxmayıb, fəal vətəndaş mövqeyinin formalaşmasında, cəmiyyətdə gedən tərəqqi prosesində yaxından iştirak etməsində təhsilin mühüm rola malik olduğunu daim önə çəkib.

Heydər Əliyevin təşəbbüsü və qayğısı ilə ali məktəblər üçün çoxlu sayda tədris korpusları, yataqxana kompleksləri tikilib. 1970-1982-ci illərdə Azərbaycanda 5 yeni ali məktəb yaradılıb, yüzlərlə yeni ixtisaslar açılıb, kafedralar, problem laboratoriyaları fəaliyyətə başlayıb. Əgər 1960-cı illərin sonunda respublikada 12 ali məktəb, bunlarda 105 fakültə, 450 kafedra var idisə və burada 139 ixtisas üzrə kadr hazırlığı aparılırdısa, 1982-ci ildə artıq 136 fakültəni və 530 kafedranı birləşdirən 21 ali təhsil müəssisəsi fəaliyyət göstərirdi. Bu illərdə ali məktəblərdə təhsil alanların sayı 70 mindən 100 minə yüksəlib.

Bu gün ölkəmizdə fəaliyyət göstərən məktəbəqədər, ümumi, peşə, orta ixtisas və ali təhsil müəssisələrinin geniş şəbəkəsi, güclü elmi-pedaqoji kadr potensialı öz mənbəyini məhz ötən əsrin 70-ci illərindən Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında təhsil sahəsində aparılan məqsədyönlü siyasətdən almış, həyata keçirilən genişmiqyaslı təhsil quruculuğu gələcək inkişafın güclü təməlini yaratmışdır. Həmin dövrdə Azərbaycanda bütün təhsil ocaqları əvvəlki illərlə müqayisədə yeni inkişaf pilləsinə yüksəlmiş, bu istiqamətdə aparılan ardıcıl dövlət siyasəti Azərbaycan əhəlisinin təhsil, ümummədəni və intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsində müstəsna rol oynamışdır. [6]

Müasir Azərbaycan Heydər Əliyev yolu ilə irəliləyir və inkişaf edir. Heydər Əliyev siyasi kursunun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin böyük söyləri sayəsində elm və təhsil Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyasının mühüm istiqamətlərindən birinə çevrilib. Fəaliyyətə başladığı ilk gündən “Azərbaycanı daha qüdrətli dövlətə çevirmək üçün, ən başlıcası, ölkədə Heydər Əliyevin siyasəti davam etdirilməlidir. Mən Azərbaycan xalqına söz verirəm ki, bu siyasətə sadıq qalacaq, heç vaxt bu yoldan dönməyəcəm” söyləyən cənab İlham Əliyev “Azərbaycan gələcəkdə çox zəngin və qüdrətli ölkəyə çevriləcəkdir” vədini doğrultdu. [2]

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev: Təhsil. Bilik. Məktəb. Bakı: Müəllim, 2006, 400 s.
2. Müdriklik zirvəsi. Bakı: Yazıçı, 2011, 302 s.
3. Müstəqilliyimizin memarı. Bakı: Yazıçı, 2010, s.48-49
4. Şəxsiyyətin qüdrəti. Bakı: Yazıçı, 2012, s.35-36
5. Şükürov S.C, Səfərov M.T. Millət atası. Bakı: Təhsil, 2000, 208 s.
6. <http://ikisahil.com/post/127872-milli-elm-ve-tehsilin-inkishafi-heyder-eliyev-siyasi-kursunun-ugurudur>

UOT 811.512.162

Heydər Əliyev siyasətində milli-mənəvi dəyərlər

*Nurlu Xəqani qızı Qasımova
Gəncə Dövlət Universiteti
nurluqasimova0@gmail.com*

Hər bir xalqın qismətində vətənin, millətin, dövlətin ən ağır sınağa çəkilən günlərində, taleyinin ən keşməkeşli məqamında onu qaranlıqdan işığa, çətinlikdən firavanlığa, zülmətdən aydınlığa çıxaran bir oğul, bir vətəndaş, bir rəhbər payı var. Bunu təbiət özü hazırlayır. Sanki yarandığı andan konkret bir missiya üçün dünyaya gələn bu qəhrəman bütün həyatı boyu bu amala, bu müqəddəs məqsədə doğru yürüyür. [1, s.13]

Tarixin yetirdiyi görkəmli şəxsiyyətlərdən olan Heydər Əliyevin parlaq siyasi zəkası sayəsində iki əsrin və iki minilliyin qovuşduğu Azərbaycan öz milli-mənəvi dəyərlərini qoruyaraq, üçüncü minilliyə inamla qədəm qoymuşdur. Ulu öndər Heydər Əliyev siyasi fəaliyyətinin bütün mərhələlərində özünün təkmil dövlətçilik fəlsəfəsində humanizm, sosial ədalət və insanpərvərlik prinsiplərinə əsaslanmış, milli və bəşəri ideallara bağlı olmuşdur. Ulu Öndərimiz hər bir fərdin maraq və mənafeyinin, qanuni hüquqlarının müdafiəsini dövlətin başlıca vəzifəsi saymışdır. Azərbaycan bu gün məhz Ulu Öndərin dövlətçilik ideallarına sədaqət nümayiş etdirərək, nailiyyətlərini günbəgün zənginləşdirir.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının qurucusu, milli mədəniyyətimizin ən böyük hamisi Ümummilli liderimiz Heydər Əliyev günümüzdə gəlib çatmış tarixi abidələrin mühüm əhəmiyyətindən də bəhs etmişdir. Hər kəsə məlumdur ki, Azərbaycan ərazisi bəşər cəmiyyətinin və sivilizasiyanın ən qədim məskənlərindən biri olmuşdur. Azərbaycanda insanın məskunlaşmasının tarixi kökləri daha qədim dövrlərə gedib çıxdığı üçün bu ərazi Antropogenez zonası hesab olunmuşdur. Azərbaycan xalqı hələ eradan çox-çox əvvəl özünəməxsus zəngin mədəni-mənəvi irs yaratmışdır. Bunu təsdiqləyən kifayət qədər maddi və mənəvi tarixi abidələrimiz var. Belə abidələrdən biri Paleolit dövrünə aid olan Azıx mağarasıdır. Azıx mağarasından tapılan maddi-mədəniyyət qalıqları vaxtilə Quruçay dərəsində təşəkkül tapan daha qədim mədəniyyətin davamı olmaqla yanaşı, həm də artıq həmin dövrdə Azərbaycanda mənəvi mədəniyyətin formalaşdığını nümayiş etdirmişdir. Misal olaraq, Azıx mağarasında tapılan od qalıqlarını göstərmək olar ki, bunların da dünyanın ən qədim sivilizasiya mərkəzlərindən sayılan Çində, Pekin yaxınlığındakı Çou-Kou Tyan mağarasında aşkar edilmiş od qalıqlarından iki dəfə qədim olduğu güman edilir. Azıxdan tapılan, təxminən 300-400 min il əvvəlki dövrü əhatə edən və orta Aşel dövrünə aid olan materiallar da burada mənəvi mədəniyyətin mövcud olduğunu sübuta yetirmişdir. Bu mağarada aşkar edilmiş, üzərində müxtəlif rəmlər olan ayı kəlləsi həmin dövr inam – inancının və totemik görüşlərin formalaşdığından xəbər verir. Azıx mağarasının aşağı qatlarından tapılan materiallar isə dünyanın ən qədim maddi-mənəvi mədəniyyətlərindən biri hesab olunan Quruçay mədəniyyəti adı ilə məşhur olmuşdur. [4, s.35]

Azıx, Daş Salahlı, Tağlar, Damcılı, Tamtama, Buzeyir mağaralarındakı Qədirtəpə, Uzundərə, Maralı, eyni zamanda Qərbi Azərbaycandakı alt paleolit dövrünə aid açıq düşərgələr, Kültəpə, Şomutəpə və s. kimi neolit, eneolit, habelə daha sonrakı dövrlərə məxsus onlarca yaşayış yerləri və arxeoloji abidələr Azərbaycan xalqının həm qədim maddi mədəniyyətə, həm də zəngin mənəvi mədəniyyətə malik olduğunu göstərməkdədir. [3, s.79]

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının qurucusu, milli mədəniyyətimizin ən böyük hamisi Ümummilli liderimiz H.Əliyev günümüzdə gəlib çatmış tarixi abidələrin mühüm əhəmiyyətindən bəhs edərək demişdir: “Qobustan, Gəmiqaya və başqa qayaüstü təsvirlər, Kür-Araz və Xocalı mədəniyyətinə məxsus maddi – mənəvi mədəniyyət nümunələri, kurqan tapıntıları Azərbaycanda hələ qədim dövrlərdən yüksək və zəngin mədəniyyətin mövcud olmasını sübuta yetirir “.

Milli dəyərlərimizin qorunması və inkişafı yaxın keçmişimizdə məhz Ulu Öndərimizin adı ilə bağlıdır. Onun Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə respublikamızın ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni həyatında yeniliklər, dəyişikliklər başlanmışdır. Rəsmi tədbirlərdə Azərbaycan dilində çıxış edən Ulu öndər Heydər Əliyev 1978-ci ildə qəbul edilən Konstitusiyada Azərbaycan dilinin dövlət dili statusu almasına nail olmuşdur. Ümummilli Liderin fikrincə, milli dəyərlər milliliyini özündə saxlayaraq məzmununu ümumbəşəri dəyərlərlə zənginləşdirməli, ümumdünya mədəniyyətinin nailiyyətlərindən bəhrələnilib inkişaf etməlidir.

Heydər Əliyev qısa müddət ərzində respublikanın sosial-iqtisadi və mədəni həyatında dinamik inkişafı təmin etməyə nail oldu. Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında həyata keçirilən iqtisadi islahatlar nəticəsində respublika həyatının bütün sahələrində, o cümlədən milli mənəvi dəyərlərin inkişafında da əsaslı dönüş yarandı. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə respublikada mütərəqqi texnologiyaya əsaslanan yeni müəssisələr yarandı. Bu müəssisələrdə yarım milyondan çox yeni iş yeri açıldı. Azərbaycanın o zamankı məhdud imkanlarını nəzərə alan Heydər Əliyev iqtisadiyyatda ciddi dönüşə nail olmaq üçün respublikanın malik olduğu zəngin karbohidrogen ehtiyatlarından səmərəli istifadəni vacib hesab edirdi. Böyük siyasət korifeyinin ölkə iqtisadiyyatının hərtərəfli inkişafı üçün neft

amilindən məhərətlə istifadə etməsi, 1994-cü ilin sentyabrında böyük təzyiqlərə baxmayaraq “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanmasına nail olması yüksək siyasi iradənin və qətiyyətin təntənəsi idi. Bu saziş həmçinin, Azərbaycanın qapılarını dünyanın üzünə açdı. Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çıxarılması üçün 1996-cı ildə Bakı–Novorosiysk, 1999-cu ildə Bakı–Supsa ixrac neft kəmərləri istismara verildi. Bakı–Tbilisi–Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin inşasına dair sazişin imzalanması ilə ixrac marşrutlarının diversifikasiyasına nail oldu.

Heydər Əliyev Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətinin inkişafına da həmişə qayğı göstərərək demişdir: “Elm üçün əlçatmaz olan zirvələri ədəbiyyat və incəsənət fəth edə bilir”. [2, s.15] Azərbaycanın görkəmli şair və yazıçılarına verilən qiymət və müstəqil şəkildə yazıb – yaratmaq üçün Heydər Əliyev tərəfindən təmin edilmiş şərait nəticəsində 1970–1980-ci illərdə Azərbaycan ədəbiyyatı əvvəlki illərdə olduğu kimi məddahlığa və ya sözün əsl mənasında desək, yaltaqlığa deyil, xalqın buxovlanmış mənəvi dəyərlərinin yenidən dirçəlişinə xidmət edirdi. Əgər 1969-cu ilə qədər yazıçı və şairlər mövcud rejimdən çəkinərək ictimai-siyasi ədalətsizliklər barəsində əsərlərində eyhamlardan, rəmzlərdən, alleqoriyalardan, başqa xalqların və tarixi dövrlərin mövzularından geniş şəkildə istifadə edirdilərsə, 1970–1980-ci illərdə yaranan ədəbi əsərlərdə xalqın milli mənəvi aləmi öz poetik əksini ustalıqla tapa bilmişdi. Heydər Əliyev görkəmli azərbaycanlıların, Azərbaycan xalqı qarşısında böyük xidmətləri olan elm və mədəniyyət xadimlərinin yubileylərinin qeyd edilməsinə xüsusi diqqət verirdi. 1981-ci ildə Heydər Əliyevin göstərişi ilə Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 840 illik yubileyi geniş şəkildə qeyd olunmuşdur. Nizami Gəncəvinin layiq olduğu şöhrəti və onun simasında Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərləri respublikamızın hüdudlarından çox-çox kənarlarda təbliğ edilirdi. Daşkənddə Nizaminin adına pədoqoji İnstitut yaradılmış, Merkuri planetindəki kraterlərdən birinə onun adı verilmiş, MDU qalereyalarından birində onun büstü qoyulmuşdur. 1979-cu ildə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə N.Gəncəvinin ədəbi irsinin öyrənilməsi, nəşri və təbliğinin genişlənməsi barədə ciddi tədbirlər görülmüş, Ədəbiyyat İnstitutunda Nizamişünaslıq şöbəsi açılmışdır. Onun Gəncədə yerləşən məqbərəsi əsaslı şəkildə təmir olunmuş, Nizami poeziya teatri, Nizami əsərlərindən ibarət kitabxana təsis edilmişdir. Həmçinin, Heydər Əliyev 1937-ci ildə repressiyaya məruz qalmış və Sibirdə dəfn olunmuş böyük şair və mütəfəkkir, sözün əsl mənasında milli-mənəvi dəyərlərin layiqli təmsilçisi Hüseyn Cavidin İrkutsk vilayətindən yalnız nömrə ilə müəyyən olunan məzarını Azərbaycana – onun öz ana vətəni olan Naxçıvana gətirdərək, 1981-ci ildə təşkil edilmiş ev muzeyinin yaxınlığında dəfn edilməsinə müvəffəq oldu. Eyni zamanda, elə həmin il Hüseyn Cavidin anadan olmasının 100 illik yubileyi respublikamızın hər yerində qeyd olundu.

O illərdə Azərbaycanın milli mənəvi dəyərlərinin bir hissəsini təşkil edən milli musiqi sənəti də böyük dirçəliş və inkişaf yoluna qədəm qoydu. Heydər Əliyev incəsənətin bu sahəsinin inkişafında misilsiz rolu olan görkəmli bəstəkarlara da öz diqqətini əsirgəməmişdir. Azərbaycan musiqi sənətinin korifeylərindən sayılan maestro Niyazi (Niyazi Tağızadə) 1972-ci ildə Azərbaycan Lenin Komsomolu, 1974-cü ildə Beynəlxalq Nehru mükafatları laureatı adlarını almışdır. 1974-cü ildə böyük sənətkar Fikrət Əmirov SSRİ Bəstəkarlar İttifaqının katibi vəzifəsinə seçilmişdir. “Leyli və Məcnun” simfonik poemasının, “Yeddi gözəl”, “İldırım yollarla” baletlərinin müəllifi Qara Qarayev 1978-ci ildə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adına, “Torpağın səsi”, “Vətən və Füzuli” kimi simfonik əsərlər yaradan Arif Məlikov isə 1978-ci ildə Azərbaycan SSR-in xalq artisti adına layiq görülmüşdür. Həmçinin, 1973-cü ildə Müslüm Maqomayev, 1978-ci ildə isə Həbil Əliyev Azərbaycan SSR-in xalq artisti adına layiq görülmüşdür.

Həmin illərdə Heydər Əliyevin respublika kinematografiyasına ayırdığı diqqətin nəticəsi kimi Azərbaycan xalqının milli mənəvi dəyərlərini ən kamil və bitkin səviyyədə özündə əks etdirən 1969-cu ildə “Dəli Kür”, 1970-ci ildə “Bizim Cəbiş müəllim”, “Yeddi oğul istərəm”, 1971-ci ildə “Axırıncı aşırım”, 1973-cü ildə “Nəsimi”, 1975-ci ildə “Dədə Qorqud”, 1979-cu ildə “Babək” və başqa filmlər çəkilmişdir. Bundan başqa klassik və müasir ədib və dramaturqların yüzlərlə səhnə əsərləri tamaşaya qoyulmuşdur. 1970-ci ilin sonuna qədər respublikada 245 min yerlik mədəni-maarif, 97 min yerlik kinoteatr tikilmişdir.

Artıq 1970-ci illərdə ali məktəblərdə istehsalın və elmi-texniki tərəqqinin tələb etdiyi yeni bilik sahələri – avtomat idarəetmə sistemi, elektrotexnika, biokimya, rabitə texnikası və bir çox başqa mütərəqqi ixtisaslar üzrə mütəxəssislər hazırlanmasına başlanılmışdı. Dahi rəhbər respublikada bir sıra yeni ali məktəb ocaqları yaratmağa nail oldu. 1972-ci ildə Azərbaycan Pedaqoji İnstitutunun filialı əsasında Naxçıvan Muxtar Respublikasında, 1973-cü ildə Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətində Pedaqoji İnstitut, 1976-cı ildə İnşaat Mühəndisləri İnstitutu, 1981-ci ildə isə Gəncədə Azərbaycan Texnologiya İnstitutu fəaliyyətə başladı. Bunlarla yanaşı, respublikada 1969-cu ildən etibarən ali məktəblərin nəzdində kolxozçu, fəhlə və ordudan tərxis olunanlar üçün hazırlıq şöbələri açıldı.

Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahat proqramına uyğun olaraq, dahi rəhbər tərəfindən imzalanmış 13 iyun 2000-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında” Sərəncamla ali təhsil müəssisələrinin strukturlarında əsaslı dəyişikliklər həyata keçirildi. 1994-cü ilin dekabrında Bakı Dövlət Universitetinin 75 illik, 1999-cu il 22 dekabrda Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin 80 illik, 2002-ci ildə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin 70 illik yubileyləri təntənəli şəkildə qeyd edilmiş və bu ali tədris müəssisələrində çalışan bir sıra alimlər orden və medallarla təltif edilmişlər.

Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə gəlişi ədəbiyyat və incəsənət sahəsində də yeni dirçəlişə səbəb oldu. Azərbaycan xalqının milli ədəbiyyatında özünün əlamətdar yerini tutmuş “Kitabi Dədə Qorqud” dastanının 1997-ci ildə 1300 illik yubileyinin keçirilməsi Azərbaycan xalqının milli-mənəvi dəyərlərinin qədim və zəngin köklərə məxsus olmasını nümayiş etdirən ən böyük hadisələrdən biri olmuşdur. Heydər Əliyev bu xüsusda qeyd etmişdir: “Biz öz tariximizlə, mədəniyyətimizlə, ədəbiyyatımızla fəxr edirik və fəxr etməyə haqqımız vardır. Çünki “Kitabi Dədə Qorqud” dastanı kimi bir elm, mədəniyyət və ədəbiyyat abidəsi olan xalq öz tarixi ilə fəxr edə bilər”

Mənsub olduğu xalqın tarixi keçmişinə, mədəni istinə və milli dəyərlər sisteminə sönməz məhəbbət duyğularıyla yanaşan Ulu Öndər deyirdi: “Bizim hamımızı birləşdirən, həmrəy edən azərbaycançılıq ideyasıdır. Azərbaycançılıq öz milli mənsubiyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, eyni zamanda onların ümumbəşəri dəyərlərlə sintezindən, inteqrasiyasından bəhrələnmək hər bir insanın inkişafının təmin olunması deməkdir”. O, milli ruhu qorumağın, inkişaf etdirməyin və yeni nəsillərə çatdırmağın ən yüksək formasını milli dövlətçilikdə görürdü. Bu gün milli dəyərlərimiz elliklə, bütün xalq tərəfindən qorunur və inkişaf etdirilir. Bu gün biz müstəqil dövlətimizdə milli birlik dövrümüzü yaşayırıq ki, bunun da əsası Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuşdur. Milli birliyimizin gücü Vətən müharibəsində tarixi Zəfərimizin qazanılmasında özünü göstərdi.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ulu Öndər. V cildə. II cild. Heydər Əliyev və Azərbaycan mədəniyyəti. Bakı: Şərq-Qərb, 2013, 256 s.
2. Ulu Öndər. V cildə. IV cild. Heydər Əliyev Fondu Milli Yaradılışın Keşiyində. Bakı: Şərq-Qərb, 2013, 206 s.
3. Heydər Əliyev - Azərbaycan, Gəncə. Bakı: “Nurlar NPM, 2009, 200 s.
4. Heydər Əliyev və Milli Mənəvi Dəyərlərin Qorunması. Gəncə: Elm, 2011, 243 s.

UOT 82(091)

Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı

*Kəmalə Oqtay qızı Bayramova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Quba filialı
Azərbaycan Universitetinin dissertantı*

XX əsrin ən görkəmli liderlərindən biri, müasir Azərbaycan dövlətinin qurucusu olan Heydər Əliyevin siyasətinin ən bariz cəhətlərindən biri də çoxşaxəli olmasıdır. Bu cəhət onu bir çox siyasətçilərdən fərqləndirən cəhətlərdən yalnız biridir. Heydər Əliyev təkcə tarixi dərindən bilən siyasətçi, vətəni sevmən, xalqını düşünən lider deyil, həm də gözəl natiq, yüksək zövqə malik musiqi dinləyicisi, ədəbiyyat həvəskarı kimi tanınır. Lakin Ümummilli Liderin ədəbiyyatla bağlılığını yalnız həvəskar qismində dəyərləndirmək həqiqəti əks etdirə bilməz. “Hər şeydən əvvəl onu qeyd etmək lazımdır ki, Heydər Əliyev dünyada geniş və sistemli ədəbiyyat biliyinə malik olan nadir dövlət xadimlərindəndir”. [4]

Müsahibələrində qeyd etdiyi kimi, gərgin iş rejimində çalışmasına baxmayaraq müntəzəm şəkildə Yazıçılar Birliyinin qurultaylarında iştirak etmək, “Ədəbiyyat” qəzetinin hər sayını mütləq şəkildə oxumaq H.Əliyevin ədəbiyyata dərin sevgisinin kiçik bir göstəricisi sayıla bilər.

Heydər Əliyevin ədəbiyyat sahəsinə olan sevgisindən, bu sahədə gördüyü işlərdən cild-cild kitablar yazılmışdır və yazılmaqda da davam edir. Ortaq türk ədəbiyyatı nümunəsi sayılan “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının 1300 illik yubileyinin UNESCO xətti ilə dünya səviyyəsində təşkili, şəxsən ön sözünü yazdığı ikicildlik “Kitabi-Dədə Qorqud” ensiklopediyasının nəşr edilməsinə, Nizami Gəncəvi, Məhəmməd Füzuli, İmadəddin Nəsimi, Molla Pənah Vaqif, Mirzə Şəfi Vazeh, Cəlil Məmmədquluzadə və s. kimi klassiklərin yubiley tədbirlərinin yüksək səviyyədə təşkili, əsərlərinin araşdırılaraq, toplanılaraq yenidən dərc edilməsinə xüsusi diqqət ayırması onun ədəbiyyata olan sevgisinin milli dəyərlərə, soykökünə dərin tellərlə bağlılığını təcəssüm etdirir.

Heydər Əliyev mənsub olduğu xalqın genezisini, ədəbiyyatın milli şüura təsiretmə qüvvəsini yaxşı bilirdi. Ədəbiyyat və xalqın bir-birinə ayrılmaz tellərlə bağlı olduğunu yüksək qiymətləndirərək deyirdi: “Ədəbiyyat bizim xalqımıza çox böyük faydalar gətiribdir. Ədəbiyyatımız bizim böyük milli sərvətlərimizdən biridir. Biz bununla fəxr etməliyik... Hesab edirəm ki, bizim ədəbiyyatımızın, bədii sözün, yazıçı sözünün cəmiyyətə, millətə, xalqa təsiri böyükdür”. [2]

“İdeologiyada mədəniyyətin başlıca vəzifəsi xalqda vətən əxlaqı yetişdirməkdir” deyən Heydər Əliyev bədii ədəbiyyatı milli istiqlalın, xalqın azadlıq və səadətini fikir carçısı kimi dəyərləndirir. Onun ədəbiyyata təkcə ruhun mənəvi ehtiyacı, yüksək estetik zövqün yaradıcısı kimi yox, həm də vətənpərvərlik, ləyaqət, cəsarət və s. kimi insani duyğuların memarı kimi yaşamasını gördükdə X.R.Ulutürkə, B.Vahabzadəyə, M.Araza və digər istiqlal şairlərinə münasibəti təəccüb doğurmur.

Heydər Əliyevin ədəbiyyat sahəsində gördüyü işlərdən bəhs edərkən onun repressiya qurbanı olmuş ədiblərimizə münasibəti xüsusilə diqqəti cəlb edir. O, repressiya qurbanı olmuş ədiblərimizin xatirəsini ehtiramla yad edir: “Bəli, xüsusən 1920-1930-cu illər ağır repressiya illəri olubdur. Bizim xalqımız çox itkilər veribdir. Biz bu repressiya illərini ürək ağrısı ilə xatırlayırıq”. [1]

Heydər Əliyevin repressiya qurbanlarına münasibətindən bəhs edərkən Azərbaycan SSRİ-nin birinci katibi kimi çalışdığı zaman böyük çətinliklərlə, məhz sovet rejiminin sürgünə göndərdiyi dahi Azərbaycan şairi Hüseyn Cavidin xatirəsinin əbədiləşdirilməsi məsələsindəki fəaliyyəti xüsusilə vurğulanmalıdır. Yaradıcı təfəkkürə, poeziyaya dərin ehtiram, məhəbbət bəsləyən, həmçinin Hüseyn Cavid yaradıcılığının vurğunu olan Heydər Əliyev onun Azərbaycan ədəbiyyatının, mədəniyyətinin inkişafında xidmətlərini yüksək qiymətləndirirdi: “H.Cavidin yaratdığı əsərlər Azərbaycan xalqının milli sərvətidir. Onlar bu gün üçün, gələcək nəsillər üçün dərs kitabıdır”. [5] Heydər Əliyev Hüseyn Cavid əsərlərindəki yüksək fəlsəfi fikirlərinə görə Şekspirdən də yüksək səviyyəyə qaldırılmış, hətta qlobal bəşəri ideyalarına görə Höte ilə eyniləşdirmişdir. Heydər Əliyevin həm Hüseyn Cavid yaradıcılığına dərin məhəbbət, həm də milli təəssübkeşliyi böyük şairin anadan olmasının 100 illiyinin geniş miqyasda keçirilməsi ilə bağlı qərar qəbul edilməsi ilə nəticələndi. Yüksək səviyyədə təşkil ediləcək tədbirin hazırlıqları dövrə Heydər Əliyev daha cəsur bir addım ataraq repressiya dalğasına qurban getmiş milyonlardan birinin-Azərbaycan ədəbiyyatının filosof-şairinin qərib məzarının axtarılaraq tapılması, cənazəsinin Azərbaycana gətirilməsi haqqında qərar verir. Sibire göndərilən qrup Tayşet qəsəbəsi yaxınlığındakı qəbristandan adsız qəbirlərin arasından çətinliklə şairin məzarını tapır və onun cənazəsi vətənə gətirilir. Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə şairin harada

dəfn olunması məsələsi ədəbiyyat və mədəniyyət xadimləri ilə müzakirə edilir və yekdilliklə şairin doğulduğu, böyüdüüyü Naxçıvan torpağında dəfn edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir. Lakin müxtəlif səbəblər ucbatından Ümummilli Liderin 1981-ci ildə qəbul etdiyi qərarların tam icrası gecikir. Hüseyn Cavidin məzarı üzərində məqbərənin ucaldılması yalnız 15 il sonra reallaşır. Ulu Öndər 29 oktyabr 1996-cı ildə Naxçıvanda Hüseyn Cavidin məqbərəsinin açılışındakı nitqində demişdir: “Mən çox məmnunam, sevinirəm ki, 15 il bundan əvvəl qəbul etdiyim qərar həyata keçir. Mənim arzularım həyata keçir. Mən sizi də, özümü də bu münasibətlə təbrik edirəm. Hüseyn Cavidin məqbərəsi Naxçıvanın memarlıq tarixində yeni bir səhifədir... Güman edirəm ki, gələcək nəsillər bu günü xatırlayacaq və bu abidəni yaradanları unutmayacaqdır”. [5]

Lakin Ümummilli Liderin repressiya qurbanlarına münasibəti təkcə Hüseyn Cavid irsinə olan qayğı ilə məhdudlaşmır. Heydər Əliyev repressiya dalğasına qurban getmiş digər ədiblərimizdən də bəhs edərkən təəssüf hissini qeyd edir: “Bəli, biz Hüseyn Cavidin, Mikayıl Müşfiqin və bizim başqa görkəmli şəxslərin repressiya qurbanları olması haqqında on illərdir ki, böyük ürək ağrısı ilə danışırıq”. [1]

Dahi öndər Heydər Əliyevin 5 mart 1996-cı il tarixdə imzaladığı “Siyasi repressiya qurbanlarının reabilitasiyası haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda bu hadisələrə ilk dəfə hüquqi qiymət verilməsi, bu şəxslərin Azərbaycan Respublikasında tam yaşayış hüququnun təmin edilməsi, müxtəlif fəxri adlarının qaytarılması, əmək müavinətlərinin təyin edilməsi və s. kimi məsələlərin öz əks olunması onun təkcə həyatını itirmiş repressiya qurbanlarına deyil, bütünlüklə haqsız yerə incidilmiş vətəndaşlara olan qayğısının bariz nümunəsidir.

Heydər Əliyev repressiya dalğasında sağ qurtula bilmiş ədiblərimizi mühakimə edənlərə, onları həmin qorxunc illərdə güllələnmədiklərinə, sürgün edilmədiklərinə görə “ittiham” edənlərə qarşı çıxır, birmənalı şəkildə həmin ədiblərin yaşadığı mühiti və dövrü nəzərə almadan onları mühakimə etməyi, qələmə aldıkları əsərlərinə qeyri-obyektiv yanaşmanı pisləyir: “XX əsr bütün dünya üçün çox mürəkkəb bir dövrdür. Azərbaycan da bunda istisna deyil və xüsusən ona görə ki, biz keçmişdə Rusiyanın bir hissəsi olaraq, sovet hakimiyyəti qurulandan sonra o quruluşu, ideologiyayı, ictimai sistemi qəbul edib onun çərçivəsində yaşamışıq, həyat sürmüşük. Tarix tarixdir. Onun hər bir mərhələsinin, hər bir səhifəsinin özünəməxsus mənası, müsbət və mənfi cəhətləri vardır. O illərdə yaşamış, yazmış-yaratmış yazıçılarımız, şairlərimiz, mədəniyyət xadimlərimiz şübhəsiz ki, o illərin çərçivəsində olmalı idilər. İndi kimsə istəyir desin ki, belə olmamalı idi, - o, sadəcə, həqiqətdən kənardır. Əlbəttə, biz bu gün o illərdən çox uzaqlaşdığımız bir zaman belə “qəhrəmanlar” meydana çıxır”. [1].

Heydər Əliyev XX əsrin əvvəllərində xalqımızın tarixindən “qırmızı xətlə” keçən həmin illərdə yaradılan ədəbi nümunələri yox saymağın, “aşağılamağın”, çıxdaş etməyin ədəbiyyat tariximizin təhrif edilməsinə yol açacağını bilirdi. Milli Öndər məsələyə emosiyalarla deyil, təəssübkeşlik və uzaqgörənliklə yanaşaraq repressiya dalğasından sağ qurtula bilmiş ədiblərimizin irsinə sahib çıxmalı, onlara ədəbiyyatımızı zənginləşdirdiklərinə görə minnətdar olmalı olduğumuzu diqqətə çatdırır. “Əgər 30-cu illərdə o itirdiklərimizlə yanaşı, Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Süleyman Rüstəm və bizim o nəsildən olan görkəmli başqa şairlərimiz olmasaydı, onlar yazıb-yaratmasaydılar, o əsərlərimiz olmasaydı, indi bizim o dövr tariximizin ədəbiyyatı, mənəviyyatı, mədəniyyəti nədən ibarət olardı? Mən bizim ədəbiyyatımızı Səməd Vurğunsuz da, Rəsul Rzasız da, Süleyman Rüstəmsiz də təəvvür edə bilmirəm... İtirdiyimizi itirmişik, ancaq şükür etməliyik ki, qalanlar, bu xatadan qurtaranlar, repressiyalardan xilas olanlar bizim həyatımızı, mədəniyyətimizi, ədəbiyyatımızı, təhsilimizi, həyatımızın başqa sahələrini yaradıblar”. [1]

Ədəbiyyat tariximizdə yaradılan əsərləri oxumaqla, zaman-zaman çıxışlarında, dövrü mətbuatda həmin əsərlər barədə fikirlər səsləndirməklə, qarşılıqlı təhlil etməklə kifayətlənməyən Dahi Lider mümkün qədər dram əsərlərinin tamaşalarına da baxmış, yaradıcı heyətlə görüşmüş, əsərlər barəsində təəssüatlarını bildirmişdir. Çıxışlarında isə bu addımlarını təkcə ədiblərin yada salınması üçün yox, xalqın elminin, mədəniyyətinin, mənəviyyatının zənginliyini nümayiş etdirmək və indiki, gələcək nəsillərə ondan istifadə etmək imkanı yaratmaq olduğu ilə əsaslandırmışdır.

Siyasi fəaliyyəti dövründə gərgin iş rejiminə baxmayaraq mütəmadi şəkildə ədəbiyyata, onu yaradanlara, qoyub getdikləri ədəbi irsə qayğı ilə yanaşmaq Heydər Əliyevin ədəbiyyat strategiyasının tərkib hissəsidir. Öz xalqının ədəbiyyatı, mənəvi klassikası ilə fəxr edən Dahi Öndər bu mədəni irsi layiqli şəkildə öyrənmək, qorumaq və ötürmək sahəsində təkcə dövlət xadimi kimi yox, şəxsi örnəyi ilə də nümunə yaratmışdır. Heydər Əliyev ədəbiyyat sahəsinə yüksək səviyyədə qayğı göstərməsi, ədəbi irsin qorunub saxlanması sahəsində verdiyi göstərişlər, atdığı konkret addımlar ədəbiyyat tariximizin gələcək nəsillərə ötürülməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycanın xalq şairi, görkəmli ictimai xadim Süleyman Rüstəmin anadan olmasının 90 illiyi münasibətilə təntənəli yubiley gecəsində nitqi - Respublika sarayı, 26 mart 1998-ci il . "Azərbaycan" qəzeti, 27 mart 1998-ci il.
2. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Azərbaycan yazıçılarının X qurultayı ərəfəsində gənc nəsildən olan yazıçı və şairlərin bir qrupu ilə görüşdə giriş sözü - Prezident sarayı, 29 oktyabr 1997-ci il.
3. Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı. Teymur Kərimli, Vilayət Quliyev. Bakı, 2009
4. Heydər Əliyevin dövlətçilik təlimində ədəbiyyat siyasəti və müasir dövr. İ.Həbibbəyli. “Azərbaycan“ qəz., 2010, 27 aprel, N 89
5. Heydər Əliyev və Hüseyn Cavid taleyi. Salatın Əhmədova, Xalq qəzeti.- 2013.- 10 mart.
6. <https://lib.aliyevheritage.org/az/5122291.html>

UOT 94

Azərbaycan dövlətçiliyinin xilaskarı

Tahir Məhərrəm oğlu Məhərrəmov
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şəki filialı
ofis_dpseki@mail.ru

Heydər Əliyev dühası elə bir böyük, yenilməz, unudulmaz, əzmkar və qətiyyətli, sağlam bir dühadır ki, bu gün müasir Azərbaycan bu dühanın parlaq işıq saçdığı yolla inkişafa, tərəqqiyə doğru inamla irəliləyir.

“Azərbaycan xalqının başında qüdrətli bir siyasət durur, düşmənlərin min bir hiyləsindən, məkrli oyunlarından asanlıqla baş çıxaran, onların dayanmadan dolaşdırdıqları siyasət kələfinin ucunu əldən verməyən, siyasi dühası ilə onilləri, yüzilləri qabaqlayan, qalın-qalın siyasət divarlarının arxasında nələr baş verdiyini ovucunun içi kimi görən Heydər Əliyev və onun sadıq, qətiyyətli davamçısı İlham Əliyev başçılıq edir”. [2, s.8]

Heydər Əliyev Müasir Azərbaycanın qurucusudur. Bəli, bu fikir milyonlarla Azərbaycan vətəndaşının Azərbaycan uğrunda şərəfli ömrünün 30 ildən artıq bir dövrünü sərf edən, doğma yurdunun gələcəyi naminə həyata keçirdiyi böyük quruculuq işləri ilə qırılmaz surətdə bağlı fikirdir. Onun ictimai-siyasi və zəngin dövlət quruculuğu fəaliyyəti ilə üzvi sirətdə bağlı olan aşağıdakı dövrləri əhatə edir:

I dövr – XX əsrin 40-cı illərindən 1969-cu ildə Azərbaycanın rəhbərliyinə qədərki illəri əhatə edir. Həmin illərdə Azərbaycanın hüquq mühafizə orqanlarında fəaliyyətə başlayan Ulu Öndər son dərəcə ağır maneələri və çətinlikləri dəf edərək DTK-nın sədri vəzifəsinə yüksəldi. O, zaman H.Əliyev xalqımızın vətənpərvər oğullarını, milli əhval-ruhiyyəli ziyalıların təqibindən qorudu və bununla, əslində, milli oyanışımızın əsasını qoydu, bu oyanışın başında durdu.

II dövr – Azərbaycana birinci rəhbərlik dövrüdür. 1969-1982-ci illəri əhatə edən həmin dövrdə ölkəmiz SSRİ-nin tərkibində Azərbaycan özünü ən yüksək inkişaf zirvəsinə qalxdı. Ölkəmiz o zaman Sovetlər İttifaqında ən qabaqcıl sənaye və kənd təsərrüfatı respublikasına, bu məkanda nəhəng tikinti meydanına çevrildi. Elm, təhsil, mədəniyyət və kadr hazırlığı ən yüksək zirvəyə qalxdı. Bu siyasət Azərbaycan xalqını müstəqil yaşamağa hazırladı. Müstəqil, yeni Azərbaycanın quruculuğuna hələ o zaman başlanmışdı. Buna görə də, XX yüzilliyin 90-cı illərində Sovet İmperiyası çökərkən məhz Ümummilli Liderin uzaqgörən siyasəti, gərgin, səmərəli, cəsarətli dövlətçilik fəaliyyəti nəticəsində Azərbaycan müstəqil yaşamağa tamamilə hazır idi.

III dövr – Heydər Əliyevin dövlətçilik fəaliyyətinin Moskva dövrüdür. 1982-1987-ci illəri əhatə edən bu dövrdə SSRİ rəhbərliyində siyasi büronun üzvü və SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin I müavini kimi təmsil olunan H.Əliyev Veliko rus şovinizmi və böyük dövlətçilik psixologiyasının hökmranlıq eydiyi Kreml rejiminə, təqiblərə, ayrı-seçkiliyə sübut etdi ki, heç bir qüvvə zəngin, tükənməz və hərtərəfli dövlət idarəçiliyi istedadının qarşısını almağa qadir deyildir. Elə buna görə də, hələ Stavropoldan başlayaraq erməni mafiyasının əlində itaətkar alət olan M.S.Qorbaçov, nəhayət, öz fitnəkar niyyətinə nail ola bildi. Xalqımızın dahi oğlu SSRİ-yə rəhbərlikdən uzaqlaşdırıldı. Bu, əslində bütün sovet hakimiyyəti illəri ərzində xalqımıza vurulmuş ən ağır zərbə idi. Bu fürsətdən istifadə edən erməni millətçiləri Qarabağı Azərbaycandan qoparıb almaq üçün fəal mübarizəyə başladılar.

Ulu Öndərin Böyük Vətən mücadiləsinin **IV dövrü** 1987-1990-cı illəri əhatə edir. Bu illər M.S.Qorbaçovun başçılıq etdiyi Kreml rejiminin xalqımızın böyük oğluna qarşı həyata keçirdiyi ağır təqib illəridir. “O zaman Azərbaycana başçılıq edən səriştəsiz rəhbərlərin Moskva qarşısındakı mütəliyi və xəyanətəkar siyasəti nəticəsində xalqımız öz böyük oğlunun zəka potensialından məhrum edilmişdir. [2, s.303-304]

V dövr – 1990-1993-cü illəri əhatə edir. Bu dövr Heydər Əliyevin Vətən naminə mübarizə yolunda xüsusi yer tutur. Həmin vaxt o, vətənin ümid çırağı, əliyalın tanklar qarşısına çıxan xalqın yeganə qələbə silahı idi.

O zaman milli müstəqilliyimizin ilk addımları da məhz Naxçıvanda atılırdı. Muxtar Respublikanın adından “sovet” və “sosialist” sözlərinin çıxarılıb atılması, Naxçıvan “Ali Soveti”nin “Ali Məclis” adlandırılması, Azərbaycan Xalq Cumhuriyyətinin üçrəngli bayrağının ilk dəfə burada Naxçıvan Muxtar respublikasının dövlət bayrağı kimi qəbul olunması və qaldırılması, Kommunist Partiyası yerli orqanlarının fəaliyyətinin dayandırılması, SSRİ-nin saxlanması barədə referendumdan imtina olunması, 1990-cı ilin 19-20 yanvar faciəsinə siyasi qiymət verilməsi, dünya azərbaycanlılarının həmrəylik gününün qeyd olunması barədə tarixi qərar çıxarılması, bir çox cəsarətli addımlar Naxçıvanımızı qurtuluş mücadiləmizin önünə çıxardı.

1993-cü ilin iyun günlərində, məhz o zaman, Heydər Əliyevin yenidən hakimiyyətə qayıdışı ilə Naxçıvandan başlamış qurtuluş mübarizəsi özünün yeni – həlledici mərhələsinə qədəm qoydu, bütün Azərbaycanın qurtuluşu başlandı. Bununla Heydər Əliyevin Vətən naminə mücadiləsində VI dövr başlandı. 1993-cü ilin iyunundan başlanmış və hazırda davam etməkdə olan bu dövr – mahiyyətə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması uğrunda mübarizə və Yeni, Müstəqil Azərbaycanın qurulması dövrüdür.

Heydər Əliyev şəxsiyyəti öyrənilməmiş dünyadır! Bu nadir dühanın siyasət aləmini bitib-tükənməyən, sahilləri görünməyən ümmana bənzətmək olar. Misilsiz dövlət xadimi kimi ən nadir, ən mürəkkəb, hətta çıxılmaz hesab olunan vəziyyətlərdən Vətən üçün, doğma xalqından ötrü heç kəsin gözləmədiyi ən yaxşı çıxış yolu tapmaq bacarığı Allahın ona bəxş etdiyi vergidir. Bütün bunların hamısı bir keyfiyyət altında birləşir: Heydər Əliyev Böyük Azərbaycandır. Azərbaycan xalqının, Azərbaycan torpağının misilsiz təəssübkeşidir. Bu nadir keyfiyyət Heydər Əliyev fəaliyyətinin bütün dövrləri üçün səciyyəvidir. [3, s.1]

Bu gün ölkəmizin Cənubi Qafqazda “Üzən ən böyük Azərbaycan adlı gəmisini”nin sükanı etibarlı əllərdədir. Çünki Ulu Öndər öz çıxışlarının birində böyük inamla demişdir ki, “Mənim axıra çatdırı bilmədiyim taleyüklü məsələləri, planları, işləri xalqımın dəstəyi ilə İlham Əliyev başa çatdıracaqdır”. [5, s.6] Bəli, Azərbaycanın xilaskarının davamçısı İlham Əliyev bu gün ölkəmizi çox böyük məharət, uzaqgörənlik və zərgər dəqiqliyi ilə idarə edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Əliyev Heydər. Təhsil, Bilik, Məktəb. Bakı: Müəllim, 2006, 400 s.
2. Mahmudov Y. Azərbaycan tarixində Heydər Əliyev şəxsiyyəti. Bakı: Təhsil, 2002, 328 s.
3. Mahmudov Y. Azərbaycan dövlətçiliyinin xilaskarı. Bakı: Altay, 1998, 43 s.
4. Mahmudov Y. Böyük Azərbaycanlı fenomeni. Birinci məqalə. “Xalq qəzeti”, 1998, 14 mart, N 69 (22769)
5. Pənahov İ. Xalq ilə Xalq üçün. Bakı: Qismət, 2012, 360 s.

UOT 327

Müasir dövrdə ABŞ-ın Cənubi Qafqaz siyasəti kontekstində Azərbaycanla münasibətləri

*Fatimə Bəhram qızı Güləmirli
Azərbaycan Dillər Universiteti
gulamirli@mail.ru*

Cənubi Qafqaz regionu əlverişli və mürəkkəb coğrafi mövqeyi, təbii ehtiyatları, o cümlədən Yaxın Şərqlə və Mərkəzi Asiyaya qonşuluğu baxımından böyük güclərin üst-üstə düşən maraqlarını və geniş əməkdaşlıq imkanlarını əks etdirən bölgəyə çevrilmişdir. Cənubi Qafqaz ABŞ üçün bir neçə

meyar üzrə xüsusi əhəmiyyət daşıyır. SSRİ-nin dağılmasından sonra müstəqillik qazanan region dövlətləri ilə əlaqələrin yaradılması ABŞ-ın Rusiya və Yaxın Şərqi siyasəti üçün də kifayət qədər önəmli idi. 1990-cı illərin ikinci yarısından etibarən Avropanın enerji asılılığının diversifikasiya olunmasında mühüm iştirakçıya çevrilən Cənubi Qafqazın və bütövlükdə Xəzər hövzəsinin strateji əhəmiyyəti 2001-ci il 11 sentyabr terror hadisəsindən sonra daha da artdı. Bu dövrdən başlayaraq, region dövlətləri beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin edilməsi və terrorla mübarizədə ABŞ-ın əsas müttəfiqlərinə çevrildi. Eyni zamanda regionda Rusiya kimi ənənəvi, Çin, Yaponiya kimi yeni aktorların güclənməsinin qarşısını almaq ABŞ-ın əsas məqsədlərindən biridir. Bu səbəbdən regionun üç yeni müstəqil dövləti ilə əməkdaşlığı dərinləşdirmək, onların Avropa siyasi təşkilatlarına və təhlükəsizlik institutlarına inteqrasiyasını sürətləndirmək qarşıya qoyulan əsas hədəflərdən idi.

ABŞ-ın Cənubi Qafqaz siyasətinin reallaşdırılmasında region dövlətləri ilə ikitərəfli münasibətləri mühüm əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan istər Avroatlantik məkanda enerji təminatı, istərsə də beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunmasında xüsusi halqaya çevrilmişdir. Zbiqnev Bjezinski “Böyük Şahmat Taxtası” əsərində Azərbaycanı “Xəzər dənizi hövzəsinin və Mərkəzi Asiyanın sərvətlərini ehtiva edən “şüşə”yə girişi idarə edən həyati əhəmiyyətli “tixac” kimi” təsvir etmişdir [2]. Azərbaycan (bütün Qafqaz kimi) ABŞ və Avropanın gücünün və dəyərlərinin Mərkəzi Asiyaya proyeksiyası üçün platforma rolunu oynaya bilər [1].

ABŞ və Avropa dövlətləri üçün Xəzər dənizinin təbii sərvətlərinə çıxış SSRİ-nin dağılmasından sonra mümkün olsa da bu istiqamətdə müəyyən çətinliklər ortaya çıxmışdır. Belə ki, Xəzər hövzəsinin resurslarla zəngin dövlətləri Rusiyanın təsiri altında idi. Yalnız Azərbaycan daha müstəqil qərarlar qəbul edərək, Qərbi enerji şirkətləri üçün ən mühüm resurs təchizatçısına çevrildi. Hazırda Azərbaycanın həm siyasi, həm də iqtisadi baxımdan Avropa İttifaqı ilə sıx əlaqələri var. Eyni zamanda Azərbaycandan Avropaya qaz çatdırılmasında vacib ölkə olan Türkiyə ilə müttəfilik münasibətlərinin olması vacib əhəmiyyət daşıyır [3].

Müasir dövrdə Azərbaycan Respublikası İrana yaxınlığına, İsrailə güclü əlaqələrə və Xəzər dənizi ilə bağlı enerji layihələrində oynadığı rola görə ABŞ-ın Qafqazda strateji tərəfdaşdır [4]. Xüsusilə, Donald Trampın prezidentliyi dövründən başlayaraq, ABŞ-ın İranla münasibətlərinin pisləşməsi, Ukrayna məsələsi üzərində Rusiya ilə mövcud ziddiyyətlər strateji tərəfdaş kimi Azərbaycanın rolunu gücləndirmişdir. Müasir dövrdə Rusiya-Ukrayna müharibəsi ərəfəsində və dövründə Avropanın enerji təhlükəsizliyinin təminatında Azərbaycanın əhəmiyyəti xüsusilə artmışdır. Azərbaycanın birtərəf və balanslı xarici siyasət yürütməsi, beynəlxalq hüquq prinsiplərinə sadıq qalması ölkənin nüfuzunu artıran amillərdən biridir.

ABŞ-ın regiona münasibət siyasətində mövcud durumla yanaşı bir sıra sahələrdə islahatlar tələb olunur. Co Bayden dövründə ABŞ-ın Azərbaycanla münasibətlərini inkişaf etdirmək üçün bir sıra sahələrdə dəyişiklik etmək lazımdır. İlk öncə, ABŞ Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün qorunmasına daha çox dəstək verməlidir. İkinci Qarabağ müharibəsində Azərbaycanın haqlı mövqeyi ABŞ tərəfindən kifayət qədər müdafiə olunmamışdır. Xüsusilə, post-münaqişə dövründə tənzimlənmə prosesində və sülhməramlı qüvvələrin yerləşdirilməsində ABŞ-ın iştirak etməməsi regional balansın təminatına mənfi təsir göstərir. Xüsusilə, ABŞ-da erməni diasporasının fəaliyyəti və ölkənin xarici siyasətinə təsiri minimallaşdırılmalıdır. Erməni diasporası ABŞ-Azərbaycan münasibətlərinə mənfi təsir edən amil olmaqla yanaşı Qarabağ bölgəsində sabitliyin bərqərar olmasına da mane olur. Digər tərəfdən post-sovet məkanında Rusiyanın təsirini azaltmaq və strateji üstünlüyə nail olmaq üçün Cənubi Qafqaz, Mərkəzi Asiya və Şərqi Avropa dövlətlərinin yaratdıqları inteqrasiya birliklərinin dəstəklənməsi vacibdir.

Ümumilikdə, son dövrlərdə ABŞ-ın Cənubi Qafqaz siyasətində müəyyən sahələrdə durğunluq müşahidə edilsə də, Azərbaycanla ikitərəfli münasibətləri kifayət qədər dinamik inkişaf edir. ABŞ və Azərbaycan arasında siyasi, iqtisadi, təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq geosiyasi proseslər fonunda daha çox aktuallıq qazanır. Azərbaycan həm potensialı, həm də balanslı xarici siyasəti ilə ABŞ-ın regional siyasətində mühüm halqa kimi qalmaqda davam edəcək.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Blank S. Azerbaijan's Security Azerbaijan's Security and U.S. Interests and U.S. Interests
Interests: Time for a Reassessment Time for a Reassessment. Central Asia-Caucasus Institute & Silk
Road Studies Program. 2013 // <https://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/publications/1312Blank.pdf>
2. Brzezinski Z. The Grand Chessboard. American Primacy and Its Geostrategic Imperatives.
New York 1991. Summary// https://www.cia.gov/library/abbottabad-compound/36/36669B7894E857AC4F3445EA646BFFE1_Zbigniew_Brzezinski_-_The_Grand_ChessBoard.doc.pdf
3. Can D. Alternative Suppliers And Supply Routes For The European Union Natural Gas
Market: Can Turkey Be A Transiting State? Sabancı University August 2012//
https://research.sabanciuniv.edu/24125/1/DuygugulCan_441526.pdf
4. Sanchez W.A. US-Azerbaijan Relations: Forging Ahead in a Tough Neighborhood.
Geopolitical Monitor, February, 2020 // <https://www.geopoliticalmonitor.com/us-azerbaijan-relations-forging-ahead-in-a-tough-neighborhood/>

UOT 94

Azərbaycanda muzey işinin təşkilində Ulu öndər Heydər Əliyevin rolu

*Elnarə Oktay qızı Cabbarova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin Şəki filiali
el_cabbarova1980@mail.ru*

Azərbaycanda muzey işinin tarixindən bəhs edərkən xüsusi qeyd olunmalıdır ki, bu sahəyə diqqət və qayğı tarixin yetişdirdiyi ən nadir simalardan biri olan, dahi, örnək şəxsiyyət, Ümummillii liderimiz Heydər Əliyevin fəaliyyətində mühüm yer tutmuşdur. Ulu öndər Heydər Əliyev muzeylərin əhəmiyyətini yüksək qiymətləndirərək demişdir: “Milli ənənələrimizin nə qədər dəyərli olduğunu dünyaya gələn yeni nəsillərə çatdırmaq və onları bu ənənələr əsasında tərbiyə etmək üçün muzeylər lazımdır”.

Ümummillii liderimiz Heydər Əliyevin Azərbaycan rəhbərliyi dövründə muzeylərin geniş şəbəkəsinin, maddi-texniki bazasının inkişaf etdirilməsi, gözəl və yaraşlıq binalarda yerləşdirilməsi, inventar və avadanlıqlarla təchiz edilməsi, uyğun eksponatlarla komplektləşdirilməsi, ixtisaslı və yüksək bilikli kadrlarla möhkəmləndirilməsinə böyük diqqət yetirilmişdir. Buna görə də həm muzey işi tariximizi hər tərəfli öyrənmək, həm də həyatının hər bir anını məhz Azərbaycan xalqının inkişafına, azadlığına sərf etmiş fenomen insan, böyük şəxsiyyət olan Heydər Əliyevin ömür yoluna daha dərinləndən bələd olmaq üçün “Heydər Əliyev və muzeylərimiz” mövzusunun öyrənilməsi və işlənilməsi xüsusi aktualıq kəsb edir.

Ümummillii liderimiz, dahi öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana I rəhbərliyi dövründə (1969-1982-ci illər) 1970-ci il yanvarın 30-da “Respublikada muzey işinin inkişafı haqqında” qərar qəbul edilmişdir. [1, s.26] Qərarla muzey işində mövcud olan nöqsanların aradan qaldırılması və ictimai əsaslarla işləyən muzeylərin maddi-texniki bazasının yaxşı qurulması əsas vəzifə kimi qarşıya qoyulmuşdur. Çünki bu muzeylər ayrı-ayrı rayonların bütövlükdə respublikamızın milli-mənəvi, mədəni sərvətlərinin, dəyərlərinin üzə çıxarılması, toplanması, elmi cəhətdən araşdırılması, tədqiq edilməsi, hazırkı və gələcək nəsillərə çatdırılması işində böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məhz tarix-diyarşünaslıq muzeyləri hər bir regionun adət-ənənəsini qoruyaraq xalqın tarixi incilərini özündə yaşadaraq nümayiş etdirir. Qərara uyğun olaraq respublikanın bir sıra rayonlarında – Göyçayda, Bərdədə, Şəmkirdə tarix-diyarşünaslıq muzeyləri yaradılmışdır.

Həmçinin 70-80-cı illərdən başlayaraq, Ümummillii liderimiz Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanın görkəmli incəsənət və ədəbiyyat xadimlərinin xatirə muzeyləri açıldı.

1977-ci avqustun 13-də Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 283 sayılı qərarına əsasən həmin il oktyabrın 1-də Masallı rayonunda tarix-diyarşünaslıq muzeyi təşkil edilmişdir. [2, s.1027-1028] 1979-cu il dekabrın 27-də isə Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 502 sayılı qərarından sonra isə 1980-cı ilin yanvar ayında Laçın rayonunda tarix-diyarşünaslıq muzeyi yaradılır. [3, s.1837]

Mədəniyyətimizin hər bir sahəsinə xüsusi həssaslıqla, qayğıyla yanaşan Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin 1980-cı ildə “Muzey işinə aid” verdiyi növbəti bir qərarından sonra respublikada muzey quruculuğu işi daha da yüksələn xətlə inkişaf etməyə başlayır. [4, s.28] Qərarda respublikamızın bütün rayonlarında tarix – diyarşünaslıq muzeylərinin yaradılması əsas vəzifə kimi qarşıya qoyulur. [5, s.10] Bu tədbirlərin sayəsində muzey quruculuğunun inkişafına, müasir tipli muzey kadrları nəslinin yetişməsinə şərait və yeni muzey mühiti yarandı. Əgər 70-ci illərdə rayonlarımızda 17 tarix-diyarşünaslıq muzeylərimiz var idisə, 1980-cı ildə onların sayı 24-ə, 1985-ci ildə isə 65-ə çatmışdı. [6, s.373-386]

1980-cı il 13 mayda Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin 227 sayılı qərarına əsasən Qəbələ rayonunda tarix-diyarşünaslıq muzeyi təşkil edilir. [7, s.28]

Ulu öndər Heydər Əliyev bu illərdə Azərbaycan SSR Dövlət Nəşriyyat Komitəsinə, Mədəniyyət Nazirliyinə, Azərbaycan Elmlər Akademiyasına 1980-1982-ci illərdə Azərbaycan və rus dillərində muzey işinə aid xüsusi ədəbiyyatın nəşr edilməsi, qəzetlərdə, jurnallarda, radio və televiziyalarda muzey işinin aktual məsələlərini işıqlandırmaq, istehsalat, sənaye və təchizat müəssisəsi, təsviri incəsənət və muzeylər idarəsinin sifarişinə əsasən keyfiyyətli ekspozisiya avadanlığı hazırlayıb tarix-diyarşünaslıq muzeylərini təchiz etmək haqqında tapşırıqlar vermişdir. Belə ki, Sov.İKP MK-nin “Muzeylərdə ideya-tərbiyə işinin yaxşılaşdırılması haqqında” qərarı ilə əlaqədar olaraq, tarix-diyarşünaslıq muzeylərinin fəaliyyətini təkmilləşdirmək, hər bir rayon muzeyində praktiki iş aparmaq üçün baza yaratmaq məqsədi ilə Azərbaycan SSR Mədəniyyət Nazirliyi 1983-cü il iyunun 6-da əmr vermişdir. [8, v.18-19]

90-cı illərdə də muzey quruculuğu sahəsində yeni uğurlara imza atılır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası 1991-ci ilin oktyabrında öz müstəqilliyini elan etdikdən sonra muzey işi sahəsində də müstəqil siyasət yeritməyə başladı. Yeni muzeylərin yaradılması, muzey şəbəkəsinin yeni tələblərə uyğunlaşdırılması, mövcud ekspozisiyaların müasir tələblər baxımından təkmilləşdirilməsi, fondların zənginləşdirilməsi üzrə iş yeni mərhələyə qədəm qoydu. “Azərbaycanda inqilabi demokratik hərəkət tarixi və döyüş şöhrəti” muzeyi Azərbaycan İstiqlal muzeyi adlandırıldı.

1992-ci ilin iyulunda muzey işçilərinin müasir şəraitdə muzeylərin qarşısında duran vəzifələrə həsr olunmuş müşavirəsi keçirildi. Bu müşavirədə həmçinin Beynəlxalq Muzeylər Şurasının (ICOM) Azərbaycan Milli Komitəsi təsis edildi.

1993-cü ilin dekabrında Nazirlər Kabinetində muzey işçilərinin respublika müşavirəsi keçirildi. Müşavirədə Nazirlər Kabinetinin, müvafiq nazirlik və komitələrin, icra hakimiyyətləri və mədəniyyət orqanlarının, digər təşkilatların məsul əməkdaşları və muzey işçiləri iştirak edirdilər. Müşavirələrdə muzey quruculuğunda əldə edilmiş uğurlar, habelə bu sahədə mövcud problemlər, qarşıda duran vəzifələr ətrafında geniş fikir mübadiləsi aparıldı, tövsiyələr, konkret təkliflər verildi. Azərbaycan hökuməti 1994-cü ildə muzey işçilərinin müşavirəsinin tövsiyələrini nəzərə almaqla “Respublikada 21 muzey işinin vəziyyəti və onu yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında” qərar qəbul etdi. [9, s.21] Bu qərar yeni mərhələdə Azərbaycanda muzey işinin inkişafı üçün yeni imkanlar yaratdı.

Ümumillə liderimiz Heydər Əliyev yenidən yaradılmış muzeylərlə də maraqlanır, imkan olduqca onların ekspozisiyası ilə də tanış olur, buna öz münasibətini bildirir, dəyərli, lazımı məsləhətlərini verir.

1994-cü il sentyabr ayının 18-də Bakı şəhərində görkəmli dirijor və bəstəkar Niyazinin xatirə muzeyinin açılışı oldu. Həmin il dekabrın 28-də isə görkəmli yazıçı, “Molla Nəsrəddin” jurnalının yaradıcısı Cəlil Məmmədquluzadənin ev-muzeyi açıldı. [10, s.27] Hər iki açılış mərasimi ölkənin həyatında hadisəyə çevrildi. Mərasimlərdə respublikanın rəhbərləri, elm və mədəniyyət xadimləri, ictimaiyyətin nümayəndələri iştirak etdilər.

Görkəmli yazıçılarımızdan Hüseyn Cavidin Azərbaycan KP MK-nin 25 dekabr 1980-ci il tarixli qərarı və Azərbaycan Nazirlər Sovetinin 13 fevral 1981-ci il tarixli sərəncamı ilə Naxçıvanda ev muzeyi yaradılmışdır. Verilən qərarların hər biri xalqımızın Ümummilli lideri, Ulu öndər Heydər Əliyevin şəxsən rəhbərliyi və qayğısı ilə hazırlanmışdır. [11, s.160]

Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Ümummilli liderimiz, dahi öndər Heydər Əliyevin 1995 və 1997-ci illər sərəncamları ilə Əmircan qəsəbəsində xalq rəssamı Səttar Bəhlulzadənin ev-muzeyinin təşkili ilə bağlı qərar qəbul edildi. [12, s.67] Həmçinin dahi Öndərimiz Heydər Əliyevin 1997-ci ilin mayında imzaladığı sərəncama əsasən Bakı şəhərində görkəmli musiqiçilər Leonid və Mstislav Rostropoviçlərin ev muzeyi təşkil edildi. [13, s.385-386], [14]

1998-ci ildə Naxçıvan şəhərində yerli təşkilatların təşəbbüsü ilə iki yeni muzey – Naxçıvan Muxtar Respublikası Dövlət Azərbaycan Xalçası Muzeyi və Cəlil Məmmədquluzadənin xatirə muzeyi açıldı. [15.s, 52]

2000-ci ilin mart ayında Milli Məclis respublikamızda ilk dəfə olaraq Dahi öndərimiz Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə “Muzeylər haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununu qəbul etdi. [16, s. 483-486] Heydər Əliyev tərəfindən verilən bu qərar yeni mərhələdə muzey işinin inkişafına təkan vermiş, nəticədə xalqımızın mədəni inkişafına, özünü dərk proseslərinin cərəyan etməsinə ən əsas isə hər bir vətəndaşımızda vətənə məhəbbət, zəngin keçmişinə və bugününə dərin hörmət hisslərinin yüksəlməsinə təkan vermişdir.

Ümummilli lider Heydər Əliyevə ümumxalq məhəbbətinin təcəssümü olaraq 2005-ci ildən etibarən respublikanın şəhər və rayonlarında Ulu Öndərin həyat və fəaliyyətinə həsr olunmuş Heydər Əliyev muzeyləri yaradılmışdır. Bu muzeylərdə Heydər Əliyevin 1969-1982-ci illərdə, habelə 1993-cü ildən ömrünün sonunadək ölkəmizə rəhbərlik etdiyi hər iki dövr, həmçinin 1990-cı il 20 Yanvar faciəsi ilə bağlı məşhur bəyanatı, 1993-cü, 1994-cü və 1995-ci illərdə Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin qorunması və möhkəmləndirilməsi, torpaqlarımızın işğaldan azad edilməsi ilə bağlı titanik fəaliyyəti işıqlandırılır. Hansı ki, bu muzeylər Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin irsini geniş ictimaiyyət kütləsinə çatdırmaq baxımından müstəsna rol oynayır.

Bələliklə, bu mövzunu işlədikdən sonra bir daha o nəticəyə gəlirik ki, Ümummilli liderimiz, Ulu öndər Heydər Əliyev həm də milli mədəniyyətimizin hamisi olmuşdur. O, xalqın mənəviyyatını zənginləşdirən, onu bütün dünyada tanıdan milli mədəniyyətimizin hərtərəfli inkişafını, yüksəlişini daim izləmiş, ona ən ümdə vəzifəsi kimi baxmışdır. Məhz Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin diqqət və qayğısı əsasında respublikamızda muzey quruculuğu işi özünün yüksək inkişaf xəttinə çatmış, bu sahədə çox böyük nailiyyətlər, uğurlar əldə olunmuşdur. Hansı ki, dahi öndərimiz Heydər Əliyevin özünün də qeyd etdiyi kimi, – “muzeylər xalqımızın qəhrəmanlıqlarla dolu olan həm tarixi keçmişini, həm də bugününü, şanlı mədəniyyətini, özündə əks etdirən eksponatlarla əhatə olunan ən qiymətli xəzinəmizdir”.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. A.R.D.Ə.R.A. fond 501.siy.8.sax.vah.115 səh 26.
2. “Собрание Правительства Азерб. ССР за 1977 г”. стр. 1027-1028.
3. “Собрание Правительства Азерб. ССР за 1979 г”.стр.1837.
4. “Mədəni – maarif işi” jurnalı, 1985 № 2, səh 28.
5. Bayramov A. “Heydər Əliyev və muzeylərimiz”.Bakı: Şur, 1999, 90 s.
6. Народное хозяйство Азербайджанской ССР в 1988 году. Баку: Азернешр, 1990, 386с.
7. D.Mahmudov “Özüm-nəslim, el-obam haqqında”. Bakı, 2000, səh 28.
8. Muzey işi üzrə Respublika Elmi-Metodiki Mərkəzin Cari Arxivi.1983, iş 9.
9. Adilxan Bayramov. “Tariximiz, Yaddaşımız, Sərvətimiz”. Bakı, 2007, 140 s.
10. AMEA. “Naxçıvan Ensiklopediyası” II cild. Naxçıvan 2005, 425 s.
11. Əhmədli S. Hüseyn Cavidin ev muzeyi. Bakı Şirvanəşr,2009,167s.
12. “Azərbaycanda muzey quruculuğu”. Qobustan 2012 №1 (155)s66-70.
13. Azərbaycanca təhsil, elm və mədəniyyət. Statistik məcmuə. Bakı: Səda 2005, 487 s.
14. Muzey işi üzrə Respublika Elmi-Metodiki Arxivi, f 10, siy 8, iş 3, v 5.

15. S.F.Kəngərli. Heydər Əliyev muzeylərimizin yaradıcısı və memarıdır. Naxçıvan: Əcəmi, 92 s.
16. Azərbaycan Respublikasının Qanunlar külliyyatı. Bakı: Qanun, 2002, 540 s.

UOT 33

Aqrar sahədə istehsalın və emal sənayesinin inkişafı

Fidan Knyaz qızı Babayeva
Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti
babayevafidan2013@gmail.com

Bazar təsərrüfatçılıq sistemində aqrar sahədə həyata keçirilən islahatlar mülkiyyət münasibətlərinin yenidən qurulması ilə səciyyələnir. Aqrar sahədə baş verən sistem dəyişiklikləri transformasiya yönümlü dəyişikliklər nəticəsində iqtisadiyyatın əhəmiyyətli sahəsi olan kənd təsərrüfatında xüsusi mülkiyyət, azad rəqabət və sahibkarlıq fəaliyyəti hakim mövqe tutmuşdur. Həmçinin regionların inkişafı sahəsində qəbul edilmiş və uğurla həyata keçirilmiş dövlət proqramlarında, habelə regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair əlavə tədbirlərlə bağlı sərəncamlarda nəzərdə tutulmuş vəzifələrin icrası ölkədə qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafına, regionlarda kommunal xidmətlərin və sosial infrastruktur təminatının keyfiyyətinin yüksəldilməsinə, sahibkarlıq mühitinin daha da yaxşılaşdırılmasına, investisiya qoyuluşunun artmasına, yeni müəssisələrin və iş yerlərinin açılmasına, nəticədə əhalinin məşğulluğunun artırılmasına və yoxsulluq səviyyəsinin azaldılmasına təkan vermişdir. Bu baxımdan hazırkı şəraitdə aqrar sahədə struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi özünü obyektiv şəkildə büruzə verir. Aqrar bölmədə struktur siyasəti iqtisadiyyatın bu sahəsində iqtisadi artımı təmin etmək baxımından iqtisadi, texniki və sosial üsürlərin uyğunluğunun və əlverişliliyinin təmin edilməsi ilə əlaqədar həyata keçirilən tədbirlər sistemidir. [2]

Aqrar bölmədə həyata keçirilən struktur siyasəti öz əksini bu sahədə çalışanların əməyinin nəticələrinin yaxşılaşdırılmasında, dayanıqlı və rəqabət qabiliyyətli istehsal strukturlarının formalaşmasında, sənayenin kənd təsərrüfatı xammalına tələbatının daha dolğun ödənilməsində, istehlak bazarının sabitləşdirilməsində tapır. Aqrar sahədə struktur dəyişikliklərinin həyata keçirilməsi əsasən bazar konyunkturunun təsiri altında baş verir. Bu baxımdan aqrar sahədə struktur siyasətinin mahiyyətinin, onun üsürlərinin, məqsədinin və reallaşdırılması vasitələrinin araşdırılmasının kənd təsərrüfatının davamlı inkişafında mühüm əhəmiyyəti vardır. [3]

Aqrar sahənin vəziyyətinin təhlilinin əsasını struktur məlumatları təşkil edir. Onların dəyişməsi aqrar sahənin inkişafını əks etdirir və bu zaman aşağıdakı məsələlərin təhlilinə daha çox diqqət yetirilməsi vacib hesab edilir: aqrar sahədə istehsal potensialının tərkibi, strukturu və ölkənin ayrı-ayrı regionları baxımından onların bölüşdürülməsi; kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emal sahələrində istehsalın strukturu; kənd təsərrüfatı məhsullarının reallaşdırıldığı sahənin strukturu. Azərbaycanda aqrar emal sənayesinin dayanıqlı inkişafı qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının möhkəmləndirilməsi və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması baxımından vacibdir. Bunu nəzərə alaraq, kənd təsərrüfatının yüksəlişinə dəstək mexanizmi məqsədyönlü şəkildə davamlı olaraq təkmilləşdirilməlidir. Rəqabətə davamlı kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sənayesinin genişləndirilməsi və istehsalın dəyər zəncirinin həlqələri üzrə artırılması məqsədilə istehsalçıların müvafiq resurslara, o cümlədən əlverişli maliyyə resurslarına asan çıxışının təmin edilməsi, bazar infrastrukturunun və aqrar biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması istiqamətində işlərin sürətləndirilməsi tələb olunur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti “Aqrar sahədə istehsalın və emal sənayesinin inkişafına dair bir sıra tədbirlər haqqında” 2021-ci il 15 iyul tarixli 1400 nömrəli Fərman imzalamışdır. Fərmana əsasən torpaqların kateqoriyalara aid edilməsi, onların bir kateqoriyadan digərinə keçirilməsi və məqsədli təyinatının dəyişdirilməsi ilə bağlı normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, torpaqların idarə edilməsi, mühafizəsi, qanunsuz istifadəsinin qarşısının alınması, habelə münbitliyinin qorunması, bərpası və artırılması ilə bağlı normativ hüquqi bazanın

təkmilləşdirilməsi, ixrac məqsədli aqrar istehsal mallarına gömrük və vergi güzəştlərinin tətbiqi ilə bağlı təkliflərin hazırlanması, idxal mallarını yerli istehsal (emal) malları ilə əvəz edəcək məhsulların dairəsinin müəyyənəşdirilməsi, maya dəyərini təşkil edən xərclərin optimallaşdırılması və istehsal edilən yerli məhsulların qiymətinin azaldılması üçün aqrar emal müəssisələrinə vergi təşviqlərinin verilməsi, kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracı üzrə prosedurların sadələşdirilməsi, aqrar emal məhsulları istehsalçıları tərəfindən kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqlarda yaşayış, suvarma infrastrukturunu və emal üçün müvəqqəti tikililərin inşası ilə bağlı normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, aqroparkların fəaliyyətinin tənzimlənməsi ilə bağlı normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, aqrar istehsal sahəsində fəaliyyət göstərən müəssisələrin, habelə aqroparkların investisiya təşviqi mexanizmindən yararlanma imkanlarının genişləndirilməsi, aqrotexniki xidmət göstərilməsi və mülkiyyət hüququnun saxlanılması şərtilə kənd təsərrüfatı texnikasının lizinqə (icarəyə) verilməsinin əlavə dəyər vergisindən azad edilməsi, habelə yerli kənd təsərrüfatı məhsullarının topdansatışı zamanı tətbiq edilən əlavə dəyər vergisinin ticarət əlavəsinə görə hesablanması, kənd təsərrüfatı təyinatlı torpaqların səmərəli istifadəsi məqsədilə həmin torpaq sahələrinin icarəyə və istifadəyə verilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi, torpaqların konsolidasiyası təcrübəsinin tətbiqi, aqrar istehsal və emalla məşğul olan mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə dövlət dəstəyi verilməsi, o cümlədən kredit-zəmanət üzrə yeni maliyyələşdirmə alətlərinin tətbiqi məsələlərinə dair tapşırıqlar həyata keçirilmişdir. [1]

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. “Aqrar sahədə istehsalın və emal sənayesinin inkişafına dair bir sıra tədbirlər haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 15 iyul tarixli 1400 nömrəli Fərmanı
2. M.C. Hüseyinov, V.T. Əmrahov, A.M. Qasimov, A.F.Həsənov, N.A.Nərimanov. Aqrar istehsal strukturunun diversifikasiyası. Bakı: Elmin İnkişaf Fondu, 2016, s. 6
3. E.Quliyev. Aqrar iqtisadiyyat. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: “Kooperasiya” nəşriyyatı, 2015, s. 24

UOT 581.6

Ərzaq təhlükəsizliyi dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinin əsas istiqaməti kimi

*a.e.f.d., dos. Arif Musa oğlu Əzimov
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin (UNEC) Zaqatala filialı*

*İlham Qonsur oğlu Məmmədov
Mingəçevir Dövlət Universiteti
ilham.mammadov2@mdu.edu.az*

*Müslüm Məmməd oğlu Əliyev
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin (UNEC) Zaqatala filialı*

Azərbaycan Respublikasında əhalinin etibarlı ərzaq təminatı dövlətin iqtisadi siyasətinin başlıca istiqamətlərindən birini təşkil edir. Əsas ərzaq məhsullarının ölkə ərazisində tələb olunan səviyyədə və çeşiddə olmasının, onun istehlak bazarına fasiləsiz daxil edilməsinin təmin olunması üçün səmərəli istehsal, saxlanılma, emal və satış infrastrukturunun yaradılması kimi ərzaq təminatı sisteminin vacib elementləri dövlət tərəfindən nəzarətdə saxlanılır və hərtərəfli dəstəklənir. Məlum olduğu kimi, respublikada yerli kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması, ərzaq məhsulları ilə davamlı və dayanıqlı təminat sisteminin yaradılmasına nail olunması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2008-ci il 25 avqust tarixli Sərəncamı ilə "2008-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında əhalinin ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına dair Dövlət

Proqramı"təsdiq edilib. Dövlət Proqramının əsas məqsədi ölkənin hər bir vətəndaşının sağlam və məhsuldar həyat təzi üçün onun qəbul edilmiş normalara uyğun ərzaq məhsulları ilə tam təmin edilməsinə nail olmaqdır. [1, s-29]

Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Aparatının bitkiçilik şöbəsinin müdiri İmran Cümşüdoğ AZƏRTAC-a ölkə əhalisinin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması istiqamətində görüləcək işlərdən danışıb. O qeyd edib ki, aqrar siyasətin əsas istiqaməti olan ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün kənd təsərrüfatının intensiv metodlarla inkişafının stimullaşdırılması məqsədilə son illər dövlət tərəfindən kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara müxtəlif istiqamətlərdə texniki və maliyyə dəstəyi göstərilməsi bu sahənin daha da inkişafına müsbət təsir göstərib. Çoxşaxəli dövlət qayğısından istifadə edən istehsalçıların istehsal marağı artıb, ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində aparılan məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində bu sahədə əhəmiyyətli nəticələr əldə edilib.

"2018-ci ilin yekunlarına görə respublikada 2383.3 min ton dənli və dənli paxlalılar istehsal olunub. Yığılmış ümumi taxıl sahəsinin 604.4 min hektarını buğda bitkisi təşkil edir ki, bu sahədən də cəmi 1449,2 min ton və ya hər hektardan 24,0 sentner buğda toplanılıb. Eyni zamanda 203,6 min ton qarğıdalı, 819,3 min ton kartof, 1187,7 min ton tərəvəz, 440.9 min ton bostan məhsulu yığılıb. Bundan əlavə istehsalçılar tərəfindən 850,8 min ton meyvə məhsulları, 147,7 min ton üzüm və 474,3 ton yaşıl çay yarpağı istehsal edilib"

Ölkə əhalisinin, eləcə də mal-qara və quşların baş sayı nəzərə alınmaqla, taxıla illik tələbatın təxminən 3,5-4 milyon ton, o cümlədən ərzaq buğdasına tələbatın 1,7 milyon ton olduğunu deyən Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin rəsmisi qeyd edib ki, hazırda respublikada daxili istehsal hesabına taxıla tələbatın təxminən 70-80 faizi ödənilir. Tələbatın qalan hissəsi isə idxal hesabına təmin edilir. Əhalinin taxıl və çörək məhsullarına olan tələbatının daxili istehsalla ödənilməsi dövlətimizin başçısı tərəfindən vacib məsələ kimi qarşıya qoyulub. Ona görə də, ərzaq təhlükəsizliyinin əsas sahəsi olan taxılçılıq inkişaf etdirmək, əhalinin taxıl və çörək məhsullarına olan tələbatını daxili istehsal hesabına təmin etmək üçün iri özəl taxılçılıq təsərrüfatlarının yaradılmasına başlanılıb. Həmin məqsəd üçün seçilmiş torpaq sahələrinin ümumilikdə bütün infrastruktur, texniki təminat, meliorasiya və s. məsələləri dövlət tərəfindən hərtərəfli dəstəklənir. Özəl taxılçılıq təsərrüfatlarında buğda, qarğıdalı, soya istehsalı sahəsində uğurlu nəticələr əldə edilib, buğda və qarğıdalının məhsuldarlığı respublika üzrə orta göstəricidən 2 dəfədən də artıq olub. Hazırda Taxtakörpü və Şəmkiçay su anbarları və kanalların istifadə verilməsi nəticəsində yeni suvarılacaq və su təminatı yaxşılaşdırılacaq rayonlarda, o cümlədən dövlət fondu torpaqlarında uyğun sahələrin seçilməsi, ölçülərinin müəyyənləşdirilməsi, əkin strukturunun öyrənilməsi və təsərrüfatla bağlı digər işlərin həyata keçirilməsi davam etdirilir. Bu işlər də yaxın zamanlarda məhsul bolluğunun yaradılmasına öz töhfəsini vermiş olacaq.

Meyvə, tərəvəz-bostan və kartof məhsulları əhalinin gündəlik qida rasionunda əvəz edilməz ərzaqdır. İ.Cümşüdoğ bildirib ki, hazırda respublikada tərəvəz-bostan, kartof və meyvə məhsullarına olan tələbat daxili istehsal hesabına ödənilir və bu məhsulların ixrac potensialı yaranır. 2014-cü ildə təbii itki çıxıldıqdan sonra daxili istehsal hesabına adambaşına orta hesabla 163 kiloqram tərəvəz və bostan məhsulları, 85 kiloqram meyvə və 57.5 kiloqram kartof istehsal edilib. Bu da adambaşına mövcud minimum istehlak normasına görə müvafiq olaraq 1,7; 1,8 və 1,3 dəfə çoxdur. [2, səh-52]

"Kənd təsərrüfatının inkişafı ilə bağlı verilən sərəncamlar, görülən işlər, islahatlar deməyə əsas verir ki, dünyanın qabaqcıl təcrübələrindən faydalanmaqla və müasir texnologiyadan yararlanmaqla ölkədə bitkiçiliyi intensiv yollarla inkişaf etdirmək, əhalinin kənd təsərrüfatı və emal sənayesi məhsullarına artan tələbatını ödəmək, insanların ərzaq təhlükəsizliyini daxili istehsalla dayanıqlı təmin etmək və sahənin ixrac potensialının genişləndirilməsi hesabına kənd təsərrüfatının gəlirliyini və rəqabətqabiliyyətliyini daha da artırmaq mümkün olacaq.

Son günlərdə Prezident İlham Əliyevin imzaladığı "2015-ci ilin Azərbaycan Respublikasında "Kənd təsərrüfatı ili" elan edilməsi ilə bağlı Tədbirlər Planı"nın təsdiq edilməsi haqqında", "Bitkiçiliyin inkişafına dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında", "Aqrolizinq" Açıq Səhmdar Cəmiyyəti tərəfindən lizinqə verilən və ya lizinq yolu ilə satılan suvarma sistemləri dəstəsinə və avadanlığına güzəşt tətbiq edilməsi haqqında", "Azərbaycan Respublikasının

Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi sistemində fəaliyyət göstərən elmi tədqiqat müəssisələrinin maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi haqqında" və digər sərəncamları da bunu sübut edir. [3, səh.42]

"Ərzaq təhlükəsizliyi bizim üçün prioritetdir. Çünki biz hələ tam şəkildə ərzaq təhlükəsizliyimizi təmin edə bilməmişik. Ancaq bu istiqamətdə böyü yol keçmişik. Çünki bu gün Azərbaycan özünü əsas ərzaq məhsulları ilə təmin edir. Düzdür, bəzi hallarda bu məhsulların komponentləri idxal edilir. Bu, əlbəttə, birinci mərhələ üçün hesab edirəm ki, məqbul variantdır. Ancaq çalışmalıyıq ki, Azərbaycanda istehsal olunan bütün ərzaq məhsullarının bütün komponentləri Azərbaycanda istehsal olunsun, toxumdan tutmuş ta hazır məhsullara qədər. Ona görə bütün bu zənciri biz yaradıırıq, yaradacağıq."

Prezident İlham Əliyevin Nazirlər Kabinetinin 2015-ci ilin birinci rübünün sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasındakı yekun nitqində dediyi bu sözlər də bizdə əminlik yaradır ki, Azərbaycan yaxın illərdə özünün ərzaq təhlükəsizliyini tam təmin edəcək.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Əlirzayev Ə.Q. Sosial sferanın iqtisadiyyatı və idarə edilməsi. Bakı, 2012
2. Rəhimov R.P. Sosial sfera keçid iqtisadiyyatı şəraitində. Bakı, 2002
3. Aqil Əliyev və b. Sosial sferanın iqtisadi və metodoloji əsasları. Bakı, 2014

UOT 37

Vətənpərvərlik tərbiyəsinin bariz nümunəsi

*ped.f.d., dos. Sahilə Abduləzim qızı Orucova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
sahile.orucova@yahoo.com*

Vətənpərvərlik insanı səciyyələndirən ən mühüm keyfiyyətlərdən olduğundan onun gənc nəsillə aşılınması, uşaq, yeniyetmə və gənclərin vətənpərvərlik ruhunda tərbiyə olunması həmişə təlim-tərbiyə işinin ən ümdə vəzifələrindən olub.

Ulu Öndərimiz vətənpərvərliyi, vətəndaşlıq hissini xalqın, vətənin taleyinin tərkib hissəsi hesab edirdi. Vətənin qorunması və müdafiəsinin təşkili həmin ölkədə yaşayan insanların birliyindən çox asılıdır. Vətənpərvər insan amilinin özülündə ömür sürdüüyü və ruzi qazandığı, əcdadlarının məzarı olan, gələcək nəsillərinin isə əsrlər boyu yaşayacağı torpağı müdafiə qayğısı dayanır.

Ulu Öndərin adını daşıyan Fondun fəaliyyətində də gənclərin vətənpərvərlik tərbiyəsinin düzgün təşkili, milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanması, yetişən nəsillə vətəndaşlıq hissələrinin aşılınması həmişə diqqət mərkəzində dayanır. Belə ki, Fondun fəaliyyət göstərdiyi 18 il müddətində onun qayğısı ilə yeniyetmə və gənclərin təhsili, sağlamlığının qorunması, asudə vaxtlarının səmərəli təşkili, eyni ideya ətrafında birləşməsi sahəsində əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirilmişdir. Qədim tarixi abidələr, yurd və yaşayış yerlərimizin bərpa olunması, gənclərin ölkəmizin görməli yerləri ilə tanışlığının təşkili də yetişən nəsildə yurda, vətənə məhəbbət hissi formalaşdırır.

Son illərdə Fondun reallaşdırdığı “Ölkəmizi tanıyaq” maarifləndirici tur-aksiya vətənpərvərlik tərbiyəsinin bariz nümunəsidir. Vətənimiz haqqında rəngarəng mədəni və maarifləndirici tədbirlər, işğal zamanı xarabalığa çevrilən torpaqlarımız, o cümlədən döyüşlərdə şəhid olmuş qəhrəmanlarla bağlı anım tədbirlərinin keçirilməsi şagirdlərin vətənpərvərlik tərbiyəsində xüsusi rola malikdir. Şagirdlərə işğal olunmuş torpaqlarımız, sərhədlərimiz, şəhidlərimiz haqqında verilən geniş məlumatlar, müharibə veteranları və qazilər ilə görüşlər, ölkəmizdə yerləşən hərbi hissələrə, muzeylərə, şəhidlər xiyabanlarına səfərlər onların vətənpərvərlik haqqında görüş dairələrini genişləndirir.

Heydər Əliyev Fondunun vətənpərvərliyə bariz nümunə ola biləcək layihələrindən biri də koronavirus dönmənin qızgın dövründə reallaşdırdığı “Biz birlikdə güclüyük!” aksiyası olmuşdur.

Aksiyanın başlıca məqsədi karantin rejimi dövründə aztəminatlı ailələrə sosial yardım göstərmək istəyən şəxsləri bir araya gətirmək və bu işdə vətəndaş həmrəyliyini genişləndirməkdən ibarət idi.

Fond ölkəmizdə koronavirusun geniş yayılmasının qarşısının alınması istiqamətində dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərə dəstək olaraq, Koronavirusla Mübarizəyə Dəstək Fonduna 500 min manat vəsait köçürmüş, müxtəlif tibb müəssisələrinə maskalar, əlcəklər, qoruyucu eynəklər, tibbi geyimlər və dezinfeksiyaedici vasitələr təqdim etmişdir. Bu istiqamətdə işlər bu gün də davam etməkdədir.

Eyni zamanda Fond öz himayəsində saxladığı bir sıra müəssisələrə koronavirusla mübarizə etmək üçün dəstək göstərir. Belə ki, Fond tərəfindən Bakıda və regionlarda fəaliyyət göstərən körpələr və uşaq evlərinə, internat məktəblərinə, pensiya yaşına çatmış şəxslər üçün sosial xidmət müəssisələrinə, Uşaq Psixoloji Mərkəzinə, psixonevroloji sosial xidmət müəssisələrinə koronavirusla mübarizədə dezinfeksiyaedici vasitələr, maskalar və başqa qoruyucu vasitələrdən ibarət yardımlar ayırır, həmin müəssisələr sisteməlik olaraq dezinfeksiya edilir.

Heydər Əliyev Fondu yarandığı gündən qarşısına qoyduğu məqsədi şərəflə reallaşdırır, reallaşdırdığı bütün proqram və layihələrin mərkəzində vətənə sədaqət, vətənə məhəbbət, vətən təəssübkeşliyi nümayiş etdirir.

Heydər Əliyev Fondunun vətənpərvərlik istiqamətində gördüyü işlərdən biri də milli-mənəvi dəyərlərimizi dünya miqyasında tərənnüm və təbliğ etmək olmuşdur.

Demək olar ki, Heydər Əliyev Fondunun həyata keçirdiyi, bütün layihələrin mahiyyətində vətənpərvərlik qırmızı xətlə keçir. Buna “Qarabağ xanəndələri” albomunu misal göstərə bilərik. UNESCO xətti ilə hazırlanmış bu albomun “Qarabağ xanəndələri” adlandırılması ilə Fond bütün dünyaya Qarabağın əzəli və əbədi Azərbaycan torpağı olduğu, muğamın isə məhz bu diyarın dünyaya bəxş etdiyi bənzərsiz sənət nümunəsi sayıldığını nümayiş etdirdi. Azərbaycan musiqisi və muğam sənətinin inkişafına xüsusi qayğı ayıran Heydər Əliyev Fondu Səfiyyəddin Urməvinin “Kitabül-Ədvar” və “Şərəfiyyə risaləsi” və Fətullah Şirvaninin “Musiqi məcəlləsi” kitablarını və disklərini hazırlamışdır. Bu tədbirlər Azərbaycan mədəniyyətinin təbliğində, milli-mənəvi dəyərlərimizin tanıtılmasında böyük əhəmiyyət kəsb etməklə yanaşı, örnək götürüləsi ən gözəl vətənpərvərlik nümunəsidir.

Vətənpərvərliyin bariz nümunələrindən biri də Fondun reallaşdırdığı, əsas məqsədi Bakı həyətlərinin ekoloji cəhətdən təmiz və abad edilməsi, şəhər ekologiyasının özəyini təşkil edən yaşıllıqların bərpası, sağlam həyat tərzinin formalaşdırılması, sakinlər üçün təhlükəsiz və rahat yaşam şəraitinin yaradılmasını nəzərdə tutan “Abad həyət” layihəsidir.

Layihə çərçivəsində abadlaşdırılan həyətlərdə sağlamlıq imkanları məhdud olan insanların hərəkəti də nəzərə alınır, bütün yaş qrupları üzrə uşaqların normal inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılır, gənclərin asudə vaxtlarını səmərəli keçirmələri və idmanla məşğul olmaları məqsədilə müxtəlif idman qurğuları, futbol və şahmat meydançaları, uşaqlar üçün oyun yerləri salınır. Sakinlərin istək və maraqları nəzərə alınaraq, həyətlərdə yeni işıqlandırma dirəkləri, təhlükəsizlik kameraları quraşdırılır, binaların fasadları, dam örtükləri və giriş hissələri tam təmir olunur. Həyətlərin ərazilərindəki mövcud yaşıllıqların bərpası ilə yanaşı, yeni yaşıllıq zolaqları da salınır.

Gənclərdə vətənpərvərlik hisslərinin gücləndirilməsində Qarabağın azadlığı uğrunda mübarizəyə mühüm yer ayrılmalıdır. Bu işdə də Fondun fəaliyyəti göz önündədir. Belə ki, hələ 2005-ci ildə Fond Qarabağ haqqında həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq məqsədi ilə “Qarabağ həqiqətləri” bukletlər toplusunu nəşr edib. Həmin bukletlər vasitəsilə Qarabağın tarixi haqqında məlumat, Qarabağ müharibəsinin başlanması, Xocalı soyqırımı, erməni terror təşkilatlarının türk dünyasına qarşı məkrli fəaliyyəti, xalqımıza qarşı onların təcavüzünün nəticələri xarici dillərdə nəşr olunaraq dünya ictimaiyyətinə çatdırılmışdır.

Bukletdə ölkəmizin xəritəsi çəkilmiş, Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş ərazilərimiz göstərilmişdir. Həmçinin bukletdə münəqişə nəticəsində dəymiş maddi ziyan, faciə qurbanları haqqında məlumatlar yer almışdır. Qarabağ həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə olduğu kimi çatdırılması, beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini bu məsələyə cəlb etmək, əsl həqiqəti dünyaya

çatdırmaq məqsədi ilə Fondun qətiyyətli, ardıcıl və məqsədyönlü fəaliyyəti vətənpərvərliyin bariz nümunəsidir.

Heydər Əliyev Fondunun təşəbbüsü ilə reallaşdırılan “Xocalıya ədalət!” beynəlxalq kampaniyası nəticəsində hər il silsilə tədbirlər həyata keçirilir. Məhz həmin işlərin sayəsində artıq Xocalı faciəsinin soyqırım olması faktı dünyanın bir çox ölkələrində və beynəlxalq təşkilatlarda təsdiqini tapır.

Xocalı və digər soyqırımları xalqımızın qan yaddaşındadır. Daim gənc nəsli işğalçılığa və təcavüzkarlığa tutarlı cavab verməyə haraylayan qan yaddaşımızdır. Heydər Əliyev Fondu “Xocalıya ədalət!” kampaniyasına uyğun aksiyalar çərçivəsində ermənilərin vəhşilikləri və vandalizmindən bəhs edən sənədli filmlər hazırlayıb nümayiş etdirir, rəsmi sərəgilər təşkil edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Ələddin qızı Nəzakət. Heydər Əliyev Fondu dostluğun və əməkdaşlığın inkişafına önəm verir. [www.sesqazeti.az>news.1avgust](http://www.sesqazeti.az/news.1avgust) 2019
2. Əliyeva Y. Heydər Əliyev Fondu. Milli mədəni irsimizin hamisidir. www.anl.az/down/meqale/ses/ses, 9 may 2009
3. Göyüşqızı S. Heydər Əliyev Fondu: Ulu Öndərin ideyalarını yaşadan 15 illik zəngin fəaliyyət. www.ganja.news.az. 2019/05/10
4. Hacaliyev E. Heydər Əliyev Fondunun çoxşaxəli fəaliyyəti beynəlxalq miqyasda yüksək qiymətləndirilir. //Azərbaycan. 2016, 23 yanvar- №15. S.4.
5. Heydər Əliyev Fondu fəaliyyətə başlayana qədər Azərbaycanda məktəb problemi var idi-15 yaş. <https://modern.az/news/> 7 may 2019.
6. Heydər Əliyev Fondu 14 il [www.a-r/az>article](http://www.a-r/az/article) 15 may 2018
7. Kərimov Q.Dövlətə və xalqa sədaqətli xidmət nümunəsi.//Azərbaycan, 26 avqust 2021
8. Orucova N.Təhsil müəssisələrinin maddi texniki bazası gücləndirilir. / İki sahil. 7 sentyabr 2020

Mingəçevir Dövlət Universiteti

**Azərbaycan xalqının Ümummilli lideri Heydər Əliyevin
anadan olmasının 99-cu ildönümünə həsr olunmuş
“HEYDƏR ƏLİYEV DÜHASI VƏ MÜASİR AZƏRBAYCAN”
mövzusunda
ELMI-NƏZƏRİ KONFRANSIN
M A T E R İ A L L A R I
4-5 may 2022-ci il**

Yığılmağa verilib: 24.08.2022

Çapa imzalanıb: 09.09.2022

Tiraj 300

